

आर्थिक सर्वेक्षण

आर्थिक वर्ष २०७०/७१

नेपाल सरकार

अर्थ मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं

प्राक्कथन

दोस्रो संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न गर्ने मुख्य ध्येयका साथ सर्वोच्च अदालतका प्रधान न्यायाधिशको अध्यक्षतामा गठन भएको सरकारले २०७० आषाढ ३० गते आर्थिक वर्ष २०६९/७० को पूर्ण बजेट अध्यादेश मार्फत सार्वजनिक गरेको थियो । बजेटमा संविधान सभाको निर्वाचनलाई स्वतन्त्र, निष्पक्ष र भयरहित वातावरणमा सम्पन्न गर्ने मुख्य प्राथमिकता दिनुको साथै मुलुकलाई आर्थिक सम्वृद्धि तर्फ लैजान विकास निर्माण एवं दिगो र समावेशी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न विशेष जोड दिइएको थियो । ऐतिहासिक रुपमा सफलतापूर्वक सम्पन्न दोस्रो संविधान सभाको निर्वाचन पश्चात् मिति २०७० माघ २८ गते गठन भएको जननिर्वाचित सरकारले राजनैतिक स्थायित्व प्रदान गरी संविधान निर्माणको साथै तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गरी सन् २०२२ सम्ममा नेपाललाई अतिकम विकसित राष्ट्रको स्तरबाट विकासोन्मुख राष्ट्रको रुपमा अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा चिनाउने दृढ अठोट लिएको छ । सर्वसाधारण नागरिकहरूलाई सरल, छिटोछरितो र प्रभावकारी रुपमा गुणात्मक सेवा सुविधा प्रदान गरी मुलुकको सामाजिक, आर्थिक लगायत समग्र विकास गर्नु सरकारको प्रमुख कर्तव्य हो । अतः समावेशी र दिगो आर्थिक वृद्धिद्वारा आत्मनिर्भर एव सक्षम अर्थतन्त्र निर्माण गर्न जरुरी छ ।

अर्थतन्त्रका महत्वपूर्ण क्षेत्रहरूमा अवलम्बन गरेका नीति र संचालित कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनबाट हासिल भएका उपलब्धिहरूको विश्लेषणात्मक समीक्षा गरी आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आर्थिक सर्वेक्षण तयार गरिएको छ । विशेषतः आर्थिक तथा सामाजिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण क्षेत्रका कार्यक्रमलाई यथासंभव समेटी विभिन्न निकायबाट संचालन गरिएका एउटै क्षेत्रका कार्यक्रमहरूलाई सम्बन्धित क्षेत्रमा नै राख्ने प्रयास गरिएको छ । विगत वर्षहरूको तथ्यांकलाई अध्यावधिक गरी डिजिटल रुपमा सिडीमा राखिएको छ ।

मुलुकको आर्थिक गतिविधि प्रति अभिरुची र सरोकार राख्ने सम्पूर्ण वृद्धिजीवी, अनुसन्धानकर्ता, कर्मचारी, शिक्षक, विद्यार्थी, उद्योगी, व्यवसायी तथा सर्वसाधारण जनताको साथै दातृ निकाय एवं विदेशी लगानीकर्ताको लागि समेत आर्थिक सर्भेक्षण अत्यन्त उपयोगी रहने विश्वास लिएको छु।

अन्त्यमा, आर्थिक सर्भेक्षण तयार गर्ने कार्यमा संलग्न अर्थ मन्त्रालयका पदाधिकारीहरु खासगरी आर्थिक नीति विश्लेषण महाशाखाका कर्मचारी लगायत यस कार्यको निम्ति आवश्यक तथ्यांक, सूचना एवं विवरण उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउनु हुने विभिन्न मन्त्रालय, विभाग तथा अन्य निकायहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

आषाढ, २०७१

डा. रामशरण महत
अर्थ मन्त्री

विषय सूचि

प्राक्कथन	i
मञ्जुषा सूची	iii
तालिका सूची	iv
चार्ट सूची	ix
छोटकरी रूप (Abbreviations)	x
कार्यकारी सारांश	xii
समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरू	xx
अर्थतन्त्रका प्रमुख चुनौतीहरू	xxx
१. समग्र आर्थिक स्थिति	१
२. सार्वजनिक वित्त	२३
३. मूल्य तथा आपूर्ति	५२
४. मुद्रा तथा बैंकिङ	६६
५. पुँजी बजार तथा बीमा	१०१
६. बाह्य क्षेत्र	११६
७. गरिबी निवारण र रोजगारी	१२८
८. कृषि, वन र भूमिसुधार	१४७
९. उद्योग क्षेत्र	१८२
१०. शहरी विकास	२१०
११. यातायात तथा सञ्चार	२३९
१२. सुशासन, सामान्य प्रशासन र शान्ति तथा पुनर्निर्माण	२६१
१३. सामाजिक क्षेत्र	२७८
१४. सार्वजनिक संस्थान तथा निजीकरण	३५६

मञ्जूषा सूची

मञ्जूषा ४(क) : मौद्रिक नीतिका प्रमुख परिसूचकहरू	६९
मञ्जूषा ९(क) : निर्यात वृद्धि, व्यापार सहजीकरण तथा आपूर्ति व्यवस्थापनका लागि गरिएका मुख्य पहलहरू	१९९
मञ्जूषा ९(ख) : पर्यटन क्षेत्रको मुख्य उपलब्धिहरू	२०३

तालिका सूची

तालिका १ (क) : विश्वको आर्थिक वृद्धिदर	२
तालिका १ (ख) : छिमेकी मुलुकहरूको आर्थिक वृद्धिदर	३
तालिका १ (ग) : उपभोक्ता मूल्यमा आधारित विश्वको मुद्रास्फीति दर	४
तालिका १ (घ) : उपभोक्ता मूल्यमा आधारित छिमेकी मुलुकहरूको मुद्रास्फीति	५
तालिका १ (ङ) : कुल यथार्थ गार्हस्थ माग	६
तालिका १ (च) : विश्व व्यापारको स्थिति	७
तालिका १ (छ) : एक दशकको आर्थिक वृद्धि	९
तालिका २ (क) : सरकारी वित्त र कुल गार्हस्थ उत्पादनसँग तिनको अनुपात (प्रतिशतमा)	२४
तालिका २ (ख) : सरकारी खर्चको विवरण	२७
तालिका २ (ग) : पुँजीगत खर्चको सेवा तथा कार्यगत विवरण	२९
तालिका २ (घ) : चालु खर्चको सेवा तथा कार्यगत विवरण	३१
तालिका २ (ङ) : सरकारी आयको विवरण	३३
तालिका २ (च) : राजस्व आम्दानीको विवरण	३७
तालिका २ (छ) : बजेट घाटा र घाटा पूर्तिको विवरण	३९
तालिका २ (ज) : भुक्तानी गर्न बाँकी सार्वजनिक ऋण, साँवा फिर्ता र व्याज खर्च	४२
तालिका २ (झ) : स्थानीय निकायको खर्च तथा आय	४६
तालिका २ (ञ) : पुँजीगत तथा चालु अनुदानको विवरण	४९
तालिका ३ (क) : उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कमा आधारित वार्षिक विन्दुगत मुद्रास्फीतिदर	५३
तालिका ३ (ख) : विन्दुगत राष्ट्रिय उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कमा भएको परिवर्तन	५५
तालिका ३ (ग) : राष्ट्रिय थोकमूल्य सूचकाङ्कको वार्षिक विन्दुगत परिवर्तन	५८
तालिका ३ (घ) : राष्ट्रिय तलब तथा ज्यालादर सूचकाङ्कको वार्षिक विन्दुगत परिवर्तन	५९
तालिका ३ (ङ) : केही प्रमुख वस्तुहरूको सरदर खुद्रा बजार मूल्य	६०
तालिका ३ (च) : अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा तेल तथा सुनको मूल्य	६१
तालिका ३ (छ) : केही प्रमुख पेट्रोलियम पदार्थको आपूर्ति स्थिति	६३
तालिका ४ (क) : बैंकदर, पुनरकर्जादर र अनिवार्य नगद अनुपात	७१
तालिका ४ (ख) : मुद्रा प्रदायमा प्रभाव पार्ने कारकहरू	७२
तालिका ४ (ग) : सञ्चित मुद्रामा भएको परिवर्तन	७५
तालिका ४ (घ) : खुला बजार कारोवार स्थिति	७६
तालिका ४ (ङ) : ९१-दिने देजरी विल्स र अन्तर-बैंक ब्याजदर	७७
तालिका ४ (च) : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्या	७८
तालिका ४ (छ) : बैंक तथा वित्तीय संस्थाका केही प्रमुख परिसूचकहरू	७९

तालिका ४ (ज) : बैंक तथा वित्तीय संस्थाका शाखाहरू	८०
तालिका ४ (झ) : वित्तीय पहुँचको अवस्था	८१
तालिका ४ (ञ) : वित्तीय विस्तार तथा प्रगाढताका केही परिसूचकहरू	८२
तालिका ४ (ट) : निक्षेप परिचालन तथा कर्जा प्रवाह	८४
तालिका ४ (ठ) : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निष्कृत्य कर्जा	८६
तालिका ४ (ड) : लघुवित्त संस्थाहरूको साधनको स्रोत तथा उपयोगको विवरण	८७
तालिका ४ (ढ) : ग्रामीण स्वावलम्बन कोषको प्रगति विवरण	९१
तालिका ४ (ण) : सहकारी संस्थाहरूको गतिविधिको झलक	९२
तालिका ४ (त) : भाखा नाघेको कर्जा तथा पुँजीकोष	९६
तालिका ५ (क) : प्राथमिक बजार प्रवृत्ति	१०२
तालिका ५ (ख) : दोस्रो बजार प्रवृत्ति	१०६
तालिका ५ (ग) : जीवन तथा निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूको स्रोत तथा उपयोगको विवरण	११२
तालिका ५ (घ) : जीवन तथा निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूको बीमाशुल्क विवरण	११३
तालिका ५ (ङ) : जीवन तथा निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूको लगानी विवरण	११४
तालिका ६ (क) : अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार स्थिति	१२०
तालिका ६ (ख) : विप्रेषण आप्रवाह	१२२
तालिका ६ (ग) : कुल विदेशी विनिमय सञ्चिति	१२५
तालिका ६ (घ) : विदेशी विनिमय प्रवृत्ति	१२६
तालिका ७ (क) : गरिबीको परिमाणात्मक सूचक	१३०
तालिका ७ (ख) : गरिबी मापन सर्भेक्षण	१३२
तालिका ७ (ग) : गरीबी निवारण कोषबाट सामुदायिक संस्थाहरूलाई गरेको अनुदान	१३४
तालिका ७ (घ) : देशगत वैदेशिक रोजगारी स्थिति	१४०
तालिका ७ (ङ) : वैदेशिक रोजगारीका लागि दिईएको पूर्व स्वीकृतिको देशगत विवरण	१४१
तालिका ८ (क) : खाद्यान्न बाली लगाएको क्षेत्रफल र उत्पादनको विवरण	१५०
तालिका ८ (ख) : नगदे बालीहरूको उत्पादनको प्रारम्भिक स्थिति	१५२
तालिका ८ (ग) : औद्योगिक बालीहरूको उत्पादनको प्रारम्भिक स्थिति	१५३
तालिका ८ (घ) : मसला बालीहरूको उत्पादनको प्रारम्भिक स्थिति	१५६
तालिका ८ (ङ) : पशुपंक्षीको विवरण	१५८
तालिका ८ (च) : पशुपंक्षीजन्य उत्पादनको स्थिति	१६०
तालिका ८ (छ) : कृषि उत्पादनसँग सम्बन्धित साधनहरूको आपूर्तिको स्थिति	१६१
तालिका ८ (ज) : प्राकृतिक प्रकोपबाट प्रभावित क्षेत्रफल	१६२
तालिका ८ (झ) : रासायनिक मलको विक्रिवितरण स्थिति	१६३
तालिका ८ (ञ) : थप सिंचाई विस्तार	१६४
तालिका ८ (ट) : वाणिज्य बैंकहरूले प्रवाह गरेको कृषि कर्जाको स्थिति	१६५

तालिका ८ (ठ) : साना किसान विकास बैंक लिमिटेडको सदस्य तथा ऋण लगानीको स्थिति	१६८
तालिका ८ (ड) : मासुजन्य पशुपालन कर्जा कार्यक्रमको स्थिति	१६९
तालिका ८ (ढ) : स्रोत बीउ उत्पादन तथा बालीको जात उन्मोचन विवरण	१७१
तालिका ८ (ण) : सहकारी क्षेत्रमा आवद्ध संस्था, सदस्य, शेयर पुँजी, बचत तथा लगानीको प्रवृत्ति	१७३
तालिका ८ (त) : प्रारम्भिक रहेका सहकारी संस्थाहरू सम्बन्धी विवरण	१७४
तालिका ८ (थ) : नेपालको वन स्रोत तथ्याङ्क	१७६
तालिका ८ (द) : समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन	१७७
तालिका ८ (ध) : राजश्व परिचालन तथा बेरुजु	१७९
तालिका ९ (क) : सञ्चालनका लागि स्वीकृति दिइएका उद्योगहरू	१८४
तालिका ९ (ख) : परियोजना लागतका आधारमा सञ्चालनका लागि स्वीकृति दिइएका उद्योगहरू	१८५
तालिका ९ (ग) : विदेशी लगानीकालागि स्वीकृति दिइएका उद्योगहरू	१८६
तालिका ९ (घ) : विदेशी लगानीका लागि स्वीकृति दिइएका उद्योगहरू	१८७
तालिका ९ (ङ) : परियोजना लागतका आधारमा वैदेशिक लगानीका लागि स्वीकृति दिइएका उद्योगहरू	१८८
तालिका ९ (च) : पर्यटन क्षेत्रका प्रमुख परिसूचकहरू	२०६
तालिका १० (क) : कार्यक्रम र आयोजना अन्तर्गत निर्माण भएका पूर्वाधार क्षेत्रको स्थिति	२२६
तालिका १० (ख) : उर्जा खपतको स्थिति	२२७
तालिका १० (ग) : विद्युत माग, खपत, उत्पादन एवं भौतिक संरचना	२३०
तालिका १० (घ) : पेट्रोलियम पदार्थको खपत विवरण	२३१
तालिका १० (ङ) : नेपालमा वैकल्पिक ऊर्जाको अवस्था	२३६
तालिका ११ (क) : सडक सुविधा विस्तारको स्थिति	२३९
तालिका ११ (ख) : सडक विभागबाट बनाइएका सडक सुविधाको विस्तार	२४०
तालिका ११ (ग) : स्थानीय निकायबाट बनाइएका सडक सुविधाको विस्तार	२४१
तालिका ११ (घ) : सवारी साधनहरूको संख्या	२४२
तालिका ११ (ङ) : नागरिक उड्डयन सम्बन्धी विवरणहरू	२४७
तालिका ११ (च) : त्रिवर्षिय योजना (आ.व. २०६७/६८-आ.व.२०६९/७०) को लक्ष्य तथा प्रगति	२४८
तालिका ११ (छ) : सूचना तथा संचार क्षेत्रको अवस्था	२४९
तालिका ११ (ज) : हुलाक सेवा अन्तर्गत कार्यालयहरूको संख्या	२५३
तालिका ११ (झ) : दूरसञ्चार सेवाको अवस्था	२५४
तालिका ११ (ञ) : सेवाप्रदायक अनुसार वितरित कुल टेलिफोन संख्या	२५४
तालिका ११ (ट) : सूचना विभागबाट सम्पादित कार्यको तुलनात्मक तथ्याङ्क	२५५
तालिका ११ (ठ) : विभिन्न जिल्लाहरूमा दर्ता भएका पत्रपत्रिकाहरूको विवरण	२५६

तालिका ११ (ड) : भाषागत रूपमा दर्ता भएका पत्रपत्रिकाको विवरण	२५७
तालिका १२ (क) : निजामती कर्मचारी विवरण	२६७
तालिका १२ (ख) : निजामती कर्मचारी अस्पतालबाट प्रदान भएका सेवाहरूको विवरण (आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा)	२६८
तालिका १२ (ग) : नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठानबाट संचालित प्रशिक्षण कार्यक्रमहरूको विवरण	२६९
तालिका १२ (घ) : राहत, आर्थिक सहायता, पुनर्निर्माण, पुनर्स्थापना, सेना समायोजनको अवस्था	२७४
तालिका १२ (ड) : राहत तथा पुनर्स्थापना	२७६
तालिका १२ (च) : पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापना	२७६
तालिका १३ (क) : शैक्षिक सूचकहरूको अवस्था	२७९
तालिका १३ (ख) : व्यवस्थापन समुदायमा हस्तान्तरण गरिएका विद्यालयहरूको विवरण	२८१
तालिका १३ (ग) : पूर्वप्राथमिक शिक्षाको स्थिति	२८३
तालिका १३ (घ) : विद्यार्थी छात्रवृत्ति सम्बन्धी विवरण	२८४
तालिका १३ (ङ) : विद्यालय तथा लाभान्वित विद्यार्थीहरूको विवरण	२८६
तालिका १३ (च) : शिक्षाको लागि खाद्य कार्यक्रमको विवरण	२८७
तालिका १३ (छ) : प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिम कार्यक्रमहरू	२८८
तालिका १३ (ज) : व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिम अभिवृद्धिको विवरण	२९०
तालिका १३ (झ) : अनौपचारिक शिक्षा अन्तर्गत सञ्चालित कार्यक्रमहरूको विवरण	२९२
तालिका १३ (ञ) : विद्यालय भौतिक सुविधा विस्तार कार्यक्रमको विवरण	२९३
तालिका १३ (ट) : भौगोलिक क्षेत्रअनुसार विभिन्न तहका विद्यालयहरूको विवरण	२९४
तालिका १३ (ठ) : शैक्षिक सत्र २०७० मा तहगत विद्यालय, विद्यार्थी र शिक्षक अनुपात	२९५
तालिका १३ (ड) : प्रति शिक्षक विद्यार्थी अनुपात	२९६
तालिका १३ (ढ) : विभिन्न प्रकारका विद्यालयहरूको क्षेत्रगत विवरण	२९७
तालिका १३ (ण) : परम्परागत विद्यालयहरूको विवरण	२९८
तालिका १३ (त) : सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा कार्यरत शिक्षक विवरण	२९८
तालिका १३ (थ) : विद्यालयगत र तहगत शिक्षकहरूको लैंगिक विवरण	२९९
तालिका १३ (द) : आधारभूत तहमा शिक्षक तालिमसम्बन्धी संख्यात्मक विवरण	३००
तालिका १३ (ध) : माध्यमिक तहमा शिक्षक तालिम सम्बन्धी संख्यात्मक विवरण	३००
तालिका १३ (न) : विद्यालय तहमा विद्यार्थी भर्नाको अवस्था	३०१
तालिका १३ (प) : तहगत विद्यार्थी भर्नाको अवस्था (शैक्षिक सत्र २०७०)	३०२
तालिका १३ (फ) : तहगत विद्यार्थी भर्नादर	३०३
तालिका १३ (ब) : एस.एल.सी. परीक्षामा सम्मिलित र उत्तीर्ण छात्र छात्राहरूको विवरण	३०४
तालिका १३ (भ) : सम्बन्धनप्राप्त उच्च माध्यमिक विद्यालयहरूको क्षेत्रगत विवरण	३०५

तालिका १३ (म) : उच्च शिक्षाको वार्षिक परीक्षामा सम्मिलित र उत्तीर्ण विद्यार्थी	३०६
तालिका १३ (य) : विभिन्न तह र विषयमा मनोनयन भएका विद्यार्थीहरू	३०७
तालिका १३ (र) : विभिन्न विश्वविद्यालय अन्तर्गतका क्याम्पसहरू तथा विद्यार्थी संख्या	३०९
तालिका १३ (ल) : विश्वविद्यालयमा विद्यार्थीहरूको भर्ना र उत्पादन (आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा)	३१०
तालिका १३ (व) : प्रमुख स्वास्थ्य सूचक र उपलब्धिहरू	३१३
तालिका १३ (श) : स्वास्थ्य संस्था शैया र जनशक्तिको विवरण	३१४
तालिका १३ (ष) : स्वास्थ्य सेवाबाट लाभान्वित भएका जनसंख्या (विकास क्षेत्र अनुसार)	३१५
तालिका १३ (स) : विकास क्षेत्र अनुसार बहिरंग सेवा लिनेको विवरण	३१६
तालिका १३ (ह) : विस्तारित खोप एवं राष्ट्रिय पोलियो खोप कार्यक्रमको विवरण	३१६
तालिका १३ (क्ष) : प्रजनन स्वास्थ्य कार्यक्रमको विवरण	३१९
तालिका १३ (त्र) : सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको विवरण	३२४
तालिका १३ (ज) : नेपाल मेडिकल काउन्सिलमा दर्ता भएका डाक्टरहरू (मेडिकल र डेण्टल)	३२८
तालिका १३ (कक) : नेपाल मेडिकल काउन्सिलमा दर्ता भएका विशेषज्ञ चिकित्सकहरूको विवरण	३२९
तालिका १३ (कख) : महिला विकास कार्यक्रमको विवरण	३३८
तालिका १३ (कग) : समाज कल्याण परिषद्बाट स्वीकृत कार्यक्रम	३३९
तालिका १३ (कघ) : खानेपानी तथा सरसफाइ, ग्रामीण एवं साना शहरी खानेपानी कार्यक्रमको स्थिति	३४०
तालिका १३ (कङ) : राष्ट्रिय युवा परिचालन कार्यक्रमको विवरण	३४२
तालिका १३ (कच) : खेलकुद तथा अतिरिक्त क्रियाकलापको विवरण	३४४
तालिका १३ (कछ) : व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी विवरण	३४६
तालिका १३ (कज) : सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत भत्ता वा वृत्ति विवरण	३४७
तालिका १३ (कझ) : उपेक्षित, उत्पीडित र दलित वर्ग उत्थान विकास कार्यक्रम	३५०
तालिका १३ (कञ) : सामाजिक परिचालनको स्थिति	३५३

चाट सूची

चाट १ (क) : क्षेत्रगत आर्थिक वृद्धिदर	८
चाट १ (ख) : क्षेत्रगत तथा समग्र आर्थिक वृद्धिदर	१८
चाट १ (ग) : कूल गार्हस्थ्य उत्पादनको संरचना	१९
चाट १ (घ) : कूल गार्हस्थ्य उत्पादनसंगको अनुपात	२१
चाट ३ (क) : उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कमा भएको औसत परिवर्तन	५४
चाट ३ (ख) : पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य प्रवृत्ति	६२
चाट ४ (क) : मुद्रा प्रदायको वृद्धिदर	७३
चाट ४ (ख) : मुद्रा प्रदायका कारकहरूको प्रवृत्ति	७४
चाट ४ (ग) : बित्तीय सेवाको बिस्तार	८२
चाट ५ (क) : धितोपत्र निष्काशनको अवस्था	१०२
चाट ५ (ख) : बजार पुँजीकरण	१०३
चाट ५ (ग) : धितोपत्रको चुक्ता मूल्य तथा कारोवार रकम	१०४
चाट ५ (घ) : नेप्से परिसूचक (विन्दुगत)	१०५
चाट ५ (ङ) : जीवन तथा निर्जिवन वीमा कम्पनीहरूको कूल बीमा शुल्क रकम	११३
चाट ५ (च) : जीवन तथा निर्जिवन वीमा कम्पनीहरूको कूल लगानी रकम	११४
चाट ६ (क) : अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार	११७
चाट ६ (ख) : बिप्रेषण आय, चालु खाता र शोधनान्तर स्थिति	१२३
चाट ९ (क) : पर्यटन क्षेत्रबाट आर्जित विदेशी मुद्रा	२०५
चाट १३ (क) : व्यवस्थापन समुदायमा हस्तान्तरण गरिएका विद्यालयहरू	२८२
चाट १३ (ख) : भौगोलिक क्षेत्रअनुसार तहगत विद्यालयहरूको विवरण	२९४
चाट १३ (ग) : तहगत विद्यार्थी भर्नाको अवस्था	३०१
चाट १३ (घ) : तहगत विद्यार्थी भर्नाको अवस्था (शैक्षिक सत्र २०७०)	३०२

Abbreviations

AIDs	Acquired Immune Deficiency Syndrome
AIT	Administrator in Training
AMHS	Automatic Message Handling System
AOCR	Air Operation Certificate Regulation
ARV	Antiretroviral
BDS	Bachelor of Dental Surgery
BOOT	Build Operate Owned Transfer
CB PMTCT	Community Based Pregnant Mother to Child Transmitted
CBIMCI	Community Based Integrated Management of Childhood Illness
CBR	Crud Birth Rate
CCTV	Close Circuit Television
CDAS	Central Depositary Accounting Software
CDMA	Code Division Multiple Access
CEDA	Center for Economic Development and Administration
CNS / ATM	Communication Navigation Surveillance / Air Traffic Movement
CPA	Central Personnel Agency
DACC	District AIDS Coordination Committee
DOTs	Directly Observed Treatment
DPMAS	District Poverty Monitoring & Analysis System
E.N.T .	Ear, Nose, Throat
E-DV	Electronic Diversity Visa
EVDO	Enhanced Voice-Data Optimized
GER	Gross Enrolment Ratio
GIS	Geographic Information System
GPI	Gender Perception Indicator
HIV	Human Immune Deficiency Virus
HMIS	Hazardous Materials Identification System
HPS	Hermansky Pudlak syndrome
ICAO	International Civil Aviation Organisation
ICP	International Custom Point
IED	Improvised Explosive Device
IFAD	International Fund for Agriculture Development
IOM	Institute of Medicine
ISO	International Organization for Standardization
IT	Information Technology
JFPR	Japan Fund for Poverty Reduction
LGCDP	Local Government & Community Development Programme
MBBS	Bachelor in Medicine and Bachelor in Surgery
MCPM	Minimum Conditions and Performance Measures
MDA	Mass Drug Administration
MDAC	Ministerial Development Action Committee
MDG	Millennium Development Goals
MDR	Multi Drug Resistant
MDRTB	Multi Drug Resistant Tuberculosis
MIS	Management Information System
MLAT	Multilateration
MOU	Memorandum of Understanding

NER	Net Employment Ratio
NITC	National Information Technology Center
NTV	Nepal Television
O&M	Organization & Management
OTC	Over the Counter
PAN	Permanent Account Number
PIS	Personnel Information System
PMTCT	Preventing Mother-to-Child Transmission
PTMC	Percutaneous Transvenous Mitral Commissurotomy
PNC	Post Natal Care
SASEC	South Asian Sub-regional Economic Cooperation
SEZ	Special Economy Zone
STOL	Short Take-Off and Landing
TIA	Tribhuvan International Airport
TPS	True Potato Seed
UNFCCC	United Nations Framework Convention on Climate Change
VCTS	Vulnerability Compliance Tracking System
VCT/STI	Volunteer Counseling Treatment of Sexual Transmitted Infection
VHF/UHF	Very High Frequency / Ultra High Frequency
VOR/DME	Very High Frequency (VHF) Omnidirection Range / Distance Measuring Equipment

छोटकरी रूप

एफ.ओ.वी.	फ्रि अन बोर्ड
एम _१	संकुचित मुद्रा प्रदाय
एम _२	विस्तृत मुद्रा प्रदाय
कि.मि.	किलोमिटर
कि.वा.	किलो वाट
के.जी.	किलोग्राम
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
वि.नि.	विद्यालय निरीक्षक
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	निम्न माद्यामिक विद्यालय
मा.वि.	माद्यामिक विद्यालय
उ.मा.वि.	उच्च माद्यामिक विद्यालय
क्र.सं.	क्रम संख्या
शै.ता.के.	शैक्षिक तालिम केन्द्र
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
जि.वि.स.	जिल्ला विकास समिति

कार्यकारी सारांश

१. अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले सन् २०१४ को अप्रिलमा प्रकाशित गरेको विश्व आर्थिक परिदृश्य (World Economic Outlook) अनुसार सन् २०१२ मा ३.२ प्रतिशतले बढेको विश्व उत्पादन सन् २०१३ मा ३.० प्रतिशतले बढेको छ । सन् २०१२ मा १.४ प्रतिशतले विस्तार भएको विकसित मुलुकको अर्थतन्त्र सन् २०१३ मा १.३ प्रतिशतले बढेको छ । त्यस्तै, सन् २०१२ मा ५.० प्रतिशतले बढेको उदीयमान र विकासशील देशहरूको अर्थतन्त्र सन् २०१३ मा ४.७ प्रतिशतले बढेको छ । सन् २०१४ मा विश्व उत्पादन ३.६ प्रतिशतले बढ्ने प्रक्षेपण अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको रहेको छ ।
२. सन् २०१२ को तुलनामा सन् २०१३ मा दक्षिण एशियाली मुलुकहरू मध्ये मालदिभ्स र श्रीलंकाको आर्थिक वृद्धिदर बढेको छ भने अन्य सबै मुलुकहरूको आर्थिक वृद्धिदर घटेको छ । त्यस्तै, सन् २०१२ तथा २०१३ दुवै वर्षमा चिनीया अर्थतन्त्र ७.७ प्रतिशतले बढेको छ भने सन् २०१२ मा ४.७ प्रतिशतले विस्तार भएको भारतीय अर्थतन्त्र सन् २०१३ मा ४.४ प्रतिशतले मात्र बढेको छ । सन् २०१४ मा भारतीय अर्थतन्त्र ५.४ प्रतिशतले र चिनीया अर्थतन्त्र ७.५ प्रतिशतले बढ्ने प्रक्षेपण अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले गरेको छ ।
३. चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को दश महिनासम्मको तथ्यांकलाई विश्लेषण गर्दा प्रमुख समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरू सकारात्मक रहेतापनि उच्च मुद्रा मुद्रास्फीति र बढ्दो व्यापार घाटा अर्थतन्त्रका प्रमुख चुनौतिका रूपमा रहेका छन् ।
४. चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा वास्तविक कुल गार्हस्थ्य उत्पादन ५.५ प्रतिशतले वृद्धि हुने लक्ष्य रहेकोमा त्यस्तो वृद्धिदर आधारभूत मूल्यमा ५.२ प्रतिशत र उत्पादकको मूल्यमा ५.५ प्रतिशत रहको अनुमान छ । अघिल्लो वर्षमा यस्तो वृद्धिदर आधारभूत मूल्यमा ३.५ प्रतिशत र उत्पादकको मूल्यमा ३.९ प्रतिशत रहेको थियो । मौसमी अनुकूलता, लगानीको वातावरण सुधार, समयमा नै बजेट आउनु आदि कारणहरूबाट चालु आर्थिक वर्षको आर्थिक वृद्धिदर अघिल्लो वर्षको तुलनामा बढ्न गएको हो ।

५. चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा कृषि क्षेत्रको उत्पादन ४.७ प्रतिशतले वृद्धि हुने अनुमान छ । गत वर्ष यस्तो वृद्धि वृद्धिदर १.१ प्रतिशत मात्र रहेको थियो । चालु आर्थिक वर्षमा गैर कृषि क्षेत्र भने ५.३ प्रतिशतले बढ्ने अनुमान छ । अघिल्लो वर्ष यो क्षेत्र ४.६ प्रतिशतले बढेको थियो । गैर कृषि क्षेत्र मध्ये चालु आर्थिक वर्षमा उद्योग तथा सेवा क्षेत्रको वृद्धिदर क्रमशः २.७ प्रतिशत र ६.१ प्रतिशत रहने अनुमान छ । अघिल्लो वर्ष उद्योग तथा सेवा क्षेत्रको वृद्धिदर क्रमशः २.५ प्रतिशत र ५.२ प्रतिशत रहेको थियो । गैर कृषि क्षेत्रका विद्युत, ग्याँस तथा पानी, निर्माण, थोक तथा खुद्रा व्यापार, होटल तथा रेष्टुरेन्ट, वित्तीय मध्यस्थता, रियल स्टेट, शिक्षा क्षेत्रहरूको वृद्धिदर गत वर्षको तुलनामा बढेको छ।
६. नेपाली अर्थतन्त्रको संरचनामा क्रमशः परिवर्तन आइरहेको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि र उद्योग क्षेत्रको योगदान घट्ने र सेवा क्षेत्रको योगदान बढ्ने प्रवृत्ति देखिएको छ । क्षेत्रगत आधारमा हेर्दा प्रचलित मूल्यमा चालु आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा प्राथमिक, द्वितीय र तृतीय क्षेत्रको योगदान क्रमशः ३३.७ प्रतिशत, १४.१ प्रतिशत र ५२.२ प्रतिशत रहने अनुमान छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनलाई कृषि र गैर कृषि क्षेत्र गरी दुई भागमा वर्गीकरण गर्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान घट्दो क्रममा छ भने गैर कृषि क्षेत्रको योगदानमा सोही मुताविक वृद्धि हुन गएको छ । आर्थिक वर्ष २०५८/५९ को प्रचलित मूल्यको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान ३७.४ प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्षमा यस क्षेत्रको योगदान ३३.१ प्रतिशत रहेको अनुमान छ ।
७. आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उपभोगको अंश ९१.१ प्रतिशत रहेको छ । गत आर्थिक वर्षमा यस्तो अंश ८९.९ प्रतिशत रहेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को कुल उपभोगमा निजी क्षेत्रको उपभोगको अंश ८५.७ प्रतिशत, सरकारी उपभोगको अंश १२.३ प्रतिशत र गैर नाफामूलक संस्थाहरूको उपभोगको अंश २.० प्रतिशत रहेको छ । निजी उपभोगतर्फ खाद्यवस्तु, गैर खाद्यवस्तु र सेवाको अंश क्रमशः ६५.३ प्रतिशत, २३.९ प्रतिशत र १०.८ प्रतिशत रहेको छ ।
८. कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कुल लगानीको अंश गत वर्ष ३६.९ प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा ३७.१ प्रतिशत रहने अनुमान छ । कुल गार्हस्थ्य

उत्पादनमा कुल स्थीर पुँजी निर्माणको अंश चालु आर्थिक वर्षमा २३.१ प्रतिशत पुग्ने अनुमान छ । चालु आर्थिक वर्षको कुल स्थीर पुँजी निर्माणमा निजी तथा सरकारी क्षेत्रको योगदान क्रमशः ७९.८ प्रतिशत तथा २०.२ प्रतिशत रहेको अनुमान छ ।

९. कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कुल गार्हस्थ्य बचतको अंश चालु आर्थिक वर्षमा गत वर्षको तुलनामा १.२ प्रतिशत बिन्दुले हास आई ८.९ प्रतिशत रहेको अनुमान छ। चालु आर्थिक वर्षमा कुल गार्हस्थ्य बचत प्रचलित मूल्यमा रु. १७२ अर्ब ३ करोड हुने अनुमान छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कुल राष्ट्रिय बचतको अंश गत वर्षको ४०.३ प्रतिशतको तुलनामा चालु आर्थिक वर्षमा ४६.४ प्रतिशत रहने अनुमान छ । चालु आर्थिक वर्षमा कुल राष्ट्रिय बचत रु. ८९५ अर्ब ६८ करोड पुगेको अनुमान छ ।
१०. विप्रेषण आप्रवाहमा भएको विस्तारसँगै नेपालको कुल राष्ट्रिय खर्चयोग्य आय बढ्दो छ । प्रचलित मूल्यमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा यस्तो आय गत वर्षको तुलनामा २०.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. २६५२ अर्ब १७ करोड पुग्ने अनुमान छ जुन सोही आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १३७.५ प्रतिशत हो । चालु आर्थिक वर्षमा नेपालीको प्रति व्यक्ति कुल गार्हस्थ्य उत्पादन ६९ हजार ९ सय १९ अर्थात ७०३ अमेरिकी डलर पुगेको अनुमान छ ।
११. आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा नेपाल सरकारको कुल खर्च ५.७ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३ खर्ब ५८ अर्ब ६३ करोड रहेको थियो । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा नेपाल सरकारको कुल खर्च गत वर्ष भन्दा ४४.२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ५ खर्ब १७ अर्ब २४ करोड पुग्ने अनुमान छ । यस मध्ये चालु खर्च रु. ३ खर्ब ५३ अर्ब ४२ करोड र पुँजीगत खर्च रु. ८५ अर्ब १० करोड हुने अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा राजस्व परिचालन २१.१ प्रतिशतले बढेकोमा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा राजस्व सङ्कलन १९.७ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३ खर्ब ५४ अर्ब ५० करोड पुग्ने अनुमान छ । चालु आर्थिक वर्षमा कर राजस्व अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा २१.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३ खर्ब १४ अर्ब ६४ करोड पुग्ने अनुमान छ । त्यस्तै, गैह्र कर राजस्व ८.३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३९ अर्ब ८६ करोड पुग्ने अनुमान छ ।
१२. आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा न्यून वित्त कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १.५ प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्षमा वृद्धि भई ४.५ प्रतिशत पुग्ने अनुमान छ । आर्थिक

वर्ष २०६९/७० मा तिर्न बाँकी कुल ऋण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ३२.७ प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा तिर्न बाँकी बैदेशिक र आन्तरिक ऋणको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात क्रमशः १९.७ प्रतिशत र १३.० प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा यस्तो अनुपात क्रमशः १८.४ प्रतिशत र ११.७ प्रतिशत रही कुल तिर्न बाँकी ऋण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ३०.१ प्रतिशतमा झरेको छ ।

१३. उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कमा आधारित वार्षिक मुद्रास्फीतिदर आर्थिक वर्ष २०६९/७० को आठ महिनामा १०.२ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को सोही अवधिमा उक्त दरमा केही कमी आई ८.९ प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा वार्षिक विन्दुगत आधारमा खाद्य तथा पेय पदार्थ समुहको मूल्य सूचकांक वृद्धिदर १०.८ प्रतिशत रहेको छ भने गैर खाद्य तथा सेवा समुहको मूल्य सूचकांक वृद्धिदर ७.१ प्रतिशत रहेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यी समुहहरूको मूल्य सूचकांकको वृद्धिदर क्रमशः ११.३ प्रतिशत र ९.३ प्रतिशत रहेको थियो ।
१४. चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनामा विस्तृत मुद्रा प्रदाय १०.८ प्रतिशतले र संकुचित मुद्रा प्रदाय १०.९ प्रतिशतले बढेका छन् । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा विस्तृत मुद्रा प्रदाय र संकुचित मुद्रा प्रदाय क्रमशः ६.२ प्रतिशत र १.६ प्रतिशतले बढेका थिए । मौद्रिक क्षेत्रको खुद वैदेशिक सम्पत्तिको विस्तार उच्च दरले भएको कारण आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा विस्तृत मुद्रा प्रदायको वृद्धि दर अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा उच्च रहन गएको हो । खासगरी विप्रेषण आप्रवाह, सेवा आय तथा वैदेशिक सहायतामा भएको उल्लेख्य वृद्धिका कारणले गर्दा समीक्षा अवधिमा खुद वैदेशिक सम्पत्ति (विदेशी विनिमय मूल्याङ्कन नाफा-नोक्सान समायोजित) रु. १०२ अर्ब ८१ करोड (२२.० प्रतिशत) ले बढेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा उक्त सम्पत्ति रु. ११ अर्ब ७८ करोड (३.१ प्रतिशत) ले बढेको थियो ।
१५. आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निक्षेप परिचालन ९.७ प्रतिशत (रु. ११५ अर्ब ४७ करोड) ले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा त्यस्तो निक्षेप परिचालन ६.८ प्रतिशत (रु. ६८ अर्ब ६२ करोड) ले बढेको थियो । त्यसैगरी, समीक्षा अवधिमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको

कर्जा तथा लगानीतर्फ निजी क्षेत्रको दावी ११.० प्रतिशत (रु. १०३ अर्ब ८१ करोड) ले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो कर्जा तथा लगानीमा निजी क्षेत्रको दावी १४.६ प्रतिशत (रु. ११४ अर्ब) ले बढेको थियो ।

१६. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुमा रहेको अधिक तरलतालाई खुला बजार कारोवार मार्फत प्रशोचन गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा खुला बजार कारोबार अन्तर्गत रिभर्स रिपो बोलकबोल मार्फत रु. २७० अर्ब र सोझै बिक्री बोलकबोल मार्फत रु. ८ अर्ब ५० करोड गरी कुल रु. २७८ अर्ब ५० करोड बराबरको तरलता प्रशोचन गरिएको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा बिक्री बोलकबोल मार्फत रु. ८ अर्ब ५० करोड बराबरको तरलता प्रशोचन गरिएको थियो भने रिभर्स रिपो कारोवार भएको थिएन ।
१७. चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिना सम्ममा धितोपत्र कारोवार उत्साहवर्धक रहेको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुन मसान्तसम्ममा नेपाल स्टक एक्सजेन्ज परिसूचक अघिल्लो वर्षको सोही अबधिको तुलनामा ४३.६ प्रतिशतले बढी ७८३.७९ विन्दुमा पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को सोही अवधिमा नेपाल स्टक एक्सजेन्ज परिसूचक ५४५.७२ विन्दुमा रहेको थियो। साथै, आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा धितोपत्रको बजार पुँजीकरणमा ५०.६ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ७९७ अर्ब ७७ करोड पुगेको छ । २०७० फागुन मसान्तमा कायम बजार पुँजीकरण आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ४६.९ प्रतिशत हो । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा धितोपत्र कारोवार रकम अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिको तुलनामा १८५.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ४० अर्ब ४० करोड १८ लाख पुगेको छ ।
१८. आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा कुल वस्तु निर्यात १९.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ६० अर्ब ९० करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो निर्यात ५.० प्रतिशतले बढेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनामा कुल वस्तु आयात २७.० प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ४५७ अर्ब ८५ करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो आयात २२.१ प्रतिशतले बढेर रु. ३६० अर्ब ५६ करोड रहेको थियो । चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनामा कुल वस्तु व्यापार घाटा २८.२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३९६ अर्ब ९६

करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो घाटा २५.५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३०९ अर्ब ५५ करोड रहेको थियो । निर्यातको तुलनामा आयातको आधार तथा वृद्धिदर उच्च रहेको कारण चालु आर्थिक वर्षको समीक्षा अवधिमा निर्यात-आयात अनुपात १३.३ प्रतिशतमा झरेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो अनुपात १४.१ प्रतिशत रहेको थियो ।

१९. आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा समग्र शोधनान्तर स्थिति रु. १०२ अर्ब ८१ करोडले बचतमा रहेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा यस्तो बचत रु. ११ अर्ब ७८ करोड रहेको थियो । चालु आर्थिक वर्षको समीक्षा अवधिमा चालु खाता रु. ६८ अर्ब ४१ करोडले बचतमा रहेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यो खाता रु. ९ अर्ब ५१ करोडले बचतमा रहेको थियो । विप्रेषण आय अघिल्लो वर्षको आठ महिनाको अवधिको २२.२ प्रतिशत वृद्धिको तुलनामा चालु आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा ३४.१ प्रतिशतको उच्च दरले बढी रु. ३५६ अर्ब ७२ करोड पुगेको छ ।
२०. २०७० फागुन मसान्तमा कुल विदेशी विनिमय सञ्चिति २०७० असार मसान्तको तुलनामा २२.५ प्रतिशतले बढेर रु. ६५३ अर्ब ४२ करोड पुगेको छ । २०६९ फागुन मसान्तमा यस्तो सञ्चिति ३.२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ४५३ अर्ब ६१ करोड रहेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्मको आयातलाई आधार मान्दा विदेशी विनिमय सञ्चितिको विद्यमान स्तरले ११.६ महिनाको वस्तु आयात र १०.१ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न पर्याप्त रहको छ । २०६९ फागुन मसान्तमा बैकिङ्ग क्षेत्रसँग रहेको सञ्चितिले सोही अवधिको आयात प्रवृत्तिका आधारमा करिब १०.२ महिनाको वस्तु आयात र ८.८ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न सक्ने स्तरमा रहेको थियो । २०७० असार मसान्तको तुलनामा २०७० फागुन मसान्तमा नेपाली रुपैयाँ अमेरिकी डलरसँग २.६ प्रतिशतले अवमूल्यन भएको छ । जबकी अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा नेपाली रुपैयाँ अमेरिकी डलरसँग २.१ प्रतिशतले अधिमूल्यन भएको थियो ।
२१. आर्थिक वर्ष २०५२/५३ देखि आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्मको अवधिमा निरपेक्ष गरिबी ४२.० प्रतिशतबाट घटेर २३.८ प्रतिशतमा झरेतापनि शहरी तथा ग्रामीण एवं विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र र समूहहरूबीचको भिन्नता अझ पनि निकै

फराकिलो रहेको छ । यस अवधिमा शहरी गरिबी २१.६ प्रतिशतबाट १५.५ प्रतिशत र ग्रामीण गरिबी ४३.३ बाट २७.४ प्रतिशतमा झरेको छ । तर आय असमानतालाई दर्शाउने गिनी सूचकाङ्क ०.३२८ रहेको कारण धनी र गरीबबीचको खाडल अझै पनि उच्च रहेको छ । त्यस्तै, सहस्राब्दी विकास लक्ष्यको प्रगति प्रतिवेदन सन् २०१३ ले नेपालमा गरीबी घट्ने दर सन् १९९६ देखि सन् २००४ सम्मको अवधिमा वार्षिक १.५ प्रतिशत र सन् २००४ देखि सन् २०१३ सम्मको अवधिमा वार्षिक २.५ प्रतिशत रहेको देखाएको छ ।

२२. सन् २०१३ मा नेपाल भ्रमणमा आएका पर्यटकहरूको संख्या सन् २०१२ को तुलनामा ०.७ प्रतिशतले ह्रास भै ७ लाख ९७ हजार ७ सय ५९ पुगेको छ । सन् २०१२ मा पर्यटकको सरदर नेपाल बसाई अवधि १२.९ दिन रहेकोमा सन् २०१३ मा घटेर १२.६ दिन पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिसम्ममा पर्यटन क्षेत्रबाट आर्जित विदेशी मूद्रा रु. ३० अर्ब ४३ करोड रहेको छ भने प्रति पर्यटक प्रति दिन खर्च ३४.५ अमेरिकी डलर रहेको छ। कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा पर्यटन क्षेत्रको योगदान करिव २.० प्रतिशत रहेको छ भने यस क्षेत्रमा १ लाख ७८ हजार जनाले प्रत्यक्ष रोजगारी पाएका छन् ।
२३. आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ऊर्जाको खपत अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा १३.९ प्रतिशतले बढी १० हजार ३८ टन तेल शक्ति बराबर रहेको थियो । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा उर्जा खपत गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिको तुलनामा १५.३ प्रतिशतले बढी ७ हजार ६ सय ८ टन तेल शक्ति बराबर रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा परम्परागत, व्यापारिक एवं नवीकरणीय ऊर्जा खपत अनुपात क्रमशः ७९.९ प्रतिशत, १८.५ प्रतिशत र १.६ प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा यी अनुपात क्रमशः ८०.१ प्रतिशत, १६.७ प्रतिशत र ३.२ प्रतिशत रहेका छन् ।
२४. आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा पेट्रोलियम पदार्थको खपत ९.१ प्रतिशतले वृद्धि भई १२ लाख ८८ हजार ६ सय ७६ किलो लिटर तथा एल.पी. ग्याँसको खपत १४.१ प्रतिशतले वृद्धि भई २ लाख ७ हजार ३८ मेट्रिक टन रहेको थियो । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा पेट्रोलियम पदार्थको खपत ९.६ प्रतिशतले वृद्धि भई ७ लाख ४६ हजार १ सय ७३ किलो लिटर र एल.पी.

ग्याँसको खपत १३.५ प्रतिशतले वृद्धि भई १ लाख ५१ हजार २ सय ११ मेट्रिक टन पुगेको छ ।

२५. चालु आर्थिक बर्ष २०७०/७१ को फागुनसम्ममा १ सय ५१ किलोमिटर कालोपत्रे, १ सय ३६ किलोमिटर खण्डास्मित र ३ सय ३४ किलोमिटर कच्ची सडक निर्माण भई मुलुकभरमा जम्मा १० हजार ८ सय १० किलोमिटर सडक कालोपत्रे, ५ हजार ९ सय २५ किलोमिटर खण्डास्मित र ८ हजार ८ सय ६४ किलोमिटर कच्ची सडक रहेका छन् । यी सडकहरुमा गुड्ने सवारी साधनहरुको संख्या १६ लाख ८७ हजार ४ सय ७८ पुगेको छ । चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनासम्ममा सवारी साधन संख्या गत वर्षको सोही अवधिको तुलनामा ८.७ प्रतिशतले हास आएको छ ।
२६. आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा मुलुकभरमा टेलिफोन सेवाका ग्राहकहरुको संख्या २ करोड ३० लाख ६ हजार ७ सय ९९ पुगेको छ । यस मध्येमा मोवाइल प्रयोगकर्ताहरुको संख्या ८८.० प्रतिशत रहेको छ । साथै, टेलिफोन घनत्व ७४.० प्रतिशत पुगेको छ ।
२७. आर्थिक वर्ष २०७०/७१ शैक्षिक गतिविधीका दृष्टिमा सन्तोषजनक रहेको छ । यो शैक्षिक वर्षमा प्राथमिक तहमा खुद भर्नादर ९५.६ प्रतिशत पुगेको छ भने आधारभूत शिक्षामा ८६.३ प्रतिशत र माध्यमिक शिक्षामा ३३.२ प्रतिशत पुगेको छ । गत शैक्षिक वर्षमा यस्तो भर्नादर क्रमशः ९५.३ प्रतिशत, ८७.५ प्रतिशत र ३२.४ प्रतिशत रहेको थियो । शैक्षिक सत्र २०७० मा प्राथमिक विद्यालयमा ४४ लाख १ हजार ७ सय ८० जना, निम्न माध्यमिक विद्यालयमा १८ लाख २८ हजार ३ सय ५१ जना र माध्यमिक विद्यालयमा ८ लाख ९६ हजार ९ सय १९ जना विद्यार्थी अध्ययनरत रहेका छन् । शिक्षातर्फ विद्यालयको संख्यामा समेत वृद्धि भई प्राथमिक तहमा ३४ हजार ७ सय ४३, निम्न माध्यमिक तहमा १४ हजार ८ सय ६७ र माध्यमिक तहमा ८ हजार ७ सय २६ विद्यालय पुगेका छन् ।

समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरू

आर्थिक वर्ष		५९/६०	६०/६१	६१/६२	६२/६३	६३/६४	६४/६५	६५/६६	६६/६७	६७/६८	६८/६९	६९/७०	७०/७१*
आर्थिक गतिविधि													
यथार्थ कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (आधारभूत मूल्यमा)	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	३.८	४.४	३.२	३.७	२.८	५.८	३.९	४.३	३.९	४.६	३.५	५.२
कृषि	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	३.३	४.७	३.५	१.९	१	५.८	३	२.०	४.५	४.६	१.१	४.७
उद्योग	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	३.१	१.५	२.९	४.४	४	१.६	-०.६	४.०	४.३	३.०	२.५	२.७
सेवा	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	३.७	६.८	३.३	५.६	४.५	७.३	६.०	५.८	३.४	५.०	५.२	६.१
यथार्थ कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (उत्पादकको मूल्यमा)	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	३.९	४.७	३.५	३.४	३.४	६.१	४.५	४.८	३.४	४.८	३.९	५.५
प्रति व्यक्ति कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (स्थिर मूल्यमा)	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	१.७	२.४	१.२	१.१	६.३	४.६	३.१	३.४	२.५	३.४	२.५	४.१
प्रति व्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय (स्थिर मूल्यमा)	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	१.६	२.३	२.१	१.९	६.९	४.६	३.३	३.७	२.१	३.७	२.९	५.४
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा)	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	७.१	९.०	९.८	११.०	११.३	१२.१	२१.२	२०.७	१४.६	११.७	१०.८	१३.९

आर्थिक वर्ष		५९/६०	६०/६१	६१/६२	६२/६३	६३/६४	६४/६५	६५/६६	६६/६७	६७/६८	६८/६९	६९/७०	७०/७१*
कुल राष्ट्रिय आय (प्रचलित मूल्यमा)	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	७.१	८.९	१०.५	११.५	११.६	१२.०	२१.४	२०.२	१४.४	१२.०	१०.८	१५.३
कुल राष्ट्रिय खर्चयोग्य आम्दानी (प्रचलित मूल्यमा)	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	७.६	९.३	११.१	१४	१०.१	१६.५	२४.२	१८.८	१३.३	१६.६	१२.३	२०.४
प्रति व्यक्ति कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	अमेरिकी डलर	२६१	२९३	३२८	३५०	४१०	४९१	४९७	६१०	७१४	७०२	७०७	७०३
प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर	२६१	२९२	३२९	३५२	४१४	४९६	५०२	६१४	७१८	७०८	७१३	७१७
प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय खर्चयोग्य आम्दानी	अमेरिकी डलर	३०१	३३९	३८३	४२०	४८७	६०६	६२८	७५९	८७९	९०२	९२०	९६७
यथार्थ कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (आधारभूत मूल्यमा)	रु. अर्ब	४२९.७	४४८.७	४६३.२	४८०.४	४९३.७	५२२.३	५४२.७	५६५.८	५८७.५	६१४.६	६३५.९	६६८.७
कृषि	रु. अर्ब	१६५.८	१७३.७	१७९.८	१८३.१	१८४.८	१९५.६	२०१.५	२०५.५	२१४.८	२२४.७	२२७.२	२३७.९
उद्योग	रु. अर्ब	७६.५	७७.६	७९.९	८३.५	८६.८	८८.३	८७.८	९१.३	९५.२	९८.१	१००.६	१०३.३
सेवा	रु. अर्ब	१९९.९	२१३.५	२२०.६	२३३.०	२४३.५	२६१.४	२७७.१	२९३.३	३०३.३	३१८.५	३३५.१	३५५.६
यथार्थ कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (उत्पादकको मूल्यमा)	रु. अर्ब	४५९.५	४८१.०	४९७.७	५१४.५	५३२.०	५६४.५	५९०.१	६१८.५	६३९.७	६७०.३	६९६.१	७३४.२
प्रति व्यक्ति कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (२०५७/५८ को मूल्यमा)	रु.	१८९८४	१९४३६	१९६७०	१९८८४	२११२९	२२११०	२२७९३	२३५६१	२४१४४	२४९६२	२५५७८	२६६१९

आर्थिक वर्ष		५९/६०	६०/६१	६१/६२	६२/६३	६३/६४	६४/६५	६५/६६	६६/६७	६७/६८	६८/६९	६९/७०	७०/७१*
प्रति व्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय (२०५७/५८ को मूल्यमा)	रु.	१८९६२	१९४०१	१९८०२	२०१८६	२१५६९	२२५६७	२३३०१	२४१५२	२४६६४	२५५८२	२६३२६	२७७६२
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (उत्पादकको प्रचलित मूल्यमा)	रु. अर्ब	४९२.२	५३६.८	५८९.४	६५४.१	७२७.८	८१५.७	९८८.३	११९२.८	१३६६.९	१५२७.३	१६९२.६	१९२८.५
कुल राष्ट्रिय आय (प्रचलित मूल्यमा)	रु. अर्ब	४९१.६	५३५.१	५९१.१	६५९.०	७३५.३	८२३.६	१०००.०	१२०१.९	१३७४.५	१५३९.६	१७०५.७	१९६६.७
कुल राष्ट्रिय खर्चयोग्य आम्दानी (प्रचलित मूल्यमा)	रु. अर्ब	५६७.१	६२०.०	६८८.८	७८५.२	८६४.३	१००६.४	१२४९.५	१४८४.५	१६८२.४	१९६२.४	२२०३.४	२६५२.२
प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा)	रु.	२०३३७	२१६८९	२३२९२	२५२७९	२८९०५	३१९४६	३८१७२	४५४३५	५१५९४	५६८८०	६२१९६	६९९१९
प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय (प्रचलित मूल्यमा)	रु.	२०३०९	२१६२०	२३३५७	२५४७१	२९२००	३२२५७	३८६२६	४५७८२	५१८७९	५७३३७	६२६७७	७१३०५
प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय खर्चयोग्य आम्दानी (प्रचलित मूल्यमा)	रु.	२३४३०	२५०५१	२७२१८	३०३४६	३४३२३	३९४१७	४८२६२	५६५४९	६३४९९	७३०८२	८०९६४	९६१५५
कुल उपभोग/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	९१.४	८८.३	८८.४	९१.०	९०.२	९०.२	९०.६	८८.६	८६.०	८९.०	८९.९	९१.१
कुल गार्हस्थ्य बचत/जि.डि.पी.	प्रतिशत	८.६	११.८	११.६	९.०	९.८	९.८	९.४	११.४	१४.०	११.०	१०.१	८.९

आर्थिक वर्ष		५९/६०	६०/६१	६१/६२	६२/६३	६३/६४	६४/६५	६५/६६	६६/६७	६७/६८	६८/६९	६९/७०	७०/७१*
कुल राष्ट्रिय बचत/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	२३.८	२७.३	२८.४	२९.०	२८.६	३३.२	३५.९	३५.९	३७.०	३९.५	४०.३	४६.४
कुल स्थिर पुँजी लगानी/जि.डि.पी.	प्रतिशत	१९.९	२०.३	१९.९	२०.७	२१.१	२१.९	२१.३	२२.२	२१.४	२०.८	२२.६	२३.१
कुल स्थिर पुँजीमा सरकारी लगानी/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	३.०	२.८	२.९	२.७	३.४	४.०	४.५	४.५	४.७	४.७	४.२	४.७
कुल स्थिर पुँजीमा निजी लगानी/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	१६.९	१७.५	१७.०	१८.०	१७.७	१७.८	१६.९	१७.७	१६.७	१६.१	१८.४	१८.५
कुल पुँजी लगानी/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	२१.४	२४.५	२६.५	२६.९	२८.७	३०.३	३१.७	३८.३	३८.०	३४.५	३६.९	३७.१
कुल गार्हस्थ्य बचत र कुल पुँजी लगानी बीचको अन्तर/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	-१२.८	-१२.८	-१४.९	-१७.९	-१८.९	-२०.५	-२२.३	-२६.८	-२४.०	-२३.५	-२६.८	-२८.२
कुल जनसंख्या	करोड	२.३८	२.४१	२.४५	२.४८	२.५२	२.५५	२.५९	२.६३	२.६५	२.६९	२.७२	२.७६
मूल्य													
उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्क ^३	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	४.७	४.०	४.५	८.०	५.९	६.७	१२.६	९.६	९.६	८.३	९.९	९.०
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन मूल्य सूचकाङ्क ^३	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	३.१	४.०	५.९	६.९	७.३	५.६	१६.१	१४.४	११.०	६.६	६.२	७.९
प्राथमिक क्षेत्र	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	०.७	२.८	३.५	४.४	६.१	३.३	२१.४	२५.१	१५.६	१.४	४.६	५.९
द्वितीय क्षेत्र	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	४.१	५.४	५.५	३.६	५.७	११.०	१४.४	९.२	८.९	८.३	८.१	६.६

आर्थिक वर्ष		५९/६०	६०/६१	६१/६२	६२/६३	६३/६४	६४/६५	६५/६६	६६/६७	६७/६८	६८/६९	६९/७०	७०/७१*
सेवा क्षेत्र	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	४.७	४.५	७.८	९.९	८.३	५.३	१२.९	८.९	८.२	१०.१	६.८	९.५
थोक मूल्य सूचकाङ्क ^४	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	३.८	४.१	७.३	८.९	९	९.१	१२.८	१२.६	९.८	६.४	९.०	८.१
तलब तथा ज्यालादर सूचकाङ्क ^५	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	-	-	-	३.९	९.८	९.७	१५.३	१७.२	१८.०	२७.४	९.३	१३.१
तलब	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	-	-	-	०.३	६.३	१०.९	१०.५	२०.२	०.०	१९.३	०.०	२४.८
ज्यालादर	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	-	-	-	५.३	१०.९	९.४	१६.९	१६.३	२४.०	२९.६	११.५	१०.५
सार्वजनिक वित्त													
राजस्व	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	११.५	१०.९	१२.५	३.१	२१.३	२२.७	३३.३	२७.२	११.४	२३.२	२१.१	१९.८
कुल सरकारी खर्च	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	४.९	६.५	१४.७	८.१	२०.५	२०.८	३६.१	१८.२	१३.७	१४.८	५.७	२५.४**
चालू खर्च	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	६.६	६.६	११.०	८.६	१५.१	१८.६	३९.७	१८.२	१२.६	१५.८	१.६	२८.०**
पूँजीगत खर्च	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	-९.८	३.३	१८.४	८.३	३४.२	३४.७	३६.६	२३.५	१६.८	८.६	६.२	१७.०**
साँवा भुक्तानी खर्च	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	४८.६	१२.९	२५.४	५.४	१७.४	-२.२	१४.९	-२.१	-६.६	१७.१	७४.३	-
ऋण सेवा (साँवा र व्याज भुक्तानी)	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	३२.६	७.२	१३.९	३.४	१२.२	-०.७	१८.६	५.३	५.४	१७.९	३८.४	-
राजस्व / जि.डि.पी.	प्रतिशत	११.४	११.६	११.९	११.१	१२.१	१३.२	१४.५	१४.९	१४.७	१६.०	१७.५	१८.४

आर्थिक वर्ष		५९/६०	६०/६१	६१/६२	६२/६३	६३/६४	६४/६५	६५/६६	६६/६७	६७/६८	६८/६९	६९/७०	७०/७१*
कर राजस्व/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	८.३	९.०	९.२	८.८	९.८	१०.४	११.८	१३.४	१३.०	१३.९	१५.३	१६.३
गैर-कर राजस्व/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	२.८	२.६	२.७	२.३	२.३	२.८	२.७	१.५	१.५	२.१	२.२	२.१
कुल सरकारी खर्च/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	१७.१	१६.७	१७.४	१७.०	१८.४	१९.८	२२.२	२१.८	२१.६	२२.२	२१.२	२३.३**
चालू खर्च/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	१०.६	१०.३	१०.५	१०.२	१०.६	११.२	१२.९	१२.७	१५.४	१५.९	१४.६	१६.४**
पूँजीगत खर्च/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	४.५	४.३	४.६	४.५	५.५	६.६	७.४	७.६	३.५	३.४	३.२	३.३**
साँवा भुक्तानी खर्च / जि.डि.पी.	प्रतिशत	१.९	२.०	२.३	२.२	२.३	२.०	१.९	१.५	१.३	१.३	२.१	-
ऋण सेवा (साँवा र व्याज भुक्तानी)/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	३.३	३.२	३.४	३.१	३.१	२.८	२.७	२.४	२.२	२.३	२.९	-
वैदेशिक अनुदान/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	२.३	२.१	२.४	२.१	२.२	२.५	२.७	३.२	३.४	२.७	२.१	३.६
बजेट घाटा/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	३.३	२.९	३.१	३.८	४.१	४.१	५.०	३.५	३.६	३.४	१.५	४.५
वैदेशिक ऋण/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	०.९	१.४	१.६	१.३	१.४	१.१	१.०	०.९	०.९	०.७	०.७	२.३
आन्तरिक ऋण/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	१.८	१.०	१.५	१.८	२.५	२.५	१.९	२.५	३.१	२.४	१.१	२.३
वैदेशिक ऋण र अनुदान/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	३.२	३.५	४.०	३.४	३.६	३.६	३.७	३.१	४.२	३.४	२.८	५.९
कुल तिर्न बाँकी ऋण	रु. अर्ब	३०८.१	३१८.९	३१४.४	३३७.७	३३२.७	३७५.६	४२५.१	४४०.४	४४३.७	५२३.२	५५३.८	५८०.५
तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋण	रु. अर्ब	६०.०	८४.६	८६.१	९४.७	१०३.८	११६.०	१२५.७	१४८.१	१८४.२	२१४.०	२२०.३	२२६.१
तिर्न बाँकी वैदेशिक ऋण	रु. अर्ब	२२३.४	२३४.८	२१९.६	२३३.९७	२१६.६	२५०.०	२७७.०	२९६.२	२५९.६	३०९.३	३३३.४	३५४.४

आर्थिक वर्ष		५९/६०	६०/६१	६१/६२	६२/६३	६३/६४	६४/६५	६५/६६	६६/६७	६७/६८	६८/६९	६९/७०	७०/७१*
प्रतिव्यक्ति कुल तिर्न बाँकी ऋण	रु.	१२९४०	१३२०९	१२८३९	१३६०२	१३२१२	१४७११	१६४१६	१६७७३	१६७४९	१९४८८	२०३५२	२१०४८
कुल तिर्न बाँकी ऋण/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	६२.६	५९.४	५३.३	५१.६	४५.७	४६.१	४०.८	३३.९	३२.५	३४.३	३२.७	३०.१
तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋण/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	१७.२	१६.०	१६.१	१५.९	१५.९	१५.४	१५.०	१२.४	१३.५	१४.०	१३.०	११.७
तिर्न बाँकी वैदेशिक ऋण/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	४५.४	४३.४	३७.३	३५.८	२९.८	३०.६	२७.९	२१.५	१९.०	२०.२	१९.७	१८.४
तिर्न बाँकी वैदेशिक ऋण/ राजस्व	प्रतिशत	३९७.४	३७३.५	३१३.२	३२३.७	२४७	२३२.३	१९७.९	१४४.०	१३०.८	१२६.६	११२.६	१००.०
तिर्न बाँकी वैदेशिक ऋण/निर्यात	प्रतिशत	४४७.५	४३१.८	३७४.१	३८८.४	३६४.८	४२१.८	४०९.२	४२१.२	४०३.५	४१६.५	४३३.५	३८६.२
ऋण सेवा (सांवा र व्याज भुक्तानी)/चालू खर्च	प्रतिशत	३१.१	३१.२	३२.०	३०.५	२९.७	२४.९	२१.१	१५.२	१४.३	१४.५	१९.७	-
तिर्न बाँकी वैदेशिक ऋण/विदेशी विनिमय संचिति	प्रतिशत	२०६.४	१७८.८	१६९.१	१४१.८	१३१.२	११७.६	९७.४	९५.३	९५.४	७०.४	६२.५	५४.५
मुद्रा तथा बैंकिङ ##													
आन्तरिक कर्जा	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	१०.४	९.९	१३.८	१५.१	११.७	२१.३	२७.१	१७.२	१४.६	९.३	१७.२	३.१
निजी क्षेत्रतर्फको कर्जा	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	१३.२	१४.३	१४.२	२३.६	१२.३	२४.३	२९.०	१४.२	१३.९	११.३	२०.२	११.१
सरकार तर्फको खुद कर्जा	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	५.९	-१.८	११.३	११.१	१०.४	११.२	२०.४	२६.९	१९.७	-०.३	३.०	-४६.८

आर्थिक वर्ष		५९/६०	६०/६१	६१/६२	६२/६३	६३/६४	६४/६५	६५/६६	६६/६७	६७/६८	६८/६९	६९/७०	७०/७१*
बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल कर्जामा निजी क्षेत्रतर्फको कर्जाको अंश	प्रतिशत	६७.४	७०.१	७०.३	७५.५	७५.८	७७.७	७८.९	८०.२	७९.७	८१.४	८३.५	८९.९
संकुचित मुद्रा प्रदाय (एम _१)	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	८.६	१२.२	६.६	१४.२	१२.२	२१.६	२७.३	११.०	५.२	१८.६	१४.४	१०.९
मुद्रा	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	२.२	११.१	८.८	१३.१	७.४	१९.९	२५.५	१३.०	१.९	२०.१	१४.९	१५.५
चलती निक्षेप	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	२५.०	१४.५	२.२	१२.३	२२.८	२५.०	३०.५	७.६	११.४	१५.९	१३.४	२.४
विस्तृत मुद्रा प्रदाय (एम _२)	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	९.८	१२.८	८.३	१५.४	१४.०	२५.२	२७.३	१४.१	१२.३	२२.७	१६.४	१०.८
मुद्दती र वचत निक्षेप	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	१०.४	१३.१	९.२	१६.७	१४.९	२७.०	२७.३	१५.५	१४.८	२४.०	१७.०	१०.८
कुल आन्तरिक कर्जा/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	४५.५	४५.९	४७.५	४९.३	४९.५	५३.६	५६.२	६६.८	६६.२	६४.८	६८.५	७०.७
निजी क्षेत्रतर्फको कर्जा/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	३०.७	३२.१	३३.४	३७.२	३७.६	४१.७	४४.४	५३.५	५२.९	५२.७	५७.२	६३.५
सरकारतर्फको खुद कर्जा/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	११.९	१०.७	१०.८	१०.९	१०.८	१०.७	१०.६	११.४	११.९	१०.६	९.९	५.३
संकुचित मुद्रा प्रदाय/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	१७.०	१७.५	१७.०	१७.३	१७.४	१८.९	१९.९	१७.८	१६.२	१७.२	१७.७	१९.७
चलती निक्षेप/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	५.५	५.७	५.३	५.४	६.०	६.६	७.२	६.१	५.९	६.१	६.२	६.४
विस्तृत मुद्रा प्रदाय/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	५०.०	५१.७	५१.०	५३.०	५४.३	६०.७	६३.८	६८.८	६७.१	७३.६	७७.३	८५.७
मुद्दती र वचत निक्षेप/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	३२.९	३४.२	३४.०	३५.७	३६.९	४१.८	४३.९	५१.०	५०.८	५६.४	५९.६	६६.०

आर्थिक वर्ष		५९/६०	६०/६१	६१/६२	६२/६३	६३/६४	६४/६५	६५/६६	६६/६७	६७/६८	६८/६९	६९/७०	७०/७१*
वाहत्य क्षेत्र													
निर्यात (वस्तु)	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	६.४	८.०	८.९	२.६	-१.४	-०.२	१४.२	-१०.२	५.८	१५.४	३.६	१९.३
आयात (वस्तु)	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	१५.८	९.६	९.७	१६.३	१२.०	१४.०	२८.२	३१.६	५.८	१६.५	२०.६	२७.५
निर्यात/आयात अनुपात	प्रतिशत	४०.२	३९.६	३९.३	३४.७	३०.५	२६.७	२३.८	१६.२	१६.२	१६.१	१३.८	१२.९
व्यापार घाटा	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	२३.१	१०.७	१०.२	२५.१	१९.२	२०.२	३३.३	४४.६	५.८	१६.७	२३.९	२८.८
पर्यटन आय	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	३५.७	५४.५	-४२.३	-८.७	६.०	८४.२	४९.९	०.६	-१२.५	२४.८	११.४	३०.०
पर्यटन व्यय	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	७.७	६२.४	-३.३	२३.४	३२.०	३२.२	५०.५	२.८	-१४.४	९३.२	५३.७	१८.२
विप्रेषण आय	रु. अर्ब	५४.२	५८.६	६५.५	९७.७	१००.१	१४२.७	२०९.७	२३१.७	२५३.६	३५९.६	४३४.६	५६०.६
विप्रेषण व्यय	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	१४.०	८.१	११.९	४९.०	२.५	४२.५	४७.०	१०.५	९.४	४१.८	२०.९	२९.०
चालू खाता सन्तुलन	रु. अर्ब	११.६	१४.६	११.५	१४.२	-०.९	२३.७	४१.४	-२८.१	-१२.९	७६.०	५७.१	८२.०
निर्यात/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	१०.१	१०.०	१०.०	९.२	८.२	७.३	६.९	५.१	४.७	४.९	४.५	४.८
आयात/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	२५.३	२५.४	२५.४	२६.६	२६.८	२७.२	२८.८	३१.४	२९.०	३०.२	३२.९	३६.८
कुल व्यापार/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	३५.४	३५.४	३५.३	३५.८	३४.९	३४.५	३५.६	३६.५	३३.७	३५.१	३७.४	४१.६
व्यापार घाटा/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	-१५.१	-१५.३	-१५.४	-१७.४	-१८.६	-१९.९	-२१.९	-२६.३	-२४.३	-२५.४	-२८.४	-३२.१
पर्यटन आय/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	२.४	३.४	१.८	१.५	१.४	२.३	२.८	२.४	१.८	२.०	२.०	२.३
पर्यटन व्यय/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	१.३	१.९	१.६	१.८	२.२	२.६	३.२	२.७	२.०	१.७	२.३	२.४
विप्रेषण आय/ जि.डि.पी.	प्रतिशत	११.०	१०.९	११.१	१४.९	१३.८	१७.५	२१.२	१९.४	१८.५	२३.५	२५.७	२९.१

आर्थिक वर्ष		५९/६०	६०/६१	६१/६२	६२/६३	६३/६४	६४/६५	६५/६६	६६/६७	६७/६८	६८/६९	६९/७०	७०/७१*
चालू खाता सन्तुलन/ जि.डि.पी	प्रतिशत	२.४	२.७	२.०	२.२	-०.१	२.९	४.२	-२.४	-०.९	५.०	३.४	४.३
शोधनान्तर वचत	रु. अर्ब	४.४	१६.०	५.७	२५.६	५.९	२९.७	४४.८	-३.३	४.१	१३१.६	६८.९	१०५.०
विदेशी विनिमय संचिति	रु. अर्ब	१०८.२	१३०.२	१२९.९	१६५.०	१६५.१	२१२.६	२८६.५	२६८.९	२७२.२	४३९.५	४३३.३	६५०.५
विदेशी विनिमय संचिति	वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन	२.२	२०.३	-०.२	२७.०	०.१	२८.८	३४.८	-५.४	१.२	६१.५	२१.४	२२.०
संचितिको आयात धान्ने क्षमता वस्तु आयात	महिनाको आयात बराबर	१०.७	११.८	१०.७	११.५	१०.६	११.७	१२.२	८.७	८.४	११.६	११.७	११.२
वस्तु तथा सेवा आयात	महिनाको आयात बराबर	९.२	९.९	९.०	९.७	८.७	९.४	१०.०	७.४	७.३	१०.३	१०.१	९.८
विदेशी विनिमय दर ^६	१ अमेरिकी डलर = रु.	७७.८	७३.८	७२.१	७२.३	७०.५	६५.०	७६.९	७४.५	७२.३	८१.०	८८.०	९९.१

^१ वार्षिक प्रारम्भिक अनुमान ^२ आधार वर्ष २०५७/५८=१००; ^३ आधार वर्ष २०६२/६३=१००; ^४ आधार वर्ष २०५६/५७=१००; ^५ आधार वर्ष २०६१/६२=१००; ^६ खरिद र विक्री दरको वार्षिक औसत ।

* चालु आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिनासम्मको तथ्याङ्कमा आधारित ।

** चालु आर्थिक वर्षको एघार महिनासम्मको तथ्याङ्कमा आधारित ।

२०६७ असार देखि विकास बैंक तथा वित्त कम्पनीको तथ्याङ्क समेत समावेश भएको ।

@ २०६८ चैत्र महिनाको बैंक सेवा शुल्क घटाउनु अधिको ।

आ.व. २०६८/६९ देखि IMF को GFS २००१ को आधारमा गरिएको पुनर्बर्गीकरण अनुसार विगत वर्षहरूमा पुँजीगत खर्च तर्फ देखाइने पुँजीगत अनुदान चालु खर्चतर्फ समावेश भएको र संस्थानमा भएको सरकारको लगानी तथा ऋण पुँजीगत खर्चबाट हटाइएको ।

टिप्पणी : जि.डि.पी.सँगको अनुपात हिसाव गर्दा उत्पादकको प्रचलित मूल्यको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग गरिएको छ । कतिपय पुराना तथ्याङ्कहरू समेत स्रोतबाटै संशोधन भई आएकोले सोही अनुरूप परिमार्जन गरिएको छ ।

अर्थतन्त्रका प्रमुख चुनौतीहरू

वास्तविक क्षेत्र

१. मुलुकको तीव्र आर्थिक विकासका लागि उच्च तथा दिगो आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्नुपर्ने हुन्छ । विगत १० वर्षको अवधिको औषत आर्थिक वृद्धिदर ४.१ प्रतिशत मात्र रहेको सन्दर्भमा दोहोरो अंकको आर्थिक वृद्धिदर हासिल गरी मुलुकलाई विकासोन्मुख मुलुकमा रुपान्तरण गर्नु चुनौतीपूर्ण छ ।
२. नेपालको आर्थिक वृद्धिमा कृषि उत्पादनको महत्वपूर्ण भूमिका रहने गरेको छ । कृषि क्षेत्र मौसमी अनुकूलता/प्रतिकूलताबाट प्रभावित हुँदा कृषि गार्हस्थ्य उत्पादनमा उतार चढाव आई समग्र आर्थिक वृद्धिमा प्रभाव पर्ने गरेको छ । विगत १० वर्षको अवधिको यस क्षेत्रको औसत वृद्धिदर ३.२ प्रतिशत मात्र रहेको सन्दर्भमा कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व वढाई समग्र आर्थिक वृद्धिदर उच्च बनाउने कार्य चुनौतीपूर्ण छ ।
३. वचत नै लगानीको श्रोत हो । वचतको दर उच्च नगरी लगानीको दर उच्च बनाउन सकिंदैन । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको करिब ९ प्रतिशत मात्र कुल गार्हस्थ्य वचत रहेको सन्दर्भमा गार्हस्थ्य वचत वढाई लगानी विस्तार गर्ने कार्य अत्यन्त कठिन रहेको छ ।
४. लम्बिदो राजनैतिक संक्रमणकाल, असहज श्रम सम्बन्ध, उर्जा संकट, वन्द हडताल, पूर्वाधारको कमजोर अवस्था आदि जस्ता समस्याहरूको कारण लगानीको वातावरणमा अपेक्षित सुधार हुन नसक्दा स्वदेशी तथा विदेशी लगानी विस्तार हुन सकेको छैन । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उत्पादनमूलक उद्योग क्षेत्रको योगदान विगतमा १० प्रतिशतसम्म पुगेकोमा हाल ६.० प्रतिशतमा सीमित रहेको अवस्था छ । अतः औद्योगिक तथा लगानीको वातावरणमा सुधार गर्न नीतिगत, संस्थागत र संरचनागत सुधार गरी औद्योगिक उत्पादन तथा उत्पादकत्व बढाउने कार्य चुनौतीपूर्ण छ ।
५. आपूर्तिजन्य तथा संरचनागत कारणहरूले गर्दा मुद्रास्फीति दर उच्च रहेको अवस्था छ । मौद्रिक तथा वित्त नीतिका माध्यमबाट मुद्रास्फीति नियन्त्रण गर्न चालिएका विभिन्न कदमहरूका बाबजुत उच्चस्तरको मुद्रास्फीति रहँदा उच्च

आर्थिक वृद्धिका साथमा गरिबी न्यूनीकरण गर्ने सरकारी लक्ष्यमा नकारात्मक प्रभाव पार्दछ । अतः मुद्रास्फीतिलाई नियन्त्रण गरी वाञ्छित स्तरमा राख्नु चुनौतिपूर्ण रहेको छ ।

६. प्रत्येक वर्ष ४ लाख भन्दा बढी श्रमशक्ति श्रम बजारमा प्रवेश गर्दछ । स्वदेशमा पर्याप्त रोजगारीका अवसरहरु सिर्जना हुन नसक्दा वर्षेनी ४ लाख भन्दा बढी श्रमशक्ति वैदेशिक रोजगारीका लागि जाने गरेको अवस्था छ । स्वदेशमा नै पर्याप्त रोजगारीका अवसरहरु सिर्जना गरी आयआर्जन विस्तार गर्ने कार्य जटिल बन्दै गएको छ ।
७. गरिवी न्यूनीकरणका लागि विगतमा चालिएका कदमहरुका कारण गरिवीको रेखामुनी रहेको जनसंख्याको प्रतिशत घट्दै गेतापनि महिला, दलित, अल्पसंख्यक समुदाय, दुर्गम तथा पिछडिएका क्षेत्रका बासिन्दा, शारीरिक रूपले अशक्त व्यक्ति आदिमा गरिवीको गहनता अझै पनि बढी रहेको छ । त्यस्तै, धनी र गरिब बीचको खाडल अझै पनि उच्च रहेको अवस्था छ । अतः गरिवी न्यूनीकरणका कार्यक्रमहरु प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गरी आय असमानतालाई घटाउँदै जनताको जीवनस्तरमा उल्लेख्य सुधार ल्याउने कार्य चुनौतीपूर्ण छ ।
८. सामाजिक परिसूचकहरुको अवस्था सकारात्मक नै देखिएतापनि कुल जनसंख्याको ठूलो हिस्सा सामाजिक विकासको दृष्टिमा पछाडी परेको छ । शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, ढल निकास, सरसफाई जस्ता सामाजिक सेवाका क्षेत्रहरुको समन्यायिक विकास तथा वितरण गर्ने कार्यमा अनेकौं कठिनाईहरु रहेका छन् ।
९. जलस्रोतको प्रचुर संभावना भएतापनि उर्जा संकटले मुलुक ग्रस्त भएको छ । यसबाट आर्थिक, सामाजिक क्रियाकलापमा नकारात्मक प्रभाव परेको अवस्था छ । लोडसेडिङलाई न्यूनीकरण गर्न निर्माणाधीन जलविद्युत परियोजनाहरु समयमा नै सम्पन्न गर्ने, छिटो उत्पादन दिने जलविद्युत परियोजनाहरुमा लगानी बढाउने र विद्युत प्रसारण लाइनको तीव्र स्तरमा विस्तार गर्ने सम्बन्धमा देखिएका नीतिगत, प्रकृयागत र संस्थागत अवरोध हटाउने कार्य अत्यन्त जटिल रहेको छ ।

सरकारी क्षेत्र

१०. विगत केही वर्षयता सरकारको पुँजीगत खर्च आशातित रुपमा विस्तार हुन सकेको छैन । विगत ५ वर्षको अवधिमा पुँजीगत खर्च कुल गार्हस्थ्य उत्पादन अनुपात औषतमा ५.० प्रतिशत मात्र रहेको छ । साथै, विनियोजित रकमको तुलनामा यथार्थ पुँजीगत खर्च निकै कम रहने गरेको छ । यसले सरकारी क्षेत्रको खर्च गर्ने क्षमतामा सुधार हुन नसकेको अवस्था दर्शाउँदछ । पुँजीगत खर्च विस्तार विना पूर्वाधार विकास संभव नहुने हुँदा पुँजीगत खर्च गर्ने क्षमता वृद्धि गर्नु चुनौति रहेको छ ।
११. विगतको प्रवृत्ति हेर्दा चालु खर्च लक्ष्य अनुरूपनै हुने र यो उल्लेख्य दरले बढ्ने क्रममा रहेको छ । विगत ५ वर्षको अवधिमा चालु खर्च कुल गार्हस्थ्य उत्पादन अनुपात औषतमा १४.३ प्रतिशत रहेको छ । तर आर्थिक विकासको दर उच्च बनाउन पुँजीगत खर्च विस्तार गर्दै चालु खर्चमा मितव्ययिता गरिनु आवश्यक छ । अतः आर्थिक मितव्ययिता कायम गर्दै चालु खर्चलाई वान्छित स्तरमा राख्नु चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको छ ।
१२. सरकारी खर्चको प्राथमिकिकरण गर्ने कार्यमा अझै पनि समस्या रहेका छन् । धेरै आयोजना / कार्यक्रमहरु प्रथम प्राथमिकताको श्रेणीमा राखिएको कारण धेरै आयोजना / कार्यक्रमहरु प्रथम प्राथमिकता परेको जस्तो देखिएतापनि यसबाट खर्चको प्राथमिकिकरण, नतिजा प्राप्ति र खर्च व्यवस्थापनमा समस्या देखापरेका छन् ।
१३. कुल तिर्न बाँकी ऋण क्रमशः घट्दै गएतापनि यसमा जोखिम भने कायमै रहेको अवस्था छ । अमेरिकी डलरको तुलनामा नेपाली रुपैयाँ अवमूल्यन हुँदा वैदेशिक ऋणको दायित्व बढ्न जाने कारण वैदेशिक ऋणको हकमा विदेशी विनिमय सम्बन्धी जोखिम रहेको छ । त्यस्तै, आन्तरिक ऋणमा अल्पकालिन प्रकृतिको ट्रेजरी बिलको हिस्सा ६५ प्रतिशत भन्दा बढी रहेको कारणले गर्दा आन्तरिक ऋणमा व्याजदर सम्बन्धी जोखिम छ । अतः आन्तरिक तथा बाह्य ऋणको उचित संरचना कायम गर्दै जोखिम न्यूनीकरण गर्ने कार्य अझै पनि चुनौतीको रुपमा रहेको छ ।

१४. सार्वजनिक संस्थानहरूको व्यवस्थापन कार्य जटिल हुँदै गएको छ । कतिपय सार्वजनिक संस्थानहरू लामो समयदेखि वन्द रहेतापनि त्यस्ता संस्थानहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई तलव, भत्ता लगायतका अन्य सुविधा वापत वर्षेनी ठूलो रकम राज्यकोषबाट व्यहोरिदै आएको छ । अतः त्यस्ता सार्वजनिक संस्थानहरूको पुनः संचालन, विनिवेश वा खारेजीमा लैजाने र त्यहाँ कार्यरत कर्मचारीहरूको उचित व्यवस्थापन गर्ने कार्य चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।
१५. पेट्रोलियम पदार्थको आपूर्ति तथा बिक्री वितरणको एकाधिकार पाएको नेपाल आयल निगमको वित्तीय अवस्था खस्कँदो छ । नगद प्रवाहको अभाव लगायतका कारण पेट्रोलियम पदार्थको नियमित आपूर्तिमा बेलाबेलामा समस्या आउने गरेको छ । नेपाल आयल निगमको व्यवस्थापनमा सुधार गरी चुहावट नियन्त्रण गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय बजार मूल्य अनुसार मूल्य समायोजन गर्ने, पेट्रोलियम पदार्थ माथीको परनिर्भरता न्यूनीकरण गर्न उर्जा विकासमा ध्यान दिने, आपूर्ति तथा वितरणमा नियमितता गराउने आदिजस्ता कार्यहरूमा विविध समस्याहरू रहेका छन् ।

मौद्रिक क्षेत्र:

१६. बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्यात्मक विस्तारसँगै मुलुकमा वित्तीय पहुँच बढ्दै गएको भएतापनि जनसंख्याको ठूलो हिस्सा अझै पनि संस्थागत वित्तीय पहुँचबाट टाढै रहेको अवस्था छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शहरी क्षेत्रमा मात्र केन्द्रित रहने प्रवृत्तिको कारण यो अवस्था आएको हो । वित्तीय समावेशिकरण गर्दै ग्रामीण भेगसम्म वित्तीय सेवा विस्तार गर्ने र सर्वसाधारण जनताको वित्तीय साक्षरतामा वृद्धि गर्नेकाम चुनौतीपूर्ण छ ।
१७. बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्यात्मक विस्तारसँगै यसको स्थायित्व कायम गर्ने र यसप्रति सर्वसाधारणको विश्वासनीयता अभिवृद्धि गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण छ। निरीक्षण, सुपरिवेक्षण तथा समष्टिगत विवेकशील नियमनको माध्यमबाट बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गर्दै संस्थागत सुशासन कायम गरी वित्तीय क्षेत्र प्रति सर्वसाधारणको विश्वासनीयता अभिवृद्धि गर्ने कार्य अझैपनि चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

१८. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको पुँजीगत आधार सुदृढ गरी वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्था एक आपसमा गाभ्न / गाभिने सक्ने र एक संस्थाले अर्को संस्था खरिद गर्न सक्ने जस्ता प्रावधानहरू ल्याइएका छन् । गाभ्ने तथा गाभिने विनियमावली, २०६८ आएपछि यो प्रकृयाले तिब्रता पाएतापनि यसबाट आउन सक्ने समस्याहरू जस्तै: वित्तीय क्षेत्रमा हुनसक्ने एकाधिकार, वित्तीय समावेशीकरणमा आउन सक्ने अवरोध र Too Big to Fail का समस्याहरू समाधान गर्दै गाभ्ने तथा गाभिने कार्यलाई सफल बनाउनु चुनौती छ ।
१९. बैंकिङ्ग क्षेत्रमा केही समययता अधिक तरलताको अवस्था छ । अधिक तरलताको कारण निक्षेपको व्याजदर घटेतापनि कर्जाको व्याजदर सोही अनुरूप घट्न नसक्दा ब्याजदर अन्तर अझैपनि उच्च छ । निक्षेप वृद्धिको तुलनामा कर्जा विस्तार हुन नसक्दा उत्पन्न भएको अधिक तरलताको समस्या समाधान गर्न उत्पादनमूलक क्षेत्रमा कर्जा विस्तार गर्ने तथा ब्याजदर अन्तरलाई वाञ्छित स्तरमा राख्ने कार्य चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।
२०. वित्तीय क्षेत्रमा १५ प्रतिशत भन्दा वढी हिस्सा ओगटेको सहकारी क्षेत्रमा देखापरेका समस्याहरूले गर्दा समग्र वित्तीय प्रणालीमा नै चुनौती आएको छ । धेरै सहकारी संस्थाहरू समस्याग्रस्त बनेको र वचतकर्ताको ठूलो रकम डुवेको तथ्य बाहिर आएको कारण सहकारी प्रतिको सर्वसाधारणको विश्वासमा नै संकट देखिएको छ । वचत तथा ऋणको कारोवार गर्ने सहकारी संस्थाहरूको उचित नियमन, निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षणको व्यवस्था गरी सर्वसाधारणको यसप्रतिको विश्वास कायम गराउन नीतिगत, कानुनी, संस्थागत, व्यवस्थापकीय, संरचनागत पक्षहरूमा सुधार गरी देखापरेका समस्याहरू सम्बोधन गर्ने कार्य कठिन रहेको छ।
२१. छरिएर रहेको बचत संकलन गरी पुँजी निर्माणको दर वृद्धि गर्न पुँजीबजारको विकास हुनु आवश्यक छ । दोस्रो संविधानसभाको निर्वाचन पश्चात् जननिर्वाचित सरकार गठन भएपछि पुँजीबजारमा सकारात्मक प्रभाव परेको भएतापनि कारोबारको दायरा विस्तार गर्ने, संस्थागत लगानीकर्ताहरूलाई आकर्षित गर्ने, लगानीकर्ताको चेतनास्तरमा विस्तार गर्ने, वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीहरूलाई धितोपत्र बजारमा सूचिकृत हुन उत्प्रेरित गर्ने, धितोपत्र

कारोवारलाई पूर्णतः स्वचालित बनाउने, वस्तु बजारको उचित रुपमा नियमन गर्ने, गैरआवासिय नेपालीहरूलाई पुँजीबजारमा लगानी खुल्ला गर्ने आदि सम्बन्धमा रहेका समस्याहरू समाधान गरी पुँजीबजारको दीगो विकास गर्ने कार्य चुनौतीको रुपमा रहेको छ ।

वाह्य क्षेत्र

२२. चुलिंदो व्यापार घाटा सवैको चासोको विषय बनेको छ । थप निर्यातयोग्य वस्तुहरूको पहिचान र विस्तार हुन नसक्नु तथा आयातको आधार र वृद्धिदर उच्च हुनु जस्ता कारणहरूले गर्दा व्यापार घाटा हरेक वर्ष बढ्दो क्रममा छ । आर्थिक वर्ष २०६१/६२ मा व्यापार घाटा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १५.४ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा २८.४ प्रतिशत पुगेको छ । अतः औद्योगिक वातावरणमा सुधार गरी लगानी विस्तार गर्दै आन्तरिक उत्पादन बढाउने, निर्यातको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता विस्तार गर्ने र आयात व्यवस्थापन गरी व्यापार घाटा न्यूनीकरण गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण हुँदै गएको छ ।
२३. देशमा पर्याप्त रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना हुन नसक्दा वैदेशिक रोजगारीका लागि जानेको खंख्या बढ्दै जाँदा उनीहरूबाट प्राप्त विप्रेषण रकम पनि बढ्दो छ। उच्चस्तरको विप्रेषण आप्रवाहबाट अर्थतन्त्रमा धेरै सकारात्मक प्रभाव परेको भएतापनि त्यसको उत्पादनमूलक प्रयोग चासोको विषय बन्दै आएको छ । प्राप्त विप्रेषणको अधिकांश हिस्सा उपभोगमा खर्च हुने र त्यस्तो उपभोग आयातको माध्यमबाट हुने कारण त्यसले व्यापार घाटामा विस्तार ल्याउन मलजल गरेको अवस्था छ । अतः विप्रेषणको उत्पादनमूलक प्रयोगको उचित वातावरण तयार गर्ने, कामदारको सुरक्षा, स्वास्थ्य आदिमा ध्यान दिने, वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केकाहरूलाई उनीहरूको सीप, योग्यता र क्षमता अनुसारको उद्यममा लगाउने आदि सम्बन्धमा चुनौती देखिएको छ ।
२४. विगत एक दशकको अवधिमा औषतमा चालुखाता वचतमा नै रहेतापनि यस्तो वचत मूलतः विप्रेषण आयमा आधारित छ । विप्रेषण आयको माध्यमबाट भएको चालु खाता वचतको दिगोपनाका बारेमा वेलावेलामा प्रश्न उठ्ने गरेको छ। चालु खातालाई दिगो बनाउन वस्तु तथा सेवाको निर्यात विस्तार गर्ने,

पर्यटक आगमन संख्या बढाई पर्यटन आय बढाउने, प्रत्यक्ष बैदेशिक लगानी आकर्षित गर्ने र आयातलाई व्यवस्थापन गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण छ ।

अन्य क्षेत्र

२५. लम्बिंदो राजनैतिक संक्रमणले आर्थिक गतिविधिमा नकारात्मक प्रभाव पारेको छ । राजनैतिक संक्रमणलाई यथासक्य चाँडो व्यवस्थापन गरी प्रमुख राजनैतिक पक्षले न्यूनतम आर्थिक कार्यसूचिमा सहमती कायम गरी आर्थिक विकासका गतिविधिलाई निर्वाध रुपमा अगाडी बढाउने कार्य चुनौतीको रुपमा रहेको छ ।
२६. पूर्वाधार क्षेत्रको विकास विना उच्च तथा दिगो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न संभव छैन । पूर्वाधार क्षेत्रको विकासमा निकै ठूलो रकम खर्च गर्नु पर्ने सन्दर्भमा सरकार एकलैको प्रयास र लगानी पर्याप्त हुँदैन । नेपालमा सरकारी - निजी साझेदारीको माध्यमबाट त्यस्ता पूर्वाधारको विकास गर्ने पर्याप्त संभावना भएतापनि त्यसलाई व्यवहारिक रुपमा कार्यान्वयनमा लैजान कानुनी, नीतिगत, संरचनागत र कार्यगत व्यवस्था मिलाउने कार्य चुनौतीको रुपमा रहेको छ ।

१. समग्र आर्थिक स्थिति

१.१ सन् २०१३ मा विश्व अर्थतन्त्र आर्थिक वृद्धि, मुद्रास्फीति, व्यापार आदिको दृष्टिमा मिश्रित अवस्थामा रह्यो । सन् २०१२ को तुलनामा सन् २०१३ मा विश्व उत्पादन सीमान्त दरले घट्यो भने मुद्रास्फीति पनि कम नै रह्यो । तर सन् २०१२ को तुलनामा सन् २०१३ मा विश्व व्यापार भने सीमान्त दरले बढ्यो। यस अवधिमा नेपाली अर्थतन्त्रका समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरु पनि मिश्रित अवस्थामा नै रहेका छन् । यस खण्डमा विश्व तथा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रका महत्वपूर्ण समष्टिगत आर्थिक चरहरुको चर्चा गरिएको छ ।

विश्व अर्थतन्त्र

आर्थिक वृद्धिदर

१.२ अमेरिकी मौद्रिक तथा वित्त नीतिको प्रभावको कारण समग्र मागमा वृद्धि हुने र युरो क्षेत्र पनि मन्दीको असरबाट विस्तारै माथि उठ्दै जाने अनुमानको आधारमा सन् २०१३ को तुलनामा सन् २०१४ मा विश्वको आर्थिक वृद्धिदरमा केही सुधार हुने देखिएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले सन् २०१४ को अप्रिलमा प्रकाशित गरेको विश्व आर्थिक परिदृश्य (World Economic Outlook) का अनुसार सन् २०१३ मा ३.० प्रतिशतले बढेको विश्व उत्पादन सन् २०१४ मा ३.६ प्रतिशतले बढ्ने प्रक्षेपण छ । क्षेत्रगत रुपमा भन्दा मध्य तथा पूर्वी युरोपेली मुलुकहरु तथा युरोपियन युनियनका मुलुकहरु बाहेक अन्य सबै क्षेत्रको वृद्धिदर सन् २०१२ को तुलनामा सन् २०१३ मा घटेको कारण सन् २०१३ को विश्व आर्थिक वृद्धिदर सन् २०१२ को ३.२ प्रतिशत वृद्धिको तुलनामा ०.२ प्रतिशतको सीमान्त दरले घटेको हो । त्यस्तै, सन् २०१५ मा विश्व उत्पादन ३.९ प्रतिशतले बढ्ने प्रक्षेपण अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले गरेको छ ।

१.३ सन् २०१३ मा १.३ प्रतिशतले विस्तार भएको विकसित मुलुकको अर्थतन्त्र सन् २०१४ मा २.२ प्रतिशतले बढ्ने प्रक्षेपण अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको रहेको छ । विकसित मुलुकहरु मध्ये अमेरिकी अर्थतन्त्र सन् २०१३ मा १.९ प्रतिशतले बढेकोमा सन् २०१४ मा केही सुधार भई २.८ प्रतिशत रहने प्रक्षेपण अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको छ । आन्तरिक मागमा भएको उल्लेख्य वृद्धिका कारण अमेरिकी आर्थिक वृद्धिमा क्रमशः सुधार हुँदै जाने अनुमान गरिएको हो । त्यस्तै, सन्

२०१३ मा ०.२ प्रतिशतले विस्तार भएको युरो क्षेत्रको वृद्धिदर सन् २०१४ मा सुधार भई १.६ प्रतिशत रहने प्रक्षेपण रहेको छ । सन् २०१३ मा १.५ प्रतिशत रहेको जापानको वृद्धिदर सन् २०१४ मा १.४ प्रतिशत मात्र रहने अनुमान छ । विकसित देशहरूको आर्थिक वृद्धि दर क्रमशः सुधार हुँदै जानुमा Fiscal Tightening नीतिलाई खुकुलो बनाउँदै जानु र Accommodative Monetary Policy अवलम्बन गर्नु आदि प्रमुख कारण रहेका छन् ।

- १.४ सन् २०१३ मा ४.७ प्रतिशतले वृद्धि भएको अनुमान गरिएको उदीयमान र विकासशील देशहरूको अर्थतन्त्र सन् २०१४ मा ४.९ प्रतिशतले बढ्ने प्रक्षेपण छ। ठूला एशियाली देशहरू मध्ये भारतीय तथा चिनीया अर्थतन्त्र सन् २०१३ मा क्रमशः ४.४ प्रतिशत र ७.७ प्रतिशतले बढेको अनुमान रहेकोमा सन् २०१४ मा क्रमशः ५.४ प्रतिशत र ७.५ प्रतिशतले बढ्ने प्रक्षेपण गरिएको छ । विश्वको आर्थिक वृद्धिको प्रवृत्तिलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका १ (क) : विश्व आर्थिक वृद्धिदर

(वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन)

क्षेत्र	२०११	२०१२	२०१३	प्रक्षेपण		
				२०१४	२०१५	२०१९
विश्वको उत्पादन	३.९	३.२	३.०	३.६	३.९	३.९
विकसित अर्थतन्त्र	१.७	१.४	१.३	२.२	२.३	२.१
उदीयमान तथा विकासशील अर्थतन्त्र	६.३	५.०	४.७	४.९	५.३	५.३
विकासोन्मुख एशिया	७.९	६.७	६.५	६.७	६.८	६.५
मध्यपूर्व तथा उत्तर अफ्रिकी मुलुकहरू	३.९	४.१	२.२	३.२	४.५	४.४
मध्य तथा पूर्वी युरोपेली मुलुकहरू	५.४	१.४	२.८	२.४	२.९	३.४
युरोपियन युनियनका मुलुकहरू	१.७	-०.३	०.२	१.६	१.८	१.९

श्रोत: अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोष, अप्रिल, २०१४ ।

- १.५ सन् २०१२ को तुलनामा सन् २०१३ मा दक्षिण एशियाली मुलुकहरू मध्ये मालदिभ्स र श्रीलंकाको आर्थिक वृद्धिदर बढेको छ भने अन्य सबै

मुलुकहरुको आर्थिक वृद्धिदर घटेको छ । सन् २०१२ मा १४.० प्रतिशत रहेको अफगानिस्तानको आर्थिक वृद्धिदर सन् २०१३ मा ३.६ प्रतिशतमा सीमित भएको छ । त्यस्तै, सन् २०११ मा ९.३ प्रतिशतले वढेको चिनीया अर्थतन्त्र सन् २०१२ र सन् २०१३ दुवै वर्षमा ७.७ प्रतिशतले मात्र वढेको छ । विश्व अर्थतन्त्रमा मन्दिको प्रभाव न्यून हुँदै गेटापनि दक्षिण एशियाली मुलुकहरु आफैं भित्रको संरचनागत लगायतका अन्य समस्याहरुबाट ग्रसित रहेको कारण यस क्षेत्रको आर्थिक वृद्धिदर प्रभावित भएको हो । छिमेकी मुलुकहरुको आर्थिक वृद्धिदरको प्रवृत्तिलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका १ (ख) : छिमेकी मुलुकहरुको आर्थिक वृद्धिदर

(वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन)

मुलुक	२०११	२०१२	२०१३	प्रक्षेपण		
				२०१४	२०१५	२०१९
बंगलादेश	६.५	६.१	५.८	६.०	६.५	७.०
भुटान	१०.१	६.५	५.०	६.४	७.६	८.०
भारत	६.६	४.७	४.४	५.४	६.४	६.८
मालदिभ्स	६.५	०.९	३.७	४.२	४.५	४.८
नेपाल	३.४	४.९	३.६	४.५	४.५	५.०
श्रीलंका	८.२	६.३	७.३	७.०	६.५	६.५
पाकिस्तान	३.७	४.४	३.६	३.१	३.७	५.०
अफगानिस्तान	६.५	१४.०	३.६	३.२	४.५	५.६
चीन	९.३	७.७	७.७	७.५	७.३	६.५

श्रोत: अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोष, अप्रिल, २०१४ ।

मूल्य स्थिति

१.६ सन् २०१२ को तुलनामा सन् २०१३ मा विश्वको मूल्य वृद्धिमा केही कमी आएको छ । तर मध्यपूर्वका कतिपय मुलुकहरुमा देखापरेको अशान्ति तथा आन्तरिक द्वन्दको कारण मध्यपूर्व तथा अफ्रिकी मुलुकहरुको मूल्यवृद्धि भने दोहोरो अंकमा रहेको छ । विशेषगरी इरान, सुडान, यमन आदि मुलुकहरुमा रहेको उच्च मूल्य वृद्धिका कारण यो समूहका देशहरुको उपभोक्ता मूल्यमा

आधारित मुद्रास्फीति दोहोरो अंकमा रहन गएको हो । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले विकसित मुलुकहरुको मूल्यवृद्धि क्रमशः वढ्दै जाने प्रक्षेपण गरेको छ । विश्वमा उत्पन्न आर्थिक मन्दी तथा युरो क्षेत्रको ऋण संकटको प्रभाव क्रमशः घट्दै जानुका साथै त्यस्ता मुलुकहरुको आन्तरिक माग पनि बढ्दै गएको कारण मूल्यस्तर बढ्ने अनुमान गरिएको हो । युरो क्षेत्रमा उत्पादन अन्तराल (Output Gap) उच्च रहेको कारण मुद्रास्फीति न्यून स्तरमा रहन गएको हो । उपभोक्ता मूल्यमा आधारित विश्वको मुद्रास्फीति दरको प्रवृत्तिलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका १ (ग) : उपभोक्ता मूल्यमा आधारित विश्वको मुद्रास्फीतिदर

(प्रतिशत)

क्षेत्र	२०११	२०१२	२०१३	प्रक्षेपण		
				२०१४	२०१५	२०१९
विकसित अर्थतन्त्र	२.७	२.०	१.४	१.५	१.६	२.०
उदीयमान तथा विकासशील अर्थतन्त्र	७.३	६.०	५.८	५.५	५.२	४.६
विकाशोन्मुख एशिया	६.५	४.६	४.५	४.५	४.३	३.९
मध्यपूर्व तथा उत्तर अफ्रिकी मुलुकहरु	९.८	१०.६	१०.१	८.५	८.३	७.६
मध्य तथा पूर्वी युरोपेली मुलुकहरु	५.४	५.८	४.१	४.०	४.१	४.०
युरोपियन युनियनका मुलुकहरु	३.१	२.६	१.५	१.१	१.४	१.८

श्रोत: अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोष, अप्रिल, २०१४ ।

- १.७ विश्वका अन्य मुलुकहरुसँगको व्यापारमा रहेको अन्तरनिर्भरता, सुन तथा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यमा हुने गरेको उतार चढाव, खाद्य बस्तुको मूल्यमा हुने उतार चढाव, अमेरिकी डलरसँगको विनिमयदरमा आएको उतार चढावसँगै दक्षिण एशियाली देशहरुको मुद्रास्फीति दर पनि प्रभावित हुने गरेको छ । सन् २०१२ मा यस क्षेत्रका कतिपय मुलुकहरुको मुद्रास्फीतिदर दोहोरो अंकमा रहेकोमा सन् २०१३ मा एकल अंकमा सीमित रहेको छ । सन् २०१२ को तुलनामा सन् २०१३ मा बंगलादेश, नेपाल र अफगानिस्तानको मुद्रास्फीतिदर बढेको छ भने अन्य दक्षिण एशियाली मुलुकहरुको मुद्रास्फीतिदर घटेको छ । सन् २०११ मा

५.४ प्रतिशत रहेको चीनको मुद्रास्फीतिदर सन् २०१२ तथा २०१३ मा समान २.६ प्रतिशतमा सीमित रहेको छ । सन् २०१४ मा भुटान र पाकिस्तान बाहेक अन्य दक्षिण एशियाली देशहरूको मुद्रास्फीतिदर सन् २०१३ को तुलनामा घट्ने प्रक्षेपण छ । उपभोक्ता मूल्यमा आधारित छिमेकी मुलुकहरूको मुद्रास्फीति दरको प्रवृत्तिलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १ (घ) : उपभोक्ता मूल्यमा आधारित छिमेकी मुलुकहरूको मुद्रास्फीतिदर

(प्रतिशत)

मुलुक	२०११	२०१२	२०१३	प्रक्षेपण		
				२०१४	२०१५	२०१६
बंगलादेश	१०.७	६.२	७.५	७.३	६.७	५.७
भुटान	८.६	१०.१	८.७	१०.२	८.८	६.७
भारत	९.६	१०.२	९.५	८.०	७.५	६.१
मालदिभ्स	११.३	१०.९	४.०	३.३	४.४	४.४
नेपाल	९.६	८.३	९.९	९.८	७.०	५.५
श्रीलंका	६.७	७.५	६.९	४.७	६.४	५.५
अफगानिस्तान	११.८	६.४	७.४	६.१	५.५	५.०
पाकिस्तान	१३.७	११.०	७.४	८.८	९.०	६.०
चीन	५.४	२.६	२.६	३.०	३.०	३.०

श्रोत: अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोष, अप्रिल, २०१४ ।

कुल गार्हस्थ्य माग

१.८ विकसित र औद्योगिक मुलुकहरूको कुल यथार्थ गार्हस्थ्य माग सन् २०१२ को तुलनामा सन् २०१३ मा सीमान्त दरले घटेको छ । यसबाट विश्व अर्थतन्त्र अझैपनि पूर्ण रुपमा मन्दीको अवस्थाबाट माथि उक्लिन नसकेको स्पष्ट हुन आउँदछ । सन् २००७-२००९ को विश्वव्यापी मन्दी र त्यसपछि युरो क्षेत्रमा देखापरेको सार्वभौम ऋण संकटको प्रभाव पूर्ण रुपमा हटि नसकेको कारण आय तथा रोजगारीको स्तरमा खासै सुधार हुन नसक्दा विकसित र औद्योगिक मुलुकहरूको कुल यथार्थ गार्हस्थ्य मागको वृद्धिदरमा कमी आएको हो । तर संयुक्त अधिराज्यको मागमा भने सन् २०१२ को तुलनामा सन् २०१३ मा केही वृद्धि भएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषले सन् २०१४ मा भने यस्तो मागमा

वृद्धि हुने प्रक्षेपण गरेको छ । तलको तालिकामा विकसित मुलुकहरुको कुल यथार्थ गार्हस्थ्य मागको प्रवृत्तिलाई देखाइएको छ ।

तालिका १ (ड) : कुल यथार्थ गार्हस्थ्य माग

(वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन)

क्षेत्र	२०११	२०१२	२०१३	प्रक्षेपण		
				२०१४	२०१५	२०१९
विकसित अर्थतन्त्र	१.४	१.१	१.०	२.०	२.२	२.०
संयुक्त राज्य अमेरिका	१.७	२.६	१.७	२.६	३.१	२.२
युरोपियन मुलुकहरु	०.७	-२.२	-१.०	०.९	१.०	१.४
संयुक्त अधिराज्य	-०.१	१.२	१.९	२.८	२.३	२.३
जापान	०.४	२.३	१.८	१.५	०.६	१.१
क्यानाडा	२.९	२.२	१.८	२.०	२.०	१.९

श्रोत: अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोष, अप्रिल, २०१४ ।

१.९ विकसित मुलुकहरुको कुल यथार्थ गार्हस्थ्य मागमा आएको कमीसँगै त्यस्ता मुलुकहरुसँग व्यापारिक सम्बन्ध भएका अन्य मुलुकहरुको निर्यात प्रभावित हुने, उत्पादनमा नकारात्मक असर पर्ने, रोजगारीका लागि त्यस्ता मुलुकमा जाने श्रमिकको मागमा कमी आई विप्रेषण आप्रवाहमा समेत नकारात्मक असर पर्ने अवस्था आउँदछ । विकसित तथा औद्योगिक मुलुकहरुको आन्तरिक मागमा आएको सुस्ततासँगै उदीयमान तथा विकासशील मुलुक तथा नेपाल जस्ता अल्पविकसिल देशहरुको उत्पादन, निर्यात तथा रोजगारीमा नकारात्मक असर पर्न सक्दछ । तर सन् २०१४ पछि त्यस्ता मुलुकहरुको गार्हस्थ्य मागमा विस्तार हुने प्रक्षेपण अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषको रहेको कारण त्यसले विश्व अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

विश्व व्यापार

१.१० सन् २०११ को तुलनामा सन् २०१२ मा वस्तु तथा सेवाको विश्व व्यापार परिमाणमा व्यापक गिरावट आएकोमा सन् २०१३ मा सीमान्त दरले सुधार भएको छ । सन् २०१३ मा वस्तु तथा सेवाको कुल विश्व व्यापार ३.० प्रतिशतले वढेको छ । सन् २०१२ मा विश्व व्यापार २.८ प्रतिशतले वढेको थियो जबकि सन् २०११ मा यस्तो व्यापार ६.२ प्रतिशतले वढेको थियो । सन् २०१३

मा विकसित अर्थतन्त्रको निर्यात २.३ प्रतिशतले बढ्यो भने उदीयमान र विकासशील अर्थतन्त्रको निर्यात ४.४ प्रतिशतले बढ्यो । त्यस्तै, २०१३ मा विकसित अर्थतन्त्र तथा उदीयमान र विकासशील अर्थतन्त्रको आयात क्रमशः १.४ प्रतिशत र ५.६ प्रतिशतले बढ्यो । सन् २०१३ मा विकसित अर्थतन्त्रको व्यापार सन्तुलन ०.७ प्रतिशतले बढेको छ भने उदीयमान र विकासशील अर्थतन्त्रको व्यापार सन्तुलन ०.३ प्रतिशतले घटेको छ । सन् २०१३ मा विश्वभरमा कुल २३ हजार ८३ अर्ब अमेरिकी डलर वरावरीको वस्तु र सेवाको व्यापार भएको छ । सन् २०१४ मा विश्व व्यापारका केही विस्तार हुने प्रक्षेपण अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषको रहेको छ । विश्व व्यापारको प्रवृत्तिलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका १ (च) : विश्व व्यापारको स्थिति

(वार्षिक प्रतिशत परिवर्तन)

व्यापार / वर्ष		२०११	२०१२	२०१३	प्रक्षेपण	
					२०१४	२०१५
कुल व्यापार	विश्व	६.२	२.८	३.०	४.३	५.३
निर्यात	विकसित अर्थतन्त्र	५.७	२.१	२.३	४.२	४.८
	उदीयमान र विकासशील अर्थतन्त्र	७.०	४.२	४.४	५.०	६.२
आयात	विकसित अर्थतन्त्र	४.८	१.१	१.४	३.५	४.५
	उदीयमान र विकासशील अर्थतन्त्र	९.२	५.८	५.६	५.२	६.३
व्यापार सन्तुलन	विकसित अर्थतन्त्र	-१.५	-०.७	०.७	०.०	-०.२
	उदीयमान र विकासशील अर्थतन्त्र	३.४	०.६	-०.३	-०.२	-०.७
कुल व्यापार रकम (अर्ब अमेरिकी डलर)		२२३१७	२२५३५	२३०८३	२३९९०	२५१२३
कुल वस्तु व्यापार (अर्ब अमेरिकी डलर)		१८१२३	१८२६०	१८५९१	१९२८१	२०१३२

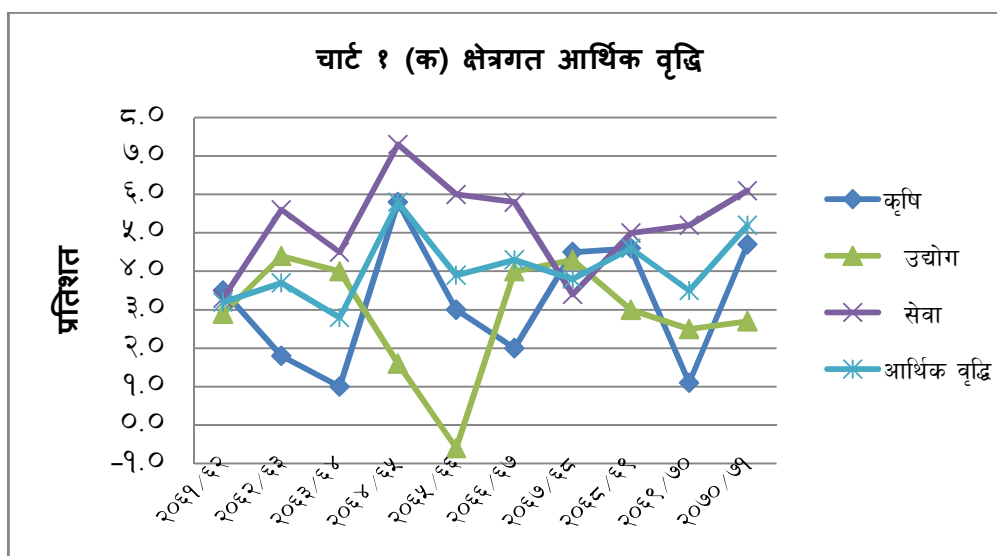
श्रोत: अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोष, अप्रिल, २०१४ ।

राष्ट्रिय अर्थतन्त्र

१.११ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा वास्तविक कुल गार्हस्थ्य उत्पादन ५.५ प्रतिशतले वृद्धि हुने लक्ष्य रहेकोमा त्यस्तो वृद्धिदर आधारभूत मूल्यमा ५.२

प्रतिशत र उत्पादकको मूल्यमा ५.५ प्रतिशत रहको अनुमान छ । अधिल्लो वर्षमा यस्तो वृद्धिदर आधारभूत मूल्यमा ३.५ प्रतिशत र उत्पादकको मूल्यमा ३.९ प्रतिशत रहेको थियो । विगत पाँच वर्षपछि आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा आर्थिक वृद्धिदर ५.० प्रतिशत भन्दा माथि रहेको छ । मौसमी अनुकूलता, लगानीको वातावरणमा हुँदै गएको क्रमिक सुधार, राजनैतिक सहमती र सहकार्यको वातावरण, समयमा नै बजेट आउनु आदि जस्ता कारणहरुबाट चालु आर्थिक वर्षको आर्थिक वृद्धिदर अधिल्लो वर्षको तुलनामा बढ्न गएको हो ।

- १.१२ विगत एक दशकको नेपालको आर्थिक वृद्धिदर सन्तोषजनक रहन सकेन । विगत एक दशकको अवधिमा आर्थिक वर्ष २०६४/६५ र आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा आर्थिक वृद्धिदर ५.० प्रतिशत भन्दा बढी रहेतापनि अन्य आर्थिक वर्षहरुमा आर्थिक वृद्धिदर ३ देखि ४ प्रतिशत बीचमा रहयो । विगत एक दशक अवधिको मुलुकको औसत आर्थिक वृद्धिदर आधारभूत मूल्यमा ४.१ प्रतिशत मात्र रहयो । त्यस्तै, एक दशकको अवधिमा कृषि तथा गैर कृषि क्षेत्रको औसत वृद्धिदर क्रमशः ३.२ प्रतिशत र ४.७ प्रतिशत रहेको छ । गैर कृषि क्षेत्रमा उद्योग र सेवा क्षेत्रको एक दशकको औसत वृद्धिदर क्रमशः २.९ प्रतिशत र ५.२ प्रतिशत रहेको छ ।

- १.१३ विगत एक दशकको आर्थिक वृद्धिको क्षेत्रगत प्रवृत्तिलाई विश्लेषण गर्दा सेवा क्षेत्रको वृद्धिदर सन्तोषजनक रहेतापनि उद्योग क्षेत्रको वृद्धिदर सन्तोषजनक

रहन सकेन् । यस अवधिका तीन आर्थिक वर्षहरु बाहेक अन्य आर्थिक वर्षहरुमा सेवा क्षेत्रको वृद्धिदर ५.० प्रतिशत भन्दा बढी रहेको छ । यस अवधिमा कृषि क्षेत्रको वृद्धिदर मूलतः मौसमी पक्ष, मल विउ विजनको आपूर्ति आदिबाट बढी प्रभावित बन्यो भने गैर कृषि क्षेत्र मध्ये उद्योग क्षेत्र मूलतः खस्कँदो लगानीको वातावरण, श्रम समस्या, उर्जा संकट, लम्बिंदो राजनैतिक संक्रमण आदिबाट बढी प्रभावित बन्यो । विगत एक दशकको आर्थिक वृद्धिको अवस्थालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका १ (छ) : एक दशकको आर्थिक वृद्धि (प्रतिशत)

आर्थिक वर्ष	२०६१/६२	२०६२/६३	२०६३/६४	२०६४/६५	२०६५/६६	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१	औसत
कृषि	३.५	१.८	१.०	५.८	३.०	२.०	४.५	४.६	१.१	४.७	३.२
गैर कृषि	३.२	५.३	४.४	५.९	४.३	५.४	३.६	४.५	४.६	५.३	४.७
उद्योग	३.०	४.५	३.९	१.७	-०.६	४.०	४.३	३.०	२.५	२.७	२.९
सेवा	३.३	५.६	४.५	७.३	६.०	५.८	३.४	५.०	५.२	६.१	५.२
आर्थिक वृद्धि (आधारभूत मुल्यमा)	३.२	३.७	२.८	५.८	३.९	४.३	३.८	४.६	३.५	५.२	४.१

श्रोत: केन्द्रीय तथ्यांक विभाग ।

१.१४ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा प्रचलित मूल्यको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (उत्पादकको मूल्यमा) १३.९ प्रतिशतले बढी रु. १९२८ अर्ब ५२ करोड पुग्ने अनुमान छ । अघिल्लो वर्षमा यस्तो वृद्धिदर १०.८ प्रतिशत रहेको थियो । त्यस्तै, बास्तविक कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (उत्पादकको मूल्यमा) ५.५ प्रतिशतले बढी रु. ७३४ अर्ब २२ करोड रहने अनुमान छ ।

१.१५ कुल गार्हस्थ्य उत्पादन वृद्धिदरको चर्चा क्षेत्रगत आधारमा गर्न सकिन्छ । System of National Account १९९३, ले समग्र आर्थिक क्रियाकलापहरुलाई १७ क्षेत्रहरुमा वर्गिकरण गरे पनि नेपालमा १५ क्षेत्रहरु (सामुदायिक, सामाजिक तथा व्यक्तिगत सेवा क्षेत्रमा थप दुई क्षेत्रहरु समावेश भएको) को विवरणको आधारमा आर्थिक वृद्धिको विवरण प्रकाशित भई आएको छ । अद्यावधिक तथ्याङ्कका आधारमा विभिन्न क्षेत्र र उपक्षेत्रहरुको स्थितिको चर्चा तलको खण्डमा गरिएको छ ।

कृषि क्षेत्र

कृषि तथा वन

१.१६ यसवर्ष मौसमी अनुकूलता, उन्नत बीउ बीजन तथा आधुनिक प्रविधिको प्रयोग आदिका कारण प्रमुख बालीहरु मध्ये धानको उत्पादन १२.० प्रतिशतले बढेको छ। समग्र कृषि गार्हस्थ्य उत्पादनमा धान बालीको अंश करिव २१.० प्रतिशत रहेको कारण यसको उत्पादनमा हुने उतार चढावबाट समग्र कृषि गार्हस्थ्य उत्पादन प्रभावित हुने गर्दछ । चालु आर्थिक वर्षमा धानको उत्पादन ५० लाख ४७ हजार ४७ मेट्रिक टन भएको छ । गत वर्ष यस्तो उत्पादन ४५ लाख ४ हजार ५ सय ३ मेट्रिक टन रहेको थियो । धान उत्पादन भएको क्षेत्रफल पनि आर्थिक वर्ष २०६९/७० को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा ४.७ प्रतिशतले बढेको छ । त्यस्तै, मकैको उत्पादन ९.८ प्रतिशतले र तरकारीको उत्पादन ५.२ प्रतिशतले बढेको अनुमान छ । अन्य कृषि बालीहरु मध्ये फलफूलको उत्पादनमा ०.२ प्रतिशत, आलुको उत्पादन ०.३ प्रतिशत, दूधको उत्पादन १.० प्रतिशत र मासुको उत्पादन ०.२ प्रतिशतले वृद्धि हुने अनुमान छ । तर कोदो, दलहन, सुर्ति र अण्डाको उत्पादन वृद्धिदर भने चालु आर्थिक वर्षमा ऋणात्मक रहेको छ। चालु आर्थिक वर्षमा प्रमुख खाद्यान्न बालीहरुको उत्पादन ९.४ प्रतिशतले वृद्धि भई कुल ९५ लाख ६२ हजार ६ सय ८० मेट्रिक टन भएको छ । प्रमुख कृषिबालीहरुको उत्पादन बढेको कारण चालु आर्थिक वर्षमा कृषि तथा वन क्षेत्रको वृद्धिदर ४.७ प्रतिशत रहने अनुमान छ । गत आर्थिक वर्षमा यस्तो वृद्धिदर १.१ प्रतिशत मात्र थियो । विगत पाँच वर्षको अवधिमा यस क्षेत्रको औसत वृद्धिदर ३.४ प्रतिशत रहेको छ ।

मत्स्यपालन

१.१७ आर्थिक वर्ष २०६९/७० को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा मत्स्यपालन क्षेत्रको उत्पादन ४.९ प्रतिशतले बढ्ने अनुमान छ । गत वर्ष यो क्षेत्रको उत्पादन २.७ प्रतिशतले बढेको थियो । विगत पाँच वर्षमा यो क्षेत्रको औसत वृद्धिदर ४.९ प्रतिशत रहेको छ । मत्स्यपालन प्रति किसानहरुको आकर्षण बढ्दै गएको कारण यस क्षेत्रको वृद्धिदर सन्तोषजनक रहेको हो ।

गैर कृषि क्षेत्र

१.१८ गैर कृषि क्षेत्र अन्तर्गत उद्योग र सेवा क्षेत्र पर्दछन् । चालु आर्थिक वर्षमा गैर कृषि क्षेत्र ५.३ प्रतिशतले बढ्ने अनुमान छ । अघिल्लो वर्ष यो क्षेत्र ४.६ प्रतिशतले बढेको थियो । गैर कृषि क्षेत्र मध्ये चालु आर्थिक वर्षमा उद्योग तथा सेवा क्षेत्रको वृद्धिदर क्रमशः २.७ प्रतिशत र ६.१ प्रतिशत रहने अनुमान छ । अघिल्लो वर्ष उद्योग तथा सेवा क्षेत्रको वृद्धिदर क्रमशः २.५ प्रतिशत र ५.२ प्रतिशत रहेको थियो । उद्योग तथा सेवा दुबै क्षेत्रको वृद्धिदर अघिल्लो वर्षको तुलनामा बढी रहेको कारण चालु आर्थिक वर्षमा गैर कृषि क्षेत्रको वृद्धिदर गत वर्षको तुलनामा बढेको हो । विगत पाँच वर्षमा गैर कृषि क्षेत्रको औसत वृद्धिदर ४.७ प्रतिशत रहेको छ । यस वर्ष खानी तथा उत्खनन, विद्युत ग्याँस तथा पानी, निर्माण, थोक तथा खुद्रा व्यापार, होटेल तथा रेष्टुराँ, यातायात, भण्डारण तथा सञ्चार, वित्तीय मध्यस्थता, रियल स्टेट, सार्वजनिक प्रशासन र शिक्षा क्षेत्रको वृद्धिदर गत वर्ष भन्दा बढ्ने अनुमान छ भने उत्पादनमूलक उद्योग र स्वास्थ्य क्षेत्रको वृद्धिदर गत वर्ष भन्दा कम हुने अनुमान छ ।

उद्योग क्षेत्र

१.१९ उद्योग क्षेत्र अन्तर्गत खानी तथा उत्खनन, उत्पादनमूलक उद्योग, विद्युत, ग्याँस तथा पानी र निर्माण क्षेत्र पर्दछन् । उद्योग क्षेत्र अन्तर्गतका क्षेत्रहरूको चर्चा तलको खण्डमा गरिएको छ ।

खानी तथा उत्खनन

१.२० चालु आर्थिक वर्षमा खानी तथा उत्खनन क्षेत्रको उत्पादन ३.७ प्रतिशतले बढ्ने अनुमान छ । गत वर्ष यस क्षेत्रको वृद्धिदर ३.३ प्रतिशत थियो । यस क्षेत्रको विगत पाँच वर्षको औसत वृद्धिदर ३.१ प्रतिशत रहेको छ । चालु आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान ०.६ प्रतिशत रहेको छ ।

उत्पादनमूलक उद्योग

१.२१ विगत एक दशकको अवधिमा उत्पादनमूलक उद्योग क्षेत्रको वृद्धि सन्तोषजनक रहन सकेको छैन । विगत एक दशकको अवधिमा आर्थिक वर्ष २०६४/६५ र आर्थिक वर्ष २०६५/६६ बाहेकका अन्य आर्थिक वर्षहरूमा यो क्षेत्रको वृद्धिदर

धनात्मक रहेतापनि यो न्यून स्तरको रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ३.७ प्रतिशत रहेको यस क्षेत्रको वृद्धिदर आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा १.९ प्रतिशत मात्र हुने अनुमान छ । औद्योगिक उत्पादन सूचकाङ्क अनुसार चिनी, अल्मुनियमका उत्पादन, वनस्पती घिउ, कागज, साबुन, विस्कुट, प्रशोधित चिया, वियर आदिको उत्पादनमा आएको हासले आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा यस क्षेत्रको वृद्धिदर न्यून देखिएको हो । यद्यपि वनस्पती तेल, रोजिन, चकलेट, प्लाइउड, बेकरी, विद्युत तार तथा केवुल, ह्युमपाइप आदिको उत्पादन वृद्धिदर भने चालु वर्षमा धनात्मक हुने देखिन्छ ।

१.२२ औद्योगिक वातावरणमा अपेक्षित सुधार हुन नसक्नु, ऊर्जा संकट यथावत् रहनु, श्रम सम्बन्ध असन्तुलित रहनु, राजनीतिक संक्रमणकाल लम्बिनु, पूर्वाधारको विकास हुन नसक्नु, ऐन नियममा समसामयिक परिमार्जन हुन नसक्नु, समयमा बजेट नआउनु, यातायात क्षेत्रमा सिण्डिकेट प्रणाली कायम हुनु र लगानीका लागि निजी तथा विदेशी लगानीकर्ताहरूलाई आश्वस्त पार्न नसक्नु जस्ता कारणहरूले गर्दा विगत लामो समयदेखि उत्पादनमूलक उद्योग क्षेत्र समस्याग्रस्त छ । विगत पाँच वर्षको अवधिमा यस क्षेत्रको औसत वृद्धिदर ३.२ प्रतिशत मात्र रहनुले यो क्षेत्रको अवस्था खासै राम्रो रहन नसकेको स्पष्ट हुन आउँदछ । विगतमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा करिव १० प्रतिशत हिस्सा ओगटेको यो क्षेत्रको योगदान क्रमशः घट्दो स्थितिमा रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०५८/५९ को कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यो क्षेत्रको योगदान ८.५ प्रतिशत रहेकोमा त्यसपछिका वर्षहरूमा निरन्तर हास आई चालु आर्थिक वर्षमा ६.१ प्रतिशत मात्र हुने देखिएको छ । यी तथ्यहरूले उत्पादनमूलक उद्योग क्षेत्रमा विद्यमान समस्याहरू समाधान गरी यसको विकासका लागि गम्भीर हुनुपर्ने अवस्था दर्शाउँदछन् ।

विद्युत, ग्याँस तथा पानी

१.२३ गत आर्थिक वर्षको ०.३ प्रतिशतको सीमान्त वृद्धिदरको तुलनामा चालु आर्थिक वर्षमा यस क्षेत्रको उत्पादन ४.८ प्रतिशतले बढ्ने प्रारम्भिक अनुमान छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा चालु आर्थिक वर्षमा विद्युत उत्पादन ८.० प्रतिशतले बढेको कारण विद्युत, ग्याँस तथा पानी क्षेत्रको वृद्धिदर बढेको हो । विगत पाँच वर्षमा यस क्षेत्रको औसत वृद्धिदर ३.९ प्रतिशत रहेको छ । चालु

आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान १.२ प्रतिशत रहने अनुमान छ । हाल निर्माणाधिन जलविद्युत परियोजनाहरु निर्धारित समयमा सम्पन्न भएमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान बढ्ने देखिन्छ ।

निर्माण क्षेत्र

१.२४ गत आर्थिक वर्षमा १.९ प्रतिशतले मात्र बढेको यो क्षेत्रको उत्पादन चालु आर्थिक वर्षमा २.९ प्रतिशतले बढ्ने अनुमान छ । निर्माण सामग्रीहरुको आपूर्तिमा उल्लेखनीय वृद्धि नभएतापनि सरकार तथा निजी क्षेत्रको निर्माणमा सामान्य सुधार भएको कारण यस क्षेत्रको वृद्धिदर अघिल्लो वर्षको तुलनामा बढ्न गएको हो । विगत पाँच वर्षको अवधिमा यस क्षेत्रको औसत वृद्धिदर ३.२ प्रतिशत रहेको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान चालु आर्थिक वर्षमा ६.७ प्रतिशत रहेको अनुमान छ । यस क्षेत्रको उत्पादन कम दरले बढ्नुका कारणहरुमा घरजग्गा व्यवसायमा देखिएको मन्दी, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुबाट घरजग्गा व्यवसायका लागि प्रवाह हुने कर्जामा अपनाइएको सावधानी, सरकारी पुँजीगत खर्चमा अपेक्षित वृद्धि नहुनु, लगानीको वातावरणमा अपेक्षित सुधार हुन नसक्नु आदि रहेका छन् ।

सेवा क्षेत्र

१.२५ सेवा क्षेत्र अन्तर्गत थोक तथा खुद्रा व्यापार, होटल तथा रेष्टुरेण्ट, यातायात, भण्डारण तथा संचार, वित्तीय मध्यस्थता, रियलस्टेट तथा व्यवसायिक सेवा, सार्वजनिक प्रशासन र रक्षा, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा सामाजिक कार्य र अन्य सामुदायिक, सामाजिक तथा व्यक्तिगत सेवा समावेश हुन्छन् । यी क्षेत्रहरुको वृद्धि प्रवृत्तिको चर्चा यस खण्डमा गरिएको छ ।

थोक तथा खुद्रा व्यापार

१.२६ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ६.८ प्रतिशतले बढेको यो क्षेत्रको उत्पादन चालु वर्षमा ८.८ प्रतिशतले बढ्ने अनुमान छ । व्यापारयोग्य वस्तुहरुको आयातमा भएको विस्तारका साथै कृषि उत्पादनमा भएको वृद्धिका कारण यस क्षेत्रको वृद्धि अघिल्लो वर्षको तुलनामा उच्च रहन गएको हो । विगत पाँच वर्षको अवधिमा

यस क्षेत्रको औसत वृद्धिदर ५.५ प्रतिशत रहेको छ । गैर कृषि क्षेत्रका विभिन्न क्षेत्रहरूमध्ये कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सबैभन्दा बढी योगदान दिने यस क्षेत्रको योगदान चालु आर्थिक वर्षमा १४.९ प्रतिशत हुने अनुमान छ ।

होटल र रेष्टुरेण्ट

१.२७ प्रतिव्यक्ति आयमा भएको वृद्धि, पर्यटक आगमन तथा खर्चमा भएको वृद्धि, सहरीकरणको बढ्दो प्रभाव, प्रदर्शनकारी प्रभाव र मानिसको रहनसहन एवं खाने बानीमा आएको परिवर्तन आदि कारणहरूले गर्दा होटल तथा रेष्टुरेण्ट क्षेत्रको वृद्धिदर सन्तोषजनक रहेको छ । अघिल्लो वर्षमा ५.५ प्रतिशतले बढेको यो क्षेत्र चालु आर्थिक वर्षमा ७.१ प्रतिशतले बढ्ने अनुमान छ । विगत पाँच वर्षको अवधिमा यस क्षेत्रको औसत वृद्धिदर ६.५ प्रतिशत रहेको छ । त्यस्तै, कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान चालु आर्थिक वर्षमा करिब २.० प्रतिशत रहने अनुमान छ ।

यातायात, भण्डारण तथा सञ्चार

१.२८ गत वर्ष ७.४ प्रतिशतले बढेको यस क्षेत्रको उत्पादन चालु आर्थिक वर्षमा ७.५ प्रतिशतले वृद्धि हुने प्रारम्भिक अनुमान छ । खासगरी सञ्चार उपक्षेत्रको कारोवार उल्लेख्य बढेको कारण यस क्षेत्रको वृद्धिदर चालु आर्थिक वर्षमा राम्रो हुने अनुमान गरिएको हो । यस क्षेत्रको विगत पाँच वर्षको औसत वृद्धिदर ६.८ प्रतिशत रहेको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान चालु आर्थिक वर्षमा ८.७ प्रतिशत रहने अनुमान छ ।

वित्तीय मध्यस्थता

१.२९ यो क्षेत्र अन्तर्गतको बैकिङ्ग समूहमा नेपाल राष्ट्र बैंक, वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, वित्त कम्पनी, लघुवित्त संस्था तथा सहकारीका कारोवार समावेश हुने गर्दछन् । त्यसैगरी, बीमा समूहमा बीमा समितिका साथै जीवन बीमा र निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूका कारोवार समावेश हुन्छन् । त्यस्तै, सामाजिक सुरक्षा योगदान समूहमा नेपाल धितोपत्र बोर्ड, कर्मचारी सञ्चयकोष, नागरिक लगानी कोष आदिका कारोवार समावेश हुन्छन् । विगत पाँच वर्षको अवधिमा यस क्षेत्रको वृद्धिदर ३.५ प्रतिशत भन्दा बढी रहन सकेको छैन । गत आर्थिक

वर्षमा ०.९ प्रतिशतले ऋणात्मक रहेको यस क्षेत्रको वृद्धिदर चालु आर्थिक वर्षमा १.८ प्रतिशत रहने अनुमान छ । यस क्षेत्रको विगत पाँच वर्षको औसत वृद्धिदर २.१ प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६१/६२, आर्थिक वर्ष २०६२/६३ र आर्थिक वर्ष २०६३/६४ मा क्रमशः २४.३ प्रतिशत, २४.४ प्रतिशत र ११.४ प्रतिशत रहेको यो क्षेत्रको वृद्धिदर त्यस पछिका वर्षहरूमा न्यून रहँदै आएको छ ।

- १.३० वित्तीय पहुँच र वित्तीय कारोवारमा वृद्धि भएअनुरूप कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यो क्षेत्रको योगदानमा भने खासै परिवर्तन भएको छैन । विगत दशकभरि नै कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यो क्षेत्रको योगदान ४.० प्रतिशतकै हाराहारीमा रहेको छ । गत वर्षको तुलनामा यो वर्ष यस क्षेत्रको योगदानमा ०.१ प्रतिशत बिन्दुले कमी आई ३.८ प्रतिशत रहेको अनुमान छ ।

रियल इस्टेट तथा व्यवसायिक सेवा

- १.३१ चालु आर्थिक वर्षमा यस क्षेत्रको उत्पादन गत वर्षको भन्दा ०.३ प्रतिशत बिन्दुले बढी ३.० प्रतिशत हुने अनुमान छ । यस वर्ष देशका प्रमुख शहरी क्षेत्रहरूमा घरजग्गाको कारोवारमा केही सुधार भएको कारणले गर्दा यस क्षेत्रको वृद्धिदर गत वर्षको तुलनामा सीमान्त दरले बढ्न गएको हो । आर्थिक वर्ष २०६३/६४ र आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा क्रमशः ११.८ प्रतिशत र १०.४ प्रतिशत वृद्धिदर हासिल गरेको यस क्षेत्रको वृद्धिदरमा घरजग्गाको क्षेत्रमा हुनसक्ने अस्वाभाविक मूल्यवृद्धि र कारोवारलाई नियन्त्रण गर्न लिइएका नीतिगत कदमहरूका कारण सोपछि भने कमी आउन थालेको हो । फलस्वरूप, विगत पाँच वर्षको अवधिमा यो क्षेत्रको औसत वृद्धिदर २.८ प्रतिशत मात्र रहेको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यो क्षेत्रको योगदान ८ देखि १० प्रतिशतभित्रै रहेको छ। चालु आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान ८.४ प्रतिशत रहने अनुमान छ ।

सार्वजनिक प्रशासन र रक्षा

- १.३२ केन्द्रीय सरकारको सार्वजनिक प्रशासन तथा रक्षामा गरिएको बजेट व्यवस्था तथा खर्चको आधारमा चालु आर्थिक वर्षमा यस क्षेत्रको उत्पादन ५.७ प्रतिशतले वृद्धि हुने अनुमान छ । गत आर्थिक वर्षमा यो क्षेत्रको उत्पादन ५.५ प्रतिशतले बढेको थियो । विगत पाँच वर्षमा यस क्षेत्रको औसत वृद्धिदर ४.५ प्रतिशत रहेको

छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान २.० प्रतिशतको हाराहारीमा रहेतापनि चालु आर्थिक वर्षमा भने यस्तो योगदान २.४ प्रतिशत रहने अनुमान छ ।

शिक्षा

१.३३ शिक्षा क्षेत्रमा सरकारको बजेट तथा खर्चमा विस्तार हुनुका साथै निजी तथा गैर सरकारी क्षेत्रबाट सञ्चालित शैक्षिक गतिविधिमा पनि विस्तार भएको कारण आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा यस क्षेत्रको उत्पादन गत आर्थिक वर्षको तुलनामा ०.१ प्रतिशतको सीमान्त दरले बढी ६.० प्रतिशत रहने अनुमान छ । विगत पाँच वर्षको अवधिमा यस क्षेत्रको उत्पादन औसतमा ५.४ प्रतिशतले बढेको छ । चालु आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान ६.४ प्रतिशत रहने अनुमान छ ।

स्वास्थ्य र सामाजिक कार्य

१.३४ स्वास्थ्यका क्षेत्रमा सरकारद्वारा गरिएको बजेट विनियोजन तथा खर्चका साथै निजी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूले यस क्षेत्रमा गरेको कारोवारमा वृद्धि भएकोले चालु आर्थिक वर्षमा यस क्षेत्रको उत्पादन ५.५ प्रतिशतले बढ्ने अनुमान छ । गत वर्ष यस्तो वृद्धिदर ५.६ प्रतिशत रहेको थियो । विगत पाँच वर्षमा यस क्षेत्रको उत्पादन औसतमा ५.५ प्रतिशतले बढेको छ ।

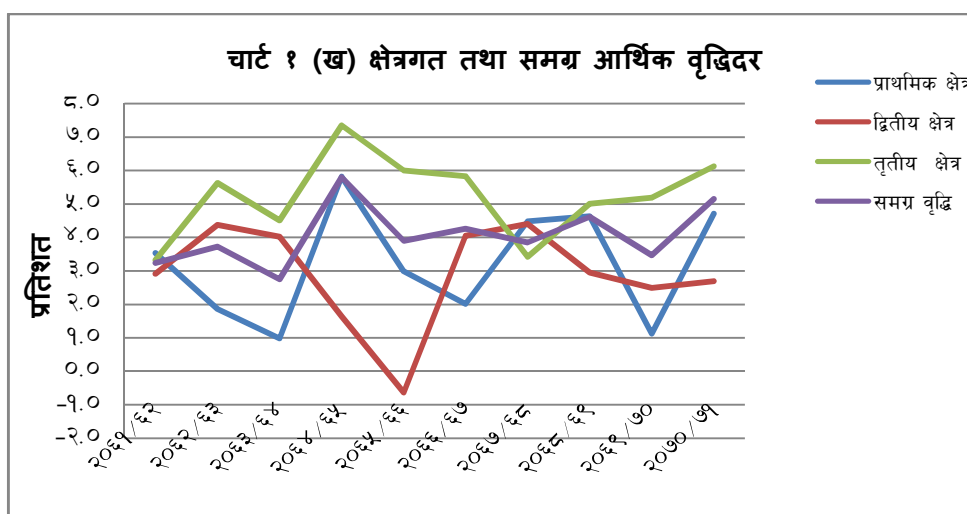
अन्य सामुदायिक, सामाजिक तथा व्यक्तिगत सेवाहरू

१.३५ यस क्षेत्रमा सरकारी क्षेत्रबाट प्रदान गरिने शिक्षा र स्वास्थ्य बाहेकका सामुदायिक सेवा लगायत विभिन्न किसिमका सामाजिक तथा व्यक्तिगत सेवाहरू समावेश हुने गर्दछन् । यस क्षेत्रको उत्पादन चालु आर्थिक वर्षमा ४.७ प्रतिशतले बढ्ने अनुमान छ । गत वर्ष यो क्षेत्रको उत्पादन ४.६ प्रतिशतले बढेको थियो । केन्द्रीय तथा स्थानीय सरकारको सामुदायिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा गरिएको बजेट विनियोजन र खर्च एवं निजी क्षेत्रहरूबाट सञ्चालित टेलिभिजन तथा एफ. एम. जस्ता मनोरञ्जनात्मक सेवाहरूको गतिविधिहरूको वृद्धिबाट उक्त स्तरको वृद्धि संभव भएको हो । विगत पाँच वर्षमा यो क्षेत्र

औसतमा ६.९ प्रतिशतले बढेको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान भने ३ देखि ४ प्रतिशतको वीचमा रहेको छ । चालु आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान ४.१ प्रतिशत रहने अनुमान छ ।

क्षेत्रगत विवरण

- १.३६ कुल गार्हस्थ्य उत्पादनलाई प्राथमिक, द्वितीय र तृतीय गरी तीन मुख्य क्षेत्रहरूमा विभाजन गरी विश्लेषण गर्ने प्रचलन छ । प्राथमिक क्षेत्रमा कृषि तथा वन, मत्स्यपालन र खानी तथा उत्खनन् क्षेत्र पर्दछन् । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा प्राथमिक क्षेत्रको उत्पादन ४.७ प्रतिशतले बढ्ने अनुमान छ । गत वर्ष यस्तो वृद्धिदर १.१ प्रतिशत मात्र थियो । विगत पाँच वर्षमा यस क्षेत्रको औसत वृद्धिदर ३.४ प्रतिशत रहेको छ ।
- १.३७ द्वितीय क्षेत्र अन्तर्गत उत्पादनमूलक उद्योग, विद्युत, ग्याँस तथा पानी र निर्माण क्षेत्रका उत्पादन समावेश हुन्छन् । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा द्वितीय क्षेत्रको उत्पादन २.७ प्रतिशतले बढ्ने अनुमान छ । गत वर्ष यो क्षेत्र २.५ प्रतिशतले बढेको थियो । विद्युत, ग्याँस तथा पानी र निर्माण क्षेत्रको वृद्धिदर बढेको कारण यस क्षेत्रको उत्पादन गत वर्ष भन्दा केही बढ्न गएको हो । विगत पाँच वर्षको यस क्षेत्रको औसत वृद्धिदर ३.३ प्रतिशत रहेको छ ।
- १.३८ तृतीय क्षेत्र अन्तर्गत थोक तथा खुद्रा व्यापार, होटल तथा रेष्टुरेन्ट, यातायात, भण्डारण तथा सञ्चार, वित्तीय मध्यस्थता, रियल स्टेट तथा व्यवसायिक सेवा, सार्वजनिक प्रशासन तथा रक्षा, शिक्षा, स्वास्थ्य र अन्य सामुदायिक, सामाजिक तथा व्यक्तिगत सेवा पर्दछन् । अघिल्लो वर्ष ५.२ प्रतिशतले बढेको यो क्षेत्रको उत्पादन चालु आर्थिक वर्षमा ६.१ प्रतिशतले बढ्ने अनुमान छ । थोक तथा खुद्रा व्यापार, होटल तथा रेष्टुरेन्ट, शिक्षा, रियलस्टेट आदि क्षेत्रहरूको उत्पादन अघिल्लो वर्षको तुलनामा बढेको कारण यो वृद्धिदर सम्भव भएको हो । यस क्षेत्रको विगत पाँच वर्षको औसत वृद्धिदर ५.१ प्रतिशत रहेको छ ।

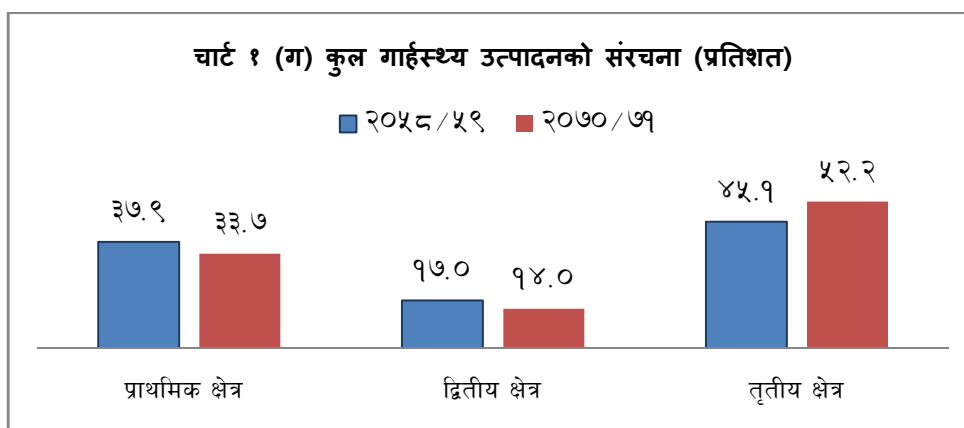

कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको संरचना

- १.३९ नेपाली अर्थतन्त्रको संरचनामा क्रमशः परिवर्तन आइरहेको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि र उद्योग क्षेत्रको योगदान घट्ने र सेवा क्षेत्रको योगदान बढ्ने प्रवृत्ति देखिएको छ । क्षेत्रगत आधारमा हेर्दा प्रचलित मूल्यमा चालु आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा प्राथमिक क्षेत्रको योगदान ३३.७ प्रतिशत हुने अनुमान गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०५८/५९ मा यो क्षेत्रको योगदान ३७.९ प्रतिशत रहेकोमा त्यसपछिका वर्षहरूमा घट्दै गएको छ । तर आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा भने यस क्षेत्रको योगदानमा वृद्धि भई ३७.६ प्रतिशत पुगेको थियो। विगत पाँच वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यो क्षेत्रको औसत योगदान ३५.५ प्रतिशत रहेको छ ।
- १.४० कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा द्वितीय क्षेत्रको योगदानमा क्रमशः ह्रास आइरहेको छ । आर्थिक वर्ष २०५८/५९ मा प्रचलित मूल्यमा यो क्षेत्रको योगदान १७.१ प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा यो क्षेत्रको योगदान १४.१ प्रतिशत रहने अनुमान छ । विगत पाँच वर्षको अवधिको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यो क्षेत्रको औसत योगदान १४.४ प्रतिशत रहेको छ ।
- १.४१ कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा तृतीय क्षेत्रको योगदान क्रमशः बढ्दै गएको छ । आर्थिक वर्ष २०५८/५९ को कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान ४५.१ प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्षमा यस क्षेत्रको योगदान ५२.२ प्रतिशत पुगेको

छ । यो क्षेत्रमा रहेका थोक तथा खुद्रा व्यापार, होटल तथा रेष्टुरेन्ट, यातायात, सञ्चार, वित्तीय मध्यस्थता, रियल स्टेट कारोवार, सार्वजनिक प्रशासन र रक्षा, शिक्षा क्षेत्रको उत्पादनमा वृद्धि भएकोले चालु आर्थिक वर्षमा यस क्षेत्रको योगदान अघिल्लो वर्षको तुलनामा १.२ प्रतिशत विन्दुले बढेको हो । विगत पाँच वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यो क्षेत्रको औसत योगदान ५०.१ प्रतिशत रहेको छ ।

१.४२ औद्योगिक वर्गीकरण अनुसारको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनलाई कृषि र गैर कृषि क्षेत्र गरी दुई भागमा वर्गीकरण गर्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान घट्दो क्रममा छ भने गैर कृषि क्षेत्रको योगदानमा सोही मुताविक वृद्धि हुँदै गएको छ । आर्थिक वर्ष २०५८/५९ को प्रचलित मूल्यको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान ३७.४ प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्षमा यो क्षेत्रको योगदान ३३.१ प्रतिशत रहेको अनुमान छ । विगत पाँच वर्षमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको औसत योगदान ३४.९ प्रतिशत रहेको छ ।

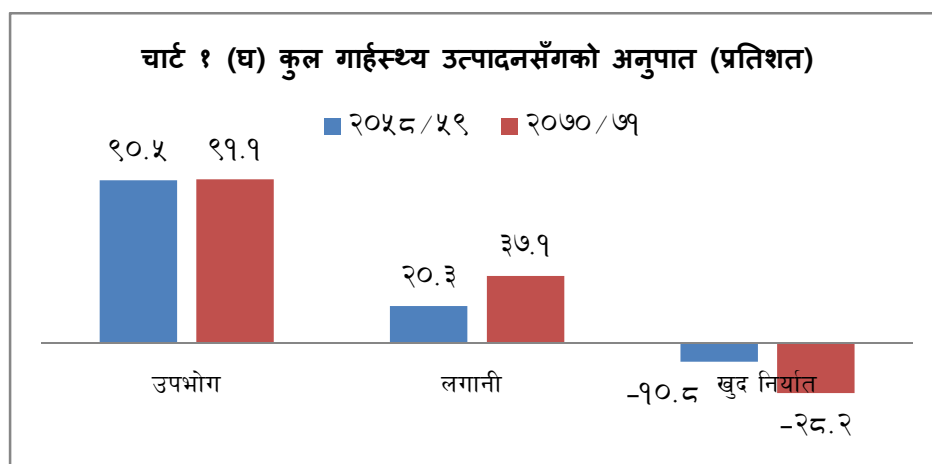
उपभोग, लगानी तथा खुद निर्यात

१.४३ खर्च तर्फबाट विश्लेषण गर्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उपभोग, लगानी तथा खुद निर्यात समावेश हुने गर्दछन् । यस आधारमा हेर्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उपभोगको अंश उल्लेख्य रहने गरेको छ । आर्थिक वर्ष २०५८/५९ मा प्रचलित मूल्यको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उपभोगको अंश ९०.५ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६०/६१ मा ९१.१ प्रतिशत रहेको छ । गत आर्थिक वर्षमा यस्तो अंश ८९.९ प्रतिशत रहेको थियो । उपभोगतर्फ कुल गार्हस्थ्य

उत्पादनमा निजी क्षेत्रको उपभोगको अंश आर्थिक वर्ष २०५८/५९ मा ८०.८ प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्षमा यस्तो अंश ७८.१ प्रतिशतमा झरेको छ । गत आर्थिक वर्षमा भने यसको अंश ७८.२ प्रतिशत रहेको थियो । यसैगरी, कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सरकारी उपभोगको अंश आर्थिक वर्ष २०५८/५९ मा ८.४ प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्षमा बढेर ११.२ प्रतिशत पुगेको छ । त्यस्तै, कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा गैर नाफामूलक संस्थाहरूको उपभोगको अंश चालु आर्थिक वर्षमा १.८ प्रतिशत रहेको छ । निजी उपभोगतर्फ खाद्यान्न उपभोगको अंश अत्यधिक रहने गरेको छ । चालु आर्थिक वर्षमा कुल निजी उपभोगमा खाद्यवस्तु, गैर खाद्यवस्तु र सेवाको अंश क्रमशः ६५.३ प्रतिशत, २३.९ प्रतिशत र १०.८ प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०५८/५९ मा खाद्यवस्तु, गैर खाद्यवस्तु र सेवातर्फको उपभोग खर्च कुल निजी उपभोगको क्रमशः ५९.० प्रतिशत, २८.७ र १२.३ प्रतिशत रहेको थियो । खानपानको शैलीमा आएको परिवर्तन तथा खाद्यवस्तुको बढ्दो मूल्यवृद्धिले गर्दा खाद्य तर्फको उपभोग खर्चमा वृद्धि हुँदै गएको हो ।

- १.४४ कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कुल लगानीको अंश गत वर्ष ३६.९ प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्षमा ३७.१ प्रतिशत रहने अनुमान छ । यस्तो अंश आर्थिक वर्ष २०५८/५९ मा २०.२ प्रतिशत रहेको थियो । कुल लगानीमा कुल स्थिर पुँजी निर्माण तथा मौज्जात परिवर्तन समावेश हुन्छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कुल स्थिर पुँजी निर्माणको अंश आर्थिक वर्ष २०५८/५९ मा १९.६ प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्षमा २३.१ प्रतिशत पुग्ने अनुमान छ । त्यस्तै, आर्थिक वर्ष २०५८/५९ को कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा मौज्जात परिवर्तनको अंश नगन्य रहेकोमा चालु आर्थिक वर्षमा १३.९ प्रतिशत रहेको छ । नेपालमा मौज्जात परिवर्तनलाई लेखाको शेषको (Residual) रुपमा लिने गरिएको कारण कुल लगानीमा यसको अंशमा उतार चढाव रहने गरेको छ । कुल स्थिर पुँजी निर्माणमा निजी क्षेत्रको अंश उल्लेख्य रहने गरेको छ । चालु आर्थिक वर्षको कुल स्थिर पुँजी निर्माणमा निजी क्षेत्रको योगदान ७९.८ प्रतिशत र सरकारी क्षेत्रको योगदान २०.२ प्रतिशत रहेको अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०५८/५९ मा निजी तथा सरकारी क्षेत्रको योगदान क्रमशः ८०.६ प्रतिशत र १९.४ प्रतिशत रहेको थियो ।

१.४५ कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा खुद निर्यातको अंश सदैव ऋणात्मक रहँदै आएको छ । चालु आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा खुद निर्यातको अंश ऋणात्मक २८.२ प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०५८/५९ मा यस्तो अंश ऋणात्मक १०.८ प्रतिशत रहेको थियो । वस्तु तथा सेवा निर्यातको तुलनामा आयातको हिस्सा उल्लेख्य रहेको कारण खुद निर्यात नेपालको पक्षमा रहन सकेको छैन ।

आम्दानीको आधारमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन

१.४६ आम्दानीको आधारमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन गणना गर्दा कामदारको तलब तथा भत्ता, उत्पादन तथा आयातमा खुद कर (कर - अनुदान), कुल नाफा / मिश्रित आय समावेश हुने गर्दछ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रचलित मूल्यको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कामदारको तलब तथा भत्ताको अंश ४१.७ प्रतिशत, उत्पादन तथा आयातमा खुद करको अंश १०.७ प्रतिशत र कुल नाफा / मिश्रित आयको अंश ४७.६ प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०५८/५९ मा यस्तो अंश क्रमशः ४४.९ प्रतिशत, ६.३ प्रतिशत र ४८.८ प्रतिशत रहेको थियो ।

बचत

१.४७ बचत अन्तर्गत मूलतः कुल गार्हस्थ्य बचत तथा कुल राष्ट्रिय बचत समावेश हुने गर्दछन् । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कुल गार्हस्थ्य बचतको अंश चालु आर्थिक वर्षमा गत वर्षको तुलनामा १.२ प्रतिशत बिन्दुले हास आई ८.९ प्रतिशत रहेको अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०५८/५९ मा यस्तो अंश ९.५

प्रतिशत थियो । आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा यस्तो अंश १४.० प्रतिशत पुगेको थियो । चालु आर्थिक वर्षमा कुल गार्हस्थ्य बचत प्रचलित मूल्यमा रु. १७२ अर्ब ३ करोड हुने अनुमान छ । गत आर्थिक वर्षमा यस्तो बचत रु. १७० अर्ब ९३ करोड रहेको थियो । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कुल राष्ट्रिय बचतको अंश चालु आर्थिक वर्षमा ४६.४ प्रतिशत रहने अनुमान छ जुन गत वर्ष ४०.३ प्रतिशत रहेको थियो । चालु आर्थिक वर्षमा कुल राष्ट्रिय बचत रु. ८९५ अर्ब ६८ करोड रहेको अनुमान छ । गत वर्ष यस्तो बचत रु. ६८१ अर्ब ७१ करोड रहेको थियो । मूलतः उच्च स्तरको विप्रेषण आप्रवाहको कारण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कुल राष्ट्रिय बचतको अंश उच्च रहेको हो ।

प्रतिव्यक्ति आय

१.४८ नेपालीहरूको प्रतिव्यक्ति आय बढ्दै गएको छ । प्रचलित मूल्यमा प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ्य उत्पादन आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा १२.४ प्रतिशतले बढी रु. ६९ हजार ९ सय १९ अर्थात् ७ सय ३ अमेरिकी डलर पुगेको छ । त्यस्तै, प्रचलित मूल्यको कुल राष्ट्रिय आय १३.८ प्रतिशतले बढेर रु. ७१ हजार ३ सय ५ अर्थात् ७ सय १७ अमेरिकी डलर पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०५७/५८ को स्थीर मूल्यमा भने प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ्य उत्पादन र प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय क्रमशः ४.१ प्रतिशत र ५.४ प्रतिशतले बढी रु. २६ हजार ६ सय १९ र रु. २७ हजार ७ सय ६२ पुगेको छ ।

कुल राष्ट्रिय खर्चयोग्य आय

१.४९ विप्रेषण आप्रवाहमा भएको विस्तारसँगै नेपालको कुल राष्ट्रिय खर्चयोग्य आय बढ्दो छ । प्रचलित मूल्यमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा यस्तो आय गत वर्षको तुलनामा २०.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. २६५२ अर्ब १७ करोड पुग्ने अनुमान छ जुन सोही आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १३७.५ प्रतिशत हो ।

१.५० कुल राष्ट्रिय खर्चयोग्य आयलाई आधार मान्दा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा कुल उपभोग अनुपात ६६.२ प्रतिशत र कुल राष्ट्रिय बचत अनुपात ३३.८ प्रतिशत हुन आउँछ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो अनुपात क्रमशः ६९.१ र ३०.९ प्रतिशत रहेको थियो ।

२. सरकारी वित्त

सरकारी वित्त र यसको स्वरूप

२.१ दोस्रो संविधानसभाको निर्वाचन स्वतन्त्र, निष्पक्ष र भयरहित वातावरणमा सम्पन्न गर्न सर्वोच्च अदालतका प्रधान न्यायाधीशको अध्यक्षतामा नेपाल सरकारका विशिष्ट श्रेणीको पदवाट सेवा निवृत्त पुर्व निजामती कर्मचारीहरु सदस्य रहको नयाँ मन्त्रीमण्डल २०६९ चैत्रमा गठन भएको थियो । यसरी गठन भएको सरकारले संविधानसभाको निर्वाचनलाई प्राथमिकतामा राखी आर्थिक वर्ष २०६९/७० को पूर्ण बजेट अध्यादेश मार्फत सार्वजनिक गरेको थियो । उक्त आर्थिक वर्षमा संविधानसभाको निर्वाचन हुन नसकेकोले यसैलाई नै प्राथमिकतामा राखेर सरकारले २०७० असार ३० गते अध्यादेश मार्फत आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा रु. ५ खर्ब १७ अर्ब २४ करोड खर्च गर्ने कार्यक्रम र खर्च रकम जुटाउने स्रोतहरु समेत सार्वजनिक गरेको थियो । यसरी अध्यादेश मार्फत जारी भएको वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम निर्वाचनपछि गठन भएको जन निर्वाचित नयाँ सरकारले स्वीकृत गरी २०७० चैत्रमा व्यवस्थापिका संसदबाट समेत पारित गराएको थियो ।

२.२ सरकारले आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा खर्च गर्न अनुमान गरेको रकम आर्थिक वर्ष २०६९/७० को कुल यथार्थ खर्चको तुलनामा ४४.२ प्रतिशतले बढी रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सरकारले रु. ४ खर्ब ४ अर्ब ८२ करोड खर्चका लागि विनियोजन गरेकोमा रु. ३ खर्ब ५८ अर्ब ६३ करोड मात्र खर्च भएको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा सरकारको यथार्थ खर्च अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा १५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३ खर्ब ३९ अर्ब १६ करोड पुगेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ५.७ प्रतिशतले मात्र वढेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सरकारी खर्च कम रहनुमा २०७० जेष्ठ १४ मा संविधानसभाको विघटनपछि सिर्जना भएको राजनीतिक अन्याूल, आर्थिक वर्षको सुरुमा नै पूर्ण बजेट ल्याउने सम्बन्धमा राजनीतिक दलहरु बीच समझदारी कायम हुन नसक्नु र आर्थिक वर्षको दोश्रो चौमासिक अवधि समाप्त भएपछि २०६९ चैत्रको अन्तमा मात्र पूर्ण बजेट सार्वजनिक हुनु प्रमुख कारण हुन ।

२.३ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा सरकारी आम्दानी (राजस्व तथा अनुदान) आर्थिक वर्ष २०६९/७० को यथार्थ आम्दानीको तुलनामा २८.६ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ४ खर्ब २९ अर्ब ५३ करोड पुग्ने अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सरकारी आम्दानी अघिल्लो वर्षको तुलनामा १५.९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३ खर्ब ३३ अर्ब ९२ करोड पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा सरकारको आम्दानी अघिल्लो वर्षको तुलनामा १७.२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. २ खर्ब ८७ अर्ब ९८ करोड पुगेको थियो । नेपाल सरकारको विगत पाँच वर्षको आय-व्यय, बजेट घाटा र कुल गार्हस्थ उत्पादनसँग तिनको अनुपात तालिका नं.२ (क) मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २ (क) : सरकारी वित्त र कुल गार्हस्थ उत्पादनसँग तिनको अनुपात (प्रतिशतमा)

(रु. करोडमा)

विवरण	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
कुल गार्हस्थ उत्पादन	११९२७७.४	१३६६९५.४	१५२७३४.४	१६९२६४.३	१९२८५१.७
खर्च	२५९६८.९	२९५३६.१	३३९१६.८	३५८६३.८	५१७२४.०
सरकारी आय	२१८४९.२	२४५७४.१	२८७९८.४	३३३९२.७	४२९५३.६
बजेट वचत(+)/न्यून (-)	-४११९.७	-४९६२.१	-५११८.४	-२४७१.१	-८७७०.४
कुल गार्हस्थ उत्पादनसँगको अनुपात (प्रतिशतमा)					
खर्च	२१.८	२१.६	२२.२	२१.२	२६.८
सरकारी आय	१८.३	१८.०	१८.९	१९.७	२२.३
बजेट घाटा	३.५	३.६	३.४	१.५	४.५

* अनुमानित

स्रोत: केन्द्रीय तथ्यांक विभाग र महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय ।

२.४ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा नेपाल सरकारको बजेट घाटा रु. ८७ अर्ब ७० करोड रहेने अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो बजेट घाटा रु. ६३ अर्ब ८३ करोड पुग्ने अनुमान रहेकोमा यथार्थमा रु. २४ अर्ब ७१ करोड मात्र रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा सरकारको बजेट घाटा अघिल्लो वर्षको तुलनामा ३.२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ५१ अर्ब १८ करोड पुगेको थियो । तर आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा भने यस्तो बजेट घाटामा ५१.७ प्रतिशतले कमी आएको छ । चालु

आर्थिक वर्षमा सरकारले विनियोजन गरेको रकम पुरै खर्च भएमा बजेट घाटा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा २५४.९ प्रतिशतले वृद्धि हुने देखिन्छ ।

- २.५ सरकारको आय आर्थिक वर्ष २०६८/६९ र २०६९/७० मा क्रमशः १७.२ र १५.९ प्रतिशतले वृद्धि भएको तर सरकारी खर्च भने १४.८ र ५.७ प्रतिशतले मात्र वृद्धि भएकोले यस अवधिमा बजेट घाटामा कमी आएको छ । आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा आयको वृद्धिदर खर्चको वृद्धिदर भन्दा कम रहेकोले अघिल्लो वर्षमा १७.३ प्रतिशतले घटेको बजेट घाटा २०.४ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो ।
- २.६ आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा सरकारी खर्च कुल गार्हस्थ उत्पादनको करिव २२.२ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यसको अनुपात २१.२ प्रतिशतमा सीमित भएको छ । तर सरकारको आय आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा कुल गार्हस्थ उत्पादनको १८.९ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो अनुपातमा वृद्धि भई १९.७ प्रतिशत पुगेको छ । सरकारको आय र व्यय बीचको अन्तर आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा कुल गार्हस्थ उत्पादनको ३.३ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा खर्च वृद्धि न्यून रहेकाले यस्तो अन्तरको अनुपात १.५ प्रतिशतमा सीमित रहन गएको छ । चालु आर्थिक वर्षका लागि सरकारले गरेको आय तथा खर्चको अनुमान अनुसार आम्दानी तथा खर्च भएको अवस्थामा सरकारको आय, खर्च र बजेट घाटा कुल गार्हस्थ उत्पादनको क्रमशः २२.३, २६.८ र ४.५ प्रतिशत रहने देखिन्छ ।

सरकारी खर्च

- २.७ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा नेपाल सरकारको कुल खर्च रु. ५ खर्ब १७ अर्ब २४ करोड हुने अनुमान छ । कुल खर्च मध्ये ६८.३ प्रतिशत चालु खर्चमा, १६.५ प्रतिशत पुँजीगत खर्चमा, ८.१ प्रतिशत ऋणको साँवा भुक्तानीमा र बाँकी रकम शेयर तथा ऋण लगानीमा खर्च गर्ने गरी विनियोजन गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सरकारको यथार्थ खर्च रु. ३ खर्ब ५८ अर्ब ६३ करोड रहेको थियो। जसमध्ये चालु खर्चमा ६९ प्रतिशत, पुँजीगत खर्चमा १५.२ प्रतिशत, ऋणको साँवा भुक्तानीमा ९.८ प्रतिशत र बाँकी रकम शेयर तथा ऋण लगानीमा खर्च भएको थियो । विगत वर्षहरूको सरकारी खर्चको प्रवृत्ति र यसको संरचनाको विश्लेषण गर्दा कुल खर्चमा चालु खर्चको अंश घटदै गएको देखिन्छ भने पुँजीगत खर्चको अंशमा वृद्धि देखिएता पनि उल्लेख्य वृद्धि भएको देखिदैन ।

आर्थिक वर्ष २०६६/६७ को कुल खर्चको ७२ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको चालु खर्च त्यसपछिका वर्षहरूमा क्रमशः कम हुदै चालु आर्थिक वर्षमा ६८.३ प्रतिशतमा सीमित भएको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा आन्तरिक तथा वाह्य ऋणको साँवा भुक्तानीमा कुल खर्चको ६ प्रतिशत खर्च भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० करिव १० प्रतिशत खर्च भएको देखिन्छ । आन्तरिक ऋणको साँवा भुक्तानी अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा २१६ प्रतिशतले वृद्धि भएकोले कुल खर्चमा यसको अंश वढ्न गएको हो । आर्थिक वर्ष २०६७/६८ देखि २०६९/७० को अवधिको कुल खर्चको औसत वृद्धिदर ११.४ प्रतिशत रहेको सन्दर्भमा चालु आर्थिक वर्षको खर्चको वृद्धिदर ज्यादै उच्च (४४.२ प्रतिशत) देखिन्छ ।

२.८ आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा अघिल्लो आर्थिक वर्षको वास्तविक खर्चको तुलनामा चालु खर्च र पुँजीगत खर्चमा १६.४ र ८.६ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो । तर आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो खर्चमा १.६ र ६.२ प्रतिशतले मात्र वृद्धि भएको छ भने शेयर लगानी २६.४ प्रतिशतले घटेको र ऋण लगानी ४ प्रतिशतले बढेको छ । चालु आर्थिक वर्षमा चालु र पुँजीगत खर्चको लागि विनियोजन गरीएको रकम अघिल्लो आर्थिक वर्षको वास्तविक खर्च भन्दा क्रमशः ४२.८ र ५५.९ प्रतिशतले वढी छ । त्यस्तै, आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सरकारले आन्तरिक तथा वाह्य ऋणको साँवा फिर्ता गर्न गरेको खर्च रकममा क्रमशः २१६ र ४.९ प्रतिशतले वृद्धि भएकोमा चालु आर्थिक वर्षमा २० र १५ प्रतिशतले वृद्धि हुने देखिन्छ । तर सरकारले शेयरमा गर्ने लगानीमा चालु आर्थिक वर्षमा १९.३ प्रतिशतले कम भई रु. ७ अर्ब १८ करोडमा सीमित हुने देखिन्छ ।

२.९ कुल खर्चमा नेपाल सरकारले सार्वजनिक संस्थान तथा विभिन्न आयोजनाहरूमा प्रवाह गरेको ऋणको अंश आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ३.५ प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्षमा यसको अंश ५.८ प्रतिशत पुग्ने अनुमान छ । सरकारको आन्तरिक ऋण लगानी आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा १२.७ प्रतिशतले वृद्धि भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ४ प्रतिशतले बढेर रु. १२ अर्ब ५५ करोड पुगेको छ । चालु आर्थिक वर्ष आन्तरिक ऋण लगानीको लागि विनियोजन गरिएको रकम अघिल्लो वर्षको वास्तविक ऋण लगानीभन्दा १३९ प्रतिशतले बढी छ ।

तालिका २ (ख) : सरकारी खर्चको विवरण

(रु. करोडमा)

खर्च शिर्षक	२०६७/६८		२०६८/६९		२०६९/७०		२०७०/७१*	
	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
चालु खर्च	२१०१६.८	७१.२	२४३४६.०	७१.८	२४७४५.५	६९.०	३५३४१.७	६८.३
पूँजीगत खर्च	४७३२.८	१६.०	५१३९.१	१५.२	५४५९.८	१५.२	८५०९.९	१६.५
शेयर लगानी	९९४.४	३.४	१२०९.४	३.६	८९०.२	२.५	७१८.६	१.४
आन्तरिक ऋण लगानी	१०७०.४	३.६	१२०६.४	३.६	१२५५.२	३.५	३००२.६	५.८
आन्तरिक ऋणको साँवा फिर्ता	६००.२	२.०३	६६२.७	२.०	२०९४.०	५.८	२५१६.७	४.९
वैदेशिक ऋणको साँवा फिर्ता	११२१.८	३.८०	१३५३.२	४.०	१४१९.०	४.०	१६३४.४	३.२
जम्मा खर्च	२९५३६.३	१००	३३९१६.७	१००.०	३५८६३.८	१००.०	५१७२४.०	१००.०

*अनुमानित

स्रोत: महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय ।

२.१० आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनाको कुल सरकारी खर्च अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा ११.८ प्रतिशतले कम भई रु. १ खर्ब ४७ अर्ब ४७ करोडमा सीमित रहेको थियो । तर चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनाको कुल खर्च आर्थिक वर्ष २०६९/७० को तुलनामा ३७.२ प्रतिशतले बढेर रु. २ खर्ब २ अर्ब ३९ करोड पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनाको कुल खर्च मध्ये रु. १ खर्ब ७७ अर्ब ३० करोड चालु खर्चमा, रु. १९ अर्ब ६१ करोड पूँजीगत खर्चमा, रु. २८ करोड वैदेशिक तथा आन्तरिक ऋणको साँवा भुक्तानीमा, रु. १ अर्ब ७९ करोड संस्थानहरूमा शेयर लगानीमा र रु. ३ अर्ब ३९ करोड ऋण लगानीमा खर्च भएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनाको खर्चको तुलनामा चालु आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा वैदेशिक ऋणको साँवा भुक्तानी खर्च ६३ प्रतिशतले घटेको छ भने अन्य सबै शीर्षकहरूमा वृद्धि भएको छ । गत वर्षको प्रथम आठ महिनाको खर्चको तुलनामा चालु आर्थिक वर्षमा चालु खर्चमा ३४.७ प्रतिशत, पूँजीगत खर्चमा ४४.९ प्रतिशत, शेयर लगानीमा १०५.४ प्रतिशत, ऋण लगानीमा २०४.५ र आन्तरिक ऋणको साँवा भुक्तानीमा १४०.५ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।

पूँजीगत खर्चको सेवा तथा कार्यगत खर्चको स्थिति

२.११ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को पूँजीगत खर्च ८५ अर्ब १० करोडमध्ये आर्थिक मामिलामा सबै भन्दा बढी रु. ५३ अर्ब ४७ करोड (६२.८ प्रतिशत) खर्च हुने अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०६६/६७ देखि २०६९/७० सम्मको अवधिमा कुल पूँजीगत खर्चको दुई तिहाई रकम आर्थिक मामिलामा खर्च हुने गरेकोमा चालु आर्थिक वर्षमा यस क्षेत्रमा विनियोजन भएको रकम सोभन्दा केही कम रहेको छ । पूँजीगत खर्चको दोश्रो ठूलो हिस्सा आवास तथा सामुदायिक सुविधामा खर्च हुने गरेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को पूँजीगत खर्चमा यसको हिस्सा १३ प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्षमा ८.६ प्रतिशत मात्र रहेको छ तापनि दोश्रो ठूलो हिस्सा यसैको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा सामान्य सार्वजनिक सेवामा कुल पूँजीगत खर्चको २.४ प्रतिशत खर्च भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो खर्चमा वृद्धि भई रु. २ अर्ब ९ करोड पुगेको छ । यो रकम कुल पूँजीगत खर्चको ३.८ प्रतिशत हो भने अघिल्लो वर्ष सामान्य सार्वजनिक सेवामा भएकोको पूँजीगत खर्चभन्दा ६७.१ प्रतिशतले बढी हो । चालु आर्थिक वर्षमा यस क्षेत्रमा विनियोजन गरिएको रकम अघिल्लो वर्षको वास्तविक खर्चभन्दा २४४ प्रतिशतले बढी छ ।

२.१२ सार्वजनिक शान्ति सुरक्षामा पूँजीगत खर्चको हिस्सा आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा करिव ८ प्रतिशत रहेकोमा त्यस पछिका वर्षरूमा क्रमशः घट्दै गएको र आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ५.४ प्रतिशतमा सीमित हुन पुगेको छ । तर चालु आर्थिक वर्षमा भने यस क्षेत्रमा कुल पूँजीगत खर्चको ७.३ प्रतिशतले हुने रकम रु. ६ अर्ब १८ करोड विनियोजन गरिएको छ । स्वास्थ्य सेवामा पूँजीगत खर्चको अंश विगत आर्थिक वर्षहरूमा ६.६ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ५.४ प्रतिशतमा सीमित भएको छ । तर चालु आर्थिक वर्षमा यस क्षेत्रका लागि रु. ५ अर्ब ३५ करोड विनियोजन गरिएको छ जुन कुल पूँजीगत खर्चको ६.३ प्रतिशत र गत वर्षको खर्चभन्दा ८१.४ प्रतिशतले बढी छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा वातावरण संरक्षण, शिक्षा, सामाजिक सुरक्षा र मनोरञ्जन, संस्कृति तथा धर्म जस्ता कार्यमा पूँजीगत खर्चको अंश १ प्रतिशत भन्दा कम रहेको देखिन्छ भने चालु आर्थिक वर्षमा पनि वातावरण संरक्षण वाहेक अन्य क्षेत्रमा कुल पूँजीगत खर्चको १ प्रतिशत भन्दा कम रकम विनियोजन गरिएको छ ।

तालिका २ (ग) : पुँजीगत खर्चको सेवा तथा कार्यगत विवरण

(रु. करोडमा)

खर्च शिर्षक	आर्थिक वर्ष							
	२०६७/६८		२०६८/६९		२०६९/७०		२०७०/७१*	
	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
सामान्य सार्वजनिक सेवा	१२०.५	२.५	१२५.४	२.४	२०९.६	३.८	७२१.७	८.५
रक्षा	१४४.६	३.१	१८७.८	३.७	२४२.२	४.४	२२४.१	२.६
सार्वजनिक शान्ति सुरक्षा	३५४.८	७.५	३१९.०	६.२	२९३.१	५.४	६१८.५	७.३
आर्थिक मामिला	३१४१.७	६६.४	३३८७.९	६५.९	३६२९.१	६६.५	५३४७.९	६२.८
वातावरण संरक्षण	४६.०	१.०	४५.२	०.९	३२.९	०.६	२३३.९	२.७
आवास तथा सामुदायिक सुविधा	५५८.३	११.८	६७८.४	१३.२	७०८.५	१३.०	७३१.०	८.६
स्वास्थ्य	३१४.३	६.६	३३७.५	६.६	२९५.३	५.४	५३५.८	६.३
मनोरञ्जन, संस्कृति तथा धर्म	१४.३	०.३	२०.२	०.४	१५.६	०.३	४२.३	०.५
शिक्षा	१७.१	०.४	१३.९	०.३	१३.९	०.३	२१.३	०.३
सामाजिक सुरक्षा	२१.१	०.४	२३.७	०.५	१९.५	०.४	३३.५	०.४
जम्मा	४७३२.६	१००.०	५१३९.१	१००.०	५४५९.८	१००.०	८५०९.९	१००.००

*अनुमानित

स्रोत: महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय ।

२.१३ आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को पुँजीगत खर्चको तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सामान्य सार्वजनिक सेवामा सबै भन्दा बढी ६७.१ प्रतिशतले पुँजीगत खर्च वृद्धि भएको छ भने रक्षा, आर्थिक मामिला, आवास तथा सामुदायिक सुविधामा र शिक्षा वाहेक अन्य क्षेत्रको पुँजीगत खर्चको वृद्धि ऋणात्मक रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सार्वजनिक शान्ति सुरक्षा, वातावरण संरक्षण, स्वास्थ्य, सामाजिक सुरक्षा र मनोरञ्जन, संस्कृति तथा धर्म जस्ता क्षेत्रमा पुँजीगत खर्च अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा क्रमशः ८.१, २७.१, १२.५, १७.७ र २२.७ प्रतिशतले घटेको छ । चालु आर्थिक वर्षमा भने रक्षामा वाहेक अन्य सबै क्षेत्रको पुँजीगत खर्च वृद्धि भएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को वास्तविक पुँजीगत

खर्चको तुलनामा चालु आर्थिक वर्षमा वातावरण संरक्षणमा सबैभन्दा बढी ६१०.२ प्रतिशतले पुँजीगत खर्च वृद्धि भएको छ । त्यस्तै सामान्य सार्वजनिक सेवा, सार्वजनिक शान्ति सुरक्षा, मनोरञ्जन, संस्कृति तथा धर्म, आर्थिक मामिला र सामाजिक सुरक्षा जस्ता सेवाको पुँजीगत खर्च अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा क्रमशः २४४.३, १११.०, १७१.२, ४७.४ र ७१.९ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ भने स्वास्थ्य र शिक्षाका क्षेत्रमा यस्तो वृद्धि क्रमशः ८१.४ र ५३.१ प्रतिशत रहेको छ।

- २.१४ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा आर्थिक वर्ष २०६९/७० को सोही अवधिको तुलनामा पुँजीगत खर्चमा ४४.९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १९ अर्ब ६१ करोड खर्च भएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनामा पुँजीगत खर्च अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा ३.९ प्रतिशतले घटेर जम्मा रु. १३ अर्ब ५४ करोड मात्र खर्च भएको थियो ।

चालु खर्चको सेवा तथा कार्यगत खर्चको स्थिति

- २.१५ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को चालु खर्च रु. ३ खर्ब ५३ अर्ब ४१ करोड मध्ये सबै भन्दा बढी रु. ८९ अर्ब ९७ करोड (२५.५ प्रतिशत) सामान्य सार्वजनिक सेवामा खर्च हुने अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा पनि चालु खर्चमध्ये सामान्य सार्वजनिक सेवामा नै सबै भन्दा बढी रु. ८३ अर्ब २१ करोड विनियोजन गरिएकोमा रु. ६० अर्ब ५२ करोड खर्च भएको थियो । आर्थिक वर्ष २०६९/७० पनि विगतका आर्थिक वर्षहरूमा जस्तै शिक्षा सेवामा नै चालु खर्चको सबैभन्दा बढी रु. ६२ अर्ब २९ करोड (वास्तविक चालु खर्चको २५.२ प्रतिशत) खर्च भएको छ । चालु आर्थिक वर्षमा भने शिक्षा सेवाका लागि चालु खर्चको २२.७ प्रतिशत अर्थात् रु. ८० अर्ब ७४ करोड छुट्याइएको छ जुन गत वर्षको वास्तविक खर्चभन्दा करिव ३० प्रतिशतले बढी छ । स्वास्थ्य सेवामा अघिल्ला आर्थिक वर्षहरूमा चालु खर्चको ८ प्रतिशत खर्च हुने गरेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ७.६ प्रतिशत खर्च भएको छ । चालु आर्थिक वर्षमा स्वास्थ्य सेवामा चालु खर्चको ८ प्रतिशतले हुने रकम विनियोजन गरिएको छ तापनि गत वर्षको खर्च भन्दा करिव ५० प्रतिशतले बढी छ । चालु आर्थिक वर्षमा कुल चालु खर्चको १ प्रतिशत भन्दा कम रकम विनियोजन गरिएको क्षेत्रहरूमा वातावरण संरक्षण र मनोरञ्जन, संस्कृति तथा धर्म रहेका छन् । विगत आर्थिक वर्षहरूमा पनि यी

क्षेत्रहरूमा खर्च भएको रकम चालु खर्चको १ प्रतिशत भन्दा कम थियो ।
आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा चालु खर्चको ८.५ प्रतिशत रक्षामा खर्च भएकोमा
आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो खर्चमा ११.१ प्रतिशतमा ह्रास आएकोले (रु. १८
अर्ब ४७ करोड खर्च भएको) चालु खर्चमा यसको अंश ७.५ प्रतिशतमा सीमित
भएको छ । चालु आर्थिक वर्षका लागि रक्षामा विनियोजन गरिएको रकम चालु
खर्चको ७.२ प्रतिशत छ जुन गत वर्षको खर्चको तुलनामा ३६.९ प्रतिशतले बढी
छ ।

तालिका २ (घ) : चालु खर्चको सेवा तथा कार्यगत विवरण

(रु. करोडमा)

खर्च शिर्षक	आर्थिक वर्ष							
	२०६७/६८		२०६८/६९		२०६९/७०		२०७०/७१*	
	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
सामान्य सार्वजनिक सेवा	४६२६.७	२२.०	५४५५.०	२२.४	६०५२.४	२४.५	८९९७.३	२५.५
रक्षा	१७५४.७	८.३	२०७८.०	८.५	१८४७.७	७.५	२५३०.२	७.२
सार्वजनिक शान्ति सुरक्षा	२५५८.९	१२.२	३६०७.५	१४.८	३४८३.२	१४.१	३८५२.६	१०.९
आर्थिक मामिला	३४६५.२	१६.५	३४७३.७	१४.३	३५९६.५	१४.५	६१९७.८	१७.५
वातावरण संरक्षण	६३.७	०.३	४६.५	०.२	२९.२	०.१	३३०.६	०.९
आवास तथा सामुदायिक सुविधा	२८९.८	१.४	३२३.४	१.३	२३०.७	०.९	८६१.७	२.४
स्वास्थ्य	१६७३.२	८.०	१९४९.५	८.०	१८९१.८	७.६	२८३४.२	८.०
मनोरन्जन, सँस्कृति तथा धर्म	१२७.९	०.६	१८६.४	०.८	२२५.६	०.९	२८६.२	०.८
शिक्षा	५४८१.६	२६.१	६१९१.४	२५.४	६२२९.१	२५.२	८०७४.५	२२.८
सामाजिक सुरक्षा	९७४.९	४.६	१०३४.५	४.२	११५९.५	४.७	१३७६.७	३.९
जम्मा	२१०१६.६	१००.०	२४३४६.०	१००.०	२४७४५.५	१००.०	३५३४१.७	१००.०

* अनुमानित

स्रोत: महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय ।

२.१६ सार्वजनिक शान्ति सुरक्षा, आर्थिक मामला र सामाजिक सुरक्षा सेवाका क्षेत्रहरूमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा चालु खर्चको अंश आर्थिक वर्ष २०६८/६९ कै हाराहारीमा (क्रमशः १४.१, १४.५ र ४.७ प्रतिशत) रहकोछ । चालु आर्थिक वर्ष सार्वजनिक शान्ति सुरक्षा, आर्थिक मामला र सामाजिक सुरक्षा सेवाका

क्षेत्रहरूमा विनियोजन गरिएको रकम चालु खर्चको क्रमशः १०.९, १७.५ र ३.९ प्रतिशत रहेको छ । चालु आर्थिक वर्षमा आर्थिक मामिलाका क्षेत्रमा गत वर्षको तुलनामा चालु खर्चको अंश वढेको छ तर सार्वजनिक शान्ति सुरक्षा र सामाजिक सुरक्षा सेवाको अंश घटेको छ ।

२.१७ सेवा र कार्यगत रूपमा चालु खर्चमा भएको वृद्धिको विश्लेषण गर्दा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा मनोरञ्जन, संस्कृति तथा धर्ममा सबै भन्दा बढी २१ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ भने वातावरण संरक्षणमा ३७.३ प्रतिशतले खर्च घटेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा आवास तथा सामाजिक सुविधामा २८.७ प्रतिशत, रक्षामा ११.१ प्रतिशत, सार्वजनिक शान्ति सुरक्षामा ३.४ प्रतिशत र स्वास्थ्यमा २.९ प्रतिशतले कम खर्च भएकाले कुल चालु खर्चमा जम्मा १.६ प्रतिशतले मात्र वृद्धि भएको छ। चालु आर्थिक वर्षमा सबैभन्दा बढी वातावरण संरक्षणमा १०३२.२ प्रतिशतले र सार्वजनिक शान्ति सुरक्षामा सबै भन्दा कम १०.६ प्रतिशतले चालु खर्चमा वृद्धि हुने अनुमान छ । त्यस्तै, आर्थिक वर्ष २०६९/७० को तुलनामा चालु आर्थिक वर्षमा आवास तथा सामुदायिक सुविधामा २७३.६ प्रतिशत, शिक्षामा २९.६ प्रतिशत, स्वास्थ्यमा ४९.८ प्रतिशत, सामान्य सार्वजनिक सेवामा ४८.७ प्रतिशत, मनोरञ्जन, संस्कृति तथा धर्ममा २६.९ प्रतिशतले चालु खर्चमा वृद्धि हुने अनुमान छ । त्यस्तै, आर्थिक मामिला र सामाजिक सुरक्षा जस्ता क्षेत्रको चालु खर्चमा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा क्रमशः ७२.३ र १८.७ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।

२.१८ आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनामा चालु खर्च रु. १ खर्ब ३१ अर्ब ६५ करोड खर्च भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को सोही अवधिमा यस्तो खर्चमा गत आर्थिक वर्षको तुलनामा ३४.७ प्रतिशतले वढेर जम्मा रु. १ खर्ब ७७ अर्ब ३० करोड पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनामा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा सोही अवधिमा चालु खर्च ३.९ प्रतिशतले घटेको थियो ।

सरकारी आय

२.१९ आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सरकारको आय १५.९ मा प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३ खर्ब ३३ अर्ब ९२ करोड पुगेको थियो । चालु

आर्थिक वर्षमा सरकारको आयमा २८.६ प्रतिशतले वृद्धि भई ४ खर्ब २९ अर्ब ५३ करोड पुग्ने अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को सरकारी आयको स्रोत अनुसारको अनुमान र आर्थिक वर्ष २०६७/६८ देखि २०६९/७० सम्मको वास्तविक आयको विवरण तालिका २(ड) मा प्रस्तुत गरिएको छ । राजस्व र वैदेशिक अनुदान सरकारका आम्दानीका प्रमुख स्रोतका रूपमा रहेका छन् । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ कुल आयमा राजस्व र वैदेशिक अनुदानको योगदान क्रमशः ८४.९ र १४.२ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ८८.७ र १०.६ प्रतिशत रहेको छ । चालु आर्थिक वर्षमा सरकारको आयमा वैदेशिक अनुदानको योगदान वढेर १६.२ प्रतिशत र राजस्वको योगदान घटेर ८२.५ प्रतिशत हुने अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०६६/६७ देखि २०६९/७० सम्म राजस्व औषत वार्षिक २०.७ प्रतिशत वृद्धिले वढेकोमा चालु आर्थिक वर्षमा १९.७ प्रतिशतले मात्र बढ्ने अनुमान छ ।

तालिका २ (ड) : सरकारी आयको विवरण

(रु. करोडमा)

आयको शिर्षक	२०६७/६८		२०६८/६९		२०६९/७०		२०७०/७१*	
	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
कर राजस्व	१७७१९.७	७२.१	२११७२.३	७३.५	२५९२१.५	७७.६	३१४६४.०	७३.३
गैहकर राजस्व	२११४.८	८.६	३२६५.२	११.३	३६८०.६	११.०	३९८६.०	९.३
कुल राजस्व	१९८३४.६	८०.७	२४४३७.४	८४.९	२९६०२.१	८८.७	३५४५०.०	८२.५
वैदेशिक अनुदान	४५९२.२	१८.७	४०८१.०	१४.२	३५२२.९	१०.६	६९५३.६	१६.२
ऋणको साँवा फिर्ता	१४४.३	०.६	१८.७	०.१	७५.५	०.२	५५०.०	१.३
बेरुजु असुली	-	-	२६१.२	०.९	१९२.१	०.६	-	-
जम्मा आय	२४५७१.१	१००.००	२८७९८.४	१००.००	३३३९२.७	१००.००	४२९५३.६	१००.०

* अनुमानित

स्रोत: महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय ।

२.२० आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा वैदेशिक अनुदान अघिल्लो वर्षको तुलनामा ११.१ प्रतिशतले कम प्राप्त भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो अनुदान १३.७ प्रतिशतले घटेर रु. ३५ अर्ब २२ करोड मात्र प्राप्त भएको छ । चालु आर्थिक वर्षमा अनुदान आयमा ९७.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ६९ अर्ब ५३ करोड पुग्ने अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०६६/६७ देखि २०६८/६९ सम्म साँवा फिर्ताबाट सरकारले प्राप्त गर्ने आयमा औषत ५२.५ कमी आएको थियो । तर आर्थिक वर्ष

२०६९/७० मा सरकारलाई साँवा फिर्ता वापत प्राप्त रकम ३०३ प्रतिशतले वढेर रु. ७५ करोड पुगेको छ ता पनि सरकारको आयमा यसको योगदान विगत वर्षहरुदेखि नै न्युन रहदै आएको छ । चालु आर्थिक वर्षमा साँवा फिर्ता वापत प्राप्त हुने रकममा ६२८ प्रतिशतले वृद्धि भई ५ अर्ब ५० करोड पुग्ने अनुमान छ ।

२.२१ सरकारको आयका स्रोतहरुमध्ये आर्थिक वर्ष २०६६/६७ देखि २०६९/७० सम्मको अवधिमा कर राजस्व प्रत्येक वर्ष औसत २२.३ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । चालु आर्थिक वर्षमा कर राजस्व रु. ३ खर्व १४ अर्ब ६४ करोड संकलन हुने अनुमान छ । यो अनुमानित कर राजस्व लक्ष्य अनुसार संकलन भए पनि यसको वृद्धिदर विगत चार वर्षको औषत वृद्धिदर भन्दा कम (२१.४ प्रतिशत) रहने देखिन्छ । गैह्रकर राजस्वमा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा ५४.४ प्रतिशतले वृद्धि भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो आयमा १२.७ प्रतिशतले मात्र वृद्धि भएको छ । चालु आर्थिक वर्षमा गैह्रकर राजस्वमा ८.३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३९ अर्ब ८६ करोड संकलन हुने अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा वेरुजु असुलीबाट सरकारले रु. २ अर्ब ६९ करोड प्राप्त गरेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो आयमा अघिल्लो वर्षको तुलनामा २६.५ प्रतिशतले कमी आएको देखिन्छ ।

२.२२ आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा सरकारको आयले कुल खर्चको ८४.९ प्रतिशत धानेको थियो भने आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ९३.१ प्रतिशत खर्च धानेको छ । चालु आर्थिक वर्षमा सरकारी आयले ८३ प्रतिशत खर्च धान्ने अनुमान छ । सरकारी खर्चको पूर्ति गर्ने स्रोतको विश्लेषण गर्दा राजस्वको योगदान आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा ७२.१ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा वढेर ८२.५ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ । त्यस्तै, वैदेशिक अनुदानको योगदान आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा १५.६ प्रतिशत रहेकोमा त्यस पछिका वर्षरूमा घटने क्रम सुरु भई अघिल्लो आर्थिक वर्षसम्म आइपुग्दा ९.८ प्रतिशतमा सीमित भएको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को सरकारको कुल खर्च रु. ३ खर्व ५८ अर्ब ६३ करोड मध्ये ८२.५ प्रतिशत राजस्व, ९.८ प्रतिशत वैदेशिक अनुदान, ०.२ प्रतिशत ऋणको साँवा फिर्ता, ०.५ प्रतिशत बेरुजु असुलीबाट र बाँकी नपुग रकम आन्तरिक तथा वाह्य ऋणबाट पूर्ति गरिएको थियो । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को कुल खर्चमा राजस्वको ६८.५ प्रतिशत, वैदेशिक अनुदानको १३.४

प्रतिशत, ऋणको साँवा फिर्ताको १.१ प्रतिशत र आन्तरिक तथा वाह्य ऋणको १७ प्रतिशत योगदान रहने अनुमान छ ।

राजस्व परिचालन

२.२३ आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा राजस्व परिचालन २१.१ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. २ खर्ब ९६ अर्ब २ करोड पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा राजस्व सङ्कलन १९.७ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३ खर्ब ५४ अर्ब ५० करोड पुग्ने अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा कुल राजस्वमा कर राजस्वको योगदान ८९.८ प्रतिशत रहेकोमा त्यस पछिका आर्थिक वर्षरूमा यसको योगदान क्रमशः कम भई आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा ८६.६ प्रतिशत र आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ८७.६ प्रतिशतमा झरेको छ। चालु आर्थिक वर्षमा कुल राजस्वमा यसको योगदान ८८.८ प्रतिशत पुग्ने अनुमान छ । कुल राजस्वमा कर राजस्वको योगदान घटेकोले गैह्रकर राजस्वको योगदानमा केही वृद्धि भएको देखिन्छ । चालु आर्थिक वर्षमा कुल राजस्वमा गैह्रकर राजस्वको योगदान अघिल्लो आर्थिक वर्षमा १२.४ प्रतिशत रहेकोमा घटेर ११.२ प्रतिशतमा सीमित हुने देखिन्छ ।

२.२४ आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा कर राजस्व २२.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. २ खर्ब ५९ अर्ब २१ करोड पुगेको छ । चालु आर्थिक वर्षमा अघिल्लो वर्षको तुलनामा कर राजस्वमा २१.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३ खर्ब १४ अर्ब ६४ करोड पुग्ने अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा कर राजस्वमा वस्तु तथा सेवामा आधारित करको योगदान ५२.२ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यसको योगदान ४९.९ प्रतिशतमा झरेको छ । वस्तु तथा सेवामा आधारित कर रकमको करिव दुई तिहाई मूल्य अभिवृद्धि करबाट प्राप्त हुने गरेको छ । चालु आर्थिक वर्षमा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा वस्तु तथा सेवामा आधारित कर २५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १ खर्ब ६१ अर्ब ६० करोड पुग्ने अनुमान छ । यो रकम चालु आर्थिक वर्षमा संकलन गरिने कुल राजस्वको लक्ष्यको ४५.६ प्रतिशत हुन आउछ जुन अघिल्लो वर्षको भन्दा करिव २ प्रतिशत विन्दुले बढी छ ।

२.२५ आय, मुनाफा तथा पुँजीगत लाभमा लाग्ने करको कुल राजस्वमा योगदान आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा २१ प्रतिशत रहेको थियो भने आर्थिक वर्ष २०६९/७०

मा २१.७ प्रतिशत पुगेको छ । यस अवधिमा आय, मुनाफा तथा पुँजीगत लाभमा लाग्ने करमा २५.१ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ६४ अर्ब १८ करोड पुगेको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा यस्तो कर रकम १७.१ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ७५ अर्ब १९ करोड पुग्ने अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा आय, मुनाफा तथा पुँजीगत लाभमा लाग्ने कर कुल कर राजस्वको २४.२ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यसको योगदानमा वृद्धि भई २४.७ प्रतिशत प्रतिशत पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा आय, मुनाफा तथा पुँजीगत लाभमा लाग्ने करको आयमा निकायको आयमा लाग्ने करको योगदान सबै भन्दा वढी ५७.७ प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्षमा यसको योगदान वढेर ५८.५ प्रतिशत पुग्ने र रु. ४३ अर्ब ९७ करोड सकलन हुने अनुमान छ ।

२.२६ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा गैह्रकर राजस्व अघिल्लो वर्षको तुलनामा १२.७ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३६ अर्ब ८० करोड पुगेको छ । चालु आर्थिक वर्षमा यस्तो राजस्व ८.३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३९ अर्ब ८६ करोड पुग्ने अनुमान छ । गैह्रकर राजस्वमा सम्पत्तिवाट प्राप्त आयको योगदान सबै भन्दा वढी रहेको छ ता पनि यसको योगदान क्रमशः कम र वस्तु तथा सेवाको विक्रीवाट प्राप्त हुने आयमा वृद्धि हुदै गएको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा गैह्रकर राजस्वमा सम्पत्तिवाट प्राप्त आयको योगदान ६३.७ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्म आई पुग्दा ४७.८ प्रतिशतमा सीमित हुन पुगेको छ भने वस्तु तथा सेवाको विक्रीवाट हुने आयको हिस्सा आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा ११.६ प्रतिशत रहेकोमा वढेर आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ३०.६ प्रतिशत पुगेको छ । चालु आर्थिक वर्षमा सम्पत्तिवाट प्राप्त आय १.६ प्रतिशतले घटेर जम्मा रु. १७ अर्ब ३२ करोड र वस्तु तथा सेवाको विक्रीवाट प्राप्त हुने रकम १२.८ प्रतिशतले वढेर रु. १२ अर्ब ६८ करोड पुग्ने अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सम्पत्तिवाट प्राप्त आयमा लाभांश र भाडा तथा रोयल्टीको हिस्सा क्रमशः ६१.६ र ३५.४ प्रतिशत रहेको थियो भने चालु आर्थिक वर्षमा ४५.५ र ४४.२ प्रतिशत रहने अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा सम्पत्तिवाट प्राप्त आयमा ३६.२ प्रतिशत, वस्तु तथा सेवाको विक्रीवाट प्राप्त रकम १८२.४ प्रतिशत, दण्ड जरिवाना र जफतबाट प्राप्त रकममा १३५.९ प्रतिशत र विविध राजस्व ३८.७ प्रतिशतले वृद्धि भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा क्रमशः -०.३, ६२.७, ७.१ र -२.१ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । आर्थिक वर्ष

२०६८/६९ मा कुल राजस्वमा सम्पत्तिबाट प्राप्त आयको ७.२ प्रतिशत, वस्तु तथा सेवाको विक्रीबाट प्राप्त रकमको २.८ प्रतिशत, दण्ड जरिवाना, जफतबाट प्राप्त रकमको ०.१ प्रतिशत र विविध राजस्वको ३.२ प्रतिशत योगदान रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यी क्षेत्रको योगदान क्रमशः ५.९, ३.८, ०.१ र २.६ प्रतिशत रहेको छ ।

तालिका २ (च) : राजस्व आम्दानीको विवरण

(रु. करोडमा)

राजस्वका शिर्षक	२०६७/६८		२०६८/६९		२०६९/७०		२०७०/७१*	
	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
आय, मुनाफा तथा पूँजीगत लाभमा लाग्ने कर	४१३५.०	२०.८	५१३०.३	२१.०	६४१८.७	२१.७	७५१९.३	२१.२
पारिश्रमिकमा आधारित कर	७१.०	०.४	१५५.५	०.६	१८८.१	०.६	२०१.५	०.६
सम्पत्ति कर	३५७.२	१.८	३५८.८	१.५	५३४.०	१.८	४५२.८	१.३
वस्तु तथा सेवामा आधारित कर	९४७९.३	४७.८	११०५६.१	४५.२	१२९२७.०	४३.७	१६१६०.१	४५.६
वैदेशिक व्यापारमा आधारित कर	३५७१.४	१८.०	४३३९.१	१७.८	५६९३.२	१९.२	६९३५.४	१९.६
अन्य कर	१०८.८	०.५	१३२.४	०.५	१६०.५	०.५	१९४.९	०.५
कुल कर राजस्व	१७७२२.७	८९.३	२११७२.३	८६.६	२५९२१.५	८७.६	३१४६४.०	८८.८
सम्पत्तिबाट प्राप्त आय	१२९६.४	६.५	१७६५.३	७.२	१७६०.८	५.९	१७३२.४	४.९
वस्तु तथा सेवा विक्रीबाट प्राप्त रकम	२४४.८	१.२	६९१.३	२.८	११२४.७	३.८	१२६८.६	३.६
दण्ड जरिवाना र जफत	१३.४	०.१	३१.६	०.१	३३.८	०.१	३१.९	०.१
अनुदान बाहेक स्वेच्छिक हस्तान्तरण	०.२	०.०	०.१	०.०	०.५	०.०	०.२	०.०
विविध राजस्व	५६०.१	२.८	७७६.९	३.२	७६०.७	२.६	९५२.९	२.७
कुल गैहकर राजस्व	२११४.९	१०.७	३२६५.१	१३.४	३६८०.६	१२.४	३९८५.९	११.२
कुल राजस्व	१९८३७.५	१००.०	२४४३७.४	१००.०	२९६०२.०	१००.०	३५४४९.९	१००.०

* अनुमानित

स्रोत: महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय ।

२.२७ आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनामा कुल राजस्व अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिको तुलनामा २४.१ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १ खर्ब ७८ अर्ब ६८ करोड पुगेको थियो । चालु आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा कुल राजस्व ७.३

प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १ खर्ब ९१ अर्ब ७१ करोड संकलन भएको छ । यस आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिनाको अवधिमा संकलित कुल राजस्वमा कर राजस्वको अंश ८८.९ प्रतिशत र गैरकर राजस्वको अंश ११.१ प्रतिशत छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनाको तुलनामा चालु आर्थिक वर्षमा कर राजस्व ८.८ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ भने गैरकर राजस्व संकलन ३.४ प्रतिशतले घटेको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा अघिल्लो वर्षको तुलनामा कर राजस्वमा २५.१ प्रतिशत र गैरकर राजस्वमा १७.९ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो ।

वैदेशिक अनुदान

२.२८ आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा रु. ४० अर्ब ८१ करोड वैदेशिक अनुदान प्राप्त भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु. ३५ अर्ब २२ करोड मात्र प्राप्त भएको छ। आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा अनुदान आयमा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा १९.४ प्रतिशतले वृद्धि भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा ११.३ प्रतिशतले कमी आएको थियो । अनुदान आय घटने क्रम आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा पनि कायम रहेको छ र यस वर्ष अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा १३.७ प्रतिशतले घटेको छ । तर चालु आर्थिक वर्षमा यस्तो रकममा ९७.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ६९ अर्ब ५३ करोड पुग्ने अनुमान छ । सरकारलाई प्राप्त हुने कुल अनुदान आयमा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा दुईपक्षीय अनुदानको अंश ७०.६ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यसको अंश ६६.५ प्रतिशतमा झरेको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा प्राप्त दुईपक्षीय अनुदानको रकम अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा ३२.६ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. २८ अर्ब ८३ करोड पुगेको थियो भने आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो अनुदान रकम १८.७ प्रतिशतले घटेको छ । बहुपक्षीय अनुदानको रकम भने यी दुवै आर्थिक वर्षहरूमा अघिल्लो वर्षको तुलनामा क्रमशः ५०.८ र १.५ प्रतिशतले घटेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनाको अवधिमा वैदेशिक अनुदान रु. ८ अर्ब ९८ करोड प्राप्त भएकोमा चालु आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा रु. १७ अर्ब ११ करोड प्राप्त भएकोमा छ । यो रकम गत वर्षको सोही अवधिमा प्राप्त रकम भन्दा ९०.६ प्रतिशतले बढी छ।

बजेट घाटा र न्यून वित्त परिचालन

२.२९ राजस्व तथा वैदेशिक अनुदान लगायतका सरकारलाई प्राप्त हुने अन्य रकम समेतको आय सरकारको खर्चको तुलनामा कम भएको अवस्थालाई बजेट घाटा वा न्यून वित्तको अवस्था भन्ने गरिन्छ । नेपाल सरकारको खर्च आय भन्दा बढी भएकाले नेपालले बजेट घाटा वा न्यून वित्तको स्थिति लामो समयदेखि भोग्दै आएको छ । यस्तो अवस्थामा सरकारले आफूलाई खर्चको लागि आवश्यक पर्ने नपुग रकम नगद मौज्दातमा परिवर्तन गरेर वा आन्तरिक वा अन्य विदेशी मुलुक एवं दातृ निकायहरूबाट ऋण प्राप्त गरी वा यी मध्ये कुनै उपाय अपनाई खर्चको लागि नपुग रकम जुटाउने गर्दछ । नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने राजस्व, अनुदान र साँवा फिर्ताको रकमबाट सरकारले आफ्नो खर्च धान्न सक्ने अवस्था नभएकाले वाह्य तथा आन्तरिक ऋण उठाउने विभिन्न उपकरणहरूको उपयोग गरी खर्चको लागि आवश्यक रकम जुटाउदै आएको छ । सरकारको खर्च आम्दानी भन्दा बढी भएको अवस्थामा वाह्य तथा आन्तरिक ऋण र नगद मौज्दातमा परिवर्तन गरी खर्च जुटाउने प्रचलन विश्वभर नै रहेको छ । तालिका नं. २ (छ) मा आर्थिक वर्ष २०६६/६७ देखि २०७०/७१ सम्मको नेपाल सरकारको न्यून वित्तको स्थिति र त्यसको पूर्ति गर्ने स्रोतको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका २ (छ) : बजेट घाटा र घाटा पूर्तिको विवरण

(रु. करोडमा)

विवरण	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
बजेट घाटा	४११९.७	४९६२.०	५११८.४	२४७१.०	८७७०.०
बजेट घाटा पूर्तिको स्रोत					
वैदेशिक ऋण	११२२.३	१२०७.६	११०८.३	११९६.९	४३७०.०
आन्तरिक ऋण	२९९१.४	४२५१.६	३६४१.९	१९०४.३	४४००.०
मौज्दात परिवर्तन (-) बचत (+)	-६.०	४९७.९	-३६८.२	६३०.२	०.०

* अनुमानित

स्रोत: महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय ।

२.३० आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा सरकारी बजेट घाटा ३.२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ५१ अर्ब १८ करोड पुगेको थियो । तर आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो घाटा ५१.७

प्रतिशतले घटेर रु. २४ अर्ब ७१ करोडमा झरेको छ। आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा पनि अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा बजेट घाटा १७.३ प्रतिशतले घटेर रु. ४१ अर्ब १९ करोडमा झरेको थियो । तर चालु आर्थिक वर्षमा विनियोजन गरिएको रकम खर्च भएको अवस्थामा बजेट घाटा २५४.९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ८७ अर्ब ७० करोड पुग्ने देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा न्यून वित्त कुल गार्हस्थ उत्पादनको ३.४ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा १.५ प्रतिशतमा झरेको छ भने चालु आर्थिक वर्षमा वृद्धि भई ४.५ प्रतिशत पुग्ने अनुमान छ ।

२.३१ नेपाल सरकारले बजेट घाटा आन्तरिक तथा वाह्य ऋणको परिचालन गरी पूर्ति गर्दै आएको छ । यसरी उठाएको ऋणबाट पनि खर्च रकम जुटन नसकेको अवस्थामा नपुग रकम नगद मौज्जातबाट पुरा गर्ने गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा कुल बजेट घाटा रु. ५१ अर्ब १८ करोड रहेकोमा सरकारले वैदेशिक ऋणबाट रु. ११ अर्ब ८ करोड, आन्तरिक ऋणबाट रु. ३६ अर्ब ४१ करोड र नपुग रकम रु. ३ अर्ब ६८ करोड नगद मौज्जात परिवर्तनबाट व्यहोरेको थियो । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु. २४ अर्ब ७१ करोड बजेट घाटा रहेको भएता पनि सरकारले वैदेशिक तथा आन्तरिक ऋणबाट रु. ३१ अर्ब १ करोड परिचालन गरेको थियो । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा वैदेशिक तथा आन्तरिक ऋण परिचालन क्रमशः ८.२ र १४.३ प्रतिशतले घटेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा वैदेशिक ऋण परिचालन ८ प्रतिशतले वढेको छ भने आन्तरिक ऋण परिचालन ४७.७ प्रतिशतले घटेको छ । चालु आर्थिक वर्षको बजेट घाटा पूर्ति गर्न वैदेशिक ऋण रु. ४३ अर्ब ७० करोड र आन्तरिक ऋण रु. ४४ अर्ब उठाउने लक्ष्य छ । यो रकम आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा उठाएको कुल ऋण रकमभन्दा १८२.८ प्रतिशत, वैदेशिक ऋण भन्दा २६५.१ प्रतिशत र आन्तरिक ऋण भन्दा १३१.१ प्रतिशतले बढी छ ।

२.३२ सरकारले वैदेशिक स्रोतबाट प्राप्त गर्ने ऋणको परिमाणमा हालका वर्षहरूमा खासै वृद्धि नभएतापनि आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने ऋणको परिमाणमा वृद्धि हुँदै गएको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ सम्म सरकारले प्रत्येक वर्ष बजेट परिचालन गरेको ऋणमा वैदेशिक स्रोतबाट प्राप्त रकम २५ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो स्रोतबाट ३८.६ प्रतिशत पुर्ति गरिएको छ । चालु आर्थिक वर्षमा पनि बजेट घाटा पूर्ति गर्न उठाइने ऋणमा वैदेशिक ऋणको योगदान वृद्धि भई करिव ५० प्रतिशत पुग्ने अनुमान

छ। आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनामा वैदेशिक ऋण रु. १ अर्ब ६० करोड प्राप्त भएको छ । चालु आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा रु. ४ अर्ब २७ करोड प्राप्त भएको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको यस अवधिमा आन्तरिक ऋण उठाइएको थिएन तर चालु आर्थिक वर्षमा रु. ९ अर्ब ९३ करोड उठाइएको छ ।

कुल सार्वजनिक ऋण र भुक्तानी लागत

२.३३ आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा नेपालले वाह्य तथा आन्तरिक रूपमा लिएको तिर्न बाँकी ऋण रु. ५ खर्ब २३ अर्ब २७ करोड रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो रकम ५.८ प्रतिशतले वढेर रु. ५ खर्ब ५३ अर्ब ७८ करोड पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा कुल तिर्न बाँकी ऋण दायित्व अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा १७.९ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा कुल तिर्न बाँकी ऋणमा वैदेशिक ऋणको अंश ५९.१ प्रतिशत रहेकामा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ६०.२ प्रतिशत पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०६३/६४ मा कुल सार्वजनिक ऋणमा वैदेशिक ऋणको अंश ६७.५ प्रतिशत रहेकोमा यसको अंशमा वृद्धि हुँदै आर्थिक वर्ष २०६५/६६ मा ६९.३ प्रतिशतसम्म पुगेको देखिन्छ । तर त्यस पछिका आर्थिक वर्षहरूमा यसमा कमी आउँदै गएको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनाको अन्त्यमा सरकारले तिर्न बाँकी सार्वजनिक ऋण रु. ५ खर्ब ८० अर्ब ५१ करोड रहेको छ । जुन २०७० असार मसान्तको तुलनामा ४.८ प्रतिशतले बढी हो । यस अवधिमा तिर्न बाँकी रहेको कुल ऋणमा वैदेशिक ऋणको अंश ६१ प्रतिशत छ ।

२.३४ आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को अन्तमा तिर्न बाँकी वैदेशिक ऋणमा १९.२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३ खर्ब ९ अर्ब २८ करोड पुगेको थियो । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो तिर्न बाँकी वैदेशिक ऋण ७.८ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३ खर्ब ३३ अर्ब ४४ करोड पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनाको अन्त्यमा सरकारले तिर्न बाँकी वैदेशिक ऋण रु. ३ खर्ब ५४ अर्ब ४३ करोड रहेको छ । जुन २०७० असार मसान्तको तुलनामा ६.३ प्रतिशतले बढी हो ।

तालिका २ (ज) : भुक्तानी गर्न बाँकी सार्वजनिक ऋण र साँवा फिर्ता र ब्याज खर्च

(रु. करोडमा)

विवरण	२०६५/६६	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०
भुक्तानी गर्न बाँकी ऋणको विवरण					
आन्तरिक ऋण	१२५६७.४	१४८०५.९	१८४१९.९	२१३९९.१	२२०३४.७
वैदेशिक ऋण	२७७०४.०	२५६२४.३	२५९५०.१	३०९२८.७	३३३४४.२
कुल ऋण	४०२७१.४	४०४३०.३	४४३७०.०	५२३२७.८	५५३७८.९
साँवा फिर्ता खर्चको विवरण					
आन्तरिक ऋण	८७१.३९	७६८.९	६००.२	६६२.६८	२०९४.०
वैदेशिक ऋण	१०१२.०	१०७४.३	११२१.८	१३५३.२	१४१९.०
जम्मा साँवा फिर्ता खर्च	१८८३.४	१८४३.२	१७२२.१	२०१५.९	३५१३.०
ब्याज खर्चको विवरण					
आन्तरिक ऋण	५७८.०५	७५२.३	१०४१.५	१२३३.०	१०७३.४
वैदेशिक ऋण	२३७.४	२४५.८	२३२.२	२८३.१	३००.३
जम्मा ब्याज खर्च	८१५.४	९९८.१	१२७३.७	१५१६.१	१३७३.७
जम्मा ऋण भुक्तानी खर्च (साँवा र व्याज)	२६९८.८	२८४१.४	२९९५.८	३५३२.०	४८८६.७
सरकारी खर्चमा ऋण भुक्तानी खर्च (प्रतिशतमा)	१२.३	१०.९	१०.१	१०.४	१३.६
कुल गार्हस्थ उत्पादनमा सार्वजनिक ऋणको अंश (प्रतिशतमा)	४०.७५	३३.९	३२.५	३४.३	३२.७

स्रोत: महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय र नेपाल राष्ट्र बैंक ।

२.३५ आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋण रु. २ खर्ब १३ अर्ब ९९ करोड रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० को अन्त्यमा यस्तो तिर्न बाँकी ऋण २.९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. २ खर्ब २० अर्ब ३४ करोडमा पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा तिर्न बाँकी कुल आन्तरिक ऋण अघिल्लो वर्षको तुलनामा १६.१ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो । २०७० असारमसान्तमा सरकारले तिर्न बाँकी रहेको आन्तरिक ऋण रकममा चालु आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिनामा २.६ प्रतिशतले वृद्धि भई तिर्न बाँकी ऋण रु. २ खर्ब २६ अर्ब ८ करोड पुगेको छ ।

२.३६ ट्रेजरी विल नेपाल सरकारको आन्तरिक ऋणको प्रमुख स्रोतको रूपमा रहेको देखिन्छ । २०६९ असार मसान्तमा कुल आन्तरिक ऋणमा ट्रेजरी विलको अंश ६१.५ प्रतिशत, विकास ऋणपत्रको अंश २६.९ प्रतिशत, राष्ट्रिय बचतपत्रको अंश

७.४ प्रतिशत, नागरिक बचतपत्रको अंश १.९ प्रतिशत र विशेष ऋणपत्रको अंश २.३ प्रतिशत रहेको थियो । २०७० असार मसान्तमा तिर्न बाँकी रहेको ऋणको संरचनामा खासै परिवर्तन भएको देखिदैन । २०७० असार मसान्तमा तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋणमा ट्रेजरी विलको अंश ६१.९ प्रतिशत, विकास ऋणपत्रको अंश २३.४ प्रतिशत, राष्ट्रिय बचतपत्रको अंश ७.१ प्रतिशत, नागरिक बचतपत्रको अंश १.५ प्रतिशत र विशेष ऋणपत्रको अंश ६.१ प्रतिशत रहेकोछ । आन्तरिक ऋणमा ट्रेजरी विलको अंश उच्च रहनु भनेको छोटो अवधिमा (एक वर्ष भित्र) तिर्नु पर्ने दायित्व धेरै हुनु हो । एक आर्थिक वर्षमा सरकारले प्राप्त गर्ने आय र तिर्नु पर्ने ऋण दायित्व बीचको अन्तर कम हुँदा विकास निर्माणका कार्यहरूमा खर्च गर्ने रकम कम हुन जान्छ । साथै छोटो समय भित्र तिर्नु पर्ने ऋणको अंश बढी हुँदा सरकारले यस्तो ऋण पुनः नविकरण गर्न नसक्ने वा नविकरण हुँदा पनि व्याजदर उच्च हुने जोखिम रहने हुन्छ । यस किसिमको जोखिमलाई न्यून गर्न समयमै आवश्यक पहल हुनु जरूरी छ ।

२.३७ विगत केही वर्ष देखि सरकारले तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋणमा नेपाल राष्ट्र बैंकलाई तिर्नु पर्ने ऋणको अंश घट्दै गएको छ भने वाणिज्य बैंक र अन्य निजी क्षेत्रलाई तिर्न बाँकी ऋणको अंशमा वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ । २०६९ असार मसान्तमा सरकारले तिर्न बाँकी रहेको कुल आन्तरिक ऋणमा नेपाल राष्ट्र बैंकको अंश १५.४ प्रतिशत, वाणिज्य बैंकहरूको ६०.३ प्रतिशत र अन्य संस्था तथा निजी क्षेत्रको अंश २४.३ प्रतिशत रहेकोमा २०७० असार मसान्तमा यसको अंश क्रमशः १३.२ प्रतिशत, ६६.८ प्रतिशत र २० प्रतिशत रहेको देखिन्छ । आन्तरिक ऋणमा नेपाल राष्ट्र बैंकको अंश कमी हुनु र वाणिज्य बैंक तथा निजी क्षेत्रको लगानी बढ्दै जानुले सरकार वित्तीय अनुशासन पालनामा प्रतिवद्ध रहेको तर्फ संकेत गर्दछ । सरकारी बजेटको घाटा पुरा गर्न आन्तरिक पुँजी बजारमा निर्भर हुँदै जाँदा सरकारी ऋणपत्रको बजार सुनिश्चित हुने, सार्वजनिक ऋणमा वाह्य ऋणको अंश कम गरी यसमा रहेको विदेशी विनिमयदर परिवर्तनको जोखिम कम गर्न सकिने र देशको समग्र पुँजी बजारको विकासमा समेत सहयोग पुग्ने हुन्छ । बजेट घाटा पूर्तिका लागि सरकार केन्द्रीय बैंकमा निर्भर नभई पुँजी बजारमा भर पर्दै जानुलाई नेपालको सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको सफल पक्षको रूपमा लिन सकिन्छ ।

- २.३८ सार्वजनिक ऋण वृद्धि हुँदै जानुमा सरकारले प्रत्येक वर्ष लिने थप ऋण प्रमुख कारण भएता पनि विदेशी मुद्रामा लिएको ऋणको दायित्व नेपाली रुपैयाको विदेशी मुद्राको विनिमय दरमा भएको परिवर्तनबाट पनि प्रभावित हुने गरेको छ। आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा नेपाल सरकारको तिर्न बाँकी वैदेशिक ऋण वापतको दायित्व रु. ३ खर्ब ९ अर्ब रहेको थियो । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा नेपाल सरकारले वैदेशिक स्रोतबाट रु. ११ अर्ब ९६ करोड ऋण प्राप्त गरेको र यस अवधिमा रु. १४ अर्ब १९ करोड साँवा फिर्ता गरेको भएता पनि तिर्न बाँकी यस्तो दायित्वमा कमी आउनुको सट्टा थप वृद्धि भएको देखिन्छ । यसरी वैदेशिक ऋण दायित्व वृद्धि हुनमा विदेशी मुद्राको विनिमय दरमा भएको वृद्धि प्रमुख कारण हो ।
- २.३९ आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा सार्वजनिक ऋणको साँवा तथा ब्याज भुक्तानी खर्चमा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा १७.९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३५ अर्ब ३२ करोड पुगेको थियो । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा भने यस्तो खर्चमा ३८.३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ४८ अर्ब ८६ करोड पुगेको छ । विगत दुई आर्थिक वर्षहरूमा सार्वजनिक ऋणको साँवा तथा ब्याज भुक्तानीको लागि सरकारको कुल खर्चको १० प्रतिशतको हाराहारीमा खर्च हुने गरेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो खर्चमा वृद्धि भई कुल खर्चको १३.६ प्रतिशत खर्च हुन गएको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा वैदेशिक र आन्तरिक ऋणको साँवा फिर्ता भुक्तानीमा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा १७.१ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. २० अर्ब १५ करोड खर्च भएको थियो भने आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो खर्चमा ७४.३ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । तर वैदेशिक तथा आन्तरिक ऋणको व्याज भुक्तानीका लागि अघिल्लो वर्ष रु. १५ अर्ब १६ करोड खर्च भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो खर्चमा ९.४ प्रतिशतले कमी आएको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा साँवा फिर्ताका लागि भएको कुल खर्चको ६७.१ प्रतिशत वैदेशिक ऋणको साँवा फिर्तामा खर्च भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा आन्तरिक ऋणको साँवा फिर्तामा ५९.६ प्रतिशत खर्च भएको छ । त्यस्तै, आर्थिक वर्ष २०६८/६९ र २०६९/७० मा व्याज भुक्तानीका लागि भएको कुल खर्चको क्रमशः ८१.३ र ७८.१ प्रतिशत आन्तरिक ऋणको व्याज भुक्तानीमा खर्चमा भएको देखिन्छ ।

- २.४० कुल गार्हस्थ उत्पादनमा सार्वजनिक ऋणको अंश हालका वर्षहरूमा घट्दै गएको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०६५/६६ मा सार्वजनिक ऋणको अंश कुल गार्हस्थ उत्पादनको ४०.७ प्रतिशत रहेकोमा त्यसपछिका वर्षहरूमा कम हुँदै आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा ३२.५ प्रतिशतमा झरेको थियो । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा यस्तो अंशमा केही वृद्धि भई ३४.३ प्रतिशत पुगेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा घटेर ३२.७ प्रतिशतमा झरेकोछ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा तिर्न बाँकी वैदेशिक र आन्तरिक ऋणको कुल गार्हस्थ उत्पादनसंगको अनुपात क्रमशः २०.३ र १४ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो अनुपात १९.७ र १३ प्रतिशतमा झरेकोछ । आर्थिक वर्ष २०६७/६८ को अन्तमा रहेको खुद तिर्न बाँकी वैदेशिक ऋण र कुल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपात १९ प्रतिशत रहेको थियो । कुल गार्हस्थ उत्पादनमा तिर्न बाँकी सार्वजनिक ऋणको अंशले नेपालको सार्वजनिक ऋणको परिमाण अन्तराष्ट्रिय मापदण्डका आधारमा चिन्ताजनक अवस्थामा रहेको देखिदैन ।
- २.४१ सरकारले बजेट घाटा पूर्ति गर्न परिचालन गरेको सार्वजनिक ऋणको भूमिका न्यून वित्त पुरा गर्नमा मात्र सीमित छैन । देशको समग्र आर्थिक विकासको लागि आवश्यक पर्ने भौतिक पूर्वाधारहरूको निर्माण र सार्वजनिक सेवाहरू उपलब्ध गराउनमा पनि यसले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । तथापि प्रत्येक वर्ष सरकारको बजेट घाटा पूर्ति गर्न उठाइने आन्तरिक तथा वैदेशिक ऋणको रकमले नेपालले तिर्नु पर्ने आन्तरिक तथा वाह्य ऋणको रकम र सोमा तिर्न पर्ने ब्याजको दायित्वमा पनि वृद्धि हुँदै जाने गरेको छ । विश्वका कतिपय मुलुकहरूले आफूले तिर्न पर्ने ऋण समयमा तिर्न नसकेका कारणबाट विभिन्न किसिमका संकटहरूको सामना गर्नु परेको उदाहरणहरू देखा परिरहेका छन् । यस परिप्रेक्ष्यमा नेपालले पनि सार्वजनिक ऋणमा अन्तरनिहित जोखिमहरूको मूल्याङ्कन गरी त्यस्ता जोखिमहरूको उचित व्यवस्थापन गर्ने र लागतलाई निश्चित दायरा भित्र राख्ने तर्फ सोच्न जरूरी छ ।

स्थानीय निकायको वित्तीय व्यवस्था

स्थानीय निकायको आय तथा खर्चको अवस्था

- २.४२ स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५, स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ तथा स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०६४ ले

स्थानीय निकाय (जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका र गाउँ विकास समिति) लाई आफ्नो क्षेत्रमा विभिन्न कर तथा शुल्कहरू लगाउन सक्ने र यसबाट प्राप्त हुन आएको आयबाट स्थानीय जनताको आवश्यकता र माग बमोजिमका योजना तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सक्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । आर्थिक वर्ष २०६६/६७ देखि आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्म स्थानीय निकायहरूले यस्तो अधिकारको प्रयोग गरी उठाएको आन्तरिक आय (कर तथा शुल्क) र स्थानीय निकायलाई प्राप्त हुने गरी उठाएको राजस्व बाँडफाँडबाट प्राप्त भएको आम्दानी तथा खर्चको विवरण तालिका २ (झ) मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २ (झ) : स्थानीय निकायको खर्च तथा आय*

(रु. करोडमा)

विवरण	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०
जिल्ला विकास समिति				
खर्चको लागि विनियोजित कुल रकम	३१६४.९६	३३१८.१८	३२९८.३२	२३५९.९१
कुल आम्दानी	२७९.७१	२९५.९६	३१२.९९	२७५.६०
आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त आय	१४८.२२	१४८.३८	१७८.०४	१३६.९४
राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त आय	१३१.४९	१४७.५८	१४३.९५	१३८.६६
वास्तविक खर्च	२६६४.६४	२९६९.५३	२९७४.०९	१७९५.८२५
नगरपालिका				
कुल विनियोजित खर्च	६४७.३५	७१८.०६	७७९.२२	६७६.८७
कुल आम्दानी	१६२.२२	२२२.८१	२९०.६७	७६४.९८
आन्तरिक स्रोत/ राजस्व बाँडफाँड	१६२.२२	२२२.८१	२७४.३	३३६.५६
वास्तविक खर्च	६३८.९१	६२४.८१	६८३.८	३२१.१७
गाउँ विकास समिति				
कुल खर्च	९.०७	८५५.५६	७६५.८७	७६४.९१
कुल आम्दानी (अनुदान समेत)	९.७४	९८७.२३	९५१.०५	१०१३.६६
आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त आय		९०.४०	९७.६४	११७.१३
अनुदानबाट प्राप्त आय		८९६.८३	८५३.४१	८९६.५३

* स्थानीय निकाय स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०६९ को परिच्छेद ७ को बुँदा नं. ४७-१ (ख) मा नेपाल सरकारबाट फ्रिज गर्न नपर्ने रकम र स्थानीय निकायको आन्तरिक आम्दानीको रकम, राजस्व बाँडफाँट वापत प्राप्त हुने रकम समेत आगामी आर्थिक वर्षको लागि जिम्मेवारी सारी लेखा राख्नुपर्ने व्यवस्था भएकाले खर्च गर्न वाँकी रकम अगामी आय वर्षको आम्दानीमा समावेश हुने गरेको छ।
स्रोत: संघिय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, स्थानीय निकाय वित्तीय आयोग ।

- २.४३ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा जिल्ला विकास समितिले आफ्नो आम्दानीले कुल खर्चको १५ प्रतिशत मात्र धान्न सकेको देखिन्छ । यसैगरी जिल्ला विकास समितिले विनियोजित रकमको ७६.१० प्रतिशत मात्र खर्च गर्न सकेको थियो भने नगरपालिकाले कुल विनियोजित खर्चको ४७.४५ प्रतिशत मात्र खर्च गरेको थियो ।

स्थानीय निकायमा सरकारी अनुदान

- २.४४ विकेन्द्रीकरणको माध्यमद्वारा जनतालाई शासनमा अधिकाधिक मात्रामा सम्मिलित हुने अवसर जुटाउन जनताको नजिकमा रही सेवा प्रदान गर्दै आएका स्थानीय निकायहरूलाई नेपाल सरकारले एकमुष्ट रूपमा अनुदान (सशर्त/निशर्त) रकम उपलब्ध गराउँदै आएको छ । सीमित आय स्रोत भएका स्थानीय निकाय (जिल्ला विकास समिति/नगरपालिका/गाउँ विकास समिति) लाई यसरी प्रदान गरिने अनुदानले स्थानीय निकायहरूको खर्च र आम्दानी बीचको ठूलो खाडललाई कम गर्न सघाउ पुर्‍याउँदै आएको छ । सरकारले दिने अनुदानवाट स्थानीय निकायहरूलाई कार्यालय सञ्चालनमा मात्र नभई स्थानीय जनताका चाहना र आवश्यकता अनुसारका विकास निर्माणका कार्यहरू संचालन गर्न तथा शिक्षा र स्वास्थ्य जस्ता सामाजिक सेवामा जनताको पहुँच वृद्धि गर्न समेत सघाउ पुगिरहेको छ ।
- २.४५ नेपाल सरकारले स्थानीय निकायलाई सशर्त तथा निशर्त अनुदान उपलब्ध गराउँदै आएको छ । स्थानीय निकायलाई निशर्त उपलब्ध गराउने तथा स्थानीय निकायहरू बीच बाँडफाँट गर्नुपर्ने अनुदान सम्बन्धी आवश्यक कार्यहरू स्थानीय निकाय वित्तीय आयोगले गर्दै आएको छ । यस आयोगले सिफारिश गरे बमोजिम सूत्रको आधारमा स्थानीय निकायले प्राप्त गर्ने अनुदान रकमको निर्धारण हुने गरेको छ । आयोगले स्थानीय निकायले प्राप्त गर्ने निशर्त अनुदान रकमलाई यस्ता निकायको कार्यसम्पादनसँग आबद्ध गरेको छ । आयोगले जिल्ला विकास समिति र नगरपालिकाहरूको न्यूनतम शर्त तथा कार्य सम्पादन मापन (Minimum Conditions and Performance Measures) र गाउँ विकास समितिहरूको न्यूनतम शर्त (Minimum Conditions) मापनका आधारहरू तयार गरी सो को आधारमा यस्ता निकायहरूको कार्य सम्पादनको मूल्याङ्कन गर्दै आएको छ । गाउँ विकास समितिको लागि १० वटा,

नगरपालिकाका लागि १३ वटा र जिल्ला विकास समितितर्फ १३ वटा न्यूनतम शर्तहरू तोकिएका छन् । यसका अतिरिक्त नगरपालिका र जिल्ला विकास समितिका लागि क्रमशः ४० वटा र ६२ वटा कार्यसम्पादन सूचकका आधारमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने गरिएको छ ।

२.४६ जिल्ला विकास समिति र नगरपालिकाहरूको न्यूनतम शर्त तथा कार्यसम्पादन मापनका सूचकहरूमा समसामयिक परिवर्तन एवं सुधार गर्न आवश्यक भएकोले आयोगले न्यूनतम शर्त तथा कार्यसम्पादन मापन कार्यविधिमा रहेका सूचकहरूमा २०६९ माघमा परिमार्जन तथा संशोधन गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । यसै क्रममा गाउँ विकास समितिहरूको कार्यसम्पादन समेत मापन गर्ने गरी कार्यसम्पादन मापनका सूचकहरू समेत थप गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ देखि गाउँ विकास समितिको मूल्यांकनमा न्यूनतम शर्तको साथसाथै कार्यसम्पादनका सूचकहरू समेत लागू गर्ने निर्णय भएको छ । सोही बमोजिम सम्पूर्ण स्थानीय निकायहरूको आर्थिक वर्ष २०६९/७० को न्यूनतम शर्त तथा कार्य सम्पादन मूल्यांकन गर्ने कार्य सम्पन्न गरिएको छ । यसै गरी राजस्व बाँडफाँड र आर्थिक प्रणाली सम्बन्धी अध्ययन कार्य पनि सम्पन्न भएको छ ।

२.४७ न्यूनतम शर्त तथा कार्य सम्पादन मापन र यसको अनुदानसँगको आबद्धता सम्बन्धी चक्र हरेक तीन वर्षमा पुरा हुन्छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा गरिएको स्थानीय निकायहरूको कार्यसम्पादन मापनको मूल्याङ्कनमा न्यूनतम शर्त मापनमा ६९ वटा जिल्ला विकास समिति, ५३ वटा नगरपालिका र ३ हजार ७५ वटा गाउँ विकास समिति सफल भएका छन् । सफल हुन नसक्ने जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका र गाउँ विकास समितिको संख्या क्रमशः ६, ५ र ८४० वटा रहेको छ । सरकारले स्थानीय निकायहरूलाई आर्थिक वर्ष २०६७/६८ देखि आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्म प्रदान गरेको पुँजीगत तथा चालु खर्च अनुदानको विवरण तालिका २ (ज) मा प्रस्तुत गरिएको छ । सरकारले स्थानीय निकायहरूलाई आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा जम्मा रु. १५ अर्ब ८७ करोड ८० लाख अनुदान दिएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो रकम २३.२९ प्रतिशतले घट्न गई रु. १२ अर्ब १७ करोड ८६ लाखमा सीमित हुन पुगेको छ। आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा स्थानीय निकायलाई दिने अनुदानमा रु. १२ अर्ब ६८

करोड विनियोजन गरिएको छ, जुन गत वर्षको अनुदान रकमभन्दा ४.१२ प्रतिशतले बढी हो ।

तालिका २ (अ) : पुँजीगत तथा चालु अनुदानको विवरण (रु.करोडमा)

अनुदान	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
१. जिल्ला विकास समिति				
पुँजीगत अनुदान	११३.००	२३०.००	१३३.६८	१३७.००
चालु अनुदान	२४३.००	३६१.००	३०९.७९	१९५.००
जम्मा	३५६.००	५९१.००	४४३.४७	३३२.००
२. गाउँ विकास समिति				
पुँजीगत अनुदान	६२६.४०	७६९.००	५१२.६०	६६४.४०
चालु अनुदान	१५६.६०	१५६.६०	१५६.६०	१५६.६०
जम्मा	७८३.००	९२५.६०	६६९.२५	८२१.००
३. नगरपालिका				
पुँजीगत अनुदान	५८.९०	६०.००	९४.१४	११५.००
चालु अनुदान	११.१०	११.००	११.००	-
जम्मा	७०.००	७१.००	१०५.१४	११५.००
कुल जम्मा	१२०९.००	१५८७.६०	१२१७.८६	१२६८.००

* अनुमानित

स्रोत : संधिय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय।

२.४८ जिल्ला विकास समितिलाई प्रदान गरिएको पुँजीगत अनुदानबाट लक्षित समूहलाई प्रत्यक्ष फाईदा पुग्ने कार्यक्रम लगायत ग्रामीण सडक, झोलुङ्गेपुल, सडकपुल, सिँचाई, लघु जलविद्युत, खानेपानी तथा सरसफाई, सामुदायिक भवन लगायत विविध योजनाहरू सञ्चालन हुदै आएका छन् । पुँजीगत तर्फ विनियोजित रकमलाई प्रत्येक जिल्लालाई न्यूनतम रकम बाँडफाँट गरी बाँकी रहेको रकमलाई जनसंख्या, भौगोलिक, क्षेत्रफल, लागत र गरिबी जस्ता सम्बन्धित जिल्लाको सूचक र न्यूनतम शर्त तथा कार्य सम्पादन मापन नतिजाको आधारमा बाँडफाँट गरी निकास दिने गरिएको छ । सरकारले आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा जिल्ला विकास समितिलाई पुँजीगत तथा चालु खर्चका लागि जम्मा रु. ५ अर्ब ९१ करोड अनुदान दिएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो रकममा २४.९६ प्रतिशतले घटी भई रु. ४ अर्ब ४३ करोड पुगेको थियो (तालिका २ (अ)) । तर आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा जिल्ला विकास

समितिलाई दिने अनुदानमा रु. ३ अर्ब ३२ करोड मात्र विनियोजन भएको छ, जुन अघिल्लो वर्षको अनुदान रकमको तुलनामा २५.१३ प्रतिशतले कम छ ।

२.४९ नगरपालिकाहरूलाई स्थानीय विकास शुल्ककोष तथा सरकारको विनियोजित बजेट गरी दुईवटा स्रोतबाट नेपाल सरकारले अनुदान उपलब्ध गराउने गरेको छ। स्थानीय स्रोत साधनको परिचालन र विकासको प्रतिफलमा सामाजिक समानता ल्याउन, जनताको सहभागितामा अभिवृद्धि गर्दै जवाफदेही स्थानीय निकायहरूको संस्थागत विकास गर्न र नगरपालिकाहरूलाई सार्वजनिक निर्माण सुधार तथा सामाजिक गतिविधिहरू संचालन गर्न थप सहयोग पुऱ्याउन आर्थिक वर्ष २०६२/६३ देखि सुत्रमा आवद्ध गरी अनुदान दिदै आइएको छ । नेपाल सरकारबाट नगरपालिकामा जाने सबै प्रकारका अनुदान र नगरपालिकाको आन्तरिक स्रोत समेतलाई व्यवस्थित गर्न स्थानीय निकाय स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०६९ तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा नगरपालिकाहरूलाई दिने अनुदान शीर्षकमा नेपाल सरकारले आफ्नै स्रोतबाट रु. १ अर्ब ५ करोड १४ लाख विनियोजन गरेकोमा रु. ९४ करोड १४ लाख पुँजीगत र ११ करोड चालु खर्चका लागि छुट्याइएको छ । यस्तो रकम स्थानीय निकाय वित्तीय आयोगले तयार गरेको परिमार्जित सुत्र तथा नगरपालिकाहरूको न्यूनतम शर्त तथा कार्यसम्पादन मापनको नतिजासँग आवद्ध गरी निकास दिइएको थियो । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा रु. १ अर्ब १५ करोड विनियोजन गरी पुरै रकम पुँजीगत अनुदानको रूपमा न्यूनतम शर्त तथा कार्यसम्पादन मापनका आधारमा बाँडफाँड गरी सोझै नगरपालिकाहरूमा पठाइएको छ ।

२.५० नगरपालिकाहरूलाई स्थानीय विकास शुल्क कोषबाट सरकारले आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु. १ अर्ब ६३ करोड ६८ लाख अनुदानको लागि विनियोजन गरेकोमा रु. ९८ करोड ६८ लाख सोझै नगरपालिकाहरूमा खर्च गर्ने अख्तियारी दिई पठाइएको थियो । यस कोषबाट जगेडाकोष कार्यक्रममा रु. ६५ करोड २६ लाख विनियोजन भएकोमा २ सय ४२ वटा भौतिक पूर्वाधारका आयोजनाहरू संचालन गरी जम्मा १ सय ७१ वटा आयोजनाहरू सोही आर्थिक वर्ष भित्र सम्पन्न भएका छन् । यसैगरी आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा यस कोषबाट रु. २ अर्ब ६० करोड नगरपालिकाहरूका लागि विनियोजन भएकोमा रु. १ अर्ब ८४ करोड २५ लाखको सोझै नगरपालिकाहरूलाई खर्च गर्ने अख्तियारी पठाइएको र

जगेडाकोष कार्यक्रम तर्फ ७५ करोड ७५ लाख विनियोजन भएकोमा प्रथम आठ महिनामा २ सय ७८ वटा आयोजना स्वीकृत गरी रु. ३१ करोड ९२ लाख निकासा दिईएको छ ।

२.५१ गाउँ विकास समिति अनुदान तर्फ उपलब्ध रकमलाई चालु र पुँजीगत खर्च शीर्षकमा छुट्याई पुँजीगततर्फ विनियोजित रकमबाट जनसंख्या, भारित लागत र भौगोलिक क्षेत्रफल जस्ता सम्बन्धित गाउँ विकास समितिको सूचकको आधारमा प्रति गाउँ विकास समितिलाई न्यूनतम रु. १५ लाख देखि अधिकतम रु. ४६ लाखसम्म अनुदान उपलब्ध गराउने व्यवस्था छ । त्यस्तै, स्थानीय शासन तथा सामुदायिक विकास कार्यक्रम अन्तर्गत वैदेशिक स्रोतबाट प्राप्त अनुदान रकमलाई न्यूनतम शर्तमा उत्तिर्ण भएका गाउँ विकास समितिहरूलाई सम्बन्धित गाउँ विकास समितिको सूचकको आधारमा बाँडफाँट गरी पठाउने व्यवस्था गरिएको छ । यस्ता अनुदान रकमबाट लक्षित समुहलाई प्रत्यक्ष फाईदा हुने कार्यक्रम लगायत कृषि, ग्रामीण सडक, सिँचाई, ग्रामीण जलविद्युत, खानेपानी तथा सरसफाई, सामुदायिक भवन लगायत विविध योजनाहरू सञ्चालन भएका छन् । सरकारले आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा गाउँ विकास समितिलाई पुँजीगत तथा चालु खर्चका लागि जम्मा रु. ९ अर्ब २५ करोड ८० लाख अनुदान दिएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो रकम २७.७१ प्रतिशतले घटेको छ (तालिका २ (अ)) । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा गाउँ विकास समितिलाई दिने अनुदानका लागि रु. ८ अर्ब २१ करोड विनियोजन भएको छ, जुन अघिल्लो आर्थिक वर्षको अनुदान रकमको तुलनामा २२.५३ प्रतिशतले बढी हो ।

३. मूल्य तथा आपूर्ति

मुद्रास्फीतिको स्वरूप र प्रवृत्ति

- ३.१ आर्थिक वर्ष २०५७/५८ देखि आर्थिक वर्ष २०६१/६२ को अवधिमा उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कमा आधारित वार्षिक मुद्रास्फीतिदर औसतमा ३.७ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६२/६३ देखि आर्थिक वर्ष २०६६/६७ को अवधिमा यस्तो मुद्रास्फीति दर ८.५ प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६७/६८ देखि आर्थिक वर्ष २०६९/७० को अवधिको औसत मुद्रास्फीति दर ९.३ प्रतिशत रहेको छ । विगत एक दशकको अवधिको औसत मुद्रास्फीति दर ७.९ प्रतिशत रहेको छ । विगत एक दशकको अवधिमा खाद्य तथा पेय पदार्थ समुहको औसत मुद्रास्फीति दर ९.६ प्रतिशत र गैर खाद्य तथा सेवा समुहको औसत मुद्रास्फीति दर ६.५ प्रतिशत रहेको छ । यो अवधिमा गैर खाद्य तथा सेवा समुहको तुलनामा खाद्य तथा पेय पदार्थ समुहको मूल्य उच्च रहनुका साथै मूल्यमा पनि बढी उतार चढाव (Volatility) रहेको छ ।
- ३.२ विगत केही वर्षयता मुद्रास्फीति दर उच्च रहनुमा माग पक्ष भन्दा पनि आपूर्ति तथा संरचनागत पक्ष बढी जिम्मेवार रहेको छ । मौसमी प्रतिकूलताको कारण कृषि उत्पादन प्रभावित हुनु, बेला बेलामा हुने वन्द, हडताल, लोडसेडिङ र राजनीतिक अस्थिरताबाट उत्पादनमूलक क्रियाकलाप तथा आपूर्ति व्यवस्थामा नकारात्मक प्रभाव पर्नु, यातायात क्षेत्रमा विद्यमान कार्टेलिङको कारण लागत बढ्नु, श्रमिकको ज्यालादर बढ्दै जानु, पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य वृद्धि हुनु, अमेरिकी डलरको तुलनामा नेपाली रुपैयाको अवमूल्यन हुनु, बजार अनुगमन पर्याप्त मात्रामा हुन नसक्दा सञ्चय तथा कालोबजारी गर्ने प्रवृत्ति बढ्नु, बिचौलियाहरुको बढी प्रभावको कारण कृषिजन्य वस्तुको मूल्य बढ्नु, वितरण प्रणालीमा असहजता उत्पन्न हुनु आदि मुद्रास्फीतिका प्रमुख कारकहरु रहेका छन् । त्यस्तै, नेपालको भारतसँगको खुला सिमाना, नेपाली रुपैयाको भारतीय रुपैयासँगको स्थिर विनिमय दर तथा कुल व्यापारको दुई तिहाई अंश भारतसँग भएका कारण भारतीय मुद्रास्फीतिको प्रत्यक्ष प्रभाव नेपाली मुद्रास्फीतिमा पर्ने गरेको छ ।

समग्र उपभोक्ता मूल्य स्थिति

३.३ उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कमा आधारित वार्षिक मुद्रास्फीतिदर आर्थिक वर्ष २०६९/७० को आठ महिनामा १०.२ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को सोही अवधिमा ८.९ प्रतिशत रहेको छ । यस आर्थिक वर्षको समीक्षा अवधिमा वार्षिक विन्दुगत आधारमा खाद्य तथा पेय पदार्थ समुहको मूल्य सूचकांकको वृद्धिदर १०.८ प्रतिशत रहेको छ भने गैर खाद्य तथा सेवा समुहको मूल्य सूचकांकको वृद्धिदर ७.१ प्रतिशत रहेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यी समुहहरूको मूल्य सूचकांकको वृद्धिदर क्रमशः ११.३ प्रतिशत र ९.३ प्रतिशत रहेको थियो ।

तालिका ३ (क) : उपभोक्ता मूल्य सूचकांकमा आधारित वार्षिक विन्दुगत मुद्रास्फीतिदर
(आधार वर्ष २०६२/६३)

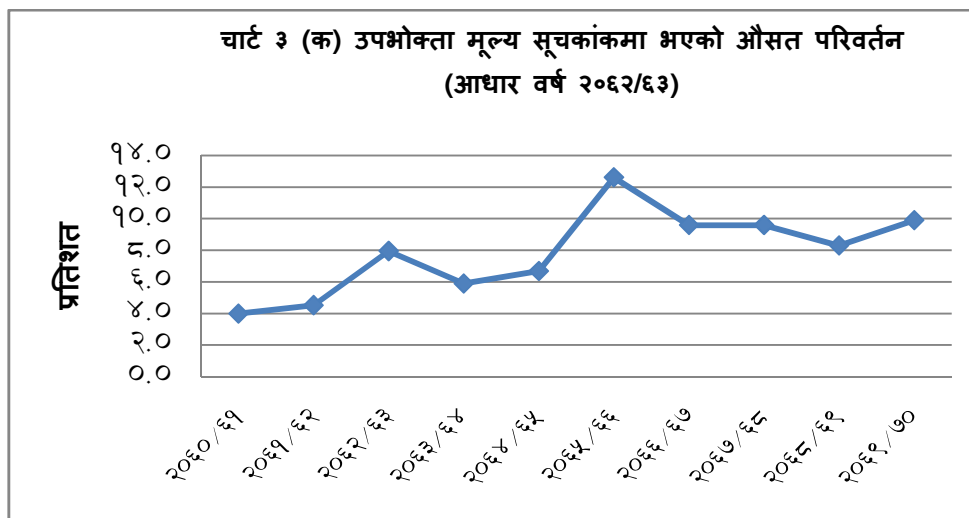
(प्रतिशत परिवर्तन)

महिना	आर्थिक वर्ष							
	२०६३/६४	२०६४/६५	२०६५/६६	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१
साउन	४.५	५.६	११.९	१०.१	९.५	७.७	११.९	७.९
भदौ	५.५	६.१	१२.५	९.२	८.६	८.५	११.२	८.०
असोज	६.५	५.४	१३.३	८.६	८.९	८.९	१०.५	८.४
कार्तिक	६.४	५.३	१३.७	९.१	८.४	८.५	१०.५	१०.०
मंसिर	५.८	४.६	१३.४	१०.३	९.६	७.५	१०.४	१०.३
पुस	४.६	४.८	१३.८	१०.७	११.३	६.८	९.८	९.७
माघ	५.१	५.२	१३.२	११.०	१०.२	७.०	१०.१	८.८
फागुन	५.४	६.०	१२.८	१०.०	१०.७	७.०	१०.२	८.९
चैत	५.६	८.०	११.६	९.८	१०.६	७.५	९.५	
वैशाख	६.६	८.३	१२.४	८.९	९.५	८.७	८.७	
जेठ	६.७	१०.१	१२.०	८.२	८.८	९.९	८.२	
असार	८.०	१०.६	११.१	९.०	९.६	११.५	७.८	
औसत	५.९	६.७	१२.६	९.६	९.६	८.३	९.९	९.०

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

३.४ चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनामा औसत उपभोक्ता मुद्रास्फीति दर ९.० प्रतिशत रहेको छ । गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा औसत उपभोक्ता मुद्रास्फीति दर १०.६ प्रतिशत रहेको थियो । चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनामा कायम औसत उपभोक्ता मुद्रास्फीति दर नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा चालु

आर्थिक वर्षका लागि सार्वजनिक गरिएको मौद्रिक नीतिको लक्षित औसत ८.० प्रतिशतको मुद्रास्फीति दर तथा मौद्रिक नीतिको मध्यावधि समीक्षाले प्रक्षेपण गरेको औसत ८.५ प्रतिशतको मुद्रास्फीति दर भन्दा केही बढी रहेको छ । मौद्रिक तरलतामा विस्तार हुनुका साथै आपूर्तिजन्य पक्षहरूमा देखिएको व्यवधानका कारण चालु आर्थिक वर्षको समीक्षा अवधिमा उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कमा आधारित मुद्रास्फीति दर लक्ष्य भन्दा केही बढी रहन गएको हो ।

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

३.५ भौगोलिक क्षेत्रका आधारमा चालु आर्थिक वर्षको समीक्षा अवधिमा सबैभन्दा बढी तराईमा ९.६ प्रतिशतले मूल्य सूचकाङ्कमा वृद्धि भएको छ । त्यस्तै, काठमाडौँ उपत्यकामा ८.७ प्रतिशत र पहाडमा ८.० प्रतिशतले मूल्य सूचकाङ्क वृद्धि भएको छ । गत वर्षको सोही अवधिमा उक्त क्षेत्रहरूमा यस्तो मूल्य सूचकाङ्कको वृद्धिदर क्रमशः १०.२ प्रतिशत, १०.८ प्रतिशत र ९.६ प्रतिशत रहेको थियो ।

३.६ समूहगत आधारमा विश्लेषण गर्दा, उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कमा ४६.८ प्रतिशत भार रहेको खाद्य तथा पेय पदार्थ समूहको मूल्य सूचकाङ्क २०७० फागुनमा वार्षिक विन्दुगत आधारमा १०.८ प्रतिशतले बढेको छ । गत वर्षको यसै अवधिमा यस्तो वृद्धिदर ११.३ प्रतिशत रहेको थियो । यसरी खाद्य तथा पेय पदार्थ समूहको मूल्य वृद्धि हुनुमा सूर्तिजन्य पदार्थ, मदिरा, फलफूल, तरकारी र मासु तथा माछा आदि उप-समूहहरूको मूल्य सूचकाङ्कमा भएको वृद्धिले प्रमुख

भूमिका खेलेको छ । जस अनुसार सुर्तीजन्य पदार्थ उप समूहको मूल्य सूचकाङ्क २५.३ प्रतिशतले, मदिरा उप समूहको मूल्य सूचकाङ्क २२.५ प्रतिशतले, फलफूल उप समूहको मूल्य सूचकाङ्क १४.१ प्रतिशतले, तरकारी उप समूहको मूल्य सूचकाङ्क १३.९ प्रतिशतले र मासु तथा माछा उप समूहको मूल्य सूचकाङ्क १३.५ प्रतिशतले बढेको छ ।

- ३.७ उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कमा ५३.२ प्रतिशत भार रहेको गैर-खाद्य वस्तु तथा सेवा समूहको मूल्य सूचकाङ्क २०७० फागुनमा वार्षिक विन्दुगत आधारमा ७.१ प्रतिशतले बढेको छ । २०६९ फागुनमा यस समूहको सूचकाङ्क ९.३ प्रतिशतले बढेको थियो । यो समूह अन्तर्गतका लत्ताकपडा तथा जुत्ता, स्वास्थ्य, सञ्चार र मनोरञ्जन तथा संस्कृति उप-समूहको मूल्य वृद्धि अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा बढेतापनि अन्य सबै उप समूहको मूल्य वृद्धि अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा कम रहेको कारण यस समूहको मूल्य सूचकाङ्कको वृद्धिदर अघिल्लो वर्षको तुलनामा कम रहेको हो । गैर-खाद्य तथा सेवा समूहका वस्तुहरु मध्ये लत्ता कपडा तथा जुत्ता चप्पल उप समूहको मूल्य सूचकाङ्क सबै भन्दा बढी अर्थात १२.२ प्रतिशतले बढेको छ ।

तालिका ३ (ख) : विन्दुगत राष्ट्रिय उपभोक्ता मूल्य सूचकांकमा भएको परिवर्तन
(आधार वर्ष २०६२/६३=१००)

(प्रतिशत परिवर्तन)

उपभोग्य वस्तुहरु	भार प्रतिशत	आर्थिक वर्ष / फागुन महिना							
		२०६३/६४	२०६४/६५	२०६५/६६	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१
कुल (क+ख)	१००.०	५.४	६.१	१२.८	९.९	१०.७	७.०	१०.२	८.९
क. खाद्य तथा पेय पदार्थ	४६.८	५.४	८.५	१८.१	१४.८	१७.३	४.२	११.३	१०.८
अन्न तथा अन्नबाट बनेका परिकार	१४.८	६.१	१५.३	१३.१	१२.१	१३.४	-२.४	१२.९	११.७
दाल	२.०	१५.६	१२.८	२४.२	३०.०	-८.१	-१.८	१२.६	६.८
तरकारी	५.७	-३.१	०.२	२१.१	२.३	७३.१	५.१	९.४	१३.९
मासु तथा माछा	५.७	८.५	५.५	२४.९	२४.५	७.७	५.८	१७.१	१३.५
दुग्ध पदार्थ तथा अण्डा	५.०	७.१	७.८	१६.५	१३.४	१०.५	१७.४	७.३	६.७

उपभोग्य वस्तुहरू	भार प्रतिशत	आर्थिक वर्ष / फागुन महिना							
		२०६३/६४	२०६४/६५	२०६५/६६	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१
घ्यू तथा तेल	२.७	१०.१	२७.५	६.४	-३.१	३.१	१३.३	१३.९	०.३
फलफूल	२.२	१.९	-४.७	१९.७	२१.३	३३.४	९.८	५.२	१४.१
चिनी तथा मिठाई	१.४	-१०.०	-८.३	५३.३	६०.७	७.०	५.९	१२.०	-३.५
मसला	१.५	२१.०	-०.४	११.०	३४.०	२२.१	-१२.१	५.५	१०.५
हल्का पेय पदार्थ	१.०	३.४	४.५	२१.९	१५.३	८.९	६.०	१२.०	२.४
मदिरा	१.७	४.९	२.१	१३.०	१२.४	२.१	९.२	४.४	२२.५
सुर्तिजन्य पदार्थ	०.९	६.४	१०.०	१७.५	११.४	१७.१	९.०	११.४	२५.३
रेष्टुराँ तथा होटल	२.४	३.२	७.६	२४.५	२०.७	१५.५	११.४	१२.२	९.५
ख. गैर खाद्य वस्तु तथा सेवा	५३.२	५.४	३.९	८.३	५.९	५.३	९.४	९.३	७.१
लत्ता कपडा तथा जुत्ता	८.५	४.५	३.३	८.८	६.८	१३.७	१५.२	११.५	१२.२
घरायसी सामान तथा सेवा	१०.९	६.४	४.८	६.८	६.७	६.४	६.३	९.७	५.१
फर्निचर तथा घरायसी उपकरण	४.९	७.४	५.२	१४.०	५.३	७.३	१३.४	१२.७	९.४
स्वास्थ्य	३.३	२.९	७.२	४.४	२.४	२.९	६.४	६.५	९.१
यातायात	६.०	८.७	१.१	१३.९	-०.७	११.३	१७.०	८.४	४.९
संचार	३.६	०.०	०.०	०.१	०.०	-१०.४	-८.२	-२.१	०.१
मनोरञ्जन तथा संस्कृति	५.४	३.४	५.२	६.६	६.८	-२.०	८.८	६.२	७.५
शिक्षा	८.५	७.१	४.९	८.२	११.८	४.७	८.९	१२.५	७.८
अन्य वस्तु तथा सेवाहरू	२.२	२.४	१.०	१२.५	८.४	५.४	९.९	१०.८	६.५

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

क्षेत्रगत उपभोक्ता मूल्य स्थिति

३.८ आधार वर्ष २०६२/६३ अनुसार ३१.१६ प्रतिशत भार रहेको काठमाडौँ उपत्यकाको उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्क २०७० फागुनमा विन्दुगत आधारमा ८.७ प्रतिशतले बढेको छ । २०६९ फागुनमा यस्तो सूचकाङ्क १०.८ प्रतिशतले बढेको थियो ।

समीक्षा अवधिमा काठमाडौं उपत्यकामा खाद्य तथा पेय पदार्थ समूहको मूल्य सूचकाङ्क १२.० प्रतिशतले र गैर-खाद्य वस्तु तथा सेवा समूहको मूल्य सूचकाङ्क ५.४ प्रतिशतले बढेको छ । खाद्य तथा पेय पदार्थ समूहको सुर्तिजन्य पदार्थको सबैभन्दा बढी २७.९ प्रतिशत, फलफूल २६.० प्रतिशत र तरकारी १६.८ प्रतिशतले मूल्य वृद्धि भएको छ । गैर-खाद्य तथा सेवा समूहमा स्वास्थ्यको ११.४ प्रतिशत, लत्ता कपडा तथा जुत्ताको १०.२ प्रतिशत र मनोरञ्जन तथा संस्कृतिको ८.६ प्रतिशतले मूल्य वृद्धि भएको छ भने यातायात तथा सञ्चार उप-समूहहरूको मूल्य वृद्धि ऋणात्मक रहेको छ । यातायात तथा सञ्चार क्षेत्रमा बढ्दो प्रतिस्पर्धासँगै यी समूहहरूको मूल्य वृद्धि ऋणात्मक रहन गएको हो ।

- ३.९ आधार वर्ष २०६२/६३ अनुसार मूल्य सूचकाङ्कमा सबैभन्दा बढी भार (४२.८५ प्रतिशत) रहेको तराईको मूल्य सूचकाङ्क २०७० फागुनमा ९.६ प्रतिशतले बढेको छ । २०६९ फागुनमा यो सूचकाङ्क १०.२ प्रतिशतले बढेको थियो । खाद्य तथा पेय पदार्थ समूह अन्तर्गत सबै भन्दा बढी अर्थात् ३६.१ प्रतिशतले मदिराको मूल्य सूचकाङ्क बढेको छ । त्यस्तै, सुर्तिजन्य पदार्थ, मसला र तरकारी उप-समूहको मूल्य सूचकाङ्क क्रमशः १८.२ प्रतिशत, १३.४ प्रतिशत र १२.९ प्रतिशतले बढेको छ । त्यसैगरी, गैर-खाद्य तथा सेवा समूहमा लत्ता कपडा तथा जुत्ता, यातायात र शिक्षा उप समूहको मूल्य सूचकाङ्क क्रमशः १४.२ प्रतिशत, ११.८ प्रतिशत र १०.२ प्रतिशतले बढेको छ ।
- ३.१० यसैगरी आधार वर्ष २०६२/६३ अनुसार तुलनात्मकरूपमा सबैभन्दा कम भार (२५.९९ प्रतिशत) रहेको पहाडको मूल्य सूचकाङ्क २०७० फागुनमा ८.० प्रतिशतले बढेको छ । २०६९ फागुनमा यो सूचकाङ्क ९.६ प्रतिशतले बढेको थियो । खाद्य तथा पेय पदार्थ समूहमा सुर्तिजन्य पदार्थ उप समूहको सबैभन्दा बढी अर्थात् ३४.७ प्रतिशतले मूल्य वृद्धि भएको छ । त्यस्तै, मदिरा, मासु तथा माछा र तरकारी उप-समूहहरूको मूल्य सूचकाङ्कमा क्रमशः १७.३ प्रतिशत, १३.० प्रतिशत र १२.० प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । गैर-खाद्य तथा सेवा समूहमा फर्निचर तथा घरायसी उपकरण (१५.३ प्रतिशत), अन्य वस्तु तथा सेवाहरू (१३.१ प्रतिशत) र लत्ता कपडा तथा जुत्ता (११.४ प्रतिशत) को मूल्यमा भएको वृद्धिले समग्रमा यो समूहको सूचकाङ्क ७.५ प्रतिशतले बढेको छ ।

थोक मूल्य सूचकांक

३.११ वार्षिक विन्दुगत आधारमा २०७० फागुनमा राष्ट्रिय थोक मूल्य सूचकाङ्क (२०५६/५७ = १००) ८.३ प्रतिशतले बढेको छ । २०६९ फागुनमा यस्तो वृद्धिदर ९.० प्रतिशत रहेको थियो । राष्ट्रिय थोक मूल्य सूचकाङ्क अन्तर्गत कृषि वस्तु समूहको मूल्य सूचकाङ्क ११.४ प्रतिशतले, स्वदेशमा उत्पादित औद्योगिक वस्तु समूहको ६.८ प्रतिशतले र आयातीत वस्तु समूहको मूल्य सूचकाङ्क ३.७ प्रतिशतले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा उक्त समूहहरूको मूल्य सूचकाङ्क क्रमशः १२.३ प्रतिशत, ३.५ प्रतिशत र ६.६ प्रतिशतले बढेको थियो ।

तालिका ३ (ग) : राष्ट्रिय थोकमूल्य सूचकांकको वार्षिक विन्दुगत परिवर्तन
(आधार वर्ष २०५६/५७=१००)

(प्रतिशत परिवर्तन)

समुह	भार प्रतिशत	आर्थिक वर्ष / फागुन महिना							
		२०६३/६४	२०६४/६५	२०६५/६६	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१
कुल	१००.०	१२.२	६.६	१२.३	१२.२	१२.४	६.३	९.०	८.३
कृषि सम्बन्धी वस्तु	४९.६	१९.९	४.९	१५.३	१९.२	१५.४	१.७	१२.३	११.४
स्वदेशमा उत्पादित औद्योगिक वस्तु	२०.४	८.७	९.०	८.८	१२.१	८.२	९.५	३.५	६.८
आयातित वस्तु	३०.०	३.७	७.८	१०.०	१.२	९.७	१३.०	६.६	३.७

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

३.१२ चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनाको अवधिमा कृषि वस्तु समूह अन्तर्गत मसला उप-समूहको मूल्य ३२.५ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । त्यस्तै, पशुजन्य उत्पादनको मूल्यमा २४.२ प्रतिशतले र खाद्यान्न वस्तुहरूको मूल्यमा १२.५ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । स्वदेशमा उत्पादित औद्योगिक वस्तु समूहमा पेय तथा सूर्तिजन्य वस्तुहरूको मूल्य सबै भन्दा बढी अर्थात् १०.१ प्रतिशतले बढेको छ भने आयातीत वस्तु समूहमा इलेक्ट्रिक तथा इलेक्ट्रोनिक वस्तुहरू तथा अन्य वस्तुहरूको मूल्य क्रमशः १२.५ प्रतिशत र ६.७ प्रतिशतले बढेको छ ।

राष्ट्रिय तलव तथा ज्यालादर सूचकांक

३.१३ वार्षिक विन्दुगत आधारमा २०७० फागुन महिनामा राष्ट्रिय तलव तथा ज्यालादर सूचकाङ्क (२०६१/६२=१००) १६.३ प्रतिशतले बढेको छ । २०६९ फागुनमा यो

सूचकाङ्क ७.८ प्रतिशतले बढेको थियो । कर्मचारीहरूको तलब तथा भत्तामा भएको वृद्धिका कारण तलब सूचकाङ्क २६.४ प्रतिशतले तथा मजदुरहरूको ज्यालादरमा भएको वृद्धिका कारण ज्यालादर सूचकाङ्क १४.१ प्रतिशतले बढेको कारण राष्ट्रिय तलव तथा ज्यालादर सूचकाङ्क चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनाको अवधिमा बढेको हो । समीक्षा अवधिमा तलब सूचकाङ्कमा सबै भन्दा बढी (४७.७ प्रतिशतले) बैंक तथा वित्तीय संस्थाका कर्मचारीहरूको तलब बढेको छ । त्यस्तै, ज्यालादर सूचकाङ्कमा औद्योगिक मजदुरको ज्यालादर सबै भन्दा बढी अर्थात् २४.८ प्रतिशतले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा ज्यालादर सूचकाङ्क ९.६ प्रतिशतले बढेतापनि तलव सूचकाङ्कमा कुनै परिवर्तन भएको थिएन ।

तालिका ३ (घ) : राष्ट्रिय तलब तथा ज्यालादर सूचकाङ्कको वार्षिक विन्दुगत परिवर्तन
(आधार वर्ष २०६१/६२=१००)

(प्रतिशत परिवर्तन)

उपभोग्य वस्तुहरू	भार प्रतिशत	आर्थिक वर्ष / फागुन महिना						
		२०६४/६५	२०६५/६६	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१
कुल सूचकाङ्क	१००.०	९.०	१९.३	१३.७	१९.१	२७.६	७.८	१६.३
१. तलब सूचकाङ्क	२७.०	१०.९	१६.८	१३.८	०.०	१९.३	०.०	२६.४
१.१ निजामती सेवा	२.८	२३.५	२८.१	१४.६	०.०	१८.७	०.०	३१.३
१.२ सार्वजनिक संस्थानहरू	१.१	८.८	२१.९	११.१	०.०	२८.०	०.०	२७.६
१.३ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू	०.६	५०.५	१८.२	१.३	०.०	४२.४	०.०	४७.७
१.४ सेना तथा प्रहरीबल	४.०	९.३	३०.९	१३.०	०.०	२६.५	०.०	३४.५
१.५ शिक्षा	१०.६	१४.८	१६.१	२२.४	०.०	१९.१	०.०	३०.५
१.६ निजी प्रतिष्ठानहरू	७.९	-१.५	२.७	०.०	०.०	८.६	०.०	०.०
२.ज्यालादर सूचकाङ्क	७३.०	८.४	२०.१	१३.६	२५.५	२९.८	९.६	१४.१
२.१ कृषि मजदूर	३९.५	६.०	२६.९	१७.०	३४.६	२७.१	१२.५	१०.२
२.२ औद्योगिक मजदूर	२५.२	११.६	१०.६	८.८	१०.४	३४.३	४.७	२४.८
२.३ निर्माण मजदूर	८.३	१०.९	१८.१	१०.६	२०.४	३४.१	६.३	९.४

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

केही प्रमुख वस्तुहरूको सरदर खुद्रा मूल्य

३.१४ दैनिक उपभोग्य वस्तुहरूमध्ये प्रमुख १० कृषिजन्य वस्तुहरू (चामल, गहुँको पीठो, मासको दाल, रहरको दाल, तोरीको तेल, खारेको घ्यू, खसीको मासु, आलु, सुकेको प्याज र अदुवा) को सरदर खुद्रा मूल्यको समीक्षा गर्दा २०६९ फागुनको तुलनामा २०७० फागुनमा अदुवा ताजा, खसीको मासु, घ्यू खारेको र रहरको दालको मूल्य क्रमशः ६४.३ प्रतिशत, ३७.७ प्रतिशत, २०.४ प्रतिशत र ११.१ प्रतिशतले बढेको छ भने अन्य वस्तुहरूको मूल्य घटेको छ ।

तालिका ३ (ड) : केही प्रमुख वस्तुहरूको सरदर खुद्रा बजार मूल्य

(रुपैयाँ)

क्र.सं.	वस्तुको नाम	इकाई	२०६९		२०७०*	
			श्रावण	फागुन	श्रावण	फागुन
१	चामल मोटो	के.जी.	३५.९	३८.०	३६.१४	३४.१७
२	गहुँको पीठो	के.जी.	३६.२	३९.५	३५.६५	३७.७८
३	मासको दाल	के.जी.	१३७.२	१४२.९	९९.३७	९१.८९
४	रहरको दाल	के.जी.	१००.१	१०४.७	१०५.०३	११६.२८
५	तोरीको तेल	लिट्र	१७८.०	१८५.७	१७१.०	१७०.०
६	घ्यू खारेको	के.जी.	५५१.६	६२३.०	६८०.०	७५०.०
७	खसीको मासु	के.जी.	४६६.७	५०८.४	६५०.०	७००.०
८	आलु	के.जी.	३४.१	२५.६	२६.२६	२४.८७
९	सुकेको प्याज	के.जी.	३२.३	४६.३	५६.१४	३६.४३
१०	अदुवा	के.जी.	५२.१	५२.१	१०७.३३	८५.५९

* प्रारम्भिक तथ्याङ्क

स्रोत: कृषि बिभाग, कृषि ब्यवसाय प्रवर्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय, हरिहरभवन ।

अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा कच्चा पेट्रोलियम पदार्थ तथा सुनको मूल्य

३.१५ अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा कच्चा पेट्रोलियम पदार्थ (Crude Oil Berent) को मूल्य २०६९ फागुन मसान्तमा प्रति व्यारल अमेरिकी डलर १०९.३० रहेकोमा २०७० फागुन मसान्तमा १.१ प्रतिशतले घटन गई प्रति व्यारल अमेरिकी डलर १०८.१० पुगेको छ ।

३.१६ त्यसैगरी, सुनको मूल्य २०७० फागुन मसान्तसम्ममा १३.२ प्रतिशतले हास भई प्रति आउन्स अमेरिकी डलर १३८५.० पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा पनि सुनको मूल्य ३.२ प्रतिशतले घटी प्रति आउन्स अमेरिकी डलर १५९५.५० रहेको थियो ।

तालिका ३ (च) : अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा तेल तथा सुनको मूल्य

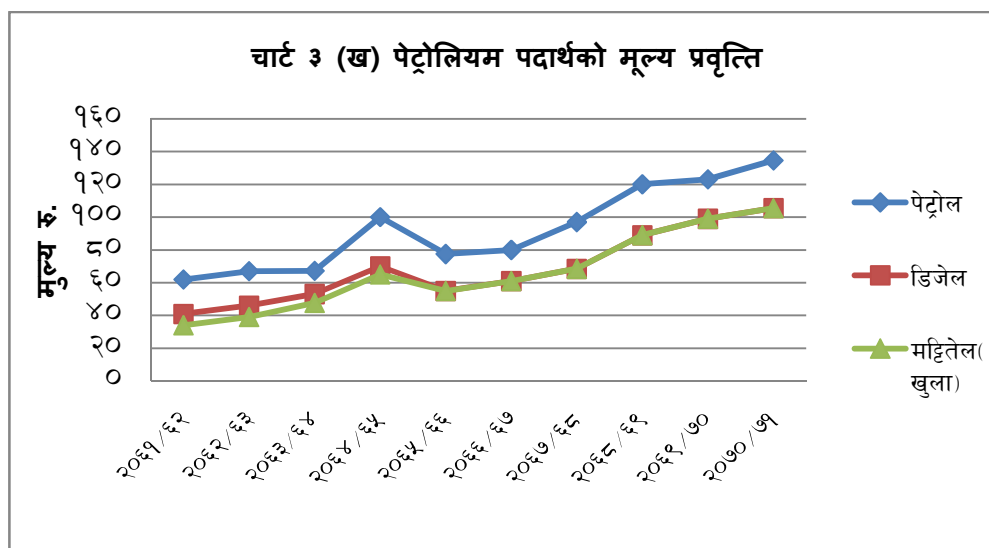
	असार मसान्त			फागुन मसान्त			प्रतिशत परिवर्तन			
							असार		फागुन	
	२०६८	२०६९	२०७०	२०६८	२०६९	२०७०	२०६९	२०७०	२०६९	२०७०
तेल (डलर प्रति ब्यारल) *	११८.१	१०२.१	१०९.१	१२३.६	१०९.३	१०८.१	-१३.५	६.८	-११.६	-१.१
सुन (डलर प्रति आउन्स) **	१५८७.०	१५८९.८	१२८४.८	१६४८.०	१५९५.५	१३८५.०	०.२	-१९.२	-३.२	-१३.२

* क्रुड आयल ब्रेन्ट, ** लन्डन दरमा आधारित ।

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

नेपालमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य प्रवृत्ति

३.१७ पेट्रोलियम पदार्थहरूमध्ये पेट्रोलको मूल्य आर्थिक वर्ष २०६१/६२ मा रु. ६२।०० प्रतिलिटर रहेकोमा क्रमशः बढ्दै आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा रु. १३४।५० प्रतिलिटर पुगेको छ । त्यसैगरी, डिजेलको मूल्य आर्थिक वर्ष २०६१/६२ को रु. ४१।०० प्रतिलिटरबाट बढेर आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा रु. १०५।५० प्रतिलिटर तथा मट्टितेलको मूल्य रु. ३४।०० प्रतिलिटरबाट बढेर रु. १०५।५० प्रतिलिटर पुगेको छ। विगत १० वर्ष अवधिको पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य प्रवृत्तिलाई तलको रेखा चित्रमा देखाइएको छ ।

३.१८ डिपो वा भन्सार विन्दु रहेको ठाउँ अनुसार पेट्रोलियम पदार्थको थोक बिक्री मूल्य (मूल्य अभिवृद्धि करसमेत) निर्धारण गर्ने व्यवस्था रहेको छ । पेट्रोलियम पदार्थको थोक बिक्री वितरण गर्ने व्यवस्था विराटनगर, वीरगञ्ज, अमलेखगञ्ज, काठमाडौं, पोखरा, भैरहवा, नेपालगञ्ज, सुर्खेत, दाङ्ग, धनगढी, दिपायल र जनकपुरबाट गरिएको छ । यस्तो व्यवस्था अनुसार ठाउँ अनुसार पेट्रोलियम पदार्थको थोक तथा खुद्रा मूल्यमा फरक पर्न सक्दछ । २०७० चैत ६ गते निर्धारण भएको मूल्य अनुसार काठमाडौं उपत्यकामा पेट्रोलको खुद्रा मूल्य रु. १३४।५०, डिजेल तथा मट्रितेलको खुद्रा मूल्य रु. १०५।५० र एल.पि. ग्याँसको मूल्य प्रति सिलिण्डर १ हजार ४ सय ७० रूपैयाँ रहेको छ । त्यस्तै, हवाई इन्धनको मूल्य रु. १४३।०० प्रति लिटर रहेको छ ।

आपूर्ति स्थिति

३.१९ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनामा गत वर्षको यसै अवधिको तुलनामा पेट्रोलको आपूर्ति १८.५ प्रतिशतले, डिजेलको आपूर्ति १२.४ प्रतिशतले, हवाई इन्धनको आपूर्ति ११.० प्रतिशतले र एल. पि. जी. ग्याँसको आपूर्ति १३.५ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । तर मट्रितेलको आपूर्ति भने २५.० प्रतिशतले घटेको छ । खासगरी एल. पि. जी. ग्याँसले मट्रितेललाई प्रतिस्थापन गर्दै गएको र मट्रितेल र डिजेलको मूल्य समान भएको हुँदा कालोबजारीकर्ताहरूले मट्रितेललाई डिजेलमा मिसाउने कार्यमा कमी आएको कारण मट्रितेलको मागमा कमी आई

आपूर्ति घट्न गएको हो । केही प्रमुख पेट्रोलियम पदार्थको आपूर्ति स्थितिलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ३ (छ) : केही प्रमुख पेट्रोलियम पदार्थको आपूर्ति स्थिति

केही प्रमुख पेट्रोलियम पदार्थहरू	प्रथम आठ महिना		प्रतिशत परिवर्तन
	२०६९/७०	२०७०/७१	फागुन / फागुन
पेट्रोल (कि.लि.)	१४१,९२४	१६८,१८७	१८.५
डिजेल (कि.लि.)	४४७,८८७	५०३,२५७	१२.४
मट्टितेल (कि.लि.)	१८,०९१	१३,५७३	-२५.०
हवाई इन्धन (कि.लि.)	७८,३३०	८६,९२२	११.०
कुल जम्मा	६८६,२३२	७७,१९३९	१२.५
एल.पी.ग्याँस (मे.ट.)	१३३,२७१	१५१,२११	१३.५

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

३.२० कुण्ठरोग नियन्त्रण कार्यक्रम अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा देशका १३ दुर्गम तथा ९ आंशिक दुर्गम गरी २२ दुर्गम जिल्लाहरूमा कुल ५४ हजार ७ सय ७३ क्वीन्टल आयोडिनयुक्त नून ढुवानी गर्ने लक्ष्य रहेकोमा समीक्षा वर्षको आठ महिनासम्ममा ३७ हजार ३६ क्वीन्टल आयोडिनयुक्त नून ढुवानी गरिएको छ ।

३.२१ देशका ३० दुर्गम पहाडी जिल्लाहरूमा सरल एवं सुलभ रूपमा खाद्यान्न उपलब्ध गराउने नीतिअनुरूप चालु आर्थिक वर्षमा पनि खाद्य संस्थानमार्फत् खाद्यान्न ढुवानी गरी आपूर्ति गराउने कार्यलाई निरन्तरता दिईएको छ । सोही क्रममा चालु आर्थिक वर्षमा १४ हजार १ सय ५० मेट्रिक टन खाद्यान्न ढुवानी गर्ने लक्ष्य रहेकोमा २०७० फागुन मसान्तसम्ममा ९ हजार ४ सय ६१ मेट्रिक टन खाद्यान्न ढुवानी भएको छ । अघिल्लो वर्ष १४ हजार ३ सय मेट्रिक टन खाद्यान्न ढुवानी गर्ने लक्ष्य रहेकोमा फागुन मसान्तसम्ममा ६ हजार ५ सय ९० मेट्रिक टन मात्र खाद्यान्न ढुवानी भएको थियो । राष्ट्रिय खाद्यान्न सुरक्षा भण्डारमा चालु आर्थिक वर्षमा आपतकालीन आपूर्तिका लागि देशका विभिन्न भागमा २५ हजार मेट्रिक टन खाद्यान्न सञ्चय राख्ने लक्ष्य रहेकोमा २०७० फागुन मसान्तसम्ममा ७ हजार २ सय ७२ मेट्रिक टन खाद्यान्न सञ्चय गरिएको छ भने सार्क खाद्य सुरक्षा भण्डारमा चालु आर्थिक वर्षमा ३३ हजार मेट्रिक टन खाद्यान्न सञ्चय गर्ने लक्ष्य रहेकोमा २०७० फागुन मसान्तसम्ममा १५ हजार २ सय ७२ मेट्रिक टन खाद्यान्न मौज्दात राखिएको छ । यसरी

राष्ट्रिय खाद्यान्न सुरक्षा भण्डार र सार्क खाद्य सुरक्षा भण्डारमा गरी समीक्षा अवधिमा २२ हजार ५ सय ४४ मेट्रिक टन खाद्यान्न सञ्चय भएको छ ।

समस्या तथा सुझावहरू

३.२२ सामान्यस्तरको मूल्यवृद्धिले उत्पादनमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने भएतापनि उच्चस्तरको मूल्यवृद्धिबाट गरीब तथा सीमान्तकृत समुदायको जीवनस्तरमा कष्टता आउँदछ । यसबाट सरकारको गरिवी न्यूनीकरण गर्ने उद्देश्य हासिलमा अवरोध उत्पन्न हुने र आय असमानता बढ्ने अवस्था अत्पन्न हुन्छ । मुद्रास्फीतिलाई वान्छित स्तरमा राख्न चालिएका विभिन्न कदमहरूका बाबजुद हालका वर्षहरूमा मुद्रास्फीति दर उच्च रहँदै आएको छ । हालका वर्षहरूमा देखिएको उच्च स्तरको मुद्रास्फीतिमा खासगरी आपूर्तिजन्य लगायत संरचनागत पक्ष बढी जिम्मेवार रहेको सन्दर्भमा मुद्रास्फीतिलाई वान्छित स्तरमा ल्याउन मौद्रिक नीतिका साथै सरकारको वित्त नीति एवम् मूल्य अनुगमन लगायत समग्र आपूर्ति व्यवस्थापन गर्नेतर्फ ध्यान दिनु आवश्यक छ। उच्चस्तरको मुद्रास्फीतिलाई नियन्त्रण गर्न वितरण प्रणालीलाई व्यवस्थित बनाउने, दुर्गम हिमाली तथा पहाडी जिल्लाहरूमा भण्डारण क्षमता (Buffer Stock) को विकास र विस्तार गर्ने, राजमार्ग वन्द गर्ने कार्यलाई कानुनी रुपमा दण्डनीय बनाउने, बजार अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाउने, यातायात क्षेत्रमा विद्यमान कार्टेलिड / सिण्डिकेट प्रणाली समाप्त गर्ने, अनावश्यक सञ्चय गर्ने प्रवृत्तिलाई दुरुत्साहत गर्ने, पेट्रोलियम पदार्थको वितरणलाई व्यवस्थित गर्नुका साथै अन्तर्राष्ट्रिय बजार मूल्य अनुसार मूल्य समायोजन गर्ने, कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व बढाउन कृषि क्षेत्रमा थप लगानी बढाउने, विद्यमान लोडसेडिङको समस्या समाधान गर्न निर्माणाधिन जलविद्युत आयोजनाहरू समयमा नै सम्पन्न गर्ने, विचौलियाहरूले लिने गरेको उच्च मार्जिनलाई नियन्त्रण गर्ने, सहकारी संस्थाहरू मार्फत अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाहरूको वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाउने आदि जस्ता पक्षहरूमा तत्काल ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

३.२३ दुर्गम जिल्लाहरूमा ढुवानीकर्ता बीच विद्यमान अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा, ठेक्का स्वीकृत भएपछि सम्झौता नगरी वा गरेर पनि काम नगर्ने प्रवृत्ति, पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य वृद्धि, हिमाली क्षेत्रमा हुने हिमपातको कारण खाद्यान्न ढुवानी गरी आपूर्ति गर्नमा समस्या, दुर्गम ठाँउका अधिकांश स्थानहरू खास गरी

कर्णाली क्षेत्रबाट स्वीकृत कोटा अपुग भई अत्यधिक मात्रामा खाद्यान्नको माग भै आउने, माग अनुरूप खाद्यान्न ढुवानी व्यवस्थाको लागि समयमै आवश्यकता अनुसार खाद्यान्न ढुवानीमा बजेट निकासो नहुने आदि जस्ता समस्याहरूका कारण देशका विभिन्न भागहरूमा खाद्य वस्तुको सहज आपूर्तिमा समस्या आउने गरेको छ । यी समस्याहरू समाधान गर्न खाद्य वस्तुको आपूर्ति/वितरण गर्ने निकायलाई बढी जिम्मेवार बनाउनुकासाथै ढुवानीका लागि पर्याप्त बजेट बिनियोजन गर्ने, सरकारी तथा निजी पहलमा दुर्गम जिल्लाहरूमा भण्डारण क्षेत्रहरूको स्थापना गर्ने, सहकारी संस्थाहरू मार्फत खाद्य वस्तुहरू वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाउने तर्फ ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

- ३.२४ नेपाल आयात निगमलाई पेट्रोलियम पदार्थको आयात तथा वितरणको एकाधिकार रहेको भएतापनि व्यवस्थापकीय कुशलताको कमी, अत्यधिक चुहावट, अन्तर्राष्ट्रिय मूल्य अनुसार मूल्य समायोजनको कमी, नगद प्रवाहको कमी आदिको कारण निगमको वित्तीय अवस्था खस्कंदै गएको छ । नियमित रूपमा मूल्य समायोजन हुन नसक्दा निगमको ऋण दायित्व बढ्दै गएको र नगद प्रवाहको कमीका कारण पेट्रोलियम पदार्थको नियमित आपूर्ति तथा वितरणमा समस्या देखिएको छ । यी समस्याहरू समाधान गर्न निगमको व्यवस्थापकीय पक्षमा सुधार गर्नुकासाथै चुहावट नियन्त्रण गर्ने, निजी क्षेत्रलाई आयात तथा वितरणमा संलग्न गराउँदै जाने, अन्तर्राष्ट्रिय बजार मूल्य अनुसार स्वतः मूल्य समायोजन गर्ने वैज्ञानिक संयन्त्रको विकास गर्ने, मूल्य स्थिरीकरण कोषको स्थापना गर्ने, डिपोहरूको भण्डारण क्षमता विस्तार गर्दै जाने, राजमार्गमा बन्द, हडताल, चक्काजाम गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गरी पेट्रोलियम पदार्थको आपूर्तिलाई नियमित गर्ने, पेट्रोलियम पदार्थको विकल्पमा जलविद्युत विकास र उपयोगमा जोड दिने आदि पक्षहरूमा ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

४. मुद्रा तथा बैकिङ्ग

मौद्रिक नीति

- ४.१ समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गर्दै उच्च तथा दिगो आर्थिक वृद्धिको लक्ष्य हासिल गर्ने उद्देश्य राखेर मौद्रिक तथा वित्त नीति तर्जुमा गरिएका हुन्छन् । वित्त नीति जनताद्वारा निर्वाचित कार्यकारीद्वारा तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिन्छ भने मौद्रिक नीतिको तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा स्वायत्त केन्द्रीय बैंक संलग्न रहेको हुन्छ ।
- ४.२ नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०५८ को दफा ९४ अनुसार नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रत्येक वर्ष मौद्रिक नीति सम्बन्धी प्रतिवेदन सार्वजनिक जानकारीको लागि प्रकाशन गरी आएको छ । त्यस्तो प्रावधानबाट नेपाल राष्ट्र बैंकको काम कारवाहीमा पारदर्शिता कायम हुने र बैंकको सार्वजनिक जवाफदेहिता बढाउन मद्दत पुग्ने गर्दछ । उक्त ऐनको प्रावधान अनुसार नेपाल राष्ट्र बैंकले आर्थिक वर्ष २०५९/६० देखि मौद्रिक नीति र सोको मध्यावधी समीक्षा प्रतिवेदन प्रकाशन गर्दै आएको छ । यसरी जारी हुने मौद्रिक नीति मूलतः मूल्य तथा बाह्य क्षेत्र स्थायित्व कायम गर्ने, वित्तीय स्थायित्व कायम गर्दै आर्थिक वृद्धिको लक्ष्य हासिल गर्ने सहयोग गर्ने, वित्तीय समावेशीकरण विस्तार गर्ने जस्ता उद्देश्यहरु परिपूर्तीमा केन्द्रित रहने गर्दछ । यिनै उद्देश्यका साथ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को मौद्रिक नीति २०७० साउन ६ गते र त्यसको मध्यावधी मूल्यांकन २०७० फागुन १९ गते सार्वजनिक भएको थियो ।

मौद्रिक नीतिको कार्यदिशा

- ४.३ मूल्य तथा बाह्य क्षेत्र स्थायित्वमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी उच्च आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्ने मौद्रिक नीतिको कार्यदिशालाई केही लचिलो बनाउँदै वित्तीय स्थायित्व सुदृढ गर्ने, कर्जा प्रवाहलाई उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ अभिमुख गर्ने र वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि गर्नेतर्फ मौद्रिक नीति केन्द्रित रहेको छ । मुद्रास्फीति दर उच्च रहेको, विप्रेषण आप्रवाह विस्तारसँगै आन्तरिक माग बलियो रहेको र

नेपाली मुद्रा अवमूल्यन भएको कारण मूल्य वृद्धिलाई लक्षित सीमाभित्र ल्याउन मौद्रिक तथा कर्जा योगाङ्कहरूलाई वाञ्छित दायरामा राख्न मौद्रिक नीति सजग रहेको छ । त्यस्तै, शोधनान्तर बचत उच्च रही विदेशी विनिमय सञ्चिति उल्लेख्य रूपले बढेकोले वाह्य क्षेत्र स्थायित्व कायम गर्न सहज भएतापनि आयातको उच्च वृद्धिको कारण व्यापार घाटा बढ्दै जाने अवस्था विद्यमान रहेको छ । विप्रेषण आप्रवाहमा आउने उतार-चढावबाट वाह्य क्षेत्र सन्तुलनमा जोखिम आउन सक्ने हुँदा अधिक मौद्रिक विस्तार हुन नदिन मौद्रिक व्यवस्थापनमा सजगता अपनाइएको छ ।

४.४ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट निजी क्षेत्रतर्फ प्रवाह हुने कर्जाको विस्तारले आर्थिक गतिविधि बढाउन सहयोग पुग्ने भएतापनि यस्तो कर्जा अनुत्पादक क्षेत्र तथा आयातमा बढ्न गएमा मुद्रास्फीतिमा चाप पर्ने, वित्तीय एवम् वाह्य क्षेत्र स्थायित्वमा जोखिम बढ्ने र चालु खाता सन्तुलनमा प्रतिकुल असर पर्ने भएकोले कर्जा विस्तारलाई वाञ्छित सीमाभित्र राखी बढीभन्दा बढी कर्जा अर्थतन्त्रका प्राथमिकता प्राप्त उत्पादनमूलक क्षेत्रतर्फ प्रवाहित गर्नेतर्फ मौद्रिक नीतिले जोड दिएको छ ।

४.५ वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम राख्ने, वित्तीय सेवाको कुशलता अभिवृद्धि गर्ने, वित्तीय सुशासन कायम राख्ने र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको पुँजीको आधार मजबुत बनाउने अभिप्रायले एक आपसमा गाभिने प्रक्रियालाई प्रोत्साहन गरिँदै आएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्था एक आपसमा गाभिने प्रक्रियाबाट वित्तीय पहुँच घट्न नदिने र व्यवसायिक जोखिम केन्द्रिकृत हुन नदिनेतर्फ सचेतता अपनाइएको छ । समावेशी वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि गर्ने कार्यलाई उच्च प्राथमिकता दिइँदै आएकोले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ग्रामीण क्षेत्रमा शाखा विस्तार गर्नेदेखि शाखा रहित एवम् मोबाइल बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्न थालेका छन् । तर पनि ग्रामीण क्षेत्रमा र न्यून आय भएका वर्गमा अझै पर्याप्त बैंकिङ्ग सेवा पुग्न नसकेकोले ग्रामीण र दुर्गम क्षेत्रमा वित्तीय सेवाको पहुँच

बढाउन जोड दिंदै वित्तीय साक्षरतालाई पनि वित्तीय पहुँचको अभिन्न अंगको रुपमा अंगिकार गरिएकोछ ।

आर्थिक तथा मौद्रिक लक्ष्य

- ४.६ आर्थिक वृद्धिदर र मुद्रास्फीतिदर लक्ष्य अनुसार हासिल नभएतापनि मौद्रिक एवम् वित्तीय परिसूचकहरु सन्तोषजनक रहेको, राजस्व संकलन उत्साहप्रद रहेको, वजेटघाटा वान्छित स्तरमा रहेको, व्यापार घाटा उच्च रहेतापनि विप्रेषण आप्रवाह सन्तोषजनक रुपमा बढेकोले चालु खाता बचतमा रही शोधनान्तर स्थिति सुदृढ रहेको र विदेशी विनिमय सञ्चिति पनि उल्लेख्य वृद्धि भएको अवस्थामा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को मौद्रिक नीति सार्वजनिक गरिएको थियो ।
- ४.७ मूल्य वृद्धिलाई लक्षित सीमाभित्र राख्ने, वाह्य तथा वित्तीय क्षेत्र स्थायित्व कायम राख्ने, आर्थिक वृद्धिको लक्ष्य हासिल गर्न सहयोग गर्ने, कर्जाको उत्पादनशील क्षेत्रमा उपयोग गर्ने र वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्य हासिल गर्नमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को मौद्रिक नीति केन्द्रित रहेको थियो ।
- ४.८ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ का लागि जारी मौद्रिक नीतिले वार्षिक औसत मुद्रास्फीति दरलाई ८.० प्रतिशतमा कायम राख्ने, कम्तिमा ८ महिनाको वस्तु तथा सेवाको आयात धान्न सक्ने विदेशी विनिमय सञ्चिति कायम गर्ने र ५.५ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सहयोग पु-याउन आवश्यक कर्जाको व्यवस्था गर्ने लक्ष्य राखेको थियो । उपरोक्त लक्ष्य हासिल गर्न सहज हुने गरी मौद्रिक नीतिको अन्तरिम लक्ष्यको रुपमा रहेको विस्तृत मुद्रा प्रदायको वृद्धिदर १६.० प्रतिशत रहने प्रक्षेपण गरिएको थियो । त्यसैगरी, कुल आन्तरिक कर्जा १७.१ प्रतिशतले विस्तार हुने र सो मध्ये निजी क्षेत्रतर्फको कर्जा १८.० प्रतिशतले बढ्ने प्रक्षेपण गरिएको थियो । २०७० फागुनमा जारी गरिएको मौद्रिक नीतिको मध्यावधी समीक्षामा ५.५ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धिदर हासिल हुने, मुद्रास्फीतिदर औसतमा ८.५ प्रतिशत रहने, विस्तृत मुद्रा प्रदायको वृद्धिदर १८.० प्रतिशत रहने

र निजी क्षेत्रतर्फ जाने कर्जा १७.० प्रतिशतले बढने संशोधित अनुमान गरिएको थियो ।

मन्जुसा ४ (क) : मौद्रिक नीतिका प्रमुख परिसूचकहरु

- वार्षिक औषत मूल्य वृद्धि ८.० प्रतिशत रहने लक्ष्य लिइएकोमा आठ महिनाको औषत उपभोक्ता मुद्रास्फीति ९.० प्रतिशत रहेको ।
- कम्तिमा ८ महिनाको वस्तु तथा सेवाको आयात धान्न सक्ने विदेशी विनिमय सञ्चितिको स्तर कायम राख्ने लक्ष्य रहेकोमा आठ महिनासम्ममा सञ्चित विदेशी विनिमयले १०.१ महिनाको वस्तु तथा सेवाको आयात धान्न पर्याप्त रहेको ।
- ५.५ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्न विस्तृत मुद्रा प्रदायको वृद्धिदर १६.० प्रतिशत रहने प्रक्षेपण रहेकोमा आठ महिनामा विस्तृत मुद्रा प्रदायको वृद्धिदर १०.८ प्रतिशत रहेको ।
- कुल आन्तरिक कर्जा १७.१ प्रतिशतले वृद्धि हुने प्रक्षेपण रहेकोमा आठ महिनामा ३.१ प्रतिशतले बढेको ।
- निजी क्षेत्र तर्फको कर्जा १८.० प्रतिशतले बढने प्रक्षेपण रहेकोमा आठ महिनामा ११.१ प्रतिशतले बढेको ।

मौद्रिक नीतिको सञ्चालन उपकरण

- ४.९ मूल्य वृद्धिलाई निश्चित सीमाभित्र राखी आर्थिक वृद्धिलाई टेवा दिन नीतिगत दरको रूपमा रहेको बैंकदरलाई ८.० प्रतिशत नै कायम गरिएको छ । त्यसैगरी, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुलाई अल्पकालीन तरलता व्यवस्थापन गर्न उपलब्ध गराइने स्थायी तरलता सुविधा बैंकदरमा नै उपलब्ध गराउने व्यवस्थालाई निरन्तरता दिइएको छ । त्यस्तै, बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कायम गर्नुपर्ने अनिवार्य नगद अनुपात "क" वर्गको लागि ५.० प्रतिशत, "ख" वर्गको लागि ४.५ प्रतिशत र "ग" वर्गको लागि ४.० प्रतिशत कायम गरिएको छ ।
- ४.१० बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले कायम गर्नु पर्ने वैधानिक तरलता अनुपात सम्बन्धी विद्यमान व्यवस्थामा केही परिवर्तन गरी "क" वर्गका संस्थाका लागि १२ प्रतिशत, चल्ती तथा कल निक्षेप संकलन गर्ने "ख" र "ग" वर्गका संस्थाको लागि क्रमशः ९ प्रतिशत र ८ प्रतिशत कायम गरिएको छ । सर्वसाधारणबाट निक्षेप संकलन गर्ने "घ" वर्गका संस्थाका लागि यस्तो अनुपात ४ प्रतिशतमा यथावत राखिएको छ ।

- ४.११ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा तरलताको अवस्था सहज रहेका कारण खुलाबजार कारोबार अन्तर्गत रिपो तथा रिभर्स रिपो बोलकबोलको अधिकतम अवधिलाई २८ दिनबाट घटाई २१ दिन कायम गरिएको छ । त्यस्तै, अल्पकालीन तरलता व्यवस्थापनको लागि खुलाबजार कारोबारलाई बढी प्रभावकारी बनाउन ट्रेजरी विल्स एवम् विकास ऋणपत्रहरूको बोलकबोलमा Online Bidding System लागू गर्ने, खुलाबजार सञ्चालन विनियमावलीको तर्जुमा एवम् कार्यान्वयन गर्ने र सरकारी ऋणपत्रको दोस्रो बजार कारोबारलाई क्रियाशील बनाउन प्राथमिक व्यवसायकर्ता प्रणाली (Primary Dealership System) लागू गर्न आवश्यक पूर्वाधार तयार गर्ने व्यवस्था मौद्रिक नीतिले गरेको छ ।
- ४.१२ कर्जाको ब्याजदर निर्धारण प्रक्रियालाई पारदर्शी एवम् प्रतिस्पर्धी बनाउन वाणिज्य बैंकहरूमा लागू गरिएको आधार ब्याजदरको अवधारणा क्रमशः अन्य वित्तीय संस्थाहरूमा समेत लागू गरिने व्यवस्था मौद्रिक नीतिले गरेको छ ।
- ४.१३ रुग्ण उद्योग, घरेलु तथा साना उद्योग, निर्यातमूलक व्यवसाय, महिलाद्वारा सञ्चालित व्यवसाय र वैदेशिक रोजगारीका लागि तोकिएका वर्ग एवम् तोकिएका समुदायद्वारा सञ्चालित साना व्यवसायमा प्रदान गरिने विशेष पुनरकर्जादरलाई १.५ प्रतिशतबाट घटाएर १ प्रतिशत कायम गरिएको छ । यस्तो सुविधा उपयोग गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सम्बन्धित ग्राहकबाट ४.५ प्रतिशत भन्दा बढी ब्याज लिन नपाइने व्यवस्थालाई कायमै राखिएको छ। त्यस्तै, कृषि, जलविद्युत, पशुपंक्षी एवम् मत्स्यपालन व्यवसाय र तोकिएका अन्य उत्पादनशील क्षेत्रको लागि कायम रहेको पुनरकर्जादर ६.० प्रतिशतबाट घटाएर ५ प्रतिशत कायम गरिएको छ । यस्तो पुनरकर्जाको हकमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ग्राहकबाट ९ प्रतिशत भन्दा बढी ब्याज लिन नपाइने व्यवस्था गरिएको छ ।
- ४.१४ बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट विपन्न वर्गमा प्रवाहित कर्जा ५ प्रतिशत पुर्‍याउने नीति अनुरूप आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा विपन्न वर्ग कर्जा अनुपात वाणिज्य बैंकहरूले ४.५ प्रतिशत, विकास बैंकहरूले ४.० प्रतिशत र वित्त कम्पनीले ३.५ प्रतिशत पुर्‍याउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । वाणिज्य बैंकहरूले उत्पादनशील

क्षेत्रमा प्रवाह गर्ने कर्जा कुल कर्जाको २० प्रतिशत पुर्‍याउने गरी पेश गरेको कार्ययोजना अनुसार २०७२ असारसम्ममा यस्तो कर्जा तोकिए बमोजिमको अनुपातमा पुर्‍याउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यस अन्तर्गत कृषि र उर्जा क्षेत्रमा कम्तिमा १२ प्रतिशत कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूले समेत आगामी ३ वर्षभित्र उत्पादनशील क्षेत्रमा कुल कर्जाको एक निश्चित प्रतिशत कर्जा प्रवाह गर्ने कार्ययोजना तयार गरी पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

तालिका ४ (क) : बैंकदर, पुनरकर्जादर र अनिवार्य नगद अनुपात (प्रतिशतमा)

उपकरण	आर्थिक वर्ष				
	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१
बैंकदर	६.५	७.०	७.०	८.०	८.०
पुनरकर्जादरहरू:					
निर्यात कर्जा (स्वदेशी मुद्रामा)	१.५	१.५	१.५	१.५	१.०
निर्यात कर्जा (विदेशी मुद्रामा)	०.२५*	०.२५*	०.२५*	०.२५*	०.२५*
रुग्ण उद्योग	१.५	१.५	१.५	१.५	१.०
साना तथा घरेलु उद्योग	२.५	१.५	१.५	१.५	१.०
उत्पादनमूलक क्षेत्र	७.५	७.०	६.५	६.०	५.०
अनिवार्य नगद अनुपात	५.५	५.५	५.०	५-६ ⁺	४-५ ⁺⁺
स्थायी तरलता सुविधा (पेनालदर)	३.०	३.०	३.०	०.० [#]	०.० [#]

* LTBR Rate मा जोड्ने

+ अनिवार्य नगद मौज्दात अनुपात "क" वर्गका लागि ६ प्रतिशत, "ख" वर्गका लागि ५.५ प्रतिशत र "ग" वर्गका लागि ५.० प्रतिशत कायम गरिएको ।

++ अनिवार्य नगद मौज्दात अनुपात "क" वर्गका लागि ५ प्रतिशत "ख" वर्गका लागि ४.५ प्रतिशत र "ग" वर्गका लागि ४.० प्रतिशत कायम गरिएको ।

स्थायी तरलता सुविधा बैंकदरमा नै उपलब्ध गराइने व्यवस्था आर्थिक वर्ष २०६९/७० को मौद्रिक नीतिले गरेको ।

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक।

मौद्रिक योगाङ्कहरूको स्थिति

४.१५ चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनामा विस्तृत मुद्रा प्रदाय १०.८ प्रतिशतले र संकुचित मुद्रा प्रदाय १०.९ प्रतिशतले बढेका छन् । अघिल्लो वर्षको सोही

अवधिमा विस्तृत मुद्रा प्रदाय र संकुचित मुद्रा प्रदाय क्रमशः ६.२ प्रतिशत र १.६ प्रतिशतले बढेका थिए । मौद्रिक क्षेत्रको खुद वैदेशिक सम्पत्तिको विस्तार उच्च दरले बढेको कारण चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनाको अवधिमा विस्तृत मुद्रा प्रदायको वृद्धिदर अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा उच्च रहन गएको हो। त्यस्तै, चलन चल्तीमा रहेको मुद्रा उच्च दरले बढेको कारण समीक्षा अवधिमा संकुचित मुद्रा प्रदायको वृद्धि दर बढेको हो ।

तालिका ४ (ख) : मुद्रा प्रदायमा प्रभाव पार्ने कारकहरू

(रु. करोडमा)

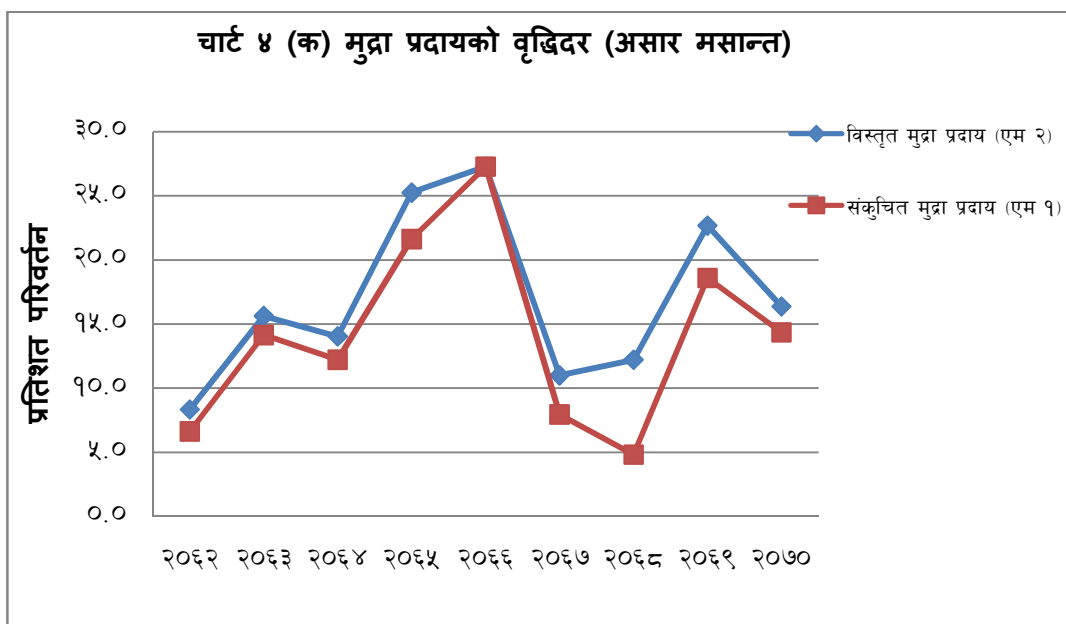
मौद्रिक योगाङ्क	आठ महिनाको परिवर्तन			
	२०६९/७०		२०७०/७१*	
	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
१. खुद वैदेशिक सम्पत्ति ^१	११७७.७ ^१	३.१	१०२८१.४ ^२	२२.०
२. खुद आन्तरिक सम्पत्ति (२.१-२.२) ^२	५७९३.८	७.८	३९३४.१	४.६
२.१ कुल आन्तरिक कर्जा	८८५१.१	८.९	३६२३.६	३.१
(क) सरकारलाई गएको खुद कर्जा	-४०३९.०	-२४.८	-७८४५.७	-४६.८
अ. सरकारमाथिको दावी	-१२०.२	-०.७	३७०.६	२.२
आ. सरकारी निक्षेप	३९१८.८	१६५१.६	८२१६.३	४४५२९.०
(ख) गैर-वित्तीय सरकारी संस्थालाई गएको कर्जा	७०.२	७.०	२५.९	२.३
(ग) वित्तीय संस्थानहरूलाई गएको कर्जा	१९३.४	१६.३	६५७.६	४८.१
अ. सरकारी	३१.३	२४.५	०.५	०.४
आ. गैर सरकारी	१६२.२	१५.३	६५७.१	५३.२
(घ) निजी क्षेत्रलाई गएको कर्जा	१२६२६.५	१५.६	१०७८५.८	११.१
२.२ खुद अमौद्रिक दायित्व ^२	३०५७.३ ^१	१२.३	-३१०.४ ^२	-१.०
३. मुद्रा प्रदाय, एम २ (३.१+३.४)	६९७१.५	६.२	१४२१५.४	१०.८
३.१. मुद्रा प्रदाय, एम १ (क+ख)	४१२.६	१.६	३२८७.५	१०.९
(क) मुद्रा	१४१७.७	८.३	३०३१.६	१५.५
(ख) चल्ती निक्षेप	-१००५.२	-१०.८	२५५.९	२.४
३.२ वचत र कल निक्षेप	५८३१.२	११.१	८३७७.६	१३.४
३.३ आवधिक निक्षेप+	७२७.८	२.१	२५५०.४	६.५
३.४ आवधिक र बचत निक्षेप (३.२+३.३)	६५५९.०	७.६	१०९२८.०	६६.६

*अपरिष्कृत, @विनिमय नाफा / नोक्सान समायोजन गरिएको, + मार्जिन निक्षेप समेत

^१ विनिमय दर परिवर्तन घाटा रु. ३७५.५ करोड समायोजन गरिएको

^२ विनिमय दर परिवर्तन नाफा रु. ९१३.२ करोड समायोजन गरिएको

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

खुद वैदेशिक सम्पत्ति

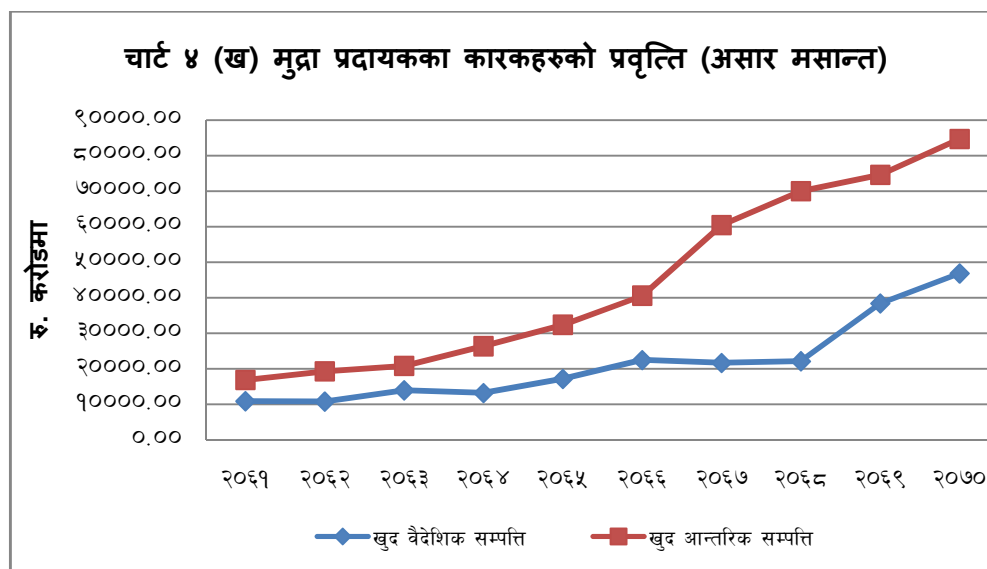
४.१६ खासगरी विप्रेषण आप्रवाह, सेवा आय तथा वैदेशिक सहायतामा भएको उल्लेख्य वृद्धिले गर्दा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा खुद वैदेशिक सम्पत्ति (विदेशी विनिमय मूल्याङ्कन नाफा-नोक्सान समायोजित) रु १०२ अर्ब ८१ करोड (२२.० प्रतिशत) ले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा उक्त सम्पत्ति रु ११ अर्ब ७८ करोड (३.१ प्रतिशत) ले बढेको थियो ।

कुल आन्तरिक कर्जा

४.१७ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा कुल आन्तरिक कर्जा ३.१ प्रतिशतले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा उक्त कर्जा ८.९ प्रतिशतले बढेको थियो । चालु आर्थिक वर्षको समीक्षा अवधिमा सरकार तर्फको खुद दावी उल्लेख्य दरले घटेको कारण कुल आन्तरिक कर्जा अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा कम दरले बढेको हो । समीक्षा अवधिमा सरकारमाथिको खुद दावी ४६.८ प्रतिशतले घटेको छ । अघिल्लो वर्षपनि यस्तो दावी २४.८ प्रतिशतले घटेको थियो । सरकारलाई गएको कर्जा सीमान्त दरले बढेतापनि चालु आर्थिक वर्षको फागुन मसान्तसम्ममा रु. ८२ अर्ब १६ करोडको

सरकारी बचत कायम रहेकोले सरकारमाथिको खुद दावी घटेको हो ।

४.१८ चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनासम्ममा निजी क्षेत्रतर्फको दावी ११.१ प्रतिशत अर्थात् रु.१०७ अर्ब ८६ करोडले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको यसै अवधिमा उक्त क्षेत्रतर्फको दावी १५.६ प्रतिशत अर्थात् रु.१२६ अर्ब २६ करोडले बढेको थियो । कृषि, उत्पादनमूलक उद्योग, यातायात तथा सञ्चार, थोक तथा खुद्रा व्यापार, सेवा उद्योग, उपभोग्य कर्जा आदि क्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको लगानी अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा कम रहेको कारण समीक्षा अवधिमा निजी क्षेत्रतर्फको दावी कम दरले बढेको हो ।

सञ्चित मुद्रा

४.१९ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा सञ्चित मुद्रा ५.८ प्रतिशतले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो मुद्रा १०.० प्रतिशतले घटेको थियो । वार्षिक विन्दुगत आधारमा भने २०७० फागुन मसान्तमा सो मुद्रा ३०.४ प्रतिशतको उच्च दरले बढेको छ । चालु आर्थिक वर्षको समीक्षा अवधिमा नेपाल राष्ट्र बैंकको खुद वैदेशिक सम्पत्ति उल्लेख्य रूपमा बढेको कारणले गर्दा यस्तो मुद्रा उच्च दरले बढेको हो ।

तालिका ४ (ग) : सञ्चित मुद्रामा भएको परिवर्तन

शीर्षक	२०६९ असार मसान्त	२०६९ फागुन मसान्त	२०७० असार मसान्त	२०७०* फागुन मसान्त	प्रथम आठ महिनामा प्रतिशत परिवर्तन	
					२०६९/७०	२०७०/७१
सञ्चित मुद्रा (रु. करोडमा)	३१९३२.३	२८७२३.९	३५४२२.०	३७४५९.२	-१०.०	५.८
संकुचित मुद्रा गुणक	०.८२६	०.९३२	०.८५१	०.८९३	१२.९	४.९
विस्तृत मुद्रा गुणक	३.५४०	४.१७८	३.७१३	३.८९१	१८.०	४.८

* अपरिष्कृत ।

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक ।

४.२० मुद्रा गुणकतर्फ, विस्तृत मुद्रा गुणक २०७० असार मसान्तको तुलनामा २०७० फागुन मसान्तमा ४.८ प्रतिशतले बढी ३.९ मा पुगेको छ । सोही अवधिमा संकुचित मुद्रा गुणक पनि ४.९ प्रतिशतले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा चालु आर्थिक वर्षको समीक्षा अवधिमा सञ्चित मुद्रा बढेको कारण मुद्रा गुणकको वृद्धिदर न्यून रहन गएको हो ।

मौद्रिक उपकरणहरूको कार्यान्वयन स्थिति

४.२१ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा रहेको अधिक तरलतालाई खुला बजार कारोवार मार्फत प्रशोचन गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा खुला बजार कारोबार अन्तर्गत सोझै बिक्री बोलकबोल मार्फत रु. ८ अर्ब ५० करोड बराबरको तरलता प्रशोचन भएको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा पनि सोझै बिक्री बोलकबोल मार्फत रु. ८ अर्ब ५० करोड बराबरको तरलता प्रशोचन भएको थियो । त्यस्तै, आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा रिभर्स रिपो बोलकबोल मार्फत रु. २७० अर्ब बराबरको तरलता प्रशोचन भएको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा भने रिभर्स रिपो कारोवार भएको थिएन । बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग अधिक तरलता रहेको कारण समीक्षा अवधिमा रिपो बोलकबोल मार्फत तरलता प्रवाह भएको छैन ।

४.२२ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा नेपाल राष्ट्र बैंकले विदेशी विनिमय बजार (वाणिज्य बैंकहरू) बाट अमेरिकी डलर २ अर्ब २५ करोड खुद

खरिद गरी रु. २२४ अर्ब ९९ करोड बराबरको खुद तरलता प्रवाह गरेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा विदेशी विनिमय बजारबाट अमेरिकी डलर १ अर्ब ७९ करोड खुद खरिद गरी रु. १५५ अर्ब १७ करोडको खुद तरलता प्रवाह भएको थियो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको खुद वैदेशिक सम्पत्तिमा विस्तार भएको कारण समीक्षा अवधिमा अमेरिकी डलरको खुद खरिद बढेको हो ।

तालिका ४ (घ) : खुला बजार कारोवार स्थिति

(रु. करोडमा)

विवरण		२०६८/६९	२०६९/७०	प्रथम आठ महिना	
				२०६९/७०	२०७०/७१
क	तरलता प्रशोधन	८४०.०	८५०.०	८५०.०	२७,८५०.०
	बिक्री बोलकबोल	८४०.०	८५०.०	८५०.०	८५०.०
	रिभर्स रिपो बोलकबोल	-	-	-	२७,०००.०
ख	तरलता प्रवाह	७४.४	०.०	०.०	०.०
	खरिद बोलकबोल	-	-	-	-
	रिपो बोलकबोल	७४.४	-	-	-
ग	खुद तरलता प्रशोधन(क-ख)	७६५.६	८५०.०	८५०.०	२७,८५०.०

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक ।

४.२३ भारतीय रुपैयाँको माग र सञ्चिति व्यवस्थापन गर्न अमेरिकी डलर विक्री गरी भा. रु. खरिद गरिंदै आएको अवस्था छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा अमेरिकी डलर २ अर्ब ४ करोड बिक्री गरी रु. २०२ अर्ब ४६ करोड बराबरको भा.रु. खरिद भएको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा अमेरिकी डलर १ अर्ब ९६ करोड बिक्री गरी रु. १७० अर्ब ४२ करोड बराबरको भा.रु. खरिद भएको थियो ।

अन्तर बैंक कारोवार र स्थायी तरलता सुविधाको उपयोग

४.२४ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा वाणिज्य बैंकहरूले रु. १५७ अर्ब ५९ करोड र अन्य वित्तीय संस्थाहरू (विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरू) ले रु. १०७ अर्ब ५१ करोड बराबरको अन्तर-बैंक कारोबार गरेका छन् । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा वाणिज्य बैंकहरू र अन्य वित्तीय संस्थाहरूले क्रमशः रु. ३९० अर्ब १८ करोड र रु. १०० अर्ब ६२ करोड बराबरको यस्तो कारोबार गरेका थिए । तर चालु आर्थिक वर्षको समीक्षा अवधिमा स्थायी तरलता सुविधाको

उपयोग भने भएको छैन । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा रु. १६ अर्ब ५६ करोड बराबरको स्थायी तरलता सुविधा उपयोग भएको थियो ।

अल्पकालीन ब्याजदर

४.२५ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुन महिनामा अघिल्लो वर्षको सोही महिनाको तुलनामा अल्पकालीन ब्याजदरहरू मध्ये ९१-दिने ट्रेजरी बिल, वाणिज्य बैंकहरूको अन्तर-बैंक कारोबारको भारित औसत ब्याजदर तथा अन्य वित्तीय संस्थाहरूबीचको अन्तर-बैंक कारोबारको भारित औसत ब्याजदरमा कमी आएको छ । ९१-दिने ट्रेजरी बिलको भारित औसत ब्याजदर अघिल्लो वर्षको फागुन महिनामा ४.०२ प्रतिशत रहेकोमा २०७० फागुन महिनामा ०.०८ प्रतिशत रहेको छ । त्यसैगरी, वाणिज्य बैंकहरूबीचको अन्तर-बैंक कारोबारको भारित औसत ब्याजदर अघिल्लो वर्षको फागुनमा ४.२६ प्रतिशत रहेकोमा २०७० फागुनमा ०.२० प्रतिशतमा झरेको छ भने अन्य वित्तीय संस्थाहरूबीचको अन्तर-बैंक कारोबारको भारित औसत ब्याजदर अघिल्लो वर्षको फागुनमा ४.८१ प्रतिशत रहेको तुलनामा २०७० फागुनमा २.१३ प्रतिशत रहेको छ ।

तालिका ४ (ड) : ९१ - दिने ट्रेजरी बिल र अन्तर - बैंक ब्याजदर

(प्रतिशत)

विवरण	२०६९ असार	२०६९ असोज	२०६९ पौष	२०६९ चैत	२०७० असार	२०७० असोज	२०७० पौष	२०७० चैत
९१ दिने ट्रेजरी बिल	१.१५	०.३१	१.५२	३.४९	१.१९	०.०७	०.४७	०.०६
अन्तर-बैंक दर								
वाणिज्य बैंकहरू बीच	०.८६	०.३३	०.७१	३.७८	०.८६	०.२५	०.२१	०.१९
अन्य वित्तीय संस्थाहरू बीच	६.९७	४.२३	४.१३	६.३१	५.०३	२.६४	२.६२	२.२९

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक ।

४.२६ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कर्जाको ब्याजदर निर्धारण प्रक्रियालाई पारदर्शी एवम् प्रतिस्पर्धी बनाउन तथा मौद्रिक नीतिको प्रसारण संयन्त्रको प्रभावकारीता बढाउन वाणिज्य बैंकहरूले कर्जाको आधार-ब्याजदर (Base Rate) मासिक रुपमा प्रकाशन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । सो अनुसार वाणिज्य बैंकहरूको औसत आधार व्याजदर २०७० को फागुन महिनामा ८.५५ प्रतिशत रहेको छ । साथै, २०७० फागुन महिनामा वाणिज्य बैंकहरूको निक्षेपको भारित औसत ब्याजदर

४.४५ प्रतिशत र कर्जाको भारित औसत व्याजदर ११.१८ प्रतिशत रहेको छ । जस अनुसार कर्जा र निक्षेप बीचको भारित औसत व्याजदर अन्तर ६.७३ प्रतिशत रहेको छ ।

वित्तीय क्षेत्र विस्तार

४.२७ चालु आर्थिक वर्षको चैतसम्ममा ३० वाणिज्य बैंक, ८७ विकास बैंक, ५८ वित्त कम्पनीहरू तथा ३५ लघुवित्तसम्बन्धी कारोवार गर्ने इजाजतपत्रप्राप्त "घ" वर्गका वित्तीय संस्थाहरू रहेका छन् । त्यसैगरी, १६ सहकारी संस्थाहरू तथा ३१ गैर सरकारी संस्थाहरूलाई पनि सीमित बैंकिङ्ग कारोवार गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकबाट अनुमती प्राप्त छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका अतिरिक्त २५ बीमा कम्पनी, कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष र हुलाक बचत बैंकलगायतका संस्थाहरू पनि वित्तीय प्रणालीका अभिन्न अंगका रूपमा कार्यरत रहेका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्यात्मक अवस्थालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४ (च) : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्या (असार मसान्त)

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू	२०६५	२०६६	२०६७	२०६८	२०६९	२०७०	२०७०*
वाणिज्य बैंक	२५	२६	२७	३१	३२	३१	३०
विकास बैंक	५८	६३	७१	८८	८८	८६	८७
वित्त कम्पनी	७८	७७	७९	८०	७०	५९	५८
लघु वित्त कारोवार गर्ने संस्थाहरू	१२	१५	१८	२१	२४	३१	३५
नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतप्राप्त सहकारी संस्थाहरू (सीमित बैंकिङ कारोवार गर्ने)	१६	१६	१५	१६	१६	१६	१६
नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजत प्राप्त गैर सरकारी संस्थाहरू (लघु वित्त कारोवार गर्ने)	४६	४५	४५	३८	३६	३१	३१
बीमा कम्पनी	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५
कर्मचारी सञ्चय कोष	१	१	१	१	१	१	१
नागरिक लगानी कोष	१	१	१	१	१	१	१
हुलाक बचत बैंक	१	१	१	१	१	१	१
हुलाक बचत बैंकका कार्यालयहरू	११७	११७	११७	११७	११७	११७	११७

*चैत मसान्त

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक ।

४.२८ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्यात्मक वृद्धिसँगै निक्षेप संकलन तथा कर्जा कारोवार पनि विस्तार हुँदै गएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्यात्मक तथा गुणात्मक विस्तारसँगै वित्तीय समावेशीकरण क्रमशः बढ्दो क्रममा रहेको र वित्तीय प्रगाढतासमेत बढ्दै गएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका वित्तीय कारोवारसम्बन्धी केही प्रमुख परिसूचकहरूलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४ (छ) : बैंक तथा वित्तीय संस्थाका केही प्रमुख परिसूचकहरू (असार मसान्त)

(रु अर्बमा)

विवरण	२०६५	२०६६	२०६७	२०६८	२०६९	२०७०	२०७० चैत
कुल सम्पत्ति	६०४.५	८३३.५	९९६.१	११५८.३	१३८०.८	१५८४.९*	१७४९.०*
कुल निक्षेप	५०५.७	६७६.०	७९५.३	८७१.९	१०७६.६	१२७१.५	१३९८.९
कुल कर्जासापट	३५८.१	४९५.२	६२२.६	७१३.१	८०४.५	९८३.८	१०९५.४
निक्षेप/कुल गार्हस्थ्य उत्पादन अनुपात (%)	६२.०	६८.४	६७.९	६४.०	६८.८	७५.१	७२.५
कर्जासापट / कुल गार्हस्थ्य उत्पादन अनुपात (%)	४३.९	५०.१	५३.१	५२.०	५०.७	५८.१	५६.८
कुल निक्षेपको बजार हिस्सा (प्रतिशत)							
वाणिज्य बैंक ("क" वर्ग)	८५.६	८३.४	७९.४	७८.९	८०.६	८०.३	८०.०
विकास बैंक ("ख" वर्ग)	५.१	७.२	९.७	११.१	११.८	१२.६	१२.९
वित्त कम्पनी ("ग" वर्ग)	८.५	८.४	१०	९.८	७.१	५.४	५.३
अन्य संस्थाहरू	०.९	०.९	०.९	०.२	०.५	१.७	१.८
कुल कर्जासापटको बजार हिस्सा (प्रतिशत)							
वाणिज्य बैंक ("क" वर्ग)	७८.६	७६.८	७४.२	७४.०	७७.४	७६.१	७५.७
विकास बैंक ("ख" वर्ग)	६.६	८.७	१०.६	१२.५	१२.५	१३.३	१३.७
वित्त कम्पनी ("ग" वर्ग)	१२.१	१२.१	१२.८	१२.२	८.३	६.७	६.२
अन्य संस्थाहरू	२.७	२.४	२.४	१.३	१.८	३.९	४.५

* बाणिज्य बैंक, विकास बैंक तथा वित्त कम्पनीको सम्पतिमात्र समावेश भएको ।

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक ।

शाखा विस्तार

४.२९ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को चैत मसान्तसम्ममा वाणिज्य बैंकहरूको शाखा संख्या १ हजार ५ सय ७ पुगेको छ । यसै अवधिमा विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूको शाखा संख्या क्रमशः ८ सय ११ र २ सय ५० पुगी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको (क, ख र ग वर्गका संस्थाहरूको) कुल शाखा संख्या २ हजार ५ सय ६८ पुगेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाका यी शाखाहरूलाई आधार मान्दा सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र र मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र वित्तीय विस्तारका दृष्टिकोणले सबै भन्दा पछाडि परेका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाका कुल शाखा मध्ये करिव ४७.० प्रतिशत शाखा मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रमा रहेका छन् भने सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा करिव ४.० प्रतिशत मात्र शाखा रहेका छन् ।

तालिका ४ (ज) : बैंक तथा वित्तीय संस्थाका शाखाहरू

(२०७० चैत मसान्त)

विकास क्षेत्र तथा अञ्चल	वाणिज्य बैंक	विकास बैंक	वित्त कम्पनी	जम्मा	प्रतिशत
पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र	२७८	११०	२७	४१५	१६.२
मेची	७७	३०	८	११५	४.५
कोशी	१३९	६७	१५	२२१	८.६
सगरमाथा	६२	१३	४	७९	३.१
मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र	७५६	३१५	१४४	१२०५	४६.९
जनकपुर	७४	३७	५	११६	४.५
नारायणी	१४४	११५	२३	२८२	११.०
वागमती	५२८	१६३	११६	८०७	३१.४
पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र	२६२	२८७	६८	६१७	२४.०
गण्डकी	१०९	१२४	३३	२६६	१०.४
लुम्बिनी	१२३	१३५	३०	२८८	११.२
धौलागिरी	३०	२८	५	६३	२.५
मध्य पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र	१३२	७५	९	२१६	८.४
राप्ती	४८	३५	५	८८	३.४
कर्णाली	१३	०	०	१३	०.५
भेरी	७१	४०	४	११५	४.५
सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र	८९	२४	२	११५	४.५
सेती	५४	१३	२	६९	२.७
महाकाली	३५	११	०	४६	१.८
कुल जम्मा	१५०७	८११	२५०	२५६८	१००

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक ।

४.३० विकास क्षेत्र अनुसार हेर्दा वित्तीय पहुँचको दृष्टिमा सुदुर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र सबैभन्दा पछाडि परेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको एक शाखाले उक्त विकास क्षेत्रका २२ हजार १९६ जनालाई सेवा प्रदान गरेको छ । विकास क्षेत्रका आधारमा वित्तीय पहुँचको अवस्था पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा सबै भन्दा राम्रो रहेको छ । विकास क्षेत्रगत रूपमा वित्तीय पहुँचको अवस्थालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४ (झ) : वित्तीय पहुँचको अवस्था

विकास क्षेत्र	जनसंख्या	बैंक तथा वित्तीय संस्थाका शाखाहरू (क, ख र ग वर्ग)	प्रति शाखा जनसंख्या
पूर्वाञ्चल	५८११५५५	४१५	१४००४
मध्यमाञ्चल	९६५६९८५	१२०५	८०१४
पश्चिमाञ्चल	४९२६७६५	६१७	७९८५
मध्य-पश्चिमाञ्चल	३५४६६८२	२१६	१६४२०
सुदुर-पश्चिमाञ्चल	२५५२५१७	११५	२२१९६
जम्मा	२६४९४५०४	२५६८	१०३१७

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक र केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग ।

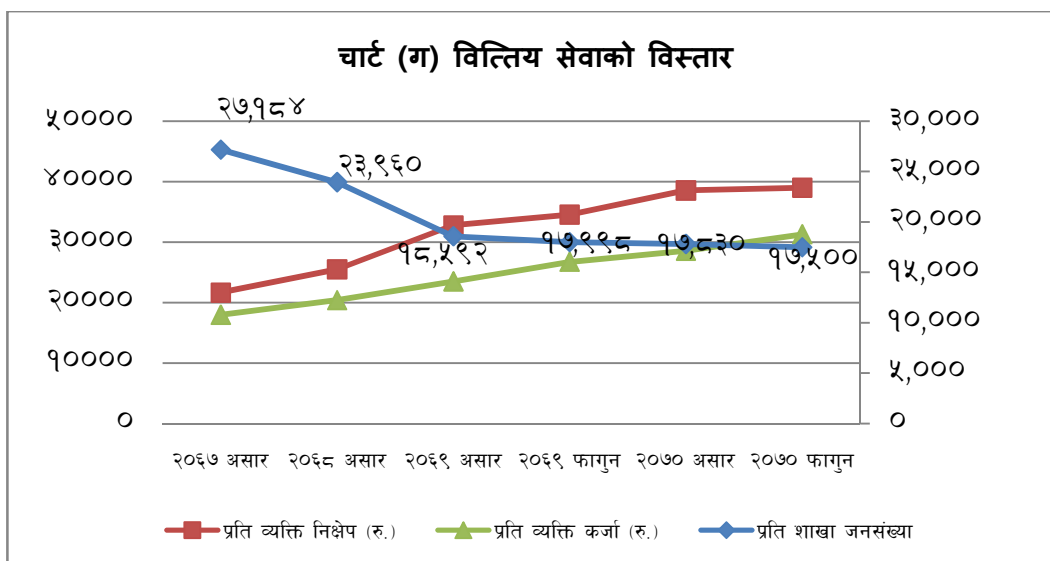
४.३१ बैंकिङ कारोवारमा सबैभन्दा ठूलो हिस्सा ओगटेको वाणिज्य बैंकहरूको कुल निक्षेपलाई आधार मान्दा २०७० असार मसान्तमा प्रति व्यक्ति औसत निक्षेप रु. ३८ हजार ५ सय ३० रहेकोमा २०७० फागुनमा यस्तो निक्षेप बढेर रु. ३८ हजार ९ सय ७८ पुगेको छ । त्यसैगरी, २०७० असारमा वाणिज्य बैंकहरूबाट प्रवाहित प्रति व्यक्ति औसत कर्जा रु. २८ हजार ५ सय ८० रहेकोमा २०७० फागुन मसान्तमा सो कर्जा रु. ३१ हजार २ सय ९९ पुगेको छ ।

तालिका ४ (अ) : वित्तीय विस्तार तथा प्रगाढताका केही परिसूचकहरू

	२०६७ असार	२०६८ असार	२०६९ असार	२०६९ फागुन	२०७० असार	२०७० फागुन
वाणिज्य बैंक शाखा	९६६	११११	१४२५	१४७२	१४८६	१५१४
प्रति शाखा जनसंख्या	२७१८४	२३९६०	१८५९२	१७९९८	१७८३०	१७५००
वाणिज्य बैंकको स्वदेशी निक्षेप (रु.अर्बमा)	५६९.०	६८०.२	८६७.९८	९१५.२८	१०२०.८३	१०३२.७१
प्रति व्यक्ति निक्षेप (रु.)	२१६६८	२५५००	३२७६०	३४५४६	३८५३०	३८९७८
वाणिज्य बैंकको कर्जा (रु. अर्बमा)	४७२.३	५४४.२	६२२.५७	७०८.५१	७५७.२१	८२९.२५
प्रति व्यक्ति कर्जा (रु.)	१७९८५	२०४००	२३४९८	२६७४१	२८,५८०	३१२९९

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक ।

४.३२ देशमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या तथा शाखा विस्तारसँगै वित्तीय प्रगाढता पनि क्रमशः बढ्दो छ । २०६७ असारमा वाणिज्य बैंकको एउटा शाखाबाट २७ हजार १ सय ८४ जनाले वित्तीय सेवा पाएकोमा यसमा सुधार भई २०७० फागुन मसान्तमा वाणिज्य बैंकको एक शाखाले १७ हजार ५ सय जनालाई वित्तीय सेवा प्रदान गरेको छ । साथै, यसै अवधिमा प्रति व्यक्ति निक्षेप तथा कर्जा लगानी पनि उल्लेख्य बढेको छ । वित्तीय विस्तारको अवस्थालाई तलको रेखाचित्रमा देखाइएको छ ।

निक्षेप परिचालन तथा कर्जा प्रवाह

४.३३ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निक्षेप परिचालन ९.७ प्रतिशत (रु. ११५ अर्ब ४७ करोड) ले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा त्यस्तो निक्षेप परिचालन ६.८ प्रतिशत (रु. ६८ अर्ब ६२ करोड) ले बढेको थियो । चालु आर्थिक वर्षको समीक्षा अवधिमा वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूको निक्षेप परिचालन क्रमशः ९.५ प्रतिशत, १३.७ प्रतिशत र ७.५ प्रतिशतले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको आठ महिनाको अवधिमा वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीको निक्षेप परिचालन क्रमशः ५.७ प्रतिशत, ८.५ प्रतिशत र ४.७ प्रतिशतले बढेको थियो । वार्षिक विन्दुगत आधारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निक्षेप परिचालन २०.७ प्रतिशत (रु. २२३ अर्ब १२ करोड) ले वृद्धि भई २०७० फागुन मसान्तमा रु. १३०३ अर्ब ५६ करोड पुगेको छ । विप्रेषण आय उच्च दरले बढ्नुका साथै सरकारको बजेट पनि समयमा नै आएको कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निक्षेप परिचालन समीक्षा अवधिमा बढ्न गएको हो ।

४.३४ त्यसैगरी, समीक्षा अवधिमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा तथा लगानीतर्फ निजी क्षेत्रको दावी ११.० प्रतिशत (रु. १०३ अर्ब ८१ करोड) ले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो कर्जा तथा लगानीमा निजी क्षेत्रको दावी १४.६ प्रतिशत (रु. ११४ अर्ब) ले बढेको थियो । चालु आर्थिक वर्षको समीक्षा अवधिमा वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूको कर्जा तथा लगानीमा निजी क्षेत्रको दावी क्रमशः ११.२ प्रतिशत, १४.९ प्रतिशत र १.९ प्रतिशतले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीको यस्तो दावी क्रमशः १४.३ प्रतिशतले, १६.१ प्रतिशतले र १५.४ प्रतिशतले बढेको थियो ।

तालिका ४ (ट) : निक्षेप परिचालन तथा कर्जा प्रबाह

(रु. करोडमा)

शीर्षक	२०६९ असार मसान्त	२०६९ फागुन मसान्त	२०७० असार मसान्त	२०७० फागुन मसान्त	प्रथम आठ महिनामा प्रतिशत परिवर्तन	
					२०६९/७०	२०७०/७१
निक्षेप परिचालन						
वाणिज्य बैंकहरू	८६१६९	९११२२	१०१५५८	१११२२१	५.७	९.५
विकास बैंकहरू	१२२१३	१३२४८	१५५२२	१७६५६	८.५	१३.७
वित्त कम्पनीहरू	७५४०	७८९५	६८१७	७३२६	४.७	७.५
बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू +	१०११८२	१०८०४४	११८८०९	१३०३५६	६.८	९.७
कर्जा प्रबाह (निजी क्षेत्रमा)						
वाणिज्य बैंकहरू	६१३४३	७०११६	७४६००	८२९३६	१४.३	११.२
विकास बैंकहरू	१००५४	११६७७	१२९०४	१४८२६	१६.१	१४.९
वित्त कम्पनीहरू	६५२९	७५३३	६६१४	६७३८	१५.४	१.९
बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू +	७७९२६	८९३२६	९४११८	१०४५००	१४.६	११.०

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक ।

* अपरिष्कृत ।

+ एक आपसको हिसाव मिलान भएपछि ।

मर्जर तथा एक्विजेशन

४.३५ बैंकिंग तथा वित्तीय प्रणालीको सम्वर्धन गरी सोप्रति सर्वसाधारणको विश्वास अभिवृद्धि गर्ने, वित्तीय स्थायित्वको लागि निक्षेपकर्ताको हित संरक्षण गर्ने, वित्तीय प्रणालीको पुँजीगत आधार सुदृढ गरी प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताको विस्तार गर्ने, लगानीकर्ताको हित संरक्षण गर्ने आदि उद्देश्यका साथ ल्याइएको गाभ्ने तथा गाभिने सम्बन्धी विनियमावली २०६८ पश्चात बैंक तथा बित्तीय

संस्थाहरूको एक आपसमा गाभिने क्रम उत्साहजनक रुपमा अगाडी बढेको छ । पुँजीगत आधार द्रो हुने, कारोवारको क्षेत्र बढ्ने, स्तरमा मितव्ययिताको कारण लागत/खर्च न्यूनीकरणमा सहयोग पुग्ने, प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता विस्तार हुने, सिनर्जी प्रभाव (Synergy Effect) पर्ने, आम्दानी बढ्ने आदि जस्ता फाइदाहरू गाभ्ने तथा गाभिने प्रकृयाबाट प्राप्त हुने कारण यसप्रति बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको आकर्षण बढ्दै गएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्था एक आपसमा गाभ्ने/गाभिने विनियमावली कार्यान्वयनमा आएपछि २०७० चैत मसान्तसम्ममा ५३ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू एकआपसमा गाभिई २१ वटा संस्था बनेका छन् । त्यस्तै, चालु आर्थिक वर्षको ९ महिनाको अवधिमा १५ वटा संस्था गाभिएर ६ वटा संस्था बन्ने गरी सैद्धान्तिक सहमति प्रदान गरिएको छ ।

निष्कृत्य कर्जाको स्थिति

४.३६ वाणिज्य बैंक तथा विकास बैंक समूहको निष्कृत्य कर्जा र यसको कुल कर्जासँगको अनुपात २०७० असार मसान्तको तुलनामा २०७० पुस मसान्तमा बढेको छ । तर वित्त कम्पनी समूहको निष्कृत्य कर्जाको अनुपात भने सोही अवधिमा सीमान्त दरले घटेको छ । जस अनुसार वाणिज्य बैंक समूहको निष्कृत्य कर्जा २०७० असार मसान्तको २.६ प्रतिशतबाट वृद्धि भई २०७० पुस मसान्तमा ३.१ प्रतिशत पुगेको छ । त्यस्तै, विकास बैंक समूहको निष्कृत्य कर्जा २०७० असार मसान्तको ४.५ प्रतिशतबाट बढेर २०७० पुस मसान्तमा ५.६ प्रतिशत पुगेको छ । तर वित्त कम्पनी समूहको निष्कृत्य कर्जा भने २०७० असार मसान्तको १६.० प्रतिशतबाट सीमान्त दरले घटी २०७० पुसमा १५.७ प्रतिशतमा झरेको छ । घर जग्गा व्यावसायमा आएको मन्दीसँगै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा असुलिमा असर परेकाले समीक्षा अवधिमा निष्कृत्य कर्जा केही बढ्न गएको हो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निष्कृत्य कर्जाको अवस्थालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४ (ठ) : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निष्कृत्य कर्जा

(रु. करोडमा)

बैंक तथा वित्तीय संस्था	२०६९ असार		२०७० असार		२०७० पुस	
	निष्कृत्य कर्जा	प्रतिशत	निष्कृत्य कर्जा	प्रतिशत	निष्कृत्य कर्जा	प्रतिशत
वाणिज्य बैंक	१६३६.१	२.६	१९४५.२	२.६	२५५५.१	३.१
विकास बैंक	४९२.१	४.९	६०३.३	४.५	८२०.७	५.६
वित्त कम्पनी	८८१.७	१२.७	१०५१.२	१६.०	१०५३.८	१५.७

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक ।

लघुवित्त कारोवार गर्ने (घ) वर्गका संस्थाहरू

४.३७ ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने विपन्न वर्गका समुदायलाई (विशेषगरी महिलाहरूलाई) वित्तीय सेवा प्रदान गरी विविध किसिमका आयमूलक काममा संलग्न गराउनका लागि लघुवित्त कारोवार गर्ने विभिन्न बैंक तथा संस्थाहरू कार्यरत रहेका छन् । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा लघु वित्त सम्बन्धी कारोवार गर्ने "घ" वर्गका वित्तीय संस्थाहरू अन्तर्गत ५ वटा ग्रामीण विकास बैंक, २६ वटा ग्रामीण बैंकिङ्ग पद्धति अनुशरणकर्ता र ४ वटा लघुवित्त सम्बन्धी थोक कारोवार गर्ने संस्थाहरू समेत गरी जम्मा ३५ वटा संस्थाहरू कार्यरत रहेका छन् ।

४.३८ लघुवित्त सम्बन्धी कारोवार गर्ने "घ" वर्गका वित्तीय संस्थाहरूको कुल सम्पत्ति/दायित्व २०७० फागुन मसान्तमा २०७० असार मसान्तको तुलनामा १९.८ प्रतिशतले बढेर रु. ४२ अर्ब ८२ करोड पुगेको छ । २०७० फागुन मसान्तमा यी संस्थाहरूको कुल निक्षेप र सापटी क्रमशः रु. ९ अर्ब ५६ करोड र रु. २२ अर्ब ९७ करोड पुगेको छ भने कुल कर्जा र लगानी क्रमशः रु. ३० अर्ब ४२ करोड र रु. ३ अर्ब २३ करोड पुगेको छ ।

तालिका ४ (ड) : लघुवित्त संस्थाहरूको साधनको स्रोत तथा उपयोगको विवरण

(रु. करोडमा)

	विवरण	२०७० असार	२०७० फागुन*	प्रतिशत परिवर्तन
साधन	पूँजी कोष	३८०.१३	४७७.७६	२५.७
	निक्षेप	७२२.५४	९५५.४८	३२.२
	सापटी	२०२१.४२	२२९६.९०	१३.६
	अन्य	३६६.०७	४५६.१४	२४.६
	नाफा नोक्सान हिसाव	८४.९१	९५.५१	१२.५
	साधन / उपयोग	३५७५.०७	४२८१.७९	१९.८
उपयोग	तरल कोष	६३२.९७	५३७.७१	-१५.१
	लगानी	३०७.९८	३२३.११	४.९
	कर्जा तथा सापटी	२३३९.२२	३०४१.९८	३०.०
	अन्य	२८१.७३	३६८.८२	३०.९
	नाफा नोक्सान हिसाव	१३.१७	१०.१७	-२२.८

* अपरिष्कृत /

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

अन्य वित्तीय संस्थाहरूको साधनको स्रोत र उपयोगको स्थिति

कर्मचारी सञ्चय कोष

४.३९ कर्मचारी सञ्चय कोष ऐन, २०१९ अन्तर्गत २०१९ भदौ ३१ गते स्थापित कर्मचारी सञ्चय कोषले निजामती कर्मचारी, सैनिक, प्रहरी, शिक्षक, सरकारी संस्थान तथा केही निजी कम्पनीका कर्मचारीहरूको सञ्चय कोषको व्यवस्थापन गर्दै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा कोषमा ४ लाख ८३ हजार सञ्चयकर्ताहरू आवद्ध रहेका छन् । गतवर्षको सोही अवधिमा कोषमा ४ लाख ८० हजार सञ्चयकर्ताहरू आवद्ध रहेका थिए ।

४.४० सञ्चयकर्ताहरूलाई ऋण प्रदान गर्नुको अतिरिक्त यस कोषले घर जग्गा व्यवसाय, उद्योग तथा जलविद्युत परियोजनामा पनि लगानी गरेको छ । यस कोषको सम्पत्ति / दायित्व २०७० असार मसान्तमा रु. १ खर्व ४५ अर्ब ७० करोड रहेकोमा २०७० फागुन मसान्तमा यस्तो सम्पत्ति / दायित्व रु. १ खर्व ६० अर्ब ३३ करोड रहेको छ । सञ्चयकर्ताहरूको संचित रकम २०७० फागुन मसान्तसम्ममा रु. १ खर्व ५४ अर्ब ६१ करोड पुगेको छ ।

नागरिक लगानी कोष

- ४.४१ नागरिक लगानीकोष ऐन, २०४७ अन्तर्गत २०४७ चैत ४ गते स्थापित नागरिक लगानी कोषले व्यक्तिगत तथा संस्थागत बचत परिचालन गर्नुका साथै ऋण तथा सापटी प्रदान गर्ने र विभिन्न संगठित संस्थाहरूको धितोपत्र निष्कासनको कामलाई सहज तुल्याउन निष्काशन प्रबन्धकको कामसमेत गर्दै आएको छ । यस कोषको सम्पत्ति तथा दायित्व २०७० असार मसान्तमा रु. ४२ अर्ब ७५ करोड रहेकोमा २०७० फागुन मसान्तमा यस्तो सम्पत्ति तथा दायित्व अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा १३.६ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ४८ अर्ब ६२ करोड पुगेको छ । यस कोषको स्रोत तर्फ हेर्दा अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा २०७० फागुन मसान्तमा निक्षेप (कोष संकलन) १४.१ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ४६ अर्ब २ करोड पुगेको छ । समीक्षा अवधिमा संकलित कुल कोष रकममध्ये कर्मचारी वचत वृद्धि अवकाश कोषको अंश ६३.९ प्रतिशत, नागरिक एकांक योजनाको अंश २.० प्रतिशत, उपदान कोष योजनाको अंश १७.६ प्रतिशत, लगानी कर्ता हिसाव योजनाको अंश ४.३ प्रतिशत र बीमा कोषबाट संकलित रकमको अंश १२.२ प्रतिशत रहेको छ ।
- ४.४२ कोषले पुँजी बजार सेवा अन्तर्गत मर्चेन्ट बैकिङ्ग कारोबारमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु. ६ अर्ब ६ करोड बराबरको साधारण तथा हकप्रद शेयर निष्कासनको काम सम्पन्न गरेको छ । कोषबाट २०७० फागुन मसान्तसम्ममा रु. ९३ करोड ४१ लाखको साधारण तथा हकप्रद शेयर निष्कासन भएको छ भने शेयर रजिष्ट्रार सेवा शुल्क, शेयर निष्काशन शुल्क तथा प्रत्याभूति कमिसन शुल्क तर्फ रु. २४ लाख ५४ हजार रकम आर्जन भएको छ ।
- ४.४३ नागरिक लगानी कोषले आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा विभिन्न क्षेत्रमा गरी रु. ३९ अर्ब ३ करोड लगानी गरेकोमा २०७० फाल्गुन मसान्तमा यस्तो लगानी रु. ४३ अर्ब ३९ करोड पुगेको छ । २०७० फागुन मसान्तसम्म भएको लगानीमा मुद्रति निक्षेप लगायतका निश्चित ब्याज प्राप्त हुने साधनहरूमा कुल लगानीको अंश ५३.५ प्रतिशत, सरकारी ऋणपत्रमा भएको लगानीको अंश ५.८ प्रतिशत, शेयरधितोपत्रमा भएको लगानीको अंश ७.१ प्रतिशत, समकालीन कर्जाको अंश २२.५ प्रतिशत र अन्य लगानीको अंश ११.१ प्रतिशत को छ ।

हुलाक बचत बैंक

४.४४ नेपाल सरकार, हुलाक सेवा विभागद्वारा सञ्चालित हुलाक बचत बैंकले २०३३ सालदेखि कार्य प्रारम्भ गरेको हो । निक्षेप संकलन गर्न स्वीकृत हुलाक कार्यालयहरूको संख्या १ सय १७ रहेको भएतापनि २०७० फागुन मसान्तसम्ममा ६८ वटा कार्यालयहरूले मात्र बैंकिङ्ग कार्य सञ्चालन गरिरहेका छन् । हुलाक बचत बैंकको कुल निक्षेप २०७० असार मसान्तमा रु. १ अर्ब ४३ करोड रहेकोमा २०७० फागुन मसान्तमा रु. १ अर्ब ५३ करोड पुगेको छ । सो बैंकमा २०७० फागुन मसान्तमा कुल खाता संख्या ६२ हजार ५ सय ६२ रहेको छ ।

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम

४.४५ प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा वाणिज्य बैंकहरूलाई लगानी गर्न प्रोत्साहित गर्ने उद्देश्यले २०३१ साल असोज ४ गते स्थापना भएको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगमले प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र कर्जालगायत पशुधन सुरक्षण, तरकारी बाली सुरक्षण, वैदेशिक रोजगार कर्जा सुरक्षण, लघु तथा विपन्न वर्ग कर्जा सुरक्षण र साना तथा मझौला उद्यम कर्जा सुरक्षण जस्ता कार्यहरू गर्दै आएको छ । हाल निगमको चुक्ता पुँजी रु. १ अर्ब ५४ करोड १२ लाख रहेको छ । स्वामित्व संरचना तर्फ नेपाल सरकारको ८८.९ प्रतिशत, नेपाल राष्ट्र बैंकको १०.० प्रतिशत, नेपाल बैंक लि. र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. को १.१ प्रतिशत रहेको छ ।

४.४६ निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगमले २०७० फागुन मसान्तसम्ममा रु. ५४ करोड ९ लाख कर्जा सुरक्षण गरेकोमा २०७० चैत मसान्तसम्ममा रु. ८८ करोड ६ लाख कर्जा सुरक्षण भएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी गरिएको निर्देशन बमोजिम “क”, “ख”, “ग” र “घ” वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो संस्थामा प्राकृतिक व्यक्तिका नाममा बचत तथा मुद्दति खातामा रहेको रु. २ लाखसम्मको निक्षेप सुरक्षण गर्नु पर्ने व्यवस्था बमोजिम २०७० चैत्र मसान्तसम्ममा उक्त निगमबाट विभिन्न १ सय ७७ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको जम्मा रु. २ खर्व ५२ अर्ब ७६ करोड वरावरको निक्षेप रकम सुरक्षण भइसकेको छ ।

कर्जा सूचना केन्द्र लिमिटेड

४.४७ नेपाल राष्ट्र बैंकको अगुवाईमा २०४६ सालमा स्थापना भएको कर्जा सूचना केन्द्र लिमिटेडले ऋणको भुक्तानी सम्बन्धी अवस्थाको बारेमा जानकारी हासिल गरी सो जानकारी बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई उपलब्ध गराउने र कालोसूचीमा रहेका ऋणीहरूको विवरण तयार पार्ने गर्दछ । यस केन्द्रमा नेपाल राष्ट्र बैंक, वाणिज्य बैंक समूह, विकास बैंक समूह र वित्त कम्पनी समूहको क्रमशः १० प्रतिशत, ६५ प्रतिशत, १० प्रतिशत र १५ प्रतिशत शेयर स्वामित्व रहेको छ । २०७० असार मसान्तमा विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाका २ हजार ७ सय ८१ ऋणीहरू कालोसूचीमा रहेकोमा २०७० चैत मसान्तमा यो संख्या ३ हजार १ सय २६ पुगेको छ । सोही अवधिमा २ हजार ३ ऋणीहरू सो सूचीबाट हटेका छन् ।

ग्रामीण स्वावलम्बन कोष

४.४८ वि.सं. २०४७ सालमा स्थापना भएको ग्रामीण स्वावलम्बन कोषले स्थानीय स्रोत, साधन र सीपको अधिकतम उपयोग गरी लक्षित वर्गको आर्थिक एवं सामाजिक स्तरमा सुधार ल्याउने उद्देश्यले थोक कर्जा उपलब्ध गराउँदै आएको छ । यस कोषमा नेपाल सरकारबाट हालसम्म जम्मा रु. २९ करोड र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट रु. २५ करोड ३४ लाख प्राप्त भई हाल कोषको पुँजी रु. ५४ करोड ३४ लाख रहेको छ । सोही पुँजीबाट कोषले ग्रामीण स्वावलम्बन कोष सञ्चालन निर्देशिका, २०६९ मा व्यवस्था भए बमोजिम आफूसँग आबद्ध संस्थाहरूलाई सम्बन्धित संस्थाहरूको क्षमता तथा प्राथमिक पुँजीको आधारमा कर्जा उपलब्ध गराउँदै आएको छ । कोषबाट विपन्न वर्गको आर्थिक उत्थानका लागि प्रति व्यक्ति बढीमा रु. ९० हजारसम्मको कर्जा सहकारी तथा गैर -सरकारी संस्थाहरू माफत उपलब्ध गराउन सकिने व्यवस्था रहेको छ ।

४.४९ कोषबाट २०७० साल फागुन मसान्तसम्ममा ८२५ वटा सहकारी संस्था र ५३ वटा गैर -सरकारी संस्था गरी कुल ८७८ संस्थाहरूलाई रु. १ अर्ब २१ करोड ६२ लाख कर्जा प्रवाह भएकोमा उक्त कर्जामध्ये रु. ६९ करोड १४ लाख असुली भएको छ भने रु. ५२ करोड ४८ लाख कर्जा लगानीमा रहिरहेको छ । सहकारी

तथा गैर -सरकारी संस्थाहरूलाई कोषबाट प्रवाहित कर्जाको असुली दर ९४.७५ प्रतिशत रहेको छ । कोषबाट उपलब्ध गराइएको कर्जाबाट गैर -सरकारी संस्थाले २७ जिल्लामा र सहकारी संस्थाले ६६ जिल्लामा सेवा पुऱ्याएका छन् भने कुल ४३ हजार ५०८ ग्रामीण घर परिवारले विभिन्न आय तथा स्वरोजगारमूलक कार्यक्रमहरू संचालन गरी प्रत्यक्षरूपले लाभान्वित भएका छन् ।

- ४.५० आर्थिक वर्ष २०५९/६० देखि दीर्घकालीन पुँजीको आवश्यकता पर्ने व्यवसायहरू खासगरी चिया, अलैंची, कोल्डस्टोरका लागि कृषि विकास बैंक र लघुवित्त सम्बन्धी कार्य गर्ने विकास बैंकहरूलाई कोषबाट थोक कर्जा उपलब्ध गराउने व्यवस्था समेत रहेको छ । यस अन्तर्गत २०७० फागुन मसान्तसम्ममा कृषि विकास बैंक लिमिटेडलाई प्रवाहित कर्जामध्ये रु. ७ करोड ६८ लाख लगानीमा रहिरहेको छ । दीर्घकालीन कर्जाको असुली दर भने शतप्रतिशत रहेको छ ।

तालिका ४ (ढ) : ग्रामीण स्वाबलम्बन कोषको प्रगति विवरण

(रु. करोडमा)

क्र.स	विवरण	२०७० असार	२०७० फागुन
१.	कर्जा वितरण भएको जिल्ला संख्या	६६	६६
२	कर्जा वितरित संस्था संख्या	७२१	८७९
३	लाभान्वित परिवार संख्या	४०,००४	४३,५०८
४	वितरित कर्जा रकम (रु. करोडमा)	१२१.१	१३७.५
५	असुल भएको रकम (रु. करोडमा)	६७.४	७७.४
६	लगानीमा रहिरहेको रकम (रु. करोडमा)	५३.६	६०.२
७	भाखा नाघेको कर्जा (असुल हुनुपर्ने रकमको प्रतिशत)	३.६	५.२
८	कर्जा असुली (प्रतिशत)	९६.४	९४.८

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक ।

सीमित बैंकिङ कारोवार गर्ने सहकारी संस्थाहरू

४.५१ सहकारी ऐन, २०४८ अन्तर्गत स्थापना भई सीमित बैंकिङ कारोबार गर्ने नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त गरेका सहकारी संस्थाहरूले नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा जारी गरिएको निर्देशनको अधीनमा रही सीमित बैंकिङ कारोवार गर्दै आएका छन् । २०७० फागुन मसान्तसम्ममा यस्ता संस्थाहरूको संख्या १५ र राष्ट्रिय सहकारी विकास बैंक समेत गरी जम्मा १६ रहेको छ । यी संस्थाहरूको कुल सम्पत्ति तथा दायित्व २०७० असार मसान्तसम्ममा रु. १५ अर्ब ४१ करोड ५० लाख रहेकोमा २०७० फागुन मसान्तसम्ममा रु. १६ अर्ब ६४ करोड १६ लाख पुगेको छ । यसैगरी, २०७० फागुन मसान्तसम्ममा यी संस्थाहरूको निक्षेप संकलन रु १२ अर्ब ७ करोड ७७ लाख पुगेको छ भने कर्जा तथा सापटी रु. ११ अर्ब १ करोड ८३ लाख पुगेको छ । यी संस्थाहरूले २०७० फागुन मसान्तसम्ममा सरकारी धितोपत्र, मुद्दति खाता र अन्यमा गरी रु. १ अर्ब ३४ करोड ३३ लाख लगानी गरेका छन् ।

४.५२ सहकारी ऐन, २०४८ बमोजिम दर्ता भई कारोवार गरिरहेका सहकारी संस्थाहरूको संख्या २०७० चैत मसान्तसम्ममा ३० हजार पुगेको छ । जसमध्ये करिव १३ हजार वटा संस्थाहरूले बचत संकलन तथा ऋण प्रवाह गर्ने गर्दछन् भने करिव ४ हजार वटा संस्थाहरूले बहुउद्देश्यीय कारोवार गर्दै आएका छन् ।

तालिका ४ (ण) : सहकारी संस्थाहरूको गतिविधिको झलक

(रु. करोडमा)

विवरण	२०६८ चैत	२०६९ चैत	२०७० चैत
सहकारीको संख्या	२५,३७१	२८,२४८	३०,०८०
सदस्य संख्या	३६,१९.९१३	४१,१४,२३४	४३,९६,४४४
सेयर पुँजी	२,२७४.०	२,७६८.०	३,५०६.८
बचत	१२,७२१.०	१४,८०३.०	१५,९७३.३
लगानी	१३,६२८.०	१३,७८२.०	१३,५१५.३

स्रोत: नेपाल सरकार,सहकारी तथा गरीवी निवारण मन्त्रालय, सहकारी विभाग ।

वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम

- ४.५३ नेपाल सरकार, विश्व बैंक र बेलायत सरकारको अन्तर्राष्ट्रिय विकास विभाग (Department for International Development) को ऋण तथा अनुदान सहयोगमा सन् २००३ बाट शुरू भएको वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमको अवधि सन् २०११ मा समाप्त भएपश्चात् पनि वित्तीय क्षेत्र सुधारको कार्यलाई निरन्तरता दिइएको छ ।
- ४.५४ नेपाल सरकारको Development Policy Credit कार्यक्रम अन्तर्गत Department for International Development (DFID), UK को आर्थिक तथा प्राविधिक सहायतामा अन्तर्राष्ट्रिय कन्सल्टिङ्ग फर्म र स्थानीय साझेदारहरुबाट संयुक्त रुपमा नेपालका २२ वटा वाणिज्य बैंक, २० वटा विकास बैंक र १२ वटा वित्त कम्पनीहरु गरी जम्मा ५४ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको विशेष निरीक्षण गर्ने कार्य सुरु भएको छ ।
- ४.५५ नेपालको वित्तीय क्षेत्रको समग्र विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन गरी वित्तीय स्थायित्व र आर्थिक विकासमा वित्तीय क्षेत्रको भूमिका सशक्त तुल्याउन नीतिगत र रणनीतिगत रुपमा सहयोग पुर्याउने उद्देश्यले अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोष र विश्व बैंकको संयुक्त तत्वावधानमा Financial Sector Assessment Program (FSAP) सम्पन्न भएको छ । यसले नेपालको मौद्रिक नीति संरचना, वित्तीय स्थायित्व, वासलका मूल सिद्धान्तहरु, वित्तीय पहुँच, भुक्तानी तथा फछ्यौट प्रणाली, सहकारीहरुका कार्य सम्पादन र सो सम्बन्धी जोखिम, संकट व्यवस्थापन तथा समस्याग्रस्त बैंक रिजोलुशन, ऋण असुली प्रक्रिया, सरकारी स्वामित्वका बैंकहरुको पुनरसंरचना आदि विषय क्षेत्रको समीक्षा एवम् मूल्याङ्कन गरी उक्त क्षेत्रहरुमा सुधारका लागि राय/सुझावहरु समेत प्रदान गरेको छ ।
- ४.५६ वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने, वित्तीय पहुँच बढाउने र वित्तीय क्षेत्रको विकास एवम् विस्तारबाट उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सघाउ पुर्याउने उद्देश्यले वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति तर्जुमा गर्नको लागि माननीय अर्थमन्त्रीको संयोजकत्वमा उच्चस्तरीय स्टेरिङ्ग कमिटी गठन भएको छ । यो रणनीति तर्जुमा गर्नका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकका वरिष्ठ डेपुटी गभर्नरको संयोजकत्वमा प्राविधिक समिति गठन हुनुको साथै बैंक तथा वित्तीय संस्था, बीमा, पुँजी

बजार, सहकारी र अन्य गैर-बैंकिङ्ग वित्तीय क्षेत्र सम्बन्धी गरी जम्मा ५ वटा विषयगत उप-समितिहरू गठन भई रणनीति तयारी गर्ने कार्य अघि बढिरहेको छ ।

- ४.५७ समस्याग्रस्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको यथोचित व्यवस्थापन गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको प्राविधिक सहयोगमा बैंक रिजोल्युशन फ्रेमवर्क तयार गरी जारी गरिएको छ । यसका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले समस्याग्रस्त संस्था रिजोलुशन महाशाखा गठन गरेको छ । यो व्यवस्थाबाट समस्याग्रस्त बैंकको यथोचित व्यवस्थापनमा सहजता हुने अपेक्षा गरिएको छ ।
- ४.५८ संस्थागत स्थायित्वको खोजी गरिरहेका वा प्रणालीबाट बहिर्गमन चाहिरहेका बैंक तथा वित्तीय संस्था अपेक्षित रूपमा ठूलो र सबल संस्थामा विलय भई वित्तीय प्रणालीको एकीकरणलाई प्रोत्साहित गर्न "बैंक तथा वित्तीय संस्था प्राप्त गर्ने सम्बन्धी विनियमावली, २०७०" जारी भएको छ ।
- ४.५९ भुक्तानी तथा फर्छर्यौट प्रणाली सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकले विश्व बैंक र अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगमको प्राविधिक सहयोग लिई चारवटा मस्यौदा प्रतिवेदनहरू (i) Review of Existing Nepal National Payment System, (ii) Nepal Rastra Bank Payment System Oversight, (iii) Nepal Payment System Development Strategy तथा (iv) Implementation of the Payment Oversight Functions: Roadmap तयार गरेको छ । यी प्रतिवेदनहरूको अध्ययन, विश्लेषण तथा आवश्यक परिमार्जनका लागि भुक्तानी तथा हिसाव मिलान प्रणाली कार्यदल गठन हुनुका साथै नेपाल राष्ट्र बैंकको बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग अन्तर्गत एउटा डेस्क स्थापना गरिएको छ ।
- ४.६० वित्तीय स्थायित्व कायम गर्नु हालको ज्वलन्त सवाल रहेको सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंकले नियमित रूपमा वित्तीय स्थायित्व प्रतिवेदन प्रकाशन गरी आएको छ । यसबाट वित्तीय प्रणालीबारे सरोकारवालाहरूलाई जानकारी प्राप्त गर्न सहज हुने र वित्तीय स्थायित्वको प्रवर्धनमा सकारात्मक प्रभाव पर्ने विश्वास लिइएको छ ।
- ४.६१ नियमक निकायहरूको वीचमा सूचना आदान-प्रदान गर्न तथा वित्तीय क्षेत्रका साझा सरोकारका विषयमा नियमित रूपमा छलफल गर्ने परम्परा थालनी गर्ने

नियमकहरु बीचको समन्वय समिति बनाई कार्य प्रारम्भ गरिएको छ । यसबाट यस क्षेत्रको कार्यमा सरलता, एकरूपता र विश्वासको वातावरण सिर्जना हुनुका साथै प्रणालीगत जोखिमको पूर्वानुमान गर्न सहयोग पुग्ने विश्वास लिइएको छ ।

- ४.६२ नेपाल बैंक लिमिटेडको पुनरसंरचना गर्ने उद्देश्यले उक्त बैंकलाई नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०५८ अनुसार नेपाल राष्ट्र बैंकको नियन्त्रणमा लिइएकोमा त्यस्तो नियन्त्रणको अवधि थप गरी २०७१ असारसम्म कायम गरिएको छ ।
- ४.६३ नेपाल बैंक लिमिटेडको पुँजी योजनामा उल्लिखित कार्यहरुमध्ये अधिकांश कार्यहरु सम्पन्न भएका छन् । जसबाट बैंकको चुक्ता पुँजी रु. ३ अर्ब ९६ करोड ५५ लाख पुगेको छ । उपर्युक्त स्वीकृत पुँजी योजनाका कार्यबाट बैंकको पुँजीकोष हाल धनात्मक भएतापनि निमायक निकायले तोकेको अनुपातमा पुग्न नसकेको हुँदा पुँजी योजनामा रहेका बाँकी कार्य अन्तर्गत बैंकमा रहेको गैर-बैंकिङ्ग सम्पत्ति बिक्री गर्ने प्रक्रिया अघि बढाइएको छ ।
- ४.६४ राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको स्वीकृत पुँजी योजनामा उल्लिखित कार्यहरुमध्ये नेपाल सरकारको तर्फबाट नगद नै थप गरेको रकम, नेपाल सरकारले वित्तीय क्षेत्र परियोजना अन्तर्गत बैंकलाई उपलब्ध गराएको ऋण रकमलाई बैंकको शेयर पुँजीमा परिणत रकम र हाल बैंकसँग रहेको नेपाल सरकारको १ प्रतिशत प्रिफरेन्स शेयरलाई साधारण शेयरमा परिवर्तन गरिएको रकम तथा त्यस बापत सरकारलाई तिर्न बाँकी लाभांशलाई शेयर पुँजीमा परिवर्तन गरिएको रकमका कारणबाट बैंकको चुक्ता पुँजी रु. ८ अर्ब ५८ करोड ९० लाख पुगेको छ ।
- ४.६५ समग्रमा, सुधार योजना कार्यान्वयनका क्रममा रहेका नेपाल बैंक लि. र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.को चुक्ता पुँजीमा उल्लेख्य वृद्धि भएको, दुवै बैंकको निक्षेप उल्लेख्य रुपमा वृद्धि भएको, निष्कृत्य कर्जाको मात्रा क्रमशः घट्दै गएको तथा समीक्षा अवधिमा बैंकहरु मुनाफामा सञ्चालनमा रहेको कारण समग्रमा दुबै बैंकको वित्तीय अवस्था सुधारोन्मुख छ । यी दुई बैंकको भाखा नाघेको कर्जा र पुँजी कोषको अवस्था तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४ (त) : भाखा नाघेको कर्जा तथा पुँजीकोष

असार मसान्त	कुल कर्जामा भाखा नाघेको कर्जा (प्रतिशत)		ऋणात्मक पुँजीकोष (रु. अर्बमा)	
	नेपाल बैंक लिमिटेड	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक	नेपाल बैंक लिमिटेड	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक
२०६०	६०.४७	६०.१५	९.८०	२२.३९
२०६१	५३.७४	५७.६४	८.९०	२१.००
२०६२	४९.६४	५०.७०	७.१६	२०.००
२०६३	१८.१८	३७.००	६.३०	१८.५९
२०६४	१३.५०	२७.६०	६.२५	१७.२१
२०६५	१२.३८	२१.६५	५.७२	१५.५०
२०६६	४.९४	१५.६४	४.८८	१३.४८
२०६७	४.९८	९.८१	४.७४	९.८४
२०६८	५.२८	१०.९२	४.७९	१०.४५
२०६९	५.८३	७.२७	३.०१	४.७४
२०७०	४.५३	५.३१	०.९६४	०
२०७० पुस	५.६४	४.९२	०	०

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी अन्य व्यवस्थाहरू

४.६६ वित्तीय समावेशीकरणलाई अरु प्रभावकारी बनाउन विद्यमान शाखा स्थापना सम्बन्धी नीतिलाई पुनरावलोकन गरी अति दुर्गम जिल्लामा एउटा र अन्य जिल्लाहरूमा दुई वटा शाखा स्थापना गरेपछि मात्र काठमाडौँ उपत्यकामा एक वटा शाखा स्थापना गर्न पाउने व्यवस्था गरिएको छ । उपत्यकाभित्र चक्रपथ बाहिरका बस्तीहरूमा बैंकिङ्ग सेवा विस्तार गर्ने उद्देश्य लिइएको छ भने लघुवित्त संस्थाले शाखा कार्यालय खोल्न नेपाल राष्ट्र बैंकको पूर्व स्वीकृति लिन नपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

४.६७ “घ” वर्गका वित्तीय संस्थाहरूलाई वित्तीय सेवाको पहुँच कम भएका ९ वटा जिल्लाहरूमा शाखा खोलेमा दिइने शून्य ब्याजदर कर्जालाई यस आर्थिक वर्षमा थप सरल पारी वित्तीय पहुँच कम भएका २२ वटा जिल्लाहरूमा शाखा खोलेमा शून्य ब्याजदर कर्जा दिइने व्यवस्था गरिएको छ ।

- ४.६८ वित्तीय ग्राहक संरक्षण तथा वित्तीय साक्षरता सम्बन्धी व्यवस्थाको मस्यौदा तयार गरी राय/प्रतिक्रिया लिने कार्य भइरहेको छ ।
- ४.६९ नेपाल राष्ट्र बैंकका डेपुटी गभर्नरको संयोजकत्वमा गठित गुनासो व्यवस्थापन समितिमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा जम्मा ४७ वटा गुनासो तथा उजुरीहरु परेकोमा २७ वटा उपर सुनुवाई भइसकेको छ । बाँकी २० वटा गुनासोबारे निवेदक तथा सम्बन्धित पक्षसँग समन्वय गराई सहमति गर्न पहल गरिएको छ ।
- ४.७० कुखुरापालन व्यवसायका लागि प्रवाह गरेको कर्जा बर्डफ्लु रोगका कारण ऋणीले साविकको भुक्तानी तालिका वा शर्त बमोजिम चुक्ता गर्न नसक्ने भएमा कर्जा पुनरसंरचना वा पुनरतालिकीकरण गर्न सकिने गरी छुट प्रदान गरिएको छ ।
- ४.७१ कफी, सुन्तला, चिया जस्ता कृषि उत्पादनमूलक व्यवसाय र पशुपालन तथा दुग्धजन्य उत्पादनमूलक व्यवसायका लागि रु. १० लाखसम्मको कर्जा प्रवाह गर्दा सम्भाव्यताका आधारमा परियोजनाकै धितोमा कर्जा प्रवाह गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।
- ४.७२ नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त "क", "ख" र "ग" वर्गका संस्थाले रु. ५० हजारभन्दा बढीको लघुकर्जा कारोबार गर्दा सम्बन्धित शाखा कार्यालयको कार्यक्षेत्र (कर्जा प्रवाह हुने क्षेत्र) मा कार्यरत अन्य इजाजतपत्र प्राप्त "क", "ख", "ग" र "घ" वर्गको संस्थासँग एक आपसमा अनिवार्य रुपमा कर्जा सूचना आदान-प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । त्यस्तै, लघुवित्त वित्तीय संस्थाले लिएको सापटी रकम लक्षित वर्गमा प्रवाह भएको नपाइएमा प्रचलित बैंकदरको हिसाबले त्रैमासिक रुपमा हर्जाना लगाइने व्यवस्था गरिएको छ ।
- ४.७३ विद्यमान नेपाल राष्ट्र बैंक निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०५९ खारेज गरी नेपाल राष्ट्र बैंक निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०७० लागू गरिएको छ । त्यस्तै, हायर पर्चेज कर्जा दिने कम्पनीलाई स्वीकृति दिने नीतिगत एवम् प्रक्रियागत व्यवस्था, २०७० स्वीकृत गरी लागू गरिएको छ ।

- ४.७४ बासेल-३ का प्रावधानहरूलाई आवश्यकता र औचित्यताका आधारमा क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै लैजाने नीति अनुसार नेपालका वाणिज्य बैंकहरूमा पुँजी नियमनको वर्तमान अवस्था एवम् बासेल-३ का आधारभूत प्रावधानहरूको अध्ययनका आधारमा तयार पारिएको A Study on Basel III and Nepalese Banking : An Assessment of Capital Regulation in Nepal (Consultative Document for Basel III Implementation) प्रकाशित गरिएको छ ।
- ४.७५ वित्तीय क्षेत्रमा कारोबारगत तथा प्रणालीगत जोखिम वृद्धि भइरहेको सन्दर्भमा दवाव परीक्षण गर्ने कार्यविधि तयार गरी "क" वर्गका बैंकलाई आवधिक रूपमा दवाव परीक्षण गर्ने तथा सोको प्रतिवेदन पेश गर्ने निर्देशन दिइएकोमा "ख" तथा "ग" वर्गका राष्ट्रिय स्तरका वित्तीय संस्थामा समेत सो व्यवस्था लागू गरिएको छ ।
- ४.७६ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू स्वस्थ एवम् स्वच्छ ढंगले सञ्चालन गर्नका लागि न्यूनतम मापदण्ड तय गर्ने तथा एकरूपता कायम गर्ने प्रयोजनको लागि विकास गरिएका वासलका मूल सिद्धान्तहरू (Basel Core Principles) को नेपालमा कार्यान्वयनको अवस्थाको मूल्यांकन र तत्सम्बन्धमा भावी दिनमा रणनीति तय गर्न सघाउ पुऱ्याउने उद्देश्यले वासल मूल सिद्धान्तहरूको कार्यान्वयन अवस्थाको स्वमूल्यांकन (Basel Core Principle Self Assessment) कार्य सम्पन्न भएको छ। साथै, वित्तीय क्षेत्रको समग्र मूल्यांकनको लागि विश्व बैंक र अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषका प्रतिनिधिहरूले मूल्यांकन गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ । ती निकायहरूले दिने सुझाव समेतको आधारमा आवश्यक कार्य योजना (Action Plan) तयार गरिने लक्ष्य रहेको छ ।

समस्या तथा सुझावहरू:

- ४.७७ बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या तथा प्रकार बढ्दै गएतापनि वित्तीय पहुँच तथा समावेशिकरण जुन रूपमा विस्तार हुनुपर्ने हो सो रूपमा हुन सकेको छैन । देशका करिव ३० प्रतिशत जनताले मात्र औपचारिक क्षेत्रबाट वित्तीय सुविधा

पाएको अवस्थाले ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको उपस्थिति अपेक्षित रूपमा विस्तार हुन नसकेको अवस्थालाई दर्शाउँदछ । अतः सरकारी वित्त तथा मौद्रिक नीतिका माध्यमबाट वित्तीय पहुँच नपुगेका ठाउँमा वित्तीय सेवा विस्तार गर्ने तर्फ ध्यान जानु आवश्यक छ ।

४.७८ बढ्दो विप्रेषण आप्रवाहका कारण बैंकिङ्ग क्षेत्रको खुद वैदेशिक सम्पत्ति उल्लेख्य बढ्न गई समग्र शोधनान्तर स्थिति उच्च स्तरको बचतमा रहेको कारण बैंकिङ्ग क्षेत्रमा विगत केही समययता अधिक तरलताको अवस्था रहेको छ । निक्षेपमा भएको वृद्धिको तुलनामा कर्जा विस्तार हुन नसक्दा बैंकिङ्ग क्षेत्रमा अधिक तरलताको अवस्था आएको हो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा विस्तार गर्न नसक्दा उत्पन्न भएको बैंकिङ्ग क्षेत्रको अधिक तरलताको अवस्थालाई समाधान गर्न लगानीको वातावरणमा सुधार गरी उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा बढाउने तर्फ ध्यान जानु आवश्यक छ । साथै, बैंकिङ्ग क्षेत्रमा बेलाबेलामा देखा पर्ने तरलताको उतार चढावबाट अर्थतन्त्रमा पर्ने नकारात्मक प्रभाव न्यूनीकरण गर्न मौद्रिक उपकरणहरूलाई थप प्रभावकारी बनाउँदै तरलता स्थिरीकरणका लागि थप उपकरणको व्यवस्था गर्ने तर्फ पनि ध्यान जानु आवश्यक छ ।

४.७९ वित्तीय प्रणाली प्रतिको सर्वसाधारणको विश्वासनियता अभिवृद्धि गरी वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू एकआपसमा गाभ्ने तथा गाभिने प्रकृया अगाडी बढेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको पुँजीगत आधार मजबुत हुने, स्तरमा मितव्ययिता प्राप्त हुने, कारोबारको क्षेत्र विस्तार हुने, सिनर्जी प्रभाव (Synergy Effect) पर्ने र लागत न्यूनीकरणमा सहयोग पुग्ने विश्वासका साथ यो प्रकृया अगाडी बढेतापनि यसबाट वित्तीय क्षेत्रमा एकाधिकार बढ्ने, वित्तीय समावेशीकरणमा अवरोध आउन सक्ने, Too Big to Fail को समस्या आउन सक्ने तर्फ सचेतता अपनाउँदै यसलाई सफलतापूर्वक अगाडी बढाउन वित्त तथा मौद्रिक नीति बीचमा उचित समन्वय हुनु आवश्यक छ ।

४.८० वित्तीय पहुँच विस्तार, आयआर्जन, स्वरोजगारी, गरिबी न्युनिकरण, चेतनाको स्तरमा वृद्धि, सशक्तिकरण आदिमा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूको महत्वपूर्ण योगदान रहेतापनि ऐन नियममा समसामायिक परिमार्जनको कमी, संस्थागत सुशासनको कमी, वित्तीय अनुशासनको कमी, नियमित अनुगमन तथा सुपरिवेक्षणको कमी, स्वनियमनको कमी, घरजग्गा क्षेत्रमा अत्याधिक लगानी, सहकारीताको भावना विपरीत चल्ने प्रवृत्ति आदिका कारण धेरै सहकारी संस्था समस्याग्रस्त भएको र बचतकर्ताको बचत फिर्ता गर्न नसक्ने अवस्थामा पुगेको तथ्य सार्वजनिक भएको छ । यसबाट सहकारीताको मर्म माथि प्रश्नचिन्ह उठ्ने अवस्था आएको छ । त्यस्ता संस्थाहरूमा समस्या बढ्दै गएमा त्यसले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सम्पादनस्तरमा समेत नकारात्मक प्रभाव पार्ने संभावना रहेको कारण बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूमा देखापरेका समस्याहरू सम्बोधन गर्न तत्काल संस्थागत, संरचनागत, कानुनी, नियमनकारी, व्यवस्थापकीय आदि पक्षहरूमा सुधार गर्ने तर्फ ध्यान जानु आवश्यक छ ।

५. पुँजी बजार तथा बीमा

पुँजीबजार

५.१ सर्वसाधारणहरूका बीचमा साना साना इकाईको रूपमा छरिएर रहने बचतलाई एकत्रित रूपमा परिचालन गरी उत्पादनशील क्षेत्रमा पुऱ्याउने महत्वपूर्ण संयन्त्र पुँजी बजार हो । पुँजीबजार मार्फत विभिन्न क्षेत्रका संगठित संस्थाहरूले छरिएर रहेको बचतलाई संकलन गरी आर्थिक विकासको लागि आवश्यक पर्ने पुँजीको उपलब्धता बढाउन सहयोग पुग्दै आइरहेको छ । पुँजी बजारले अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्तिहरू, बचतकर्ता, बचत परिचालनकर्ता र लगानीकर्ता बीच सम्बन्ध कायम गर्दै देशको आर्थिक विकासको लागि सम्पूर्ण क्षेत्रको उत्पादकत्व बढाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेलिरेको छ ।

प्राथमिक बजार

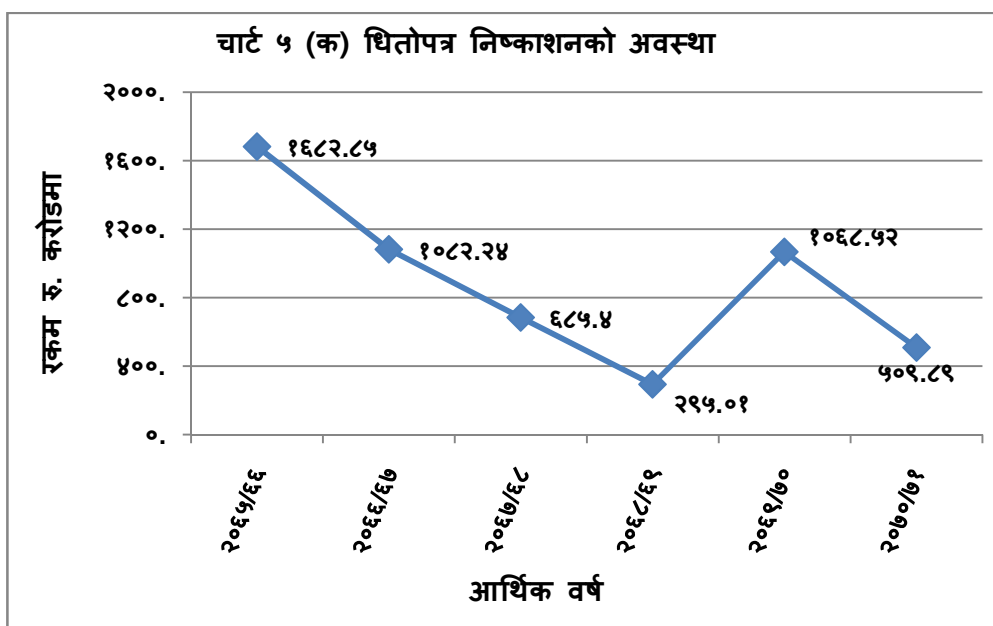
५.२ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा धितोपत्रको प्राथमिक बजार मार्फत् १२ वटा सङ्गठित संस्थाबाट साधारण सेयर र २० वटा संस्थाबाट हकप्रद सेयरगरी कुल ३२ वटा संगठित संस्थाहरू बाट जम्मा रु. ५ अर्ब ९ करोड ८९ लाख वरावरको पुँजी परिचालन भएको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनाको धितोपत्रको निष्काशन रकम गत आर्थिक वर्षको सोहि अवधिको तुलनामा २१.८६ प्रतिशतले बढेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनामा धितोपत्रको प्राथमिक बजारमार्फत् १० वटा सङ्गठित संस्थाबाट साधारण सेयर, २ वटा संस्थाबाट हकप्रद सेयर, २ वटा संस्थाबाट डिवेन्चर तथा १ वटा संगठित संस्थाबाट सामुहिक लगानी योजना गरी कुल १५ वटा संगठित संस्थाहरूबाट जम्मा रु. ४ अर्ब १८ करोड ४४ लाख वरावरको पुँजी परिचालन भएको थियो ।

तालिका ५ (क) : प्राथमिक बजार प्रवृत्ति

(रकम रु. करोडमा)

विवरण		आर्थिक वर्ष						
		२०६५/६६	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	प्रथम आठ महिना	
							२०६९/७०	२०७०/७१
१.	पुँजी परिचालन	१६८२.८५	१०८२.२४	६८५.४०	२९५.०१	१०६८.५२	४१८.४४	५०९.८९
क	साधारण सेयर	१८१.५७	२६४.९३	१७२.८८	१२९.८५	३१८.७४	२७३.६४	१३६.९०
ख	हकप्रद सेयर	१४२६.२८	८१७.३०	५०७.५२	४५.१६	३९३.५२	१४.८०	३७२.९९
ग	अग्राधिकार सेयर	—	—	—	—	—	—	-
घ	डिबेन्चर	७५.००	—	५.००	१२०.००	३५५.००	८०.००	-
ङ	नागरिक एकांक योजना	९५.३४	१००.८८	३१.५४	३२.७०	—	४८.८६	-
च	म्यूचल फण्ड	—	—	—	—	—	५०.००	-
२.	पुँजी परिचालन कर्ता संगठित संस्थाहरूको संख्या	६४	६१	४७	२५	३४	१५	३२

स्रोत: नेपाल धितोपत्र बोर्ड

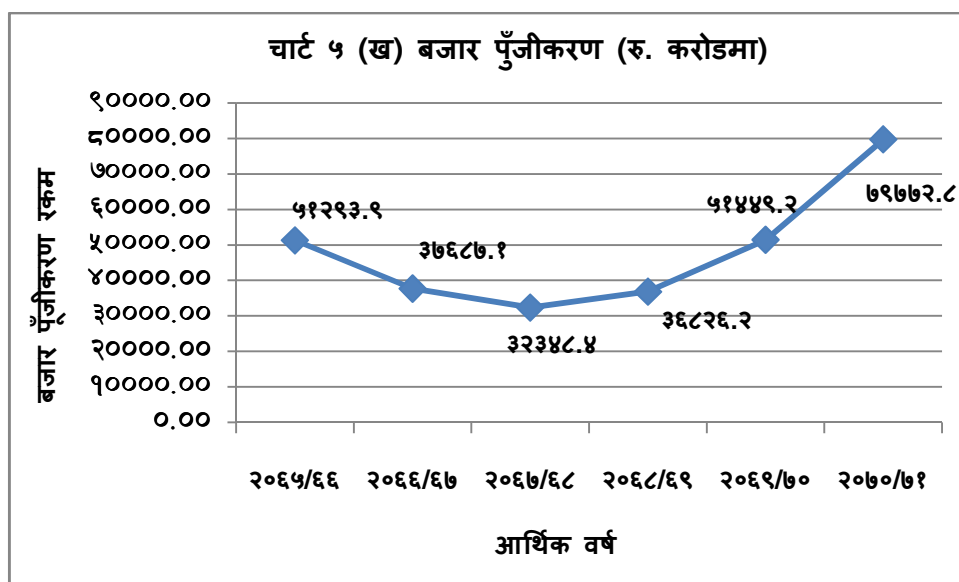

स्रोत: नेपाल धितोपत्र बोर्ड

प्रथम आठ महिना (२०७०/७१)

दोस्रो बजार

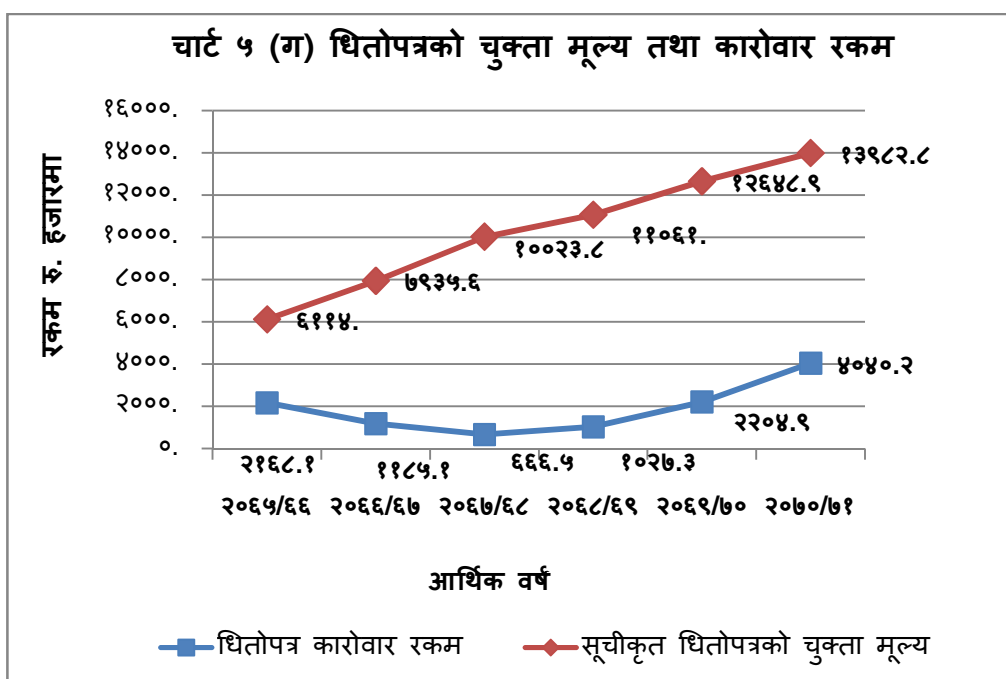
५.३ आर्थिक वर्ष २०६९/७० को अन्त्यमा नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेडमा सूचीकृत कम्पनीहरूको संख्या २ सय ३० रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनाको अवधिमा थप १७ वटा कम्पनीहरू सूचीकरण तथा १२ कम्पनीहरू मर्ज भई नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेडमा कुल सूचीकृत कम्पनीहरूको संख्या २ सय ३५ कायम भएको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनाको अवधिमा थप तीन कम्पनीको रु. एक अर्ब ६० करोड बराबरको ऋणपत्रहरू सूचीकृत भई कुल कर्पोरेट ऋणपत्रहरूको संख्या १८ पुगेको छ । यस अवधिमा चार कम्पनीहरूले जारी गरेको ऋणपत्र परिपक्व भएका छन् भने सरकारी ऋणपत्रहरूको थप सूचीकरण भएको छैन । साथै आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनाको अन्तमा बजार पुँजीकरण मूल्य रु. ५ खर्व २९ अर्ब ७२ करोड कायम रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा उक्त बजार पुँजीकरण मूल्यमा ५०.६० प्रतिशतले वृद्धि भई रु.७ खर्व ९७ अर्ब ७२ करोड पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को अन्त्यमा रु. ५ खर्व १४ अर्ब ४९ करोड रहेको बजार पुँजीकरण निरन्तर वृद्धि भई हालको विन्दुमा आएको हो ।

स्रोत: नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेड

प्रथम आठ महिना (२०७०/७१)

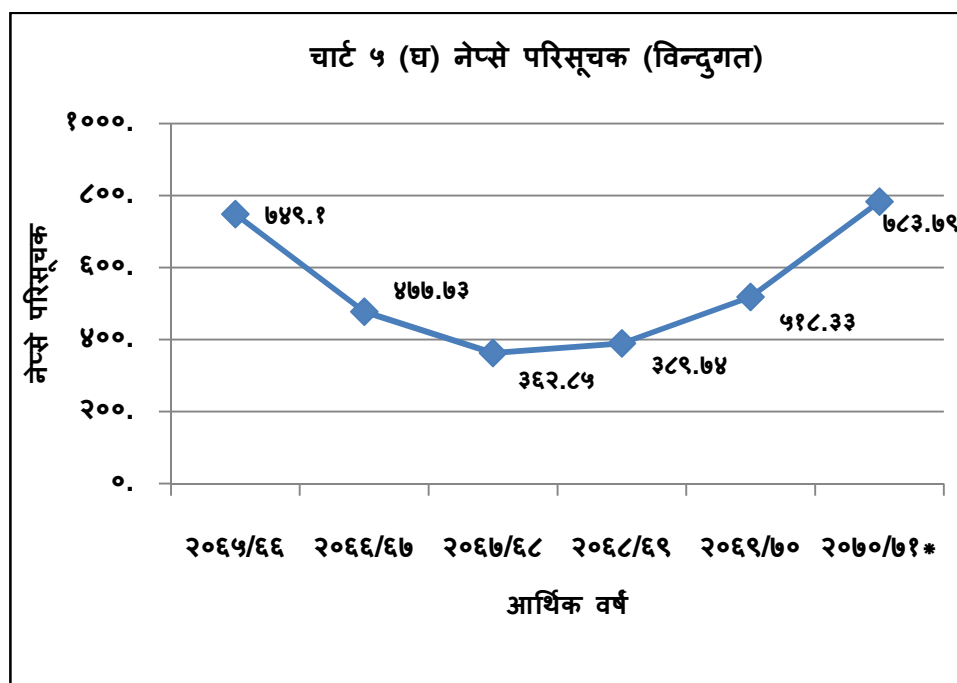
- ५.४ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा धितोपत्र कारोवार उत्साहवर्धक रहन गएको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा धितोपत्र कारोवार रकम आर्थिक वर्ष २०६९/७० को सोही अवधिको तुलनामा १८५.४३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ४० अर्ब ४० करोड १८ लाख मूल्यको ११ करोड ८२ लाख ५६ हजार कित्ता सेयर कारोवार भएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनामा रु. १४ अर्ब १५ करोड ४५ लाख मूल्यको ४ करोड ८३ लाख ५७ हजार कित्ता धितोपत्र कारोवार भएको थियो ।
- ५.५ चुक्ता पुँजी निरन्तर रुपमा वृद्धि भएकोले पुँजी बजारमा सेयरको आपूर्तिमा उच्च वृद्धि भएको छ । अर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा आर्थिक वर्ष २०६९/७० को सोही अवधिको तुलनामा कारोवार संख्यामा ६६.१६ प्रतिशतले वृद्धि भई कुल ३ लाख ३५ हजार ४ सय ६० वटा कारोवार भएको छ। आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनाको अवधिमा कुल २ लाख १ हजार ८ सय ९० वटा कारोवार भएको थियो ।

स्रोत: नेपाल स्टक एक्सजेन्ज लिमिटेड

प्रथम आठ महिना

- ५.६ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुन मसान्तमा नेपाल स्टक एक्सजेन्ज परिसूचक ७८३.७९ विन्दुमा कायम भएको छ जुन अघिल्लो वर्षको सोहि अबधिको भन्दा ४३.६२ प्रतिशतले वृद्धि भएको हो । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनाको अन्त्यमा नेपाल स्टक एक्सजेन्ज परिसूचक ५४५.७२ विन्दुमा रहेको थियो ।

स्रोत: नेपाल स्टक एक्सजेन्ज लिमिटेड

* प्रथम आठ महिना (२०७०/७१)

- ५.७ सूचीकृत धितोपत्रको चुक्ता मूल्य आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा १७.४० प्रतिशतले वृद्धि भई रु १ खर्ब ३९ अर्ब ८२ करोड ८२ लाख पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनामा सूचीकृत धितोपत्रको चुक्ता मूल्य रु. १ खर्ब १९ अर्ब ९ करोड ७० लाख रहेको थियो ।

तालिका ५ (ख) : दोस्रो बजार प्रवृत्ति

(रकम रु.करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्ष					प्रथम आठ महिना	
	२०६५/६६	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०६९/७०	२०७०/७१
धितोपत्र कारोबार रकम	२१६८.११	११८५.११	६६६.५३	१०२७.२८	२२०४.८८	१४१५.४५	४०४०.१८
कारोबार भएको धितोपत्रको संख्या (हजारमा)	३०५४७.१७	२६२३१.३५	२६२४०.३९	४१८७८.९	८१५७१.७०	४८३५६.९९	११८२५६.६५
कारोबार संख्या	२०९०९१	२१३७३३	३०२३६४	२९३४८९	२९२३६६	२०१८९०	३३५४६०
बजार पुँजीकरण	५१२९३.९०	३७६८७.१३	३२३४८.४३	३६८२६.२१	५१४४९.२१	५२९७२.०९	७९७७२.७६
बजार पुँजीकरणमा कारोबारको प्रतिशत	४.२३	३.१४	२.०६	२.७९	१.५९	२.६७	५.०६
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा बजार पुँजीकरणको प्रतिशत	५१.७४	३२.१५	१९.४८	२३.४१	३०.२४	३३.६३	४६.८४
सूचीकृत धितोपत्रको चुक्ता मूल्य	६११४	७९३५.६	१००२३.८	११०६१.०	१२६४८.९०	११९०९.७	१३९८२.८२
सूचीकृत संगठित संस्थाहरूको संख्या	१५९	१७६	२०९	२१६	२३०	२२९	२३५
धितोपत्र कारोबारको प्रकार (ScriptTraded)	१७०	१९८	२२२	२३०	२३०	२०७	२३४
नेप्से परिसूचक (विन्दुमा)	७४९.१०	४७७.७३	३६२.८५	३८९.७४	५१८.३३	५४५.७२	७८३.७९

स्रोत: नेपाल धितोपत्र बोर्ड, नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि.

नेपाल धितोपत्र बोर्ड

५.८ नेपालमा पुँजी बजारको दायरा दिन प्रतिदिन बढदै गई धितोपत्र बजार, सूचीकृत कम्पनी, केन्द्रीय निक्षेप कम्पनी, निक्षेप सदस्य, सामुहिक लगानी कोष, क्रेडिट रेटिङ्ग संस्था तथा धितोपत्र व्यवसायीहरू गरी करीब ३ सय ५० कम्पनीहरूको धितोपत्र बोर्डले नियमन तथा सुपरीवेक्षण कार्य गर्दै आएको छ । साथै बोर्डले धितोपत्र सम्बन्धि ऐन नियमको पालना सम्बन्धमा धितोपत्र बजार र धितोपत्र

व्यवसायीहरूको (धितोपत्र दलाल, मर्चेन्ट बैंकर) काम कारवाही तथा गतिविधिहरूको स्थलगत तथा गैरस्थलगत सुपरीवेक्षण (Onsite and Offsite Supervision) गर्दै आईरहेको छ । अनुगमन तथा निरीक्षणका क्रममा कमी कमजोरी देखिएका २२ धितोपत्र दलाल व्यवसायीहरूलाई सुधारका लागि निर्देशन दिई निरन्तर अनुगमन गरेको छ ।

- ५.९ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा कुल ३२ वटा संगठित संस्थाहरूको रु. ५ अर्ब ९ करोड ८९ लाख वरावरको धितोपत्र दर्ता गरी पुँजी परिचालन अनुमति दिइएको छ । सोही अवधिमा कुल ४१ वटा सूचिकृत संगठित संस्थाहरूको रु २ अर्ब १२ करोड ५ लाख ८४ हजार ६ सय १० वरावरको बोनस शेयर बोर्डमा दर्ता गरिएको छ । नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लि. बाट आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा १४ वटा मर्चेन्ट बैंकर, १ वटा केन्द्रीय निक्षेप कम्पनी, १४ निक्षेप सदस्य, १ क्रेडिट रेटिङ्ग कम्पनी र ५० वटा धितोपत्र दलाल व्यवसायीको अनुमतिपत्र नवीकरण गरिएको छ ।
- ५.१० नेपालको धितोपत्र बजारको सुधार, प्रभावकारी नियमन व्यवस्था, पुँजी बजारको स्थिरता तथा दीगो विकासका लागि तयार भएको पाँच वर्षीय पुँजी बजार गुरुर्योजना (Five Year Capital Market Master Plan) मा उल्लेखित कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनलाई निरन्तरता दिइएको छ ।
- ५.११ पुँजी बजारमा आई पर्न सक्ने सम्भावित जोखिमलाई न्यून गर्न तथा नेपालको पुँजी बजारको दीर्घकालिन विकासको लागि धितोपत्र सम्बन्धी व्यवसाय गर्न नेपाल धितोपत्र बोर्डबाट अनुमतिपत्र प्राप्त कम्पनी वा संस्थाहरूले सम्पत्ति शुद्धिकरणको सम्बन्धमा अपनाउनु पर्ने सजगता सम्बन्धमा सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंककारी कृयाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण निर्देशिका, २०६९ कार्यान्वयनमा ल्याईएको छ ।
- ५.१२ धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ अन्तर्गत सामुहिक लगानी कोष नियमावली, २०६७ मा कोष सुपरीवेक्षकको योग्यता, कार्यकारी प्रमुखको योग्यता, योजना व्यवस्थापकको काम, कर्तव्य लगायतका विषयमा सुधार गर्न पहिलो संशोधन मिति २०६९।०३।१२ देखि लागू भएको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनासम्म बोर्डमा ६ सामुहिक लगानी कोष; सिद्धार्थ म्युचुअल फण्ड,

नविल म्युचुयल फण्ड, एनएमबि म्युचुयल फण्ड, लक्ष्मी म्युचुयल फण्ड, ग्लोबल म्युचुयल फण्ड र एनआइविएल म्युचुयल फण्ड दर्ता गरिएको छ ।

- ५.१३ सिडिएस एण्ड क्लियरिङ लि. बाट तयार गरिएको धितोपत्र कारोबार राफसाफ तथा फछ्यौट विनियमावली, २०६९ लागू गरिएको छ ।
- ५.१४ धितोपत्र दर्ता तथा निष्काशन सम्बन्धी कार्यलाई थप व्यवस्थित, पारदर्शी र छरितो बनाउन धितोपत्र दर्ता तथा निष्काशन नियमावली, २०७० को मस्यौदा तयार गरी सरोकारवाला पक्षहरूको राय/प्रतिक्रिया तथा सुझाव संकलन कार्य भईरहेको छ ।
- ५.१५ बोर्डका वेब साइटहरूलाई अद्यावधिक गर्न, बोर्डको आन्तरिक तथा बाह्य सूचना प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न, बोर्डको आन्तरिक गतिविधिहरूको यान्त्रीकीकरण गर्न तथा पूँजी बजार क्षेत्रमा विद्युतीय विवरण प्रवाह प्रणाली (On-line Reporting System) को व्यवस्थालाई थप सुदृढ गर्न बोर्डका वेब पोर्टलहरू नियमित रूपमा अद्यावधिक गर्नुका साथै बोर्डको वेबसाइटलाई सुधार गरी प्रयोगकर्ता मैत्री बनाउँदै गइएको छ ।
- ५.१६ कमोडिटीज डेरिभेटिभ बजार नियमन सम्बन्धमा विज्ञहरूबाट अनुसन्धान प्रतिवेदन तयार पारी यसको नियमनको लागि कमोडिटी डेरिभेटिभ सम्बन्धी ऐनको मस्यौदा कार्य भैरहेको छ ।

नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेड

- ५.१७ नेपाल स्टक एक्सजेन्ज लिमिटेडमा प्रयोगमा रहेको विद्यमान अर्धस्वचालित कम्प्युटरकृत कारोबार प्रणालीलाई पूर्ण स्वचालित बनाउनेमा परामर्शदाताको चयन प्रक्रिया अगाडि बढेको छ । अन्तरिम ब्यबस्थाका लागि हाल प्रयोगमा रहेको प्रणालीलाई अधिकतम प्रयोगमा ल्याउन उक्त प्रणालीको निर्माता बेलायती कम्पनी COMDAQ को स्थानीय प्रतिनिधि योमरी इन्कर्पोरेटेडसँग सम्झौता गरी सुधार कार्यलाई अगाडि बढाइएको छ ।
- ५.१८ लगानीकर्ताहरूलाई लगानी सम्बन्धी निर्णय गर्न सहज तथा सरल बनाउन वर्तमान सूचना प्रवाहमा थप माध्यमहरूको उपयोग गर्ने व्यवस्था मिलाइ नेपाल स्टक एक्सजेन्ज लिमिटेडको वेबसाइटलाई Re-engineering गरी सार्वजनिक

गरिने क्रममा रहेको छ । Live Trading Data उपलब्ध गराउन उपत्यकाका मुख्य स्थानमा LED Visual Display Board राख्ने तथा रेडियो र टेलिभिजनबाट समेत सूचना प्रसारण गर्ने व्यवस्था मिलाउने कार्य भैरहेको छ ।

- ५.१९ धितोपत्रको दोस्रो बजारमा वैदेशिक संस्थागत लगानीकर्ताहरूलाई (Foreign Institutional Investor) लगानी गर्ने अवसर प्रदान गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक अध्ययन कार्य जारी रहेको छ ।
- ५.२० बजार निर्माता, धितोपत्र व्यापारी जस्ता बजार मध्यस्थकर्ताहरूको व्यवस्था गर्नुका साथै ठूलो परिमाणमा हुने शेयर कारोबारको (Block Trading Facilities – BTF) व्यवस्था गर्ने तयारी भैरहेको छ ।
- ५.२१ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा संस्थागत धितोपत्र कारोबारगर्ने धितोपत्र दलाल व्यवसायीहरूको संख्या ५० पुगेको छ । यस अवधिमा बजारमा १४ वटा मर्चेन्ट बैंकरहरू कायम रहेका छन् । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनामा जम्मा ४८ वटा मात्र धितोपत्र दलाल व्यवसायी तथा १२ वटा मर्चेन्ट बैंकरहरू कायम रहेका थिए ।
- ५.२२ सामुहिक लगानी कोष दर्ता गरेका मध्ये सिद्धार्थ म्युचुअल फण्ड अन्तर्गत सिद्धार्थ लगानी वृद्धि योजना-१, सामुहिक लगानी कोष नियमावली, २०६७ बमोजिम संचालित पहिलो योजना हो । यस योजना अन्तर्गत योजना व्यवस्थापक सिद्धार्थ क्यापिटल लिमिटेडले ५ करोड इकाई निष्काशन गरी सर्वसाधारणहरूबाट रु. ५० करोड बराबरको लगानी व्यवस्थापन गर्दै आएको छ । उक्त बन्दमुखी सामुहिक योजनाको समयावधि ५ वर्षको रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा योजनाको प्रति इकाई खुद मूल्य रु. ११.३३ रहेकोमा चालु आर्थिक वर्षको फागुन महिनासम्ममा ६९.८५ प्रतिशतले वृद्धि भै रु.१६.२२ पुगेको छ ।
- ५.२३ नविल म्युचुअल फण्ड अन्तर्गत नविल व्यालेन्सड् फण्ड-१ नामक दोस्रो योजना पनि सञ्चालनमा रहेको छ । यस बन्दमुखी सामुहिक योजनाको योजना व्यवस्थापक श्री नविल इन्भेष्टमेन्ट बैंकिङ्ग लि. ले रु. ७५ करोड बराबरको ७५ लाख युनिट सर्वसाधारणमा विक्री गरी लगानी व्यवस्थापन गर्दै आएको छ । चालु आर्थिक वर्षको प्रथम ८ महीनासम्ममा प्रति इकाई खुद सम्पत्ति मूल्यमा

४०.९० प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १४.४० कायम भएको छ । उक्त दुवै म्युचुयल फण्डले ल्याएका योजनाहरु सूचीकृत भै दोस्रो बजारमा कारोवार भैरहेको छ । साथै एनएमवि म्युचुयल फण्ड अन्तर्गत रु. ४५ करोड बराबरको एनएमबि सुलभ फण्ड-१ नामक योजना सार्वजनिक निष्काशनक अनुमतिको प्रकृत्यामा रहेको छ ।

५.२४ पुँजी बजारको संगठित विकासको लागि धितोपत्र कारोबारलाई थप व्यवस्थित गर्न, धितोपत्रहरुलाई विद्युतीय रुपमा अभिलेख राखी धितोपत्रको कारोवार एवं राफसाफ तथा फछ्यौट कार्यलाई आधुनिक बनाउन मिति २०६७।०९।०७ मा केन्द्रीय निक्षेप सेवाको स्थापना तथा संचालन भएको छ । यसको अधिकृत पुँजी रु ५० करोड छ भने जारी पुँजी रु. ३० करोड मध्ये हाल सम्म रु. २५ करोड ९० लाख ४० हजार चुक्ता भएको छ । नेपाल स्टक एक्सचेन्जको पूर्ण स्वामित्वमा स्थापित उक्त कम्पनीले शेयर, डिभेन्चर, ऋणपत्र, स्टक तथा अन्य धितोपत्र कारोबार विद्युतीय रुपमा अभिलेख राखि प्रमाणपत्र रहित कारोबार प्रणाली संचालन गर्ने, सहज गर्ने एवं धितोपत्र उपकरणहरुको नामसारी वा खातामा अद्यावधिक अभिलेख राख्ने कार्य गर्दछ । कम्पनीले पूर्वाधारको रुपमा सेन्ट्रल डिपोजिटरी एकाउण्टीङ्ग सफ्टवेयर (CDAS) निर्माण गरेको छ ।

५.२५ सिडियस एण्ड क्लियरिङ लि. मा धितोपत्र अभौतिकीकरण गर्ने सूचीकृत संगठित संस्थाहरुको संख्या १६ पुगेको छ भने १० वटा सूचीकृत संस्थाहरुको धितोपत्र अभौतिकीकरणको प्रक्रियामा रहेको छ । सिडिएसमा हालसम्म ५० कम्पनी वा संस्थाले क्लियरिङ मेम्बरको सदस्यताप्राप्त गरेका छन् । त्यसैगरी हालसम्म ५ सय २९ जना व्यक्तिहरुले हितग्राही खाता (Demat Account) खोलेका छन् । निक्षेप सदस्यको रुपमा कार्य गर्न १० कम्पनीहरुले सदस्यता पाएका छन् भने थप ३ कम्पनी सदस्यता पाउने क्रममा रहेका छन् ।

५.२६ नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लि. ले भौतिक रुपमा गर्दै आएको धितोपत्रको राफसाफ तथा फछ्यौट (Clearing & Settlement) मिति २०६९/०७/०१ देखि Outsourcing को रुपमा सिडिएस क्लियरिङ लि. ले गर्दै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा २ लाख ४ हजार १ सय ६८ कारोबारबाट रु. १६ अर्ब १३ करोड ४ लाख ९५ हजार ३ तीन सय ५९ कारोबारहरुको राफसाफ तथा फछ्यौट कार्य T+3 मा सफलतापूर्वक सम्पन्न भएको छ । निकट भविष्यमा Demat Account को माध्यमबाट कारोबार गर्ने तयारी भैरहेको छ ।

बीमा

- ५.२७ मिति २०२६ साल जेठ १ गते स्थापित बीमा समितिले बीमा ऐन, २०४९ अन्तर्गत बीमा व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित, बिकसित तथा नियन्त्रित गर्दै नियमनकारी निकायको रूपमा कार्य गर्दै आएको छ । यस अन्तर्गत ८ वटा कम्पनीहरूले जीवन बीमा व्यवसाय कारोबार, १६ वटा कम्पनीहरूले निर्जीवन बीमा व्यवसाय कारोबार र १ बीमा कम्पनीले दुवै प्रकारको कारोबार गर्दै आएका छन् । बीमा कम्पनीको हाल संख्या २५ वटा रहेको छ । स्वामित्व संरचनाको हिसावले ३ वटा बीमा कम्पनी बिदेशी बीमा कम्पनीहरूको शाखाको रूपमा, ३ वटा बीमा कम्पनी बिदेशी बीमा कम्पनीको संयुक्त पुँजी लगानीमा, १८ वटा बीमा कम्पनी निजी स्वामित्वमा र १ वटा बीमा कम्पनी सरकारी स्वामित्वमा रहेको छ ।
- ५.२८ बीमाको विश्वव्यापी मान्यतालाई स्वीकार गरी प्राकृतिक तथा सामाजिक जोखिम विरुद्ध समाजका सबै बर्गलाई जोखिमको आर्थिक सुरक्षा प्रदान गर्न राष्ट्रिय आवश्यकता अनुकूल बीमा व्यवसायको विकास र सुरक्षित बनाउने यसको लक्ष्य हो । प्राकृतिक विपद र दैवी प्रकोप वाट उत्पन्न जोखिम विरुद्ध आर्थिक तथा सामाजिक सुरक्षण प्रदान गर्ने बीमा लाई जनजीवनको महत्वपूर्ण पाटोको रूपमा स्वीकृती लिई नीतिगत र संस्थागत संरचनामा परिवर्तन गर्ने आवश्यक छ । बीमा व्यवसायको विकास तथा विस्तारको साथै, ग्रामीण जीवन र अर्थतन्त्रमा बीमा विस्तार गर्दै कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा बीमा क्षेत्रको योगदान मौजुदा एक प्रतिशत वाट वृद्धि गरी दुई दशमलव पाँच प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्यका साथ कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ ।
- ५.२९ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुन मसान्तसम्ममा जीवन तथा निर्जीवन बीमा व्यवसाय गर्ने बीमकहरूको कुल वित्तीय स्रोत तथा उपयोग अधिल्लो आर्थिक बर्षको सोहि अबधिको तुलनामा १५.५६ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ९३ अर्ब ७७ करोड ९७ लाख पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को अन्त्यमा सो रकम रु. ८१ अर्ब १५ करोड ०५ लाख रहेको थियो ।

तालिका ५ (ग) : जीवन तथा निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूको स्रोत तथा उपयोगको विवरण

(रु. करोडमा)

स्रोत	आर्थिक वर्ष २०६८/६९		आर्थिक वर्ष २०६९/७०		आर्थिक वर्ष २०७०/७१*	
	जीवन	निर्जीवन	जीवन	निर्जीवन	जीवन	निर्जीवन
क) चुक्ता पूजा	२५३.८१	१८०.४७	२७९.०८	१८०.४७	३६३.००	२४९.९७
ख) जगेडा कोष	५,१५०.७६	८४७.३८	५,७०३.७६	८८५.४२	६,६९९.००	८९९.००
ग) अन्य दायित्व	४५५.३५	४९४.७२	४९९.४५	५६६.८८	४९५.००	६७२.००
कुल स्रोत	५,८५९.९३	१,५२२.५७	६,४८२.२९	१,६३२.७६	७,५५७.००	१,८२०.९७
उपयोग						
क) बैंक तथा नगद मौज्दात	१७०.४८	१००.१६	१७७.०१	१४४.७६	१७७.००	११५.६९
ख) लगानी	५,१५१.६४	९३४.९८	५,७१०.९९	९८८.५१	६,७८०.००	१,१९४.९९
ग) स्थिर सम्पत्ति	१३७.५४	१०७.८४	१४४.३४	१११.२४	१८५.००	११८.००
३) अन्य सम्पत्ति	४००.२७	३७९.६०	४४९.९४	३८८.२५	४१५.००	३९२.२९
कुल उपयोग	५,८५९.९३	१,५२२.५७	६,४८२.२९	१,६३२.७६	७,५५७.००	१,८२०.९७

नोट: राष्ट्रिय बीमा संस्थानको जीवन बीमा तर्फ आर्थिक वर्ष २०६९/७०, निर्जीवन बीमा तर्फ आर्थिक वर्ष २०६८/६९ र २०६९/७० को अनुमानित विवरण समावेश गरिएको ।

* फागुन मसान्त सम्मको विवरण समावेश गरिएको ।
स्रोत बीमा समिति

५.३० नेपालको बीमा व्यवसायबाट आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुन मसान्त सम्ममा रु. १८ अर्ब ६१ करोड कुल बीमाशुल्क आर्जन भएको छ । जसमध्ये जीवन बीमा व्यवसायबाट रु. ११ अर्ब ७५ करोड ४१ लाख बीमाशुल्क आर्जन भएको छ भने निर्जीवन बीमा व्यवसायबाट रु.६ अर्ब ८५ करोड ५९ लाख बीमाशुल्क आर्जन भएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु.२४ अर्ब २३ करोड ०५ लाख कुल बीमाशुल्क आर्जन भएको थियो । जसमध्ये जीवन बीमा व्यवसायबाट रु.१५ अर्ब ८८ करोड ४७ लाख बीमाशुल्क आर्जन भएको थियो भने निर्जीवन बीमा व्यवसायबाट रु.८ अर्ब ३४ करोड ५८ लाख बीमाशुल्क आर्जन भएको थियो ।

तालिका ५ (घ) : जीवन तथा निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूको बीमाशुल्क विवरण

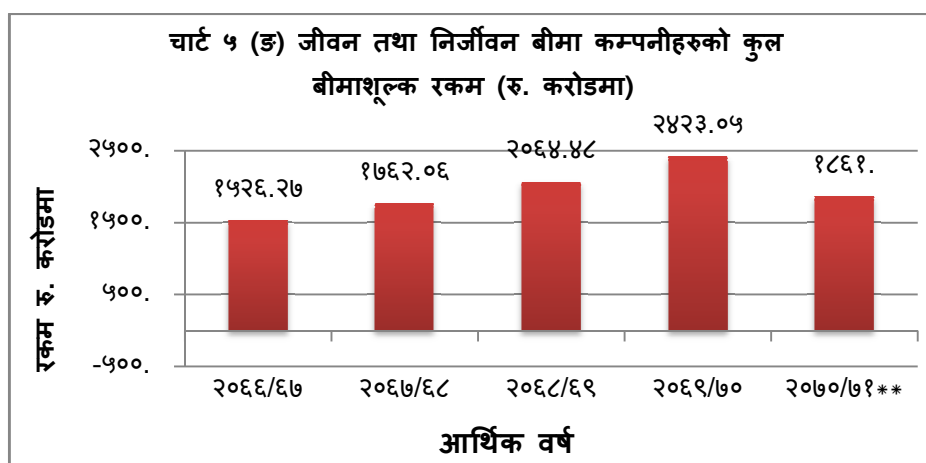
(रु. करोडमा)

आर्थिक वर्ष	जीवन बीमाशुल्क (रु.करोडमा)	निर्जीवन बीमाशुल्क (रु.करोडमा)	कुल बीमाशुल्क (रु.करोडमा)
२०६६/६७	८७६.६०	६४९.६७	१५२६.२७
२०६७/६८	१०४४.९५	७१७.११	१७६२.०६
२०६८/६९	१३३६.१३	७२८.३५	२०६४.४८
२०६९/७०	१५८८.४७	८३४.५८	२४२३.०५
२०७०/७१*	११७५.४१	६८५.५९	१८६१.००

स्रोत: बीमा समिति

नोट: राष्ट्रिय बीमा संस्थानको लेखा परीक्षण समेत नभएको अवस्थामा अनुमानित विवरण समावेश गरिएको ।

* फागुन मसान्त सम्मको विवरण समावेश गरिएको ।

** प्रथम आठ महिनाको

५.३१ बीमकर्तृले आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुन मसान्त सम्ममा गरेको कुल लगानी रकम रु. ७५ अर्ब ७२ करोड ६३ लाख रहेको छ । जसमध्ये जीवन बीमा व्यवसायबाट रु.६३ अर्ब ७७ करोड ६४ लाख लगानी भएको छ भने निर्जीवन बीमा व्यवसायबाट रु.११ अर्ब ९४ करोड ९९ लाख लगानी भएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु.७१ अर्ब २५ करोड ६८ लाख कुल लगानी भएको थियो । जसमध्ये जीवन बीमा व्यवसायबाट रु.६१ अर्ब ५८ करोड ७६ लाख लगानी भएको थियो भने निर्जीवन बीमा व्यवसायबाट रु.९ अर्ब ६६ करोड ९२ लाख लगानी भएको थियो ।

तालिका ५ (ङ) : जीवन तथा निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूको लगानी विवरण

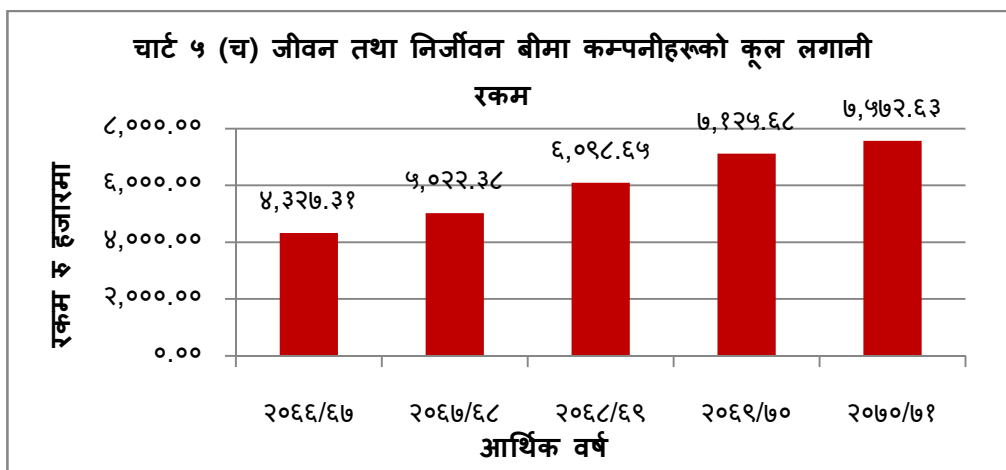
(रु करोडमा)

आर्थिक वर्ष	जीवन	निर्जीवन	जम्मा
२०६६/६७	३,६४६.७१	६८०.६०	४,३२७.३१
२०६७/६८	४,२७५.११	७४७.२७	५,०२२.३८
२०६८/६९	५,२३८.१३	८६०.५२	६,०९८.६५
२०६९/७०	६,१५८.७६	९६६.९२	७,१२५.६८
२०७०/७१*	६,३७७.६४	१,१९४।९९	७,५७२.६३

स्रोत : बीमा समिति

नोट: राष्ट्रिय बीमा संस्थानको लेखा परीक्षण समेत नभएको अवस्थामा अनुमानित विवरण समावेश गरिएको

* फागुन मसान्त सम्मको विवरण समावेश गरिएको ।

प्रथम आठ महिनाको (२०७०/७१)

समस्या तथा चुनौतीहरू

५.३२ वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीहरूको सिमित बजारमा प्रवेशको कारणले क्षेत्रगत जोखिम न्यूनीकरण गरी बढी भन्दा बढी लगानीकर्ताहरूलाई पुँजीबजार प्रति आकर्षित गर्नु चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

५.३३ धितोपत्र व्यवसायीहरूको कार्यक्षेत्र विस्तार गर्ने तथा धितोपत्र दलाल व्यवसायीहरूलाई व्यवसायिक तथा मर्यादित बनाउन तथा संस्थागत सु-शासन कायम गराउने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

- ५.३४ धितोपत्रको नामसारी तथा हक हस्तान्तरण प्रक्रियालाई छिटो छरितो तथा कारोबारमा संलग्न लगानीकर्ताहरूको सहज पहिचान हुने व्यवस्थाका लागि केन्द्रीय निक्षेप प्रणाली (Central Depository System) को स्थापना भैसकेता पनि सो प्रणाली पूर्णरूपमा सञ्चालनमा नआउँदा धितोपत्रको दोस्रो बजार कारोबार प्रभावकारी हुन सकिरहेको छैन ।
- ५.३५ सूचीकृत संगठित संस्थाहरूले समयमै वित्तीय विवरणहरूको लेखा परीक्षण नगराउने, लेखा परीक्षण गरिएका विवरणहरू एक अर्को क्षेत्रका संगठित संस्थाहरू बीच तुलनायोग्य नहुने, बजार मूल्यमा पार्ने संवेदनशील सूचना तथा जानकारीहरू आफ्नो अनुकूल हुने गरी सार्वजनिक गर्ने जस्ता अभ्यास तथा प्रवृत्तिमा सुधार ल्याउन अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय विवरण प्रवाह स्तर (International Financial Reporting Standards- IFRS) लागू गरी समय संस्थागत क्षेत्रलाई पारदर्शी बनाउने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।
- ५.३६ गैर आवासीय लगानीकर्ताहरूका लागि दोस्रो बजारमा लगानी गर्न स्पष्ट नीतिगत व्यवस्थाको अभाव तथा उपलब्ध धितोपत्र सम्बन्धी साधनहरूमा साधारण सेयरको बाहुल्यता, विकसित औजारहरू (Future Option तथा Index futures) को अभाव, विद्युतीय कारोवार प्रणाली (Internet based trading) को अभाव तथा सहायक दलाल व्यवसायी सेवा देशका सबै क्षेत्रमा उपलब्ध नहुनुले बजारको विस्तार कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।
- ५.३७ पुँजी बजार सम्बन्धी निरन्तर अध्ययन, अनुसन्धान, लगानीकर्ता शिक्षा तथा जनचेतना अभिवृद्धि र तालिम सेवाको संस्थागत व्यवस्था गरी पुँजी बजारलाई दीगो एवं विश्वसनीय पुँजी परिचालनको माध्यम बनाउने कार्य कठिन एवं चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।
- ५.३८ नेपालमा कमोडिटीज बजार विस्तार भईरहेको अवस्थामा उक्त बजारप्रति लगानीकर्ताको चेतनामा वृद्धि गर्ने र बजारमा हुने अनियन्त्रित व्यापारिक अभ्यासलाई निरुत्साहित पारी यस बजार प्रतिको विश्वास कायम गर्न सन्तुलित ढंगको कानुनी व्यवस्था तर्जुमा गर्नु चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

६. बाह्य क्षेत्र

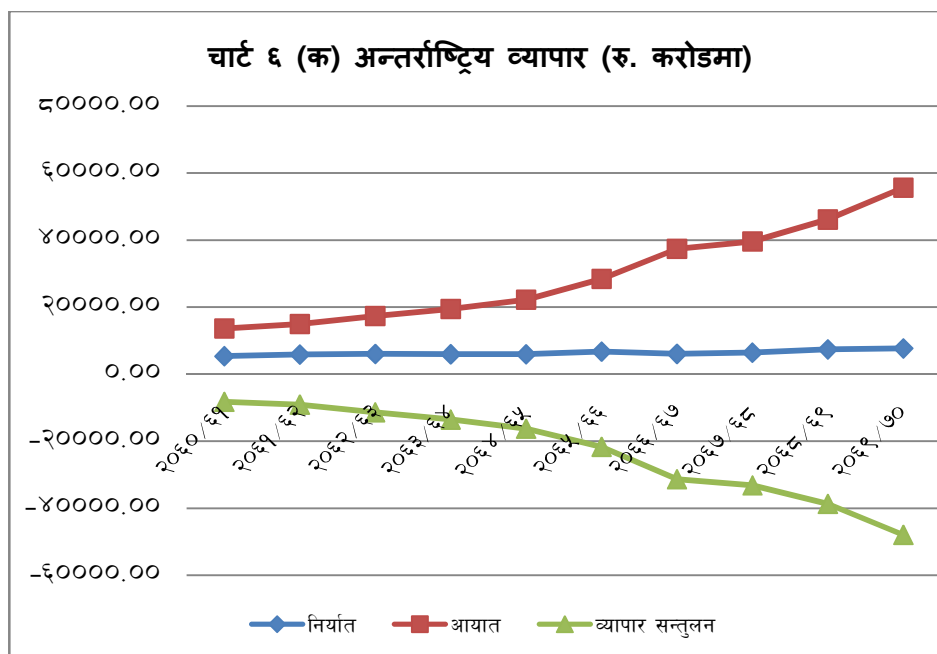
स्वरूप र प्रवृत्ति

- ६.१ बाह्य क्षेत्रमा स्थायित्व कायम गर्नु समष्टिगत आर्थिक नीतिको एक महत्वपूर्ण उद्देश्य रहेतापनि विश्वव्यापीकरण र उदारीकरणको क्रमसँगै बाह्य क्षेत्रको व्यवस्थापन कार्य जटिल बन्दै गएको छ । बाह्य क्षेत्रको स्थायित्वका लागि वस्तु तथा सेवाको निर्यातमा विस्तार गर्दै आयात प्रतिस्थापन गरी शोधनान्तर स्थितिलाई सन्तुलनमा राख्नु आवश्यक हुन्छ । नेपालको सन्दर्भमा अधिकांश वर्षहरूमा शोधनान्तर स्थिति वचतमा रहेतापनि बस्तु व्यापार घाटा हरेक वर्ष चुलिंदो छ र शोधनान्तर बचत मूलतः विप्रेषण आयमा भर पर्ने गरेको छ ।
- ६.२ थप निर्यात योग्य वस्तुहरूको पहिचान गरी निर्यातको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता विस्तारका माध्यमबाट निर्यात विस्तार गर्न नसकिनु तर आयात भने उच्च दरले बढ्दै जानुले व्यापार घाटा हरेक वर्ष बढ्दो क्रममा छ । वस्तु व्यापार घाटा बढ्दै गएतापनि उत्साहजनक रूपमा प्राप्त भइरहेको विप्रेषणका कारण विगत एक दशकको अवधिमा चालु खाता औषतमा बचतमा रहेको छ ।
- ६.३ विप्रेषण आप्रवाहका कारण चालु खाता बचतमा रहेतापनि विगत एक दशकको वस्तु व्यापारको प्रवृत्ति भने सन्तोषजनक छैन । निर्यातको तुलनामा आयातको आधार तथा वृद्धिदर उच्च रहेको कारण यस्तो अवस्था सृजना भएको हो । विगत एक दशकको अवधिमा वस्तु निर्यातको औषत वृद्धिदर ४.७ प्रतिशत मात्र रहेको छ भने वस्तु आयातको औषत वृद्धिदर भने १६.४ प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६०/६१ मा वस्तु निर्यात कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १०.० प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ४.५ प्रतिशतमा झरेको छ । अर्कोतर्फ, आर्थिक वर्ष २०६०/६१ मा वस्तु आयात कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २५.४ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ३२.९ प्रतिशत पुगेको छ । परिणामस्वरूप, व्यापार घाटा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन अनुपात आर्थिक वर्ष २०६०/६१ मा १५.३ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा २८.४ प्रतिशत पुगेको छ । त्यस्तै, आर्थिक वर्ष २०६०/६१ मा ३९.६ प्रतिशत रहेको निर्यात आयात अनुपात आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा १३.८ प्रतिशतमा झरेको छ । त्यसैगरी, आर्थिक वर्ष २०६०/६१

मा निर्यातको २.५ गुणा आयात रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० बढेर ७.२ गुणा भएको छ । यी तथ्यहरूका आधारमा वैदेशिक व्यापारमा गरिएको उदारीकरणबाट मुलुकले अपेक्षित लाभ हासिल गर्न नसकेको स्पष्ट हुन आउँदछ।

वैदेशिक व्यापार

६.४ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा कुल वैदेशिक व्यापार २६.० प्रतिशतले बढेर रु. ५१८ अर्ब ७५ करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो व्यापार १९.७ ले बढेर रु. ४११ अर्ब ५७ करोड रहेको थियो । समीक्षा अवधिमा कुल वस्तु निर्यात १९.४ प्रतिशतले र कुल वस्तु आयात २७.० प्रतिशतले बढेको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिना सम्मको कुल वस्तु व्यापारमा निर्यातको अंश ११.७ प्रतिशत र आयातको अंश ८८.३ प्रतिशत रहेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा २५.५ प्रतिशतले बढेको व्यापार घाटा चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनाको अवधिमा २८.२ प्रतिशतले बढेको छ ।

निर्यात

- ६.५ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा कुल वस्तु निर्यात १९.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ६० अर्ब ९० करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो निर्यात ५.० प्रतिशतले बढेको थियो । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा भारततर्फको निर्यात २१.९ प्रतिशतले र अन्य मुलुक तर्फको निर्यात १४.७ प्रतिशतले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा भारत तर्फको निर्यात २.० प्रतिशतले र अन्य मुलुक तर्फको निर्यात ११.२ प्रतिशतले बढेको थियो । अमेरिकी डलरमा अन्य मुलुक तर्फको वस्तु निर्यात अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको ०.४ प्रतिशत हासको विपरीत चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा ०.७ प्रतिशतले बढी अमेरिकी डलर २० करोड ५१ लाख पुगेको छ ।
- ६.६ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा भारततर्फ मुख्यतः जिङ्क शिट, अलैंची, जुस र गिट्टी तथा वालुवा लगायतका वस्तुहरूको निर्यातमा वृद्धि भएको छ भने अन्य मुलुकतर्फ विशेषगरी ऊनी गलैचा, तयारी पोशाक, जडीवुटी र पशिमनाको निर्यातमा वृद्धि भएको छ । कुल निर्यातमा भारततर्फ भएको निर्यातको अंश अघिल्लो वर्षको आठ महिनामा ६५.२ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को सोही अवधिमा ६६.५ प्रतिशत रहेको छ । त्यस्तै, कुल निर्यातमा अन्य मुलुकतर्फको निर्यातको अंश अघिल्लो वर्षको आठ महिनाको अवधिमा ३४.८ प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को सोही अवधिमा ३३.५ प्रतिशत रहेको छ ।

आयात

- ६.७ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिना सम्ममा कुल वस्तु आयात २७.० प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ४५७ अर्ब ८५ करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो आयात २२.१ प्रतिशतले बढेर रु. ३६० अर्ब ५६ करोड रहेको थियो । भारत तथा अन्य मुलुक दुवै तर्फको आयात उच्च दरले बढेको कारण कुल वस्तु आयातको वृद्धिदर अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा समीक्षा अवधिमा उच्च रहन गएको हो ।

- ६.८ कुल वस्तु आयातमध्ये भारतबाट भएको आयात अघिल्लो वर्षको आठ महिनाको अवधिको २४.२ प्रतिशत वृद्धिको तुलनामा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को सोही अवधिमा २८.१ प्रतिशतले बढेको छ । त्यस्तै, अन्य मुलुकबाट भएको आयात अघिल्लो वर्षको आठ महिनाको अवधिमा १८.२ प्रतिशतले बढेको तुलनामा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को सोही अवधिमा २४.८ प्रतिशतले बढेको छ । अमेरिकी डलरमा अन्य मुलुकबाट भएको वस्तु आयात अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको ६.५ प्रतिशत वृद्धिको तुलनामा समीक्षा अवधिमा ९.५ प्रतिशतले वृद्धि भई अमेरिकी डलर १ अर्ब ५५ करोड पुगेको छ । भारतबाट मुख्यतया पेट्रोलियम पदार्थ, धागो, सवारी साधन तथा पाटपूर्जा र हटरोल्ड शिट इन क्वायल लगायतका वस्तुहरूको आयात बढेको छ भने अन्य मुलुकबाट विशेषगरी कच्चा स्वायविन तेल, सुपारी, दुरसञ्चारका उपकरण, चाँदी तथा अन्य स्टेशनरी लगायतको आयातमा वृद्धि भएको छ । कुल आयातमा भारतबाट भएको आयातको अंश गत वर्षको आठ महिनामा ६५.९ प्रतिशत रहेकोमा चालु आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा ६६.५ प्रतिशत पुगेको छ भने अन्य मुलुकहरूबाट भएको आयातको अंश गत वर्षको सोही अवधिको ३४.१ प्रतिशतबाट घटेर ३३.५ प्रतिशत रहेको छ ।
- ६.९ भा. रु. व्यवस्थापन गर्न अमेरिकी डलर विक्री गरी भा. रु. खरिद गर्ने तथा भारतबाट अमेरिकी डलरमा भुक्तानी गरी वस्तु आयात गर्न पाउने व्यवस्था गरिएको छ । परिवर्त्य विदेशी मुद्रा भुक्तानी गरी भारतबाट गरिएको आयात चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनाको अवधिमा ८७.३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.४९ अर्ब ६३ करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो आयात रु. २६ अर्ब ५० करोड रहेको थियो । चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनाको अवधिमा भारतबाट भएको कुल वस्तु आयातमा परिवर्त्य मुद्रा भुक्तानी गरेर भएको आयातको अंश १६.३ प्रतिशत रहेको छ । भारतबाट परिवर्त्य विदेशी मुद्रा भुक्तानी गरी आयात गर्न पाइने वस्तुहरूको संख्या २०७० फागुन मसान्त सम्ममा १६१ पुगेको छ ।

तालिका ६ (क) : अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार स्थिति (प्रथम आठ महिना)

(प्रतिशत परिवर्तन)

विवरण	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
निर्यात	-८.५	५.९	१४.१	५.०	१९.४
भारत	-३.३	१०.१	१४.५	२.०	२१.९
अन्य मुलुकहरू	-१६.८	-१.७	१३.५	११.२	१४.७
आयात	४१.८	१.२	१६.६	२२.१	२७.०
भारत	३८.०	२४.७	१२.०	२४.२	२८.१
अन्य मुलुकहरू	४६.८	-२७.२	२६.३	१८.२	२४.८
व्यापार सन्तुलन	५८.६	०.३	१७.१	२५.५	२८.२
भारत	५३.३	२८.२	११.५	२८.८	२९.१
अन्य मुलुकहरू	६५.०	-३०.९	२८.९	१९.५	२६.५
कुल व्यापार	३१.८	१.९	१६.३	१९.७	२६.०
भारत	२९.३	२२.४	१२.४	२१.०	२७.३
अन्य मुलुकहरू	३५.२	-२४.४	२४.४	१७.३	२३.६
निर्यात आयात अनुपात	१६.१	१६.८	१६.४	१४.१	१३.३
भारत	१८.९	१६.७	१७.०	१४.०	१३.३
अन्य मुलुकहरू	१२.६	१७.१	१५.४	१४.४	१३.३
कुल निर्यातमा अंश (प्रतिशत)					
भारत	६४.४	६६.९	६७.१	६५.२	६६.५
अन्य मुलुकहरू	३५.६	३३.१	३२.९	३४.८	३३.५
कुल आयातमा अंश (प्रतिशत)					
भारत	५४.७	६७.५	६४.८	६५.९	६६.५
अन्य मुलुकहरू	४५.३	३२.५	३५.२	३४.१	३३.५
व्यापार संतुलनमा अंश (प्रतिशत)					
भारत	५२.९	६७.६	६४.३	६६.०	६६.५
अन्य मुलुकहरू	४७.१	३२.४	३५.७	३४.०	३३.५
कुल व्यापारमा अंश (प्रतिशत)					
भारत	५६.१	६७.४	६५.१	६५.८	६६.५
अन्य मुलुकहरू	४३.९	३२.६	३४.९	३४.२	३३.५
कुल व्यापारमा आयात र निर्यातको अंश					
निर्यात	१३.८	१४.४	१४.१	१२.४	११.७
आयात	८६.२	८५.६	८५.९	८७.६	८८.३

* अपरिष्कृत ।

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक ।

व्यापार सन्तुलन

६.१० चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनासम्ममा कुल वस्तु व्यापार घाटा २८.२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३९६ अर्ब ९६ करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो घाटा २५.५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३०९ अर्ब ५५ करोड रहेको थियो । कुल वस्तु व्यापार घाटामध्ये भारतसँगको व्यापार घाटा अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको २८.८ प्रतिशत वृद्धिको तुलनामा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा २९.१ प्रतिशतले बढेको छ । त्यसैगरी, अघिल्लो वर्षको आठ महिनाको अवधिमा १९.५ प्रतिशतले बढेको अन्य मुलुकसँगको व्यापार घाटा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को सोही अवधिमा २६.५ प्रतिशतले बढेको छ । निर्यातको तुलनामा आयातको आधार तथा वृद्धिदर उच्च रहेको कारण चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा निर्यात-आयात अनुपात १३.३ प्रतिशतमा झरेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो अनुपात १४.१ प्रतिशत रहेको थियो ।

शोधनान्तर स्थिति

६.११ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्ममा समग्र शोधनान्तर स्थिति रु. १०२ अर्ब ८१ करोडले बचतमा रहेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा यस्तो बचत रु. ११ अर्ब ७८ करोड रहेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा चालु खाता रु. ६८ अर्ब ४१ करोडले बचतमा रहेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यो खाता रु. ९ अर्ब ५१ करोडले बचतमा रहेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा अमेरिकी डलरमा चालु खाता वचत ६८ करोड ७७ लाख डलर र शोधनान्तर वचत १ अर्ब ३ करोड डलर रहेको छ । सेवा आय, वैदेशिक अनुदान र विप्रेषण आप्रवाहको उच्च वृद्धिका कारण आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा चालु खाता तथा समग्र शोधनान्तर स्थिति अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा उच्च बचतमा रहन गएको हो ।

६.१२ एफ.ओ.बी. मूल्यमा आधारित वस्तु व्यापार घाटा अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा २५.४ प्रतिशतले बढेकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा २८.१ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३८१ अर्ब ५९ करोड पुगेको छ । त्यस्तै,

समीक्षा अवधिमा पर्यटन आय ४१.८ प्रतिशतले, अन्य सेवा आय ३३.१ प्रतिशतले र अन्यत्र नपरेको सरकारी आय २६.७ प्रतिशतले बढेको कारण कुल सेवा आय अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको ३१.२ प्रतिशत वृद्धिको तुलनामा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा ३५.० प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ८१ अर्ब २४ करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको आठ महिनामा भ्रमण खर्च ७७.० प्रतिशतले बढेकोमा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा यस्तो खर्च १.७ प्रतिशतले मात्र बढेको छ । त्यसैगरी, चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनाको अवधिमा सरकारी सेवा खर्च ११.९ प्रतिशत, अन्य सेवा खर्च ५१.८ प्रतिशत र यातायात खर्च १८.७ प्रतिशतले बढेकोले कुल सेवा भुक्तानी १५.८ प्रतिशतले बढेर रु. ६७ अर्ब ३५ करोड पुगेको छ । फलस्वरूप, आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा खुद सेवा आय रु. १३ अर्ब ८९ करोडले वचतमा रहेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा खुद सेवा आय रु. २ अर्ब २ करोडले मात्र बचतमा रहेको थियो । तलको तालिकामा विप्रेषण आप्रवाहको अवस्थालाई देखाइएको छ ।

तालिका ६ (ख) : विप्रेषण आप्रवाह

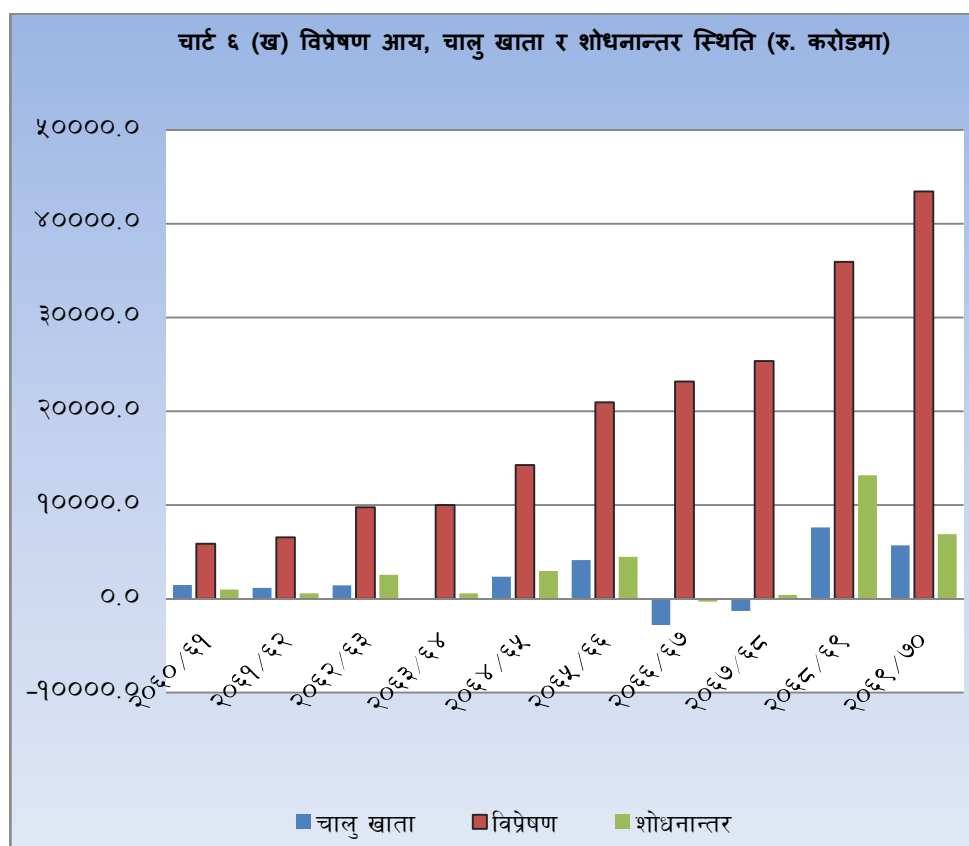
	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
विप्रेषण आप्रवाह (रु.अर्ब)	२३१.७	२५३.६	३५९.६	४३४.६	३५६.७
प्रतिशत परिवर्तन	१०.५	९.४	४१.८	२०.९	३४.१
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसंगको अनुपात	१९.४	१८.५	२३.५	२५.७	-
चालु ट्रान्सफर आयमा विप्रेषण आयको अंश	८०.५	८१.५	८४.०	८६.०	८५.६

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक ।

* प्रथम आठ महिनाको तथ्यांक

६.१३ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा ट्रान्सफर अन्तर्गत अनुदान ८५.३ प्रतिशतले र पेन्सन २५.६ प्रतिशतले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा अनुदान २३.८ प्रतिशतले घटेको थियो भने पेन्सन २२.७ प्रतिशतले बढेको थियो । त्यसैगरी, विप्रेषण आय अघिल्लो वर्षको सोही

अवधिको २२.२ प्रतिशत वृद्धिको तुलनामा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को सोही अवधिमा ३४.१ प्रतिशतको उच्च दरले बढी रु. ३५६ अर्ब ७२ करोड पुगेको छ । अमेरिकी डलरमा विप्रेषण आय अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको १०.५ प्रतिशत वृद्धिको तुलनामा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा १७.५ प्रतिशतले वृद्धि भई ३ अर्ब ५९ करोड डलर पुगेको छ । फलस्वरूप, समीक्षा अवधिमा खुद ट्रान्सफर आय अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको १६.८ प्रतिशत वृद्धिको तुलनामा ३८.५ प्रतिशतले बढी रु. ४१५ अर्ब ४४ करोड पुगेको छ ।

६.१४ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा पुँजी खातातर्फ रु. १२ अर्ब ६४ करोड खुद पुँजीगत ट्रान्सफर प्राप्त भएको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा रु. ५ अर्ब १६ करोडले पुँजी खाता बचतमा रहेको थियो । वित्तीय खाता तर्फ चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनाको अवधिमा रु. १ अर्ब ८० करोड प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी प्राप्त भएको छ । गत वर्षको सोही अवधिमा रु. ४ अर्ब ८२ करोड प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी भित्रिएको थियो । अन्य लगानी सम्पत्ति

गत वर्षको आठ महिनासम्ममा रु.१४ अर्ब ७४ करोड रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को सोही अवधिमा रु. १२ अर्ब ९३ करोड रहेको छ । अन्य लगानी दायित्ववर्तक चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनाको अवधिमा रु. १३ अर्ब ४६ करोड बराबरको सरकारी ऋण आप्रवाह भएको छ भने रु. ८ अर्ब ९० करोड बराबरको साँवा भुक्तानी भएको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा वैदेशिक निक्षेप दायित्व रु. ९ अर्ब ४२ करोड पुगेको छ ।

विदेशी विनिमय सञ्चिति

६.१५ २०७० फागुन मसान्तमा कुल विदेशी विनिमय सञ्चिति २०७० असार मसान्तको तुलनामा २२.५ प्रतिशतले बढेर रु. ६५३ अर्ब ४२ करोड पुगेको छ । २०६९ फागुन मसान्तमा यस्तो सञ्चिति ३.२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ४५३ अर्ब ६९ करोड रहेको थियो । अमेरिकी डलरमा २०७० असारदेखि फागुन मसान्तसम्ममा कुल सञ्चिति १९.३ प्रतिशतले बढी अमेरिकी डलर ६ अर्ब ७० करोड पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो सञ्चिति ७.२ प्रतिशतले बढेको थियो । विप्रेषण आप्रवाह तथा अनुदान उल्लेख्य रुपमा बढ्न गई शोधनान्तर वचत बढेकोले चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनाको अवधिमा विदेशी विनिमय सञ्चिति बढेको हो ।

६.१६ कुल विदेशी विनिमय सञ्चिति मध्ये नेपाल राष्ट्र बैंकमा रहेको सञ्चिति २०७० असार मसान्तको रु. ४५२ अर्ब ९९ करोडको तुलनामा २०७० फागुन मसान्तमा २१.५ प्रतिशतले बढी रु. ५५० अर्ब ४२ करोड पुगेको छ । त्यसैगरी, वाणिज्य बैंकसँग रहेको सञ्चिति पनि समीक्षा अवधिमा २८.३ प्रतिशतले बढेर रु. १०२ अर्ब ९९ करोड पुगेको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनाको अवधिमा अपरिवर्त्य भारतीय मुद्रा सञ्चिति २४.० प्रतिशतले वृद्धि भई भा. रु. ९२ अर्ब ४४ करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो सञ्चिति १.४ प्रतिशतले मात्र बढेको थियो । कुल विदेशी विनिमय संचितिमा नेपाल राष्ट्र बैंकसँग रहेको संचितिको अंश २०७० फागुनमा ८४.२ प्रतिशत रहेको छ ।

तालिका ६ (ग) : कुल विदेशी विनिमय सञ्चिति (रु. करोडमा)

विवरण	२०६७ असार	२०६७ फागुन	२०६८ असार	२०६८ फागुन	२०६९ असार	२०६९ फागुन	२०७० असार	२०७० फागुन	प्रतिशत परिवर्तन (असार-फागुन)	
									२०६९	२०७०
नेपाल राष्ट्र बैंक	२०५३७	१९९८६	२१३१०	३०५०२	३७५५२	३७२३३	४५३००	५५०४२	-०.८	२१.५
वाणिज्य बैंक	६३५२	५७६२	५९०६	६३०९	६३९३	८१२८	८०३०	१०३००	२७.१	२८.३
कुल सञ्चिति	२६८८९	२५७४८	२७२१५	३६८१०	४३९४६	४५३६१	५३३३०	६५३४२	३.२	२२.५
कुल सञ्चितिमा अंश										
नेपाल राष्ट्र बैंक	७६.४	७७.६	७८.३	८२.९	८५.५	८२.१	८४.९	८४.२	-	-
वाणिज्य बैंक	२३.६	२२.४	२१.७	१७.१	१४.५	१७.९	१५.१	१५.८	-	-

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक ।

६.१७ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आठ महिनासम्मको आयातलाई आधार मान्दा विदेशी विनिमय सञ्चितिको विद्यमान स्तरले ११.६ महिनाको वस्तु आयात र १०.१ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न पर्याप्त रहेको छ । २०६९ फागुन मसान्तमा बैंकिङ्ग क्षेत्रसँग रहेको सञ्चितिले सोही अवधिको आयात प्रवृत्तिका आधारमा करिव १०.२ महिनाको वस्तु आयात र ८.८ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न सक्ने स्तरमा रहेको थियो । वस्तु आयातको वृद्धिदर अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनाको अवधिमा बढेतापनि सेवा आयातको वृद्धिदर न्यून रहेको कारण कुल विदेशी विनिमय सञ्चितिको विद्यमान स्तर गत वर्ष भन्दा बढी अवधिको आयात धान्न पर्याप्त रहेको हो ।

विनिमय दर

६.१८ २०७० असार मसान्तको तुलनामा २०७० फागुन मसान्तमा नेपाली रुपैयाँ अमेरिकी डलरसँग २.६ प्रतिशतले अवमूल्यन भएको छ । अघिल्लो वर्षको सोही

अवधिमा नेपाली रुपैया अमेरिकी डलरसँग २.१ प्रतिशतले अधिमूल्यन भएको थियो । २०७० फागुन मसान्तमा अमेरिकी डलर एकको विनिमय दर रु. ९७.५८ पुगेको छ । २०७० असार मसान्तमा उक्त विनिमय दर रु. ९५.० रहेको थियो । त्यस्तै, २०७० असार मसान्तको तुलनामा २०७० फागुन मसान्तमा नेपाली रुपैया पाउण्ड स्टर्लिङ तथा युरोसँग क्रमशः ११.८ प्रतिशत र ८.९ प्रतिशतले अवमूल्यन भएको छ भने जापानी येनसँग ०.६ प्रतिशतले अधिमूल्यन भएको छ ।

तालिका ६ (घ) : विदेशी विनिमय प्रवृत्ति

विदेशी मुद्रा	खरिद दर (नेपाली रुपैयामा)						अधिमूल्यन (+) अवमूल्यन (-) (प्रतिशतमा) (असार - फागुन)	
	२०६८ असार	२०६८ फागुन	२०६९ असार	२०६९ फागुन	२०७० असार	२०७० फागुन	२०६९	२०७०
१ अमेरिकी डलर	७०.९५	७९.५५	८८.६०	८६.७७	९५.००	९७.५८	२.१	-२.६
१ पाउण्ड स्टर्लिङ	११४.५४	१२४.७६	१३६.६२	१२९.३४	१४३.५६	१६२.८१	५.६	-११.८
१ युरो	१००.३४	१०४.३५	१०७.९८	११२.८६	१२४.०८	१३६.१५	-४.३	-८.९
१० जापानी येन	८.९५	९.६७	११.१८	९.०२	९.५७	९.५१	२३.९	०.६

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक ।

समस्या तथा सुझावहरू

६.१९ न्यून मूल्य अभिवृद्धिका वस्तुहरू निर्यात हुनु, व्यापारमा विविधिकरण हुन नसक्नु, तुलनात्मक लाभ र बढी मूल्य भएका वस्तुहरूको उत्पादन गरी निर्यात विस्तार गर्न नसकिनु, भुपरिवेष्टित मुलुक भएका नाताले समय र लागत बढी लाग्नु, आयातित कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरूको बाहुल्यता हुनु, उचित रुपमा अग्र तथा पृष्ठ सम्बन्ध स्थापित हुन नसक्नु, व्यापार सम्बन्धी आवश्यक पूर्वाधारको कमी हुनु, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग कम हुनु आदि जस्ता कारणहरूले गर्दा वस्तु निर्यात विस्तार हुन सकेको छैन भने आयातको आधार तथा वृद्धिदर उच्च रहँदै आएको छ । यसबाट व्यापार घाटा उच्च दरले

बढ्दो छ । निर्यातको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतामा वृद्धि गरी निर्यात विस्तार गर्ने तथा आयातित वस्तु स्वदेशमा नै उत्पादन गर्ने प्रकारका उद्योग धन्दाहरुको स्थापना र विस्तार गरी व्यापार घाटालाई वान्छित स्तरमा राख्ने तर्फ ध्यान जानु आवश्यक छ ।

६.२० नेपालको वाह्य क्षेत्र सन्तुलन मूलतः विप्रेषण आय तथा आयातको स्तरमा भर पर्ने गरेको छ । उच्च स्तरको विप्रेषण आप्रवाह भएमा र आयात ठिकैस्तरको भएमा चालु खाता तथा समग्र शोधनान्तर स्थिति सन्तुलनमा रहने अन्यथा घाटामा जाने अवस्था रहेको छ । उच्च स्तरको विप्रेषणबाट तात्कालिक रुपमा अर्थतन्त्रलाई सकारात्मक फाइदा पुगेतापनि यसको स्थायित्व र दीगो पनाका बारेमा प्रश्न उठने गरेको छ । उच्च स्तरको विप्रेषण आप्रवाहबाट एकातर्फ उपभोग बढ्दछ भने अर्को तर्फ यसबाट आयात बढ्ने भई व्यापार घाटा अझ विस्तार हुने अवस्था आउँदछ । वैदेशिक रोजगारीका लागि विदेश जाने नेपाली कामदारहरु अदक्ष प्रकारका रहनु र वैदेशिक रोजगारी मूलतः खाडी मुलुक तथा मलेशियामा केन्द्रित रहनुले कामदार अधिकेन्द्रित रहेका मुलुकमा कुनै समस्या आएमा विप्रेषण आप्रवाहमा व्यवधान आउने र त्यसबाट बाह्य क्षेत्र स्थायित्वमा संकट आउन सक्ने संभावना रहेका कारण शोधनान्तरलाई सन्तुलनमा ल्याउन वैकल्पिक उपायहरुको खोजी हुनु आवश्यक छ । अर्कोतर्फ, नेपालको कुल आयातमा पेट्रोलियम पदार्थ आयातको हिस्सा २० प्रतिशत भन्दा बढी रहेको अवस्था छ । अतः वस्तु तथा सेवा निर्यातको प्रवर्धन गर्ने तथा पेट्रोलियम पदार्थ माथिको परनिर्भरता कम गर्दै जान वैकल्पिक उपायहरुको खोजी गरी वाह्य क्षेत्रलाई दीगो बनाउने तर्फ ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

६.२१ वाह्य क्षेत्रलाई दीगो बनाउन थप निर्यात योग्य वस्तुहरुको पहिचान गर्ने, निर्यातको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउने, पर्यटक आगमन संख्या तथा बसाई अवधि बढाई पर्यटन आय बढाउने, स्वदेशमा नै शिक्षा, स्वास्थ्य आदि सेवाको भरपर्दो व्यावस्था गरी वाह्य मुलुकहरुमा सो प्रयोजनका लागि जाने प्रवृत्ति न्यूनीकरण गर्ने, लगानीको वातावरणमा सुधार गरी प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्ने, विलासिताका उपभोग्य वस्तुहरुको आयातलाई हतोत्साहित गर्ने र स्वदेशी वस्तु तथा सेवा उपभोग गर्न प्रोत्साहन गर्ने आदि जस्ता पक्षहरुमा ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

७. गरिबी निवारण र रोजगारी

गरिबी निवारण

- ७.१ नेपालमा विगत दुई दशकदेखि गरिबी निवारणलाई विकासको केन्द्रमा राखी कार्यक्रमहरु सञ्चालन भैरहेका छन् । दशौं योजना अवधिदेखि गरिबीलाई आय गरिबी, मानवीय गरिबी तथा सामाजिक वञ्चितिकरण गरी मूलतः तीन आयाममा विभाजन गरिएको छ । यी आयामहरुको विश्लेषण गर्दा विगतका वर्षहरुमा नेपालीको समग्र गरिबी र मानव विकास सूचकहरुमा उल्लेखनीय सुधार आएको छ ।
- ७.२ गरिबी न्यूनीकरणको राष्ट्रिय लक्ष्य प्राप्तमा सघाउ पुऱ्याउन सामाजिक क्षेत्रमा उल्लेख्य रुपमा लगानी वृद्धि भएको छ । रोजगार तथा आयमूलक कार्यक्रमहरु लागू गरिएका छन् । गरिबी निवारणका उद्देश्य तथा नीतिहरु निर्धारण गर्दा विगतका नीति तथा कार्यक्रमको समीक्षा र अनुभव समेतलाई दृष्टिगत गरी लक्षित समूह र क्षेत्रलाई केन्द्रित गरी कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ ।
- ७.३ बाह्रौं योजनाको अन्त्यसम्ममा गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्यालाई २१ प्रतिशतमा झार्ने लक्ष्य रहेको र सोही अनुरूप रोजगारी केन्द्रित समावेशी आर्थिक विकासका कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गरिएकोमा योजना समाप्तिसम्ममा गरिबीको रेखामुनिको जनसंख्या २५.४ प्रतिशतबाट १.६ अंक झरेर २३.८ प्रतिशत पुगेको छ । योजना अवधिमा गरिबी घट्नुका प्रमुख कारणहरुमा तीव्र रुपमा शहरीकरण विस्तार, वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त विप्रेषणमा निरन्तर वृद्धि, कृषि ज्यालामा वृद्धि, गैर कृषि क्षेत्रको रोजगारी तथा ज्यालामा वृद्धि तथा आर्थिक रुपमा सक्रिय उमेरका जनसंख्याको हिस्सामा वृद्धि हुनु रहेका छन् ।
- ७.४ निरपेक्ष गरिबी २०५२/५३ देखि २०६९/७० सम्मको १७ वर्षको अवधिमा ४२ प्रतिशतबाट २३.८ प्रतिशतमा झरेता पनि शहरी तथा ग्रामीण एवं विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र र समूहहरुबीचको भिन्नता अझ पनि निकै ठूलो रुपमा रहेको

छ। यस अवधिमा शहरी गरिबी २१.५६ प्रतिशतबाट १५.४६ प्रतिशतमा पुगेको छ भने ग्रामीण गरिबी ४३.२७ बाट २७.४३ प्रतिशतमा झरेको छ । देशमा बढ्दो शहरीकरण तथा शहरी क्षेत्रका अवसरहरूमा भएको वृद्धिका कारणले शहरी गरिबीमा विगतमा केही कमी आएतापनि गत ७ वर्षको अवधिमा केही मात्रामा वृद्धि भएको छ ।

७.५ प्रतिव्यक्ति गरिबीको दरमा कमी आउनु सुखद हो । तर आम असमानतामा भएको वृद्धिले देशमा गरिब र धनीबीचको खाडल बढेको देखिएको छ । देशमा विद्यमान असमानतालाई दर्शाउने गिनी सूचकांक (Gini Coefficient) उपभोगको खर्च आधारमा ०.३२८ पुगेको छ । यस्तो सूचकांक शहरी क्षेत्रमा ०.३५३ र ग्रामीण क्षेत्रमा ०.३११ रहेको छ । भौगोलिक क्षेत्र तथा विभिन्न जातजातिबीच असमानताको स्तर अझ फराकिलो छ । यसरी असमानता बढ्नुका कारणहरूमा सीमित वर्गको अवसरहरूमा पहुँच, न्यून कृषि ज्यालादर, आन्तरिक द्वन्द, विस्थापितहरूको संख्यामा वृद्धि प्रमुख छन् । त्यस्तै गरिबीको रेखामुनि रहेकामध्ये २४.४ प्रतिशतको प्राथमिक शिक्षामा पहुँच रहेको, २०.८ प्रतिशतको माध्यमिक स्तरको शिक्षामा पहुँच रहेको र १७.९ प्रतिशतको उच्च शिक्षामा पहुँच रहेको छ । गरिबीको रेखामुनिका १५.६ प्रतिशतको मात्र सरकारी अस्पताल सेवामा पहुँच पुगेको र १५.३ प्रतिशतको मात्र कृषि केन्द्रहरूमा पहुँच रहेको अवस्था छ ।

७.६ सहस्राब्दी विकास लक्ष्यको प्रगति प्रतिवेदन सन् २०१३ ले नेपालमा गरिबी घट्ने दर सन् १९९६ देखि सन् २००४ सम्म वार्षिक १.५ प्रतिशत र सन् २००४ देखि सन् २०१३ सम्म वार्षिक २.५ प्रतिशत रहेको देखाएको छ । मुलुकको गरिबी घटाउन मूलतः रोजगारीका अवसरहरूमा वृद्धि गरेर वर्तमान जनसंख्याको बनोट खासगरी काम गर्ने उमेर समूहका मानिसको अनुपात बढी भएको तथ्यलाई पुँजीकरण गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

तालीका ७ (क) : गरिबीको परिमाणात्मक सूचक

सहस्राब्दी विकास लक्ष्य	सूचक	२०१० सम्मको प्रगति (प्रतिशतमा)	२०१२/२०१३ सम्मको प्रगति (प्रतिशतमा)	लक्ष्य २०१५
लक्ष्य १	दैनिक अमेरिकी एक डलरभन्दा कम आय भएका जनसंख्याको अनुपात	१९.७	१६.४	१७
	दैनिक राष्ट्रिय गरिबी रेखामुनिका जनसंख्याको अनुपात	२५.४	२३.८	२१
	प्रतिदिन अमेरिकी एक डलरभन्दामुनि आय भएका रोजगारको अनुपात	२२	-	१७
	न्युनतम आहाराभन्दा कम खाना पाउने जनसंख्याको अनुपात	३६.१	१५.७	२५
	६-५९ महिना उमेर समूहका कम वजन भएका बालबालिकाको अवस्था	३६.४	२८.८	२९
	६-५९ महिनाका पुङ्कोपन भएका बालबालिकाको अवस्था	४६.८	४०.५	३०
लक्ष्य २	प्राथमिक शिक्षा खुद भर्नादर	९३.७	९५.३	१००
	कक्षा १ मा भर्ना भई कक्षा ५ सम्म पुग्ने विद्यार्थीको अनुपात	७७.९	८४.२	१००
	१५-२४ बर्ष उमेर समूहका महिला तथा पुरुषको साक्षरता दर	८६.५	८८.६	१००
लक्ष्य ३	प्राथमिक शिक्षामा छात्र र छात्राको अनुपात	१	१.०२	१
	माध्यमिक शिक्षामा छात्र र छात्राको अनुपात	०.९३	०.९९	१
	उच्च शिक्षामा महिला तथा पुरुषको अनुपात	०.६३	-	१
	१५ बर्ष तथा माथिका उमेर समूहका साक्षर महिला तथा पुरुषको अनुपात	-	पुरुष ७१.६ % तथा महिला ४४.५ %	१
लक्ष्य ४	एक बर्ष मुनिका बालबालिकालाई	८५.६	-	९०

सहस्राब्दी विकास लक्ष्य	सूचक	२०१० सम्मको प्रगति (प्रतिशतमा)	२०१२/२०१३ सम्मको प्रगति (प्रतिशतमा)	लक्ष्य २०१५
	दादुराविरुद्ध दिइएको खोपको अनुपात			
	पाँच बर्ष मुनिको बालमृत्युदर (प्रति एकहजार जीवित जन्ममा)	५०	५४ (२०११)	५४ (३८)
	शिशुमृत्युदर (प्रति एकहजार जीवित जन्ममा)	४१	४६ (२०११)	३६
लक्ष्य ५	मातृमृत्यु दर (प्रति एकलाख जीवित जन्ममा)	२२९	१७०	२१३ (१३४)
	दक्ष प्रसूतीकर्ताको सहयोगमा सुत्केरी भएकाको प्रतिशत	२९	५०	६०
लक्ष्य ६	१५-२४ उमेरसमूहमा एच.आई.भी./एड्सको संक्रमण	०.४९	०.१२	Halt and Reverse the trend
	औलोको संक्रमण (प्रति एकहजार जनसंख्यामा)	५.७	३.२८	Halt and Reverse the trend
	क्षयरोगको उपस्थिती दर (प्रति एकलाख जनसंख्यामा)	२४४	२३८	Halt and Reverse the trend
	क्षयरोगबाट भएको मृत्युदर (प्रति एकलाख जनसंख्यामा)	२२	२१	Halt and Reverse the trend
लक्ष्य ७	बनजङ्गलले ढाकेको क्षेत्र (प्रतिशत)	३९.६	३९.६	४०
	खानेपानीको स्रोतमा दिगो पहुँच भएको जनसंख्या (प्रतिशतमा)	८०.४	८५	७३
	सुधारिएको सरसफाईमा दिगो पहुँच भएको जनसंख्या (प्रतिशतमा)	४३	६२	८०

नोट: कोष्टकमा दिइएको परिलक्ष्य परिमार्जन गरिएका हुन् ।

स्रोत: राष्ट्रिय योजना आयोग

७.७ नेपालमा हालसम्म ३ वटा जीवनस्तर मापन सर्वेक्षण सम्पन्न भएका छन् । आर्थिक वर्ष २०५२/५३ मा पहिलोपटक, आर्थिक वर्ष २०६१/६२ मा दोस्रो पटक र आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा तेस्रो पटक जीवनस्तर मापन सर्वेक्षण सम्पन्न भएका छन् । यी सर्वेक्षणबाट प्राप्त नतिजा यसप्रकार रहेको छ :

तालीका ७ (ख) : गरिबी मापन सर्वेक्षण (२०५२/५३, २०६०/६१ र २०६६/६७)

(प्रतिशतमा)

	गरिबीको रेखामुनिको जनसंख्या (Poverty Headcount Index)			गरिबीको बिषमता (Poverty gap index)			गरिबीको गहनता (Squared Poverty Gap Index)		
	२०५२/५३	२०६०/६१	२०६६/६७	२०५२/५३	२०६०/६१	२०६६/६७	२०५२/५३	२०६०/६१	२०६६/६७
नेपाल	४१.७६	३०.८५	२५.१६	११.७५	७.६०	५.४३	४.६७	२.७०	१.८१
शहरी क्षेत्र	२१.५५	९.५५	१५.४६	६.५४	२.२०	३.१९	२.६५	०.७०	१.०१
ग्रामीण क्षेत्र	४३.२७	३४.६२	२७.४३	१२.१४	८.५०	५.९६	४.८३	३.१०	२.००

गरिबीको रेखामुनीको जनसंख्या (Poverty Headcount Index) ले कुल जनसंख्यामा गरिबीको रेखामुनी रहेको हिस्सा कति छ भन्ने जनाउँछ । गरिबीको विषमता (Poverty Gap Index) ले गरिबीको रेखामुनी रहेको औसत जनसंख्या गरिबीको रेखा भन्दा कति टाढा छ भन्ने जनाउँछ । गरिबीको गहनता (Squared Poverty Gap Index) ले गरिबहरु बीचको असमानताको स्थिति कस्तो छ भन्ने देखाउँछ । त्यसैगरी Gini Index ले जनताहरुको बीचको आय वितरणमा हुने असमानतालाई प्रतिबिम्बित गर्दछ।

गरिबी निवारण कोषबाट भएका प्रयासहरु

७.८ गरिबी निवारण कोषले गरिब लक्षित कार्यक्रम (अन्तोदय), सामाजिक समावेशीकरण, पारदर्शिता, मागमुखी कार्यक्रम र सोझै समुदायमा कोष प्रवाह गरी ५ वटा निर्देशित सिद्धान्त अनुरूप समाजका अति गरिब तथा पिछडिएका वर्गको सक्रिय सहभागितामा समुदायको मागमा आधारित कार्यक्रम संचालन गर्दै आएको छ । गरीब समुदाय स्वयंलाई पूर्ण रूपले सहभागी गराई समुदायको परियोजना (कार्यक्रम) उनीहरुबाट नै कार्यान्वयन गराउन तिनै समुदायको प्रतिनिधित्व रहने गरी सामुदायिक संस्थाको गठनको साथै तिनीहरुको संस्थागत विकास गरी कार्यक्रमहरु संचालन गरिएको छ । यस कार्यमा समुदायलाई आवश्यक सहयोग प्रदान गर्न सामाजिक परिचालनको लागि (सहयोगी संस्था मार्फत) स्थानीय निकायहरु, गैर सरकारी संस्था, सामुदायिक संस्था तथा निजी संस्थासंग सहकार्य गरिएको छ ।

- ७.९ आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा गरिबीको सूचकांकका आधारमा थप १५ जिल्लामा कार्यक्रम बिस्तारपछि कोषका नियमित कार्यक्रम सञ्चालन भएका जिल्लाको संख्या ४० पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० देखि गरिबीको सूचकांकका आधारमा थप १५ जिल्लाहरु (दोलखा, म्याग्दी, गुल्मी, भोजपुर, सुर्खेत, नवलपरासी, मोरङ्ग, लम्जुङ्ग, अर्घाखाँची, नुवाकोट, गोर्खा, बाँके, सुनसरी, दाङ र कैलाली) मा कार्यक्रम सञ्चालनका लागि प्रक्रिया अघि बढिरहेको छ । यसरी ५५ जिल्लामा कोषका नियमित कार्यक्रमहरु र नवीनतम सोचमा आधारित कार्यक्रम (Innovative Program) समेत देशभर संचालन गर्ने कार्य भैरहेको छ ।
- ७.१० आर्थिक वर्ष २०६१/६२ देखि आर्थिक वर्ष २०६६/६७ सम्म कुल लागत ४० मिलियन अमेरिकी डलरमा गरिबी निवारण कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको थियो । यसको प्रतिफल हेर्न प्रारम्भिक ६ जिल्लाहरुमा गरिएको प्रभाव मूल्याङ्कन अध्ययन २००९ र विश्व बैंकको Implementation Completion and Results Report 2009 ले आफ्नै उत्पादन वा भरोसायोग्य आम्दानीको स्रोतबाट तीन महिनाभन्दा कम खान पुग्ने घरपरिवार संख्यामा ३.२ प्रतिशतले घटेको देखाएको छ । त्यस्तै, कोषको कार्यक्रमबाट लाभान्वित भएका घरपरिवारहरुमा स्वरोजगारीको दर (साप्ताहिक काम गर्ने समय) मा १८ प्रतिशतले वृद्धि भएको र कोषको गतिविधि सञ्चालन भएको दुई वर्ष पुगेका क्षेत्रका घरपरिवारहरुको वास्तविक प्रतिव्यक्ति उपभोग दर नियन्त्रित घरपरिवारमा भन्दा ५० प्रतिशतले बढेको देखिएको छ ।
- ७.११ आर्थिक वर्ष २०६७/६८ देखि आर्थिक वर्ष २०७३/७४ सम्म सञ्चालनमा रहेको गरिबी निवारण कार्यक्रमको कुल लागत २ सय ५५ मिलियन अमेरिकी डलर रहेको छ । यस दोस्रो चरणको परियोजनामा समावेश भएका १९ जिल्लामध्ये ६ जिल्लालाई नमुना बनाएर २ सय गाउँका ३ हजार घरधुरीमा गरिएको प्रभाव मूल्याङ्कन अध्ययन २०१० (आधारभूत सर्वेक्षण २००७) अनुसार गरिब घरपरिवारहरुको उपभोग क्षमता, खाद्यसुरक्षामा सुधार, आयआर्जन, सामाजिक विकास, केटाकेटीहरुको स्कूल जाने क्रम तथा महिला सशक्तिकरणमा सकारात्मक परिणामहरु आएका, लाभग्राहीहरुको उपभोग क्षमता वास्तविक मूल्यमा ३१ प्रतिशतले वृद्धि भएको, ६ देखि १९ महिनासम्म कोषको आर्थिक सहयोग प्राप्त गरेका घरधुरीहरुको उपभोग क्षमतामा ४४.४ प्रतिशतले वृद्धि भएको, गरिबहरुको खाद्यान्न अपर्याप्तता १० प्रतिशतले घटेको, ५ देखि १५

वर्षसम्मका बालबालिकाको विद्यालय भर्ना दर ६ प्रतिशतले बढेको, कोषको लाभग्राही परिवारमा तीन महिनाभन्दा कमलाई खाद्यान्न पर्याप्त भएका घरपरिवारको अनुपात २००७ को १३.८ प्रतिशतबाट २०१० मा ५.५ प्रतिशतमा झरेको देखिएको छ ।

तालिका ७ (ग) : गरिबी निवारण कोषबाट सामुदायिक संस्थाहरुलाई गएको अनुदान

क्र.सं.	आ.ब.	खर्च रकम (रु. हजारमा)						
		आयआर्जन कार्यक्रम	साना पूर्वाधार विकास कार्यक्रम	नविनतम कार्यक्रम	जम्मा			
					जम्मा	विश्व बैंक अनुदान	ट्रष्ट फण्ड अनुदान	नेपाल सरकार अनुदान
१	२०६१/६२	१३२,६१२	६४,११०	३,३९५	२००,११७	१८३,६३८		१६,४७९
२	२०६२/६३	१५५,०८३	९०,७३०	१३८,०७०	३८३,८८३	३१७,५९७		६६,२८६
३	२०६३/६४	४०४,३३२	७६,४४४	४९९,११३	९७९,८८९	९७९,८८९		
४	२०६४/६५	१,२७४,५७२	२३०,६५२	४६,४५१	१,५५१,६७५	१,५५१,६७५		
५	२०६५/६६	९७१,४५८	२६१,७९८	२७,६४०	१,२६०,८९६	१,२६०,५२०		३७६
६	२०६६/६७	१,३८८,२८९	४२६,५६१	३५,७४९	१,८५०,५९९	१,८५०,५९९		
७	२०६७/६८	१,५२६,८९८	४७०,९१०	११,४०१	२,००९,२०९	१,७२०,१२९		२८९,०८०
८	२०६८/६९	१,४४५,४६१	९१४,४८५	२४,१३२	२,३८४,०७७	१,६६१,८६९	६८५,६४२	३६,५६६
९	२०६९/७०	१,०४४,४१४	५९१,०३०	३१,६३०	१,६६७,०७५	१,४५७,०१३	१७५,१२८	३४,९३४
जम्मा		८,३४३,११९	३,१२६,७२१	८१७,५८१	१२,२८७,४२०	१०,९८२,९३०	८६०,७७१	४४३,७२१
१०	२०७०/७१*	२१७,५१९	१५५,७१९	१७,६६५	३९०,९०४	३७२,६४१	१,७७०	६,४९२
कुल जम्मा		८,५६०,६३८	३,२८२,४४०	८३५,२४६	१२,६७८,३२४	११,३५५,५७१	८७२,५४१	४५०,२१२

* प्रथम आठ महिनाको

स्रोत: गरिबी निवारण कोष

७.१२ कोषद्वारा गरिएको सामाजिक पुनर्मूल्यांकन र लाभग्राहीहरूको मूल्यांकनले पुनःमूल्यांकन गरिएका घरधुरीमा सम्पूर्ण स्रोतबाट घरधुरी स्तरको कुल आम्दानी वास्तविक मूल्यमा ८२.५ प्रतिशतले बढेको (मुद्रास्फीति समायोजनसहित) देखिन्छ । यस्तो नतिजा तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी कोषको सहयोग पाएका र उक्त रकम उनीहरूको इच्छाअनुसारको आयआर्जन क्रियाकलापमा लगानी गर्ने घरधुरीमा देखिएको हो । नतिजाले सम्पूर्ण घरधुरीमध्ये ६८.३ प्रतिशत घरधुरीले १५ प्रतिशत वा सोभन्दा बढी आय बढाएको पनि देखाएको छ । कोषका कार्यक्रमको सुरुदेखि २०७० फागुन मसान्त सम्ममा ४९ जिल्लाहरू (नवीन सोचमा आधारित कार्यक्रम समेत) अन्तर्गतका १ हजार ६ सय ३८ गा.वि.स.हरूमा २३ हजार ७ सय ८८ सामुदायिक संस्थाहरूबाट कार्यक्रम कार्यान्वयन भई रहेको छ र हाल सम्ममा ६ लाख ७६ हजार ६ सय ९४ वटा लक्षित घरधुरी लाभान्वित भैसकेका छन् । कोषको कार्यक्रमबाट लाभान्वित कुल घरपरिवारमध्ये २८.१६ प्रतिशत दलित, २९.६७ प्रतिशत जनजाति छन् । त्यस्तै सामुदायिक संस्थामा आबद्ध सदस्यहरूमा ७६ प्रतिशत महिला छन् ।

युवा तथा साना व्यवसायी स्वरोजगार कोष

७.१३ उद्यमशीलताको विकास मार्फत परम्परागत उत्पादन प्रणालीमा परिवर्तन गर्दै उत्पादनशील श्रमको अधिकतम उपयोग गरी देशको द्रुततर विकासको लागि शिक्षित तथा अशिक्षित बेरोजगार युवाहरूलाई स्वरोजगारको अवसर उपलब्ध गराउन बैंक तथा वित्तीय संस्था र सहकारी संस्थाहरू मार्फत सहूलियत ब्याजदरमा बिना धितो आवधिक ऋण उपलब्ध गराई स्वरोजगार कार्यक्रम संचालन गर्न र व्यवसायिक तालिम समेत उपलब्ध गराउन आर्थिक वर्ष २०६७/६८ सालमा युवा तथा साना व्यवसायी स्वरोजगार कोषको स्थापना भएको हो । युवा स्वरोजगार कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्य आर्थिक रूपले पिछडिएका विपन्न वर्ग, महिला, दलित, जनजाति, द्वन्द्वपीडित, बेरोजगार युवाहरू तथा परम्परागत सीप भएका जनताहरूलाई कृषि, व्यवसायजन्य र सेवा मुलक व्यवसाय मार्फत आय आर्जनमा वृद्धि गरी उनीहरूको जिविकोपार्जनलाई सहज बनाउन सुलभ रूपमा प्रति व्यक्ति अधिकतम रु. दुई लाखसम्म बिना धितो आवधिक रूपमा बैंक तथा सहकारीलाई थोक ऋण उपलब्ध गराउनु हो । यसमा खेती तथा कृषि, रिक्सा, ठेलागाडा सेवा सञ्चालन, परम्परागत सीप तथा जातजातिय सीप भएका कार्यक्रमहरू, एक गाउँ एक उत्पादन, बेरोजगारलाई

रोजगार बनाउने सीपमूलक कार्यक्रमहरु, सरकारी तथा राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूसंग समन्वय गर्ने तथा बैंक तथा वित्तीय संस्था र सहकारी संस्थाहरूसंग समन्वय गर्ने जस्ता कार्यक्रमहरु रहेका छन् ।

७.१४ कोषले चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को चैत्र मसान्त सम्ममा २४ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरु सहित ६ सय २३ वटा प्रारम्भिक सहकारी संस्थाहरूसंग कर्जा सम्झौता गरी जम्मा रु. २ अर्ब ६७ करोड २१ लाख ४० हजार रकम लगानी गरेको छ । यसबाट चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को चैत्र मसान्त सम्ममा २० हजार ८ सय ६ जनाले रोजगारी प्राप्त गरेका छन् ।

७.१५ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को चैत्र मसान्त सम्ममा सहकारी संस्थाहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्न ३ जिल्लाका (काठमाण्डौ, ललितपुर, भक्तपुर) ४ सय १० जना अध्यक्ष तथा व्यवस्थापकहरुलाई कोषको कर्जा लगानी सम्बन्धि अनुशिक्षण तालिम दिइएको, सि.टि.इ.भि.टी मार्फत ४५ सय जनालाई सीपमूलक तालिमको व्यवस्था गरिएको र १४ हजार ९ सय ३५ जनालाई अभिमुखीकरण तालिम प्रदान गरिएको छ ।

रोजगारी

७.१६ नेपालमा आन्तरिक र बाह्य श्रम बजारमा उपलब्ध रोजगारीलाई सुरक्षित, मर्यादित र व्यवस्थित गर्ने प्रयास गरिएको छ । नेपाली श्रम बजारमा हरेक वर्ष करिब ४ लाखको हाराहारीमा श्रमशिल युवाहरुको प्रवेश भएता पनि आन्तरिक बजारमा तिनलाई खपत गर्न सक्ने गरी रोजगारीका अवसर सृजना गर्न सकिएको छैन । तथापि आन्तरिक श्रम तथा रोजगारलाई व्यवस्थित, मर्यादित र सुरक्षित ढंगबाट व्यवस्थापन तथा प्रबर्द्धनका लागि श्रम विभाग तथा रोजगार सूचना केन्द्रहरुबाट कार्य भैरहेको छ । न्युनतम पारिश्रमिक निर्धारण र कार्यान्वयन, श्रम ऐनको मस्यौदा तयारी, सुमधुर श्रम सम्बन्धका लागि त्रिपक्षीय अन्तरसम्बन्ध विकास, सचेतनामूलक कार्यक्रम, सीपमूलक तालिम प्राप्त जनशक्तिलाई स्वरोजगारीका लागि अभिप्रेरित गर्ने वस्तुगत अनुदान, राष्ट्रिय रोजगार नीतिको मस्यौदा तयारी ट्रेड युनियन दर्ता तथा नविकरण सामुहिक सौदाबाजीबाट श्रम विवाद समाधान कारखाना निरीक्षण तथा अभिलेख व्यवस्थापन श्रम स्वीकृति तथा नविकरण कार्यस्थलमा हुने जोखिम न्युनिकरण लगायतका कार्यक्रमबाट आन्तरिक रोजगारीलाई प्रबर्द्धन तथा

सुरक्षित तथा मर्यादित बनाउने प्रयत्न भएको छ । व्यवसायजन्य सुरक्षा र स्वास्थ्य सम्बन्धी आयोजनबाट चेतनामूलक र व्यवसायजन्य स्वास्थ्य र सुरक्षाबाट श्रम उत्पादकत्व वृद्धिमा योगदान बढाउने अभियानमा काम भइरहेको छ । श्रमिकहरूको सामाजिक सुरक्षालाई प्रभावकारी बनाउन पारिश्रमिकबाट हुने एक प्रतिशत योगदानमा आधारित भएर विभिन्न सुरक्षा योजनाहरू कार्यान्वयनको स्वरूप तयारी गर्ने काम भइरहेको छ ।

७.१७ राष्ट्रिय श्रमशक्ति सर्भेक्षण २००८ को आधारमा २०१० मा तयार गरिएको प्रतिवेदन अनुसार नेपालमा करिब १६ लाख बालबालिका विभिन्न आर्थिक क्षेत्रमा श्रमिकको रूपमा कार्यरत रहेका छन् । ती मध्ये निकृष्ट प्रकृतिको श्रममा ६ लाख २१ हजार बालबालिका संलग्न भएको पाइएको छ । नेपाल सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा सन् २०१६ सम्ममा निकृष्ट प्रकृतिका बालश्रम उन्मुलन तथा सन् २०२० सम्ममा सबै प्रकारका बालश्रम अन्त्य गर्ने प्रतिबद्धता जनाए अनुरूप बालश्रम निवारणका लागि बालश्रम सम्बन्धी राष्ट्रिय गुरुयोजना २००४-२०१४ स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा रहेको र बालश्रम सम्बन्धी राष्ट्रिय गुरुयोजना २०११-२०२० निर्माण भई स्वीकृतिको चरणमा रहेको छ । बालश्रम निषेध र नियमित गर्ने ऐन, २०५६ र नियमावली, २०६२ लागू भएको छ । ती मध्ये बालश्रमिकको उद्धार तथा राहत, शिशु स्याहार केन्द्र तथा अनौपचारिक शिक्षा केन्द्र सञ्चालन, यौनजन्य स्वास्थ्य तथा अन्य सचेतनामूलक आम सञ्चार कार्यक्रम, बालश्रम निवारण कोषको स्थापना र सञ्चालन, कानूनी सहयोग, अभिभावकका लागि आय आर्जन सम्बन्धी मनोसामाजिक परामर्श तथा सीप विकास तालिम प्रमुख कार्यक्रमका रूपमा रहेका छन् ।

७.१८ श्रमिकहरूका लागि सुरक्षित र मर्यादित कार्य वातावरणको सृजना गरी प्रभावकारी श्रम सम्बन्ध कायम गर्ने र देशमा उपलब्ध श्रम शक्तिलाई नयाँ प्रविधि र बजार मैत्री बनाई औद्योगिक उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्न श्रम विवाद समाधान, सामुहिक सौदावाजी, उद्योग प्रतिष्ठानहरू रहेको कार्यस्थलमा रहेको जोखिम न्युनिकरण, कारखाना निरीक्षण र अभिलेख व्यवस्थापन, रोजगार विनिमय सम्बन्धि प्रचार प्रसार, ट्रेड यूनियन शिक्षा, बालश्रमिक उद्धार सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन तथा गैरनेपालीहरूको तथ्याङ्क संकलन, अनुगमन, अध्ययन र अनुसन्धानको कार्य गरिएका छन् । यी कार्यक्रमबाट औद्योगिक कोरीडोरहरूमा सरकार, रोजगारदाता र ट्रेड यूनियनहरूको बीचमा सुमधुर

सम्बन्ध विकास गर्न मद्दत पुगेको, रोजगार सूचना केन्द्रको कार्यमा प्रभावकारीता आएको, गैरनेपाली नागरिकलाई श्रम स्वीकृति प्रदान गरी गैरनेपाली कामदार कर्मचारीहरूको अभिलेख व्यवस्थापन गरिएको छ ।

७.१९ राज्यले लक्षित गरेको वर्ग, क्षेत्रका जनता तथा दलित, जनजाती, आदिवासी, जनआन्दोलनका घाइते एवं शहीदका परिवार, महिला तथा मधेशीहरूलाई प्राथमिकतामा राखी व्यवसायिक तथा सीप विकास तालिम कार्यक्रमहरूमा समावेश गर्ने गराउने नीति अख्तियार गरिदै आएको छ । उत्पादनशिल श्रमशक्तिलाई व्यवसायिक ज्ञान सीप प्रदान गरी स्वरोजगारी र रोजगारीको प्रबर्द्धनबाट गरिबी न्युनिकरणमा सघाउन व्यवसायिक तथा सीप विकास तालिम केन्द्रहरूबाट जनशक्ति विकासका कार्य भइरहेका छन । यस अनुसार व्यवसायिक तथा सीप विकास तालिम केन्द्रबाट वार्षिक औषत २० हजार जनशक्तिलाई सीपमूलक तालिम र उद्यमशिलता विकास तालिम प्रदान गरी आन्तरिक श्रम बजारमा स्वरोजगारी सृजनाको काम गरिएको छ । रोजगार सूचना केन्द्रलाई प्रभावकारी बनाउन विभिन्न कार्यक्रम सम्पन्न गरी हाल ७० हजार ५ सय ३३ जना बेरोजगारहरू रोजगार सूचना केन्द्रमा दर्ता भएका र बेरोजगारहरूको तथ्याङ्क Online माध्यमबाट अभिलेखिकरणको कार्य भई रहेको छ ।

यथार्थ ज्यालादर

७.२० ज्यालादर सूचकाङ्कमा भएको वृद्धिदर उपभोक्ता मुद्रास्फीति दरभन्दा बढी रहेको कारण चालु आर्थिक वर्षको समीक्षा अवधिमा वास्तविक ज्यालादर सूचकाङ्क धनात्मक रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुनमा वार्षिक बिन्दुगत उपभोक्ता मुद्रास्फीति दर ८.९ प्रतिशत रहेकोमा उक्त अवधिमा ज्यालादर सूचकाङ्क १४.१ प्रतिशतले बढेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को सोही अवधिमा उपभोक्ता मुद्रास्फीति १०.२ प्रतिशत र ज्याला दर सूचकाङ्क ९.६ प्रतिशतले बढेका थिए । ज्यालादर वृद्धिको तुलनामा मुद्रास्फीति दर बढी रहेमा यथार्थ ज्यालादर ऋणात्मक रहने अवस्था आउँदछ । तर समीक्षा अवधिमा मुद्रास्फीतिको वृद्धिदर ज्यालादरमा भएको वृद्धिभन्दा कम रहेको अवस्था छ ।

वैदेशिक रोजगार

- ७.२१ आन्तरिक श्रम बजारमा रोजगारीका अवसर सृजना गर्ने नसकिएको र युवाहरूमा वैदेशिक रोजगारीको मोह बढेको कारण अधिकांश युवा श्रमशक्ति वैदेशिक रोजगारीमा आकर्षित भइरहेको अवस्था छ । अन्तर्राष्ट्रिय श्रम तथा रोजगारीका क्षेत्रमा व्यवस्थित, मर्यादित र सुरक्षित रोजगारीका लागि वैदेशिक रोजगार विभाग, वैदेशिक रोजगार प्रबर्द्धन बोर्ड तथा गन्तव्य मुलुकको राजदुतावास अन्तर्गत श्रम सहचारीहरूबाट नेपाली कामदारहरूको श्रम स्वीकृति दिने, अभिलेख राख्ने, सुरक्षा, उद्धार तथा राहतको काम भई आएको छ । वैदेशिक रोजगारीमा गएका युवावर्गहरूबाट प्राप्त विप्रेषण रकमले राष्ट्रिय कुल आय अभिवृद्धिमा ठूलो भूमिका निर्वाह गरेको र सीप उपलब्धताको माध्यमबाट विविध क्षेत्रमा रोजगारीको अवसरहरू सिर्जना हुन गई विशेषतः लक्षित वर्गको आयस्तर सुधार तथा मुलुकको गरिबी न्यूनीकरणको दिशामा उल्लेख्य योगदान पुगेको छ ।
- ७.२२ हाल नेपालबाट प्रतिदिन करिब १ हजार ५ सय व्यक्ति रोजगारीका लागि विदेशिने गरेको अनुमान रहेको छ । आन्तरिक रोजगारीका अवसर नपाएर विदेशिनेहरूमा ७४ प्रतिशत त अदक्ष नै छन् । त्यस्तै, २५ प्रतिशत अर्ध दक्ष र एक प्रतिशत मात्र दक्ष जनशक्ति रहेको छ । वार्षिक ४ लाख भन्दा बढी जनशक्ति श्रम बजारमा प्रवेश गर्ने भएतापनि रोजगार वृद्धि दर भने २.९ प्रतिशत मात्र रहेको छ ।
- ७.२३ वैदेशिक रोजगारीको लागि हालसम्म १ सय ९ मुलुक खुल्ला गरिएको छ । बाह्रौं योजना अवधिमा ११ लाख ९२ हजार ९ सय २४ जना श्रम स्वीकृति लिएर वैदेशिक रोजगारीमा (भारत बाहेक) गएको मध्ये महिलाहरूको संख्या ६१ हजार ८७ रहेको छ । ११ वटा गन्तव्य मुलुकहरूमा श्रम सहचारीको दरबन्दी व्यवस्था भएकोमा हाल ५ वटा मुलुकहरू (साउदी अरब, दक्षिण कोरिया, यु.ए.इ., कतार र कुवेत) मा पदपूर्ति भएको छ । यसैगरी, ४ वटा गन्तव्य मुलुकहरू (साउदी अरब, कतार, कुवेत र यु.ए.इ.) मा सुरक्षित गृह स्थापना गरिएको छ ।

तालीका ७ (घ) : देशगत वैदेशिक रोजगारीको स्थिति

सि.नं.	देश	पुरुष	महिला	जम्मा
१	कतार	७७६०१	१२६८	७८८६९
२	मलेसिया	११३६८९	३५१८	११७२०७
३	साउदी अरब	५०९१८	६०२	५१५२०
४	यु.ए.ई	३०८८६	३६२७	३४५१३
५	कुवेत	७६११	७४४०	१५०५१
६	बहराईन	२४९५	२७४	२७६९
७	ओमन	१३७३	७५०	२१२३
८	दक्षिण कोरिया	१४९६	५८	१५५४
९	अन्य	५३८०	२५७६	७९५६
	जम्मा	२९१४४९	२०११३	३११५६२

नोट चालू आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनाको स्थिति

स्रोत : वैदेशिक रोजगार विभाग ।

७.२४ यस आर्थिक वर्षको फागुन मसान्त सम्म ५ लाख ८५ हजार ६ सय ६२ जनालाई वैदेशिक रोजगारीका लागि पूर्व स्वीकृति दिइएको छ । वैदेशिक रोजगारीमा गई फर्किएका कामदारहरू पुनः श्रम स्वीकृति नविकरण गरी १ लाख ९ हजार ४ सय २७ जना सोही देशमा वैदेशिक रोजगारमा गएका छन् । वैदेशिक रोजगारीमा जाने कामदारहरूको संख्या करीब ३५ लाख पुगिसकेको छ ।

तालीका ७ (ड) : वैदेशिक रोजगारीका लागि दिईएको पूर्व स्वीकृतिको देशगत विवरण

सि.नं.	देश	पुरुष	महिला	जम्मा
१	कतार	२२४६८२	२०२५	२२६७०७
२	मलेसिया	१६१६२५	६४४६	१६८०७१
३	साउदी अरब	७२५०४	७९३	७३२९७
४	यू.ए.इ.	८८१३४	७४५३	९५५८७
५	कुवेत	१०६९१	५१३	११२०४
६	बहराईन	४०४६	३८७	४४४३
७	ओमन	१७२७	११८	१८४५
८	लेवनान	९४	२४०	३३४
९	अफगानिस्तान	२००	०	२००
१०	जापान	१८६	१०६	२९२
११	अन्य	१६१५	२०१७	३६८२
जम्मा		५६५५०४	२००९८	५८५६०२

नोट आर्थिक वर्ष २०७०/७१ फागुन ससान्त सम्म)

स्रोत: वैदेशिक रोजगार विभाग

७.२५ वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन बोर्डबाट आर्थिक वर्ष २०७०/७१ फागुन ससान्तसम्म वैदेशिक रोजगारीमा रहेका मृतक कामदारका ६ सय ३८ परिवार र अंगभंग भएका ६९ जना कामदारलाई आर्थिक सहायता दिइएको छ । विदेशमा अलपत्र (विपद) मा परेका कामदारको उद्धार गर्नुका साथै विदेशमा अलपत्र परेका २१ शव झिकाउन र ३ सय वटा शव जिल्लासम्म पुर्‍याउन सहयोग गरिएको छ । यसैगरी, चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुन ससान्तसम्म ७३ थान मुद्दाहरू फछर्यौट भएका र २ सय ७७ थान मुद्दाहरू फछर्यौट हुन बाँकी रहेको अवस्था छ । यसरी वैदेशिक रोजगार न्यायधिकरणबाट वैदेशिक रोजगारीमा ठगी तथा शोषणमा परेका पीडित पक्षका मुद्दाहरू हेरी पीडित पक्षहरूलाई छिटो छरितो ढंगबाट न्याय दिलाउने कार्य भइरहेको छ ।

सामाजिक सुरक्षा कोष

७.२६ सम्पूर्ण नेपाली जनतासम्म सामाजिक सुरक्षा (Social protection floor) लाई विस्तार गर्ने र यसका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत दिगो रूपमा जुटाउन सामाजिक सुरक्षा कोष योगदानमा आधारित गरी हाल सञ्चालनमा रहेका सामाजिक सुरक्षाका सम्पूर्ण कार्यक्रमहरूलाई एकिकृत र परिमार्जन गरी सञ्चालन गर्ने सामाजिक सुरक्षा कोष स्थापना गरिएको हो । प्रारम्भमा योगदान गर्ने सक्षम आर्थिक रूपले सक्रिय रहेको श्रम शक्तिमा सामाजिक सुरक्षा योजनाहरू लागू गरी क्रमशः सबै क्षेत्रमा विस्तार गर्दै लैजान सामाजिक सुरक्षा कर समेत लागू गरी नियमित रूपमा कर सङ्कलन हुँदै आएको छ । औपचारिक तथा अनौपचारिक क्षेत्रबाट सामाजिक सुरक्षा कर कट्टी हुने नागरिकहरूको संख्या २० लाखको हाराहारी पुगेको छ । सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालनका लागि आवश्यक कानूनको तर्जुमा र सामाजिक सुरक्षा योजनाहरूको निर्माणकार्य भईरहेको छ । हाल सञ्चालनमा रहेका सामाजिक सुरक्षाका विभिन्न कार्यक्रमहरूको सञ्चालनमा भएको कठिनाई, दोहोरोपन र विसङ्गतिलाई सम्बोधन गर्ने यसको सम्पूर्ण कार्य कम्प्युटरकृत गर्ने, विद्युतीय परिचयपत्रको प्रयोगबाट सेवा वितरण गर्ने गरी तथ्याङ्क केन्द्र (DATA CENTRE) निर्माण र यसका लागि आवश्यक सफ्टवेयर निर्माणको कार्य भईरहेको छ ।

७.२७ सामाजिक सुरक्षाका हाल सम्मका कार्यक्रमहरू सबै राज्यकोषीय छन् । सामाजिक सुरक्षाको क्षेत्रमा भईरहेको लगानी निरन्तर बढ्दो छ । यसमा हुने लगानीलाई दीगो स्रोतबाट परिपूर्ति गर्दै आम नागरिकमा सामाजिक सुरक्षा बिस्तार गर्ने यसलाई योगदानमा आधारित गर्न सक्दा यसबाट राज्यकोषमा पर्ने भार एकातिर कम हुन्छ भने अर्को तिर एउटा सबल वित्तीय संस्थाको स्थापना समेत हुन जान्छ । यसबाट मुलुकलाई अन्य क्षेत्रमा समेत लगानी गर्न आवश्यक स्रोतको प्रबन्ध हुने हुँदा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम एउटा अत्यन्त महत्वपूर्ण आर्थिक संस्थापन हुनेछ । यद्यपी प्रक्षेपित कार्यहरू निश्चित बिन्दुसम्म कार्यान्वयनमा गई नसकेको हुँदा मुलुकको आर्थिक विकास र अर्थतन्त्रमा पुगेको योगदानको लेखाजोखा क्रमश गर्दै जानुपर्ने देखिएको छ ।

गरिबी निवारण र रोजगारीका लागि सञ्चालित लक्षित कार्यक्रमहरू

कर्णाली रोजगार कार्यक्रम

७.२८ गरिबीको रेखामुनी रहेको जनसंख्याको अनुपातलाई कम गरी विभिन्न आय एवं सीपमूलक कार्यक्रम मार्फत रोजगारी सिर्जना गर्ने, राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याउन सक्ने सक्षम जनशक्ति तयार गर्ने र स्थानीय स्रोत, साधन र क्षमतामा आधारित कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकता दिने गरी विभिन्न योजना तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको छ । यी कार्यक्रमहरू मध्ये कर्णाली रोजगार कार्यक्रम कर्णाली अञ्चलको पाँच जिल्लामा संचालित छ । ती जिल्लाहरूमा रहेका ६८ हजार ९ सय २ घरधुरी मध्ये करिब ६१ हजार ५८ घरपरिवारका सदस्य बेरोजगार रहेका छन् । कर्णाली रोजगार कार्यक्रमले आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस कार्यक्रममा विनियोजित रु. २० करोड ७६ लाख ७७ हजार रकम मध्ये ९९ प्रतिशत भन्दा बढी खर्च भई २ सय ४४ वटा विभिन्न योजना (मोटरबाटो, विद्यालय भवन, साना लघु जलविद्युत मर्मत, गोरेटो, घोरेटो, फलफुल एवं जडिबुटी खेती आदि) सम्पन्न भएका थिए । यस्ता योजनाबाट कर्णाली अञ्चलमा १०-१२ दिन बराबरको रोजगारी सृजना भई ६ लाख ९२ हजार १ सय ८० म्यान डेज (Man Days) को काम भई सम्बन्धित व्यक्ति लाभान्वित भएका छन् ।

ग्रामीण सामुदायिक पूर्वाधार विकास कार्यक्रम

७.२९ यस कार्यक्रमको प्रमुख उद्देश्य ग्रामीण क्षेत्रका गरीब परिवारको खाद्य सुरक्षा स्थितिमा सुधार ल्याई उनीहरूको स्वावलम्बन क्षमतामा अभिवृद्धि गर्नु हो । सामुदायिक पूर्वाधारहरूको निर्माण तथा सुधारका लागि २१ जिल्लामा सञ्चालनमा रहेको यस कार्यक्रमबाट ग्रामीण सडक निर्माणका साथै जीविकोपार्जन तथा आय आर्जन वृद्धिका कार्यहरू सञ्चालन भैरहेका छन् । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ७४.१४ कि.मी. ग्रामीण सडक निर्माण गरिएकोमा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा २० कि.मी. ग्रामीण सडक निर्माण गरिएको छ । यसैगरी गत आर्थिक वर्षमा १ सय ४६ वटा जीविकोपार्जन तथा आय आर्जन वृद्धिका क्रियाकलाप सञ्चालित भएकोमा चालु

आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा ३५ वटा आय आर्जन वृद्धिका क्रियाकलाप सञ्चालित भएका छन् ।

स्थानीय अग्रसरतालाई नयाँ "ज्ञान र सीपसंग" जोड्ने कार्यक्रम

७.३० सन् १९९७ देखि स्वीस सरकार (Helvetas) को सहयोगमा संचालित यो कार्यक्रम आर्थिक वर्ष २०६२/६३ देखि बजेटको परिधि भित्र ल्याइएको छ । हाल यो कार्यक्रम अछाम, दैलेख, जाजरकोट र कालिकोट जिल्लामा सञ्चालित छ । यस कार्यक्रमबाट आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुन मसान्तसम्म जाजरकोट, कालिकोट, जुम्ला र मुगु जिल्लाका सबै गा.वि.स. (१ सय १४) को आवधिक योजना तयार भैसकेको छ । साथै अछाम, दैलेख, डोटी जिल्लाका सबै गा.वि.स. (१ सय २०) को आवधिक योजना तर्जुमा कार्य जारी छ । यसरी आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा सहभागितामूलक विधिबाट तर्जुमा गर्ने गरिएकाले समुदायको बुझाई र सिकाई पनि सँगसँगै भई समुदाय सशक्तिकरण समेत भएको छ । यस कार्यक्रमबाट ७ हजार घरपरिवारलाई आयआर्जन क्रियाकलापमा सहभागी गराई बजारसँग आबद्ध गराइएको छ । यसैगरी ४ सय उत्पादक समूह कृषाशिल रहेका तथा ९० वटा कृषक व्यवसाय पाठशाला र १५ वटा कृषि उपज सङ्कलन केन्द्र सञ्चालनमा आएका छन् ।

नेपाल खाद्य संकट सम्बोधन कार्यक्रम

७.३१ विगतमा विश्वभरी नै खाद्यान्नको बढ्दो मूल्यबाट प्रभावित जनतालाई खाद्यान्न राहत सहयोग उपलब्ध गराउन विश्व बैंकबाट खाद्यसंकट सम्बोधन कोष (Food Crisis Responses Trust Fund) मार्फत नेपाललाई नेपाल खाद्य संकट सम्बोधन कार्यक्रम संचालन गर्ने हालसम्म ६९.५० मिलियन यू.एस. डलर उपलब्ध भएको छ । आर्थिक वर्ष २०६५/६६ देखि संचालित नेपाल खाद्य संकट सम्बोधन कार्यक्रमको कुल ६९.५० मिलियन यू.एस. डलर कामका लागि खाद्यान्न र नगद कार्यक्रम, विभिन्न २३ दुर्गम जिल्लामा कृषिका लागि आवश्यक मल तथा बिउ ढुवानीमा अनुदान सहयोग एवं कृषि अनुसन्धान कार्यमा सहयोग तथा कार्यक्रम समन्वय प्रभाव मूल्याङ्कन, सामाजिक सुरक्षा अन्तर्गत उपलब्ध गराइने वृद्धभत्ता, अशक्तभत्ता, विधवाभत्ता आदि कार्यक्रम अध्ययन तथा सुदृढीकरणका लागि उपयोग गरिएको छ । यसैगरी गरिबी

निवारण कोष मार्फत पोषण सम्बन्धी कार्यक्रम संचालन तथा कार्यक्रमको प्रभाव मूल्यांकन, क्षमता विकास तथा अनुगमन कार्यका लागि २.५ मिलियन यू.एस. डलर सहयोग परिचालन भएको छ ।

समस्या तथा चुनौतीहरू

- ७.३२ नेपालमा गरिबी निवारण राष्ट्रिय चुनौतीको रूपमा रहेको छ । महिला, दलित, अल्पसङ्ख्यक, मधेसी, दुर्गम तथा पिछडिएका क्षेत्रका बासिन्दा, शारीरिक रूपले अशक्त भएका व्यक्ति र शहरी क्षेत्रमा जोखिममा बसोबास गर्ने मानिसमा गरिबीको गहनता बढी रहेकाले गरिबी निवारण अझै चुनौतीका रूपमा रहेको छ। विगतमा अवलम्बन गरिएका नीति र कार्यक्रमहरूको फलस्वरूप गरिबीको रेखामुनी रहेका जनसंख्याको अनुपात घट्दो क्रममा रहेता पनि धनी र गरीब बीचको खाडल सम्बोधन गर्नुपर्ने प्रमुख चुनौती छ ।
- ७.३३ गरिबी निवारण सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन छरिएर रहेको (Fragmented) अवस्थामा छ । गरिबी बहु-आमायिक (Multi-dynamic) बिषय भएकोले यसको सम्बोधन बहुकोणिक अवधारणा (Multi-pronged Approach) बाट मात्र गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका लागि सबै निकाय तथा क्षेत्रहरूको समन्वयात्मक प्रयास प्रभावकारी बनाउनु पर्ने चुनौती छ ।
- ७.३४ देशमा विद्यमान प्रचुर सक्रिय जनशक्तिबाट जनसांख्यीय लाभ (Demographic Bonus) आर्जन गरी देशमा उपलब्ध जनशक्तिलाई आन्तरिक रोजगारीमा सकेसम्म बढीभन्दा बढी उपयोग गर्नका लागि देशभित्र नै उद्योगधन्दा तथा निर्माण कार्यलाई तीव्रता दिई रोजगारीको आयाम फराकिलो तुल्याउनु परेको छ।
- ७.३५ राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय माग बमोजिम अपेक्षित स्तरमा दक्ष नेपाली श्रमशक्ति तयार गर्न नसकिएको अवस्था छ। देशको अर्थतन्त्रको एक ठूलो हिस्सालाई वैदेशिक रोजगारीले मात्र बढी धान्न गएको अवस्थामा यस क्षेत्रमा कुनै समस्या उत्पन्न भएमा आईपर्ने संकट आउन नदिन स्वदेशमै रोजगारीका अवसर सिर्जनाद्वारा वैदेशिक रोजगारी माथिको बढ्दो निर्भरतालाई कम गर्नुपर्ने चुनौती छ ।

- ७.३६ देशमा उत्पादित जनशक्ति र त्यसको माग बीच उचित तालमेल मिलाउने विषय कठिनपूर्ण छ भने देशमा सञ्चालित विद्यमान तालिम केन्द्रहरूको गुणस्तरीयता तथा तिनीहरूबीच निरन्तर समन्वय कायम राख्नुपर्ने आवश्यकता छ । समावेशीकरणको सिद्धान्तअनुरूप ग्रामीण क्षेत्र, महिला, दलित, पिछडिएका क्षेत्र, वर्ग, समुदायमा पुग्ने गरी विकासका गतिविधिहरू सञ्चालन गरेर रोजगारीका अवसरमा पर्याप्त पहुँच पुऱ्याउनुपर्ने चुनौती रहेको छ ।
- ७.३७ व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड नभएको तथा श्रम ऐनमा भएको व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी व्यवस्थाहरू पनि प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन नसकेको अवस्था छ । सामाजिक सुरक्षाका १९ वटा कार्यक्रमहरू विभिन्न १३ वटा मन्त्रालयबाट सञ्चालनमा रहेका छन् । यसमा एकातिर लगानी निरन्तर बढ्दो छ भने अर्को तर्फ लक्षित वर्गसम्म सेवा नपुगेको, असम्बन्धितले सेवा पाएको, सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरणमा अनियमितता भएको व्यापक जनगुनासो रहने गरेको छ । बढ्दो लगानीलाई स्थायी स्रोतबाट परिपूर्ति गर्न कर तथा योगदानको माध्यमबाट परिपूर्ति गर्ने उद्देश्य राखिए पनि सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएका सरोकारवाला निकायहरूबीच समन्वयात्मक रूपमा कार्यक्रम संचालन गर्ने चुनौती विद्यमान रहेको छ ।

८. कृषि, वन र भूमिसुधार

- ८.१ नेपाली अर्थतन्त्रमा कृषि क्षेत्रको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको छ । मुख्यतया कृषि क्षेत्रबाट ग्रामीणस्तरमा रहेका आम कृषक समुदायमा प्राप्त हुन गएको रोजगारीको अवसर र मुलुकलाई समष्टिगत रुपमा प्रदान हुने खाद्य सुरक्षाको कारण कृषि क्षेत्रको योगदान उल्लेखनिय रहन गएको हो । खुला बजारको अन्तराष्ट्रिय परिवेशमा कृषि क्षेत्रलाई ब्यवसायिकरण तथा विविधिकरण गरी तुलनात्मक लाभ एवं प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट मुलुकको कृषि क्षेत्रलाई सक्षम बनाउनु आजको अपरिहार्य आवश्यकता बनेको छ । आवधिक योजनाहरु मध्ये पाँचौ योजना देखि कृषि क्षेत्रले उच्च प्राथमिकता पाउँदै आएको छ । यस क्षेत्रको विकासका लागि समयानुकूल कृषि नीतिहरु तर्जुमा, प्रभावकारी कार्यान्वयनका साथै अनुगमन एवं मूल्याङ्कनका पक्षमा विशेष जोड दिइएको छ । समग्र कृषि क्षेत्रको उत्पादन एवं उत्पादकत्व वृद्धि गरी बहुसंख्यक कृषक समुदायको जीवनस्तरमा सकारात्मक सुधार ल्याउन कृषि विकासका सम्पूर्ण कार्यक्रमहरु केन्द्रीत रहेका छन् ।
- ८.२ नेपालको अर्थतन्त्रमा कृषि क्षेत्रको योगदान उल्लेख्य रहेको छ । कृषि क्षेत्रले कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको झण्डै एक तिहाइ हिस्सा ओगटेको छ भने झण्डै दुई तिहाइ जनसंख्या कृषिमा आश्रित रहेका छन् । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान ३३.८७ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा ३३.१० प्रतिशत रहने अनुमान गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०७१/७२ को स्थीर मूल्यमा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा कृषि क्षेत्रको बार्षिक वृद्धि दर ४.७२ प्रतिशत हुने अनुमान छ । विगत वर्षहरुमा यस्तो वृद्धिदर अपेक्षाकृत सन्तोषजनक रहेको छैन ।

खाद्यान्न बाली उत्पादनको स्थिति

- ८.३ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा नेपालको कुल खाद्यान्न उत्पादन (धान, मकै, कोदो, गहुँ, जौ, फापर) गत वर्षको तुलनामा ८.४५ प्रतिशतले वृद्धि भई ९५ लाख ६२ हजार ६ सय ८० मेट्रिक टन पुग्ने अनुमान छ । गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा खाद्यान्न उत्पादन ८८ लाख १७ हजार ९ सय ११ मेट्रिक टन रहेको थियो । खाद्यान्न बालीले ढाकेको क्षेत्रफल गत आर्थिक वर्षको तुलनामा

चालु आर्थिक वर्षमा ३.३१ प्रतिशतले वृद्धि भई ३४ लाख ८० हजार ५२ हेक्टर हुने अनुमान छ । यसरी, कुल खाद्यान्न उत्पादन ८.४५ प्रतिशत र बालीले ढाकेको क्षेत्रफल ३.३१ प्रतिशतले बढेको कारण चालु आर्थिक वर्षमा कुल खाद्यान्नको उत्पादकत्व २.९१ प्रतिशतले वृद्धि हुने अनुमान रहेको छ ।

८.४ नेपालको प्रमुख खाद्यान्न बालीहरु मध्ये धान प्रमुख बाली हो । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा धानको उत्पादन गतवर्षको तुलनामा करिब १२.० प्रतिशतले वृद्धि भै करिब ५० लाख ४७ हजार मे.टन. हुने अनुमान छ । चालु आर्थिक वर्षमा गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० को करिब ४५ लाख ४ हजार मे.टन. भन्दा करिब ५ लाख ४२ हजार मे.टन ले बढ्न जाने अनुमान छ । धानको उत्पादन बढ्नुको मुख्य कारण कृषि प्रविधिको प्रयोग तथा मनसुन नै हो । कृषि प्रविधिको विकास, सिफारिस गरिएका धानका जातहरु तराईमा साबित्री, बिन्देश्वरी, राधा ४ र १२, मध्य पहाडमा खुमल ४, १०, ११ तथा उच्च पहाडमा चन्दननाथ आदिको उत्पादकत्व स्थानीय जातको भन्दा दोब्बर रहेको र सिफारीश गरिएका धानका जातहरुले ढाकेको क्षेत्रफल ९० प्रतिशत भन्दा बढि भएको कारण धानको उत्पादन बढेको हो ।

८.५ सामान्यतया जुन १० तारिख मा सुरुहुने मनसुन यसवर्ष केहि ढिला सुरु भएको भएतापनि आषाढ तथा श्रावण भर निकै सक्रिय वर्षा भएको छ । यो वर्ष सेप्टेम्बरको अन्त सम्म मनसुन रहेका कारण धानका लागि उपयुक्त रहन गयो। देशको धान खेति हुने कुल क्षेत्रफल चालु आर्थिक वर्षमा करिब ६६ हजार हे. ले बढी १४ लाख ८६ हजार ९ सय ५१ हे. पुगेको छ । जसको कारण गतवर्षको तुलनामा यस वर्ष उत्पादकत्व ७.० प्रतिशतले बढेको छ । मुलतः खडेरीबाट चालु आर्थिक वर्षमा तराईका केहि जिल्लाहरु सप्तरी, सिराहा, धनुषा, महोत्तरी, सर्लाहीका कृषक परिवारको धानबालीमा असर पर्न गएको छ । चालु आर्थिक वर्षमा धानको उत्पादन १५ जिल्लामा गतवर्षकै हाराहारीमा भएको छ । तर, ५० जिल्लामा धानको उत्पादन बढ्न गएको छ भने बाँकी १० जिल्लामा उत्पादन केहि घट्न गएको छ ।

८.६ उत्पादनका हिसाबले दोस्रो प्रमुख खाद्यान्नबाली मकै हो । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा मकैको उत्पादन गतवर्षको तुलनामा करिब ९.८ प्रतिशतले बढ्न गई २२ लाख ८३ हजार मे.टन. हुने अनुमान छ । यो उत्पादन गतवर्षको २०

लाख ७८ हजार मे.टन. भन्दा करिब २ लाख ४ हजार मे.टनले बढी छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा मकै लगाएको क्षेत्रफल गतवर्षको तुलनामा करिब ६.३ प्रतिशतले वृद्धि भई ९ लाख २८ हजार ७ सय ६१ हे. पुग्ने अनुमान छ । यसरी, मकैको उत्पादनमा वृद्धि हुनुको मुख्य कारण उन्नत बिउबिजन तथा अनुकूल मौसम नै हो । अधिक बर्षाका कारण डाँठ कुहिने रोगले केहि क्षेत्रको मकैको उत्पादन घटेको भएता पनि बेमौसमी एवं बसन्ते मकैको क्षेत्रफल बढेको कारण समग्र मकैको उत्पादनमा वृद्धि हुन गएको हो ।

- ८.७ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा कोदोको उत्पादनमा करिब ०.५ प्रतिशतले कमि आई गत वर्षको ३ लाख ५ हजार मे.टनवाट करिब ३ लाख ४ हजार मे.टन मात्र रहने अनुमान छ । कोदो बालिमा उन्नत बिउ, मल एवं प्रबिधिको प्रयोग गर्ने चलन कम भएका कारण यसको उत्पादकत्वमा खासै वृद्धि हुन सकेको छैन ।
- ८.८ नेपालको केही हिमाली क्षेत्रमा मुख्य खाद्यान्न बालिको रुपमा रहेको फापरलाई गत ३ बर्ष देखि राष्ट्रिय तथ्याङ्कको रुपमा समावेश गरिएको हो । देशका करिब ५० वटा जिल्लामा खेति हुने फापरबालीको क्षेत्रफल गतवर्ष भन्दा चालु आर्थिक वर्षमा करिब १.६ प्रतिशत कमी भई करिब १० हजार ५ सय १० हे., उत्पादन १० हजार ३ सय ३५ मे.टन तथा उत्पादकत्व ९ सय ८३ के.जि. प्रति हे. रहने अनुमान छ । गतवर्ष यसको क्षेत्रफल करिब ३.३ प्रतिशतले बढी रहेको थियो ।
- ८.९ कृषि क्षेत्रको बालितर्फको गार्हस्थ्य उत्पादनमा योगदानको हिसाबले दोस्रो नम्बरमा गहुँबालि पर्दछ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा गहुँबालिको उत्पादन गतवर्षकै हाराहारीमा करिब १८ लाख ८३ हजार मे.टन रहने अनुमान छ । समय समयमा हिउदेबर्षा तथा हिमपात भएकाले उत्पादनमा सकारात्मक प्रभाव परेको अनुमान छ । यसवर्ष अधिकांश पुर्वी हिमाली तथा पहाडी जिल्लाहरुमा गहुँबालिको क्षेत्रफल घटेका कारण समग्र क्षेत्रफलमा केहि कमि आएको छ । मध्य तथा पूर्वी तराईका केहि जिल्लामा उत्पादन घटेको, पश्चिमी पहाडी तथा अधिकांश हिमाली जिल्लामा उत्पादन बढेको छ भने केहि जिल्लाहरुमा उत्पादन गतवर्षकै अवस्थामा रहेको छ ।
- ८.१० चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा जौ वालीको क्षेत्रफल करिब २.८ प्रतिशतले तथा उत्पादन करिब ५.८ प्रतिशतले घट्ने अनुमान छ । जौ को उत्पादन घट्नुको

मुल कारण क्षेत्रफलमा कमी हुनु हो । खाद्यान्नमा जौ बालिको उत्पादन नगन्य मात्र छ । चालु आर्थिक वर्षमा जौ को उत्पादन करिब ३५ हजार मे. टन हुने अनुमान छ ।

तालिका ८ (क) : खाद्यान्न बाली लगाएको क्षेत्रफल र उत्पादनको विवरण

वालीहरु	आर्थिक वर्ष २०७०/७१			आर्थिक वर्ष २०६९/७०		
	क्षेत्रफल (हेक्टर)	उत्पादन (मे.टन)	उत्पादकत्व (मे.टन/के.जी.)	क्षेत्रफल (हेक्टर)	उत्पादन (मे.टन)	उत्पादकत्व (मे.टन/के.जी.)
धान	१४८६९५१ (४.७)	५०४७०४७ (१२)	३३९४ (७)	१४२०५७० (-७.२)	४५०४५०३ (-११.३)	३१७१ (-४.३)
मकै	९२८७६१ (६.३)	२२८३२२२ (९.८)	२४५८ (३.४)	८७४०१५ (०.५)	२०७८५७१ (-८.३)	२३७८ (-५.९)
गहुँ	७५४४७४ (-०.७)	१८८३१४७ (०.०)	२४९६ (०.८)	७५९८४३ (-०.७२)	१८८२२२० (२.०)	२४७७ (३.०)
कोदो	२७११८३ (-१.२)	३०४१०५ (-०.५)	११२१ (०.७)	२७४३५० (-१.३)	३०५५८८ (-३)	१११४ (-१.७)
जौ	२८१७३ (-२.८)	३४८२४ (-५.८)	१२३६ (-३.१)	२८९८९ (४)	३६९७३ (६)	१२७५ (२)
फापर	१०५१० (-१.६)	१०३३५ (२.८)	९८३ (४.४)	१०६८१ (३.३)	१००५६ (०.३)	९४२ (-२.९)
दलहन	२७६२०५ (-१६.९)	२९४७०९ (-१७.२)	१०६७ (-०.३)	३३२४९७ (००)	३५५७८४ (१२)	१०७० (१२)

स्रोत : कृषि विकास मन्त्रालय

नोट: कोष्ठभित्रको अंकले अघिल्लो वर्षको तुलनामा भएको वृद्धिदरलाई प्रतिशतमा जनाउँछ ।

८.११ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा नेपालको कुल दलहन (मुसुरो, मास, रहर, चना, भटमास, गहत, खेसरी र अन्य) को उत्पादन अघिल्लो वर्षको तुलनामा करिब १७.२ प्रतिशतले घट्न गई २ लाख ९५ हजार मे.टन हुने अनुमान छ । साथै, दलहन लगाएको क्षेत्रफलमा समेत १६.९ प्रतिशतले कमि भई २ लाख ७६ हजार हेक्टर पुग्ने अनुमान छ । कुल दलहनमा सबैभन्दा बढि योगदान रहेको असिंचित क्षेत्रफलमा लगाइने मुसुरो बालिको उत्पादन हिउदे बर्षाको कारण घट्न गएको छ । त्यस्तै, रहर, चना आदिको उत्पादनमा केहि कमि आउनाले समग्र दलहनको उत्पादन घट्न गएको छ । तर, मास, भटमास, सिमि, गहत, केराउ आदि दालको उत्पादन गतबर्ष भन्दा बढ्न गएको छ ।

नगदे बालीहरूको उत्पादन स्थिति

८.१२ सामान्यतया तेलहन, सुर्ति, जुट, उखु, आलु लगायतका बालीलाई नगदे बाली भनिने गरिएकोमा हालका दिनमा बिक्रि बितरण हुने सबै बाली जस्तै: हरियो मकैलाई पनि नगदे बालीको रुपमा लिने गरिन्छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा समग्र नगदे बालीले ढाकेको क्षेत्रफल करिब ४ लाख ९२ हजार हे., उत्पादन ५९ लाख २१ हजार मे.टन तथा उत्पादकत्व १२ हजार ३७ मे.टन प्रति हेक्टर रहेको छ । गतबर्षको तुलनामा चालु आर्थिक वर्षमा क्षेत्रफल यथावत रहेको छ भने उत्पादन र उत्पादकत्व करिब २ प्रतिशतले वृद्धि हुने अनुमान छ ।

८.१३ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा आलुको उत्पादन करिब ०.३ प्रतिशतले बढ्न गई २६ लाख ९८ हजार मे.टन हुने अनुमान छ । त्यसैगरी, क्षेत्रफल करिब ०.४ प्रतिशतले वृद्धि भई १ लाख ९८ हजार हेक्टर तथा उत्पादकत्व १३ हजार ६ सय २६ के.जि.प्रति हेक्टर हुने अनुमान छ । उत्पादन लागत (Cost of Production) बढ्नु गएको कारण हालका बर्षहरूमा आलुको बजार मूल्य वृद्धि हुँदैगएको छ । केहि हिमाली जिल्लाहरूमा आलु खाद्यान्नको रुपमा प्रयोग गरिने भएको कारण देश भित्रको उत्पादनले माग अनुसारको आपूर्ति हुन नसक्ने अवस्था छ ।

तालिका ८ (ख) : नगदे बालीहरूको उत्पादनको प्रारम्भिक स्थिति

बालीहरू	आर्थिक वर्ष २०७०/७१			आर्थिक वर्ष २०६९/७०		
	क्षेत्रफल (हेक्टर)	उत्पादन (मे.ट.)	उत्पादकत्व (मे.ट./के.जी.)	क्षेत्रफल (हेक्टर)	उत्पादन (मे.ट.)	उत्पादकत्व (मे.ट./के.जी.)
आलु	१९८००५ (०.४)	२६९८००० (०.३)	१३६२६ (-०.१)	१८८०१२ (-१)	२७५५५९० (७)	१४६४५ (८)
तरकारी	२४८००४ (०.७)	३४७२०५६ (५.२)	१४००० (४.५)	२४६१७४ (००)	३४०९७२२ (३)	१३८५१ (३)
फलफूल	९८३५० (-३.१)	९४०७३१ (०.२)	९५६५ (३.४)	१०१४८० (०.२)	९३८७३१ (-८.८)	९२५० (-९.१)

स्रोत : कृषि विकास मन्त्रालय

नोट: कोष्ठभित्रको अंकले अघिल्लो वर्षको तुलनामा भएको वृद्धिदरलाई प्रतिशतमा जनाउँछ ।

८.१४ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा फलफूलको उत्पादन गत वर्षको तुलनामा ०.२ प्रतिशतले वृद्धि भई ९ लाख ४० हजार मे.टन हुने अनुमान छ । यसैगरी, फलफूल लगाएको क्षेत्रफलमा ३.१ प्रतिशतले कमि भई ९८ हजार ३ सय ५० हेक्टर पुग्ने अनुमान छ । सुन्तलाको क्षेत्रफलमा कमि आएको भएतापनि ब्याबसायिक केराखेति बढ्दै गएको र आँपको फल्ने बर्ष भएका कारण कुल फलफूल उत्पादन चालु आर्थिक वर्षमा यथावत रहने अनुमान छ ।

८.१५ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा तरकारी वालीको उत्पादन करिब ५.२ प्रतिशतले बढ्न गई ३४ लाख ७२ हजार मे.टन पुग्ने अनुमान छ । त्यसैगरी, तरकारी वालीले ढाकेको क्षेत्रफल २ लाख ४८ हजार हेक्टर रहने अनुमान छ भने उत्पादकत्व ४.५ प्रतिशतले बढ्ने अनुमान छ । हालका दिनहरूमा बेमौसमि तरकारी खेती प्रमुख नगदेबालीको रुपमा गर्ने प्रचलन बढेका कारण यसको क्षेत्रफल तथा उत्पादनमा निरन्तर वृद्धि हुंदै गएको छ । जसको कारण तरकारी वालिमा संलग्न कृषकको जीवनस्तरमा उल्लेख्य सुधार आएको अनुमान छ ।

८.१६ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा तेलहन वाली (तोरी, सस्यु, सुर्यमूखी आदी) को उत्पादन गत वर्षको भन्दा करिब १.१ प्रतिशतले वृद्धि भई १ लाख ८५ हजार

मे.टन हुने अनुमान छ । तेलहन वाली लगाएको क्षेत्रफल करिब ०.१ प्रतिशतले वृद्धि भई २ लाख १५ हजार ८ सय हेक्टर पुग्ने अनुमान छ । हालका बर्षहरुमा सुर्यमूखीको उत्पादनमा क्रमशः बढोत्तरी हुदै आएको भएता पनि तोरीको उत्पादनमा केहि कमि आएको कारण तेलवाली उत्पादनमा खास वृद्धि हुन सकेको छैन।

तालिका ८ (ग) : औद्योगिक बालीहरुको उत्पादनको प्रारम्भिक स्थिति

औद्योगिक वालीहरु	आर्थिक वर्ष २०७०/७१			आर्थिक वर्ष २०६९/७०		
	क्षेत्रफल (हेक्टर)	उत्पादन (मे.ट.)	उत्पादकत्व (मे.ट./के.जी.)	क्षेत्रफल (हेक्टर)	उत्पादन (मे.ट.)	उत्पादकत्व (मे.ट./के.जी.)
तेलहन	२१५८०० (०.१)	१८५४१२ (१.१)	८६० (१.१)	२१५६०० (-१)	१८३३१२ (-१)	८५० (००)
सुर्ती	१७५० (-२.८)	२२०० (-९.५)	१२५७ (-६.९)	१८०० (-५)	२४३० (५३)	१३५० (०.५)
उखु	६५००० (०.८)	३०२०००० (३.१)	४६४६१ (२.३)	६४४८३ (००)	२९३०००० (२)	४५४३८ (२)
जुट	११३५० (०.४)	१५७५० (१.६)	१३८८ (१.२)	११३०० (७)	१५५०० (७)	१३७२ (००)
चिया	१९१०० (०.२)	१९६१० (२)	१०२७ (१.८)	१९०५६ (५)	१९२२५ (३)	१००९ (-२)
कफी	१७६५ (०.९)	३७५ (२.५)	२१२ (१.६)	१७५०	३६६	२०९
कपास	१७५ (००)	१५५ (३.३)	८८६ (३.३)	१७५ (३०)	१५० (१३)	८५७ (-१३)
अन्य						
मह	२१३२०० घार	२०५० (२६)		१६९००० घार	१६२५ (८)	
च्याउ		१९०० (१५)			१६५० (५)	
रेशम		४५ (१८.४)			३८ (२१)	
पुष्पखेती	करीब रु. १ अरब भन्दा बढीको कारोवार भएको			करीब रु. १ अरबको कारोवार भएको		

स्रोत : कृषि विकास मन्त्रालय

नोट: कोष्ठभित्रको अंकले अधिल्लो वर्षको तुलनामा भएको वृद्धिदरलाई प्रतिशतमा जनाउँछ ।

- ८.१७ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा सूति बालीको उत्पादन गतवर्षको तुलनामा ९.५ प्रतिशतले घट्न गई २ हजार २ सय मे.टन हुने अनुमान छ । चालु आर्थिक वर्षमा सूतिबालीको क्षेत्रफल २.८ प्रतिशतले घट्न गई १ हजार ७ सय ५० हेक्टर रहेको अनुमान छ । विगत वर्षहरु देखिनै सूतिबालीको उत्पादन तथा क्षेत्रफल घट्ने क्रम जारी रहेको देखिन्छ ।
- ८.१८ उखु प्रमुख औद्योगिक बालीको रुपमा रहेको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा उखुको क्षेत्रफल करिब ०.८ प्रतिशतले बढ्न गई ६५ हजार हेक्टर रहन गएको छ । चालु आर्थिक वर्षमा उखुको उत्पादन ३.१ प्रतिशतले वृद्धि भई करिब ३० लाख २० हजार मे.टन पुग्ने अनुमान छ । विगतमा बिक्रिमा देखिएको समस्याको कारण कृषकहरु उखु खेतिबाट पलायन हुन लागेकामा हालका दिनहरुमा चिनिको खपत तथा मूल्यमा वृद्धि भएबाट पुनः कृषकहरु यस खेतिर्तर्फ आकर्षित हुन थालेका छन् । जसका कारण यसको क्षेत्रफल, उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा केहि बढोत्तरी हुन आएको छ ।
- ८.१९ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा (पूर्वाञ्चलका ६ वटा जिल्लाहरु झापा, मोरङ्ग, सुनसरी, सप्तरी, सिराहा तथा उदयपुरमा खेती गरिने) जुट बालीको क्षेत्रफल तथा उत्पादन दुबै सामान्य प्रतिशतले बढ्न गएको अनुमान छ । चालु आर्थिक वर्षमा जुट बालीको क्षेत्रफल, उत्पादन र उत्पादकत्वमा क्रमशः ०.४ प्रतिशत, १.६ प्रतिशत, र १.२ प्रतिशतले बढ्ने अनुमान छ । जुटको बिउको उपलब्धतामा समस्या आएका कारण विगतमा यसको क्षेत्रफल, उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा कमि भएको भएता पनि हालका दिनहरुमा सुधार हुँदै आएको छ ।
- ८.२० चिया, कफी तथा कपास जस्ता औद्योगिक बालीहरुमध्ये चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा कफिको उत्पादनमा करिब २.५ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । तर कफिको क्षेत्रफल तथा उत्पादकत्वमा भने केहि कमि आएको छ । तेस्रो मुलुकमा निकासी हुने कारण कृषकहरु कफिखेतीमा आकर्षित भएतापनि उत्पादन करिब ३ सय ७५ मे.टन मात्र रहने अनुमान छ । चालु आर्थिक वर्षमा चियाको उत्पादन करिब २.० प्रतिशतले बढ्ने अनुमान छ । नेपालमा कपास खेति विशेषगरी दाङ, वाँके र वर्दिया जिल्लाहरुमा गरिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा करिब १ सय ७५ हेक्टर क्षेत्रफलमा कपास खेती भई १ सय ५० मे. टन उत्पादन हुने अनुमान छ ।

- ८.२१ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा मौरीघार गत बर्षको तुलनामा अत्यधिक बढ्ने अनुमान छ । गतवर्षको १ लाख ६९ हजार काट बढेर चालु आर्थिक वर्षमा २ लाख १३ हजार पुग्ने र कुल मह उत्पादनमा २६.० प्रतिशतले वृद्धि भई २ हजार ५० मे.टन हुने अनुमान छ । आधुनिक सेरेना तथा मोलीफेरा जातका मौरीहरुमा वृद्धि भएता पनि जङ्गली मौरीहरु मुढे, खोपे आदिको घारमा कमि आएको छ ।
- ८.२२ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा करिब ६०० वटा नर्सरि तथा काठमाडौं उपत्यकामा रहेका पुष्प शो रुमहरुबाट करिब रु. १ अर्ब भन्दा बढिको पुष्पखेतीको कारोबार भएको अनुमान छ । पुष्पको मूल्यमा भएको वृद्धिका कारण कारोबार अत्यधिक देखिन गएको हो । गतवर्ष पुष्पको कारोबार करिब रु १ अर्ब मात्र थियो ।
- ८.२३ च्याउखेति मुख्यतः शहरी क्षेत्रहरुमा लोकप्रिय हुंदै गएको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा च्याउको उत्पादन गतवर्षको भन्दा करिब १५.० प्रतिशतले वृद्धि भई करिब १ हजार ९ सय मे.टन हुने अनुमान छ । यो १ हजार ९ सय मे.टन च्याउ उत्पादन गर्न करिब ३ लाख ३३ हजार बोतल बितरण गरिएको थियो । रेशम कोयाको उत्पादन गतवर्षको ३८ मे.टन बाट १८.४ प्रतिशतले वृद्धि भई चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा करिब ४५ मे.टन पुग्ने अनुमान छ ।
- ८.२४ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा सम्पूर्ण मसला बालीको उत्पादन तथा क्षेत्रफलमा मिश्रित प्रतिफल प्राप्त भएको छ । मसला बालीहरु मध्ये लसुनको उत्पादनमा ११.४ प्रतिशत, बेसारको उत्पादनमा १४.८ प्रतिशत तथा अलैंचीको उत्पादनमा ९.८ प्रतिशतले कमि तथा अदुवामा करिब १४.३ प्रतिशत र खुर्सानीको उत्पादनमा करिब ७.५ प्रतिशतले वृद्धि हुने अनुमान छ । प्रमुख निर्यात गरिने अलैंचीमा छिर्केफुर्के रोगका कारण गतवर्ष उत्पादनमा कमि आएको भएता पनि बिभिन्न प्रविधि र कार्यक्रमहरु संचालनका कारण उत्पादन बढि हुने जिल्लाहरु मुलतः ताप्लेजुङ्ग र संखुवासभामा उत्पादन धेरै नघटेको हो । चालु आर्थिक वर्षमा अलैंची तथा अदुवाको मूल्यमा अत्यधिक वृद्धि हुन गएको छ ।

तालिका ८ (घ) : मसला बालीहरूको उत्पादनको प्रारम्भिक स्थिति

मसलाबाली वालीहरु	आर्थिक वर्ष २०७०/७१			आर्थिक वर्ष २०६९/७०		
	क्षेत्रफल (हेक्टर)	उत्पादन (मे.टन)	उत्पादकत्व (मे.टन/के.जी.)	क्षेत्रफल (हेक्टर)	उत्पादन (मे.टन)	उत्पादकत्व (मे.टन/के.जी.)
अदुवा	१९४५४	२६११७५	१३४२५	१९०४९	२२८५०१	११९९५
	(२.१)	(१४.३)	(११.९)	(-६)	(-१०)	(-५)
लसुन	६४३५	५०५३१	७८५२	७१४६	५७०२२	७९८०
	(-९.९)	(-११.४)	(-१.६)	(२१)	(४०)	(१६)
बेसार	४६७०	४२२९४	९०५६	५१४१	४९६४९	९६५७
	(-९.२)	(-१४.८)	(-६.२)	(१९)	(४१)	(१८)
खुर्सानी	७०४६	३३५९३	४७६८	७२२०	३१२५२	४३२९
	(-२.४)	(७.५)	(१०.१)	(८)	(१४)	(६)
अलैंची	१४८५९	६३१७	४२५	१३१२९	७०००	५३३
	(१३.२)	(-९.८)	(-७.६)	(-८)	(१६)	(२६)

स्रोत : कृषि विकास मन्त्रालय

नोट: कोष्ठभित्रको अंकले अघिल्लो वर्षको तुलनामा भएको वृद्धिदरलाई प्रतिशतमा जनाउँछ ।

पशुपंक्षी संख्या

८.२५ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा नेपालमा कुल गाई/गोरु (Cattle) को संख्या गत आर्थिक वर्षको तुलनामा १.१७ प्रतिशतले घट्न गई करिव ७१ लाख ८८ हजार पुग्ने अनुमान छ । कुल गाई/गोरु (Cattle) संख्या मध्ये दूध दिने गाईको

संख्या १० लाख २० हजार (१४.० प्रतिशत) रहको छ । यसमा उन्नत गाईको संख्या निरन्तर बढ्दो छ । त्यस्तै, भैंसी/रांगा (Buffaloes) संख्यामा करिब १.८९ प्रतिशतले कमि आई ५१ लाख ४३ हजार पुग्ने अनुमान छ । कुल भैंसी/रांगो (Buffaloes) को संख्या मध्ये दूध दिने भैंसीको संख्या १३ लाख ४ हजार (२६.० प्रतिशत) हुने अनुमान छ । दूध दिने भैंसीको संख्या गत वर्षको तुलनामा करिब ४.७५ प्रतिशतले घट्ने अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा भैंडा/भैंडी (Sheeps) को संख्या करिब ७ लाख ८९ हजार र बाख्रा/बोका (Goats) को संख्या १ करोड १ लाख ७९ हजार रहने अनुमान छ । जुन गत वर्षको तुलनामा भैंडा/भैंडीको संख्या २.५१ प्रतिशतले घट्ने र बाख्रा/बोकाको संख्यामा ४.२ प्रतिशतले वृद्धि हुने अनुमान छ । त्यसैगरि, सुंगुर/बंगुर (Pigs) को संख्या गत आर्थिक वर्षको तुलनामा करिब ५.६ प्रतिशतले वृद्धि भई १२ लाख २५ हजार पुग्ने अनुमान छ ।

८.२६ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा कुखुरा (Fowl) को संख्या अघिल्लो वर्षको तुलनामा करिब ४.६७ प्रतिशतले घट्न गई ४ करोड ८० लाख वाट ४ करोड ५७ लाख पुग्ने अनुमान छ । नेपालमा ब्रोइलर कुखुरा व्यवसाय फस्टाउँदै गएको भएता पनि चालु आर्थिक वर्षमा भक्तपुर लगायतका जिल्लाहरूमा फैलिएको बर्ड फ्लुका कारण माउ कुखुराको आयात कम भएकोले उत्पादनमा कमि आएको अनुमान छ । हाँस (Duck) को संख्या ३.७९ प्रतिशतले बढ्न गई करिव ३ लाख ९० हजार पुग्ने अनुमान छ । कुल कुखुरा (Fowl) को संख्या मध्ये फुलदिने कुखुरीको संख्या ८० लाख ३१ हजार हुने अनुमान छ भने कुल हाँस संख्या मध्ये फुल दिने हाँसको संख्या १ लाख ८० हजार हुने अनुमान छ । चालु आर्थिक वर्षमा याक/नाक/चौँरी तथा खरायोको संख्या क्रमसः ६१ हजार ४५ र २५ हजार ४ सय ३७ पुग्ने अनुमान छ । त्यस्तै, घोडा/खच्चड/गधाको संख्या ४९ हजार ४ सय २६ पुग्ने अनुमान छ ।

तालिका ८ (ड) : पशुपंक्षीको विवरण

(संख्यामा)

पशुपंक्षी किसिम	आर्थिक वर्ष		
	२०७०/७१	२०६९/७०	२०६८/६९
गाई/गोरु	७१८८९४० (-१.१७)	७२७४०२२ (०.४१)	७२४४९४४ (०.२६)
भैंसी/रांगो	५१४२९१० (-१.८९)	५२४१८७३ (२.१३)	५१३३१३९ (२.७९)
भेंडा/भेडी	७८९१८० (-२.५१)	८०९५३६ (०.२८)	८०७२६७ (०.२७)
बारम्बा/बोका/खसि	१०१७९३२१ (४.०२)	९७८६३५४ (२.८७)	९५१२९५८ (३.५५)
सुंगुर/बंगुर	१२२५०३५ (५.६)	११६००३५ (२.००)	११३७४८९ (२.६२)
कुखुरा	४५७१९३७७ (-४.६७)	४७९५९२३९ (६.१७)	४५१७११८५ (१४.२७)
हांस	३९०२०९ (३.७९)	३७५९७५ (-०.२५)	३७६९१६ (-०.३०)
दुध दिने गाई	१०२०१७५ (-०.५३)	१०२५५९१ (२.६७)	९९८९६२ (२.५५)
दुध दिने भैंसी	१३०४६८६ (-४.७५)	१३६९७९६ (२.९४)	१३३१०३९ (३.०५)
फुल दिने कुखुरा	८०३१६१६ (२.४५)	८२३३६१६ (४.१२)	७९०७४६९ (५.७३)
फुल दिने हांस	१७९४४७ (२.७१)	१७४७१४ (-०.१५)	१७४९८१ (-०.१०)

नोट:- कोष्ठ भित्रको अंकले गत वर्षको तुलनामा भएको वृद्धि दरलाई प्रतिशतमा जनाउँछ ।

श्रोत: वार्षिक प्रतिवेदन (विभिन्न वर्ष), कृषि विकास मन्त्रालय

पशुपंक्षीजन्य उत्पादनको स्थिति

८.२७ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा गाई र भैंसी (नाक र चौरी वाहेक) वाट करिब १६ लाख ९८ हजार मे. टन दूध उत्पादन हुने अनुमान छ । जुन अघिल्लो वर्षको तुलनामा करिब १ प्रतिशतले वढी हुने अनुमान छ । कुल दूध उत्पादन मध्ये गाईवाट ५ लाख ६२ हजार मे. टन र भैंसीवाट ११ लाख ३५ हजार मे. टन रहेको अनुमान छ । हालका दिनमा भैंसिको संख्या घट्दै गएको भएता पनि उन्नत गाई पालन व्यवसाय फस्टाउदै गएका कारण गाईको दुध उत्पादन बढ्न गएको छ । चालु आर्थिक वर्षमा नेपालको कुल मासु उत्पादन गत वर्षको तुलनामा ०.१५ प्रतिशतले वृद्धि भई २ लाख ९५ हजार मे. टन हुने अनुमान छ। कुल मासु उत्पादन मध्ये रांगाभैंसीवाट करिव १ लाख ७३ हजार मे.टन (५८.० %), भैंडावाट २ हजार ६ सय ५२ मे.टन (१.०%), खसी/बोकावाट ५९ हजार ५०. मे.टन (२०.०%), बंगुरवाट १९ हजार ८ सय ६० मे.टन (७.०%), कुखुरावाट ४० हजार ६ सय ९० मे.टन (१३.०%) र हाँसवाट २२७ मे.टन (१.०%) मासु उत्पादन हुने अनुमान छ ।

८.२८ चालु आर्थिक वर्षमा कुल फुल उत्पादन गत वर्षको भन्दा ५.० प्रतिशतले कमि भई ७९ करोड ९० लाख गोटा हुने अनुमान छ । जसमध्ये कुखुरा ७८ करोड ५६ लाख गोटा र हाँस १ करोड ३४ लाख गोटा रहने अनुमान छ । यस्तै भैंडा/भैंडीको ऊनको उत्पादन भने ५ सय ८६ मे.टन पुग्ने अनुमान छ । चालु आर्थिक बर्षमा माछाको उत्पादन करिब १४.० प्रतिशतले वृद्धि भई ६५ हजार ७ सय ५७ मे. टन पुग्ने अनुमान छ । देशका बिभिन्न जिल्लामा माछा अभियान कार्यक्रम सन्चालन गरिएका कारण उत्पादनमा वृद्धि भएको अनुमान छ ।

तालिका ८ (च) : पशुपक्षीजन्य उत्पादनको स्थिति

उत्पादन किसिम	आर्थिक वर्ष		
	२०७०/७१	२०६९/७०	२०६८/६९
दुध उत्पादन (मे.टन)	१६९७७६.० (१.०१)	१६८०८१२ (३.६०)	१६२२७५१ (४.२)
गाई	५६२६८४ (१४.२८)	४९२३७९ (५.००)	४६८९१३ (४.८५)
भैंसी	११३५०७६ (-४.४९)	११८८४३३ (३.०२)	११५३८३८ (४.०)
कुल मासु उत्पादन (मे.टन)	२९५६०३ (०.१५)	२९५१६७ (२.५१)	२८७९३० (३.७१)
रांगो	१७३१२४ (-१.१५)	१७५१३२ (१.५८)	१७२४१४ (२.७०)
भैंडा	२६५२ (-२.५४)	२७२१ (०.०४)	२७२० (-०.०७)
बोका/खसि	५९०५० (६.२५)	५५५७८ (३.०२)	५३९५६ (२.१७)
सुंगुर/बंगुर	१९८६० (६.१५)	१८७०९ (२.३६)	१८२७७ (१.९७)
कुखुरा	४०६९० (-४.९५)	४२८१० (६.८६)	४०३४६ (११.८०)
हांस	२२७ (४.६१)	२१७ (-०.४६)	२१७ (-३.५७)
फल उत्पादन (००० गोटा)	७९९०५४ (-४.७५)	८३८९४० (४.६९)	८०१३७० (१३.८०)
कुखुरा	७८५६५१ (-४.८७)	८२५८९० (४.७७)	७८८३१० (१४.०)
हांस	१३४०३ (२.७०)	१३०५० (-०.०७)	१३०६० (-०.०३)
ऊन उत्पादन (के.जी.)	५८६८३० (-०.१७)	५८७८३४ (०.१४)	५८७०१७ (०.१३)
माछा (मे.टन)	६५७७० (१४.३५)	५७५१५ (२.७१)	५६००० (६.७६)

नोट:- कोष्ठ भित्रको अंकले गत वर्षको तुलनामा भएको वृद्धि दरलाई प्रतिशतमा जनाउँछ ।

श्रोत: वार्षिक प्रतिवेदन (विभिन्न वर्ष), कृषि विकास मन्त्रालय

क्षेत्रफल, उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा घटबढ हुनाका प्रमुख कारणहरु

८.२९ मौसमको प्रभाव: सामान्यतया जुन १० तारिखमा सुरु हुने मनसुन यसवर्ष ३-४ दिन ढिला सुरु भएको भएता पनि प्रारम्भमा निकै सक्रिय रही श्रावणको

अन्ततिरबाट सक्रिय र निष्क्रिय हुने क्रम जारी रह्यो । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आश्विन मध्यसम्म (अक्टोबर १७) बर्षा भएता पनि अधिकांश पुर्वी तथा मध्य तराईका सिराहा, सप्तरी, धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही जिल्लामा धान रोपाई केहि कम हुन गएको छ। अन्य हिमाली तथा पहाडी जिल्लामा गतबर्षको तुलनामा धानको रोपाई भएको क्षेत्रफल एवं उत्पादकत्व दुबै बढ्न गएकाले समग्रमा धानको क्षेत्रफल तथा उत्पादनमा वृद्धि भएको छ । चालु आर्थिक वर्षको जुन महिनामा १२५ प्रतिशत, जुलाई महिनामा १२१ प्रतिशत, अगष्ट महिनामा १२९ प्रतिशत र सेप्टेम्बर महिनामा ८६ प्रतिशत बर्षा भएको थियो । चालु आर्थिक वर्षको सेप्टेम्बर बाहेक सबै महिनामा औसत भन्दा बढि बर्षा भएको र बर्षाको बितरण पनि राम्रो भएका कारण नेपालको कुल धान, मकै लगायतका अन्य बालीको उत्पादनमा सकारात्मक प्रभाव परेको छ । चालु आर्थिक वर्षमा हिउँदे वाली खासगरि गहुँ,जौं, दलहन (मसुरो, केराउ) आदि तथा फलफूलहरुको लागि मौसम अनुकूल रहेको छ । यसबर्ष नोभेम्बर तथा डिसेम्बर महिनामा बर्षा नै नभएको र जनवरीमा बर्षा औसत भन्दा कम भएको भएतापनि अक्टोबरको बर्षा तथा माटोमा चिस्यान कायम रहेका कारण बाली राम्रो रहेको छ । फेब्रुअरी तथा मार्चका बिभिन्न दिनमा भएको देशव्यापी हिउँदे बर्षा तथा समय समयको हिमपातका कारण अधिकांश हिउँदे बालीहरुको उत्पादन बढ्न जाने अनुमान छ ।

तालिका ८ (छ) : कृषि उत्पादनसँग सम्बन्धित साधनहरुको आपूर्तिको स्थिति

बिबरण	आर्थिक वर्ष						
	२०६३/६४	२०६४/६५	२०६५/६६	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०
रासायनिक मल (मेट्रिक टन)	१२७५१	३२८५	३१५७	४२१७८	२९६०४	१४६५८४	१७८४६१.६
उन्नत बीउ बिजन (मेट्रिक टन)	३३८०	३७८१	३९४७	४३३७	४३९३	२९६४	३६६९.५६
सिचाई (थप हेक्टर)	२६९६७.५	१४०९९	२५८५०	३०७१८	३५७४८	४७७९५	३२१८०
कृषि कर्जा (रु.करोडमा)	१३८८.२	१३८८	१३३७.६	१४२९.१	१४१९.२	२३४०.७	३१५३.१

स्रोत : विगत वर्षका आर्थिक सर्वेक्षणहरु र नेपाल राष्ट्र बैंक ।

८.३० **उन्नत प्रविधिको प्रभाव:** कृषि क्षेत्रमा विकास हुदैगएका उन्नत प्रविधिहरु जस्तै: उन्नत बिउ, मलखाद, औषधि, खेति गर्ने उपकरण तथा तरिका, तालिम प्राप्त जनशक्ति आदिका कारण चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा समग्र उत्पादन बढ्न गएको अनुमान छ । सिफारीश गरिएका धानका जातहरु जस्तै तराईमा साबित्री, बिन्देश्वरी, राधा ४ र १२, मध्य पहाडमा खुमल ४, १०,११ तथा उच्च पहाडमा चन्दननाथ आदिको उत्पादकत्व स्थानीय जातको भन्दा दोब्बर रहेको छ । साथै, सिफारिस गरिएका धानका जातहरु र मकैको बीउले ढाकेको क्षेत्रफल ९० प्रतिशत भन्दा बढि रहेको कारण उत्पादनमा वृद्धि हुन गएको हो ।

८.३१ **प्राकृतिक प्रकोपको प्रभाव:** चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा बाढीपहिरो, डुवान, कटान आदिको बर्षवालीमा पर्ने प्रभाव बिगतका बर्षहरुको तुलनामा बढि रहेको छ । यसबर्ष करिब १३ हजार ६ सय हे. जमिनमा डुवान, कटान तथा बालुवाले पुरेर क्षति पुग्न गएको छ भने करिब ५० हजार हे. मा अल्पबृष्टिका कारण धान रोपाई हुन सकेन । बिगत बर्षहरुको तुलनामा चालु आर्थिक वर्षमा खडेरी बाहेकका प्रकोपबाट भएको समग्र राष्ट्रिय क्षति बढि भएको छ । यसबर्ष बाढिपहिरोबाट करिब ३४ जिल्लामा जनधनको क्षति भएको छ ।

तालिका ८ (ज) : प्राकृतिक प्रकोपबाट प्रभावित क्षेत्रफल (हेक्टर)

प्रभावित कृषि वस्तु	बर्ष २०७० बाढी पहिरो	बर्ष २०६९ सुख्खा	बर्ष २०६८ बाढिपहिरो	बर्ष २०६७ बाढिपहिरो	बर्ष २०६६ बाढि पहिरो,सुख्खा
धान	१३५००	११०४५०	८५९	५६७	९२०००
मकै	९५	२१८०१	६५६	५६३	१७००
कोदो	५	३६९१	२	१३	०
जम्मा	१३६००	१३५९३२	१५१७	११४३	९३७००

स्रोत : कृषि विकास मन्त्रालय

८.३२ **रासायनिक मलको प्रभाव:** आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा १ लाख १० हजार मेट्रिक टन रासायनिक मल बिक्री भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा करीब ३२ प्रतिशतले वृद्धि भई १ लाख ४७ हजार मेट्रिक टन बिक्री भएको थियो । आर्थिक

वर्ष २०६९/७० मा उक्त परिमाणमा वृद्धि भई १ लाख ७८ हजार मेट्रिक टन बिक्री वितरण भएको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा १ लाख ३४ हजार ५ सय मेट्रिक टन बिक्री भएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रासायनिक मलको प्रयोग दर करीब ५७ के.जी प्रति हेक्टर रहेको छ भने आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा यो दर करीब ४७ के.जी प्रति हेक्टर थियो ।

तालिका ८ (झ) : रासायनिक मलको विक्री वितरण स्थिति

(मेट्रिक टनमा)

मलको नाम	आर्थिक वर्ष (प्रथम आठ महिना)			
	२०७०/७१	२०६९/७०	२०६८/६९	२०६७/६८
युरिया	८६५४३	५६९०५	७१०२४	३९६२९
डि.ए.पी.	४५८१८	३६९१९	४१३१३	१३७६६
पोटास	२१३८	१००६	३६०३	१७४१
जम्मा	१३४५००	९४८३०	११५९४०	५५१३६

स्रोत: कृषि विकास मन्त्रालय, कृषि सामग्री आपूर्ति अनुगमन शाखा

८.३३ **सिंचाई:** देशको कुल २६ लाख ४१ हजार हेक्टर कृषि योग्य जमिन मध्ये कुल १७ लाख ६६ हजार हेक्टर सिंचाई योग्य जमिन रहेको छ । सतह सिंचाई प्रणाली तथा भूमिगत सिंचाई प्रणालीहरूको निर्माण गरी व्यवस्थित सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराई सिंचित क्षेत्रफलको विस्तार गरी कृषि उत्पादनमा वृद्धि ल्याउनु अपरिहार्य छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा नयाँ सिंचाई योजनाहरूबाट १९ हजार ५ सय ६१ हेक्टरमा थप सिंचाई सुविधा उपलब्ध भएको छ । निर्माण सम्पन्न भएका तर क्षतीग्रस्त सिंचाई प्रणालीहरूको मर्मत सुधार गरी कृषक कुलो सुधारबाट १२ हजार ६ सय १९ हेक्टर गरी जम्मा ३२ हजार १ सय ८० हेक्टर जमिनमा व्यवस्थित सिंचाई सुविधा पुग्न गएको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा भूमिगत स्यालो ट्युबवेलबाट ७ हजार ९ सय ४८ हेक्टरमा थप सिंचाई विस्तार भएको छ ।

तालिका ८ (ज) : थप सिंचाई विस्तार

(क्षेत्रफल हेक्टरमा)

सि.न.	बिवरण	२०६९/७०	आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिना		
			२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१
१	भौगोलिक क्षेत्रको आधारमा	३२१८०	१७४४७	९५८५	७९४८
क	पहाड	१२११२	१३४५	-	
ख	तराई	२००६८	१६१०२	९५८५	७९४८
ग	नछुटिएको	-	-	-	-
२	किसिमको आधारमा	३२१८०	१७४४७	९५८५	७९४८
क	सतह	१५०००	१२९३५	-	
ख	भूमिगत	१७१८०	४५१२	९५८५	७९४८
ग	नछुटिएको	-	-	-	-

नोट : चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा सतह सिंचाइबाट हासिल हुने सिंचित क्षेत्रको प्रगति आर्थिक वर्षको अन्त्यमा मात्र प्राप्त हुने हुँदा प्रथम आठ महिनाको प्रगति भूमिगत स्यालो ट्यूबवेलको मात्र समावेश गरिएको ।

८.३४ **जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण:** तराईका १४ वटा नदीहरूको दुबै किनारामा तटबन्ध निर्माण कार्य भैरहेको कारण जमिन संरक्षण भई अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव परेको छ। २०७० साल असारको पहिलो सातामा परेको अविरल वर्षाको कारण मध्य र सुदुरपश्चिमाञ्चलमा आएको बाढीले क्षति पु-याएको स्थानमा आपतकालिन तथा पुनर्स्थापनाको कार्यभएको छ । नयाँ प्रविधिको विकास, क्षमता अभिवृद्धि र जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू मार्फत समुदायको Adaption Capacity Against Disaster मा वृद्धि भएको छ । ठूला पहिरो व्यवस्थापनको सुरुआत एवं समतल भू-भागमा आउने ग्रेग्रान वहावमा प्रत्यक्ष न्यूनीकरण भएको छ। नेपाल भारत सिमाका ६ वटा नदीहरूको दुबै किनारामा तटबन्ध निर्माण भै जमिन संरक्षण भएको छ। ३१ वटा बस्ति र टारबजारहरू संरक्षण भै क्षति न्यूनीकरण भएको छ । आर्थिक वर्ष २०६६/६७ बाट सुरु भएको "जनताको तटबन्ध" कार्यक्रम अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०६८/६९ सम्म १४ वटा नदीमा तटबन्ध निर्माण कार्य भइरहेको छ ।

८.३५ **कृषि कर्जा:** आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा वाणिज्य बैंकहरूले प्रवाह गरेको कृषि ऋण मध्ये जम्मा रु. ३९ अर्ब ७८ करोड असुल गर्न बाँकी रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा प्रवाह भएको कृषि ऋण रु. २८ अर्ब ७९ करोड असुल गर्न बाँकी थियो । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनामा रु. ८ अर्ब ८९ करोड वक्यौता रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा कृषि ऋणको बक्यौतामा १८.३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ७ अर्ब २८ करोड पुगेको छ ।

तालिका ८ (ट) : वाणिज्य बैंकहरूले प्रवाह गरेको कृषि कर्जाको स्थिति

(रु. दश लाखमा)

कर्जाको किसिम	आर्थिक वर्ष			प्रथम आठ महिनामा भएको परिवर्तन			
	२०६८/६९	२०६९/७०*	२०७०/७१**	२०६९/७० (रकम)	२०६९/७० (प्रतिशत)	२०७०/७१ (रकम)	२०७०/७१ (प्रतिशत)
खेतीपाती सम्बन्धी सेवा	२७९७.९	६२२२.४	६३०१.३	३४२६.७	१२२.५	७८.९	१.३
चिया	१७५७.२	२१३०.१	३१०१.५	२१०.०	१२.०	९७१.४	४५.६
पशुपालन र पशुपालनसम्बन्धी सेवा	४३८२.५	१२७१४.६	१३४५४.२	७२६४.१	१६५.८	७३९.६	५.८
वन, माछापालन तथा वधशाला	२५८.७	४५५५.६	५३५१.७	२१७.२	८३.९	७९६.१	१७.५
अन्य कृषि तथा कृषिजन्य सेवा	१९५९७.७	१४१६१.१	१८८५६.३	-२२२७.१	-११.४	४६९५.२	३३.२
जम्मा	२८७९४.१	३९७८३.८	४७०६४.९	८८९०.९	३०.९	७२८१.१	१८.३

नोट: * अपरिष्कृत ** २०७० फागुनसम्मको ।

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक ।

८.३६ **सहकारी खेती साना सिंचाई तथा मल बीउ ढुवानी कार्यक्रम:** खाद्य तथा पोषण सुरक्षाका दृष्टिले साना कृषक समुहको पहुँचमा सिंचाई सुविधा र मल बीउ ढुवानी गरी खाद्य उपलब्धता वृद्धि तथा आय आर्जनको अवसर वृद्धि गर्नु आवश्यक रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०५७/५८ देखि सञ्चालनमा आएको साना

सिंचाई कार्यक्रम ७५ वटै जिल्लामा सञ्चालन भईरहेको छ । मलबीउ ढुवानी कार्यक्रम उच्च तथा मध्य पहाडका दुर्गम क्षेत्रका २६ पहाडी जिल्लामा सञ्चालनमा छ । मल बीउ ढुवानी कार्यक्रम अन्तर्गत तोकिएका दुर्गम जिल्लाहरुका सदरमुकामसम्म ढुवानी अनुदानको व्यवस्था गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ७७ वटा सहकारीमा आधारित साना सिंचाई स्किम सञ्चालन, १ हजार ३ सय ८६ वटा साना सिंचाई निर्माण तथा मर्मत सम्भार, ५६ वटा सहकारी खेती स्किम सञ्चालन सम्पन्न भएको छ। साथै उच्च तथा मध्य पहाडका दुर्गम क्षेत्रका जिल्लाहरुमा १ हजार ८ सय ५ मे.टन रासायनिक मल तथा ८२.९० मे.टन उन्नत बीउ ढुवानी भएको छ ।

कृषि विकासमा संलग्न संस्थाहरु

साना किसान विकास बैंक लि.

८.३७ नेपालका ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने गरीब, विपन्न तथा साना किसानहरुको आर्थिक तथा सामाजिक अवस्थामा सुधार गरी गरिबी न्यूनीकरण गर्ने अभिप्रायले ३९ वर्ष अघिदेखि सञ्चालित साना किसान विकास कार्यक्रमलाई साना किसानहरुको हित अनुकूल अभियानको रुपमा अघि बढाउने कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिदै आएको छ । यसै क्रममा साना किसान सहकारी संस्थाको विकास र विस्तार सँगसँगै संस्थालाई आवश्यक पर्ने ऋणपुँजीको ब्यबस्था गर्न २०५८ साल असार २२ गते साना किसान विकास बैंकको स्थापना भएको हो । यस बैंकले ग्रामीण क्षेत्रका साना किसानहरुद्वारा स्थापित र सञ्चालित साना किसान कृषि सहकारी संस्था तथा समान प्रकृतिका अन्य लघुवित्त संस्थाहरुमार्फत कृषि तथा कृषि व्यबसायमा आधारित लघुवित्त कार्यक्रम सञ्चालन गर्न थोक कर्जा उपलब्ध गराउँदै आएको छ । बैंकसँग आवद्ध संस्था तथा संस्थामा संलग्न साना किसानहरुको क्षमता विकासका लागि

सामाजिक/सामुदायिक विकास कार्यक्रम, पशुधन सुरक्षण कार्यक्रम, साना किसान सहकारी अनुशरण तथा सेवा विस्तार कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ ।

८.३८ आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा ४९ जिल्लाका ३ सय ९१ सहकारी संस्थाहरु आवद्ध रहेकोमा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनासम्ममा ५५ जिल्लामा सेवा विस्तार भई ४ सय १५ सहकारी संस्थाहरु बैंकको सेवामा आवद्ध भएका छन् । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा सहकारी संस्थाहरुमा संलग्न साना किसान परिवार संख्या गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिको तुलनामा २६% ले वृद्धि भई ३ लाख ३६ हजार १ सय ३१ पुग्न गई झण्डै १६ लाख जनसंख्या लाभान्वित भएका छन् । साना किसान सहकारी अनुसरणका माध्यमबाट स्थापना हुने क्रममा रहेका थप ११३ संस्था र संलग्न सदस्यहरु समेत जोड्दा झण्डै ३ लाख ७५ हजार परिवारमा बैंकको सेवा विस्तार भएको छ। आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनाको कर्जा लगानी रु. १ अर्ब ९६ करोड २४ लाखको तुलनामा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को सोही अवधिमा ३८.० प्रतिशतले वृद्धि भई रु. २ अर्ब ७० करोड ९९ लाख पुगेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिनामा स्वीकृत ऋण रु. २ अर्ब ८ करोड १५ लाख भएकोमा चालु आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा रु. २ अर्ब ९३ करोड १३ लाख पुगेको छ । चालु आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिनामा ऋण असुली ४८ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ भने लगानीमा रहेको ऋण रकम रु. ९९ करोड ७५ लाखले बढी भई रु. ४ अर्ब १७ करोड ८३ लाख पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनामा बैंकसँग आवद्ध ३ सय ४३ संस्थामा संलग्न साना किसान सदस्यहरुको शेयर, बचत र जगेडा कोषहरु गरी रु. ५ अर्ब ८ करोड ११ लाख स्थानीय पुँजी निर्माण भएकोमा चालु आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा ३७ प्रतिशतले वृद्धि भई कुल रु. ६ अर्ब ९८ करोड ७४ लाख पुगेको छ। साथै, साना किसान सहकारी संस्था क्षेत्रमा कुल रु. ११ अर्ब १६ करोड ५७ लाख पुँजी परिचालनमा रहेको छ ।

तालिका ८ (ठ) : साना किसान विकास बैंक लिमिटेडको सदस्य तथा ऋण लगानी स्थिति

सि.नं.	विवरण	आर्थिक वर्ष					प्रथम आठ महिना	
		२०६५/६६	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०६९/७०	२०७०/७१
१	समेटीएको जिल्ला संख्या	३९	४०	४१	४३	५४	४९	५५
२	सहकारी संस्था संख्या	२२४	२३४	२५१	२९१	३९१	३४३	४१५
३	साना किसान समुह संख्या	२२३१३	२४४१२	२८४२३	३१९६८	४०९९१	३६०४०	४३४४६
४	साना किसान सदस्य	१४०९६२	१५९७६७	१८९८९९	२२८४१८	३२३३८४	२६६६६७	३३६१३१
५	कुल स्थानीय स्रोत रु.(लाखमा)	१२८१६	१९०२१	२९९२९	४१०३३	६५२७३	५०८११	६९८७४
६	स्वीकृत ऋण रु. (लाखमा)	१०७६०	१०८०४	१५४२७	२७५५०	३४३३२	२०८१५	२९३१३
७	ऋण लगानी रु. (लाखमा)	६३४९	९५५८	१८७०९	२६७३८	३३०९१	१९६२४	२७०९९
८	ऋण असुली रु. (लाखमा)	१३२७६	५९२४	११०९५	१८७५१	२३५२६	१४५७८	२१६४३
९	लगानीमा रहेको रु. (लाखमा)	७५२७	१११६१	१८७७५	२६७६२	३६३२७	३१८०८	४१७८३

स्रोत: साना किसान विकास बैंक लिमिटेड ।

८.३९ साना किसानहरुलाई पशुपालन कार्यमा प्रोत्साहित गरी नेपालमा ठूलो परिमाणमा भइरहेको मासुजन्य पदार्थको आयात प्रतिस्थापन गर्न देशभित्रै मासुजन्य पदार्थको उत्पादन बढाउने उद्देश्यले आर्थिक वर्ष २०६७/६८ देखि मासुजन्य पशुपालन कर्जा कार्यक्रम सञ्चालन हुँदै आएको छ । २०६७ साल चैत्र महिनाको अन्त्यबाट लगानी कार्य प्रारम्भ गरिएको यस कार्यक्रममा कुल २३ हजार किसानलाई रु. २ अर्ब मासुजन्य पशुपालन कर्जा लगानी गर्ने लक्ष रहेको थियो । चालु आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिनाको अवधिसम्ममा रु. ३ अर्ब २८ करोड ९५ लाख कर्जा स्वीकृत भई २ सय २७ संस्थाका ३१ हजार ७ सय ४९ जना किसानलाई रु. २ अर्ब १६ करोड ८० लाख कर्जा प्रवाह भएको छ । जसबाट किसानहरुले १ लाख ५७ हजार ४ सय ५० गोटा मासुजन्य पशुवस्तु

पालन गरेका छन् । लगानी भएको ऋण मध्ये १ लाख १५ हजार ३ सय ७८ बाख्रा, १८ हजार २ सय ७८ बंगुर, ८ हजार ३३ पाडापाडी र १५ हजार ७ सय ६१ वटा भैसीपालनका लागि ऋण प्रवाह भएको छ। हालसम्म लगानी भएको ऋणमा बाख्रा ४८.० प्रतिशत, बंगुर ९.० प्रतिशत, पाडापाडी ५.० प्रतिशत र भैसीपालनमा ३८.० प्रतिशत रकम लगानी भएको छ । पशुपालन कर्जाबाट पालिएका पशुवस्तुहरुबाट बार्षिक रुपमा रु. ३ अर्ब ८० करोडभन्दा बढीको मासु तथा दुग्धजन्य पदार्थ उत्पादन भएको अनुमान छ ।

तालिका ८ (ड) : मासुजन्य पशुपालन कर्जा कार्यक्रमको स्थिति

विवरण	आर्थिक वर्ष			प्रथम आठ महिना	
	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०६९/७०	२०७०/७१
संस्था संख्या	१५१	१८६	२०७	२०१	२२७
किसान संख्या	८७४१	१७९४१	२५४११	२४३२५	३१७४९
ऋण स्वीकृत रु. (लाखमा)	६४४७	१४३०५	२३०२९	२२५४५	३२८९५
ऋण लगानी रकम रु. (लाखमा)	४६२१	११०२३	१६२२९	१५२६८	२१६८०
पशु संख्या	४०७७८	८७७८३	१२२४०६	११६३२६	१५७४५०
बाख्रा	२८७९६	६४०७३	९०४३३	८५६९०	११५३७८
बंगुर	६०८८	११११७	१४५३५	१३८३९	१८२७८
पाडापाडी	२७०२	५२०३	६३१७	६२६९	८०३३
भैसी	३१९२	७३९०	१११२१	१०५२८	१५७६१

स्रोत: साना किसान विकास बैंक लिमिटेड ।

- ८.४० साना किसान विकास बैंकले नेपाल सरकार, साना किसान सहकारी संस्था र साना किसानहरु सहितको संयुक्त सहभागितामा कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्दै आएको छ। आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुन मसान्तसम्ममा ६५ हजार ७० जनाको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम संचालन गरेको छ । साथै, सामाजिक सामुदायिक विकास कार्यबाट ३ लाख ९६ हजार ८ सय ५१ परिवार लाभान्वित भएका छन् । यसैगरी, १ लाख ४ हजार ४ सय ७८ परिवारमा लघुवित्त सेवा विस्तार भएको छ भने २ सय ४५ गा.बि.स.मा स्थानीय साना किसानहरुको दीगो लघुवित्त सेवा प्रदान गर्ने २ सय ४५ वटा साना किसान सहकारी संस्था गठन भई सञ्चालनमा आएका छन् । हाल सम्म १२ हजार ६ सय ८२ जनालाई पशुपालन तथा व्यवस्थापन तालिम उपलब्ध गराइएको छ ।

समुदायस्तरको पशुधन सुरक्षण कार्यक्रमबाट आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनाको अवधिसम्ममा २३ हजार १९ परिवारका रु. ७२ करोड मूल्यका ५९ हजार २८ वटा पशुधनको सुरक्षण भएको छ ।

८.४१ बैंकको सूचना प्रविधि क्षेत्र विकास एवं विस्तारका लागि **Hardware** खरिद गरी **Software** जडान कार्य सम्पन्न भएको छ । कमजोर कार्यसम्पादनस्तर भएका ६५ संस्थाको पुनसंरचना कार्य गरिएकोमा ६२ संस्थाहरुको अपेक्षित सुधार भएको छ । पहाडी र हिमाली २५ जिल्लाका १ सय ४० संस्था मार्फत झन्डै १ लाख ५० हजार परिवारमा लघु वित्त सेवा विस्तार भएको छ ।

८.४२ सीप र दक्षता सहित शिक्षित युवाहरुलाई कृषि पेशामा आकर्षित गरी उनीहरुलाई आधुनिक प्रविधियुक्त कृषि तथा पशुपालन व्यवसायमा संलग्न नगराई नेपालमा कृषिको व्यावसायिकरण हुन सक्दैन । कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा झण्डै ३३ प्रतिशत योगदान रहेको कृषि क्षेत्रको व्यावसायिकताको अभावमा आर्थिक सम्बृद्धिको गतिमा अवरोध भैरहेको छ । कृषि प्रधान मुलुक नेपालमा बिदेशबाट अबै मूल्यका खाद्य तथा पशुजन्य पदार्थ आयात भैरहेको छ । यस सन्दर्भमा बैंकले चालु आर्थिक वर्षमा नेपाल तथा इजरायली सरकारको सहयोगमा नेपालका २२ वर्ष माथिका कम्तिमा +२ पास गरेका साना किसान सदस्यका २०० भन्दाबढी छोराछोरी (युवा) हरूलाई इजरायलमा कृषि सम्बन्धी सैदान्तिक र ब्यबहारिक तालिमका लागि पठाएको छ । त्यसैगरी, ३ सय ६० जना युवाहरुलाई पठाउने प्रक्रिया अघि बढेको छ । पहिलो चरणमा जानेहरु २०७१ साल असारदेखि फर्कने क्रम सुरु हुनेछ । इजरायलमा तालिम लिएर फर्केका प्रशिक्षार्थीहरुलाई ब्यावसायिक कृषि पेशामा संलग्न हुन आवश्यक वातावरण मिलाइने छ ।

नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद

८.४३ नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषदले राष्ट्रिय कृषि नीति, २०६१ तथा २० वर्षे दीर्घकालीन कृषि योजना अनुरूप आधुनिक कृषि प्रविधिको विकास मार्फत उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धिको साथै उत्पादन लागत घटाई कृषकको जीविकोपार्जनमा सुधार गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई टेवा पुऱ्याउने नीति अवलम्बन गरेको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा धानका नयाँ जातहरुमा लेकाली धान १ र लेकाली धान ३ उन्मोचनको लागि सिफारिस

गरिएको छ । त्यसैगरि, सुख्खा सहन सक्ने सुख्खा धान ४, सुख्खा धान ५, र सुख्खा धान ६ उन्मोचनको लागि प्राविधिक समितिबाट स्वीकृत प्राप्त भएको छ । असिञ्चित क्षेत्रका लागि धानको जात NR 1190, मकैको खुमल हाइब्रिड २, गहुँको NL 1064 र NL 1073 जात उन्मोचनका लागि प्रस्ताव पेश भएको छ । त्यसैगरी, कोदो, फापर र जौ बालीका नयाँ जातहरू उन्मोचनका लागि प्रस्तावहरू तयार भैरहेका छन् । किवी फलमा हवाई जात सिफारिस हुन योग्य पाइएको छ । कालिमाटी तरकारी बजारबाट तरकारीका नमुना संकलन गरी **Rapid Biossay of Pesticide Residues (RBPR) Method** बाट विषादिको अवशेष विश्लेषण गर्दा उक्त तरकारीहरू उपभोगका लागि सुरक्षित रहेको पाइएको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा स्रोत बीउ उत्पादन ३ सय ४१ मेट्रिक टन भएको छ ।

तालिका ८ (ढ) : स्रोत बीउ उत्पादन तथा बालीको जात उन्मोचन विवरण

आर्थिक वर्ष	स्रोत बीउ उत्पादन (मे.ट.)	बालीको जात उन्मोचन (संख्या)	उन्मोचन बालीको जातहरू
२०६१/६२	७४९	९	धान, मकै, गहुँ, दलहन, तेलहन, पहाडीबाली (जौ, कोदो, फापर), आलु, उखु, जुट, तरकारी, अदुवा, ढैंचा, घाँसबीउ
२०६२/६३	६६९	४	
२०६३/६४	५७५	१०	
२०६४/६५	८६४	२	
२०६५/६६	७८१	९	
२०६६/६७	७१५	०	
२०६७/६८	८०६	१३	
२०६८/६९	९१२	७	
२०६९/७०	१००९	४	
२०७०/७१*	३४१	५	

* प्रथम आठ महिना

स्रोत: नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्, वार्षिक प्रतिवेदन, २०६९

कृषि उत्पादनको आयात तथा निर्यातको स्थिति

८.४४ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा खाद्य वस्तु तथा जीवजन्तु एवं सुर्ती तथा पेय पदार्थहरूको निर्यातमा क्रमश २५.८ प्रतिशत र ९५२.३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १५ अर्ब ३९ करोड र रु. १ अर्ब ४९ करोड पुगेको छ । गत आर्थिक वर्षको सोही अबधिमा खाद्य वस्तु तथा जीवजन्तु एवं सुर्ती तथा पेय

पदार्थहरूको निर्यात क्रमश रु. १२ अर्ब २३ करोड र रु. १४ करोड रहेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनाको वस्तुगत निर्यात गत वर्षको सोही अवधिमा भएको निर्यात भन्दा १९.४ प्रतिशतले बढी हुने अनुमान छ । त्यस्तै, आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनामा खाद्य वस्तु तथा जीवजन्तु रु. ५३ अर्ब ६४ करोड र सुर्ती तथा पेय पदार्थ रु. ३ अर्ब १ करोड मूल्य बराबरको आयात भएको थियो । यो आयात गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनाको तुलनामा क्रमश ३५.६ प्रतिशत र ७.६ प्रतिशतले बढी हो । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनाको वस्तुगत आयात गत वर्षको सोही अवधिमा भएको आयात भन्दा २७.० प्रतिशतले बढि हुने अनुमान छ ।

सहकारी क्षेत्र

८.४५ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रबाट मुलुकको आर्थिक विकास गर्ने नीति अवलम्बन गरेकोछ । राज्यले सहकारी क्षेत्रलाई राष्ट्रिय विकासमा तीन उपागममध्ये एउटा महत्वपूर्ण अंग स्वीकार गरेको छ । मुलुकमा सहकारीको विकास एवं विस्तार र प्रबर्धनका लागि प्रारम्भिक तहदेखि राष्ट्रिय तहसम्मको सँगठनात्मक स्वरूप निर्माण भइसकेको छ । जसको कारण वित्तीय सेवा, कृषि उत्पादन तथा प्रशोधन (दुग्ध, तरकारी, फलफूल, मह, अदुवा, अलैची, चिया, कफि जडिबुटी, उखु, जुनार आदि), उपभोक्ता तथा बजार व्यवस्था, स्वास्थ्य, शिक्षा, यातायात, सञ्चार, विद्युत्, आवास, पर्यटन, बीमा आदि जस्ता क्षेत्रहरूमा सहकारी पद्धतिबाट उद्योग व्यवसाय गर्ने आकर्षण बढ्दै गएको छ ।

८.४६ आर्थिक वर्ष २०६३/६४ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिना सम्ममा सहकारी संस्थाको संख्यामा २०९.४६ प्रतिशत, सदस्य संख्यामा २४८.९९ प्रतिशत, शेयर पुँजीमा ३२५३.९४ प्रतिशत, कुल बचतमा ७१८.४१ प्रतिशत र कुल लगानीमा ५४९६.७५ प्रतिशतले वृद्धि भएबाट सहकारी क्षेत्रको विकास एवं विस्तारमा तिब्रता आएको छ । त्यस्तै, आर्थिक वर्ष २०६३/६४ मा सहकारी संस्थाहरूले परिचालन गरेको बचत रु. १९ अर्ब ५१ करोड रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा बचत वृद्धि भई रु. १ खर्ब ५९ अर्ब पुगेबाट बचत परिचालनमा समेत सहकारी संस्थाको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ ।

तालिका ८ (ण) : सहकारी क्षेत्रमा आवद्ध संस्था, सदस्य, शेयर पुँजी, बचत तथा लगानीको प्रवृत्ति

(रकम रु. हजारमा)

आर्थिक वर्ष	संस्थाहरुको संख्या	सदस्यहरुको संख्या	कुल शेयर पुँजी रु.	कुल बचत रु.	कुल लगानी रु.
२०६३/६४	९७२०	१२५९७४७	१०४५५६३	१९५१७५१७	२४१४८४८
२०६४/६५	१२६४६	१८४३७५९	८९५९१७२	२९३०८४३४	३००२४६२५
२०६५/६६	१९७२४	२१३८३३४८	८४८२४७६	४५६७६९४४	५२६६०११७
२०६६/६७	२२६४६	२९६३११४	२०१९६२७४	१२१८३१३५९	१०५४५३५७
२०६७/६८	२३३०१	३१४१५८१	२०२२५१३९	११७२९५२२८	११६८३५८१४
२०६८/६९	२६५०१	३८४२६५७	२७०९५१५१	१३९५४३९७१	१३४३८३२४१
२०६९/७०	२७९१४	४१०४०२५	२८८२३०६०	१४७०६९६६३	१३७०८४८७३
२०७०/७१*	३००८०	४३९६४४४	३५०६७६१२	१५९७३२६७५	१३५१५२९७८

स्रोत: सहकारी विभाग

* चालु आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिनाको ।

८.४७ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनासम्ममा सहकारीमा संलग्न सदस्यहरुको संख्या ४३ लाख ९६ हजार ४ सय ४४ पुगेको छ । जसमध्ये पुरुष र महिला सदस्यहरुको संख्या क्रमशः २४ लाख १९ हजार ९ सय ५८ र १९ लाख ७६ हजार ४ सय ८६ रहेको छ । त्यसैगरी, पुरुष तथा महिला सदस्यको अनुपात क्रमशः ५५ प्रतिशत र ४५ प्रतिशत पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा सहकारी संस्थाको संख्या ३० हजार ८० पुगेको छ । जसमध्ये ३ हजार ३ सय ६७ भन्दा बढी सहकारी संस्थाहरु पूर्णरूपमा महिला समूहद्वारा सञ्चालन भएको छ । महिलाहरुद्वारा सञ्चालन गरेका सहकारी संस्थामा भएको वृद्धिले महिला सशक्तिकरणमा सहकारीको योगदान उल्लेख्य रहेको छ ।

८.४८ सहकारी क्षेत्रमा ५२ हजार भन्दा वढी व्यक्तिहरुले प्रत्यक्ष रोजगारी प्राप्त गरेका छन् भने लगभग ७ लाख भन्दा बढीले अप्रत्यक्ष रोजगारी पाएको अनुमान छ । चालु आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिना सम्ममा रु. १ खर्ब ५९ अर्ब भन्दा बढी बचत परिचालन भई १ खर्ब ३५ अर्ब बराबरको लगानी भएको कारण सहकारीहरुले गाउँदेखि शहरसम्म उद्यम व्यवसायको प्रवर्धन र कृषि उत्पादन वृद्धि गर्न महत्वपूर्ण योगदान गरेको अनुमान छ । हालसम्म स्थापित भएका विभिन्न प्रकृतिका संस्थाहरुको कुल शेयर पुँजी रु. ३५ अर्ब भन्दा वढी पुगेको

छ । प्रारम्भिक संस्था बाहेक केन्द्र देखि जिल्ला तहसम्म राष्ट्रिय सहकारी संघ लिमिटेड-१, राष्ट्रिय सहकारी बैंक लिमिटेड -१, केन्द्रीय विषयगत सहकारी संघ - १७, जिल्ला सहकारी संघ-६८ र विषयगत जिल्ला सहकारी संघ -२१७ दर्ता भई सञ्चालनमा रहेका छन् ।

तालिका ८ (त) : प्रारम्भिक रहेका सहकारी संस्थाहरू

(रकम रु. हजारमा)

कार्य प्रकृति	संस्था संख्या	सदस्य		शेयर पुंजी रु.	निक्षेप रु.	लगानी रु.
		पुरुष	महिला			
बचत तथा ऋण	१२९६१	११९३९०१	११२७०३५	२५२७४०८९	११९४५५३११	१०१६५६२४५
बहुउद्देशीय	४१०३	६१९४७४	३९९४३१	६३७०२१९	२९२४९९१८	२४९४६२६७
कृषि	७३६७	३२५८२८	२७४२२६	१८३२०७२	३२९९५०५	४६७५६१५
दुग्ध	१७४२	८४३८८	२८९२६	४५७६९९	५९२५६३६	४२२२१४
उपभोक्ता	१५०३	३५९७४	२३५०१	२३५७७६	२५५५००	४५५४३७
विद्युत	४२६	५४९४५	१२१३१	७९१२३	४२८५६	११६१७१
तरकारी तथा फलफूल	२००	१५४१०	१८२३०	५५७१२	३०२०१२	५९३७१२
चिया	१०८	४२०२	१६१९	३६४९९	१३३१५	२२७०४
कफि	१४६	३१८१	२३२८	१२५५४	१६९१७	६३२४
जडिबुटी	१८३	४२७५	२३१९	१७२३२	६१८३	१०७०२
मौरीपालन	६४	२४५८	१४५२	७३७८	४१०२	५०९८
संचार	११९	८८०३	३९५९	१२४६५५	२२३२२	२०७४३
स्वास्थ्य	९०	५८३३	३८०९	२५८५२२	११२८४९	१०६०६२
उखु	४७	९४३	२८७	४६६३	१०६५३	२१२१
जुनार	४३	८९९	५१६	९८१	६१२५	६२२३
अन्य	९७८	५९४४४	७६७१७	३००४३८	१००९४७१	२१०७३४०
जम्मा	३००८०	२४१९९५८	१९७६४८६	३५०६७६१२	१५९७३२६७५	१३५१५२९७८

स्रोत: सहकारी विभाग

नोट: आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुन मसान्त सम्ममा

८.४९ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा विभिन्न उद्देश्यले स्थापना भई सञ्चालनमा रहेका कुल सहकारी संस्थाहरूको संख्यामा बचत तथा ऋण सहकारीहरूको संख्या करिव ४३ प्रतिशत रहेको छ भने झण्डै सोही हाराहारीमा कृषि तथा कृषिजन्य उत्पादनसँग सम्बन्धित सहकारीहरू रहेका छन् ।

८.५० सहकारी मार्फत पशुपालन (गाई/बाख्रा/बंगुर) फार्म स्थापना गर्न र कृषिजन्य प्रशोधन उद्यमहरूको लागि आवश्यक मेशिनरी संयन्त्रमा नियमानुसार छनौट भएका परियोजनामा ५० प्रतिशतसम्म पुँजीगत अनुदान दिइदै आएको छ । विगत चार वर्षमा सरकार-सहकारी साझेदारीमा २ सय ४७ वटा कृषिजन्य उद्योगहरू स्थापनाको लागि रु. ११ करोड ०२ लाख २३ हजार र राष्ट्रिय सहकारी संघको केन्द्रीय भवन निर्माणको लागि पटक पटक गरी रु. ४ करोड ३६ लाख ०६ हजार अनुदान उपलब्ध गराइएको छ ।

वन तथा भू-संरक्षण

८.५१ वन, वनस्पति, वन्यजन्तु र जैविक विविधता लगायतका स्रोतहरूको समुचित संरक्षण, दीगो व्यवस्थापन र सदुपयोग गर्दै अर्थतन्त्रको विकासमा टेवा पुऱ्याउनु अपरिहार्य भएको छ । जसका लागि देशको कुल भू-भागको न्यूनतम ४० प्रतिशत वन क्षेत्र कायम गर्ने, वन क्षेत्रको स्रोत संरक्षण, दीगो व्यवस्थापन एवम् अत्युत्तम रूपमा सदुपयोग गर्ने, वनक्षेत्रको दीगो व्यवस्थापनबाट प्राप्त हुने वनजन्य उत्पादन तथा पारिस्थितिकीय सेवाको सदुपयोग र व्यवसायिकरणबाट वन पैदावारको सुलभ आपूर्ति, थप रोजगारी सिर्जना र जीविकोपार्जनमा सुधार गर्ने, वन क्षेत्रको समुचित संरक्षण र विकासको लागि प्रवर्द्धनात्मक एवम् सहयोगी वातावरणको सिर्जना गर्ने र वनक्षेत्रमा सुशासन कायम गर्ने कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन् ।

८.५२ नेपालमा कुल भू-भागको २९ प्रतिशत वन क्षेत्र र १०.५ प्रतिशत भू-भाग वुट्यान क्षेत्र रहेको छ । कुल स्टेम आयतन ३८ करोड ८० लाख क्यूबिक मिटर रहेकोमा सो को २८ प्रतिशत साल प्रजाति रहेको छ । यसैगरी कुल बायोमास ४ हजार २ सय ९० लाख टन, औसत स्टेम आयतन १ सय ७८ क्यूबिक मिटर प्रति हेक्टर र औसत रूख संख्या ४ सय ८ प्रति हेक्टर रहेको छ ।

तालिका ८ (थ) : नेपालको वन स्रोत तथ्याङ्क

वन क्षेत्र	४२.७ लाख हेक्टर (२९ प्रतिशत)
बुट्यान क्षेत्र	१५.६ लाख हेक्टर (१०.६ प्रतिशत)
कुल स्टेम आयतन	३८ करोड ८० लाख क्यूविक मिटर
कुल स्टेम आयतन मध्ये साल प्रजाती	२८ प्रतिशत
कुल बायोमास	४,२९० लाख टन
औसत स्टेम आयतन	१७८ क्यूविक मिटर प्रति हेक्टर
औसत रुख संख्या	४०८ प्रति हेक्टर

स्रोत: नेपालको वन स्रोत प्रतिवेदन, १९९९ वन अनुसन्धान तथा सर्भेक्षण बिभाग

८.५३ देशको कुल भू-भागको न्यूनतम ४० प्रतिशत वन क्षेत्र कायम गर्न सुरक्षात्मक, संरक्षणात्मक तथा प्रवर्द्धनात्मक कार्यनीति अबलम्बन गरिएको छ । राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त पूर्वाधार विकास निर्माण कार्यबाट प्रयोग हुने वनक्षेत्रको परिमाणात्मक अनुपातमा थप वृक्षारोपण सम्बन्धित आयोजनाबाटै गर्ने ब्यवस्था गरिएको छ। वन अतिक्रमण नियन्त्रण गर्न वन सुरक्षा योजना २०७० तथा वन अतिक्रमण नियन्त्रण रणनीति २०६८ बमोजिम आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ६ सय ४८ हेक्टर र चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फाल्गुणसम्ममा ५५.५ हेक्टर अतिक्रमित वन क्षेत्र खालि गराई ब्यवस्थापन गरिएको छ।

८.५४ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सामुदायिक वन उपभोक्ता संख्या १८ हजार १ सय ३३ रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फाल्गुणसम्ममा १ सय ९१ वटा थप भई हाल सामुदायिक वन उपभोक्ता संख्या १८ हजार ३ सय २४ पुगेको छ। बारा, पर्सा, रौतहट, महोत्तरी, सर्लाही जिल्लाहरुमा ९ वटा साझेदारी वन समूह संख्याबाट नमुना साझेदारी वन कार्यक्रम सञ्चालन सुरु भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा बारा, पर्सा, रौतहट, महोत्तरी, सर्लाही, कपिलवस्तु, रुपन्देही, नवलपरासी, कैलाली जिल्लाहरुमा १९ वटा र आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा कपिलवस्तु जिल्लामा १ वटा साझेदारी वन थप भई हाल जम्मा २० वटा साझेदारी वन सञ्चालनमा रहेका छन् । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा थप भएको मायादेवी साझेदारी वनको क्षेत्रफल १ हजार ७ सय ४० हेक्टर, लाभान्वित घरधुरी संख्या १६ हजार ६ सय ९० र जनसंख्या १ लाख ३ हजार ५ सय ४७ रहेको छ ।

तालिका ८ (द) : समुदायमा आधारित वन व्यवस्थान

विवरण	आर्थिक वर्ष २०६७/६८	आर्थिक वर्ष २०६८/६९	आर्थिक वर्ष २०६९/७०	आर्थिक वर्ष २०७०/७१*
सामुदायिक वन				
सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह संख्या	१५२५६	१७५३३	१८१३३	१८३२४
हस्तान्तरित सामुदायिक वनको क्षेत्रफल (हेक्टर)	१३५०६.५५	१६३९६.५८	१७०००००	१७१७७६३
लाभान्वित घरधुरी संख्या	१७८२५५०	२१६०४७४	२२३७१९५	२२६०६६८
कबुलियती वन				
कबुलियती वन उपभोक्ता समूह संख्या	५२०६	५२०६	५८४७	-
हस्तान्तरित कबुलियती वनको क्षेत्रफल	२३५३४.३७	२३५३४.३७	२७४०७	-
कबुलियती वनबाट लाभान्वित घरधुरी संख्या	४४१९७	४५३९७	५०६७८	-
साझेदारी वन				
साझेदारी वन समूह संख्या	९	१९	१९	२०
साझेदारी वन क्षेत्रफल (हेक्टर)	२२७३०	५४०७२	५४०७२	५५८१२
लाभान्वित घरधुरी संख्या	२४४३८६	४७६७३२	४७६७३२	४९३४२२

* फाल्गुण महिनासम्मको

स्रोत: वन बिभाग

८.५५ नेपालका वनस्पतिहरूको पहिचान, व्यवस्थापन तथा स्वस्थानीय र परस्थानीय संरक्षण, अध्ययन अनुसन्धान र अभिलेखीकरण कार्यक्रम संचालन गरिएका छन्। राष्ट्रिय हर्वेरियम तथा वनस्पति प्रयोगशालामा संरक्षित १ लाख ५० हजार हर्वेरियमका नमूनाहरूको नियमित व्यवस्थापन गरिएको छ । साथै, ५ सय हर्वेरियम नमूनाहरूको Digitization तथा १ हजार २ सय हर्वेरियम नमूनाहरूको Electronic database तयार गरिएको छ । यसैगरी, १ हजार ४ सय २८ हर्वेरियम नमूनाहरूको Labeling गरी Mounting गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ ।

- ८.५६ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा १० प्रजातिका वनस्पतिहरूको फाइटोकेमिकल तथा बायोलोजिकल अध्ययन भएको छ । विजयसाल को टिष्युकल्चर प्रविधि विकासको लागि आवश्यक अध्ययनहरू भइरहेको छ । विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाहरूबाट प्राप्त २ सय १९ वनस्पति नमूनाहरूको रसायनीक गुणस्तर विश्लेषण गरी ट्रेडसपोर्ट सेवा प्रदान गरिएको छ। त्यसैगरि, गोदावरी, हेटौडा, डोटी र सल्यानबाट संकलित सुगन्ध कोकिलाको गुणस्तर निर्धारण गर्ने कार्य भएको छ । गुणस्तर विकासका लागि ७ विभिन्न प्रजातिका वनस्पतिहरू (गुर्जो, बेल, सतुवा, जटामसी, काउलो जिङ्गसिङ्ग, अश्वगन्धा) को खेती प्रविधि अनुसन्धान कार्य गरिएको छ। CITES मा सुचिकृत बिरुवा भोटे लहरा (*Gnetum montanum*) को संखुवासभा जिल्लाको नुम र सेंदुवा गा. वि. स. स्थित अरुण उपत्यकामा फिल्ड स्टेटस रिभ्यु कार्य सम्पन्न भएको छ।
- ८.५७ दीगो विकास र पर्यावरणीय सन्तुलन कायम गर्न वन तथा संरक्षित क्षेत्रहरूको व्यवस्थापन पद्धतिलाई सहभागितामूलक बनाउदै लगिएकोछ। वनस्रोतमा आश्रित गरिब, महिला, विपन्न, दलित तथा आदिवासी जनजातिहरूको जीविकोपार्जन सुधारका लागि क्षमता अभिवृद्धि तथा सशक्तीकरण र हरित रोजगारीमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन भैरहेका छन् । जडीबुटी खेती, 'एक सामुदायिक वन एक उद्यम' तथा अन्य वन उद्यम विकासका विशेष कार्यक्रमको माध्यमबाट ग्रामीण क्षेत्रमा थप रोजगारी सिर्जना गर्ने कार्य भैरहेकोछ। समुदायमा आधारित सबै वन व्यवस्थापन पद्धतिहरूबाट प्राप्त आम्दानीको कम्तीमा ३५ प्रतिशत हिस्सा विपन्न वर्गको सामाजिक तथा आर्थिक सशक्तीकरण गर्ने कार्यमा लगानी भैरहेकोछ। उच्च मूल्यका वनस्पति र जडीबुटीहरूको पहिचान, दीगो सङ्कलन, प्रविधि विकास, व्यवसायिकरण र बजारीकरण गर्न समुदाय तथा निजीक्षेत्रलाई प्रोत्साहन गरिएको छ ।
- ८.५८ नेपालको वनस्रोतको क्षेत्रफल तथा हैसियतको तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्न राष्ट्रिय वन सर्वेक्षण (National Forest Resource Assessment) कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेको छ। नेपालमा रहेका सबै प्रकारका वनक्षेत्रको भू-सूचना प्रणालीबाट नक्शाङ्कन तथा स्रोतको लेखाजोखा राख्ने र यस्ता सूचनालाई स्थानीय वन व्यवस्थापनमा समेत प्रयोग गरिने छ।

८.५९ कबुलियती वन कार्यक्रमबाट ग्रामीण घरपरिवारको आम्दानीमा बढोत्तरी भई आर्थिक क्रियाकलापमा सकारात्मक योगदान पुगेको छ । घाँसदाउराँको सहज उपलब्धता भई ग्रामीण महिलाको जीवनयापन गर्न सहज भएको छ। आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा बिभिन्न जिल्लाहरुमा ५ सय ६ हेक्टरमा खेतवारिको संरक्षण कार्य सम्पन्न भई भूमीको उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्न सहयोग पुगेको छ भने ४ सय ४० हेक्टर क्षतिग्रस्त भूमिको पुनरुत्थान भएकोछ। यसैगरि, २ सय ९१ समूहमा पिउने पानी उपलब्ध गराउन सहयोग पुगेको छ भने २ हजार ८ सय ३५ बिपन्न घरधुरीहरु आयमुलक कार्यक्रमबाट लाभान्वित भएका छन् । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा जडिबुटी खेती, प्रशोधन तथा उत्पादनबाट प्रत्यक्ष तर्फ २ सय ५०, अप्रत्यक्ष तर्फ ३ सय रोजगारी तथा निजी खेती विस्तारमा संलग्न ५ सय गरी जम्मा १ हजार ५० रोजगारी सृजना भएको छ । सुगन्धित तेल हर्बल केयर र जडिबुटीजन्य पदार्थको विक्रीबाट ५ करोड ९८ लाख आम्दानी भएको छ। आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ३२ लाख १८ हजार थान सञ्चो उत्पादन गरी बिक्री बितरण भएकोमा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा १६ लाख १४ हजार थान सञ्चो उत्पादन तथा बिक्री बितरण भएको छ। त्यसैगरि, काठदाउरा तथा प्रशारण लाइनको पोल उत्पादन तथा बिक्रिवितरण गरी वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरुलाई कच्चा पदार्थ आपूर्ति गराई मूल्य अभिवृद्धि र श्रम परिचालनमा टेवा पुग्न गएकोछ।

तालिका ८ (ध) : राजश्व परिचालन तथा बेरुजु

आर्थिक वर्ष	राजश्व	बेरुजु फछर्यौट
२०६८/६९	रु.१,०१९,१२६,५८०।-	रु.१२८,४१५,०००।-
२०६९/७०	रु.१,२४५,१३२,२६४।-	रु.२४९,१५०,०००।-
२०७०/७१*	रु.६८६,७८५,७६५।-	रु.१२८,७०५,०००।-

* प्रथम आठ महिना

स्रोत : वन तथा भुसंरक्षण मंत्रालय ।

भूमिसुधार तथा व्यवस्था

८.६० चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनासम्ममा राष्ट्रिय भूमि नीतिको मस्यौदा उपर जिल्ला तथा समुदायस्तरको सुझाव संकलन गरी प्राप्त सुझावहरु समावेश गरी परिमार्जित मस्यौदा तयार गर्ने कार्य भै रहेकोछ । यस

परिमार्जित मस्यौदालाई विषयगत मन्त्रालय र विज्ञहरुबाट राय सुझाव लिई अन्तिम रूप दिइने छ ।

- ८.६१ कुल २६ हजार ५ सय ६० मुक्त कर्मैया परिवार मध्ये चालू आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिनामा थप ५ सय ६२ परिवारलाई जग्गा खरिद गरी पुनःस्थापन गर्ने कार्य सम्पन्न भई हालसम्म कुल २४ हजार ८ सय १२ मुक्त कर्मैया परिवारलाई पुनःस्थापन गरिएको छ । कुल १९ हजार ५९ मुक्त हलिया मध्ये चालू आर्थिक वर्षको फागुन मसान्तसम्म १० हजार ५ सय ९४ जना मुक्त हलियाको प्रमाणिकरण सम्पन्न भएको छ । साथै, ६ हजार ३ सय ८५ मुक्त हलियालाई परिचयपत्र वितरण गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ । मुक्त हलिया पुनःस्थापना सम्बन्धी ढाँचा र कार्य योजना सहितको गठन आदेश नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदबाट मिति २०७० साल चैत्र ७ गते स्वीकृत भई लागू भएको छ ।
- ८.६२ भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्रद्वारा काठमाडौं विश्व विद्यालयसंगको सहकार्यमा भूमि प्रशासन तथा व्यवस्थापनको क्षेत्रमा दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्न दुई वर्षे Land Administration विषयमा स्नातकोत्तर तथा भू-सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा चार वर्षे Geomatics Engineering विषयको स्नातक कोर्स सञ्चालन गरिएको छ ।
- ८.६३ Land and Resource Management Planning (LRMP) Maps को आधारमा देशका ७५ वटै जिल्लाहरु, किर्तिपुर, लेखनाथ र मध्यपुर ठिमी नगरपालिकाहरु र काभ्रेपलाञ्चोकको पाँचखाल, तनहुँको आँबुखैरेनी, चितवनका २८ गा.वि.स., नवलपरासीका ५१ गा.वि.स. र बाराका ९६ गा.वि.स. को भू-उपयोग नक्सा डाटाहरु तयार गरिएको छ । मालपोत र नापी कार्यालयहरुमा डिजिटल डाटा अद्यावधिक तथा डिजिटल प्रविधि अवलम्बन गरी सेवा संचालन गर्नका लागि **"डिजिटल प्रविधि संचालन तथा व्यवस्थापन निर्देशिका, २०७०"** तयार भई स्वीकृतिको प्रकृत्यामा रहेको छ ।
- ८.६४ चालू आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुन मसान्तसम्ममा १४ कार्यालयहरुको डाटा डिजिटाइज कार्य सम्पन्न भई बाँकी कार्यालयहरुमा डिजिटाइज कार्य चालू रहेको छ । ८२ वटा मालपोत कार्यालयहरुको २ करोड २९ लाख ३३ हजार कित्ता

जग्गाधनी दर्ता (मोठ) सेस्ता कम्प्युटरमा प्रविष्ट गरिएको छ । त्यसैगरी, ८२ वटा मालपोत कार्यालयहरूका २५ लाख ५५ हजार कित्ता रोक्का विवरण कम्प्युटरमा प्रविष्ट गरिएको छ । ३५ वटा मालपोत कार्यालय तथा ३५ वटा नापी कार्यालयहरूमा क्षतिपूर्तिसहितको नागरिक वडापत्र लागू गरी स्वच्छ, सरल, पारदर्शी र प्रभावकारी सेवा प्रवाह सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ ।

८.६५ रजिष्ट्रेशन दस्तुर लगायत अन्य राजश्व परिचालनबाट आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिना सम्ममा ४ अर्ब ६१ करोड, ४८ लाख, १० हजार राजश्व असुली भएको छ ।

समस्या तथा चुनौतीहरू

८.६६ कृषि पूर्वाधार: सडक, विद्युत, सिंचाई, मल तथा उन्नत वीउ वीजन पर्याप्त मात्रामा नभएको कारण कृषिको उत्पादकत्व वृद्धि कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

८.६७ व्यवसायिक कृषि प्रणालीको विकास एवं विस्तार, कृषि उत्पादनको बजारीकरण तथा गुणस्तर कायम जस्ता कार्यहरू चुनौतीपूर्ण रहेका छन् ।

८.६८ कृषि वजार ऐनको अभावमा कृषि बजार केन्द्रहरूको संचालन तथा नियमन कार्य समस्यापूर्ण रहेको छ ।

८.६९ कृषकहरूले उत्पादित जडीबुटीहरूको उचित बजार मूल्य नपाएको कारण जडीबुटीहरूको बजार प्रवर्द्धन चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

८.७० चुरे क्षेत्र निर्धारण गर्ने स्पष्ट आधार तय नभएको हुँदा चुरे निर्धारणमा एक रुपता कायम गर्न समस्या रहेको छ ।

८.७१ भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन कार्यान्वयन हुन नसक्दा सो संरक्षण कार्यमा चुनौती कायमै रहेको छ ।

८.७२ नेपालबाट निकासी हुने जटामसीको निर्यातमा European Union बाट प्रतिबन्ध लगाइएको कारण वनस्पति सदुपयोग तथा वजारीकरणमा समस्या रहेको छ ।

८.७३ डिजिटल प्रविधिमार्फत सेवा प्रवाह सुरु गरिएका कार्यालयहरूमा डाटा शुद्धताको कमी र सूचना प्रविधिमैत्री जनशक्तिको अभावमा कम्प्युटर प्रणाली व्यवस्थित गर्न कठिनाई भई सेवाग्राहीलाई कम्प्युटर प्रणालीबाट सेवा प्रवाह भएको अनुभूति दिलाउने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

९. उद्योग क्षेत्र

उद्योग

- ९.१ नेपालले विश्व व्यापार संगठनमा प्रवेश गरेपश्चात अर्थतन्त्रमा देखा पर्न सक्ने र हालसम्म देखापरेका समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्दै न्यूनीकरणदेखि निवारणको अवस्थासम्म पुऱ्याउन मुलुकमा औद्योगिक विकास अपरिहार्य छ । औद्योगिक उत्पादनमा बढोत्तरी ल्याउनुका साथै औद्योगिक उत्पादनलाई विश्व बजारमा प्रतिस्पर्धी बनाई निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने, दैनिक उपभोग्य वस्तुको उत्पादनलाई मुलुकको स्थानीय आवश्यकता पुरा गर्ने स्तरमा वृद्धि गर्ने, विश्व बजारमा उच्च माग भएका औद्योगिक वस्तुको पहिचान गरी निर्यात गर्ने प्रोत्साहन गर्ने जस्ता कार्यहरू मार्फत मुलुकको अर्थतन्त्रलाई सुदृढतातर्फ डोऱ्याउन सकिन्छ । मुलुकमा स्वरोजगारी तथा औद्योगिक रोजगारीमा वृद्धि ल्याउँदै युवा जनशक्तिको विदेश पलायन कम गर्न असल श्रम सम्बन्ध स्थापना मार्फत श्रमको सम्मान गर्ने वातावरण सिर्जना गर्नुका साथै औद्योगिक क्षेत्रलाई व्यवस्थित गर्दै उद्यमीहरूलाई प्रोत्साहन र नियन्त्रणबाट मुलुकमा औद्योगिक विकासलाई गति दिनु आजको प्रमुख आवश्यकता हो ।
- ९.२ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनासम्म मुलुकमा कुल ४५ हजार ९ सय ४१ उद्योगहरू दर्ता भएका छन र ती उद्योगबाट ७ लाख १६ हजार ५ सय ५७ जनालाई रोजगारी उपलब्ध भएको छ । त्यस्तै, चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनासम्म घरेलु तथा साना उद्योग विभाग, औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठान तथा लघु उद्यम विकास कार्यक्रम (मेडेप) बाट कुल २ लाख ९३ हजार ३ सय ५५ जना लाई उद्यमशिलता विकास तालिम, प्राविधिक सीप विकास तालिम, व्यवसाय व्यवस्थापन तालिम, महिला, दलित, जनजातिहरूको लागि व्यवसाय सम्बन्धी कार्यक्रम, पारिवारिक व्यवसाय विकास कार्यक्रम, प्रविधि तथा सीप विकास तालिम जस्ता विषयमा तालिम प्रदान गरिएको छ ।
- ९.३ औद्योगिक क्षेत्रमा निजी स्वदेशी तथा वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्नको लागि औद्योगिक पूर्वाधार निर्माण गर्दै लैजाने, मौजुदा औद्योगिक पूर्वाधारहरूको प्रभावकारी उपयोग गर्ने, निर्यात प्रवर्द्धनमा जोड दिन विशेष आर्थिक क्षेत्रको

निर्माण तथा सञ्चालन गर्ने र लघु, घरेलु तथा साना उद्योगहरूको प्रवर्धनको माध्यमबाट गरिबी न्यूनीकरण गर्ने उद्देश्यका साथ औद्योगिक नीति २०६७, कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । त्यसैगरी, औद्योगिक व्यवसाय ऐन तथा विदेशी लगानी नीति समेत समसामयिक सुधार तथा परिमार्जनको क्रममा छन् । बौद्धिक सम्पत्ति अधिकार नीति तयारीको क्रममा रहेको छ भने राष्ट्रिय बौद्धिक सम्पत्ति संरक्षण कार्यालय खोल्ने अवधारणा अघि बढाइएको छ ।

- ९.४ नेपालमा उद्यमी, उद्योग तथा औद्योगिक उत्पादन सम्बन्धी यथार्थ र भरपर्दो तथ्याङ्क प्राप्त नहुँदा औद्योगिक आँकडा समेत प्राप्त गर्न कठिनाई भइरहेको यथार्थलाई मध्यनजर राखी पचहत्तरै जिल्लाको औद्योगिक तथ्याङ्क एवं उद्योग क्षेत्रसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण विवरणहरू एउटै सफ्टवेयरमा राख्ने उद्देश्यले औद्योगिक प्रोफाइल बनाउने कार्य भइरहेको छ । सरकारी निजी साझेदारीको अवधारणा अनुरूप औद्योगिक समस्याहरूको समाधान गर्दै लैजाने उद्देश्यले नेपाल व्यवसाय मञ्च क्रियाशील रहेको छ । उद्योग मन्त्रालयमा मञ्चको सचिवालय संचालनमा रहेको छ । विभिन्न ३८ वटा उद्योगका निवेदनमध्ये १० वटा रुग्ण उद्योग घोषणा गरिएको छ भने अन्य २८ वटा उद्योगहरूको अनुगमन तथा प्राविधिक समितिमा छलफल गर्ने कार्य भइरहेको छ । बन्द भएका उद्योगहरू जस्तै: वीरगञ्ज चिनी कारखाना, हेटौँडा कपडा कारखाना, जनकपुर चुरोट कारखाना, बुटवल धागो कारखाना, हिमाल सिमेन्ट कारखाना, नेपाल ओरियन्ट म्याग्नेसाइट आदि पुनः संचालन वा वैकल्पिक उपयोगका लागि पहलहरू भइरहेका छन् ।
- ९.५ नेपालको औद्योगिक क्षेत्रमा श्रम सम्बन्धको व्यवस्थापनमा असल औद्योगिक सम्बन्ध र औद्योगिक शान्ति कायम गर्ने उद्देश्यले औद्योगिक सुरक्षा बलको गठन भएको छ । हस्तकलासँग सम्बन्धित घरेलु तथा साना उद्योगहरूको प्रवर्धनको लागि हस्तकला ग्रामको स्थापनातर्फ पहलहरू भइरहेका छन् ।
- ९.६ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा उत्पादनमूलक उद्योगतर्फ १ सय ४४, पर्यटन उद्योगतर्फ १ सय २, सेवामूलक उद्योगतर्फ ९५, उर्जामूलक उद्योगतर्फ ७०, कृषिजन्य उद्योगतर्फ ५४, खनिज उद्योगतर्फ १० गरी जम्मा ४ सय ४५ उद्योगहरूले सञ्चालनको स्वीकृति लिएका छन् । ती उद्योगहरूमा कुल रु. १

खर्च ११ अर्ब ५९ करोड ११ लाख लगानी भएको छ भने कुल २८ हजार ५ सय ५ जनाले रोजगारी प्राप्त गरेका छन् ।

तालिका ९ (क) : सञ्चालनका लागि स्वीकृति दिइएका उद्योगहरू

(रु. करोडमा)

उद्योगको प्रकार	संख्या		कुल परियोजना लागत		कुल स्थीर पुँजी		रोजगारी प्राप्त संख्या	
	२०६९/७० सम्म	आर्थिक वर्ष २०६९/७०	२०६९/७० सम्म	आर्थिक वर्ष २०६९/७०	२०६९/७० सम्म	आर्थिक वर्ष २०६९/७०	२०६९/७० सम्म	आर्थिक वर्ष २०६९/७०
उत्पादन मूलक	२,३१९	१४४	१८,१०७.६२	१३३३.१७	१३,१८६.११	१०३५.०१	२६६६११	९६७८
सेवा	१,४५१	९५	९,८८३.६३	१०३२.१२	६,८९०.५८	४९२.५२	९५४७३	५९११
पर्यटन	९५७	१०२	४,५७८.४७	७१४.११	४,०८५.५६	६५८.६६	३९६०४	४७७४
निर्माण	४०	०	६२१.९०	०	५८७.५०	०	२७१८	०
उर्जा	१८४	७०	२६,९७३.६७	८६५३.७५	२६,०३९.९४	८४२८.६६	१९२६२	५१०५
कृषिजन्य	२७१	५४	१,३४१.९४	१९९.२२	१,१२६.८१	१५.८८	२९१५३	२२०४
खनिज	५२	१०	४०१.०९	२६.७१	३५४.२५	२३.८५	५४५७	८३३
जम्मा	५,२७४	४४५	६१,९०८.३२	११९५९.११	५२,२७०.७३	१०७९७.५८	४५८२७८	२८५०५

स्रोत : उद्योग विभाग ।

९.७ आर्थिक वर्ष २०६९/७० को अन्त्यसम्म नेपालमा विभिन्न प्रकृतिका गरी जम्मा ५ हजार २ सय ७४ उद्योगहरूलाई सञ्चालनको लागि स्वीकृति प्रदान गरिएको छ । स्वीकृति दिइएका प्रमुख उद्योगहरू मध्ये उत्पादनमूलक उद्योगतर्फ २ हजार ३ सय १९ (४४ प्रतिशत), सेवामूलक उद्योगतर्फ १ हजार ४ सय ५१ (२७.५ प्रतिशत) र पर्यटन उद्योगतर्फ ९ सय ५७ (१८.२ प्रतिशत) रहेका छन् । स्वीकृति दिइएका उद्योगहरूको कुल परियोजना लागत ६ खर्ब १९ अर्ब ८ करोड ३१ लाख रहेको छ भने ४ लाख ५८ हजार २ सय ७८ रोजगारी सिर्जना भएको छ ।

९.८ परियोजना लागतका आधारमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ठूला उद्योग १ सय १२, मझौला उद्योग ९९ तथा साना उद्योग २ सय ३४ गरी आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा जम्मा ४ सय ४५ उद्योगहरूलाई सञ्चालन स्वीकृति दिइएको थियो । यसैगरी सञ्चालनका लागि स्वीकृति दिइएका उद्योगहरू मध्ये

परियोजना लागतको ८७.९ प्रतिशत ठूला उद्योगतर्फ, ९.२ प्रतिशत मझौला उद्योगतर्फ र २.९ प्रतिशत साना उद्योगहरूमा लगानी भएको छ ।

तालिका ९ (ख) : परियोजना लागतका आधारमा सञ्चालनका लागि स्वीकृति दिइएका उद्योगहरू (आर्थिक वर्ष २०६९/७०)

(रु. करोडमा)

उद्योगको प्रकार	संख्या	कुल परियोजना लागत	कुल स्थीर पुँजी	रोजगारी संख्या
ठूला उद्योग	११२	१०५१४.८१	९९९६.४७	१२,७४३
मझौला उद्योग	९९	१०९८.१९	५१८.२८	६,३७९
साना उद्योग	२३४	३४६.१२	२८२.८३	९,३८३
जम्मा	४४५	११९५९.११	१०७९७.५८	२८,५०५

स्रोत : उद्योग विभाग ।

विदेशी लगानी

९.९ मुलुकमा रहेका साधन स्रोतहरूको पहिचान तथा परिचालन गरी आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धन गर्न उद्योग क्षेत्रमा विदेशी लगानीको परिचालन प्रवर्धन हुदै आएको छ । यसको कार्यान्वयन, अनुमति प्रदान र व्यवस्थापनको मुख्य जिम्मेवारी उद्योग विभागलाई तोकिएको छ ।

९.१० विदेशी लगानीमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा जम्मा ३ सय १७ उद्योगहरूले स्वीकृति प्राप्त गरेका छन् जुन गत आर्थिक वर्षको तुलनामा ३९.६ प्रतिशतले बढी हो । यस अवधिमा सेवा र खनिजमा बाहेक अन्य क्षेत्रमा विदेशी लगानीबाट सञ्चालन हुने उद्योगको संख्या बढेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा खुलेका यस्ता उद्योगहरूमा रोजगारी प्राप्त गर्नेको संख्या १६ हजार ५ सय ६९ पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को अन्त्यसम्म वैदेशिक लगानीका लागि ७६ वटा मुलुकबाट २ हजार ६ सय ५२ उद्योगले स्वीकृति पाएका छन् भने १ लाख ८१ हजार ५१ जनाले रोजगारी पाएका छन् जसमध्ये ३१.२ प्रतिशत उत्पादनमूलक, ३१.९ प्रतिशत सेवामूलक र २६.९ प्रतिशत पर्यटन उद्योग छन् । यी उद्योगहरूमा हालसम्म प्राप्त रोजगारीमध्ये ४७.१ प्रतिशत उत्पादनमूलक

उद्योगमा, २२.४ प्रतिशत सेवामूलक उद्योगमा र १७.० प्रतिशत पर्यटन उद्योगमा रहेका छन् ।

तालिका ९ (ग) : विदेशी लगानीका लागि स्वीकृति दिइएका उद्योगहरू

(रु. करोडमा)

उद्योगको प्रकार	संख्या		कुल परियोजना लागत		कुल स्थीर पुँजी		विदेशी लगानी		रोजगारी प्राप्त संख्या	
	२०६९/७० सम्म	२०६९/७०	२०६९/७० सम्म	२०६९/७०	२०६९/७० सम्म	२०६९/७०	२०६९/७० सम्म	२०६९/७०	२०६९/७० सम्म	२०६९/७०
उत्पादनमूलक	८२७	८४	८,१५२.०१	२,३३६.८२	६,४६८.६०	२,१३१.३३	३,०५९.७८	४०५.४२	८५,२५७	५०७७
सेवा	८४५	८९	४,०५०.९९	१,२४३.९७	२,८०४.१५	५००.०२	२,२५१.६६	७५४.४५	४०,५३६	४५९४
पर्यटन	७१४	८९	२,५७१.३७	४३९.२५	२,४०४.०९	४०९.४८	१,३२१.०६	३९७.२८	३०,८०२	४०९३
निर्माण	४३	१	३७०.५३	१०.००	२७५.३१	७.००	२८६.२८	१०.००	३,१२६	११०
उर्जा	५७	६	५,५३८.७०	९६१.८२	५,४३४.६७	९१३.३२	२,०२७.१५	२७५.५२	८,९४५	४०८
कृषिजन्य	११८	४३	३२८.६७	१४३.८१	२३२.२५	१०७.५९	१९६.९१	९१.३६	५,७५४	१७६०
खनिज	४८	५	५९६.८३	६३.४०	४७१.३३	३५.९०	३६५.७९	५९.६०	६,६३१	५२७
जम्मा	२,६५२	३१७	२१,६०९.१०	५,१९९.०८	१८,०९०.४१	४,१०४.६४	९,५०८.६२	१,९९३.६२	१८१,०५१	१६५६९

स्रोत : उद्योग विभाग ।

९.११ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा विदेशी लगानीका १ सय ६२ वटा उद्योगहरू सञ्चालनका लागि दर्ता भएका छन् जसबाट ७ हजार १ सय ६० जनाले रोजगारी पाउने अपेक्षा गरिएको छ । कुल परियोजना लागतको आधारमा विदेशी लगानी हुने प्रमुख उद्योगहरूमा उर्जासँग सम्बन्धीत उद्योगहरूमा ७९.७ प्रतिशत, सेवामूलक उद्योगहरूमा १०.२ प्रतिशत, पर्यटनसँग सम्बन्धीत उद्योगहरूमा ४.५ प्रतिशत, उत्पादनमूलक उद्योगसँग सम्बन्धीत उद्योगहरूमा ३.० प्रतिशत विदेशी लगानी हुने देखिएको छ । यस अवधिमा १ हजार ५ सय ४१ ट्रेडमार्क दर्ता गरिएको छ ।

**तालिका ९ (घ) : विदेशी लगानीका लागि स्वीकृति दिइएका उद्योगहरू
(आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा)**

(रु. करोडमा)

उद्योगको प्रकार	संख्या	कुल परियोजना लागत	कुल स्थीर पुँजी	विदेशी लगानी	रोजगारी संख्या
उत्पादनमूलक उद्योग	२१	१११.९३	७८.५५	१०६.९३	१४६४
सेवा उद्योग	५२	३८२.८९	७१.६८	३५२.६९	१८९५
पर्यटन उद्योग	४१	१६७.३७	१५५.४२	५७.७२	१२८४
उर्जा	९	२९८७.१३	२८४४.९४	१११५.६७	९०६
कृषिजन्य	३१	७४.००	६६.४८	७२.३८	९४२
खनिज	८	२३.८८	१९.९९	२१.१४	६६९
निर्माण	०	०.००	०.००	०.००	०
जम्मा	१६२	३७४७.२०	३२३७.०६	१७२६.५२	७१६०

स्रोत : उद्योग विभाग ।

९.१२ आर्थिक वर्ष २०६९/७० को अन्त्यसम्ममा वैदेशिक लगानीको लागि स्वीकृति दिइएका उद्योगहरू मध्ये परियोजना लागतका आधारमा २ सय २८ (८.६ प्रतिशत) ठूला, २ सय ९५ (११.१ प्रतिशत) मझौला र २ हजार १ सय २९ (८०.३ प्रतिशत) साना उद्योग रहेका छन् । यी उद्योगहरूबाट प्राप्त रोजगारी क्रमशः २६.८ प्रतिशत, १९.३ प्रतिशत र ५३.९ प्रतिशत रहेको छ । हालसम्म बैदेशिक लगानी रु. ९५ अर्ब ८ करोड रहेकोमा ठूला उद्योगहरूमा गरिएको लगानी सबैभन्दा बढी ६५.३ प्रतिशत छ भने साना र मझौला उद्योगमा क्रमशः १८.९ र १५.९ प्रतिशत रहेको छ । यसबाट नेपालमा लगानी रकमको आधारमा हेर्दा बैदेशिक लगानी मुख्यतः ठूला आयोजनामा आकर्षित भएको देखिन्छ ।

तालिका ९ (ड) : परियोजना लागतका आधारमा वैदेशिक लगानीका लागि स्वीकृति दिइएका उद्योगहरू (आर्थिक वर्ष २०६९/७० को अन्त्यसम्म)

(रु. करोडमा)

उद्योगको प्रकार	संख्या	कुल परियोजना लागत	कुल स्थिर पुँजी	विदेशी लगानी	रोजगारी संख्या
ठूला उद्योग	२२८	१६,५७६.९८	१४,९१९.१०	६,२०६.१३	४८,४४६
मझौला उद्योग	२९५	२,५३७.४३	१,४९९.२१	१,५०९.०९	३५,०२६
साना उद्योग	२,१२९	२,४९४.७०	१,६७२.१०	१,७९३.४०	९७,५७९
जम्मा	२,६५२	२१,६०९.१०	१८,०९०.४१	९,५०८.६२	१८१,०५१

स्रोत : उद्योग विभाग /

९.१३ वैदेशिक लगानीमा नेपालमा उद्योग खोल्ने मुलुकमा चीनको सबैभन्दा बढी संख्या ५ सय ७५ रहेको छ भने दोस्रो स्थानमा भारतको ५ सय ६६, तेस्रो स्थानमा संयुक्त राज्य अमेरिकाको २ सय २२, चौथोमा दक्षिण कोरियाको लगानीमा १ सय ९४ र पाँचौमा जापानको लगानीमा १ सय ७९ रहेको छ । तुलनात्मकरूपमा विदेशी लगानीमा उद्योगहरू सञ्चालनका लागि स्वीकृति दिइएको संख्या क्रमिकरूपमा बढ्दो छ र यी उद्योगहरूबाट सिर्जित रोजगारीको संख्यामा पनि वृद्धि नै भएको छ । यसरी उद्योगहरूमा बढ्दो विदेशी लगानीले समग्र औद्योगिक विकासमा सकारात्मक भूमिका निर्वाह गर्ने स्पष्ट नै हुन्छ ।

औद्योगिक क्षेत्रको वर्तमान स्थिति

९.१४ औद्योगिक विकासमा टेवा पुऱ्याउन औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूको स्थापना, सञ्चालन र प्रवर्धनको लागि आवश्यक पर्ने भौतिक पूर्वाधारहरू एवं सुविधाहरू एकीकृतरूपमा उपलब्ध गराउने उद्देश्यले औद्योगिक क्षेत्रहरूको स्थापना गरिएको हो । औद्योगिक क्षेत्रहरूको सम्भाव्यता अध्ययन, विकास र प्रवर्धन गर्ने, औद्योगिक क्षेत्रहरूभित्र स्थापित उद्योगहरूलाई लाभप्रद तरिकाबाट सञ्चालन गराउन परामर्श, सल्लाह र सुझाव दिने तथा निजीक्षेत्र, जनसहभागिता वा सहकारी अन्तर्गत स्थापना हुने औद्योगिक क्षेत्रहरूलाई प्रोत्साहन एवं सहयोग गर्ने उद्देश्यले औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेडको स्थापना भएको हो ।

९.१५ हाल बालाजु, हेटौँडा, पाटन, नेपालगञ्ज, धरान, पोखरा, बुटवल, भक्तपुर, वीरेन्द्रनगर

र गजेन्द्रनारायणसिंह तथा धनकुटा औद्योगिक क्षेत्र समेत गरी कुल ११ वटा औद्योगिक क्षेत्रहरु मध्ये धनकुटा बाहेक अन्य सबै १० वटा सञ्चालनमा रहेका छन् ।

९.१६ हेटौडा कपडा उद्योगको २० विगाहा जमिनसहित सो उद्योगका भौतिक संरचनाहरु नेपाल सरकारले औद्योगिक क्षेत्रलाई हस्तान्तरण गरिसकेको छ । उक्त उद्योगमा कपडा नै चलाउने वा अन्य उद्योगहरुलाई प्रवर्द्धन गर्ने भन्ने बारे अध्ययन भै रहेको छ । व्यवसायिक योजना तयार गर्ने सम्बन्धमा गृहकार्य भैरहेको छ ।

९.१७ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा मुलुकभित्र सञ्चालनमा रहेका १० वटा औद्योगिक क्षेत्रको ३ हजार ९ सय ३० रोपनी जग्गा उद्योगहरुलाई भाडामा दिइएको छ । ती औद्योगिक क्षेत्रहरुमा ५ सय ९ वटा उद्योगहरु सञ्चालनमा रहेका छन् भने ४८ वटा उद्योगहरु बन्द भएका छन् । यस अवधिमा औद्योगिक क्षेत्रहरुमा ५८ वटा उद्योगहरु निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका छन् ।

घरेलु तथा साना उद्योग

९.१८ विकासोन्मुख मुलुकहरुको विकासमा घरेलु तथा साना उद्योगहरुको योगदान महत्वपूर्ण हुन्छ । स्रोत साधनहरुको सीमितता, पुँजी र सोको परिचालनको कमजोर अवस्था, व्यवसायिकताको प्रवर्द्धन अपेक्षित स्तरमा हुन नसक्ने भएकोले नेपालजस्ता मुलुकहरुको आर्थिक विकासको मेरुदण्ड र आधारको रुपमा लघु, घरेलु तथा साना उद्योगहरुको विकास अपरिहार्य मानिन्छ । यस क्षेत्रको व्यवस्थापन र प्रवर्द्धन गर्न घरेलु तथा साना उद्योग विभाग र अन्तर्गतका कार्यालयहरु, घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिका कार्यालयहरुले कार्य गरिरहेका छन् । चालु अन्तरिम योजनाले लिएको गरिबी निवारणको मुख्य उद्देश्य अनुरूप घरेलु तथा साना उद्योग व्यवसायको प्रवर्द्धन एवं विकास गर्नका लागि मागमा आधारित आवश्यक सीप विकास, उद्यमशिलता विकास तालिम, प्राविधिक परामर्श, कर्जा प्रवाह एवं सूचना सम्प्रेषण जस्ता कार्यक्रमहरु एकीकृतरुपमा संचालन गरिदै आएको छ । अपाङ्ग, पिछडिएका वर्ग, दलित, जनजाति, दवन्दपीडित एवं महिलाको उत्थान हुने बजार मागमा आधारित रोजगार एवं सीपमुलक तालिम, उद्यमशिलता विकास तालिम कार्यक्रमहरुलाई

ती वर्गको सशक्तिकरण हुनेगरी प्राथमिकता दिई वार्षिक कार्यक्रममा स्पष्ट लक्ष्य किटान गरी कार्यान्वयन गरिदै आएको छ ।

९.१९ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा १५ हजार जनालाई विभिन्न विषयमा रोजगार तथा स्वरोजगार हुनेगरी तालिम प्रदान गर्ने लक्ष्यका साथ केन्द्रीय स्तरमा घरेलु तथा साना उद्योग प्रशिक्षण केन्द्र, २२ जिल्लामा गरिवी निवारणका लागि लघु उद्यम विकास कार्यक्रम र जिल्लास्थित २७ घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयहरूबाट र द्वन्द्वपीडितहरूको लागि तालिम कार्यक्रमहरू संचालन गरिएका छन् । नयाँ, सोच, सिर्जना, सीप, प्रविधि भएका युवा पिढीहरूलाई नयाँ उद्यमी व्यवसायीहरूका रूपमा रूपान्तरण गराउने उद्देश्यले विभागमा व्यवसायमा सम्बन्धन कार्यक्रम (Business Incubation Programme) चालु रहेको छ । हालसम्म १५ जनाले सम्बन्धनको प्रमाणपत्र पाइसकेका छन् भने ८ जना प्रशिक्षार्थी व्यवसायीहरूको लागि व्यवसाय सम्बन्धनको कार्य भैरहेको छ । सीप सिकेका तालिम प्राप्त जनशक्तिलाई आफूले सिकेका सीपहरूको सदुपयोग गरी घरेलु तथा साना उद्योग स्थापना गर्ने र सहयोग पुऱ्याउने हेतुले वीउ पुँजीको रूपमा रकम उपलब्ध गराउन, कर्जा प्रवाह गर्ने कार्यलाई व्यवस्थित गर्नका लागि लघु घरेलु तथा साना उद्योग कर्जा व्यवस्थापन निर्देशिका कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।

९.२० घरेलु तथा साना उद्योग व्यवसायको प्रवर्धन एवं विकास गर्नका लागि मागमा आधारित तथा अपाङ्ग, पिछडिएका वर्ग, दलित जनजाति, द्वन्द्वपीडित एवं महिलाको उत्थानका लागि आवश्यक सीप विकास, उद्यमशिलता विकास, तालिम, प्राविधिक परामर्श, कर्जा प्रवाह एवं सूचना सम्प्रेषण जस्ता कार्यक्रमहरू एकीकृतरूपमा सञ्चालन गरिएका छन् । जनतालाई छिटो छरितो, पारदर्शी तथा गुणस्तरीयरूपमा सेवा पुऱ्याउने लक्ष्यका साथ घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयहरूमा अनलाइन सेवाको तयारी गरिएको छ ।

९.२१ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा १३ हजार ९ सय ३३ वटा घरेलु तथा साना उद्योगहरू दर्ता भएका थिए भने आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुन मसान्तसम्म घरेलु तथा साना उद्योग विभाग अन्तर्गत ६ हजार ९ सय ३१ वटा घरेलु तथा साना उद्योगहरू दर्ता भएका छन् । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा दर्ता भएका १३ हजार ९ सय २६ उद्योगहरूमा कुल पुँजी लगानी रकम रु. १७ अर्ब १४ करोड ३० लाख

४८ हजार रहेको छ ।

- ९.२२ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा दर्ता भएका घरेलु तथा साना उद्योगहरु मध्ये प्राइभेट फर्म ११ हजार ९ सय ७१, साझेदारी फर्म ८ सय ४० र प्राइभेट लिमिटेड १ हजार १ सय २२ वटा रहेका छन् ।
- ९.२३ उद्यमी तयारी तथा रोजगारी सिर्जना कार्यक्रम अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा १६ हजार ४ सय ७० जना उद्यमीहरु तयार भएका थिए भने चालु आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिनाको अवधि सम्ममा ३ हजार १ सय १५ जनाले यस्तो प्रशिक्षण तथा तालिम लिइसकेका छन् । त्यस्तै, आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा उद्योग प्रवर्द्धनका लागि २ हजार ५९ जनाका लागि विभिन्न तालिम तथा प्रशिक्षण सञ्चालन गरिएकोमा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा उद्योग प्रवर्द्धनका लागि प्रथम आठ महिनाको अवधि सम्म १ हजार ५ सय १३ जना यस्तो प्रशिक्षणमा सहभागी भइसकेका छन् ।
- ९.२४ गरिवी निवारणका लागि लघु उद्यम विकास कार्यक्रम लागू भएका २० जिल्लामा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा २ हजार ५६ जना लघु उद्यमी सिर्जना भएका छन् भने चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा २२ जिल्लामा ३ हजार २ सय १२ जना लघु उद्यमी सिर्जना गर्ने लक्ष्य रहेको छ ।
- ९.२५ घरेलु तथा साना उद्योग विभागतर्फ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा दर्ता भएका कुल ६ हजार ९ सय ३१ उद्योगमध्ये प्राइभेट फर्म ६ हजार ३ सय ९१ साझेदारी फर्म ३ सय ६८ र प्राइभेट लिमिटेड १ सय ७० वटा रहेका छन् । यी उद्योगहरुमा रु ६ अर्ब ९ करोड ३१ लाख कुल पुँजी लगानी भएको छ ।
- ९.२६ घरेलु तथा साना उद्योग व्यवसाय सञ्चालन गर्न चाहने इच्छुक उद्यमी व्यवसायीलाई सीप विकास तथा अभिवृद्धि तालिममार्फत उद्यमशिलता विकास गर्न एवं लघु घरेलु तथा साना उद्यमहरु प्रवर्द्धन गर्न स्थापना गरिएको घरेलु तथा साना उद्योग प्रशिक्षण केन्द्रबाट आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ९ सय ७५ जनालाई विभिन्न विषयमा तालिम प्रदान गरिएको थियो भने चालु आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिनामा ६ सय ९० जनालाई तालिम प्रदान गरिएको छ ।
- ९.२७ घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिबाट हिमाली तथा पहाडी ४८ जिल्लामा

संचालित उद्योग प्रबर्धन कार्यक्रम अन्तर्गत तत्काल सीप विकास तालिम, उद्यमशिलता विकास तालिम, व्यवसाय स्थापना र संचालनका लागि साझेदारी विकास कार्यक्रम, प्राविधिक परामर्श सेवा एवं उपयुक्त प्रविधि हस्तान्तरण कार्यक्रम अन्तर्गत तालिम प्राप्त प्रशिक्षार्थी उद्यमीहरूलाई छुट मूल्यमा मेशिन औजार प्रदान गरी उद्योग स्थापना, विकास र क्षमता अभिवृद्धिमा सघाउ पुऱ्याउँदै आएको छ । यस्तै औद्योगिक प्रदर्शनी तथा राष्ट्रिय लघु, घरेलु तथा साना उद्यमी पुरस्कार, कोशेलीघर (सौगातगृह) स्थापना तथा संचालन सहयोग, महिला उद्यमी विकास, वस्तु विकास तथा प्रशिक्षण, उद्यमी भ्रमण कार्यक्रम मार्फत गुणस्तरीय उत्पादन, बजार प्रबर्धन तथा प्रोत्साहनका साथै उद्योग प्रबर्धन सम्बन्धी विशिष्ट सेवा प्रदान भएको छ । नमूना संकलन तथा वितरण, चौमासिक पत्रिका “घरेलु उद्योग दर्पण” घरेलु तथा साना उद्योग रेडियो कार्यक्रम तथा टेलिभिजन कार्यक्रम “हाम्रो उद्यम” बाट लघु घरेलु तथा साना उद्योगको प्रचार प्रसार तथा प्रबर्धन कार्यमा जोड दिदै आएको छ ।

९.२८ समिति अन्तर्गतका कार्यालयहरूले घरेलु तथा साना उद्योग, व्यवसायको प्रबर्धन एवं विकास, तालिम, प्राविधिक परामर्श, कर्जा प्रवाह एवं सूचना सम्प्रेषण जस्ता कार्यक्रमहरू एकीकृत रूपमा संचालन गर्दै आएका छन् । अपाङ्ग, पिछडिएका वर्ग, दलित, जनजाति, द्वन्द्व पीडित एवं महिलाको उत्थान हुने, बजार मागमा आधारित रोजगारी एवं सीपमूलक तालिम, उद्यमशिलता विकास तालिम र कार्यक्रमहरूलाई ती वर्गको सशक्तिकरण हुने गरी प्राथमिकतामा राखेर वार्षिक कार्यक्रममा स्पष्ट लक्ष्य किटान गरी कार्यान्वयन गरिदै आएको छ ।

९.२९ चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा ८ हजार जनालाई विभिन्न विषयमा रोजगार तथा स्वरोजगार हुनेगरी तालिम प्रदान गर्ने लक्ष्यका साथ कार्यक्रम कार्यान्वयन भएका छन् । त्यसैगरी, २८ जिल्लामा गरिवी निवारणका लागि लघु उद्यम विकास कार्यक्रम र १७ जिल्लामा ३ हजार ९ सय ३० जना द्वन्द्व पीडितहरूका लागि तालिम कार्यक्रमहरू संचालन गरिएका छन् । जिल्लामा पाइने कच्चा पदार्थ, स्रोत तथा साधनलाई सदुपयोग गर्दै नयाँ नयाँ वस्तुको डिजाइन तथा विकास गरी विभिन्न विषयका क्षेत्रमा व्यवसायिक विशिष्टीकरण हासिल गर्दै उद्यमीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यका साथ १० स्थानमा चिया, बाँस, बहुमूल्य पत्थर, रेशाजन्य उद्यम, मौरीपालन, धातुजन्य वस्तु जस्ता विभिन्न क्षेत्रमा ६ सय ८० जनालाई वस्तु विकास केन्द्र मार्फत तालिम प्रदान भईरहेको

छ । सीप सिकेका तालिम प्राप्त जनशक्तिलाई आफूले सिकेका सीपको सदुपयोग गरी घरेलु तथा साना उद्योगको स्थापना गर्न सहयोग पुऱ्याउने हेतुले वीउ पुँजीको रुपमा रकम उपलब्ध गराउन, कर्जा प्रवाह गर्ने कार्यलाई व्यवस्थित गर्नका लागि घरेलु तथा साना उद्योग विभागबाट लघु घरेलु तथा साना उद्योग कर्जा व्यवस्थापन निर्देशिका कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

९.३० समिति अन्तर्गतका जिल्लामा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ५ हजार १ सय ४५ प्राइभेट फर्म, २ सय ३८ वटा साझेदारी फर्म एवं ५७ वटा प्राइभेट लिमिटेड गरी ५ हजार ४ सय ५० वटा उद्योग दर्ता भएका छन् । सो आर्थिक वर्षमा दर्ता भएका उद्योगबाट ५ हजार १ सय ३३ जना महिला एवं १३ हजार ७ सय ६६ जना पुरुष गरी १८ हजार ८ सय ९९ जना लाई रोजगारी उपलब्ध हुनका साथै १० अर्ब ६२ करोड ७७ लाख पुँजी लगानी भएको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनाको अन्त्य सम्ममा ३ हजार ४ सय १४ प्राइभेट फर्म १ सय ६३ वटा साझेदारी फर्म एवं ३३ वटा प्राइभेट लिमिटेड दर्ता भई ४ अर्ब ६९ करोड ३४ लाख लगानी भई ३ हजार ६ सय ७८ जना महिला एवं ८ हजार ३ सय ८५ जना पुरुष गरी १२ हजार ६३ जना लाई रोजगारी उपलब्ध भएको देखिन्छ ।

९.३१ नेपालभर कम्पनी दर्ता तथा प्रशासन सम्बन्धी कार्य कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट हुने गर्दछ । कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले व्यवसायिक क्षेत्रका क्रियाकलापलाई आफ्नो सेवा प्रवाहका माध्यमबाट प्रवर्द्धन गर्ने गरेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा १० हजार ५ सय ७३ प्राइभेट लिमिटेड, ३८ पब्लिक लिमिटेड र ८३ मुनाफारहित कम्पनी स्थापना भएका थिए भने चालु आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिनामा ६ हजार ४ सय ८६ प्राइभेट लिमिटेड, १३ पब्लिक लिमिटेड र ५६ मुनाफारहित उद्देश्यका कम्पनी स्थापना भएका छन् । पब्लिक लिमिटेड कम्पनी दर्ता गर्ने प्रवृत्ति घटेको देखिएको छ । नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरु अनिवार्यरुपमा पब्लिक लिमिटेड हुनुपर्ने व्यवस्था विद्यमान रहेको छ । पछिल्लो समयमा नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको विस्तारमा नियन्त्रण गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरु आपसमा मर्ज तथा एकीकरण गर्ने गरेकोले पब्लिक लिमिटेड कम्पनी दर्ता संख्या घटेको देखिएको हो । त्यसैगरी निजी क्षेत्रका उत्पादनमूलक लगायतका उद्योगहरु पब्लिक लिमिटेड कम्पनीको रुपमा दर्ता गर्ने प्रवृत्ति निकै कम रहेको छ ।

- ९.३२ कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले आफ्नो सेवालाई सेवाग्राही मैत्री बनाउन, राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको महत्वपूर्ण योगदान हुने भएकोले व्यवसायिक वातावरणको प्रवर्धन गर्न कार्यालयका काम कारवाहीलाई सरल, सहज, पारदर्शी र प्रभावकारी बनाउन विद्युतीय सेवा प्रदान गरिरहेको छ । कम्पनीहरूको इ-रजिष्ट्री तयार गर्ने कार्य प्रारम्भ भएकोले भविष्यमा कागजरहित सेवा (Paper Less Administration) सम्भव हुने देखिन्छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालयसँगको सहकार्यमा यस कार्यालयबाट दर्ता हुने कम्पनीहरूको लागि कम्पनी दर्ता हुँदाकै वखत E-PAN Reservation को व्यवस्था मिलाइएको छ । यस्ता सुधार कार्यबाट अनुकूल व्यवसायिक वातावरण तयार भई लगानीकर्तामा उत्साह बढ्न जाने र अर्थतन्त्रको गतिशीलता बढ्ने देखिन्छ ।
- ९.३३ खानी तथा भूगर्भ, खनिज अन्वेषण तथा खनिज कार्यलाई सुनियोजित तवरले संचालन गरी नेपाल सरकारको सन्तुलित क्षेत्रीय विकासको अवधारणा अनुरूप प्रत्येक विकास क्षेत्रमा सिमेन्ट उद्योग खोल्न विभागीय स्तरबाट भएको अध्ययन र अन्वेषण कार्यको फलस्वरूप उदयपुर, धनकुटा, सिन्धुली, मकवानपुर, ललितपुर, धादिङ्ग, स्याङ्गजा, अर्घाखाँची, सुर्खेत, दाँङ, सल्यान, बैतडी, पाल्पा गरी देशका विभिन्न क्षेत्रमा लगभग ५४ करोड टन प्रमाणित, ११ करोड टन अर्धप्रमाणित तथा ४२ करोड टन सम्भाव्य गरी कुल लगभग १.०७ अरब टन चुनढुङ्गा पत्ता लागिसकेको छ । यसको फलस्वरूप ८ हजार ४ सय ५० टन/दिन क्षमताको १३ वटा सिमेन्ट उद्योगहरू स्थापना भई संचालनमा छन् भने १० वटा सिमेन्ट उद्योगहरू निर्माणाधीन अवस्थामा छन् ।
- ९.३४ त्यस्तै काठमाडौं उपत्यकामा ३१ करोड ६० लाख घनमिटर प्राकृतिक ग्याँस भण्डार, दोलखाको १८ करोड टन म्याग्नेसाईट खानी भण्डार, ललितपुर (फूलचोकी), रामेछाप (ठोसे) र नवलपरासी (धौवाडी) मा १/१ करोड टन फलाम खानी भण्डार, सोलुखुम्बु (वाप्सा), मकवानपुर (कालीटार), चितवन, तनहु र डडेलधुरा (वावनगाँउ) सहितको १.४ करोड टन तामाखानी भण्डार, दोलखा, तनहु, म्याग्दी, कास्की लगायतका जिल्लामा १.४ करोड टन खरीखानी भण्डार, दाङ्ग, रोल्पा, पाल्पा र अर्घाखाँची मा ५० लाख टन कोइला खनिज भण्डार, ललितपुर, मकवानपुर र काभ्रे लगायतका जिल्लामा मार्बलखानी भण्डार र रोल्पा, वैतडी, दार्चुला, वझाङ, ईलाममा सुन, तामा र सिसा जस्ता डिपोजिटहरू पत्ता लागेका छन् । यसका अलावा जाजरकोट, अछाम, कालीकोट, दैलेख, सखुवासभा र

धादिङ्ग जिल्लामा अर्धकिमिति पथ्थर (काईनाईट, टुर्मालिन, क्वार्ज क्रिस्टल) खानी भण्डार सहित अन्य जिल्लामा डोलोमाइट, फस्फराईट, माईका, नुन आदि भण्डारहरु पत्ता लागेका छन ।

- ९.३५ खनिज अन्वेषण कार्यको फलस्वरूप चुनढुंगा, फलाम, तामा, मार्बल, सुन, सिसा आदि जस्ताको ९ वटा खानीभण्डारमा आधारित उद्योग स्थापनार्थ निजी लगानीकर्ताहरूसंग सम्झौता सम्पन्न भएको छ । यसैगरी, फलामका २ र चुनढुंगाका ४ खानी भण्डारमा आधारित उद्योग प्रवर्धन हुने क्रममा रहेका छन्। मकवानपुर, वैतडी र मुस्ताङमा युरेनियम अन्वेषणको कार्य भईरहेको छ।
- ९.३६ तुरुन्त प्रतिफल प्राप्त हुने (Quick Economic Return) खनिज जस्तै चुनढुङ्गा, खरि, मार्बल, जेम्स स्टोन (काईनाईट, टुर्मालिन, क्वार्ज क्रिस्टल), कोइला र क्वार्जाईटमा आधारित साना र मझौला स्तरका खनिज भण्डारहरुको अन्वेषणदेखि उत्पादन सम्मको कार्यमा निजी लगानीकर्ताहरुलाई आकर्षित गर्ने नीति अनुरूप उक्त खनिजहरुका साथै हाल धातु खनिजतर्फ फलाम, तामा र प्लेसर सुनको अन्वेषण कार्यमा निजी लगानीकर्ता समेत आकर्षित भएका छन्। उनीहरुलाई हाल सम्म करिव १ सय ४ वटा उत्खनन् र ५ सय ९१ वटा खोजतलास कार्यको प्रमाण पत्र प्रदान गरिएको छ ।
- ९.३७ भू-वैज्ञानिक सर्भेक्षण तथा अनुसन्धान कार्य अन्तर्गत यस विभागले देशको सम्पूर्ण पुग्न सकिने (Accessible) विशेषतः चुरे पहाड र महाभारत श्रृंखलाको सम्पूर्ण भाग र उच्च हिमाली क्षेत्रको केही भागहरुको प्रथम चरणको भौगर्भिक सर्भेक्षण कार्य पुरा गरी दोश्रो चरणको नक्साङ्कन सुरु गरेकोमा हाल सम्ममा १:१,०००,००० स्केलको सम्पूर्ण नेपालको भौगर्भिक नक्सा १ सीट, १:२५०,००० स्केलको सम्पूर्ण नेपालको (उच्च हिमाली र कर्णाली क्षेत्रको केही भाग वाहेक) भौगर्भिक नक्सा ५ सीट, १:५०,००० स्केलको मध्यमाञ्चल देखि सुदूर-पश्चिमाञ्चल सम्मको २२१०० वर्ग कि.मी. क्षेत्रको भौगर्भिक नक्सा ४१ सीट प्रकाशनको कार्य सम्पन्न भएको छ । व्यवस्थित शहरी विकास र फोहर मैला व्यवस्थापनका लागि भू-इन्जिनियरिङ्ग तथा भू-वातावरणीय अन्वेषण कार्य काठमाडौं उपत्यका, पोखरा, वुटवल, भैरहवा, हेटौडा, धरान, विराटनगर, सुर्खेत, नेपालगंज, जनकपुर, धनगढी, महेन्द्रनगर र चितवनको सर्भेक्षण कार्य सम्पन्न भएको छ ।

- ९.३८ हिमाली श्रृंखलाको भूकम्पीय अध्ययन गर्ने साईस्मिक स्टेसन स्थापना गरी भूकम्पको निरन्तर निगरानी तथा रेकर्ड गरी डाटाहरु संकलन गर्ने र उक्त डाटाहरुको विश्लेषण गरी सोको आधारमा भविष्यमा आउन सक्ने भूकम्पहरुको पुनरावृत्ति समय र हिमालयको वनोटबारे ज्ञान हासिल गर्ने काम भईरहेको छ ।

औद्योगिक पूर्वाधार विकास कार्यक्रम

- ९.३९ मुलुकमा रहेका प्राकृतिक तथा खानीजन्य स्रोतमा आधारित विभिन्न प्रकारका उद्योग खोल्न प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्यले आर्थिक वर्ष २०६५/६६ देखि संचालन गरिएको औद्योगिक पूर्वाधार विकास कार्यक्रम अन्तर्गत मूलतः सिमेन्ट उद्योगहरुलाई प्रोत्साहन गरिएको छ । नेपाल सरकारले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा औद्योगिक उत्पादनको योगदानमा वृद्धि गर्दै रोजगारी अभिवृद्धिका लागि स्वदेश भित्रै उपलब्ध खनिज पदार्थको उपयोग गरी सिमेन्टमा आत्मनिर्भर हुन हाल मुलुकको विभिन्न भागमा स्थापना तथा संचालन भैरहेका १३ वटा सिमेन्ट उद्योगहरुका लागि खानी र उद्योगसम्म पहुँचमार्ग निर्माण र विद्युत प्रसारण लाइन निर्माण कार्यहरु भैरहेका छन् ।

विशेष आर्थिक क्षेत्र

- ९.४० औद्योगिक नीतिमा विशेष आर्थिक क्षेत्रको स्थापना गरिने नीति बमोजिम रोजगारी सिर्जना, स्वदेशी तथा विदेशी लगानी आकर्षित, आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धन गरी व्यापारघाटा समेत कम गर्ने उद्देश्यले, देशका विभिन्न १४ स्थानहरुमा विशेष आर्थिक क्षेत्र स्थापना गर्ने संभाव्यता अध्ययन भैरहेको छ । विशेष आर्थिक क्षेत्र (SEZ) विकास समिति गठन आदेश जारी भएको छ भने सो गठन आदेश बमोजिम कार्यकारी निर्देशक छनौट भइसकेको छ ।
- ९.४१ भैरहवामा विशेष आर्थिक क्षेत्र स्थापनाको लागि छुट्याइएको ५४ विगाहा क्षेत्रफलमा आवश्यक पूर्वाधार निर्माण भई यसै आर्थिक वर्षदेखि सञ्चालनमा ल्याउने क्रममा रहेको छ । विशेष आर्थिक क्षेत्र विकास समिति मार्फत भैरहवा विशेष आर्थिक क्षेत्र मापदण्ड तथा कार्यविधि, २०७१ मस्यौदा तयार भएको छ । सिमरा विशेष आर्थिक क्षेत्रमा जग्गा प्राप्ति तथा पर्खाल निर्माण कार्य भैरहेको छ । अरु विशेष आर्थिक क्षेत्रमा सम्भाव्यता अध्ययन कार्य भैरहेको छ ।

लघु उद्यम विकास कार्यक्रम

९.४२ लघु, घरेलु तथा साना उद्योगको विकास, लघु उद्यमीहरूको सानो लगानी गरी व्यवसाय गर्ने प्रचलन बढ्दो रहेको सन्दर्भमा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विकास कार्यक्रम (यूएनडीपी) को प्राविधिक तथा वित्तीय सहयोगमा नेपालमा सन् १९९८ मा सुरु गरिएको लघुउद्यम विकास कार्यक्रम (मेडेप) को मूल उद्देश्य लघुउद्यममार्फत गरिबी निवारण गर्नु हो । न्यून आय भएका र सामाजिक वहिष्करणमा परेका समूह र व्यक्तिहरूको सामाजिक, आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउनु यसको लक्ष्य हो । गरिबीको रेखामुनि रहेका अति विपन्न वर्ग, महिला, दलित, आदिवासी, जनजाति र पछाडि परेका जनसमुदायलाई लघु उद्यमीको रूपमा स्वरोजगारको अवसर प्रदान गरी उनीहरूको जीवनस्तर सुधार गर्ने तथा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्ने यसको उद्देश्य रहेको छ ।

९.४३ लघु उद्यम विकास कार्यक्रम (मेडेप) को तीन चरणमा कार्यक्रमहरू सम्पन्न भई चौथो चरण कार्यान्वयनको तयारी भैरहेको छ । त्यस्तै, ग्रामीण क्षेत्रमा गरिबी र बेरोजगारी समस्या समाधान गर्ने उद्देश्यले सञ्चालित गरिबी निवारणका लागि लघु उद्यम विकास कार्यक्रमलाई आन्तरिकीकरण गरी ४५ जिल्लामा विस्तार गरिएको छ । आगामी ५ वर्ष भित्र गरिबी निवारणका लागि लघु उद्यम विकास कार्यक्रम (मेडेप) लाई मुलुकका ७५ वटै जिल्लामा विस्तार गर्ने गरी रणनीतिक योजना तयारी कार्य अन्तिम चरणमा पुगेको छ । लघु तथा साना उद्यम विकास कोष निर्देशिका २०६९ जारी भएको छ । यस कार्यक्रमले सन् १९९८ देखि २०१३ सम्मको अवधिमा ६२ हजार १ सय ६२ लघु उद्यमीहरू तयार गरेको छ । सामाजिक तथा लैङ्गिक समावेशीकरण सिद्धान्तका सूचकहरू अनुसार ६८ प्रतिशत महिला, २३ प्रतिशत दलित, ३६ प्रतिशत आदिवासी जनजाति र ४१ प्रतिशत अन्य जातिका लघुउद्यमीहरू तयार भएका छन् ।

गुणस्तर तथा नापतौल

९.४४ आर्थिक वर्ष २०६९/७० को अन्तसम्ममा विभिन्न बस्तु पदार्थ तथा सेवाहरूको नेपाल गुणस्तर तर्जुमा, पुनपरिक्षण र अंगिकारको कुल संख्या ९ सय ६६ पुगेकोमा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुन मसान्त सम्ममा यो संख्या ९ सय ७७ पुगेको छ । त्यसैगरी, आर्थिक वर्ष २०६९/७० को अन्तसम्ममा विभिन्न

५९ बस्तुहरूमा कुल २ सय ५८ गुणस्तर चिन्हहरू प्रदान गरिएकोमा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुन मसान्त सम्ममा विभिन्न ५९ बस्तुहरूमा गरी कुल ३ सय ८ गुणस्तर चिन्हहरू प्रदान गरिएको छ । त्यसैगरी, हालसम्म गुणस्तर विभागबाट विभिन्न ६ वटा उद्योग तथा प्रतिष्ठानहरूलाई व्यवस्थापन प्रणाली प्रमाणिकरण, विभिन्न १० वटा प्रयोगशालाहरूलाई NEPLAS /ISO:17025:2005 अनुसार प्रमाणिकरण गरिएको छ । नेपाल गुणस्तर विभागले नियमितरूपमा बजार अनुगमन, ट्याक्सीको मिटर जाँच, पेट्रोल पम्पहरूको नियमित अनुगमन तथा नापतौलका उपकरणहरू (ढक, तराजु आदि) को चेक जाँच गर्दै आएको छ।

९.४५ नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभाग (नेपाल) १ जनवरी २०१४ देखि ISO को पूर्ण सदस्यमा पदोन्नति भएको, National Accreditation Board for Laboratories (NABL) India सँग नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभागको तीन वटा बस्तुको १८ गुण (Parameters) मा प्रमाणिकरण भैसकेको र वैज्ञानिक नापतौल शाखाको नाप तौल प्रयोगशाला प्रमाणिकरण भइसकेको तथा तापक्रम तथा परिमाण प्रयोगशाला प्रमाणिकरणको प्रक्रियामा रहनुको साथै अन्य प्रयोगशाला प्रमाणिकरण को लागि तयारी भैरहेको छ । यस विभागको बस्तु प्रमाणिकरण प्रणाली National Accreditation Board for Certification Body (NABCB) India सँग प्रमाणिकरण हुन अन्तिम चरणमा पुगेको छ ।

वाणिज्य तथा आपूर्ति

९.४६ नेपालले सन् २००४ मा विश्व व्यापार संगठन (WTO) को सदस्यतापश्चात सो क्रममा गरिएको प्रतिबद्धता अनुकूल हुनेगरी नयाँ वाणिज्य नीति २०६५, आपूर्ति नीति २०६९, जस्ता सम्बन्धित क्षेत्रगत नीतिहरू तर्जुमा गरिएका छन् । साथै, निकासी पैठारी ऐन लगायत कतिपय ऐनहरू WTO अनुकूल हुनेगरी संशोधन गरिएका छन् । सेफगार्ड्स, एन्टिडम्पिङ तथा काउन्टरभेलिङसँग सम्बन्धित ऐन तर्जुमाको चरणमा रहेको छ भने सन् २०१२ मा व्यापार नीति पुनरावलोकन समेत भइसकेको छ । त्यसैगरी, नेपालको निर्यात व्यापार विकास क्षमता अभिवृद्धिमा सहयोगका लागि विश्व व्यापार संगठनमा रहेको Enhance Integrated Framework (EIF) तथा अन्य विभिन्न दातृ निकायहरू मार्फत सहयोग प्राप्त भइरहेको छ ।

९.४७ नेपालले सन् २०१२ को डिसेम्बरदेखि सन् २०१३ को डिसेम्बरसम्म विश्व व्यापार संगठनको अतिकम विकसित राष्ट्रहरूको परामर्शदात्री समूह) LDC Consultative Group) को संयोजकको भूमिका निर्वाह गरेको थियो । यही अवधिमा LDCs ले व्यापारसम्बद्ध वौद्धिक सम्पत्ति अधिकारसम्बन्धी सम्झौता (Trade Related Intellectual Property Rights, TRIPS) कार्यान्वयनमा ल्याउनका लागि सन् २०२१ सम्म थप समय प्राप्त गर्ने सम्बन्धी निर्णय भएको छ ।

९.४८ नेपालको निर्यात व्यापार प्रवर्द्धनमार्फत देशको गरिवी निवारण र आर्थिक सामाजिक विकासमा योगदान पुऱ्याउने उद्देश्यका साथ नेपाल सरकारले सन् २०१० को जुनदखि नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति (NTIS-2010) कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । उक्त रणनीतिको कार्यान्वयनमा समन्वय र मार्ग निर्देशनका लागि नेपाल सरकारका मुख्य सचिवको संयोजकत्वमा Enhanced Integrated Framework (EIF) नेपाल राष्ट्रिय निर्देशन समिति रहेको छ । विभिन्न सरकारी निकाय, निजीक्षेत्र र विकास साझेदारहरूको सहयोग र समन्वयमा उक्त रणनीति कार्यान्वयन भइरहेको छ । रणनीतिले पहिचान गरेका ७ सेवाक्षेत्र र १२ वस्तुमध्ये अधिकांश वस्तुहरूको निर्यातमा वृद्धि भइरहेको तथा कुल वस्तुहरूको निर्यातमा यी वस्तुहरूको निर्यातको हिस्सा समेत आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा करिव ३२.५ रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा करिव ३५.५ पुगेको छ ।

मञ्जुषा ९ (क):

निर्यात वृद्धि, व्यापार सहजीकरण तथा आपूर्ति व्यवस्थापनका लागि गरिएका मुख्य पहलहरू:

- राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा वाणिज्य क्षेत्रको योगदान बढाउन यस क्षेत्रमा संलग्न उत्कृष्ट निर्यातकर्ता, विदेशी आयातकर्ता, लगानीकर्ता, रोजगारदाता तथा निजी क्षेत्रका प्रमुख संस्थाका अध्यक्षहरू लगायतका ३४ जना उद्यमी व्यवसायीहरूलाई महत्वपूर्ण व्यवसायिक व्यक्ति (CIP) सम्मान प्रदान गरिएको छ ।
- देशमा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा सर्वसुलभ र नियमितरूपमा उचित गुणस्तर र मूल्यमा आपूर्ति हुने व्यवस्था मिलाई उपभोक्ताको हक हितको संरक्षण गर्ने उद्देश्यले आपूर्ति नीति २०६९, कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । उक्त नीतिले वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति व्यवस्था, उपभोक्ताको हित संरक्षणको लागि आवश्यक व्यवस्था, अनुगमन व्यवस्था, खाद्य सुरक्षा, बजार व्यवस्थापन तथा नियमन सम्बन्धमा आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गरेको छ ।

- पेट्रोलियम पदार्थको बजारमूल्य अन्तर्राष्ट्रिय मूल्य अनुरूप समायोजन गर्ने पद्धतिको सुरुवात गरिएको छ । नीतिको कार्यान्वयन योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्नको लागि कार्यान्वयन योजना तर्जुमा गर्ने कार्य भइरहेको छ ।
- संयुक्त बजार अनुगमन निर्देशिका – २०६९ अनुसार ५१ किसिमका अत्यावश्यक वस्तु तथा २१ किसिमका सेवाहरूको संयुक्त अनुगमन टोलीहरूबाट बजार अनुगमन भइरहेको छ ।
- संयुक्त बजार अनुगमनबाट तोकेका वस्तु तथा सेवाहरूको अनुचित सन्चय गर्ने, कृत्रिम अभाव सिर्जना गर्ने, खाद्य पदार्थमा मिसावट गर्ने, कालोबजारी, एकाधिकार, गुणस्तर, नापतौलमा ठगी गर्ने, बढी मूल्य लिने जस्ता गैर प्रतिस्पर्धि, गैर व्यवसायिक, निषेधित व्यापारिक क्रियाकलापहरूको नियन्त्रण गर्ने प्रयास गरिएको छ । वाणिज्य तथा आपूर्ति व्यवस्थापन विभागबाट २०७० फागुन मसान्त सम्म २ हजार २ सय ३३ व्यवसायीहरूको अनुगमन भएको छ ।
- नेपाल र चीन सरकारबीच सम्झौता अनुरूप Turn-Key Project को रूपमा निर्माणधीन सिन्धुपाल्चोकको लार्चास्थित तातोपानी भन्सार निरीक्षण स्टेशन निर्माण कार्य हाल सम्म ३० प्रतिशत सम्पन्न भएको छ ।
- NTIS ले पहिचान गरेका सेवा तथा वस्तुहरू मध्ये अदुवा, पस्मिना, तथा औषधि जन्य जडीबुटीहरूको गुणस्तर सुधार गरी निकासी वृद्धि गर्न विश्व व्यापार संगठन अन्तर्गतको Enhanced Integrated Framework –EIF को मुख्य लगानी र नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ, कृषि उद्यम केन्द्र, नेपाल पश्चिमा उद्योग संघ लगायतको साझेदारीमा विभिन्न परियोजनाहरू संचालित छन् ।

आपूर्ति

१.४९ वाणिज्य तथा आपूर्ति व्यवस्थापन विभाग, ५ वाणिज्य कार्यालय र जिल्लास्थित निरीक्षण अधिकृत समेतबाट गरी २०७० फागुन मसान्तसम्म २ हजार २ सय ३३ व्यवसायीहरूको बजार अनुगमन गरिएको छ । यसरी गरिएको अनुगमनबाट ४ सय ३६ व्यवसायलाई लेवल नभएका सामान विक्री नगर्न, ६ सय ९७ व्यवसायलाई व्यवसाय दर्ता प्रमाणपत्र पेश गर्न तथा नवीकरण गर्न, ३ सय १६ व्यवसायलाई नापतौलको उपकरण राख्न, २६ व्यवसायलाई अनुज्ञापन पेश गर्न, ३ सय ४९ भ्याट वा प्यानको प्रमाण लिन, १ सय ९० व्यवसायलाई म्याद नाघेका वस्तु विक्री वितरण नगर्न, ४ सय ८६ व्यवसायलाई स्पष्टीकरण पेश गर्न निर्देशन दिइएको छ । त्यस्तै ८ पटक मूल्य सूची संकलन, ५५

वस्तुहरूको नमूना संकलन गर्नुका साथै ३ वटा व्यवसायउपर मुद्दा दायर गरिएको छ ।

पर्यटन

९.५० विगत १० वर्षको कुल पर्यटकको आगमनको प्रवृत्ति हेर्दा २०६९ सम्मको अवधिमा यो संख्या वढ्दो क्रममा रहेको भएपनि २०६९ पुस देखि २०७० पुसको अवधिमा ७ लाख ९७ हजार ७ सय ५९ पर्यटक नेपाल भ्रमणमा आएका छन्। यो संख्या अघिल्लो वर्ष (२०६८ पुस देखि २०६९ पुस) को तुलनामा ०.७ प्रतिशतले कम रहेको छ । २०६९ पुस देखि २०७० पुसको अवधिमा प्रति पर्यटक वसाई अवधि औषत १२.६ दिन रहेको छ । यो अवधि अघिल्लो वर्षको तुलनामा केही कम भएतापनि विगत १० वर्षको अवधिमा प्रति पर्यटक वसाई अवधि औषत १२ दिनको हाराहारीमा स्थीर रहेको छ ।

९.५१ यात्रा र भ्रमणको उद्देश्यको आधारमा कुल पर्यटकको संख्या, पर्यटन क्षेत्रको प्रतिफल मापन गर्ने सूचक हो । पर्यटकहरूको विशेषता, किसिम र उनीहरूको आर्थिक क्रियाकलापको प्रकृति विश्लेषण गर्न तथा पर्यटन क्षेत्रको मागको आधारमा बजार व्यवस्थापन तथा प्रवर्द्धन कार्यको योजना गर्न यो सूचक महत्वपूर्ण रहेको छ । २०६९ पुसदेखि २०७० पुसको अवधिमा आउने कुल पर्यटक मध्ये ५४.९ प्रतिशत विदा/मनोरन्जन र यात्रा/भ्रमण, १२.२ प्रतिशत पदयात्रा र पर्वतारोहण, ५.१ प्रतिशत तीर्थयात्री, ५ प्रतिशत प्रशासकीय र औपचारिक, ३.८ प्रतिशत ब्यापार, २ प्रतिशत सभा र सम्मेलन, ०.२ प्रतिशत राफ्टिङ, तथा १४.८ प्रतिशत पर्यटकले अन्य उद्देश्यले नेपाल भ्रमण गरेका थिए। यात्रा उद्देश्यको आधारमा विगत १० वर्षको पर्यटक आगमनको तथ्यांक विश्लेषण गर्दा निश्चित प्रवृत्ति नदेखिए पनि विदा र मनोरन्जन र यात्रा/भ्रमण, पदयात्रा र पर्वतारोहण तथा तीर्थयात्रा सम्बन्धी उद्देश्यले आउने पर्यटकको अनुपात दुई तिहाई भन्दा बढी रहेको छ ।

९.५२ पर्यटक आगमनको संख्यालाई देशगतरूपमा विश्लेषण गर्दा २०६९ पुस देखि २०७० पुसको अवधिमा सबैभन्दा वढी पर्यटक आउने पाँच मुलुकहरूमा क्रमशः भारत (२३.० प्रतिशत), चीन (११.२ प्रतिशत), श्रीलंका (७.५ प्रतिशत), संयुक्त राज्य अमेरिका (७.३ प्रतिशत) र संयुक्त अधिराज्य वेलायत (४.७ प्रतिशत) रहेका छन् । विगत १० वर्ष देखि नै उपरोक्त देशहरू नेपालमा पर्यटकीय

भ्रमणका दृष्टिले प्रमुख ५ देश रहँदै आएका छन् ।

- ९.५३ पर्यटन क्षेत्रको विकासको लागि आधारभूत तथा दक्ष तालिम प्राप्त जनशक्ति उत्पादन गर्ने उद्देश्यले २०२९ सालमा नेपाल पर्यटन तथा होटल व्यवस्थापन प्रतिष्ठानको स्थापना भएको थियो । यस प्रतिष्ठानले व्यवसायिक तथा रोजगारमूलक तालिमका साथै Hotel Management र Tourism and Travel Management मा स्नातक तहको तथा Hotel Management मा स्नातकोत्तर तहको शिक्षण पनि गरिरहेको छ । यस प्रतिष्ठानबाट आर्थिक वर्ष २०६८/६९ देखि आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को अवधिमा Bachelor of Hotel Management (BHM) मा ३ सय ६७ जना, Bachelor of Tourism and Travel Management (BTM) मा २ सय ४४ जना तथा Master of Hotel Management (MHM) मा ९३ जनाले तालिम लिइसकेका छन् ।
- ९.५४ आधारभूत, मध्यमस्तरीय तथा सुपरभाइजरी तहका तालिमहरु तर्फ विगत ३ वर्षमा कुल ४ हजार २ सय १९ जनाले तालिम लिएका छन् । जसमध्ये होटलतर्फ २ सय २२ जना, ट्रर तथा ट्राभलतर्फ ४ सय ३ जना, ट्रेकिडतर्फ २ हजार ६ सय ३६ जना, मोफसलमा संचालन भएका घुम्ति तथा होम स्टे तालिममा ६ सय ५० र अन्य पर्यटन सम्बन्धी तालिममा ६ सय ६४ जना रहेका छन् । यस प्रतिष्ठानबाट २०७० फागुन महिनासम्म विभिन्न स्तरका ३५ हजार ३ सय ८१ जना पर्यटन जनशक्ति उत्पादन भएका छन् । विगत ३ वर्षमा ग्रामीण पर्यटन तथा होमस्टे तालिमतर्फ तारागाउँ विकास समितिमार्फत विभिन्न जिल्लाका ४ सय ५० जनालाई होम स्टे संचालन सम्बन्धी तालिम दिइएको छ ।
- ९.५५ पर्यटनसंग सम्बन्धित शैक्षिक अध्ययन तथा तालिमहरुको संचालनबाट पर्यटन क्षेत्रमा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा कुल १ हजार ७ सय (शैक्षिक कोर्स तर्फ २ सय २८ जना र तालिम तर्फ १ हजार ४ सय ७२), आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा कुल १ हजार ३ सय २५ (शैक्षिक कोर्सतर्फ २ सय १ जना र तालिमतर्फ १ हजार १ सय २४) र आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा कुल १ हजार ६ सय २३ (शैक्षिक कोर्सतर्फ २ सय ३५ जना र तालिमतर्फ १ हजार ६ सय २३) थप जनशक्ति तयार भई पर्यटन क्षेत्रको तालिम प्राप्त जनशक्ति कुल ३५ हजार ३ सय ८१ जना पुगेको छ ।

मञ्जुषा ९ (ख) : पर्यटन क्षेत्रको मुख्य उपलब्धिहरू

- शाक्यमूनी गौतम बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीको विकासका निमित्त प्रो.केन्जो टांगे द्वारा निर्माण गरी सन् १९७८ मा स्वीकृत लुम्बिनी गुरुयोजना मुताविक निर्माण हुन बाँकी पूर्वाधारहरू मध्ये यात्रु सूचना केन्द्र (Visitor Information Centre) र प्रशासकीय भवनको निर्माण आरम्भ गरिनुका साथै गुरुयोजना बमोजिमका सडक निर्माण, हरियाली तथा अन्य भौतिक सुधारका कार्यसमेत निर्माणाधीन रहेका छन् । यस अवधिमा गुरुयोजना क्षेत्रको सुरक्षा पर्खाल लगाउने तथा मिड लिङ्क नहर निर्माण कार्य सम्पन्न गरिएको छ ।
- गत आर्थिक वर्ष (२०१३) मा लुम्बिनी क्षेत्रमा ५ लाख ७३ हजार ५ सय २९ अन्तरिक पर्यटक, १ लाख ५० हजार २ सय ५२ भारतीय पर्यटक र १ लाख २५ हजार ४ सय ९२ तेस्रो मुलुकका गरी जम्मा ८ लाख ४९ हजार २ सय ७३ जना तीर्थयात्रीले भ्रमण गरेका छन् । यो संख्या २०१२ को तुलनामा करिव ७ प्रतिशतले वढी भएको छ ।
- आन्तरिक पर्यटनलाई प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले नमूनाको रूपमा गत आर्थिक वर्ष मा १ सय ३९ जना कर्मचारी र निजका परिवारलाई सरकारी खर्चमा पर्यटकीय भ्रमण विदामा पठाइएको थियो भने चालु आर्थिक वर्ष मा ३ सय ६० कर्मचारी र निजका परिवार समेत ७ सय २० जनालाई नेपाल सरकारको खर्चमा ५ दिनको विदा पर्यटनमा पठाउने कार्यविधि २०७० स्वीकृत भएको छ।
- नेपालको पुर्वी जिल्ला पाँचथरवाट सुरु भई पश्चिममा दार्चुला सम्म मध्य पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा फैलिएको र विश्वकै लामा तथा रोमान्चक १० पदयात्रामध्ये एक पदयात्राको रूपमा परिचित ग्रेट हिमालयन ट्रेल कार्यक्रम अन्तर्गत मध्य तथा उच्च हिमाली क्षेत्रमा रहेका पदमार्गहरूको पहिचान गरी त्यसलाई एक आपसमा जोड्ने कार्य सम्पन्न भएको छ । यसवाट ग्रेट हिमालय पदमार्गको विश्वभर प्रचार प्रसार भै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नेपालको पर्यटन प्रवर्द्धन हुन गएको छ ।
- सगरमाथा आरोहणको ६० वर्ष पुगेको उपलक्ष्यमा हिरक महोत्सव मनाई विश्वभरमा सगरमाथाको महिमा र गरिमाको प्रचार प्रसार गर्नुका साथै विश्व तापमान वृद्धिबाट हिमाली क्षेत्रमा पर्ने प्रभावका सम्बन्धमा विश्व समुदायको ध्यानाकर्षण गरिएको छ । सगरमाथा क्षेत्रमा विशेष सरसफाई अभियान संचालन गरी २२ हजार के.जी. फोहोर संकलन गरिएको छ ।
- राष्ट्रिय ध्वजावाहक नेपाल वायुसेवा निगमलाई आन्तरिक र अन्तर्राष्ट्रिय उडानका निमित्त विमानहरू खरिद गर्ने कार्य आरम्भ भइसकेको छ । यस अनुसार अन्तर्राष्ट्रिय उडानका निमित्त दुई वटा एयर वस ३२०-२०० (न्यारोवडी) खरिदको लागि सम्झौता भएको छ, जस अनुसार निगमलाई पहिलो जहाज फेब्रुअरी, २०१५ भित्र र अर्को सोही वर्षको अप्रिल महिनाभित्र प्राप्त हुनेछ ।

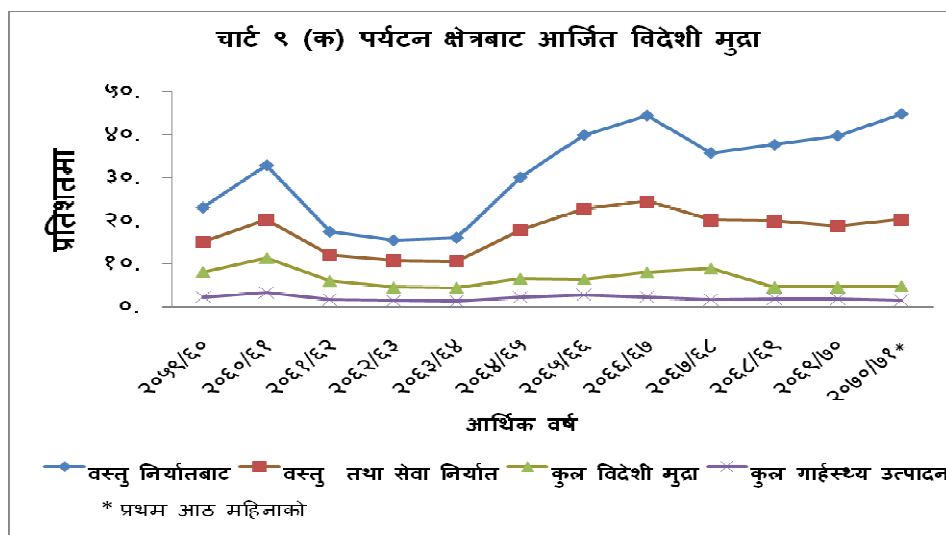
- आन्तरिक उडानका निमित्त चिनिया सरकारसंग सहूलियत ऋण र अनुदान गरी २ वटा MA-60 (टर्बो पप विमान) र ४ थान Y-12 E (दुर्गम क्षेत्रमा उडान गर्न योग्य) विमान प्राप्त गर्ने गरी नेपाल सरकार र चीन सरकारबीच ऋण तथा अनुदान सम्झौता सम्पन्न भएको छ । यस अनुसार अनुदानतर्फको २ विमान यही मार्चदेखि प्राप्त हुने छन् ।
- पर्यटन उद्योग सम्बन्धी सेवा प्रवाहलाई समसामयिक र स्तरीय बनाउने उद्देश्यले पर्यटन उद्योग सेवा प्रवाह निर्देशिका, २०७० जारी गरी कार्यान्वयन आरम्भ गरिएको छ । यस निर्देशिकाले पर्यटन क्षेत्रसम्बन्धित साहसिक मनोरञ्जनपूर्ण खेलकुदलाई समेत दर्ता तथा नियमनको प्रबन्ध मिलाएको छ।

९.५६ विगत ३ वर्षको पर्वतारोहण तथ्यांक विश्लेषण गर्दा २०६७ पुस देखि २०६८ पुसको अवधिमा नेपाल आउने पर्वतारोहण दलको संख्या २ सय ५९ रहेकोमा यो संख्या २०६९ पुस देखि २०७० पुसको अवधिमा घटेर २ सय ५२ भएको छ भने सोही अवधिमा पर्वतारोहीको संख्या १ हजार ९ सय ५१ वाट वृद्धि भई २ हजार ४ सय ५५ पुगेको छ, सामयिक रोजगारीको संख्या २ हजार ६ सय १६ वाट वृद्धि भई २ हजार ८ सय ७४ पुगेको छ भने उक्त वृद्धिवाट सरकारलाई प्राप्त रोयल्टी रु. २३ करोड २५ लाख ३२ हजारबाट १० करोड ८२ लाख ८९ हजार वृद्धि भई रु. ३४ करोड ८ लाख २१ हजार पुगेको छ । समीक्षा अवधिमा पर्वतारोहण दल र पर्वतारोहीको संख्या तथा सोवाट सरकारलाई प्राप्त रोयल्टी रकममा भने २०६९ को तुलनामा केही हास आएको छ ।

९.५७ पर्यटन उद्योगमा दर्ता भै वर्गीकृत भएका होटलमध्ये तारा स्तरको होटल संख्या २०६९ पुस सम्म १ सय ७ रहेकोमा २०६९ पुसदेखि २०७० पुस महिना सम्ममा १० ले वृद्धि भई १ सय १७ पुगेको छ । सोही अवधिमा शैया संख्या ९ हजार ३ सय ७१ वाट वृद्धि भई ९ हजार ५ सय ५ पुगेको छ । तारा वाहेकका पर्यटक स्तरका होटलको संख्या २०६९ पुस महिना सम्ममा ७ सय ४६ रहेको मा २०६९ पुसदेखि २०७० पुस महिनासम्ममा १ सय ६३ ले वृद्धि भई ९ सय ९ पुगेको छ। सोही अवधिमा तारा वाहेकका पर्यटक स्तरका होटलमा रहेको शैया संख्या २ हजार ७ सय ३१ ले वृद्धि भई २०७० पौष महिना सम्ममा २ लाख ५० हजार १ सय ७ पुगेको छ । यसरी, २०७० पुस महिना मा पर्यटन उद्योगमा दर्ता भएका

कुल १ हजार २६ होटल संचालित छन् भने पर्यटकहरुको लागि प्रतिदिन जम्मा ३४ हजार ५ सय २३ शैयाहरु उपलब्ध छन् ।

९.५८ आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा पर्यटन क्षेत्रबाट आर्जित विदेशी मुद्रा रु. ३० अर्ब ७० करोड रहकोमा २०६९/७० मा यो रकम ३ अर्ब ५० करोड ७० लाखले (११ प्रतिशत) वृद्धि भई रु. ३४ अर्ब २१ करोड १० लाख पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम ८ महिनामा पर्यटन क्षेत्रबाट आर्जित विदेशी मुद्रा रु. ३० अर्ब ४३ करोड रहेको छ । विदेशी मुद्रा आर्जनको यही स्थिति कायम रहेमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को अन्तसम्ममा यो रकम रु. ४५ अर्ब ४६ करोड पुग्ने देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम ८ महिनामा पर्यटन क्षेत्रबाट आर्जित विदेशी मुद्राको अनुपात कुल विदेशी मुद्रा आर्जनको अनुपातमा ४५ प्रतिशत, कुल वस्तु निर्यातबाट प्राप्त विदेशी मुद्रा आर्जनको अनुपातमा २०.४ प्रतिशत, र आर्जित कुल विदेशी मुद्राको अनुपातमा ४.९ प्रतिशत रहेको छ ।

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

९.५९ चालु आर्थिक वर्षमा नेपालमा पर्यटन प्रवर्द्धनको लागि विभिन्न कार्यक्रमहरु संचालन गरिएका छन् । नेपाल पर्यटन बोर्ड तथा पर्यटन ब्यवसायीहरुको संलग्नतामा भारत, चीन, जापान, सिङ्गापुर, इजरायल, मलेसिया, वेल्जियम, संयुक्त अधिराज्य, जर्मनी, नेदरल्यान्ड्स, स्पेन, टर्की, तथा इटालीमा आयोजना गरिएका २१ वटा पर्यटन मेलाहरुमा सहभागी भई नेपाली पर्यटन

प्रवर्द्धन कार्य गर्नुका साथै भारत र Scandinavian देशहरूका विभिन्न ७ शहरहरूमा B2B Session (नेपाली तथा विदेशी टूर अपरेटरहरूको अन्तरक्रिया) र मिडिया ब्रीफ सहितको सेल्स मिसनको आयोजना तथा स्थानीय नेपाली दूतावास र नेपाल पर्यटन बोर्डको जनसम्पर्क प्रतिनिधिहरूसंगको सहकार्यमा भारत, चीन, अर्जेन्टिना, र ब्राजिलमा नेपाल पर्यटन सम्बन्धी प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रमको आयोजना गरिएको थियो ।

तालिका ९ (च) : पर्यटन क्षेत्रका प्रमुख परिसूचकहरू

विवरण	२०६९ पुससम्म	२०७० पुससम्म
कुल पर्यटक आगमन संख्या	८०३०९२	७९७७५९
पर्यटकको वसाइ अवधि (औषत दिन)	१२.८७	१२.५७
पर्यटनबाट प्राप्त आर्जन (रु. करोड)	३०७०.३८	३०४३.०
प्रति पर्यटक आय (रु.)	३८२३०	३८१४४.३
प्रति पर्यटक प्रतिदिन खर्च (रु.)	२९७०	३०३६
प्रति अमेरिकी डलर औषत विनिमय दर (रु.)	८५.०५	८७.९६
प्रति पर्यटक प्रतिदिन खर्च (अमेरिकी डलर)	३४.९३	३४.४९
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (रु. करोड)	१७०११९	१७५२७४
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा योगदान (प्रतिशत)	२.०	१.७
प्रत्यक्ष रोजगार (हजारमा)	१६०	१७८
नियमित उडानमा नेपाल आउने अन्तर्राष्ट्रिय वायु सेवा (संख्या)	२६	२९

स्रोत: संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

चुनौतीहरू

९.६० विद्यमान औद्योगिक वृद्धिदरमा बढोत्तरी ल्याउनु, औद्योगिक वातावरण तयार गरी नयाँ उद्योगहरूलाई प्रोत्साहन गर्नु, मौजुदा उद्योगलाई रुग्ण हुनबाट जोगाउनु, रुग्ण उद्योगलाई पुनर्स्थापन गर्नु, विश्वव्यापीकरण तथा आर्थिक उदारीकरणले सिर्जना गर्दै ल्याएको तीव्र प्रतिस्पर्धात्मक वातावरणको सामना

गर्ने क्षमता विकास गर्नु, उत्पादनमा गुणस्तर कायम गरी आयात प्रतिस्थापन गर्नु, औद्योगिक रोजगारी सिर्जना गरी उच्च बेरोजगारी दरमा सुधार ल्याउनु, औद्योगिक उत्पादनहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गरी गुणस्तरीय बनाउनु, विश्व व्यापार संगठन तथा विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संघ-संस्थामा भएको प्रवेशले सिर्जना गरेको दायित्व पुरा गर्नु, अवसरहरूको उपयोग गर्नु, सूचना तथा आधुनिक सञ्चार प्रविधिको विकाससँग आत्मसात् गर्न सक्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्नु आदि औद्योगिक क्षेत्रका प्रमुख चुनौती रहेका छन् । विद्युत आपूर्तिको कमीका कारण अपेक्षित औद्योगिक लगानी एवं व्यापारमैत्री वातावरण विकास हुन सकेको छैन ।

- ९.६१ निकासीजन्य उद्योगहरूलाई उत्पादनमूलक आर्थिक क्षेत्रहरू (कृषि, वन, पर्यटन आदि) सँग एकीकृत गर्न नसक्नु, अधिकांश निर्यातयोग्य वस्तुहरू आयातित कच्चा पदार्थमा आधारित हुनु, निकासीलाई टेवा पुग्ने गरी पर्याप्त मात्रामा भौतिक पूर्वाधारको विकास हुन नसक्नु एवं भएका पूर्वाधारहरू पनि पूर्ण उपयोगमा आउन नसक्नु प्रमुख समस्याको रूपमा रहेका छन् । त्यतिमात्र होइन, प्रमुख निकासीजन्य उत्पादनहरूको निश्चित मापदण्ड अनुसारको गुणस्तर कायम तथा सोको प्रमाणिकरणको संस्थागत क्षमता अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप हुन सकेको छैन ।
- ९.६२ उपभोक्ताहित संरक्षणकालागि सरोकारवाला निकायहरू र अन्य उपभोक्ता हित संरक्षण सम्बन्धी संघ संस्थाहरूबीच समन्वय र सहकार्यलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि संयुक्त बजार अनुगमन निर्देशिका कार्यान्वयनमा आइसकेको छ । यद्यपि निकायहरूका बीच पर्याप्त समन्वय नहुँदा बजार अनुगमन कार्य प्रभावकारी हुन सकेको छैन ।
- ९.६३ सिन्डिकेट/कार्टेलिङ्ग जस्ता विकृति नियन्त्रणका लागि केन्द्रीय तथा विभिन्न प्रशासनिक निकायहरूबाट एकीकृत रूपमा नै पहल हुनुपर्ने सन्दर्भमा गृह मन्त्रालय, श्रम तथा रोजगार मन्त्रालय, उद्योग मन्त्रालय, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयबीच समन्वय र सहकार्य हुन आवश्यक छ । यसका लागि संस्था दर्ता ऐन लगायत अन्य सम्बन्धित ऐनमा संसोधन गरी कार्टेलिङ्ग र सिन्डिकेट गर्न नपाउने स्पष्ट व्यवस्था गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

- ९.६४ बजारमा वस्तु तथा सेवाको माग र आपूर्तिबीच सन्तुलन ल्याई मूल्य नियन्त्रण गर्न व्यापारीले न्युनतम स्टक मौज्दात राख्न सक्ने परिमाणका विषयमा कानूनमा नै किटानी गर्न आवश्यक छ । यसबाट मालसामानहरु संकलन गरी कालोबजारी गर्नेलाई नियन्त्रण गर्न सघाउ पुग्छ । यसका लागि मूल्य नियमन नीति तर्जुमा गरी कार्यन्वयनमा ल्याउन आवश्यक छ ।
- ९.६५ अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाहरुको कृत्रिम अभावबाट अनावश्यक मूल्य वृद्धि गरी कालोबजारी गर्ने उपर नियन्त्रण गर्न सार्वजनिक संस्थानहरुले दैनिक उपभोग्य वस्तुहरुको भण्डारण क्षमता बढाई उपभोक्ताहरुको हित संरक्षणका लागि सार्वजनिक संस्थानहरुको व्यवसायिक क्षमता वृद्धि गर्न आवश्यक रहेको छ ।
- ९.६६ खाद्यान्न ढुवानीमा अनुदान दिइदै आएका दुर्गम जिल्लाहरुमा स्थानीय वस्तुको उत्पादन र उपभोग बढाउन आहार व्यवहारमा परिवर्तन ल्याई खाद्य परनिर्भरता घटाउन खाद्यान्न अनुदान दिइने जिल्लाहरुलाई क्रमशः विस्थापित (Phase out) गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । यसका अतिरिक्त दुर्गम जिल्लाहरुमा Food Exchange सम्बन्धी कार्यक्रम संचालन गरी खाद्य परनिर्भरता हटाउन जरुरी छ।
- ९.६७ पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यमा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा हुने उतार चढाव, मुद्रास्फीति र बढ्दो खपतलाई व्यवस्थापन गर्न नसक्दा इन्धन आपूर्तिमा कठिनाई उत्पन्न भएको छ । यसका लागि यस्ता वस्तुको भण्डारण क्षमता बढाउनुपर्ने, रक्सौल-अम्लेखञ्ज पेट्रोलियम पाइपलाईन निर्माण गर्ने तथा मूल्य स्थिरीकरण कोष स्थापना गरी पेट्रोलियम पदार्थको आपूर्ति व्यवस्थापनलाई सहज बनाउन आवश्यक छ ।
- ९.६८ नेपाल पर्यटन सूचना प्रणाली तथा सेटलाइट एकाउन्टको विकास नभएकोले स्तरीय पर्यटन तथ्यांक नियमितरूपमा संकलन तथा विश्लेषण हुन सकेको छैन जसले गर्दा यो क्षेत्र राष्ट्रिय आयको प्रमुख स्रोत हुँदाहुँदै पनि यस क्षेत्रले राष्ट्रिय आयमा पुर्‍याएको यथार्थ योगदानको गणना गर्न सकिएको छैन ।
- ९.६९ पर्यटन सूचना प्रणाली तथा सेटलाइट एकाउन्टको विकास गरी पर्यटन क्षेत्रले मुलुकको अर्थतन्त्रमा पुर्‍याएको योगदानबारे यथार्थरूपमा यकीन गर्दै पर्यटन क्षेत्रलाई राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रको रूपमा स्थापित गर्न दीर्घकालिनरूपमा

व्यवस्था गर्न सकिने सुविधा र सहूलियतहरूका सम्बन्धमा सुरक्षा, भौतिक निर्माण, यातायत लगायतका नीतिलाई परिमार्जन गरी पर्यटनमैत्री बनाउनुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

- ९.७० एकीकृत पर्यटकीय पूर्वाधार विकास गरी पर्यटनलाई ग्रामीण क्षेत्रमा पुऱ्याउन समग्र पर्यटन व्यवसाय र विशेषगरी पर्वतारोहण, पदयात्रा र होम स्टे पर्यटनलाई स्थानीय समुदाय, द्वन्द पीडित, पिछडिएको वर्गले समेत लाभ लिने व्यवस्था गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

१०. शहरी विकास

आवास विकास

१०.०१ राज्यका विभिन्न क्षेत्रमा वसोवास गरी आएका सुकुम्बासी तथा सहरी गरीब एवं न्युन आय वर्गलाई व्यवस्थित वसोवासको लागि आवास निर्माण, दलित वर्ग एवं लोपोन्मुख जातिका (डोम, मुसहर, चमार, दुसाध, खत्वे र अन्य दलित वर्ग एवं लोपोन्मुख जाति जस्तै राउटे, कुसुण्डा, सुरेल, वादी गन्धर्व, चेपाङ् आदि) लागि आवास अन्तर्गत जनता आवास कार्यक्रम, विभिन्न जिल्लामा वाहिरी जिल्लावाट आई कार्यरत रहेका कर्मचारीहरुको लागि आवास व्यवस्था, प्राकृतिक प्रकोपवाट विस्थापित र जोखिममा परेका परिवारहरुलाई पुनर्वास गराउने जस्ता कार्य गर्ने यसको उद्देश्य रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ३४ बजार केन्द्रको भौतिक विकास योजना कार्यान्वयन कार्यक्रम सञ्चालन, ७ स्थानको भौतिक विकास योजना प्रतिवेदन कार्यान्वयन (झापाको पाडाजुडी आइतवारे, मोरङको विराटनगर-१३, महोत्तरीको वलवा, सिन्धुपाल्चोकको हेलम्बु मेलम्ची, गोरखाको पालुङटार, मुस्ताङको मार्फा र दैलेखको नौमुले), विभिन्न ८२ स्थानको भौतिक पूर्वाधार विकास, १ सय ७० वटा सामुदायिक भवन र १० वटा ठूला भवनहरु निर्माण (महेन्द्रनारायण निधी मिथिला सांस्कृतिक केन्द्र, दोलखा सिंगटीमा छात्रावास, चितवन रत्ननगरमा सभाहल, स्याङ्जा पुतलीबजारमा सभाहल, बुटवलमा सभाहल र गोरखा पृथ्वीनारायण नगरपालिका पोखरीथोकमा सभाहल) कार्य चालु रहेका छन् । अध्ययनको हकमा २ बजार केन्द्रको भौतिक विकास योजना तयार गरी मुख्य मुख्य पूर्वाधारहरुको विस्तृत कार्ययोजना प्रतिवेदन (डि.पि.आर.) तयार गर्ने, ३ वटा सभाहल निर्माणको लागि विस्तृत इन्जिनियरिङ डिजाइन तयार, स्वाइल टेष्ट गर्ने (रत्ननगर, सुर्खेत र डोटी नगरपालिकामा) र विभिन्न गुरुयोजना अध्ययन गर्ने जस्ता कार्यहरु भएका थिए ।

१०.०२ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा २७ जिल्लाहरुमा क्रमागत १ हजार ३ सय ९ र नयाँ ३ सय १७ गरी कुल १ हजार ६ सय २६ जनता आवास निर्माण कार्य सञ्चालनमा रहेको, अव्यवस्थित वस्ती व्यवस्थित गर्न वास्तविक सुकुम्बासी तथा सहरी गरीब एवं न्युन आय वर्गका लागि आवासको व्यवस्थाको लागि काठमाडौँको इचगुँमा भवन निर्माण कार्य भइरहेकोमा पहिलो चरणको निर्माण कार्य एवं दोश्रो चरणको पहिलो ब्लकको कार्य समाप्त भई सकेको छ

भने दोश्रो चरणको दोश्रो चल्कको तेश्रो तल्लाको ढलान सम्पन्न भई सकेको अवस्थामा रहेको र तेश्रो चल्कको जगको कार्य भईरहेको छ । यस्तै गरी विभिन्न जिल्लामा बाहिरी जिल्लाबाट आई कार्यरत रहेका कर्मचारीहरुको लागि ३ जिल्लामा कर्मचारी आवास निर्माणको कार्य विभिन्न चरणमा रहेको छ भने आगामी आर्थिक वर्षमा थप ३ जिल्लाहरुमा कर्मचारी आवास निर्माण गर्ने लक्ष्य रहेको छ । यस्तैगरी स्थानीय निर्माण सामाग्री एवं प्रविधि प्रयोग गरी नमूना आवास निर्माण कार्यको तयारी भईरहेको छ ।

साना शहर बजार विकासबाट ग्रामीण विकास

१०.०३ गाउँ तथा शहर बीचको अन्तरसम्बन्ध अभिवृद्धि गरी साना शहरमा शहरी पूर्वाधारको विकासद्वारा शहरी सुविधामा वृद्धि गरी भविष्यमा नगरपालिकाको लागि आवश्यक पूर्वाधारको विकास गर्ने, शहरी क्षेत्रमा बसाईसराईको क्रम घटाउने, ग्रामीण पूर्वाधारको विकास गरी गाउँ वस्तीमा उत्पादित वस्तुहरुको बजार विकासद्वारा गरिवी घटाउने उद्देश्यले यस कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ। आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ग्रामीण शहरी क्षेत्रमा ग्रामीण तथा शहरी अन्तरसम्बन्ध अभिवृद्धि गर्ने विभिन्न ३९ साना शहरको गुरुयोजना, भौतिक विकास योजना र अध्ययन प्रतिवेदन कार्यान्वयन गरी शहरी पूर्वाधार विकासका कार्य सञ्चालनमा रहेका थिए भने विभिन्न ५ साना शहरहरुको (रोल्पाको सुलिचौर, लमजुङको सुन्दरबजार, रसुवाको स्याफ्रुवेसी, डोल्पाको दुनैबजार र बाजुराको कोल्टी) (गुरुयोजना / भौतिक विकास योजना तर्जुमा गरी डि.पि.आर. तयार गर्नुका साथै पर्वतको कुश्मामा निर्देशित जग्गा विकास कार्यक्रम र रोल्पाको सुलिचौरमा भौतिक पूर्वाधार विकास कार्यान्वयन भएका थिए ।

१०.०४ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा ग्रामीण शहरी क्षेत्रमा ग्रामीण तथा शहरी अन्तरसम्बन्ध अभिवृद्धि गर्ने २८ साना शहरको गुरुयोजना, भौतिक विकास योजना अध्ययन प्रतिवेदन कार्यान्वयनमा रहेको छ।

एकीकृत कार्यमूलक योजना

१०.०५ नगरपालिकाहरुमा व्यवस्थित शहरी विकासको लागि नगरपालिकाहरुको प्रत्यक्ष संलग्नता तथा स्थानीय जनसहभागिताको आधारमा बढी भन्दा बढी जनतालाई शहरी विकास योजना तर्जुमा कार्यमा संलग्न गराई आवधिक योजना तर्जुमा

गर्ने र नगरपालिकाहरूको डिजिटल आधार नक्सा तयार गर्ने एवं नगरपालिका नभएका जिल्ला सदरमुकामहरूको भौतिक विकास योजना तर्जुमा गर्ने यस कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा स्थानीय निकायहरूको लागत सहभागितामा ३ नगरपालिकाहरूको (व्यास, दमक र सुर्खेत) डिजिटल अर्वन वेस म्याप तयार भएको छ । भक्तपुर र भद्रपुर नगरपालिकाको डिजिटल अर्वन वेस म्यापको स्तरोन्नति, २ नगरपालिकाहरूको (गुल्मीको तम्घास र मोरङको उर्लावारी) भौतिक विकास योजना तर्जुमा कार्य, नगरपालिकाको लागत सहभागितामा ललितपुर उपमहानगरपालिकाको आवधिक योजना पुनरावलोकन गरी तर्जुमा र स्याङ्जाको पुतलीबजारको आवधिक योजना तयार भएका थिए । यसै गरी काठमाडौँको साँखु बजारमा वसपार्क निर्माणको डिजिटल इन्जिनियरिङ डिजाइन तयार भएको, भित्री पुराना टोलको पुन विकास योजना र आवधिक योजना तर्जुमा तथा सडक सञ्जाल योजना अद्यावधिक गर्ने कार्य भएका थिए । बल्लु-दक्षिणकाली कोरीडोरमा टौदह पोखरी क्षेत्रको मास्टर प्लान तयार गरी डिजिटल इन्जिनियरिङ डिजाइन तयार गर्ने र पर्सा पोखरीयाको जग्गा एकिकरण आयोजनाको डिजिटल इन्जिनियरिङ डिजाइन र ल्याण्ड रिङ्गस्टमेन्ट प्लान तयार गर्ने कार्य भएका थिए ।

१०.०६ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा नगरपालिकाहरूको लागत सहभागितामा डिजिटल अर्वन वेस म्याप तयार गर्ने कार्य चालु रहेको, भद्रपुर नगरपालिकाको विद्यमान वेस म्यापलाई अर्वन म्यापमा स्तरोन्नति गर्ने कार्य चालु भएको, सिद्धार्थनगर वुटवल खण्डको हात्तिवनगाई, कपिलवस्तुको लुम्बिनी, नेपालगञ्जको कोहलपुर खण्ड र तम्घास नगरपालिकामा जग्गा विकास कार्यक्रम लागू गरी व्यवस्थित सहर एवं वस्ती विकास गर्न अध्ययन कार्य भईरहेको छ। नगरपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा निर्देशिका २०५९ परिमार्जन गर्ने, ४ साना सहरको भौतिक विकास योजना तयार गरी तथा मोरङको कटहरी र कपिलवस्तुको जयनगर नमूना गाउँको अध्ययन गरी मुख्य मुख्य कामको डिजिटल इन्जिनियरिङ डिजाइन तयार गर्ने कार्य रहेको छ । शहरी वातावरण सूचना प्रणाली विकास गर्ने, पर्सा पोखरियाको र नेपालगञ्ज कोहलपुर खण्डको रङ्गेना जग्गा एकिकरण आयोजनाको डिजिटल इन्जिनियरिङ डिजाइन र ल्याण्ड रिङ्गस्टमेन्ट प्लान तयार गर्ने, शहरी योजना तर्जुमाको प्लानिङ नर्मश तथा

स्ट्याण्डर्ड परिमार्जन गर्ने तथा नगर विकास समिति एवं अन्य बजार क्षेत्रको भौतिक विकास योजना तर्जुमा गर्ने जस्ता कार्य सञ्चालनमा रहेका छन् ।

विशेष भौतिक तथा पूर्वाधारक्षेत्र विकास

१०.०७ दिगो विकासको अवधारणा अनुरूप राष्ट्रिय र स्थानीय महत्व रहेका विभिन्न साँस्कृतिक तथा धार्मिक क्षेत्रहरूको निर्माण र मर्मत सुधार एवं गुरुयोजना तर्जुमा गर्ने मुख्य उद्देश्यबाट सञ्चालित यस कार्यक्रम अन्तर्गत आर्थिक बर्ष २०६९/७० मा विभिन्न १३ स्थानहरूको वेश म्यापहरू तयार गरी दिगो विकासका अवधारणा अनुरूप गुरुयोजना तर्जुमा कार्य भएको थियो भने दिगो विकासको अवधारणा अनुरूप तयार भएका गुरुयोजनाले निर्देशित गरेका विभिन्न ३३ स्थानहरूको भौतिक तथा पूर्वाधार विकास निर्माण तथा मर्मत कार्य सञ्चालन गरिएका थिए । यसैगरी नेपालका विभिन्न तोकिएका १ सय ९२ विशेष स्थानहरूको भौतिक तथा पूर्वाधार निर्माण तथा मर्मत सुधारका कार्यहरू भएका छन् । साथै सालवसाली रुपमा आयोजनाको तर्फबाट गुरुयोजना तयार भई कार्यान्वयन भईरहेका तोकिएका ५ स्थानहरूमा वातावरण संरक्षण अन्तर्गत वातावरण सुधार तथा सरसफाई कार्य पनि सञ्चालनमा रहेका छन् ।

१०.०८ आर्थिक बर्ष २०७०/७१ मा दिगो विकासको अवधारणा अनुरूप तयार भएका गुरुयोजनाले निर्देशित गरेका विभिन्न ३८ स्थानहरूमा भौतिक तथा पूर्वाधार विकास कार्य सञ्चालन, देशभरीका तोकिएका विभिन्न ६ सय ५८ विशेष स्थानहरूको भौतिक तथा पूर्वाधार निर्माण तथा मर्मत कार्य भइरहेको छ । सालवसाली रुपमा आयोजनाको तर्फबाट गुरुयोजना तयार भई कार्यान्वयन भइरहेका काठमाण्डौं जिल्ला गोकर्णेश्वर महादेव मन्दिर क्षेत्र र बज्रयोगिनी मन्दिर क्षेत्र, ललितपुर जिल्लाको विसंखुनारायण मन्दिर क्षेत्र, भक्तपुर जिल्लाको सूर्यविनायक मन्दिर एवं चाँगुनारायण क्षेत्रहरूमा वातावरण सुधार तथा सरसफाई कार्य निरन्तर रुपमा सञ्चालनमा रहेका छन् ।

सघन शहरी विकास

१०.०९ मुलुकका प्रमुख शहरहरूमा भौतिक पूर्वाधार विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरी व्यवस्थित शहरीकरण तथा वातावरणीय सुधार गर्ने यस आयोजनाको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा विभिन्न स्थानको शहरी क्षेत्रमा

शहरी पूर्वाधार तथा वातावरणीय सुधारको कार्य सम्पन्न भएको, २२ नगरपालिकाहरूको आवधिक योजना र भौतिक विकास योजना कार्यान्वयन भएको, ८ नगरपालिकामा सफा सहर अन्तर्गत विभिन्न पूर्वाधार विकासका कार्य सञ्चालन, ४ स्थान (राजविराज, जनकपुर, मलंगवा, कपिलवस्तु) मा २००९/२०१० को निड एसिसमेन्ट प्रतिवेदनको आधारमा एकीकृत पूर्वाधार विकास कार्यक्रम सञ्चालन भएको, मध्य पहाडी लोकमार्ग र उत्तरदक्षिण कोरिडोरको आसपासमा पर्ने १० वटा नयाँ शहरहरूको पूर्वाधार विकास गर्ने कार्य, १० मध्ये एक शहरको पूर्वाधार विकासको लागि जग्गा अधिग्रहण, १० वटै नयाँ सहरहरू निर्माण कार्यको माष्टरप्लान र भवन निर्माण मापदण्ड, अर्वन वेस म्याप साथै जग्गा विकास कार्यक्रमको डिटेल इन्जिनियरिङ्ग डिजाइन तयार गर्ने जस्ता कार्य सञ्चालनमा रहेका थिए । ६ ठूला शहरी कोरीडोरको पूर्वाधार विकास कार्यक्रम क्रमागत रूपमा सञ्चालन भएको (दुहवी-इनरुवा-इटहरी-धरान, पांचखाल-धुलिखेल-वनेपा-पनौती, पोखरा-लेखनाथ-दुलेगौडा, कपिलवस्तु-लुम्बिनी-सिद्धार्थनगर-बुटवल, सुर्खेत-दशरथपुर-छिन्चु, अत्तरिया-धनगढी) यसैगरी १ नगरपालिका (कपिलवस्तु) मा हेल्दी सिटी कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका थिए ।

१०.१० आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा ८ ठूला शहरी कोरीडोरको पूर्वाधार विकास कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेको छ । २२ नगरपालिकाको आवधिक योजना / भौतिक विकास योजना सञ्चालनमा रहेको, १० नयाँ शहर निर्माणका लागि विभिन्न पूर्वाधार निर्माणका काम भई रहेको छ । यसैगरी ८ ठूला शहरी कोरीडोरको पूर्वाधार विकास एवं ८ नगरपालिकामा सफा सहर अन्तर्गत कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका छन् । जग्गा एकीकरण आयोजना सम्बन्धी पूर्वाधार विकास २ स्थानमा (लाहान नगरपालिका र काठमाण्डौंको इचौंगुनारायण) र अन्य पूर्वाधारहरू सञ्चालनमा रहेका छन् ।

मझौला शहर एकीकृत शहरी वातावरणीय सुधार

१०.११ यस आयोजना कार्यान्वयन भएका ६ वटा नगरपालिकाहरू (बनेपा, पनौती, धुलिखेल, विराटनगर, वीरगंज र बुटवल) मा समावेशी आर्थिक उन्नति तथा स्वास्थ्य स्थितिमा सुधार गरी नगरवासीको जीवनस्तर वृद्धि गर्ने लक्ष्य रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा काभ्रे भ्याली एकीकृत खानेपानी आयोजनाका लागि कन्ट्र्याक्ट सम्झौता भएको विराटनगर नगरपालिकामा गरिने निर्माण

कार्य (सडक सुधार तथा प्रशोधनशाला सहितको ढल प्रणाली) निर्माण कार्यको विड नोटिस प्रकाशन गरेको र वीरगंजको पूर्वाधार विकासको डिटेल् डिजाइन तयार भएको छ । बुटवलको खानेपानीको लागि विड प्रोसेसमा रहेको छ भने LFS र Auto Village को डिजाइन फाइनल हुने क्रममा रहेका थिए ।

१०.१२ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा काभ्रे उपत्यकाका एकीकृत खानेपानी आयोजनाको लागि निर्माण व्यवसायी नियुक्त भई (Slow Sand Filter, Distribution Line, Sedimentation Tank) निर्माण कार्य सुचारु रहेको छ भने धुलिखेल, कुप्स र देवीस्थानमा Reservoir Tank निर्माण कार्य भईरहेको छ । विराटनगरको ढल प्रणाली र ढल प्रशोधन केन्द्र निर्माण कार्य चालु रहेको छ भने वीरगंजको ढल प्रणाली र ढल प्रशोधन केन्द्र निर्माणको सम्झौताको क्रममा रहेको छ । बुटवलको खानेपानी प्रणाली विस्तार कार्यको बोलपत्रको मुल्याङ्कन, फोहरमैला व्यवस्थापन कार्यको बोलपत्रमा ADB बाट प्राप्त सुझावका आधारमा परिमार्जन भईरहेको छ। विराटनगर, वीरगंज र बुटवलमा उपभोक्ता समिति मार्फत गरिने विविध सामुदायिक विकासका कार्यहरु सुचारु रहेको छ ।

भवन निर्माण संहिता, सरकारी भवन निर्माण

१०.१३ भवन संहिता तयार गरी यसको कार्यान्वयन गर्ने, सरकारी भवन निर्माण गर्ने तथा मौजुदा सरकारी भवनहरुको अवस्था समेत देखिने गरी सरकारी भवनको अभिलेख संकलन गर्ने र वैकल्पिक निर्माण सामग्रीको पहिचान तथा दैवी प्रकोप एवं भूकम्पीय प्रभावबाट सुरक्षित र किफायती भवनहरुको निर्माण गर्नुका साथै सरकारी भवनहरुको निर्माण गर्ने यस कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागको कार्यालय भवन, विभिन्न डिभिजन कार्यालयहरुका कार्यालय र आयोजनाका कार्यालय भवन गरी जम्मा १९ वटा भवन र अन्य ९ वटा सरकारी भवन निर्माण कार्य चालु रहेका थिए । यस्तैगरी ललितपुर वाँडेगाउँस्थित कृष्णप्रसाद भट्टराई आश्रम निर्माण कार्य क्रमागत चालु रहेको, ३ सरकारी/सामुदायिक भवनको प्रवलीकरण गर्ने कार्य सञ्चालनमा रहेका थिए । राष्ट्रिय भुकम्प सुरक्षा दिवस, विश्व वसोवास दिवस मनाइएको, जनकपुर नगरपालिकालाई भवन संहिता लागू गर्न सक्षम गर्न On the Job तालिम गर्ने जस्ता कार्य सञ्चालन भएका थिए ।

सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन, विभागका इलेक्ट्रिकल र स्यानेटरी इन्जिनियरहरूलाई तालिम जस्ता कार्य भएका थिए ।

१०.१४ आर्थिक २०७०/७१ मा सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागको कार्यालय भवन, विभिन्न डिभिजन कार्यालयहरूका कार्यालय, आयोजनाका कार्यालय भवन गरी जम्मा १४ क्रमागत रुपमा निर्माण भईरहेको छ भने अन्य १० सरकारी भवन निर्माण कार्य चालु रहेका छन् । ललितपुर वाँडेगाउँस्थित कृष्णप्रसाद भट्टराई आश्रम, स्याङ्जाको सभाहल, पाल्पाको दरवार सुधार जस्ता कार्य क्रमागत रुपमा सञ्चालनमा रहेका छन् । २ सरकारी/सामुदायिक भवनको प्रवलिकरण गर्ने कार्य सञ्चालनमा रहेका छन् । राष्ट्रिय भुकम्प सुरक्षा दिवस मनाइएका र भवन निर्माण संहिता कार्यान्वयन र सुरक्षित भवन निर्माण सम्बन्धि जनचेतना अभिवृद्धी गर्ने कार्य भईरहेका छन् । यसैगरी १ वटा भवन संहिता परिमार्जन गर्ने कार्य र परिमार्जन भई सकेको भवन संहिता छपाईको क्रममा रहेका छन् । नवप्रवेशी इन्जिनियरहरूलाई अभिमुखिकरण तालिम दिने कार्यक्रम रहेको छ । राष्ट्रिय भवन नीति सम्बन्धी गोष्ठी सञ्चालन, निजी अस्पताल, विद्यालय, नर्सिङहोम तथा अन्य ठूला व्यापारिक भवनहरू स्वीकृतिका लागि विशेषज्ञ सेवा प्रदान र संयुक्त आवासको अनुगमन तथा मुल्याङ्कन कार्य भईरहेको छ ।

विराटनगर चक्रपथ आयोजना

१०.१५ विराटनगर उप-महानगरपालिकामा भईरहेको बढ्दो जनसंख्याको वृद्धिका कारणले सो उप-महानगरपालिका र आसपासका गाउँ विकास समितिहरूमा तीव्र रुपमा वस्तीहरू बढ्नाले पैदल यात्री र सवारी साधनको चाप बढ्न गएका हुँदा जग्गा एकीकरण प्रकृयाको माध्यमबाट चक्रपथ अधिकार क्षेत्र (Right of Way) को लागि आवश्यक पर्ने जग्गाको व्यवस्था गरी करिव ३० किलोमिटर लम्बाइको चक्रपथको दुवै तर्फ गरी करिव १ सय ८२ मिटर क्षेत्रमा योजनावद्ध तथा व्यवस्थित सहरी विकासको नमूनाको रुपमा चक्रपथ विकास गर्ने यस आयोजनाको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा जग्गा विकासको माध्यमबाट ४१ कि.मी लम्बाइको चक्रपथको विस्तृत योजना डि.पी.आर. तयार गर्ने कार्यको दोश्रो खण्डको कार्य सम्पन्न भएको र तेस्रो खण्डको कार्य चालु रहेको छ । डि.पी.आर तयार भई सकेको क्षेत्र भित्र करिव १ किलोमिटर लम्बाइमा नमूना जग्गा विकास कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने, विस्तृत

इन्जिनियरिङ डिजाइन तयार गर्ने र डि.पि.आर. अनुसारको रिएडजस्टमेन्ट प्लानलाई फिल्डमा उतार गर्ने कार्य सञ्चालन भएका थिए । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा जग्गा विकासको माध्यमबाट करिव ४१ किलोमिटर लम्बाइको चक्रपथको विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन डि.पि.आर. तयार भई सकेको क्षेत्रभित्र करिव १ किलोमिटर लम्बाइमा नमूना जग्गा विकास कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा डि.पि.आर. बमोजिम पूर्वाधार निर्माण कार्य सञ्चालनमा रहेका छन् । विगत वर्षदेखि क्रमागत रहेका विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्न ३ किलोमिटर क्षेत्रको रिएडजस्टमेन्ट प्लान तयार गर्ने र ट्रयाक खोली विस्तृत इन्जिनियरिङ डिजाइन तयार गर्ने कार्य चालु रहेको तथा डि.पि.आर. बमोजिमका अन्य निर्माण कार्य सञ्चालनमा भईरहेका छन् ।

नमूना एकीकृत वस्ती विकास कार्यक्रम (तराई-मधेश-पहाड-हिमाल)

१०.१६ नगरपालिका नभएका जिल्ला सदरमुकामको एकीकृत पूर्वाधार विकास, लोकमार्गमा पर्ने प्रत्येक विकास क्षेत्रको १/१ साना शहर वस्ती विकासको पूर्वाधार विकास, नमूना गाउँ विकास समितिको योजना अनुसार पूर्वाधार विकास, नमूना एकीकृत वस्ती विकास एवं घनावस्ती कार्यक्रमको माध्यमबाट छरिएर रहेका वस्तीहरूलाई उपर्युक्त ठाउँमा एकीकृत गरी एकीकृत पूर्वाधार विकास कार्यक्रम, जनता आवास कार्यक्रम अन्तर्गत डोम, मुसहर, चमार, दुसाध, खत्वे र अन्य दलित वर्ग एवं लोपोन्मुख जाति जस्तै राउटे, कुसुण्डा, सुरेल, वादी, गन्धर्व, चेपाङ आदिका लागि आवास एकाई निर्माण गर्ने जस्ता कार्य गर्ने यसको उद्देश्य रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा गत आर्थिक वर्षहरूमा अध्ययन सम्पन्न भएका ७ जिल्लामा घनावस्ती कार्यक्रम सञ्चालन गरी एकीकृत पूर्वाधार विकासका कार्य सञ्चालनमा रहेका थिए । ४ स्थानमा नमूना गाउँ अध्ययन प्रतिवेदन कार्यान्वयन, १२ स्थानमा नमूना एकीकृत वस्ती विकास कार्यक्रम , ३१ नगरपालिका नभएका जिल्ला सदरमुकामहरूको एकीकृत पूर्वाधार विकास कार्य गर्ने कार्यक्रम पनि सञ्चालनमा रहेका थिए । लोकमार्गमा पर्ने ५ साना शहर वस्तीको पूर्वाधार विकासका कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका, २ नमूना गाउँको अध्ययन गरी डि.पि.आर. तयार गर्ने कार्य सञ्चालनमा रहेका थिए । जनता आवास कार्यक्रम अन्तर्गत डोम, मुसहर, चमार, दुसाध, खत्वे र अन्य दलित वर्ग एवं लोपोन्मुख जाति जस्तै राउटे, कुसुण्डा, सुरेल, वादी गन्धर्व, चेपाङ आदिका लागि आवास एकाई निर्माण गर्ने कार्य सञ्चालनमा रहेका थिए । यस्तै गरी

अव्यवस्थित वस्ती व्यवस्थित गर्ने वास्तविक सुकुम्वासी तथा सहरी गरीब एवं न्युन आय भएका परिवारहरुको लागि आवास व्यवस्था, रोल्पाको लिवाडमा जग्गा विकास कार्यक्रमको संभाव्यता अध्ययन गरी ब्लक प्लान तयार गर्ने, जनता आवास तथा एकीकृत घनावस्तीको प्रभाव मुल्याङ्कन गरी कार्यक्रम पुनरावलोकन गर्ने जस्ता कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका थिए ।

१०.१७ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा गत आर्थिक वर्षहरुमा सञ्चालन भएका ७ जिल्लामा घनावस्ती कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका छन् भने २० स्थानमा नमूना एकीकृत वस्ती विकास कार्यक्रम र ३१ नगरपालिका नभएका जिल्ला सदरमुकामहरुको एकीकृत पूर्वाधार विकास कार्य सञ्चालनमा रहेका छन् ।

गणतन्त्र स्मारक तथा गणतन्त्र स्तम्भ

१०.१८ नेपालको राष्ट्रिय एकता र अखण्डताको परिचायकको रूपमा तथा ऐतिहासिक जनआन्दोलनको उपलब्धिको प्रतिकको रूपमा एक राष्ट्रिय महत्वको चिन्ह निर्माण गर्ने निर्णय अनुरूप आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस कार्यक्रम अन्तर्गत गणतन्त्र स्तम्भ निर्माण स्थलको Geotechnical Investigation गर्ने कार्य र WGS Co-ordinate System को कार्य सम्पन्न र Structural Design को Draft Report प्राप्त भएको छ । यस्तै गरी गणतन्त्र स्तम्भ निर्माण कार्यको लागि IEE गर्ने कार्य र गणतन्त्र निर्माण परिसरको लोकल एरिया प्लानका, Replica को जगको कार्य भइरहेको, प्रवेश मार्गको लागि निर्माण व्यवसायीसँग सम्झौता भएका थिए भने साईट अफिसको सुपरस्ट्रक्चरको कार्य हुँदै गरेका थिए ।

१०.१९ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ गणतन्त्र स्मारक निर्माणको मुख्य भागको दोश्रो लेभलको ढलान कार्य सम्पन्न भएको छ भने चमेना गृह, फोहराको ढलान गर्न डण्डीको कार्य भई रहेको छ । यस्तै गरी टुकुचा खोलामा १ सय ७६ मिटर रिटेनिङ्ग वाल लगाउने कार्य सम्पन्न भई दक्षिण तर्फको सीमा पर्खालको कार्य भइरहेको छ। गणतन्त्र स्तम्भको हकमा गांगखेलको विस्तृत Land Scaping Design तथा AE डिजाइनको रिभ्यू गर्ने कार्यको अन्तिम प्रतिवेदन प्राप्त हुने क्रममा रहेको छ भने पियर रिभ्यू गर्ने कार्यको प्रतिवेदन प्राप्त भएको छ । यस्तै गरी स्तम्भको Replica बनाउने कार्य सम्पन्न भई साईटमा Install भएको, स्तम्भ निर्माण स्थलको वरिपरि ल्याण्डस्केप कार्यको निर्माण कार्य र प्रवेश मार्गको कार्य चालु रहेको छ ।

नेपाल भारत सीमा एकीकृत जाँच चौकी विकास

१०.२० नेपाल र भारत दुई देशका जनताहरु बीच लामो समय देखि विद्यमान व्यापार, वाणिज्य तथा आर्थिक सम्बन्धलाई अझ सुदृढ तथा विविधिकरण गर्न दुवै देशको सीमाका ४ स्थान (नेपालगञ्ज, भैरहवा, वीरगंज र विराटनगर) मा योजनाबद्ध तथा प्रभावकारी एकीकृत सीमा जाँच चौकी पूर्णरूपमा भारतीय सरकारको अनुदान सहयोगमा निर्माण भइरहेको छ । यस आयोजनाले दुई देशको सीमा व्यवस्थापन, व्यापार, वाणिज्यमा सरलता साथै सीमा सुरक्षामा समेत सकारात्मक प्रभाव पार्नेछ । जग्गा प्राप्त गर्ने, प्राप्त जग्गाको संरक्षण गर्ने, वातावरणीय प्रभावको मूल्याङ्कन गर्ने, विद्युत आपूर्ति प्रभावित परिवारहरुलाई क्षतिपूर्ति तथा राहत कार्यक्रमहरु नेपाल सरकारले गर्नेछ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा जग्गा अधिग्रहण गर्दा प्रभावित भएका परिवारका लागि अनुदान सहयोग वितरण कार्य एवं ICP बाट प्रभावित क्षेत्रका वासिन्दाका लागि राहत स्वरूप विभिन्न पूर्वाधार विकासका कार्यक्रम सञ्चालन भएका थिए भने ICP विराटनगर, भैरहवा र नेपालगञ्जमा जग्गा संरक्षण गर्ने कार्य भएका थिए । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ विराटनगर र वीरगंजमा जग्गा अधिग्रहण गरिएका जग्गाको मुआवजा वितरण कार्य भइरहेको छ भने विराटनगर, वीरगंज र भैरहवा ICP मा विभिन्न पूर्वाधार निर्माण र ICP को जग्गा संरक्षण जस्ता कार्य सञ्चालनमा रहेका छन् ।

शहरी शासकीय क्षमता विकास कार्यक्रम

१०.२१ मेचीनगर, धनकुटा, इटहरी, लेखनाथ बागलुङ र तानसेन गरी ६ नगरपालिकाहरुको शहरी पूर्वाधार विकास गर्ने यसको लक्ष्य रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा तानसेन नगरपालिकाको लक्ष्मीनारायण मन्दिर र हिले बजारको पूर्वाधार विकासको ठेक्का सम्झौता भएको, मेचीनगरको गेट निर्माण कार्यको बोलपत्र मूल्याङ्कन सम्पन्न, अन्य १६ वटा पूर्वाधार निर्माणको डिजाइन तथा लागत अनुमान तयार भएको र नगरपालिकाहरुमा Block Grant पठाइएका थिए । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनासम्ममा गत आर्थिक वर्षमा नगरपालिकाहरुमा पठाईएका Block Grant वाट सञ्चालनमा रहेका कार्यक्रमहरु सुचारु रहेका छन् ।

एकीकृत शहरी विकास कार्यक्रम

१०.२२ नेपालका तराईमा अवस्थित शहरहरू (जनकपुर, धरान, सिद्धार्थनगर र नेपालगञ्ज) मा शहरी वातावरण पूर्वाधारहरूको विकासका माध्यमबाट शहरवासीहरूको जीवनस्तरमा वृद्धि गर्ने उद्देश्यका साथ जुलाई २०१२ देखि यो आयोजना सञ्चालनमा रहेको छ । ५ वर्ष समयावधि रहेको यस आयोजनाको उद्देश्यमा नगरपालिकाहरूमा शहरी पूर्वाधार विकास गर्ने सामुदायिक विकास कार्यक्रम सञ्चालन, लैंगिक समानता र सामाजिक समावेशिकरणमा अभिवृद्धि गर्ने र आयोजना व्यवस्थापन तथा प्रशासकिय सुधारमा सहयोग पुऱ्याउने रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा जनकपुर बाहेक ३ वटै नगरपालिकाहरूमा सञ्चालन हुने पूर्वाधार विकास कार्यक्रमहरूको इन्जिनियरिङ डिजाइन र सुपरभिजन कन्सल्ट्यान्ट साथै सामुदायिक विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न गैर सरकारी संस्थासँग सम्झौता भएको छ भने केन्द्रमा Project Management and Supervision Consultation र Gender Equality and Social Inclusion सँग सम्झौता भएको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिना सम्ममा ११ वटा विभिन्न परामर्शदाताहरूसँग सम्झौता सम्पन्न भई PPMS स्थापना भईसकेको छ भने निर्माण सम्बन्धी ड्राफ्ट डिजाइन पेश भएको र जनकपुर नगरपालिकाको Conceptual Design र धरान नगरपालिकाको Draft Conceptual Design पेश भएको छ ।

ग्रामीण पहुँच सुधार तथा विकेन्द्रीकरण परियोजना

१०.२३ स्थानीय तहमा बाह्रै महिना सञ्चालन हुने सडक तथा ग्रामीण सडक मर्मत सम्भार, सामुदायिक पूर्वाधार तथा यातायात सेवा सुधार गर्ने उद्देश्यले विश्व बैंकको आर्थिक सहयोगमा झोलुङ्गे पुलतर्फ ५८ जिल्लाहरू र सडकतर्फ ३० जिल्लाहरूमा यो कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेको छ । यस अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा झोलुङ्गे पुल फेब्रिकेसन २ सय ५५ वटा, सामुदायिक पूर्वाधार तथा यातायात सेवा ५५ वटा र १ सय ५० वटा यस सम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि तालिम सञ्चालन गरिएको थियो भने ती क्रियाकलाप चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनासम्म झोलुङ्गे पुल फेब्रिकेसन १ सय ७६ वटा, सामुदायिक पूर्वाधार तथा यातायात सेवा १ सय ४७ वटा र ३५ जनालाई क्षमता अभिवृद्धि तालिम सञ्चालन भएका छन् ।

ग्रामीण पुनःनिर्माण तथा पुनःस्थापना कार्यक्रम

१०.२४ स्थानीय पूर्वाधारहरूको विकास गरी ग्रामीण जनताको बजारसम्म पहुँच पुऱ्याई उनीहरूको सामाजिक, आर्थिक विकासका साथै रोजगारीका अवसर वृद्धि गरी जीवनस्तरमा सुधार गर्ने मुख्य उद्देश्यका साथ यो कार्यक्रम कार्यान्वयन भइरहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ग्रामीण सडक २ सय ३६ कि.मी, ग्राभेल ५३ कि.मी, कालोपत्रे १ सय ७ कि.मी., सडक पुल ५ वटा, झोलुङ्गे पुल ५४ वटा, खानेपानी ९७ वटा सम्पन्न भएका थिए। यस कार्यक्रम अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनासम्म ९.५५ कि.मी कालोपत्रे, २७ कि.मी. ग्राभेल र ९८ कि.मी. कच्ची सडक गरी कुल १३४.५५ कि.मी. सडक, २ सडक पुलको निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ ।

ग्रामीण सामुदायिक पूर्वाधार विकास कार्यक्रम

१०.२५ सामुदायिक पूर्वाधारहरूको निर्माण तथा सुधारका लागि २१ जिल्लामा यो कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेको छ । यस कार्यक्रमको प्रमुख उद्देश्य ग्रामीण क्षेत्रका गरिब परिवारको खाद्य सुरक्षा स्थितिमा सुधार ल्याई उनीहरूको स्वावलम्बन क्षमता अभिवृद्धि गर्नु हो । यस कार्यक्रमबाट ग्रामीण सडक निर्माणका साथै स-साना आय आर्जन वृद्धिका कार्यहरू सञ्चालन भइरहेका छन् । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा १ सय ४६ वटा जिविकोपार्जन तथा आयआर्जन वृद्धिका क्रियाकलाप सञ्चालन र ७४ कि.मी. ग्रामीण सडक निर्माण गरिएकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिना सम्ममा ३५ वटा जिविकोपार्जन तथा आय आर्जन वृद्धिका कार्यक्रम सञ्चालन र २० कि.मी ग्रामीण सडक निर्माण गरिएको छ ।

विकेन्द्रित ग्रामीण पूर्वाधार तथा जिविकोपार्जन सुधार आयोजना

१०.२६ आर्थिक वर्ष २०६२।६३ देखि १८ जिल्लामा ग्रामीण क्षेत्रको आर्थिक, सामाजिक पूर्वाधार निर्माण गर्ने, यातायात सञ्जाल विस्तार गर्ने, ग्रामीण रोजगारीका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने, स्थानीयस्तरको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले यो आयोजना सञ्चालन भएको हो । यस आयोजना अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा १० कि.मी. नयाँ सडक निर्माण, १० कि.मी. सडक पुनःस्थापना तथा स्तरोन्नति र २० वटा झोलुङ्गे पुल निर्माण चरणमा रहेका थिए ।

आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिना सम्ममा यसै आयोजना अन्तर्गत ८ कि.मी. नयाँ सडक निर्माण, ५ किमी. सडक पुनःस्थापना र ४२ वटा झोलुङ्गे पुल निर्माणाधिन अवस्थामा रहेका छन्।

झोलुङ्गे पुल क्षेत्रगत कार्यक्रम

१०.२७ देशका ७५ जिल्लाहरूमा सञ्चालित यस कार्यक्रमको उद्देश्यमा मुख्य एवं स्थानीय मार्गमा पर्ने झोलुङ्गे पुलहरूको निर्माण तथा बृहत मर्मत सम्भार गरी ग्रामीण पहुँचमा सुधार ल्याउने रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा झोलुङ्गे पुलतर्फ क्रमागत ३ सय वटा झोलुङ्गे पुल निर्माण सम्पन्न भएको थियो। आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा ३ सय ३९ वटा सामुदायिक सम्झौता ठेक्का, ४६ वटा फाउण्डेशन तथा कंक्रीटिड, १ सय ५२ वटा फलामे पार्टस फेब्रिकेशन गरिएको छ भने ५४ वटा झोलुङ्गे पुलको लागि लट्टा तान्ने तथा जडान कार्य, २ सय ४ वटा झोलुङ्गे पुलहरूको सर्वे डिजाइन र ५५ वटा क्रमागत झोलुङ्गे पुलहरूको निर्माण कार्य सम्पन्न भएका छन् ।

स्थानीय स्तरका सडक पुल तथा सामुदायिक पहुँच सुधार कार्यक्रम

१०.२८ स्थानीय स्तरका सडकहरूमा नियमित यातायात सञ्चालन गर्नका लागि सो सडकहरूमा आवश्यक पर्ने पुलहरू बनाई गरिबी निवारणको लक्ष्य प्राप्तिको सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले सन् २०११ देखि यो कार्यक्रम देशका ७५ वटै जिल्लामा सञ्चालन भएकोमा हाल ४४ जिल्लाहरूमा पुल निर्माण कार्य भैरहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस कार्यक्रमबाट ८ वटा क्रमागत पुल निर्माण सम्पन्न भएका थिए । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा १८ वटा पुल निर्माण, डिजाइन इष्टीमेट सम्पन्न २८ वटा र ९२ वटा सडक पुलहरू निर्माणाधिन चरणमा रहेका छन्।

स्थानीय यातायात पूर्वाधार क्षेत्रगत कार्यक्रम

१०.२९ दीर्घकालीन कृषि योजनामा व्यवस्था भएअनुसार कृषि उत्पादनको दृष्टिले महत्वपूर्ण पकेट क्षेत्रहरूमा उत्पादन र बजार प्रक्रियालाई सघाई निजी क्षेत्रको आर्थिक क्रियाकलाप अभिवृद्धि गर्न कृषि उत्पादन हुने थलोलाई मोटर चल्ने मूल सडकमा जोड्ने उद्देश्यले ग्रामीण कृषि सडकको निर्माण गर्ने र ग्रामीणस्तरका

सडक तथा गोरेटो घोडेटो बाटोहरू निर्माण तथा मर्मत सुधार गर्ने उद्देश्यले कृषि तथा स्थानीयस्तरका सडक आयोजना सञ्चालनमा रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६६/६७ देखि यसको नाम स्थानीय यातायात पूर्वधार क्षेत्रगत कार्यक्रम रहेको छ । यस कार्यक्रम अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा १ सय ३२ कि.मी. सडक सर्वेक्षण, २ सय ५० कि.मी.कच्ची सडक निर्माण, २ सय ४० कि.मी.सडक ग्राभेल, कालो पत्रे २१ कि.मी., सडक मर्मत सुधार ४ सय कि.मी., कजवे पुल पुलेसा १ सय १ वटा निर्माण सम्पन्न भएको थियो । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिना सम्ममा यस कार्यक्रम अन्तर्गत ३ सय कि.मी. सडक सर्वेक्षण, ९० कि.मी. कच्ची सडक निर्माण, ४८ कि.मी. सडक ग्राभेल, कालो पत्रे ६ कि.मी., सडक मर्मत सुधार ४ सय कि.मी. र कज्वे पुल पुलेसा निर्माण ३५ वटा सम्पन्न भएका छन् ।

ग्रामीण खानेपानी तथा सरसफाई आयोजना

१०.३० सम्पूर्ण जनसंख्यालाई खानेपानीको सुविधा सरसफाई सुविधा पुऱ्याउने लक्ष्यका साथ सञ्चालित यस कार्यक्रम अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ७० वटा क्रमागत तथा नयाँ ग्राभिटी खानेपानी, १ वटा आकाशे पानी संकलन कार्यक्रम, २ वटा डिप ट्युववेल जडान, १ सय ५० वटा स्यालो ट्युववेल जडान गरिएको थियो । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा क्रमागत तथा नयाँ ग्राभिटी आयोजना, आकाशे पानी संकलन कार्यक्रम डिप ट्युववेल र स्यालो ट्युववेल जडान जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन भएका छन् ।

ग्रामीण जलस्रोत व्यवस्थापन परियोजना

१०.३१ सुदूर तथा मध्य पश्चिमाञ्चलका (हुम्ला, दैलेख, कैलाली, डोटी, अछाम, बाजुरा, बझाङ, दार्चुला, बैतडी र डडेल्धुरा) जिल्लाहरूमा दिगो खानेपानी तथा सरसफाई व्यवस्थापन गरी वातावरणीय अवस्थामा सुधार एवं जनताको जीवनस्तर अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले आर्थिक वर्ष २०६३/६४ देखि जलस्रोत गुरुयोजना, आर्सेनिक न्यूनीकरण, ग्राभिटी खानेपानी, सिञ्चाई, लघु जलविद्युत, फोहरमैला व्यवस्थापनका क्षेत्रमा कार्य हुँदै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ८९ वटा खानेपानी प्रणाली तथा सरसफाई आयोजना स्किम, पानीको बहुपयोग स्किम ८ वटा, Stand Alone खानेपानी स्किम ९० वटा र सिञ्चाई स्किम ५ वटा सम्पन्न

भएका थिए। आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनासम्ममा ३० वटा खानेपानी प्रणाली र सरसफाई स्किम, पानीको बहुपयोग स्किम ४ वटा, Stand Alone खानेपानी स्किम २४ वटा र घरधुरिस्तरको जिविकोपार्जन पोष्ट कन्स्ट्रक्सन सम्बन्धी स्किम १ सय वटा सम्पन्न भएका छन् ।

पश्चिम नेपाल ग्रामीण खानेपानी तथा सरसफाई परियोजना

१०.३२ यस परियोजना तनहुँ, स्याङ्जा, पर्वत, बाग्लुङ, म्याग्दी, कपिलवस्तु, रूपन्देही, नवलपरासी र प्यूठान जिल्लामा ग्रामीण खानेपानी तथा सरसफाई कार्यक्रम आर्थिक वर्ष २०६७/६८ देखि सुरु भएको हो । परियोजना क्षेत्रका पहाडी ६ जिल्लाहरूमा खानेपानी तथा सरसफाई सुविधा बढाउनु र तराईका ३ जिल्लाहरूमा आर्सेनिक न्यूनीकरण गर्नु यस परियोजनाको उद्देश्य रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सरसफाई र स्वास्थ्य कार्यक्रमबाट ५ लाख ७४ हजार ६ सय ७५ जना, आर्सेनिक न्यूनीकरण कार्यक्रमबाट ६ हजार ९ सय ३७, क्रमागत तथा नयाँ खानेपानी तथा सरसफाई आयोजनाबाट ४४ हजार ७ सय ४३ जना, वातावरण संरक्षण, आयमुलक कार्यक्रमबाट १९ हजार २ सय २५ जना लाभान्वित भएका थिए । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा क्रमागत तथा नयाँ खानेपानी सरसफाई आयोजनाबाट २ हजार ५ सय ५४ जना, सरसफाई र स्वास्थ्य कार्यक्रमबाट ६ हजार ५ सय ९३ र सुशासन र क्षमतावृद्धी कार्यक्रमबाट ७ सय ८४ जना लाभान्वित भएका छन्। यस कार्यक्रम तथा जलस्रोत व्यवस्थापन परियोजनाको सहयोगमा अछाम, प्यूठान, पर्वत, बाग्लुङ, म्याग्दी, मुस्ताङ, तनहुँ जिल्ला खुला दिसामुक्त क्षेत्र घोषणा भएका छन् ।

जीवनस्तर सुधारका लागि स्थानीय पूर्वाधार कार्यक्रम

१०.३३ अछाम, दैलेख, जाजरकोट कालिकोट, दोलखा, ओखलढुङ्गा, खोटाङ्ग, रामेछाप, जिल्लाका ग्रामीण क्षेत्रमा रहेका किसानहरूको खाद्य सुरक्षामा सुधार पुऱ्याउने अभिप्रायले यो कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस कार्यक्रमबाट जनताको जीवनस्तर सुधार गर्न, आयस्रोतमा वृद्धि र खाद्यान्न अभाव क्षेत्रमा नगदे बाली उत्पादन बढाउन सिँचाई कुलो बिस्तृत सर्वेक्षण ५ सय ६९ वटा, ३ सय ९४ वटा सिँचाई कुलो निर्माण र शीप विकास तथा जन चेतना कार्यक्रम ७ सय ८८ जनालाई प्रदान गरिएको थियो। जसबाट २० हजार

२ सय ९२ घरधुरी लाभान्वित भएका थिए। आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा यस कार्यक्रमबाट १ सय ४९ वटा साना सिंचाई कुलो निर्माण कार्य भई रहेको, १ सय ५० वटा शीप विकास तथा जनचेतना कार्यक्रम सम्पन्न भएको छ भने १ सय ५० वटामा सिंचाई कुलो बिस्तृत सर्वेक्षण भएको छ।

सामुदायिक सिंचाई आयोजना

१०.३४ यो आयोजना कञ्चनपुर, कैलाली, दाङ, कपिलवस्तु, डोटी, सल्यान, रूकुम, रोल्पा, प्यूठान, बझाङ, जुम्ला र मुगुमा सञ्चालनमा रहेको छ । यस आयोजनाको उल्लेखित १२ वटा जिल्लाहरूका गरीब, विपन्न र अन्य पिछडिएका समुदायका कृषकहरूको सिंचाई सुविधामा पहुँच बढाई खाद्यान्न उत्पादनमा आत्मनिर्भर बनाउने र व्यवस्थित साना सिंचाई प्रणालीको निर्माण तथा पुनर्स्थापना गरी थप १७ हजार हेक्टर भुमिमा दिगो सिंचाई सुविधा पुर्‍याई स्थानीय कृषक समुदायको जीवनस्तर उकास्न टेवा पुर्‍याउने उद्देश्य राखिएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ५ सय हेक्टर जमिनमा साना सिंचाईको निर्माण, मर्मत र पुनः स्थापना, १ वटा साना सिंचाई सर्वे, डिजाइन सम्बन्धी तालिम तथा १ वटा GIS सम्बन्धी तालिम सञ्चालन, ३६ वटा Feasibility Survey र २० वटा साना सिंचाई अध्ययन डिजाइन सम्पन्न भएका थिए । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा आयोजना समन्वय इकाई र जिल्ला प्राविधिक कार्यालयमा कार्यरत इन्जिनियर, सव इन्जिनियरलाई साना सिंचाई सम्बन्धी survey design तालिम, सिंचाई उपआयोजनाको फिल्ड सर्वे १ सय ८० वटा, १ सय ४६ उप-आयोजनाहरूको सम्भाव्यता अध्ययन प्रतिवेदन प्राप्त भएको छ ।

स्थानीय स्वायत्त शासन तथा सामुदायिक विकास

१०.३५ देशका सबै जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका र गाउँ विकास समितिहरूमा लागू भएको यो कार्यक्रम स्थानीय निकाय, सामुदायिक तथा गैह्र सरकारी संस्था मार्फत कार्यान्वयन गरिएको छ । यस कार्यक्रमको प्रमुख उद्देश्य स्थानीय सुशासन तथा सामुदायिक विकास मार्फत गरिबी न्युनिकरणमा योगदान पुर्‍याउने एवम् समावेशी आधारमा प्राथमिकीकरण गरिएका सार्वजनिक वस्तु तथा सेवामा स्थानीय जनताको पहुँचमा अभिवृद्धि गर्दै गरिबी न्यूनीकरणमा सहयोग गर्नु रहेको छ । यो कार्यक्रम विभिन्न दातृनिकायको सहयोगमा सन्

२००८ देखि सञ्चालन भई २०६९ सालमा प्रथम चरण सम्पन्न भई आर्थिक वर्ष २०७०/७१ देखि दोस्रो चरण सुरु भएको छ ।

तालिका १० (क) : कार्यक्रम र आयोजना अन्तर्गत निर्माण भएका पूर्वाधार क्षेत्रको स्थिति

विवरण	निर्माण सम्पन्न भएको पूर्वाधार					
	एकाई	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*	जम्मा प्रगति
सडक गाभेल	कि.मी.	११०	५६६	७३१	४८७	१८९४
सडक कालोपत्रे	कि.मी.	७३	२१४	१७८	१२०	५८५
सडक मर्मत	कि.मी.	३५३	३४०१	३०७५	२०५०	८८७९
पुल कल्भर्ट	कि.मी.	७५	२३६	१६५	११०	५८६
सिंचित क्षेत्र	हेक्टर	२०९८	९८३२	७१७९	४७८६	२३८९५
विद्यालय कोठा	संख्या	११५१	२२१७	१६०४	१०६९	६०४१
नयाँ ट्रयाक	कि.मी.			४४५	८७	५३२
विद्यालय मर्मत तथा जिर्णोद्धार	संख्या	८३४	४८१	८३५	५५७	२७०७
नदी नियन्त्रण	कि.मी.			२७		२७
स्वास्थ्य चौकी निर्माण तथा मर्मत	वटा	४१२	४१६	२०३	८३	१११४
जलविद्युत	कि.वा.			३४०	१७५	५१५
तालिम कक्ष निर्माण	संख्या			४९		४९
सामुदायिक भवन	संख्या			९०१		९०१
प्रसुति गृह	संख्या			८१		८१

*प्रथम आठ महिनाको

स्रोत: सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय

ऊर्जा

१०.३६ नेपालमा ऊर्जाको माग र उपयोगमा मुलतः परम्परागत स्रोतकै बाहुल्यता रहेको छ । अपार जलसम्पदा र त्यसबाट ऊर्जा उत्पादनको प्रशस्त सम्भावना रहेको भएता पनि जलविद्युत उत्पादनमा उल्लेख्य प्रगति हासिल गर्न नसकेकोले

ऊर्जा संकट बढ्दै गएको छ । विगत पाँच वर्षको ऊर्जाको स्रोत तथा उपयोगको स्थिति देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १० (ख) : ऊर्जा खपतको स्थिति

(टन तेल शक्ति बराबर)

ऊर्जा स्रोत	२०६५/६६	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९**	२०६९/७०	२०७०/७१*
परम्परागत	८१८५	८३४२	८५००	७०३३	८०१७	६०९३
दाउरा	७३०१	७४६७	७६०६	६२७४	७१५३	५४३६
कृषिजन्य अवशेष	२४४	३२४	३३१	३१०	३५३	२६९
गोबर, गुँडा	५४०	५५१	५६३	४४८	५११	३८८
व्यापारिक	११३९	१४६४	१५८०	१६७८	१८५५	१२६८
कोइला	१८१	२८६	२९३	३४८	४१५	२७७
पेट्रोलियम पदार्थ	७७५	९६५	१०५८	१०८३	११८२	८२०
विद्युत	१८२	२१३	२२९	२४८	२५७	१७१
नवीकरणीय	६४	७०	७५	१०९	१६६	२४७
जम्मा	९३८८	९८७६	१०१५५	८८२०	१००३८	७६०८

* प्रथम आठ महिनाको

** सर्वे तथ्याङ्कमा आधारित

स्रोत: जल तथा ऊर्जा आयोगको सचिवालय ।

१०.३७ नेपालको राष्ट्रिय ऊर्जा खपत र आपूर्ति सर्वेक्षण (२०६८/६९) को परिणाम अनुसार ऊर्जा खपतको स्थिति माथि तालिकामा उल्लेख भए बमोजिम देखिएको छ । उक्त तथ्यांकको आधारमा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ऊर्जाको खपत १३.८७ प्रतिशतले बढ्न गई १० हजार ३८ टन तेल शक्ति बराबर रहेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा ऊर्जा खपत ७ हजार ६ सय ८ टन तेल शक्ति बराबर रहेको छ, जुन गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिको तुलनामा १५.३३ प्रतिशतले बढी रहेको छ ।

१०.३८ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा परम्परागत, व्यापारिक एवं नवीकरणीय ऊर्जा खपत अनुपात क्रमशः ७९.८७ प्रतिशत, १८.४८ प्रतिशत र १.६६ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा यी अनुपात क्रमशः ८०.०९ प्रतिशत, १६.६७ प्रतिशत र ३.२५ प्रतिशत रहेका छन् । यसबाट परम्परागत ऊर्जा माथिको नेपाली अर्थतन्त्रको उच्च निर्भरता यथावत कायम रहेको देखिन्छ ।

१०.३९ आर्थिक वर्ष २०६९/७०मा कुल ऊर्जाको खपत मध्ये दाउराबाट ७१.२६ प्रतिशत, कृषिजन्य अवशेषबाट ३.५२ प्रतिशत र पशुजन्य अवशेषबाट ५.०९ प्रतिशत खपत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा सो अनुपात क्रमशः ७१.४६ प्रतिशत, ३.५४ प्रतिशत र ५.१० प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा कुल ऊर्जाको खपत मध्ये पेट्रोलियम पदार्थको ११.७८ प्रतिशत, कोइलाको ४.१४ प्रतिशत र विद्युतको २.५६ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा कुल ऊर्जा खपत अनुपातमा पेट्रोलियमको १०.७८ प्रतिशत र कोइलाको खपत ३.६४ प्रतिशत र विद्युतको २.२५ प्रतिशत रहेको छ ।

कोइला

१०.४० आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा कोइलाको खपतमा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा १९.२६ प्रतिशतले वृद्धि भई ४ सय १५ टन तेल शक्ति बराबर भएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनाको तुलनामा आर्थिक वर्ष २०७०/७०१ को सोही अवधिमा कोइलाको खपत ४१.३३ प्रतिशतले वृद्धि भई २ सय ७७ टन तेल शक्ति बराबर भएको छ ।

विद्युत

१०.४१ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा नेपाल विद्युत प्राधिकरण तथा निजी क्षेत्रका जलविद्युत कम्पनीहरूलाई करीब २१५० मेगावाट जडित क्षमता बराबरको ८१ वटा ठुला र साना जलविद्युत आयोजनाहरूको विद्युत उत्पादनको अनुमतिपत्र प्रदान गरिएको छ ।

१०.४२ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा नेपाल विद्युत प्राधिकरणलाई व्यवसायिक रूपमा सबल पार्न सम्पादन गरिने कार्यहरूको आधारमा संरचनागत सुधार गरिएको छ। यस सुधारबाट ग्राहकहरूलाई छिटो र भरपर्दो सेवा पुर्‍याउन मद्दत मिल्नेछ ।

१०.४३ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा नेपाल विद्युत प्राधिकरण अन्तर्गत अध्ययन गर्ने आयोजनाहरू ६ वटा, कार्यान्वयनमा जाने आयोजनाहरू २ वटा, क्रमागत आयोजनाहरू १६ वटा, १३२ के.भी तथा अन्य भोल्टेजस्तरका प्रसारण लाइन

विस्तार आयोजनाहरू ४१ वटा, वितरण आयोजनाहरू ८५ वटा, विविध आयोजनाहरू २ वटा रहेका छन् ।

- १०.४४ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा आँधीखोला जलाशययुक्त जल विद्युत आयोजनाको विस्तृत अध्ययन गर्ने कार्य अन्तर्गत Gauging Station पुनःस्थापना गर्ने सम्बन्धि कार्य र वैकल्पिक विद्युत गृहको Reservoir Simulation कार्य चालु रहेको छ भने उत्तर गंगा जलाशययुक्त जल विद्युत आयोजना अन्तर्गत Topographical survey टोलीबाट आयोजना स्थलको विद्युत गृह साइटको सर्भे कार्य र Hydrology Field Investigation का लागि Staff gauge बाट जल सतह मापन कार्य चालु रहेको छ।
- १०.४५ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा माथिल्लो तामाकोशी जलविद्युत आयोजनाको सिभिल निर्माण, हाइड्रोमेकानिकल तथा इलेक्ट्रोमेकानिकलको कार्य चालु रहेको छ । यसै गरी बुढी गण्डकी जल विद्युत योजना विकास समिति अन्तर्गत उक्त आयोजनाको परामर्शदाताबाट Design concept Report र Field Investigation Report प्राप्त भएको छ।
- १०.४६ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा तनहुँ जलविद्युत आयोजनाको इन्जिनियरिङ डिजाइन परिमार्जन गर्ने, बोलपत्र आह्वान गर्ने तथा आयोजनाको पूर्वाधार निर्माण गर्ने कार्य चालु रहेको छ ।
- १०.४७ तमोर जलाशययुक्त जलविद्युत आयोजनाको २ सय मेगावाट जलविद्युत उत्पादनका लागि सम्भाव्यता अध्ययन कार्य भईरहेको छ ।
- १०.४८ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा नेपालको राष्ट्रिय उर्जा खपत र आपूर्ति सर्वेक्षण (२०६८/६९) सम्बन्धी कार्य गरिने लक्ष्य रहेकोमा सम्झौता बमोजिम कार्य सम्पन्न भई अन्तिम प्रतिवेदन प्राप्त भएको छ । यसले Energy Planning का लागि आधार तयार भएको छ ।
- १०.४९ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा माथिल्लो त्रिशुली ३ "ए" जल विद्युत आयोजना अन्तर्गत विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन तयार र EPC Contract अन्तर्गतका कार्यहरू सम्पन्न भएका छन् ।

१०.५० नेपाल विद्युत प्राधिकरणबाट सञ्चालित कार्यक्रमहरूबाट प्राप्त भएको नतिजा, प्रतिफल, उपलब्धिहरूको आधारमा विद्युत माग, खपत, उत्पादन एवं अन्य भौतिक संरचनाहरूको विवरणहरू यसप्रकार रहेको छ :-

तालिका १० (ग) : विद्युत माग, खपत, उत्पादन एवं भौतिक संरचना

क्र.सं.	विवरण	आर्थिक वर्ष				
		२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
१	उत्पादन (मे.वा.)	६८९.३६	६९७.८५	७०५.५७	७४६	७४६
२	प्रसारण लाइन (किलोमिटर)	१९७२.६२	१९१७.६२	१९८७.३६	१९८७.३६	१९८७.३६
३	ग्राहक संख्या	१६७०६१०	१८५४२७५	२०५३२५९	२५९९१५२	२७१३८०४
४	वितरण लाइन (किलोमिटर)	८२८७१.२४	८९१०८.८६	९५८१५.९८	११४१६०.४०	११६०६६.६४
५	उपलब्ध उर्जा (गि.वा.आ.)	३१३०.७७	३३८९.२७	३८५८.३७	४२६०.४५	३०९२.४७
६	उच्चतम माग (मे.वा.)	८८५	९४६.१	१०२६.००	१०९४	१२००.९८

* प्रथम आठ महिनाको

स्रोत: उर्जा मन्त्रालय ।

पेट्रोलियम पदार्थ

१०.५१ उर्जाको महत्वपूर्ण स्रोतको रूपमा रहेको पेट्रोलियम पदार्थको खपत दिनानुदिन बढ्दै गएको छ । तर पेट्रोलियम पदार्थ आपूर्ति सहज एवं सर्वसुलभ बनाउन सकिएको अवस्था छैन । पेट्रोलियम पदार्थको आपूर्ति तथा वितरणलाई व्यवस्थित गरी उपभोक्तालाई सर्वसुलभ बनाउन नीतिगत र संस्थागत प्रयास गरिँदै आए तापनि यसको प्रभावकारी व्यवस्था गर्नु कठिन चुनौतीको रूपमा

रहेको छ । पेट्रोलियम पदार्थको विगत वर्षहरूको खपत विवरण देहाय अनुसार रहेको छ।

तालिका १० (घ) :: पेट्रोलियम पदार्थको खपत विवरण

विवरण	आर्थिक वर्ष					
	२०६५/६६	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
पेट्रोल (कि.लि)	१२४१६९	१६२२७४	१८७६४०	१९९७४८	२२१६७६	१६१२९५
डिजेल (कि.लि)	४६६४६८	६१२५०५	६५५१२७	६४८५१३	७१६७४७	४८९४३८
मट्टितेल (कि.लि)	७००८९	५५७८८	४९४९४	४१८०८	२४७२१	१२७०८
लाइट डिजेल आयल (LDO) (कि.लि)	३७७	२३८	२२७	-	२५८	-
फर्नेस आयल (कि.लि)	२१७१	२५८९	१४१५	४३५	२४५०	-
हवाई इन्धन (ATF) (कि.लि)	६८९६५	८२६३१	१०१३१४	१०९८०८	११५७८६	८२७३५
एल.पी. ग्यास (मे.टनमा)	११५८१३	१४११७१	१५९२८६	१८१४४६	२०७०३८	१५१२११
मिनेरल टरपेन्टाइन आयल (MTO) (कि.लि)	-	-	-	-	-	-
जम्मा	८४५५०४	१०५४३६९	११५२८६१	११८१३२३	१२८८६७६	८९७३८७

* प्रथम आठ महिनाको

स्रोत: नेपाल आयल निगम ।

१०.५२ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा पेट्रोलियम पदार्थको खपत ९.०९ प्रतिशतले वृद्धि भई १२ लाख ८८ हजार ६ सय ७६ किलो लिटर रह्यो भने एल.पी. ग्याँसको खपत १४.११ प्रतिशतले वृद्धि भई २ लाख ७ हजार ३८ मेट्रिक टन भएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनामा पेट्रोलियम पदार्थ र एल.पी. ग्याँस खपत क्रमशः ६ लाख ८० हजार ५ सय ४० किलोलिटर र १ लाख ३३ हजार २ सय ७१ मेट्रिक टन रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा पेट्रोलियम पदार्थको खपत ९.६५ प्रतिशतले वृद्धि भई ७ लाख ४६ हजार १ सय ७३ किलो लिटर र एल.पी. ग्याँसको खपत १३.४७ प्रतिशतले वृद्धि भई १ लाख ५१ हजार २ सय ११ मेट्रिक टन पुगेको छ ।

१०.५३ पेट्रोलियम पदार्थहरूको खपतको अधिकांश हिस्सा डिजेल, मट्टितेल, पेट्रोल र हवाई इन्धनले ओगटेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा एल.पि. ग्याँसबाहेक पेट्रोलियम पदार्थको खपतमा डिजेल, मट्टितेल, पेट्रोल र हवाई इन्धनको अंश

क्रमशः ६६.२७ प्रतिशत, २.२९ प्रतिशत, २०.५० प्रतिशत र १०.७१ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७० को प्रथम आठ महिनाको खपतलाई हेर्दा सो अनुपात डिजेलको ६५.६० प्रतिशत, पेट्रोलको २१.६२ प्रतिशत, मट्टितेलको १.७१ प्रतिशत र हवाई इन्धनको ११.०९ प्रतिशत रहेको छ ।

१०.५४ नेपाल आयल निगमले नेपाल राज्यभर कम्तिमा १ (एक) महिनालाई पुग्ने बराबरको पेट्रोलियम पदार्थको भण्डारण क्षमता विस्तार गरी भण्डारण गरी राख्ने, डिजलको शुद्धता कायम राख्न सोमा मूल्य अभिवृद्धि कर रहित मट्टितेलको मिसावट र अपचलन रोक्न डिजल र मट्टितेलको मूल्य समान राख्ने, ब्यवस्था गरिएको छ। त्यसै गरी निगमले हालको एल.पी ग्यास लगायत पेट्रोलियम पदार्थ ढुवानी प्रक्रियालाई प्रतिस्पर्धात्मक बनाउन टेण्डर प्रक्रियाबाट पेट्रोलियम पदार्थ ढुवानी गराउने सम्बन्धी प्रक्रियालाई अगाडि बडाइने छ । यसैगरी व्यवसायिक प्रयोजनको लागि नीलो रङ्गको ग्याँस सिलिण्डर प्रचलनमा ल्याई लागत मूल्यमा एल.पि. ग्याँस विक्री वितरण गर्ने प्रक्रिया अगाडि बढाइएको छ ।

१०.५५ नेपाल सरकारबाट पेट्रोलियम पदार्थ तथा ग्याँस कारोवार (नियमन) आदेश, २०६९ जारी भै पेट्रोलियम पदार्थको कारोवारमा निजी क्षेत्रलाई ल्याउने सैद्धान्तिक निर्णय भएको छ भने व्यवसायिक प्रयोजनका लागि नीलो रङ्गको सिलिण्डर लागत मूल्यमा तथा घरायसी प्रयोजनका लागि रातो रङ्गको सिलिण्डर प्रचलनमा ल्याई बिक्री वितरण गर्ने सन्दर्भमा नेपाल सरकारबाट “एल.पि. ग्याँसको रातो र नीलो रङ्गको सिलिण्डरको प्रयोग र वितरण सम्बन्धी अध्यादेश २०६९” पारित भै कार्यान्वयनको क्रममा रहेको छ ।

१०.५६ पेट्रोलियम पदार्थ पाइपलाईन निर्माणसम्बन्धी कार्य अगाडि वढाउन र सोको प्रारूप र योजना वारे विज्ञ, ईण्डियन आयल कर्पोरेशनसँग परामश भइरहेको छ । नेपाल आयल निगमको वर्तमान भण्डारण क्षमता वृद्धि तथा डिपो मर्मत सुधार आदिको कार्य गर्न हाल निगमसँग रहेको स्रोत र साधनहरू प्रयोग गरी उक्त कार्य भइरहेको छ ।

वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन

- १०.५७ विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयबाट विज्ञान, प्रविधिको प्रवर्द्धन र विकास गर्न, सूचना प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगको माध्यमले सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सेवाग्राहीको पहुँचलाई सहज तुल्याई सुशासनको सुनिश्चितता दिन, मुलुकको समष्टिगत विकासमा वातावरणीय प्रभाव तथा जलवायु परिवर्तनका अवसर र चुनौतिको उपयुक्त व्यवस्थापन गर्न, वैकल्पिक नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिको दीगो विकास र विस्तार गरी नेपालको ग्रामीण क्षेत्रमा स्वच्छ ऊर्जाको सहज आपूर्ति गर्न, नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिबाट स-साना उद्योग तथा व्यवसायहरू सञ्चालन गरी ग्रामीण जनताको आर्थिक सामाजिक स्थितिमा सुधार ल्याउने तथा हरित विकासका अवधारणा अनुरूप मानवीय क्रियाकलाप र विकास प्रक्रियालाई वातावरण मैत्री बनाउदै जलवायु परिवर्तनबाट हुने प्रतिकूल असरबाट अनुकूलित हुने सन्दर्भमा स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना (LAPA) लगायतका विभिन्न कृयाकलापहरू संचालन हुँदै आएका छन् ।
- १०.५८ वातावरण र जलवायु परिवर्तनका लागि क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रम, दोस्रो राष्ट्रिय सञ्चार कार्यक्रमको माध्यमले जनचेतना अभिवृद्धिको नियमित कार्यक्रम सञ्चालन, जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल प्रभाव र जोखिमको लेखाजोखा सम्बन्धी कार्यहरू हुँदै आएको छ ।
- १०.५९ जलवायु परिवर्तनबाट प्रतिकूल प्रभाव परेको क्षेत्रलाई ध्यान दिई नेपालले चाल्नु पर्ने कदमको प्रकृतिलाई विचार गरी अनुकूलन, प्रकोप तथा जोखिम न्यूनिकरण, न्युन कार्बन उत्सर्जन र जलवायु समयानुकूलनका कार्यक्रमहरू संचालन हुँदै आएका छन् । यसका लागि राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रम र जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७ ले निर्दिष्ट गरे बमोजिम मध्यपश्चिमाञ्चल र सुदुरपश्चिमाञ्चलका १४ जिल्लाका ६९ वटा गाउँ विकास समिति र टीकापुर नगरपालिकामा स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना (LAPA) निर्माण भई कार्यान्वयन प्रक्रिया अगाडि बढाइएको छ । जसबाट स्थानीय जनताको जलवायु परिवर्तनबाट पर्ने असरबाट बच्ने क्षमताको विकास भै उनीहरूको आर्थिक र सामाजिक स्थितिमा सुधार आउने देखिन्छ।
- १०.६० जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय संरचना महासन्धी (UNFCCC) को पक्ष राष्ट्रहरूको १९ औं सम्मेलन नोभेम्बर ११ देखि २२, २०१३ सम्म

पोल्याण्डको राजधानी वार्सामा सम्पन्न भएको थियो । पहिलो पटक अति कम विकसित राष्ट्रहरूको समुहको अध्यक्षता गर्दै नेपालले सो सम्मेलन र महासन्धि अन्तर्गतका विभिन्न अंगहरूमा भएका वार्ता प्रक्रियाहरूमा सशक्त सहभागिताको प्रयास गरेको थियो । नेपाल समेतको सक्रियताको परिणाम स्वरूप जलवायु परिवर्तनको जोखिममा रहेका एवं प्रभावित मुलुकको हितलाई ध्यानमा राख्दै Warsaw International Mechanism for Loss and Damage र Warsaw Framework for REDD को गठन गर्ने सम्झौता सम्भव भएको थियो । Climate Technology Center and Network ले आफ्नो प्रारम्भिक कार्य पुरा गरी Technology development र transfer सम्बन्धी कार्य संचालन गर्ने अवस्थामा पुगेको र अति कम विकसित मुलुकहरू लाभान्वित हुने गरी Adaptation Fund/ Least Developed Countries Fund का लागि विकसित मुलुकबाट रकम जम्मा गर्ने प्रतिबद्धता प्राप्त भएको छ ।

१०.६१ मानव स्वास्थ्य र वातावरण संरक्षणको प्रत्याभूति गर्दै सम्पूर्ण जनताले स्वस्थ जीवनयापन गर्न पाउनु भन्ने उद्देश्यका साथ विभिन्न मापदण्डहरू जारी गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने सिलसिलामा ध्वनिको गुणस्तर सम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड, २०६९, सिमेण्ट र क्रसर उद्योगबाट निस्कासन भई हावामा जाने धुलो सम्बन्धी मापदण्ड, २०६९, डिजेल जेनेरेटरबाट निस्कासन भई हावामा जाने धुवाँ सम्बन्धी मापदण्ड र ब्वाइलरको संचालनबाट निष्काशन हुने धुँवा तथा चिम्लीको उचाई सम्बन्धी मापदण्ड, वायुको गुणस्तर सम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ र सवारी प्रदुषण मापदण्ड, २०६९ लगायत २३ वटा मापदण्ड जारी भई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

१०.६२ प्लाष्टिकजन्य पदार्थहरूले मानव स्वास्थ्यमा पार्ने प्रभावहरूको सम्बन्धमा Details Quality Report बनाई पेश गर्ने सम्बन्धी सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट भएको आदेश कार्यान्वयनका लागि अघि बढ्नुका साथै २० वर्ष वा सो भन्दा माथिका पुराना सवारी साधन व्यवस्थापन तथा प्रतिस्थापन सम्बन्धमा सरोकारवालासंग अन्तरक्रिया तथा गोष्ठी संचालन, जोखिमपूर्ण पदार्थ र फोहोर व्यवस्थापन रणनीति तयार गर्ने जस्ता कार्य भईरहेको छ ।

१०.६३ नेपालका विभिन्न भागमा रहेको Rhodon Gas (जसले फोकसोको क्यान्सर गराउँछ) को-सर्भ गर्न ३ जिल्लाका विभिन्न स्थानमा ५० वटा मापन यन्त्र विश्लेषणको लागि जडान गरिएको छ भने वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन कार्यलाई व्यवस्थित र

सरलीकरण गर्ने प्रयोजनका लागि १९ वटा EIA प्रतिवेदनहरु र २४ वटा Scoping Documents Terms of reference स्वीकृत गर्ने कार्य भएको छ ।

१०.६४ जल तथा मौसम विज्ञान विभागबाट Digital Format मा जल तथा मौसम सम्बन्धी तथ्याङ्क वितरणको कार्य थालनी भएको छ। तथ्याङ्क उपयोग गर्नेको सख्यामा उल्लेखनीय रूपमा वृद्धिसंगै राजस्वमा समेत वृद्धि भएको छ।

वैकल्पिक ऊर्जा

१०.६५ नेपाल सरकारले नवीकरणीय तथा वैकल्पिक ऊर्जा क्षेत्रमा अवलम्बन गरेको मुख्य नीतिमा ग्रामीण ऊर्जा नीति, नवीकरणीय ऊर्जा अनुदान नीति तथा तीन वर्षीय योजना रहेका छन् । उक्त नीतिहरुमा मुख्यतय देशभित्रै प्रचुर मात्रामा रहेका स्वच्छ, भरपर्दो तथा दिगो ऊर्जाको स्रोत तथा प्रविधिहरुको प्रवर्धन, विकास तथा विस्तार गर्न आवश्यक अनुदान रकम उपलब्ध गराउने, प्राविधिक सहायता उपलब्ध गराउने, प्राविधिको हस्तान्तरण गर्ने, निजी क्षेत्र तथा गैरसरकारी संस्थाहरुलाई यसको प्रवर्धन तथा विकासमा संलग्न गराउने रहेका छन् । नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिको विकास, विस्तार गर्दै वातावरण सन्तुलन, रोजगारी सृजना र समावेशी विकासमा योगदान पुऱ्याउन आगामी २० वर्षभित्र कुल ऊर्जाको खपत मध्ये १० प्रतिशत नवीकरणीय वैकल्पिक ऊर्जाबाट र विद्युतको पहुँच पुग्ने जनसंख्या मध्ये ३० प्रतिशत नवीकरणीय वैकल्पिक ऊर्जाबाट उपलब्ध गराउने यस क्षेत्रको लक्ष्य रहेको छ । हाल कुल जनसंख्याको करिव १३ प्रतिशत जनसंख्याले नवीकरणीय ऊर्जा स्रोतबाट विद्युत सेवा पाइरहेका छन्। त्यसैगरी कुल जनसंख्याको करिव २७ प्रतिशत जनसंख्याले स्वच्छ नवीकरणीय ऊर्जा प्रयोग गरिरहेका अनुमान गरिएको छ ।

१०.६६ राष्ट्रिय प्रसारण लाइन नपुगेका मुलुकका दुर्गम स्थानका स-साना खोलाबाट प्रचुर मात्रामा विद्युत उत्पादन गरी घरायसी विद्युतका साथै ग्रामीण क्षेत्रको अर्थतन्त्रमा टेवा पुऱ्याउन लघु तथा साना जलविद्युतको विकास तथा प्रवर्धनका लागि आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को बजेट वक्तव्यमा उल्लेख भए बमोजिम विगत ३ वर्षदेखि सम्पन्न हुन नसकेका समुदायमा आधारित ५ सय किलोवाट क्षमता सम्मका लघु तथा साना जलविद्युत आयोजनालाई थप आर्थिक सहायता उपलब्ध गराउने कार्यविधि, २०७०, नवीकरणीय ऊर्जाका प्रविधिहरु मध्ये सौर्य विद्युत प्रणालीलाई ग्रामीण क्षेत्रमा मात्र नभई सहरी क्षेत्रमा पनि प्रवर्धन गर्न

सके विद्यमान लोडसेडिङबाट पर्न गएको असुविधाबाट शहरी क्षेत्रमा बसोबास गर्ने जनतालाई राहत दिने उद्देश्यले संस्थागत सौर्य ऊर्जा प्रणाली अनुदान तथा परिचालन कार्यविधि, २०७० र शहरी सौर्य ऊर्जा प्रणाली अनुदान तथा परिचालन कार्यविधि, २०७० नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भई लागू गरिएको छ ।

१०.६७ विगत तीन वर्षको अध्यावधिक तथ्याङ्क एवं प्रथम आठ महिनाको तथ्याङ्कमा आधारित सम्बन्धित क्षेत्रको विद्यमान स्थिति, परिवर्तन र प्रवृत्तिको विश्लेषण यसप्रकार रहेको छ ।

तालिका १० (ड) : नेपालमा वैकल्पिक उर्जाको अवस्था

सि.न.	मुख्य मुख्य कार्यक्रमहरू	इकाई	आर्थिक वर्ष			प्रथम आठ महिना		
			२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१
१.	लघु तथा साना जलविद्युत आयोजनाबाट विद्युत उत्पादन	कि.वा	२,४५३	३,२५८	३,३६६	१,६१९.७	३२,०७	७५२
२.	सौर्य घरेलु विद्युत प्रणाली जडान	संख्या	५७,०५९	३५,६२७	९६,४९५	२७,८६८	३२,६०८	२७,९१३
३.	सौर्य पम्प जडान	संख्या	२२	१	५१	१	१२	१०
४.	सौर्य टुकी जडान	संख्या	६,३०८	१०,३८४	६,७८७	५,५०२	१,३८३	—
५.	सोलार ड्रायर/कुकर वितरण	संख्या	२७२	२०२	१४०	११८	८६	—
६.	वायोग्यास जडान	संख्या	१७,९०७	१८,९७९	१७,६३५	३,०८१	२३८	१९,४७८
७.	सुधारिएको पानी घट्ट जडान	संख्या	३५३	९७१	१,२५६	५१०	३६५	१४५
८.	सुधारिएको चूलो जडान	संख्या	८४,१६८	११८,४६१	१,२०,३६४	४३,८७८	५६,३३४	२,८५४

स्रोत: बैकल्पिक उर्जा प्रवर्धन केन्द्र

१०.६८ विगत तीन वर्षको तथ्याङ्क हेर्दा लघु तथा साना जलविद्युत आयोजनाबाट विद्युत उत्पादन वृद्धि भएको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा लघु तथा साना जलविद्युत आयोजनाबाट विद्युत उत्पादन गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० को सोही अवधिको तुलनामा ७६.५६ प्रतिशतले घट्न गएको छ । गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० को सोही अवधिमा यस्तो वृद्धि ९८.०० प्रतिशत रहेको थियो । सौर्य घरेलु विद्युत प्रणाली जडान र सुधारिएको चुलो जडान संख्या समेत आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनाको तुलनामा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को सोही अवधिमा घट्न गएको छ । सौर्य पम्प

जडान संख्या भन्ने गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनामा १२ रहेकोमा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को सोही अवधिमा १० मात्र रहेकोले १६.६७ प्रतिशतले घटेको छ । यसैगरी गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० को प्रथम आठ महिनाको तुलनामा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को सोही अवधिमा सुधारिएको पानीघट्ट जडान र सुधारिएको चुलो जडान संख्या घटेको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा थप आर्थिक सहयोग तथा शहरी क्षेत्रमा सौर्य उर्जा प्रणाली जडान गर्नका लागि कार्यविधि स्वीकृत हुन समय लागेकोले प्रगति कम भएपनि आर्थिक वर्षको अन्त्यमा लक्ष्य पुरा हुने देखिन्छ ।

१०.६९ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा संचालित कार्यक्रमहरु मध्ये वायोग्यास तर्फ २६ हजार प्लान्ट जडान गर्ने वार्षिक लक्ष्य रहेकोमा प्रथम आठ महिनामा १९ हजार ४ सय ७८ वटा प्लान्ट जडान भएका, लघु तथा साना जलविद्युत आयोजनाहरुबाट ४५ सय किलोवाट विद्युत उत्पादन गर्ने लक्ष्य रहेकोमा ७ सय ५२ किलोवाट विद्युत उत्पादन भएको, १ लाख २५ हजार सौर्य विद्युत प्रणाली जडान गर्ने लक्ष्य रहेकोमा २७ हजार ९ सय १३ वटा सौर्य प्रणाली जडान गरिएको, ५ हजार सुधारिएको फलामे चुलो जडान गर्ने लक्ष्य रहेकोमा २ हजार ८ सय ५४ वटा जडान गरिएको, २५ वटा सौर्य खानेपानी पम्प जडान गर्ने लक्ष्य रहेकोमा १० वटा जडान गरिएको, ७ सय ५० वटा सुधारिएको पानी घट्ट जडान गर्ने लक्ष्य रहेकोमा १ सय ४५ वटा जडान गरिएको छ । माथि उल्लेखित कार्यक्रमबाट करिव ३४ हजार ६ सय ६ घरपरिवारहरुलाई विद्युत सेवा उपलब्ध भएको, २ हजार ८ सय ५४ घरपरिवारहरुलाई खाना पकाउने स्वच्छ इन्धन तथा प्रविधि उपलब्ध भएको र करिव ५ सय घरपरिवारहरुलाई खानेपानी उपलब्ध भएको छ । यसको अतिरिक्त ग्रामीण क्षेत्रमा स्वच्छ ऊर्जावाट सर्वसाधारण जनताहरुको शिक्षा, स्वास्थ्य तथा वातावरणमा सुधार आएको छ ।

समस्या तथा चुनौतिहरु

१०.७० अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यमा भएको वृद्धि अनुरूप बिक्री मूल्यलाई समायोजन गर्न नसकेको कारणले पेट्रोलियम पदार्थमा नोक्सानी वृद्धि हुदै गएको र नगदप्रवाहको कमीले गर्दा आवश्यक परिमाणमा आयात गर्न नसक्दा सहज आपूर्तिमा कठिनाई भैरहेको अवस्था छ ।

- १०.७१ विभिन्न कारणले पटक पटक हुने राजमार्ग बन्द, आन्दोलन, हडताल र चक्काजाम आदिले गर्दा पनि समयमै पेट्रोलियम पदार्थ आयात गरी सर्वसुलभ तरिकाबाट बिक्री वितरण गर्न नसकेको हुँदा कठिनाई परिरहेको छ भने आवश्यकताअनुरूप मूल्य समायोजन हुन नसक्दा पेट्रोलियम पदार्थ जस्तो अत्यावश्यक पदार्थको नियमित आपूर्ति गर्न ऋण लिई आपूर्ति गर्दा ऋण दायित्व बढेर गएको अवस्था छ ।
- १०.७२ हाल नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिबाट लाभान्वित हुने जनसंख्यामा उल्लेखनीय वृद्धि भएपनि विशेषगरी दुर्गम क्षेत्रहरूमा लघु जलविद्युत आयोजनको लागि लागतमा उच्च वृद्धि भएको तर अनुदानमा वृद्धि नभएको कारणले समुदायबाट अनुदान बाहेकको आवश्यक रकम जुटाउन कठिनाई भइरहेको छ ।
- १०.७३ सौर्य ऊर्जाबाट विद्युतको लागि दुर्गम तथा अति दुर्गम क्षेत्रबाट माग धेरै आएको तर अनुदान रकमको अभावको कारणले माग अनुसार जडान गर्न नसकिएको अवस्था छ ।
- १०.७४ नेपाल सरकारबाट पेट्रोलियम पदार्थको कारोवारमा निजी क्षेत्रलाई ल्याउने सैद्धान्तिक नर्णय भैसकेको हुँदा निगमले प्रतिकुल आर्थिक अवस्थामा समेत कुशलताका साथ निजी क्षेत्रसँग प्रतिस्पर्धामा जानुपर्ने अवस्था रहेको छ ।

११. यातायात तथा संचार

सडक यातायात

११.१ आर्थिक बर्ष २०६९/७० मा ८ सय ७६ किलोमिटर माटे सडक, ६ सय २० किलोमिटर खण्डास्मित तथा ४ सय ६७ किलोमिटर कालोपत्रे सडक स्तरोन्नती भएकोमा आर्थिक बर्ष २०७०/७१ को फागुनसम्ममा ३ सय ३४ किलोमिटर माटे सडक, १ सय ३६ किलोमिटर खण्डास्मित तथा १ सय ५१ किलोमिटर कालोपत्रे सडक स्तरोन्नती भएको छ । त्यस्तै, यस आर्थिक बर्षको फागुनसम्ममा ८ हजार २ सय किलोमिटर सडक नियमित तथा पटके मर्मत संभार सम्पन्न भएको छ ।

तालिका ११ (क) : सडक सुविधा विस्तारको स्थिति

सि.नं.	बिबरण	ईकाई	आर्थिक बर्ष		
			२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
१	नयाँ सडक निर्माण	कि.मी.	११८०	८७६	३३४
२.	खण्डास्मित स्तरमा स्तरोन्नति	कि.मी.	४०७	६२०	१३६
३.	कालोपत्रे स्तरमा स्तरोन्नति	कि.मी.	२९०	४६७	१५१
४.	सडक मर्मत (नियमित तथा पटके)	कि.मी.	६५७४	७७५७	८२००
५.	आवधिक मर्मत	कि.मी.	५००	४२९	१२७
६.	पुल निर्माण	गोटा	४७	६३	१६
७.	जिल्ला सदरमुकाम जोड्ने	संख्या	१ (मनाङ्ग)	१ (मुगु)	

श्रोत: सडक विभाग

* २०७०/७१ को प्रथम ८ महिनाको :

११.२ आर्थिक बर्ष २०६९/७० को अन्त्यसम्ममा सडक बिभाग मार्फत मुलुकभर सामरिक सडक संजाल र स्थानीय सडक संजाल गरी कालोपत्रे १० हजार ६ सय ५९ किलोमिटर, खण्डास्मित ५ हजार ९ सय ४० किलोमिटर र कच्चि सडक ८ हजार ६ सय ६६ किलोमिटर गरी जम्मा २५ हजार २ सय ६५ किलोमिटर सडक निर्माण भएकोमा आर्थिक बर्ष २०७०/७१ को फागुनसम्ममा कालोपत्रे १० हजार ८ सय १० किलोमिटर, खण्डास्मित ५ हजार ९ सय २५ किलोमिटर गरी कुल लम्बाई २५ हजार ५ सय ९९ किलोमिटर पुगेको छ ।

तालिका ११ (ख) : सडक विभागबाट बनाईएका सडक सुविधाको विस्तार

(किलोमिटरमा)

सि.नं.	बिबरण	आर्थिक बर्ष				
		२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*	२०७०/७१ सम्म	
					जम्मा	अंश (प्रतिशत)
१.	कालोपत्रे	१०१९२	१०६५९	१५१	१०८१०	४२.२३
२.	खण्डास्मित	५७८७	५९४०	१३६	५९२५	२३.१५
३.	कच्चि सडक	८४१०	८६६६	३३४	८८६४	३४.६३
	जम्मा	२४३८९	२५२६५	३३४	२५५९९	१००.००

श्रोत: सडक विभाग

* प्रथम आठ महिनाको ।

११.३ यसैगरी सडक विभाग अन्तर्गत वाहेक स्थानीयस्तरमा संचालन गरिने पूर्वाधार विकास निर्माण एवं संचालन र मर्मत सम्भार सम्वन्धी आयोजना, परियोजना तथा कार्यक्रमहरु अन्तर्गत स्थानीय निकायहरुबाट सडक सुविधा विस्तार र निर्माण कार्य समेत हुने गरेको छ ।

तालिका ११ (ग) : स्थानीय निकायबाट बनाइएका सडक सुविधाको विस्तार

(किलोमिटरमा)

कार्यक्रम तथा परियोजना	विवरण	एकाई	आर्थिक वर्ष		
			२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
क) ग्रामीण पहुँच सुधार तथा विकेन्द्रीकरण परियोजना	बाह्रै महिना संचालन हुने सडक	किलोमिटर	२३१	४६३	३०५
	मौसमी सडक	"	३१	३१	२०
ख) ग्रामीण पुन निर्माण तथा पुनःस्थापना कार्यक्रम	ग्रामीण सडक	किलोमिटर	३३५	४९०.९६	१३४.५५
	कच्ची सडक	"	१३५	१५३.६८	९८
	ग्राभेल सडक	"	१०८	२३०	२७
	कालोपत्रे सडक	"	९२	१०७.०५	९.५५
ग) जिल्ला सडक सहयोग कार्यक्रम	नयाँ सडक निर्माण	"	५५	४१	६.६
	नियमित सडक मर्मतसम्भार	"	३४३	३८४	१६०
	सडक पुनर्स्थापना कार्य	"	१७	५०	३१
घ) ग्रामीण सामुदायिक पूर्वाधार विकास कार्यक्रम	ग्रामीण सडक निर्माण	"	३६	७४.१४	२०
ड) ग्रामीण पहुँच कार्यक्रम	ग्रामीण सडक निर्माण	किलोमिटर	१४१	६५	बाजुरा मुगु हुम्ला र कालीकोटमा ट्रयाक खोल्ने काम भइरहेको
च) स्थानीय यातायात पूर्वाधार क्षेत्रगत कार्यक्रम	कच्ची सडक निर्माण	"	६५०	२५०	९०
	सडक मर्मत सुधार	"	८००	४००	४००
	सडक कालोपत्रे	"	३५	२१	६
छ) विकेन्द्रित ग्रामीण पूर्वाधार तथा जिविकोपार्जन सुधार आयोजना	नयाँ सडक निर्माण	"	२२	१०	८
	सडक पुनर्स्थापना कार्य	"	४	१०	५
ज) स्थानीय स्वायत्त शासन तथा सामुदायिक विकास कार्यक्रम	सडक ग्राभेल	"	६७६	७३१	४८७
	ग्राभेल	"	२८७	१७८	१२०
	कालोपत्रे	"	३७५४	३०७५	२०५०

स्रोत: सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय

* प्रथम आठ महिनाको

सवारी साधन

११.४ आर्थिक वर्ष २०४६/४७ देखि २०६९/७० को अन्त्यसम्ममा देशभरमा १५ लाख ५७ हजार ४ सय ७८ वटा सवारी साधन रहेकोमा चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिना सम्ममा १ लाख ३० हजार नयाँ सवारी साधन दर्ता भई सवारी साधनहरूको कुल संख्या १६ लाख ८७ हजार ४ सय ७८ पुगेको छ । चालु आर्थिक वर्षमा गत आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिनाको तुलनामा ८.७ प्रतिशतले सवारी साधनको संख्यामा कमी आएको छ ।

तालिका ११ (घ) : सवारी साधनहरूको संख्या

किसिम	आर्थिक बर्ष			
	२०४६।४७ देखि २०६९।७० सम्म	२०६७।६८	२०६८।६९	२०६९।७०
बस	३०१३८	१६१०	२०८५	३२६३
मिनिबस/मिनिट्रक	१३३०७	१३७०	११७०	१३२८
क्रेन/डोजर/एस्काभेटर/ ट्रक	५०१९२	१९६९	१३३३	३३३२
कार/जीप/भ्यान	१३८७३५	८५१०	८७११	९५९५
पिकअप	१८१७१	३०८७	२९८१	५४२२
माइक्रो बस	२६३६	११५	१५५	१५८
टेम्पो	७५१०	२	१०	५७
मोटरसाईकल	१२०७२६१	१३८९०७	१४५१३५	१७५३८१
टेक्टर/पावर टिलर	८३१०१	७९३७	८४१३	९७९५
अन्य	६४२७	१३३	९१	१५२
जम्मा	१५५७४७८	१६३६४०	१७००८४	२०८४८३

किसिम	आर्थिक बर्ष				हाल सम्मको
	२०४६।४७ देखि २०६९।७० सम्म	२०६८।६९*	२०६९।७०*	२०७०।७१*	
बस	३०१३८	१०१६	२०४०	१४५६	३१५९४
मिनिबस/ मिनिट्रक	१३३०७	६०२	९३३	७१६	१४०२३
क्रेन/डोजर/ एस्काभेटर/ट्रक	५०१९२	५९३	२२३४	१६८२	५१८७४
कार/जीप/भ्यान	१३८७३५	५४०३	६२७९	७३८९	१४६१२४
पिकअप	१८१७१	१२०८	३४९४	३७७२	२१९४३
माइक्रो बस	२६३६	६१	९३	७३	२७०९
टेम्पो	७५१०	६	५२	५	७५१५
मोटरसाईकल	१२०७२६१	९०३०५	१२११८२	१०८९११	१३१६१७२
टेक्टर/पावर टिलर	८३१०१	२५१२	५९५४	५९३०	८९०३१
अन्य	६४२७	७३	१६६	६६	६४९३
जम्मा	१५५७४७८	१०१७७९	१४२४२७	१३००००	१६८७४७८

श्रोत: सडक विभाग

* विगत ३ आ.व. को प्रथम आठ महिनामा दर्ता भएका सवारी साधनको विवरण

यातायात क्षेत्रमा गरिएका नीतिगत तथा संस्थागत सुधार

११.५ सडक दुर्घटना न्यूनीकरण गर्ने यातायात सुरक्षा कार्य योजनालाई उच्च प्राथमिकतामा राखी कार्य गरिएको छ। साथै, सवारी साधनको जाँचपास कार्यलाई वैज्ञानिक र व्यवस्थित बनाउन काठमाडौंको टेकुमा स्थापना गरिएको भेहीकल फिटनेस टेष्ट सेन्टर सञ्चालनका लागि मापदण्ड निर्धारण तथा सञ्चालनको मोडालिटी तयार गर्ने कार्य भएको छ ।

११.६ एशियाली विकास बैंकको सहयोगमा सवारी दर्ता प्रमाणपत्र र सवारी चालक अनुमतिपत्रलाई स्मार्ट कार्डमा परिवर्तन गर्ने कार्यक्रम अन्तर्गत Software Requirement Specification & Training Planning स्वीकृतगरी पठाइएको छ। आगामी आर्थिक वर्षको सुरु देखि नयाँ सफ्टवेयर प्रयोगमा आउने र यसबाट सेवाग्राहीहरूलाई अनलाइन सेवा प्राप्त हुने साथै यी दुबै कामहरूको गुणस्तरमा ठूलो सुधार आउने छ ।

- ११.७ सवारी साधनको नम्बर प्लेटलाई इम्बोस्ड नम्बर प्लेटमा परिणत गर्ने कार्यक्रम अन्तर्गत प्लेटको डिजाइन, उपयुक्त प्रविधिको सिफारिस, लागत र प्रक्रियाका साथै प्रचलित कानूनमा गर्नुपर्ने संशोधनका सम्बन्धमा अध्ययन भैरहेको छ।
- ११.८ सवारी चालक अनुमतिपत्रको दरखास्त फाराम उपत्यकाका यातायात व्यवस्था सेवा केन्द्र, सल्लाघारी र सानो भ्याडबाट भर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ । सबै यातायात व्यवस्था कार्यालयहरूमा क्षतिपूर्ति सहितको नागरिक वडापत्र २०७० वैशाख १५ गते देखि लागू गरिएको छ। सवारी चालक अनुमतिपत्रमा मोटरसाइकल र स्कुटरको वर्ग छुट्याइएको छ। सबै यातायात व्यवस्था कार्यालयहरूमा सवारी चालक अनुमतिपत्र वितरणसँग सम्बन्धित सबै कार्यहरूलाई कम्प्युटरकृत (Driving License Registration System) गरिएको छ। साथै, सवारी चालक अनुमतिपत्रको नतिजा वेवसाईड राख्ने व्यवस्था मिलाइएको छ ।
- ११.९ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सार्वजनिक सवारी साधनहरूको अनुगमन गर्दा (बढी भाडा, ओभरलोड, आरक्षण सिट नराखेको, यात्रुवाहकले व्यापारीक सामान बोकेको, सवारी नियम पालना नगरेको कसुरमा) ५१७ सवारी साधनलाई कारबाही गरी त्यस्ता सवारी साधनहरूबाट रु. ३ लाख ४१ हजार राजश्व संकलन गरिएको छ। चालकले पालना गर्नुपर्ने शर्तहरू ५ पटक भन्दा बढी उल्लंघन गरेको प्रमाणित भएमा अधिकार प्राप्त अधिकारीले त्यस्तो चालकको अनुमतिपत्र ६ महिनासम्मको लागि निलम्बन गर्न सक्ने, सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ मा भएको व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।
- ११.१० त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलमा सञ्चालनमा रहेका पुराना ट्याक्सीहरूलाई विस्थापित गरी सुविधायुक्त आधुनिक ट्याक्सी सञ्चालनमा ल्याइएको छ। ३१६ वटा रात्री बसलाई बाटो ईजाजतको लागि सिफारिश गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ३६ वटा नयाँ ड्राईभिङ्ग प्रशिक्षण केन्द्र तथा वर्क्सप दर्ता गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यातायात व्यवस्था विभाग मातहतका कार्यालयहरूबाट रु. ७ अर्ब ७१ करोड ३८ लाख ५३ हजार ५६८ राजश्व संकलन भएको छ । गत आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को तुलनामा राजश्वको वृद्धिदर २७५ प्रतिशत रहेको छ ।

११.११ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यातायात व्यवस्था विभाग मातहतका कार्यालयहरुबाट १ लाख ७५ हजार ३ सय ८१ दुई पांग्रे तथा ३३ हजार १ सय २ चार पांग्रे सवारी साधन गरी जम्मा २,०८,४८३ नयाँ सवारी साधन दर्ता गरिएको छ । साथै, १,६३,५९० नयाँ सवारी चालक अनुमतिपत्र वितरण गरिएको छ ।

नागरिक उड्डयन

११.१२ सुलभ, सुरक्षित, भरपर्दो, र नियमित हवाई तथा स्थल यातायातको माध्यमद्वारा पर्यटन क्षेत्रको विकास, विस्तार र प्रवर्धन गर्ने तथा पर्यटन क्षेत्रको पूर्वाधार विकासमा अहम भुमिका खेल्ने हवाई सेवालाई सुरक्षित, नियमित र भरपर्दो बनाउने संस्कृति पर्यटन तथा नागरीक उड्डयन मन्त्रालयको नीति बमोजिम नागरिक उड्डयन क्षेत्रमा विभिन्न कार्यक्रमहरु संचालन गरिएका छन्।

११.१३ ICAO Audit Finding ले औल्याएका कानुनी कमी कमजोरी सुधार गर्न नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण, नागरिक उड्डयन नियमावली २०५८ संशोधन, वायुयान रोक्का गर्ने अधिकार नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणका महानिर्देशकलाई प्रत्यायोजन गर्ने कार्यविधि तथा, State Safety Program, Safety Management System र AOCR जारी गर्नुका साथै नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण हवाई खेलकूद नियमावली, २०६९ स्वीकृत भएको छ ।

११.१४ नेपालगंज, भैरहवा, र सिमरा विमानस्थलमा जडित VOR/DME को स्तरोन्नती गरिएको, Online Weather सुविधाका लागि काठमाडौं, लुक्ला, पोखरा र सिमिकोट विमानस्थलका Live Camera जडान गरी संचालनमा ल्याइएको छ । एसियाली विकास बैंकको सहयोगमा त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको थप भौतिक पूर्वाधार विकासमा धावनमार्ग, एप्रोन विस्तार कार्य सुरु भएको छ । यस अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको थप भौतिक पूर्वाधार विकासको क्रममा CNS/ATM Equipmet, VCCS, VHF Communication / Materological Equipment जडान कार्य सम्पन्न भएको छ । ATS Message Handling System - AMHS सेवा सुरु भएको र Ground Safety Enhance गर्न MLAT प्रविधि सुरु गर्ने प्रारम्भिक कार्य सम्पन्न भइसकेको र भुकम्पिय सूरक्षाका लागि TIA Disaster Plan स्वीकृत भई सोको योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक Maintenance Equipment खरिद प्रकृया आरम्भ भइसकेको छ ।

- ११.१५ मुलुकका विमानस्थलको स्तरोन्नती कार्यक्रम अन्तर्गत मनाङ्ग र रुकुमको सल्ले विमानस्थलको धावनमार्ग कालोपत्रे गर्ने कार्य सम्पन्न भइसकेको छ, भने डोल्पा, बाजुरा, दाङ्ग, फाप्लु, खानी डांडा, रुम्जाटार, रामेछाप, चौरजहारी, मुगु, भोजपुर, र ताप्लेजुङ विमानस्थलहरूको धावन मार्ग कालोपत्रे गर्ने कार्य आरम्भ भएको छ ।
- ११.१६ यस अवधिमा १० मनोरञ्जनात्मक वायुसेवा तथा ५ व्यवसायिक वायुसेवा उडान कम्पनीहरूलाई वायुसेवा संचालनको लागि इजाजत तथा प्रमाणपत्र वितरण गरिएको र आन्तरिक विमानस्थलको Airport Tax हवाई टिकटमा समावेश गरीएको छ ।
- ११.१७ युरोपबाट उद्गम हुने पर्यटक तथा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटन बजारको मुख्य बिन्दुको रूपमा रहेको युरोपबाट सिधा उडानको अभाव रही आएकोमा सेप्टेम्बर, २०१३ देखि टर्की विमान सेवाले काठमाडौँ-इस्तान्बुल उडान आरम्भ गरेको छ । यसबाट नेपाल आउन चाहने पर्यटक तथा यात्रुलाई युरोपसँग सिधा हवाई पहुँचको विस्तार भई सेवा सुविधा पुग्नका साथै गुणात्मक पर्यटक आकर्षणका निमित्त समेत टेवा पुग्ने देखिन्छ । नेपाल र संयुक्त अरब इमिरेट्स (यु.ए.ई.) बीच हवाई सेवा संझौता पुनरावलोकन गरी दुवै मुलुकका मान्यता प्राप्त विमान कम्पनीहरूले प्रतिहप्ता ७० उडानसम्म गर्ने गरी समझदारी भएको छ । यसबाट मध्यपूर्वमा थप उडानको अवसर विस्तार हुनका साथै नेपालको मुख्य रोजगार गन्तव्यसम्म सिधा तथा सहज विमान सेवाका साथै अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटक बजारसम्म पहुँच विस्तारमा सहयोग पुग्नेछ ।
- ११.१८ नेपालको एकमात्र अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलमा यात्रुहरूको सेवाको लागि लामो समयदेखि मापदण्ड नपुगेका पुराना तथा थोत्रा ट्याक्सीहरू सञ्चालनमा रही आएकोमा उक्त ट्याक्सीको प्रतिस्थापन गरी गत जेष्ठ महिनादेखि युरोपेली मापदण्ड अनुसारका आधुनिक सुविधायुक्त नयाँ ट्याक्सी (Prepaid Taxi) सेवा सञ्चालनमा ल्याईएको छ। यस व्यवस्थाले विशेष गरी अन्तर्राष्ट्रिय यात्रुहरूलाई सुविधा पुग्ने विश्वास लिइएको छ । विगत ३ वर्षमा नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणको राजस्व संकलन तथा ट्याक्स तिरेको स्थिति विप्लेषण गर्दा आ.व. २०६८/६९ मा रु. ३ अर्ब ३६ करोड ६५ लाख आम्दानी भएकोमा रु. २ अर्ब १ करोड १८ लाख खर्च कटाई रु. १ अर्ब ३५ करोड ४७ लाख नाफा गरेकोमा

अघिल्लो वर्षको संचित घाटा रु. ४५ करोड ९० लाख कटाउँदा खुद नाफा रु. ८९ करोड ५७ लाख भएको थियो । यसैगरी, आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु. ३ अर्ब ५२ करोड ११ लाख आम्दानी भएकोमा रु. २ अर्ब ४४ करोड ११ लाख खर्च कटाउँदा खुद नाफा रु. १ अर्ब ८ करोड रहेको छ । सोहि अवधिमा प्राधिकरणले रु. ३८ करोड ९० लाख ७३ हजार कर तिरेको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा प्राधिकरणमा कुल रु. १३ अर्ब ४६ करोड २० लाख आम्दानी भएकोमा जम्मा रु. १३ अर्ब ३७ करोड ७ लाख खर्च कटाउँदा खुद वचत रु. ९ करोड १३ लाख रहेको छ भने सोही अवधिमा प्राधिकरणले रु. २३ करोड ८२ लाख आयकर भुक्तानी गरेको छ ।

तालिका ११ (ड) : नागरिक उड्डयन सम्बन्धी बिबरणहरू

सूचकहरू	२०६९ फागून सम्मको अवस्था	२०७० फागून सम्मको अवस्था
अन्तर्राष्ट्रिय उडान गर्ने नेपाली वायुसेवाको संख्या	२	२
नेपालमा उडान गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय वायुसेवाको संख्या	२६	२९
द्विपक्षिय हवाई सेवा सम्झौता भएका देशहरूको संख्या	३६	३६
द्वितर्फी हवाई सिट संख्या	५२५५०००	५८५००००
आन्तरिक उडान गर्ने वायुसेवा (Fixed wing + Rotor wing) को संख्या	१७	१७
अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको संख्या	१	१
आन्तरिक विमानस्थलको संख्या	५४	५४
सबै मौसममा संचालन हुने विमानस्थलको संख्या	१९	२०
संचालनमा रहेका कुल विमानस्थलको संख्या	३५	३५

रेल यातायात

११.१९ नेपालमा रेलमार्ग तथा मेट्रोको यातायातको पहिचान, विकास, विस्तार एवं सञ्चालनका लागि आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा रेल विभागको स्थापना भई रेल्वे तथा मेट्रो विकास आयोजना मार्फत मेची महाकाली विद्युतीय रेलमार्ग, भारतीय सहयोगको रेल परियोजना लगायतका कार्यक्रमहरू अघि बढाइएको छ । मेची महाकाली विद्युतीय रेलमार्ग अन्तर्गत सिमरा बर्दीबास खण्ड र सिमरा विरगंज लिंक रेलमार्गको १३५ कि.मी विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्ने कार्य

सम्पन्न भएको छ । यस आर्थिक वर्ष २०७०/७१ बाट मेची महाकाली विद्युतीय रेलमार्गको सिमरा बुटवल खण्ड (१७९ कि.मी) र बुटवल भैरहवा (लुम्बिनी) लिंक (४४ कि.मी) को विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदन तयारी कार्य परामर्शदाताबाट पुरा हुने अवस्थामा रहेको छ । साथै, बुटवल गड्डाचौकी खण्ड (४२१ कि.मी) को विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्न परामर्शदाता छनौटको क्रममा रहेको छ । काठमाण्डौ उपत्यका मेट्रो (७७.२८कि.मी) को संभाव्यता अध्ययन कार्य रेल्वे तथा मेट्रो विकास आयोजना मार्फत आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सपन्न भएको हो । यसै आर्थिक वर्ष २०७०/७१ बाट रेलमार्ग निर्माण कार्यको थालनी गर्न ठेक्का व्यवस्थापनको कार्य सुरु भई सकेको छ । यी आयोजनाहरूको कार्यान्वयन पश्चात सार्वजनिक यातायातमा सहजता आउने एवं रोजगारी सिर्जना हुने र आर्थिक क्रियाकलापमा वृद्धि भई राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा उल्लेखनीय योगदान पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

सूचना तथा सञ्चार

११.२० सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय अन्तर्गत मूलतः हुलाक सेवा, दूरसञ्चार सेवा, मुद्रण सेवा, छापा तथा विद्युतीय सञ्चार र चलचित्र क्षेत्र पर्दछन् । राष्ट्रिय सूचना आयोग सम्पर्क मन्त्रालयको रुपमा रहेको छ ।

तालिका ११ (च) : त्रिवर्षिय योजना (आर्थिक वर्ष २०६७/६८-आर्थिक वर्ष २०६९/७०) को लक्ष्य तथा प्रगति

सि.नं.	विवरण	उपलब्धी
१	योजनाको अन्त्य सम्म ७५% गाउँ विकास समितिहरूमा Broadband सेवाको पहुँच पुग्नेछ ।	७२ वटा जिल्लामा सेवा पुगेको ।
२	मोवाईल र वायरलेस सेवाको पहुँच देशको ७५% क्षेत्रमा पुग्नेछ ।	GSM: ७५ जिल्ला कुल क्षेत्रफलको ४५% CDMA: ७५ जिल्ला, ३२४८ गा.वि.स. (८२.९६%)
३	मुलुकका ६५ जिल्ला सदरमुकामसम्म अप्टिकल फाइबर सञ्जाल पुग्नेछ ।	४७ जिल्ला सदरमुकाम सम्म अप्टिकल फाइबर सञ्जाल पुगेको ।
४	ईन्टरनेट सेवा ग्राहीको संख्या २५% हुनेछ।	ईन्टरनेट सेवा ग्राहीको संख्या ८१,४६,९१० (३०.७०%)

सूचना र प्रविधिको मेरुदण्डको रूपमा रहेका हुलाक, दूरसञ्चार, मुद्रण, छापा तथा विद्युतीय सञ्चार र चलचित्र क्षेत्र सञ्चालन गर्ने निकायहरूबाट यी क्षेत्रसँग सम्बन्धित राष्ट्रिय नीति, अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा व्यक्त गरेका प्रतिबद्धता, सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मर्म र भावनाअनुरूप नयाँ नेपालका लागि सूचना प्रवाहमा प्रभावकारीता ल्याउने एवं ग्रामीण क्षेत्रसम्म सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रको विकास र विस्तार गर्ने उद्देश्य राखी आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तयार गरी कार्यान्वयन गरिएको थियो । यस मन्त्रालय र अन्तर्गतका निकायहरूबाट कार्यान्वित विभिन्न प्रकारका संस्थागत, संरचनागत, कानूनी एवं नीतिगत सुधारसम्बन्धी कार्यक्रमहरू हुँदै आएको छ ।

तालिका ११ (छ) : सूचना तथा संचार क्षेत्रको अवस्था

	आर्थिक वर्ष				कैफियत
	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*	
एफ.एम.रेडियो	३९०	४७५	५१२	५३५	इजाजत संख्या
एफ.एम.रेडियो नियमित प्रसारण	३३०	३२८	३७२	४०४	„
टेलिभिजन नियमित प्रसारण	१५	१८	२३	२४	„
केबुल टेलिभिजन	७१४	७४४	७७३	७९०	„
डिटिएच	९	१	१	१	„
डाउनलिंकको इजाजत	९१	१०६	८४	८६	„
VHF/UHF Transmitter	३८	३८	१३७	९१	„
रेडियो यन्त्र विक्री वितरण	२०	२०	१७	१५	„
कथानक चलचित्र जाँच पास संख्या	९१	१८२	१९५	१२९	„
विज्ञापन चलचित्र जाँचपास संख्या	१६८	१७५	१४४	७२	„
विदेशी चलचित्र छायांकन	७३	६६	८२	४०	„

श्रोत: सूचना तथा संचार मन्त्रालय

* प्रथम आठ महिनाको

आ.व. २०७०/७१ को पहिलो आठ महिनाको अवधिमा सम्पन्न भएका कार्यहरू

११.२१ सासेक (SASEC) सूचना राजमार्ग आयोजना अन्तर्गत नेपाल, भारत, बंगलादेश र भूटान बीच सूचना हब निर्माण गरी टेलिसेन्टरमार्फत् सूचना आदानप्रदान गर्ने १७० कि.मी. अप्टिकल फाइबर विछ्याउने र ३० वटा सामुदायिक सूचना केन्द्र (CeC) भवन निर्माण गर्ने कार्य सन् २०१४ को डिसेम्बर अन्त्यसम्म सम्पन्न गर्ने गरी काम अगाडी बढिरहेको छ ।

११.२२ SAARC Development Fund (SDF) अन्तर्गत ५२ जिल्लाका विभिन्न ८१ वटा स्थानमा सामुदायिक सूचना केन्द्र स्थापना गर्ने, जस अन्तर्गत पाँच विकास क्षेत्रमा १-१ वटाका दरले ५ वटा नमूना सामुदायिक सूचना केन्द्र भवन निर्माण गर्ने कार्यक्रम रहेको छ । सन् २०१४ को डिसेम्बरको अन्त्यसम्ममा कार्यसम्पन्न गर्ने लक्ष अनुसार सामुदायिक सूचना केन्द्रका लागि आवश्यक सामग्री खरिद सम्बन्धी बोलपत्र आब्हान भएको छ । नेपाल पत्रकार महासंघका ७ वटा जिल्ला शाखाहरू (इलाम, चितवन, दोलखा, भोजपुर, प्यूठान र भक्तपुर) का लागि भवन निर्माणका लागि अनुदान दिइएको छ ।

विज्ञान तथा सूचना प्रविधि

११.२३ विज्ञान तथा प्रविधिको क्षेत्रमा देशभित्रै आनुवंशिक (डिएनए) परीक्षणको व्यवस्था, विधी विज्ञान सेवाको विस्तार, अनुसन्धानशालाहरूको सुदृढीकरण, वृक्षचक्रको अध्ययन प्रारम्भ, प्रतिभा पलायनको न्यूनीकरण जस्ता कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन हुँदै आएका छन् । प्रवर्धनात्मक कार्यक्रमहरूमा अनुसन्धान, अनुदान, पुरस्कार, श्रव्यदृश्य, जर्नल प्रकाशन र विज्ञान प्रविधिको प्रचार प्रसार कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिई विज्ञान सम्बन्धी जनचेतनाको अभिवृद्धिका लागि विभिन्न जिल्लामा विज्ञान मेला आयोजना गरिने गरिएको छ साथै विभिन्न उद्योग तथा शैक्षिक एव अनुसन्धानात्मक संस्थाहरूलाई आवश्यक पर्ने प्रविधि सम्बन्धी सूचना प्रवाह र प्रविधि हस्तान्तरण सम्बन्धी कार्यहरू भइरहेका छन् । सूचना प्रविधि नीति, २०६७, राष्ट्रिय परमाणु नीति, २०६४, विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३ र नियमावली, २०६४ को प्रभावकारी कार्यान्वयन, राष्ट्रका वैज्ञानिक जनशक्तिलाई देश भित्रै काम गर्ने वातावरण निर्माण गर्दै नेपाली जनताको आर्थिक सामाजिक सुधार गर्ने कार्यमा विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय लागि परेको छ ।

- ११.२४ ग्रामीणसूचना केन्द्रहरूको स्थापना गरी सञ्चालन गर्ने लक्ष्य रहेकोमा हालसम्ममा सार्वजनिक विद्यालय र सामुदायिक संस्थाहरूमा ४०० भन्दा बढी ग्रामीण सूचना केन्द्रहरू स्थापना भएको छ । राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्र NITC मार्फत सरकारी कार्यालयको Networking का लागि Optical Fiber को व्यवस्थापन कार्य गरिएको, IT Equipment को Benchmarking गर्ने काम भएको, सिंहदरबारमा प्रवेशका आगन्तुकहरूको लागि अनलाइन अनुमती दिने प्रणालीको स्तरवृद्धि गर्ने कार्य भएको, सेवा ग्राहीलाई प्रदान गरिने सेवाहरू Online मार्फत प्रदान गर्न आवश्यक Application / System को विकास गर्ने कार्य भएको छ ।
- ११.२५ तारामण्डलको अध्ययन गर्ने कार्यका साथै विक्रम सम्बत् २०७० सालको Astronomical Almanac तयार पारिएको, नेपाल टेलिभिजनमा पाक्षिक रुपमा “आजको विज्ञान” नामक कार्यक्रम संचालन भैरहेको, जनमानसमा वैज्ञानिक चेतनाको प्रादुर्भाव गर्न (Scientific world) जर्नल, वैज्ञानिक जगत पत्रिका र विज्ञान प्रविधि बुलेटिन प्रकाशन भएको छ । मौलिक प्रविधि प्रबर्द्धन र विकासकालागि यस सम्बन्धी Inventory तयार गर्ने कार्य भइराखेको छ ।
- ११.२६ राष्ट्रिय सूचना प्रविधि मार्गचित्रको मस्यौदा तयार भएको छ । यस सम्बन्धमा पृष्ठपोषण लिन सरकारी तथा निजी क्षेत्रका सरोकारवालाहरू वीचको अन्तर्क्रिया समेत सम्पन्न भई सकेको छ । यस मार्गचित्रको स्वीकृति पश्चात सबै सरकारी निकायहरूले आ-आफ्ना क्षेत्रगत योजनाहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने छन् । जसले आगामी ५ वर्षमा नेपाललाई सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा फड्को मार्न मार्गदर्शक दस्तावेजको रुपमा काम गर्ने छ ।
- ११.२७ e-Governance Mater Plan तर्जुमाको प्रारम्भिक कार्य सम्पन्न भएको छ । यसको तर्जुमा पश्चात् सरकारी काम कार्यवाही र सेवा प्रवाहलाई विद्युतीय माध्यमबाट व्यवस्थित गर्न सकिने छ ।
- ११.२८ राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्र अन्तर्गतको Government Integrated Data Center मा निम्न लिखित निकायहरूको सर्भर तथा एप्लिकेसन होस्ट लगायतका कार्यहरू गरिदै आएको छ ।

क्र.स.	कार्यहरू	संख्या	कैफियत
१	सरकारी निकायहरूको DNS रजिष्ट्रेशन गरिएको	६३२	
२	वेभ तथा एप्लिकेशन होस्ट गरिएको	३३९	
३	सरकारी ईमेल प्रदान गरिएको	७५	
४	सिंहदरवारभित्र ईन्टरनेट प्रदान गरिएको	५०	
५	सरकारी निकायहरूको सर्भर कोलोकेशन गरिएको	३०	
६	सिंहदरवारभित्रका निकायहरूलाई ईगेटपास सिस्टम प्रदान तथा सञ्चालन	४७	
७	सरकारी एप्लिकेशनहरू GEA अनुरूप भए नभएको जाँची परामर्श प्रदान गरिएको	३	

११.२९ वन्यजन्तु आखेटोपहार परीक्षण सेवाको गुणस्तर विकासको निमित्त विशेष अध्ययन अनुसन्धानको सिलसिलामा राष्ट्रिय विधिविज्ञान प्रयोगशालाको एउटा विशेषज्ञको टोलीले गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा चितवनको टिकौली स्थित श्री सशस्त्र वनरक्षक तालिम केन्द्रमा राखिएका गैंडाको खाग, हात्तिको दाहा जस्ता आखेटोपहारहरूको विभिन्न किसिमका तथ्यांक संकलन गरेको छ । सो क्रममा एक सय दश (११०) थान गैंडा खागबाट १० प्रकारका वैज्ञानिक parameter संकलन तथा प्रयोगशालामा थप अध्ययनका लागि कम्तीमा ६० वटा खागको पातलो टुक्रा (Microtome section) काटेर संकलन गरिएको छ । त्यस्तै, ४ वटा बाघको खप्पर, एउटा बाघको Mandible, दुईवटा चीतल र एउटा जरायोको सिङ्ग (Antler) र चारवटा हात्तीका दाहाबाट विभिन्न किसिमका तथ्यांक संकलन गरिएको थियो । त्यस्तै, मलसाप्रो, जरायो, शंकित ओँत, चितुवा, ध्वाँसे चितुवा, सालक, बाघ, हाईना आदिको रौं तथा कत्ला संकलन गरिएको थियो । उक्त अनुसन्धानबाट निस्किएका उपलब्धिमूलक नतिजालाई शंकित आखेटोपहार पहिचानमा अवलम्बन गरिने हुँदा यसबाट वन्यजन्तु सम्बन्धी अपराध अनुसन्धान र साइटिस कार्यान्वयनमा ठूलो सहयोग पुग्ने छ । यस अवधिमा प्रयोगशालाले विधि विज्ञान संबन्धी (विवादीत लिखत, डि.एन.ए. वन्यजन्तुका अवशेष, विषादी एवं लागू औषध आदि) कुल ९ सय ३४ वटा केसहरूको परीक्षण गरी अदालत, प्रहरी, बैंक, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, ऋण असूली

न्यायाधिकरण, वन कार्यालय एवं सम्बन्धित अन्य संस्था र व्यक्तिहरूलाई सोको प्रतिवेदन बुझाएको थियो ।

हुलाक क्षेत्र

११.३० सूचना तथा सञ्चारको क्षेत्रमा सबैभन्दा पुरानो, जनसाधारणले अत्यधिक प्रयोग गर्ने र सुदूर ग्रामीण क्षेत्रसम्म आफ्नो संस्थागत सञ्जाल विस्तार भएको सेवा हुलाक सेवा हो । हुलाक सेवा विभाग र अन्तर्गतका कार्यालयहरूले चिठ्ठीपत्र, पुलिन्दा ओसार पसारका अतिरिक्त हुलाक टिकट प्रकाशन, हुलाक वचत बैंक सञ्चालन, धनादेश सेवा, Same Day Delivery सेवा, द्रुत डाँक सेवा र e-post, टेलिसेण्टर जस्ता विभिन्न सेवाहरू प्रदान गर्दै आएका छन् ।

तालिका ११ (ज) : हुलाकसेवा अन्तर्गत कार्यालयहरूको संख्या

हुलाक सेवा	हिमाली	पहाडी	तराइ	जम्मा
क्षेत्रीय हुलाक निर्देशनालय				५
जिल्ला हुलाक कार्यालय				७०
इलाका हुलाक कार्यालय	१७०	३७२	३००	८४२
अतिरिक्त हुलाक कार्यालय	४९२	१५४१	१०४१	३०७४
हुलाक वचत बैंक सञ्चालन गर्ने हुलाक संख्या				११७
धनादेश सेवा सञ्चालन गर्ने हुलाक संख्या				७९
हुलाक कार्यालयहरूमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुन सम्ममा				४०१

श्रोत: हुलाक सेवा विभाग

दूरसञ्चार सेवा

११.३१ दूरसञ्चार सेवाप्रदायक तथा सेवाप्रयोक्ताहरूको संख्या वृद्धि हुनुका साथै नवीन, अत्याधुनिक प्रविधियुक्त दूरसञ्चार सेवाहरू उपलब्ध हुन थालेको कारणले यस क्षेत्रको सेवामा संख्यात्मक तथा गुणात्मक वृद्धि भै रहेको छ । २०७० फागुन मसान्तसम्म जम्मा टेलिफोन ग्राहकसंख्या २,३०,०६,७९९ पुगी टेलिफोन घनत्व ७४ प्रतिशत पुगेको छ ।

तालिका ११ (झ) : दूरसञ्चार सेवाको अवस्था

सेवाको किसिम	आर्थिक वर्ष			
	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
कुल टेलिफोन संख्या	१३,१६३,६४९	१६,९७१,४७७	२१,३३२,२७८	२३,००६,७९९
पिएसटिएन	६०८,९७९	६३३,२५८	६४७,४०५	६५३,८५१
मोबाइल	११,६०२,८१४	१,५०,५६,१०९	१७,९९६,१२५	१९,३१०,९१२
लिमिटेड मोविलिटी	७१९,७७६	१,०८०,४०५	१५,४६,६९७	१८,०४,३७६
जिएमपिसिएस	१,७४२	१,७४२	१,७४२	१,७४२
टेलिफोन घनत्व	४६.४	६३.७६	८०.५१	८६.८२
कुल इन्टरनेट ग्राहक	३,१११,८५८	४,९४४,४७९	६९,१६,१३८	८,१४६,९१०
इन्टरनेट घनत्व	१०.८५	१८.९४	२६.१०	३०.७०
एडिएसएल इन्टरनेट	६८,३४३	९५,६२३	११४,५३४	११९,२८५
जिपिआरएस	२,८३०,६९५	४,६८३,९२१	६४,७६,१३६	७६,८१,३९२
सिडिएम आई एक्स ईभिडियो	१५४,५४८	१८८,२१९	२३२,२४८	२३५,८३८
डायल अप	२०,३५५	१५,०७९	१५,३८०	१४,९३३
वायरलेस मोडम	२२,२८८	४६,६०२	५६,९००	६३,१०७
केवल मोडम	१५,६२९	१७,९६८	१८,३७४	२४,९०९

श्रोत: नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण/नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड

* प्रथम आठ महिनाको

तालिका ११ (ज) : सेवा प्रदायक अनुसार वितरित कुल टेलिफोन संख्या

सेवा प्रदायक	आर्थिक वर्ष				प्रतिशत परिवर्तन
	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*	
नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड	७,५२२,१३६	८५,९५,७७१	९१,७६,०६०	५८०,२८९	६.७५
युनाईटेड टेलिकम लिमिटेड	६१३,८०१	६९८,२९८	७१९,३४१	२१,०४३	३.०१
एनसेल प्रा.लि.	७,४६३,०७१	९५,५३,४०४	१०,५२६,७९८	९७३,३९४	१०.१९
एस.टि.एम. टेलिकम सञ्चार प्रा.लि.	५,३३६	५,३६३	५,३८५	२२	०.४१
नेपाल स्याटलाईट टेलिकम प्रा.लि.	१४६,३१९	१४९,७०८	१४९,६९८	-१०	-०.०१
स्मार्ट टेलिकम प्रा.लि.	३११,२२७	५७६,५०३	७५३,२५४	१७६,७५१	३०.६६
अन्य	१,७४२	१,७४२	१,७४२	०	०.००

श्रोत: नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण/नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड

* प्रथम आठ महिनाको

राष्ट्रिय सूचना आयोग

११.३२ नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा २७ ले प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने वा पाउने हक हुनेछ भनि सूचनाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरी मानव अधिकारको रूपमा नागरिक हकको प्रत्यभूति गरेको छ ।

यसले सूचना संस्कृति निर्माण गर्न प्रवर्धनात्मक अभियान र कार्यक्रमको समन्वय र सञ्चालन गर्नुका साथै सूचना माग गर्ने पक्ष, सूचना प्रवाह गर्नुपर्ने पक्ष र सूचनाको हकका लागि वकालत गर्ने नागरिक संघ संस्था एवं सरकारका विभिन्न निकाय बीच सन्तुलनकारी र समन्वयकारी सम्बन्धका लागि नेतृत्वदायी भूमिका खेल्दै आइरहेको छ ।

छापा सञ्चार (सूचना सम्प्रेषण)

११.३३ सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय अन्तर्गत सूचना विभाग, गोरखापत्र संस्थान, राष्ट्रिय समाचार समिति (रासस) र प्रेस काउन्सिल नेपालले छापा सञ्चारमाध्यमबाट सूचना सम्प्रेषणको काम गरिरहेका छन् । गोरखापत्र संस्थानले नयाँ नेपाल निर्माण अभियान अन्तर्गत विभिन्न ३० वटा राष्ट्रिय भाषामा समाचार लेख रचना आदि प्रकाशन गर्दै आएको छ ।

तालिका ११ (ट) : सूचना विभागबाट सम्पादित कार्यको तुलनात्मक तथ्याङ्क

शीर्षक	आर्थिक वर्ष				कैफियत
	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*	
मिट द प्रेस	३९ पटक	४० पटक	३४	१६	
नेपाल द्वैमासिक	६ पटक	५ पटक	६	४	प्रकाशन
नेपाल परिचय		५०० प्रति	१००० प्रति	अंग्रेजी अनुवाद प्रेसमा पठाइएको	,,
क्यालेण्डर	५५०० प्रति	५५०० प्रति	५५०० प्रति		,,
डायरी	२५०० प्रति	२५०० प्रति	२५०० प्रति		,,
मिडिया डाइरेक्टरी	३००० प्रति	३००० प्रति	३००० प्रति		,,
आधारभूत पत्रकार प्रशिक्षण	१३० जना	६ पटक	४ पटक		
पत्रकार सेवाकालीन तालिम		२५ जना	३० जना		

शीर्षक	आर्थिक वर्ष				कैफियत
	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*	
दृष्टिविहीनहरूका लागि रेडियो उद्घोषण तालिम	२५ जना	२५ जना	२५ जना	२५ जना	
फोटो पत्रकार तालिम			३० जना		
पत्रकार अन्तरक्रिया कार्यक्रम	५ जिल्लामा	६ जिल्लामा	५ पटक	४ पटक	
औपचारिक समारोहको तस्वीर छायाङ्कन	२३ पटक	२० पटक	५४ पटक	८० पटक	
राष्ट्रिय पर्व तथा सरकारी कार्यक्रममा पत्रकार समन्वय	१७ पटक	१३ पटक	१० पटक	८ पटक	
लोककल्याणकारी विज्ञापन र सोको भुक्तानी	९ करोड	९ करोड ९१ लाख	९ करोड ९१ लाख	६ करोड ५० लाख	
स्थायी पत्रपत्रिका दर्ता	१४६	१५६	१८०	६६	
अस्थायी पत्रपत्रिका दर्ता	५१०	५५७	४५८	२०८	
प्रेस प्रतिनिधि प्रमाणपत्र वितरण	५०८	९८७	१९४	६६१	
प्रेस प्रतिनिधि प्रमाणपत्र नवीकरण	२०६८	२२३२	२०९	१६४८	

श्रोत: सूचना विभाग

* २०७० चैत्र मसान्तसम्म

तालिका ११ (ठ) : विभिन्न जिल्लाहरूमा दर्ता भएका पत्रपत्रिकाहरूको विवरण

किसिम	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७० चैत्र मसान्त
दैनिक	३९९	४२६	५८२	५९९
अ.साप्ताहिक	२०	२४	३३	३४
साप्ताहिक	२०८६	२२१३	२५३६	२५९४
पाक्षिक	३९२	४०८	४३२	४४२
मासिक	१८६८	१९८१	२०१४	२०६१
द्वैमासिक	२२९	२३७	३३७	३४१
त्रैमासिक	४९५	५१८	५६४	५७८
चौमासिक	२६	२९	३१	३१
अ.वार्षिक	६८	७२	७८	८०
वार्षिक	८२	८३	८३	८७
जम्मा	५६६५	५९९१	६६९०	६८४७

श्रोत: सूचना विभाग

तालिका ११ (ड) : भाषागत रूपमा दर्ता भएका पत्रपत्रिकाको विवरण

भाषा	आर्थिक वर्ष			
	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
नेपाली	४०६७	४२७५	४६१३	४६८५
अंग्रेजी	४२७	४५७	४७०	४८३
नेपाली/अंग्रेजी	९९०	१०३०	११५०	१२१०
नेवारी	३३	४३	४३	४३
संस्कृत	२	२	४	५
हिन्दी	२१	२४	२८	३०
मैथिली	२१	२७	४०	४४
भोजपुरी	६	८	९	९
उर्दु	४	४	७	८
तिब्बती	२	२	३	३
थारु	९	९	१२	१३
लिम्बु	२	२	३	३
डोटेली	२	२	४	४
तामाङ्ग	६	८	९	१०
राई	०	०	२	२
अन्य	२८१	२८८	२९३	२९५
कुल	५८७३	६१८१	६६९०	६८४७

स्रोत: सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय ।

* २०७० चैत्र मसान्तसम्म

विद्युतीय सञ्चारसेवाहरू

११.३४ टेलिभिजन प्रसारण सेवा: सरकारी सञ्चारमाध्यमको रूपमा रहेको नेपाल टेलिभिजनका दुइवटा च्यानलहरू नेपाल टेलिभिजन र NTV Plus रहेका छन् । नेपाल टेलिभिजनको प्रसारण पहुँच जनसंख्याको आधारमा ७२% र भौगोलिक आधारमा ५२% भू-भागमा प्रसारण पहुँच रहेको छ । नेपाल टेलिभिजनको दोश्रो च्यानल NTV Plus को प्रसारण पहुँच जनसंख्याको आधारमा ४०% र भौगोलिक आधारमा ३० % भू भागमा प्रसारण पहुँच रहेको छ । नेपाल टेलिभिजन र NTV

Plus (IPTV/Internet को माध्यम) बाट विश्वका विभिन्न ११६ मुलुकमा हेर्न सकिन्छ ।

११.३५ **रेडियो नेपाल:** रेडियो नेपालको प्रसारण पहुँच जनसंख्याको आधारमा ८८ प्रतिशत र भौगोलिक आधारमा ७१ प्रतिशत पुगेको छ । त्यस्तै, रेडियो नेपालको एफ. एम. प्रसारणको पहुँच जनसंख्याको आधारमा ४५ प्रतिशत र भौगोलिक आधारमा ३५ प्रतिशत रहेको छ ।

मुद्रण सेवा

११.३६ मुद्रण विभागबाट नेपाल राजपत्र, अध्यागमन विभाग र वैदेशिक रोजगार विभागका स्टिकर, राष्ट्रिय योजना आयोग एवं अर्थ मन्त्रालयका विभिन्न पुस्तक र प्रतिवेदन लगायत अन्य कागजात छपाइ कार्य भै रहेको छ । वि.सं. २००८ सालदेखि हालसम्म प्रकाशित राजपत्रहरुको विद्युतीय अभिलेखिकरण कार्य भै रहेको छ ।

राष्ट्रिय समाचार समिति

११.३७ रा.स.स. ले Intranet/Internet को माध्यमबाट र अझ सजिलोको लागि इमेल मार्फत समाचार आफ्ना सेवाग्राहीहरुलाई उपलब्ध गराउने नीति बनाएको छ । सेवालाई विविधीकरण गर्न फोटो सेवा, डेडिकेटेड फिडरको व्यवस्थाका साथै एफ. एम. का सेवाग्राहीहरुलाई सहयोग गर्न भ्वाईस क्लिप सेवा उपलब्ध गराइएको छ । रा.स.स. को सिक्का निष्काशन र रा.स.स.को हुलाक टिकट प्रकाशन भएको छ । राष्ट्रिय समाचार समिति ऐन, २०१९ मा समयानुकूल परिमार्जन गर्न विशेषज्ञहरुबाट राय सुझाव प्राप्त गरिएको छ । रा.स.स. को आय आर्जनमा वृद्धि गर्न भौतिक सम्पत्तिलाई लिजमा दिने गरिएको छ ।

चलचित्र क्षेत्र

११.३८ यस क्षेत्रको मुख्य नीतिमा चलचित्रको विकास तथा प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक अध्ययन अनुसन्धान गर्ने गराउने र निजी क्षेत्रलाई स्तरीय चलचित्र निर्माण तथा प्रदर्शनका लागि प्रोत्साहित गर्ने, चलचित्र व्यवसायीहरुबीच समन्वय कायम गर्ने, राष्ट्रको मौलिक कथा, कला, संस्कृति, भाषा, साहित्यलाई चलचित्रमार्फत प्रवर्द्धन गर्ने, चलचित्रको विकास तथा प्रवर्द्धन गर्न यसका स्रष्टा

सर्जक तथा साधकहरूलाई पुरस्कृत एवं सम्मानित गर्नुका साथै नेपाललाई आकर्षक अन्तर्राष्ट्रिय चलचित्र केन्द्रको रूपमा विकास गर्ने रहेको छ ।

चुनौती र समस्याहरू

- ११.३९ राष्ट्रिय गौरवका आयोजना मध्ये पोखरा विमानस्थल र निजगढ विमानस्थल निर्माणको कार्यान्वयन प्रक्रिया आरम्भ हुन सकेको छैन भने भगवान गौतम बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी र पवित्र धाम पशुपति नाथको गुरुयोजना कार्यान्वयन अवधि लम्बिने क्रममा रहेको छ ।
- ११.४० राष्ट्रिय ध्वजावाहकको अन्तर्राष्ट्रिय उडानको निमित्त जहाजको अभावले नेपालको यात्रा लागत उच्च हुनुका साथै अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटकीय बिन्दुहरूसम्म सिधा सम्पर्कको अभावमा पर्यटक संख्यामा गुणात्मक वृद्धि हुन सकेको छैन ।
- ११.४१ सञ्चार क्षेत्रमा उपलब्ध अत्याधुनिक प्रविधिको कारण हुलाक सेवामा पत्रको आदानप्रदानमा कमी आएपछि हुलाक सेवाको विविधीकरणमा ध्यान पुर्‍याउन सकिएको छैन। दूरसञ्चार र चलचित्र क्षेत्रमा उल्लेखनीयरूपमा संख्यात्मक वृद्धि भएतापनि गुणात्मक वृद्धि हुन सकेको छैन । राष्ट्रिय सञ्चारमाध्यमको रूपमा गोरखापत्र, नेपाल टेलिभिजन र रेडियो नेपालले राष्ट्रिय दायित्वको रूपमा विभिन्न भाषाभाषीको समाचार तथा कार्यक्रमहरू प्रकाशन/प्रसारण गर्नुपरेको कारणले यी संस्थाहरूको आर्थिक दायित्व बढेको छ । तर सरकारी कार्यक्रम र विज्ञापनमा निजी एफ.एम., टेलिभिजन तथा छापामाध्यमहरूको समेत सहभागिता भएको कारणले राष्ट्रिय प्रसारण संस्थाहरू मर्कामा परेका छन् ।
- ११.४२ देशको विविधतापूर्ण भौगोलिक अवस्थितिका कारण नेपाल टेलिभिजनको राष्ट्रिय प्रसारण र एन्.टि.भी.प्लसको भू-सतही प्रसारण विस्तार कार्य चुनौतिपूर्ण बनेको छ । निजी क्षेत्रमा खुलेका टेलिभिजन च्यानलहरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्दै राष्ट्रिय प्रसारणको भूमिका निर्वाह गर्दै अघि बढ्नु नेपाल टेलिभिजनका लागि थप चुनौति रहेको छ । नेपाल टेलिभिजनको कार्यक्रम उत्पादन, सम्पादन र प्रसारण Analog System लाई सन् २०१७ सम्ममा Digital System ले प्रतिस्थापन गर्नुपर्ने भएको हुँदा सो को लागि नेपाल टेलिभिजनले आन्तरिक स्रोतबाट एकैचोटि Digital Switch Over गर्न चुनौतिपूर्ण रहेको छ ।

११.४३ गोरखापत्र संस्थान, रासस, रेडियो नेपाल जस्ता संस्थान/समितिहरूसँग विभिन्न स्थानमा रहेका जग्गाको व्यवसायिक प्रयोग गरी आय बढाउनु आवश्यक रहेको छ। रेडियो नेपाल, गोरखापत्र संस्थान, रासस, नेपाल टेलिभिजन जस्ता संस्थाका आ-आफ्नै स्ट्रीन्जर समाचारदाताहरू रहेकोले तिनीहरूलाई एकीकृत रूपमा कार्य गर्ने व्यवस्था मिलाई खर्च न्यूनीकरण गर्नु आवश्यक रहेको छ ।

१२. सुशासन, सामान्य प्रशासन, शान्ति तथा पुनःनिर्माण

सुशासन

- १२.१ सुशासन स्थापना राज्यको गन्तब्य वा आदर्श हो । सुशासन स्थापनाको लागि राज्यका केन्द्रीय देखि स्थानीय तहसम्मका निकायहरूले राज्यले लिएको नीति, उद्देश्य र प्राथमिकतामा रही आ-आफ्नो क्षेत्र र तहवाट कार्यसम्पादन गर्दै आएका छन् । सार्वजनिक प्रशासनलाई समयानुकूल, गतिशिल, जनउत्तरदायी र परिणाममुखी बनाई सुशासन र पारदर्शीता कायम गर्दै जनताको आकांक्षा अनुरूप सेवाको गुणस्तर र प्रभावकारीता अभिवृद्धि गर्ने सन्दर्भमा नेपाल सरकारले सुशासन (व्यवस्थापन तथा संचालन) ऐन, २०६४ र नियमावली, २०६५ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ निजामती सेवा ऐन, २०४९ नियमावली, २०६४ सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ नियमावली, २०६४ सम्पत्ति शुद्धीकरण ऐन, २०६४ नियमावली, २०६६ बिकेन्द्रीकरण ऐन, २०३९ नेपाल सरकार कार्य बिभाजन नियमावली, २०६९ गुनासो व्यवस्थापन निर्देशिका, २०६६ क्षतिपूर्ति सहितको नागरीक वडापत्र, २०७० तथा अन्य बिभिन्न किसिमका क्षेत्रगत ऐन, नियम, नीति, निर्देशिकाको तर्जुमा गरी कार्यसम्पादन गर्दै आएको छ । यसैगरी, आवधिक योजना र सालबसाली बजेटले पनि सुशासन र सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी तुल्याउने कुरामा जोड दिएका छन् ।
- १२.२ नेपाल सरकारले प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयलाई सुशासनको नेतृत्वदायी भूमिका प्रदान गरेको छ । यसैगरी, संसदको सार्वजनिक लेखा समिति, महालेखा परिक्षकको कार्यालय, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, सर्वोच्च अदालत, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र, राजस्व अनुसन्धान विभाग, सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग तथा नेपाल सरकारका अन्य विषयगत मन्त्रालय, विभाग र कार्यालयहरू शान्ति, सुशासन तथा सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी तुल्याउन क्रियाशील रहदै आएका छन् ।
- १२.३ निजामती सेवालाई स्वच्छ, प्रतिस्पर्धी, पारदर्शी, परिणाममुखी र समावेशी बनाई जनताको आवश्यकता र आकांक्षाप्रति संवेदनशील एवं आफ्नो कार्यको निम्ति उत्तरदायी, सक्षम एवं संघीयता र बिकेन्द्रीकरणका आधारभुत मूल्य अनुकूल, अनुशासित र विधिसम्मत ढंगले काम गर्ने, स्पष्ट कार्य जिम्मेवारी भएको क्षेत्र बनाउने उद्देश्य लिइएको छ । सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई स्वच्छ, पारदर्शी र

प्रभावकारी बनाउने र विद्युतीय शासन पद्धति तथा प्रक्रियालाई क्रमशः लागू गर्दै जाने नीति र कामका आधारमा दण्ड पुरस्कार दिने, कर्मचारीहरूको नियुक्ति, पदस्थापना, सरुवा, बढुवा तथा तलब सुविधालाई पूर्वानुमानयोग्य, विधिसम्मत र उत्प्रेरणाका आधारभूत मान्यता अनुरूप बनाउने रणनीतिहरू रहेका छन् । सो अनुसार विद्युतीय शासन सम्बन्धी निर्देशिका तर्जुमा र कार्यान्वयन, निजामती कर्मचारीको तालिमको पाठ्यक्रममा समयानुकूल सुधार, प्रशासनिक संगठन र दरबन्दीमा सुधार, नियुक्ति, पदस्थापना, पूर्वानुमानयोग्य सरुवा, बढुवा, प्रशिक्षण तथा तलब सुविधा, कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली लागू गर्ने कार्यहरू भएका छन् ।

१२.४ निजामती सेवामा विविधिकरणको प्रयत्नलाई सहज बनाई लक्षित वर्ग एवं नीति निर्माण कार्यमा मद्दत पुऱ्याउन, निजामती सेवालाई विविधतायुक्त बनाउन लागू भएको समावेशी नीतिबाट लक्षित वर्गले वास्तविक रूपमा लाभ लिनसक्ने वातावरण सिर्जना गर्न सघाउन र विद्यमान प्रणालीको गुणात्मक र संख्यात्मक विश्लेषण गर्न सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा निजामती सेवामा समावेशीकरण सहयोग केन्द्र स्थापना भएको छ । सुशासन र कानूनी राज्यको अवधारणा अनुसार कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन विद्यमान ऐन तथा नियममा समय सापेक्ष सुधार एवं परिमार्जन भएका छन्, जसबाट कार्यसम्पादनमा सहजता आएको छ ।

१२.५ विकास व्यवस्थापनलाई नतिजामूलक एवं प्रभावकारी बनाउन विकास नतिजाका लागि व्यवस्थापन (Managing for Development Results-MfDR) को अवधारणालाई विभिन्न तहमा संस्थागत गर्ने प्रयास भइरहेको छ । यस अवधारणालाई भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, शिक्षा मन्त्रालय, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, कृषि विकास मन्त्रालय एवं ऊर्जा मन्त्रालय र अन्तर्गतका केही विभागहरूमा समेत लागू गरिएको छ । यसक्रममा ती निकायहरूको व्यवसायिक योजना तयार भएका छन् । यसैगरी यही अवधारणा अनुरूप ती निकायहरूमा नतिजामा आधारित बजेट प्रणाली (Result-Based Budget) लाई पनि लागू गर्ने प्रयास गरिएको छ । यसका अतिरिक्त तेह्रौं आवधिक योजनाका लागि शिक्षा, कृषि, स्वास्थ्य, वन, स्थानीय विकास, पूर्वाधार, खानेपानी ऊर्जा र वातावरण क्षेत्रहरूको नतिजा खाका (Result Framework) तयार गर्ने कार्य भएको छ ।

१२.६ बजेट प्रक्रियालाई बढी वस्तुपरक एवं आबधिक योजनासँग अन्तर सम्बन्धित गराउने उद्देश्यले मध्यावधि खर्च संरचनालाई नतिजामूलक बनाउन कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूको नतिजालाई विषय क्षेत्रगत नतिजासँग आबद्ध गराउने कार्यमा जोड दिईएको छ । कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूको कार्यान्वयनमा जवाफदेहीता प्रवर्धन गर्न एवं तिनीहरूको सफलताको सुनिश्चितताका लागि आर्थिक वर्ष २०६९/७० देखि राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूमा कार्यसम्पादन करार (Performance contract) को अवधारणालाई अवलम्बन गरिएको छ । यसले कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूको सफलताको स्तर अभिवृद्धि गर्नेछ ।

अनुगमन प्रणाली सुधार

१२.७ समष्टिगत रूपमा अनुगमन प्रणालीलाई नतिजामा आधारित बनाउन विगत केही वर्षदेखि थालिएको प्रयास जारी छ । आवधिक योजनाले राखेका उद्देश्य तथा लक्ष्यहरू हासिल गर्नका लागि सम्बन्धित नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूको अनुगमनलाई नतिजामूलक बनाउन जरूरी हुन्छ । यस तथ्यलाई मनन गरी नतिजा सूचकहरूको परिमार्जन तथा ती सूचकहरूको मापनका लागि चाहिने सूचनाका स्रोतहरूलाई भरपर्दो र व्यवस्थित गर्ने प्रयास स्वरूप कार्य सम्पादन सूचकहरू (Performance indicators) सहितको अनुगमन खाका (Monitoring Framework) को तयारी कार्यले यस आर्थिक वर्षमा पनि निरन्तरता पाएको छ ।

१२.८ कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूको अनुगमनलाई सरल, पारदर्शी एवं व्यवस्थित गर्नका लागि हाल प्रयोगमा रहेका अनुगमन तथा मूल्यांकनसम्बन्धी विभिन्न निर्देशिका, कार्यविधि तथा फारामहरूलाई परिमार्जन समेत गरी एकिकृत अनुगमन तथा मूल्यांकन दिग्दर्शनको मस्यौदा तयार भएको छ । यो नयाँ दिग्दर्शन तयार गर्दा मन्त्रालय, विभाग लगायतका केन्द्रीय स्तरका निकायहरू र विकास साझेदारहरूको समेत प्रतिक्रिया तथा सुझावहरू लिइएको थियो । यसले सबै सरकारी निकायहरूबाट हुने अनुगमन तथा मूल्यांकनलाई वस्तुपरक, भरपर्दो र व्यवस्थित बनाउने अपेक्षा राखिएको छ ।

१२.९ अनुगमन तथा मूल्यांकनमा आधुनिक सूचना प्रविधिको प्रयोग अभिवृद्धि गर्न आयोजनाको आधारभूत तथ्यांक तथा स्थिति विवरण फारामका आधारमा सफ्टवेयर विकास गरी वार्षिक प्रगति अनलाइन मार्फत पठाउन सकिने व्यवस्था

गरिएको छ । यसले तथ्यांकहरूको संकलन र विश्लेषणमा सूचना प्रविधिको प्रयोग बढाउनेछ ।

१२.१० कार्यक्रम तथा आयोजना कार्यान्वयनको क्रममा विभिन्न सरोकारवालाहरू (Stakeholders) एवं सर्वसाधारण जनताको अनुभूति तथा पृष्ठपोषणले कार्यक्रम/आयोजनाहरूको सफल कार्यान्वयनमा ठूलो योगदान पुऱ्याउन सक्ने भएकोले सहभागितामूलक अनुगमन व्यवस्थालाई अंगिकार गर्नुका साथै सामाजिक जवाफदेहिता प्रवर्धन गर्न सार्वजनिक सुनवाई तथा सामाजिक लेखापरीक्षणको व्यवस्थालाई संस्थागत गर्ने गरी नयाँ दिग्दर्शनमा व्यवस्था गरिएको छ ।

१२.११ अनुगमन तथा मूल्यांकन सम्बन्धी कार्य प्राविधिक प्रकृतिको समेत भएकाले यसमा काम गर्ने जनशक्तिको क्षमता विकासका लागि यस सम्बन्धी कार्य गर्ने कर्मचारीहरूलाई नतिजामूलक व्यवस्थापन तथा अनुगमन मूल्यांकनसम्बन्धी तालिम प्रदान गरिएको छ । अनुगमन तथा मूल्यांकनको सर्वोच्च निकायको रूपमा सम्माननिय प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा रहेको राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समिति (MDAC) का बैठकहरू बसी केही नीतिगत विषयहरू र आयोजनाले कार्यान्वयन क्रममा भोगिरहेका समस्याहरू समाधान गर्न विभिन्न निर्णयहरू लिएको छ । यसैगरी मन्त्रालय स्तरका विकास समस्या समाधान समितिहरूमा पनि समयमै प्रगति समीक्षा र समस्याहरू समाधान हुने प्रक्रियाले थप गति पाएको छ ।

स्थानीय सुशासन

१२.१२ सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको नेतृत्व तथा दातृ निकायहरूको संयुक्त सहयोगमा सन् २००८ देखि सञ्चालन भएको स्थानीय स्वायत्त शासन तथा सामुदायिक विकास कार्यक्रम २०६९ सालमा प्रथम चरण सम्पन्न भई चालु आर्थिक वर्ष देखि दोश्रो चरण सुरु भएको छ । दोश्रो चरणको कार्यक्रम आर्थिक वर्ष २०६९/७० देखि २०७३/७४ सम्म सञ्चालन हुनेछ । यस कार्यक्रममा संयुक्त राष्ट्रसंघ अन्तर्गतका विकास साझेदार निकायहरू (Multilateral : ADB, World Bank, European Union; Bilateral : DFID, Government of Denmark, GIZ, JICA, Government of Norway, SDC, USAID, Government of Finland; UN Agencies: UNCDF, UNICEF, UNDP, UNFPA, UN Women, UNV) को सहयोग रहेको छ । देशका सबै जिविस, नपा र गाविसमा लागू भएको यो कार्यक्रम स्थानीय निकाय, सामुदायिक तथा गैह्र

सरकारी संस्था मार्फत कार्यान्वयन गरिएको छ । यस कार्यक्रमको लक्ष्य स्थानीय सुशासन तथा सामुदायिक विकास मार्फत गरिबी न्यूनीकरणमा योगदान पुऱ्याउने रहेको छ । कार्यक्रमबाट नागरिक र समुदायले स्थानीय सरकारलाई उत्तरदायी र जवाफदेही बनाएको हुने, स्थानीय निकायहरू जनताको माग प्रति संवेदनशील भएको हुने, सबै नागरिकहरूलाई स्थानीय सेवाहरू प्रभावकारी ढंगले प्रदान गरेको हुने तथा निक्षेपण, स्थानीय सरकार स्थानीय सुशासन एवं स्थानीय सेवा सम्बन्धी नीति र संस्थागत ढाँचामा सुधार भएको हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

१२.१३ स्थानीय निकायको भूमिका र साखलाई उच्च पाउँ, पारदर्शिता, जवाफदेहिता र जनसहभागिता अभिवृद्धि गर्दै, प्रभावकारी सेवा प्रवाहको माध्यमद्वारा स्थानीय स्तरमा जनतालाई आफ्नो नजिकको जिम्मेवार र जवाफदेही सरकारको प्रत्याभूति दिन र समग्र स्थानीय निकायमा सुशासन कायम गर्न प्रतिवद्धता पत्र, २०६९ जारी गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । स्थानीय निकाय स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०६९, शासकीय तथा आर्थिक सुधारको तत्कालिन कार्ययोजना, २०६९ कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । यी व्यवस्थाहरूको अतिरिक्त गाउँ विकास समिति सचिवहरूले सुरक्षाको कारण देखाई आफ्नो कार्यस्थलमा नबसी जिल्ला सदरमुकाम वा सुगम स्थानमा केन्द्रित भई बसेकोमा तोकिएको गाउँ विकास समिति कार्यालयमै रही काम काज गर्न प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्यले प्रति गाउँ विकास समिति मासिक रु. १ हजार ५ सय का दरले प्रोत्साहन भत्तालाई निरन्तरता दिइएको छ ।

१२.१४ मन्त्रालयले स्वीकृत Initial Environmental Examination (IEE) प्रतिवेदनको कार्यान्वयनमा प्रभावकारीता ल्याउन आर्थिक वर्ष २०६७/६८ देखि त्रिभुवन विश्वविद्यालय र काठमाडौं विश्वविद्यालयका वातावरण विभागसँग समझदारी पत्र (MOU) मा हस्ताक्षर गरी सालबसाली रुपमा वातावरण विषयका विद्यार्थी एवं शिक्षकहरूको संलग्नतामा तेस्रो पक्ष अनुगमनलाई संस्थागत गर्दै आएको छ। चालु आर्थिक वर्षको बैशाख महिनासम्ममा यी दुवै विश्वविद्यालयबाट चुरे क्षेत्रका विभिन्न ९ जिल्लाको ढुङ्गा, गिट्टी तथा बालुवा संकलन/उत्खनन् सम्बन्धी IEE प्रतिवेदनको अनुगमन सुरु गरिएको छ । स्थानीय निकायद्वारा सञ्चालित कार्यक्रमहरू नतिजामूलक बनाउन नतिजामूलक अनुगमन सूचकहरू स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । स्थानीय निकायहरूको अनुगमन

तथा निरीक्षण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन नियमित रूपमा अनुगमन कार्य भैरहेको छ । त्यसै गरी ठेक्कापट्टा प्रकृत्यालाई व्यवस्थित एवं मर्यादित बनाउन जिल्ला विकास समिति र नगरपालिकाहरूमा E-bidding को प्रकृया प्रारम्भ भएको छ । स्थानीयस्तरमा गरिबी अनुगमन सूचकहरूको मापन गरी आयोजना र कार्यक्रमको कार्यान्वयन, स्रोतको उपलब्धता र उपयोग, प्रभाव/असरको अनुगमन गर्न ७५ वटै जिल्ला विकास समितिहरूमा जिल्ला गरिबी अनुगमन तथा विश्लेषण प्रणाली (DPMAS) लागू गरिएको छ ।

सामान्य प्रशासन तथा सेवा प्रवाह

१२.१५ मूलुकको सार्वजनिक सेवाप्रवाह संचालन गर्ने निजामती सेवाको गठन, सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको स्थापना संवत् २०३७ सालमा भएको हो । निजामती सेवा ऐन, २०४९, नियमावली २०६४ को मर्म र उद्देश्यअनुरूप यो मन्त्रालयले आफ्ना क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । मन्त्रालय मातहत एक विभागको रूपमा निजामती कितावखाना रहेको छ, जसको मुख्य जिम्मेवारी निजामती कर्मचारीको अभिलेख व्यवस्थित र अध्यावधिक गर्नु हो । त्यसैगरी निजामती कर्मचारीहरूको तालिम प्रदायक संस्थाको रूपमा नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान र कर्मचारी प्रशिक्षण प्रशिष्ठान यसका सम्बद्ध निकायको रूपमा रहेका छन् । निजामती कर्मचारीहरूको स्वास्थ्य उपचारको लागि निजामती कर्मचारी अस्पतालको स्थापना भई निजामती कर्मचारी तथा जनसाधारणलाई समेत स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराई आएको छ ।

१२.१६ विद्यमान संगठन संरचनामा मन्त्रालय अन्तर्गत तीन महाशाखा र पुस्तकालय सहित १३ वटा शाखाहरू रहेका छन् । कर्मचारी प्रशासन महाशाखाले नीति नियमका अतिरिक्त कर्मचारीहरूको नियुक्ति, पदस्थापना, सरुवा, वढुवा सम्बन्धि कार्य सम्पादन गर्दछ । योजना तथा जनशक्ति विकास महाशाखाले मन्त्रालयको आन्तरिक व्यवस्थापन, मन्त्रालयको योजना, वार्षिक कार्यक्रम, बजेट तर्जुमा, अनुगमन तथा मुल्यांकनको साथै जनशक्ति विकास सम्बन्धी कार्यहरू सम्पादन गर्दै आईरहेको छ । त्यसैगरी प्रशासन सुधार महाशाखा अन्तर्गत व्यवस्थापन परीक्षण, कर्मचारी कल्याण, O&M सम्बन्धी कार्यहरू सम्पादन रहेका छन् ।

सम्बन्धित क्षेत्रको अद्यावधिक तथ्यांक तथा सूचकांकको तुलनात्मक विश्लेषण

निजामती किताबखाना

१२.१७ सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको विभागको रुपमा रहेको निजामती किताबखाना सम्पूर्ण निजामती कर्मचारीहरुको ब्यक्तिगत विवरण राख्ने केन्द्रीय निकाय हो। यसले कर्मचारी सम्बन्धी विवरण उपलब्ध गराउनुका साथै सेवाबाट अलग भएका कर्मचारीहरुलाई निवृत्तभरण तथा उपदान जस्ता सुविधाहरु प्रदान गर्ने कार्यमा प्रमुख भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

तालिका १२ (क) : निजामती कर्मचारी बिबरण

क्र.सं.	विवरण	आर्थिक वर्ष		
		२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
१	निजामती सेवामा कार्यरत कर्मचारी	७९,४७२	७९,८०२	७९६५३
	काठमाण्डौ उपत्यका भित्र	१९,५०४	१९,६४४	२१५५०
	काठमाण्डौ उपत्यका बाहिर	५९,९६८	५९,८८५	५८१०३
	अधिकृत	१५,८८८	१६,७११	१४५०१
	सहायक	४२,२३३	४१,६९६	४४८३५
	श्रेणीबिहीन	२१,३५१	२१,०८२	२०३१७
२	सिटरोल दर्ता	२,२५२	१,८५१	१५५५
३	सेवा निवृत्त कर्मचारी	२,५१६	१,६१२	१८२४
४	उपदान	२१९	१०१	९३

* पहिलो आठ महिनाको मात्र ।

स्रोत : निजामती किताबखाना ।

निजामती कर्मचारी अस्पताल

१२.१८ निजामती कर्मचारी, तिनका परिवार एवं सर्वसाधारण समेतलाई छिटोछरितो, सुलभ र गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्ने उद्देश्य सहित स्थापना भई संचालनमा रहेको यस अस्पतालमा आर्थिक बर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिना सम्ममा ईमर्जेन्सी सेवा, फ्यामिली मेडीसिन, जनरल मेडीसिन, प्रसुती तथा स्त्री रोग, हाडजोर्नी, छालारोग, बालरोग, दन्तरोग, नाक, कान, घाटी रोग, एनेस्थेसिया, रेडियोलोजी सेवा, डाईग्नोस्टिक सेवा जस्ता सेवाहरु पूर्णरुपमा सञ्चालन भएका स्वास्थ्य सेवाहरु हुन । त्यसैगरी मनोरोग, फिजियोथेरापी, परिवार नियोजन सेवा,

क्यान्सर रोग निदान सेवा, खोप सेवा, आखारोग सेवा, हेमाटोलोजी सेवा, कार्डियोलोजी सेवा, डेकेयर सेवा, न्यूरोलोजी सेवा लगायतका सेवाहरु समेत यस अस्पतालबाट नियमित रुपमा सञ्चालन हुदै आएका छन् ।

**तालिका १२ (ख) : निजामती कर्मचारी अस्पतालबाट प्रदान भएका सेवाहरुको बिबरण
(आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा)**

क्र. स.	महिना	सेवाग्राही	ओ.पि. डी.	ल्याब टेष्ट	एक्सरे सेवा	आक स्मिक सेवा	यू.एस. जी.सेवा	इण्डो स्कोपी	अप्रेसन	सी. टी. स्क्यान	भर्ना भई उपचार गराउने
१	श्रावण	निजामती	७०१६	१६९३४	७५९	१६३	६००	३७	११३	१००	१२४
		सर्वसाधारण	१६०३९	३५१२४	२२५७	११५६	१६२८	६९	३३९	४१४	४९७
२	भाद्र	निजामती	५७५२	१५०६४	७१४	१४९	५१६	२७	१०५	८२	११७
		सर्वसाधारण	१३४२९	३०७९०	१९३९	१२३९	१३१८	७४	३०४	५७१	४६४
३	आश्विन	निजामती	४५३४	१२०३२	५६३	११६	३८१	३६	८१	६५	११४
		सर्वसाधारण	१०६२८	२५६९१	१७१०	१११८	११९४	५१	२६०	५०८	४००
४	कार्तिक	निजामती	४०३९	१०५९२	५२२	९७	३५३	३३	८३	४९	१०८
		सर्वसाधारण	१००७३	२२७२०	१६७८	८३६	१११२	५३	२५४	५२८	३७६
५	मार्ग	निजामती	४१५४	१२०२०	५४५	११९	४३१	२७	८५	५५	११९
		सर्वसाधारण	१०५७३	२३२८२	१६१८	७९५	११४३	५९	२८१	५०६	४१३
६	पौष	निजामती	४९०३	१२६२१	६६९	१११	५०५	३३	८४	८७	११०
		सर्वसाधारण	१२११२	२८१३९	२०३६	८७५	१३८८	७४	३२७	६८०	४५८
७	माघ	निजामती	४८६५	१३६३०	६४९	१३८	४८१	२३	१००	७६	१२१
		सर्वसाधारण	१२८३८	३००५५	२०४५	९९०	१४६५	६९	३४३	६३४	४४३
८	फाल्गुण	निजामती	५५११	१६४२५	१००	१६३	५२०	५१	९९	९९	१३९
		सर्वसाधारण	१४४८३	३६७०२	२४८०	११९८	१६७२	८७	३२८	७१४	४८३
जम्मा			१४०९४९	३४१८२१	२०२८४	९२६३	१४७०७	८०३	३१८६	५१६८	४४८६

जनशक्ति विकास

१२.१९ सरकारी सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरुको ज्ञान, सीप, क्षमता र दक्षता अभिवृद्धि गर्न हाल करिब १९ वटा तालिम प्रदायक संस्थाहरु कार्यरत छन् । ती संस्थाहरुमा नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान, कर्मचारी प्रशिक्षण प्रतिष्ठान, स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान, राजस्व प्रशासन तालिम केन्द्र, हुलाक प्रशिक्षण केन्द्र, केन्द्रीय सहकारी प्रशिक्षण केन्द्र, परराष्ट्र मामिला अध्ययन प्रतिष्ठान, न्याय सेवा तालिम केन्द्र, राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, नेपाल, राष्ट्रिय स्वास्थ्य तालिम केन्द्र, शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र, कृषि तालिम निर्देशनालय, पशु सेवा तालिम तथा प्रसार निर्देशनालय, पाँच वटा क्षेत्रीय वन तालिम केन्द्रहरु र भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्र रहेका छन् । यी संस्थाहरुले निरन्तर रुपमा आ-आफ्नो क्षेत्रगत वार्षिक कार्यक्रम अनुसार तालिम कार्यक्रमहरु संचालन गर्दै आईरहेका छन् । साथै, सबैको लागि तालिम (Training For All) कार्यक्रम लागू भएपछि यी निकायहरुले वार्षिक कार्यक्रममा समावेश कार्यक्रमको अलावा अन्य थप तालिम कार्यक्रम पनि संचालन गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ ।

तालीका १२ (ग) : नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठानबाट संचालित प्रशिक्षण कार्यक्रमहरुको विवरण

आर्थिक वर्ष.	कार्यक्रम	लक्ष्य		प्रगति	
		कार्यक्रम संख्या	प्रशिक्षार्थी संख्या	कार्यक्रम संख्या	प्रशिक्षार्थी संख्या
२०६७/६८	नियमित	५५	११४०	४५	१०२३
	सशुल्क	०	०	६८	१४६९
	जम्मा	५५	११४०	११३	२४९२
२०६८/६९	नियमित	५९	१३९५	५४	११७७
	सशुल्क	४३	०	४८	११३७
	जम्मा	१०२	१३९५	१०२	२३१४
२०६९/७०	नियमित	५०	१०९५	५०	१०८८
	सशुल्क	५०	१०३७	२६	६९९
	जम्मा	१००	२१३२	७६	१७८७
२०७०/७१*	नियमित	३३	६३५	२९	५४९
	सशुल्क	३१	७१९	१६	४१२
	जम्मा	६४	१३५४	४५	९६१

* प्रथम आठ महिनाको प्रगतिमा आधारित

स्रोत : नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान

बार्षिक कार्यक्रम अनुसारका उपलब्धिहरु

१२.२० आर्थिक बर्ष २०७०/७१ मा निजामती आवासीय विद्यालय धनकुटा स्थापना भई कक्षा संचालनमा आएको, दार्चुलाको कर्मचारी आवास भवनको ७० प्रतिशत निर्माण कार्य सम्पन्न भई सकेको, नेपाल सरकारका सबै मन्त्रालय, सचिवालयहरु, आयोगहरु लगायत अदालत समेत गरी ४१ वटा निकायहरुको O&M सर्वेक्षण कार्य सम्पन्न भएको, निजामती सेवा अध्यादेश, २०६९ बमोजिम बढुवा समायोजन भएका कर्मचारीहरुको व्यवस्थापन कार्य सम्पन्न भएको, सबैको लागि तालिम कार्यक्रमको कार्यान्वयन निर्देशिका तयार भई अन्तिम स्वीकृतिको क्रममा रहेको, विभिन्न १२ वटा जिल्लाहरुमा गुनासो सर्वेक्षण कार्यशाला गोष्ठी सम्पन्न भएको, विभिन्न ८ वटा जिल्लामा निजामती सेवामा युवाहरुलाई आकर्षित गर्ने Persuasive Partnership Programme कार्यक्रम संचालन भएको, करिब १० हजार कर्मचारीको कार्यसम्पादन मुल्याङ्कनहरु कम्प्युटरमा प्रविष्टी भएको र विभिन्न जिल्लाका ९ वटा कार्यालयहरुको व्यवस्थापन परीक्षण कार्य सम्पन्न भएको छ।

समस्या तथा चुनौती

सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

१२.२१ PIS अद्यावधिक नहुँदा सरुवा लगायतका विभिन्न प्रकृतिका निर्णयमा कठिनाई परेको, केन्द्रीय कर्मचारी निकाय (CPA) को भूमिका निर्वाहमा चुनौती खडा भएको, कर्मचारीमा उत्प्रेरणा जगाउन तथा कार्यरत कर्मचारीलाई टिकाउने समस्या, संगठनको आवश्यकतालाई भन्दा बढी व्यक्तिगत स्वार्थलाई हावी गराई दरबन्दी श्रृजना गर्ने प्रस्ताव गर्ने प्रवृत्ति रहेको, व्यवस्थापन परीक्षण गर्ने क्रममा अपेक्षित सूचना र सहयोग प्राप्तमा कठिनाई हुने र प्रतिवेदन कार्यान्वयनमा अप्ठेरो पर्ने गरेको, अभिलेख प्रणाली व्यवस्थित एवं बैज्ञानिक हुन नसकेको, सरुवा व्यवस्थापनमा जटिलता बढ्दै गएको, वैज्ञानिक र सामयिक जनशक्ति योजनाको अभाव यस मन्त्रालयका समस्या तथा चुनौती हुन् ।

निजामती किताबखाना

१२.२२ PIS सफ्टवेयर MIS based मा बनाइएको र यसको Architecture Upgrade नगरिएको हुनाले सिष्टममा थपघट गर्दा समस्या उत्पन्न हुने गरेको, कार्यालयहरूबाट तलवी प्रतिवेदन पारितको लागि समयमै आउने नगरेको, तलवी प्रतिवेदन पारित गराउने काठमाडौं उपत्यकामा भएका करिव ४०० कार्यालयहरू मध्ये आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ३२२ कार्यालयको मात्र पारित भएको, बाँकी कार्यालयहरूले पारित गराउन नल्याएको, नेपाल सरकारको निकायहरूको संरचनामा परिवर्तन भई दरबन्दी व्यवस्थामा थपघट हुँदा यस विभागमा प्राप्त हुनुपर्ने कागजात समयमै प्राप्त नहुने गरेको हुँदा दरवन्दी मिलान गर्न कठिनाई भएको जस्ता समस्याहरू विद्यमान छन् ।

नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान

१२.२३ व्यवसायिक (Professional) जनशक्तिको कमी, अनुत्पादक कर्मचारीको संख्या अधिक, संचालन खर्च बढी भएकोले प्रतिस्पर्धी हुन कठिनाई, विद्यमान भौतिक पूर्वाधारको मर्मत संभार खर्चिलो बन्दै जानु, निजी क्षेत्रसंगको बढ्दो प्रतिस्पर्धा, सेवाग्राहीको बढ्दो अपेक्षा, तालिम कार्यक्रमहरूको प्रभावकारीता अभिवृद्धि र जवाफदेहिता कायम गर्नु प्रतिष्ठानका समस्या तथा चुनौतीहरू रहेका छन् ।

कर्मचारी प्रशिक्षण प्रतिष्ठान

१२.२४ तालिममा सहभागी हुन आउने प्रशिक्षार्थीहरूको आवश्यकता, कार्यक्षेत्र र कार्यालयमा गर्नुपर्ने कामसँग सम्बन्धित समस्या केन्द्रित प्रशिक्षण संचालन गर्न नसकिएको, तालिमको आवश्यकता पहिचान, तालिमको कार्यक्षेत्रमा प्रभावको मूल्यांकन र प्रशिक्षकहरूको क्षमता वृद्धि तथा प्रशिक्षण दिने विषयमा अद्यावधिक गराउने जस्ता पक्षमा बजेट अभाव, बढ्नुका लागि ३० कार्य दिने तालिम अनिवार्य मानिएकोले जिल्लाहरूमा मोबाइल तालिम चलाउन केन्द्रबाट जाने प्रशिक्षकहरूले ३५-४० दिन जिल्लामा बस्नु पर्ने अवस्था रहेको तर उनीहरूको होटेल आवास खर्च सात दिन पछि कम हुँदै जाने र २१ दिन पछि

नदिने सरकारी नियमका कारण जिल्लाहरुमा तालिम सञ्चालन गर्ने कठिनाई भएको, मुलुक e-governance मा प्रवेश गर्ने तयारी गरिरहेको र कर्मचारीहरुलाई सोही अनुसार व्यवहारिक प्रशिक्षण दिनु पर्नेमा प्रतिष्ठान आफैसँग त्यस्तो अनुभवका साथै पर्याप्त कम्प्युटर र आवश्यक उपकरणहरुको अभाव रहेको छ ।

शान्ति तथा पुननिर्माण

१२.२५ विस्तृत शान्ति सम्झौतापछि सुरु गरिएको, शान्ति प्रक्रियालाई सार्थक निष्कर्षमा पुऱ्याउने उद्देश्यले जनआन्दोलनका क्रममा जीवन उत्सर्ग गरेका शहिदहरुको सम्मान, बेपत्ता पारिएकाहरुको खोजी द्वन्द पीडितहरुलाई राहत तथा पुनस्थापना, पुनएकीकरण र संक्रमणकालीन न्याय प्रदान एवं द्वन्दका क्रममा क्षतिग्रस्त भौतिक संरचनाहरुको पुननिर्माण जस्ता विषयहरुलाई प्राथमिकताका साथ अगाडि बढाइएको छ । दिगो शान्तिको प्राप्ती, भेदभाव रहित समतामुलक व्यवहार, राज्यका सबै तहमा सबैलाई समान अवसर उपलब्ध गराउनु प्रमुख चुनौतीको रुपमा रहेको छ । मुलुकमा शान्ति, सुरक्षा, सुव्यवस्था र पुननिर्माण प्रभावकारी तुल्याउन नेपाल सरकारद्वारा चालिएका नीतिगत कदमहरुमा आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्ति सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६३ द्वन्दको कारण विस्थापित व्यक्ति तथा परिवारलाई राहत सुविधा प्रदान गर्ने निर्देशिका, २०६५ शान्ति कोष संचालन (कार्यविधि) नियमावली, २०६५ मृतकका हकदारलाई आर्थिक सहायता प्रदान गर्ने निर्देशिका, २०६५ बेपत्ता पारिएका व्यक्तिका हकदारलाई राहत प्रदान गर्ने निर्देशिका, २०६५ द्वन्दबाट क्षति भएका भौतिक पूर्वाधारहरुको पुननिर्माण/पुनस्थापना तथा शान्तिको लागि विकास कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०६५ नागरिक राहत, क्षतिपूर्ति तथा आर्थिक सहायता सम्बन्धी कार्यविधि, २०६६ स्थानीय शान्ति समिति निर्देशिका, २०६६ सशस्त्र द्वन्दका क्रममा पीडित भएका व्यक्तिलाई रोजगार/स्वरोजगार सेवा संचालन गर्ने निर्देशिका, २०६७ माओवादी सेनाका लडाकुहरुको रेखदेख, नियन्त्रण निर्देशन प्रक्रिया र आचारसंहिता सम्बन्धी निर्देशिका, २०६७ माओवादी सेनाका लडाकुहरुको पुनस्थापना सम्बन्धी निर्देशिका, २०६८ शान्तिको लागि विकास कार्यक्रम संचालन निर्देशिका, २०६८ द्वन्द प्रभावित क्षेत्र विशेष कार्यक्रम

संचालन निर्देशिका, २०६८ माओवादी सेनाका घाइते अपाङ्ग लडाकुहरु, सशस्त्र द्वन्द, ऐतिहासिक जनआन्दोलन र मधेश आन्दोलनका घाइते अपाङ्गहरुका लागि पुनस्थापन एवं हेरचाह निर्देशिका, २०६८ माओवादी सेनाका घाइते अपाङ्ग लडाकुहरु, सशस्त्र द्वन्द, ऐतिहासिक जनआन्दोलनका घाइते अपाङ्गहरुका लागि पुनस्थापन एवं हेरचाह निर्देशिका, २०६८ आमा बाबु गुमाएका बालबालिका पुनर्स्थापन कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०६८ राजनीतिक द्वन्दको क्रममा मृत्युवरण गरेका वा बेपत्ता पारिएका व्यक्तिका परिवारलाई परिचय पत्र प्रदान गर्ने निर्देशिका, २०६९ मनोसामाजिक परामर्श सेवा संचालन सम्बन्धी निर्देशिका, २०७० तथा सशस्त्र द्वन्दबाट प्रभावित बालबालिकाको पुनःस्थापना एवं पुनःएकीकरणका लागि राष्ट्रिय कार्ययोजना कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७० जस्ता नीति, नियम, निर्देशिका तथा कार्यविधिहरु क्रियाशील रहेका छन् ।

१२.२६ शिविर व्यवस्थापनको कार्य सम्पन्न भई मिति २०६९ माघ १ गतेबाट शिविर व्यवस्थापन कार्यालयहरु खारेज भएका छन् । विस्तृत शान्ति सम्झौता बमोजिम सेना समायोजन कार्य सम्पन्न भैसकेको छ । द्वन्दकालमा विच्छेद्याइएका सम्पूर्ण ५३ स्थानको बारुदी सुरुङ्ग र ३४१ स्थानका IED Field हरु नष्ट गर्ने काम सम्पन्न भएको छ । पुनर्निर्माण तथा पुनःस्थापना कार्यक्रम अन्तर्गत द्वन्दको क्रममा क्षति भएका सरकारी संरचनाहरु मध्ये यस अवधिमा १२६ वटा आयोजनाको निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ । द्वन्द प्रभावित क्षेत्र विशेष कार्यक्रम अन्तर्गत १५ वटा आयोजनाहरुको निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ । राहत तथा पुनःस्थापनका कार्यक्रम अन्तर्गत सशस्त्र द्वन्दको क्रममा मारिएका मृतकका हकदारहरुलाई रु १ लाखका एवं विशेष राहत कार्यक्रम अन्तर्गत, रु २ लाखका दरले ७३ जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरुबाट राहत वितरण भइरहेको छ । द्वन्द प्रभावित व्यक्ति तथा परिवारका लागि विभिन्न ४२ जिल्लाहरुमा रोजगार/स्वरोजगार कार्यक्रम सञ्चालन सुरु भएको छ जसबाट ११,७०० द्वन्दपीडितले सिपमूलक तालिम प्राप्त गरेका छन् ।

**तालीका १२ (घ) : राहत, आर्थिक सहायता, पुनर्निर्माण, पुनःस्थापना तथा सेना
समायोजनको अवस्था**

कार्यक्रम	कुल संख्या	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१ को प्रथम आठ महिना	हाल सम्मको जम्मा
मृतकका नजिकका हकदारलाई राहत (रु. १ लाख)	१७,८३१	३३२	२२५	१००	६१	१४३०९
मृतकका नजिकका हकदारलाई राहत (रु. ३ लाख)	१४,८३१		१०,२४९	२४३	२५	१०७०२
सर्वसाधारण मृतकका एकल महिलालाई राहत (रु. २५ हजार)	४,७००	११९२	१६५	५	१४	४४४९
बेपत्ता पारिएका व्यक्तिका हकदारलाई राहत	१,५१७	१०५	१,३८१	४२	१७	१५१७
बेपत्ता पारिएका व्यक्तिका एकल महिलालाई राहत (रु. २५ हजार)	१०००	-	५००	१११	३८	६४९
व्यक्तिगत सम्पत्ति क्षतिको राहत	१६,२००	८२५	३,३४२	१०४५	१०९	९१२४
अङ्गभङ्ग अपाङ्ग भएकालाई आर्थिक सहायता	८,१९१	१,७९४	१,४२०	२९९६	१७५०	७९६०
अपहरणमा परेका व्यक्तिलाई राहत	३,१४२	९९८	१,२४४	९०५	२७९	३१४२
जनआन्दोलनका घाइते (५० प्रतिशत माथि) मासिक वृत्ति	३०	२३	३०	३०	३०	३०
जनआन्दोलन शहिद पारिवारिक वृत्ति	२६	२६	२६	२६	२६	२६
जनआन्दोलनका घाइतेका सन्तानलाई छात्रवृत्ति	२८	२६	२८	३४	३८	३८
शान्ति सम्झौता पश्चातका घटनामा परी मृत्यु हुनेका हकदारलाई राहत	-	२५	३१	२	१	५९
आमाबाबु दुवै गुमाएका टुहुरा बालबालिकालाई आर्थिक सहायता	-	१२१	३४८	५२२	६२०	६२०
५१ प्रतिशत भन्दा बढि अङ्गभङ्ग भएकालाई आर्थिक सहायता	-	७३६	७३६	७३६	७४४	७४४
आन्तरिक रूपमा विस्थापित व्यक्तिलाई आर्थिक सहायता	७९,५५२	-	-	-	-	२५०००
क्षतिग्रस्त भौतिक संरचनाहरूको पुनर्निर्माण	९०००	४८७	२८१	१३	१२६	२८००
रोजगार/स्वरोजगार सेवा प्राप्त गरेको ब्यक्ति	-	-	३०३०	-	११७४०	१४७७०
माओबादी सेनाका पूर्व लडाकुहरूको व्यवस्थापन	१७,०५१			-	-	१७०५१

स्रोत: शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालय

१२.२७ राहत तथा पुनस्थापन इकाईतर्फ, बेपत्ता भएका ६१ जनाका नजिकका हकदारहरुलाई रु ६१ लाख र अङ्गभङ्ग घाइते भएका १ हजार ६ सय जना सम्बन्धित व्यक्तिहरुलाई रु ८ करोड ८२ लाख ३६ हजार निर्देशिका कार्यविधि अनुसार आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउन सम्बन्धित जिल्लामा अख्तियारी पठाई सकिएको छ । पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापना तर्फ १ सय २६ वटा आयोजनाहरु सम्पन्न भएका छन् । द्वन्द्व प्रभावित क्षेत्र विशेष कार्यक्रम तर्फ ४० आयोजनाहरु सम्पन्न भएका छन् । शान्ति कोषको रकमलाई संविधानसभाको दोश्रो निर्वाचन तथा दीगो शान्तिका विषयगत कार्यक्रमहरुमा परिचालन गरिने नीति अनुरूप शान्तिकोष सचिवालय र निर्वाचन आयोग बीच भएको सम्झौतामा उल्लेखित रकमको परिधिभित्र रही निर्वाचन आयोगको माग बमोजिमको रकम आयोगलाई अख्तियारी प्रदान गरिएको र संविधानसभाको दोस्रो निर्वाचन सम्पन्न भइसकेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा तालिम सुरु गरेका ११ हजार ७ सय ४० द्वन्द्व पीडितहरुले तालिम प्राप्त गरेका छन् ।

१२.२८ स्थानीयस्तरमा हुने द्वन्द्वलाई न्यूनीकरणका लागि गठित स्थानीय शान्ति समितिहरुलाई निरन्तरता दिइने नीति अनुरूप स्थानीय शान्ति समितिको क्षमता विकास सम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रमहरु संचालन गर्नका लागि स्थानीय शान्ति समितिबाट कार्यक्रम तर्जुमा गरी मन्त्रालयमा प्राप्त भएका ६८ जिल्लाका कार्यक्रमहरु स्वीकृत गरी पठाइएको र स्थानीय स्तरमा कार्यक्रमहरु समेत संचालन भइरहेका छन् । शान्तिको लागि विकास कार्यक्रम अन्तर्गत सञ्चालित योजनाहरु सम्पन्न गरिने नीतिअनुरूप हालसम्म १५ वटा आयोजनाहरु सम्पन्न भइसकेका छन् । सहसचिव स्तर देखी नेतृत्व मूल्याकन प्रणाली लागू गरी सकिएको साथै नतिजामा आधारीत कार्यसम्पादन प्रोत्साहन लागू गर्न आवश्यक गृहकार्य भइरहेको छ ।

१२.२९ नेपाल सरकारले अबलम्बन गरेको नीति अनुरूप शान्ति तथा पुर्ननिर्माण मन्त्रालयले अवलम्बन गरेको राहत, पुनःनिर्माण तथा पुर्नस्थापना कार्यक्रमको आर्थिक बर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनाको प्रगति बिवरण देहाय बमोजिम रहेको छ ।

तालीका १२ (ड) : राहत तथा पुनःस्थापना (आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिना सम्म)

कार्यक्रम	सम्पन्न परिमाण	बजेट (रु. हजारमा)
व्यक्तिगत सम्पत्तिको क्षतिको आर्थिक सहायता	५५३ जना	२६९४७
अपहरणमा परेका व्यक्तिलाई आर्थिक सहायता	१ जना	२५
बेपत्ता पारिएका व्यक्तिका हकदारलाई आर्थिक सहायता	९ जना	९००
वितरण गरिएको राहत/आर्थिक सहायता पाउनेका विवरण		
अद्यावधिक गर्ने एवं सन्देशमूलक सूचना पत्रिका/संचार माध्यमबाट प्रकाशन (हालसम्मको अद्यावधिक विवरण)	६९५	
विभिन्न जिल्लाहरूको राहत कार्यक्रमको अनुगमन	१० जिल्ला	
मिडिया सहितका सरोकारवालाहरूको सहभागितामा		
५ विकास क्षेत्रमा राहत वितरण प्रक्रिया एवं बेरुजु फछ्छ्यौट सम्बन्धी अनुशिक्षण/अन्तरक्रिया कार्यक्रम	३ विकास क्षेत्र	१५००
वेपत्ता पारिएका व्यक्तिका हकदारलाई आर्थिक सहायता	२१ जना	४२००

स्रोत: शान्ति तथा पुनःनिर्माण मन्त्रालय

तालीका १२ (च) : पुनर्निर्माण तथा पुनःस्थापना (आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिना सम्म)

कार्यक्रम	सम्पन्न परिमाण	बजेट(रु हजारमा)
पुनर्निर्माण तथा पुनःस्थापना तर्फ सम्पन्न भएका आयोजनाहरू	१२६ वटा	२५८४००
द्वन्द्व प्रभावित क्षेत्र विशेष कार्यक्रम तर्फ सम्पन्न भएका आयोजनाहरू	४० वटा	३१७००
शान्तिका लागि विकास कार्यक्रमतर्फ सम्पन्न भएका आयोजनाहरू	१५ वटा	६२२००

स्रोत: शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालय

समस्याहरु तथा चुनौती

१२.३० परिवर्तित सन्दर्भमा मन्त्रालयको कार्यलाई पुनःपरिभाषित गर्नुपर्ने, आफ्नो इकाई कार्यालयहरु नभएकोले विभिन्न कार्यान्वयन निकायसँग समन्वय गर्न र कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न कठिनाई भएको, राहत वितरण सम्बन्धमा निश्चित समय बिन्दु (Cut off date) हुनुपर्ने, लगत संकलन कार्यदलको वैकल्पिक संयन्त्र नभएकोले कार्यक्रम कार्यान्वयनमा कठिनाई परेको, पुनर्निर्माणको लागि माग बमोजिम बजेट विनियोजन हुन नसकेको, द्वन्द्वपश्चात् विभिन्न विदेशी दातृ निकायहरुबाट प्राप्त भएको आर्थिक सहयोग शान्ति कोष मार्फत प्रभावकारी रूपमा उपयोग हुन नसकेको र शान्ति प्रक्रिया सुदृढ गरी दिगो शान्ति कायम गर्न स्थानीय तहमा नै महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने उद्देश्यले गठन गरिएका स्थानीय शान्ति समितिहरुलाई पर्याप्त साधन स्रोत उपलब्ध गराउन नसकिएको जस्ता समस्या तथा चुनौतीहरु शान्ति तथा पुनःनिर्माण मन्त्रालय अन्तर्गत विद्यमान रहेका छन् ।

१३. सामाजिक क्षेत्र

शिक्षा

- १३.१ विकासको मेरुदण्डको रूपमा रहेको शिक्षा क्षेत्रमा आवश्यक लगानी गरी बदलिदो परिस्थिति अनुकूल राष्ट्र विकासमा सक्रिय योगदान गर्न सक्ने मानव संसाधन तयार पार्नु मुलुकको प्रमुख दायित्व हो । यही विषयलाई मनन गरी शिक्षा मन्त्रालय र मातहतका निकायहरु मार्फत शिक्षामा समतामूलक पहुँच विस्तार, गुणस्तर सुधार तथा सक्षमता अभिवृद्धि जस्ता विभिन्न कार्यक्रमहरु संचालन हुँदै आएका छन् । यसै सिलसिलामा पूर्वप्राथमिक शिक्षा, विद्यालय शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षासँग सम्बन्धीत विविध कार्यक्रमहरु मार्फत शिक्षाको आधार मजबुत बनाउने तर्फ विशेष जोड दिइएको छ । साथै उच्च शिक्षा तथा प्राविधिक शिक्षाको विकासका लागि विभिन्न विश्वविद्यालयहरु तथा प्राविधिक शिक्षालयहरु मार्फत देशमा आवश्यक मध्यम स्तरीय तथा उच्च स्तरीय जनशक्ति उत्पादनका विभिन्न कार्यक्रमहरु समेत सञ्चालन भई आएका छन् ।
- १३.२ विद्यालय शिक्षा र तत्सम्बन्धी समग्र व्यवस्थापनका कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयन शिक्षा विभाग मार्फत ५ क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयहरु, जिल्ला स्तरमा ७५ जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरु र स्थानीय तहमा जिल्लाभन्दा तल्लो इकाइका रूपमा रहेका १ हजार ५३ स्रोतकेन्द्रहरुबाट हुँदै आएको छ । यसै गरी, शिक्षा क्षेत्रका विशिष्टीकृत कार्यहरु जस्तै; पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विकासका कार्यहरु पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, विद्यालय तथा शैक्षिक व्यवस्थापनमा संलग्न जनशक्तिको मानव संसाधन विकास सम्बन्धी कार्यहरु - शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र, विद्यालय शिक्षाका शिक्षक व्यवस्थापनका कार्य - शिक्षक सेवा आयोग, परीक्षा तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी कार्य - परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, अनौपचारिक शिक्षाका कार्यहरु - अनौपचारिक शिक्षा केन्द्र, प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा सम्बन्धी कार्यहरु - प्राविधिक तथा व्यवसायिक तालिम परिषद्, उच्च माध्यमिक शिक्षा व्यवस्थापनका कार्यहरु - उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्, उच्च शिक्षाको समग्र व्यवस्थापन, नीति तर्जुमा तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन विश्वविद्यालय अनुदान आयोग मार्फत विभिन्न विश्वविद्यालयहरुबाट सम्पादन हुँदै आएका छन् । शिक्षा क्षेत्रका उल्लेखित विभिन्न तहका कार्य सम्पादन एवम् व्यवस्थापनका लागि आवश्यक मार्ग

निर्देशन विभिन्न कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाको आधारमा गर्ने गरिएको छ ।

विद्यालय शिक्षा

१३.३ विद्यालय शिक्षामा पहुँच बढाउन, दिगो टिकाउ दर कायम गर्ने र गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने विगत देखि नै विभिन्न कार्यक्रमहरु संचालन हुँदै आएको फलस्वरूप यस क्षेत्रमा क्रमिक सुधार हुँदै आएको छ । साक्षरता दर र खुद भर्ना दरमा क्रमिक रुपमा सुधार भएको छ । राष्ट्रिय जनगणना, २०११ अनुसार नेपालमा ६ वर्ष भन्दा बढी उमेर समुहको कुल साक्षरता दर ६५.९ प्रतिशत पुगेको छ । त्यसैगरी, नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण, २०१०/११ अनुसार १५ वर्ष भन्दा बढी उमेर समुहको साक्षरता दर ५६.५ प्रतिशत पुगेको छ ।

तालिका १३ (क) : शैक्षिक सूचकहरुको अवस्था

सूचकहरु	इकाई	उपलब्धी						
		२०६४/६५	२०६५/६६	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१ (प्रथम आठ महिना)
१. कक्षा १ मा भर्ना								
कक्षा १ नयाँ प्रवेश सहित पूर्व बाल्यावस्थाको शिक्षा विकास अनुभव	प्रतिशत	३३.१	३६.२	४९.९	५२.१	५४.३	५५.६	५६.९
कुल भर्नादर	प्रतिशत	१४१.०	१४७.७	१४४.०	१४२.४	१४०.७	१३७.७	१४१.८
खुद भर्नादर	प्रतिशत	७८.०	८१.०	८६.४	८९.०	९०.७	९१.२	९१.६
२. कुल भर्नादर (सहजै देखिने भर्ना दर)								
पूर्व बाल्यावस्था शिक्षा विकास/पूर्व प्राथमिक	प्रतिशत	६०.२	६३.४	६६.२	७०.०	७२.९	७३.७	७६.७
आधारभूत शिक्षा (१-८)	प्रतिशत	११६.०	१२३.०	१२३.०	१२४.०	१२३.७	१२०.१	११५.७
माध्यमिक शिक्षा	प्रतिशत	३६.०	४०.०	४४.७	४६.२	४९.४	५१.७	५०.४
३. खुद भर्नादर								
प्राथमिक शिक्षा	प्रतिशत	८९.१	९१.९	९३.७	९४.५	९५.१	९५.३	९५.६
आधारभूत शिक्षा	प्रतिशत	७१.०	७३.०	८३.२	८६.०	८६.६	८७.५	८६.३
माध्यमिक शिक्षा	प्रतिशत	२०.०	२१.०	२३.९	२७.१	३०.६	३२.४	३३.२
४. आवश्यक योग्यता र तालिम प्राप्त शिक्षक								
आधारभूत शिक्षा	प्रतिशत	६२.०	६६.०	७५.०	७९.०	९१.१	९१.५	९२.५
माध्यमिक शिक्षा	प्रतिशत	७४.०	७७.०	८५.०	८८.०	९०.१	९०.७	९१.५

५. आवश्यक प्रमाणपत्र प्राप्त शिक्षक								
आधारभूत शिक्षा	प्रतिशत	९०.०	९१.०	९२.०	९४.०	-	९६.९	९८.१
माध्यमिक शिक्षा	प्रतिशत	९०.०	९१.०	९२.०	९४.०	-	९८.०	९८.७
६. विद्यार्थी शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालयको स्वीकृत शिक्षक दरवन्दी र राहत शिक्षक अनुदानमा कार्यरत शिक्षक सङ्ख्याका आधारमा)								
आधारभूत शिक्षा	अनुपात	४४:१	४३:१	४४:१	४६:१	४४:१	४२:१	४१:१
माध्यमिक शिक्षा	अनुपात	४२:१	३९:१	३४:१	३५:१	३६:१	३१:१	३१:१
७. दोहोर्‍याउने दर								
कक्षा १	प्रतिशत	२९.५	२८.३	२६.५	२२.६	२१.३	१९.९	१७.५
कक्षा ८	प्रतिशत	१३.०	११.०	७.०	६.६	६.०	६.०	४.९
८. कोहर्ट (Chohort) तरिका अनुसार कक्षा ५ र ८ सम्म पुग्ने दर								
कक्षा ५	प्रतिशत	५४.०	५८.०	७७.९	८०.६	८२.८	८४.२	८५.४
कक्षा ८	प्रतिशत	३७.०	४१.०	६२.०	६६.०	६७.५	६९.६	७२.१
९. कोइफिसिएन्ट अफ इफिसिएन्सी (Coefficient of Efficiency)								
आधारभूत शिक्षा	अनुपात	०.५	०.५	०.६१	०.६५	०.६६	०.७७	०.७१
१०. सिकाई उपलब्धी								
कक्षा ५	प्रतिशत	५०.०	५३.०	-	-	-	-	-
कक्षा ८	प्रतिशत	४४.०	४६.०	-	-	-	४४(a) र ६३(b)	४४(a) र ६३(b)
११. उत्तीर्ण दर								
प्रवेशिका	प्रतिशत	६३.७३	६८.४७	६४.३१	५५.५०	४७.६५	४१.५७	४३.९२
उच्च माध्यमिक (कक्षा ११)	प्रतिशत	-	-	४०.०५	३९.२६	३८.१५	३९.९४	३९.८०
उच्च माध्यमिक (कक्षा १२)	प्रतिशत	-	-	४६.६८	४३.९०	४७.५५	४३.३९	४४.२९
१२. साक्षरता दर								
उमेर समूह (१५-२४)	प्रतिशत	७३*	७३*	७३*	७३*	-	-	-
उमेर समूह (६ वर्ष भन्दा बढी)	प्रतिशत	५१*	५१*	५१*	५१*	६०.९**	६५.९***	६५.९***
उमेर समूह (१५ वर्ष भन्दा बढी)	प्रतिशत	४८*	४८*	४८*	४८*	५६.५**	५६.५**	५६.५**
१३. लैङ्गिक समता सूचक (GPI) को आधारमा साक्षरता (१५ वर्ष भन्दा बढी)	अनुपात	०.५२*	०.५२*	०.५२*	०.५२*	०.६२**	०.६२**	०.६२**

(a) सामुदायिक विद्यालय (b) संस्थागत विद्यालय

*NLSS Report (2003/04) and **NLSS Report (2010/11)

*** National Population Census Report (2011)

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय/केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

विद्यालय व्यवस्थापन

१३.४ सरोकारवाला समुदायहरूको प्रत्यक्ष सहभागितामा सामुदायिक विद्यालयहरूको व्यवस्थापन तथा सञ्चालनको अधिकार स्थानीय समुदायमा हस्तान्तरण गर्ने कार्य आर्थिक वर्ष २०५९/६० देखिनै गरिँदै आएको छ । हालसम्म मुलुकभरका १२ हजार ७ सय ५४ विद्यालयहरू समुदायलाई हस्तान्तरण गरिएको छ ।

तालिका १३ (ख) : व्यवस्थापन समुदायमा हस्तान्तरण गरिएका विद्यालयहरूको विवरण

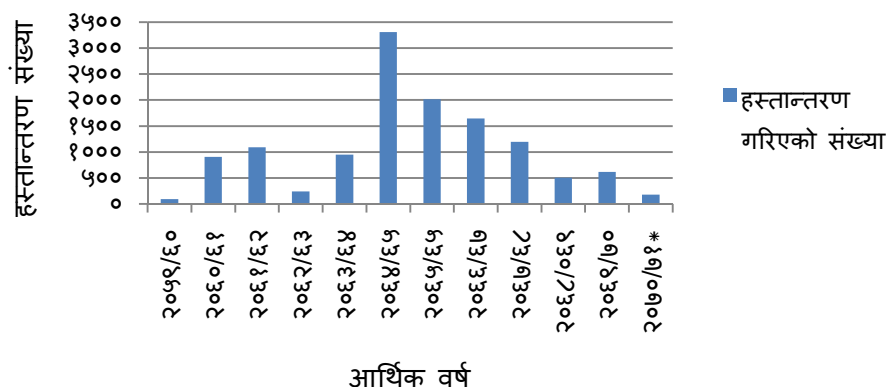
आर्थिक वर्ष	हस्तान्तरण गरिएको संख्या
२०५९/६०	९३
२०६०/६१	९०७
२०६१/६२	१०९२
२०६२/६३	२४१
२०६३/६४	९४९
२०६४/६५	३३०८
२०६५/६६	२०१७
२०६६/६७	१६४७
२०६७/६८	११९५
२०६८/६९	५०७
२०६९/७०	६१९
२०७०/७१*	१७९
जम्मा	१२७५४

* प्रथम आठ महिनाको ।

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

१३.५ आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा सबैभन्दा बढी ३ हजार ३ सय ८ वटा विद्यालय समुदायमा हस्तान्तरण गरिएकोमा त्यसपछिका वर्षहरूमा हस्तान्तरणको अवस्था उत्साहजनक देखिँदैन । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा जम्मा १ सय ७९ वटा विद्यालय समुदायमा हस्तान्तरण गरिएको छ । गत वर्ष सोहि अवधीमा जम्मा ४ सय ७३ वटा विद्यालय समुदायमा हस्तान्तरण गरिएको थियो । समुदायले विद्यालय सञ्चालनमा अनिच्छा प्रकट गर्नु, स्थानीय स्तरमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरू नहुनु लगायतका कारणले हालका वर्षहरूमा हस्तान्तरणको स्थिति सन्तोषजनक हुन सकेको देखिँदैन ।

चाट १३ (क) : व्यवस्थापन समुदायमा हस्तान्तरण गरिएका विद्यालयहरू

पूर्व प्राथमिक शिक्षा तथा बालविकास कार्यक्रम

१३.६ बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकासका लागि, उपयुक्त हेरचाह तथा सामाजिकीकरणमा सहयोग गर्दै प्राथमिक तहको शिक्षाका लागि तयार पार्ने लक्ष्यकासाथ कक्षा १ को भर्ना, पढाइ निरन्तरता तथा सक्षमता समूह अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले ३-४ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकाहरूलाई लक्षित गरी पूर्वप्राथमिक तथा प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमहरू आर्थिक वर्ष २०५६/५७ देखि सुरु गरिएको थियो । विशेषतः पिछडिएका समुदायका बालबालिकाहरूलाई लक्षित गरी समुदाय तथा विद्यालयमा आधारित बालविकास केन्द्रहरू विस्तार गर्ने नीतिअनुरूप आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनासम्ममा ३० हजार ३५ ओटा समुदायमा आधारित तथा विद्यालयमा आधारित बालविकास केन्द्रहरू संचालनमा रहेका छन् । यसको अतिरिक्त ५ हजार ८७ पूर्व प्राथमिक कक्षाहरू सस्थागत विद्यालयहरूमा समेत संचालनमा रहेका छन् । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनासम्ममा १० लाख ४७ हजार १ सय २३ बालबालिकाहरू बालविकास केन्द्र मार्फत लाभान्वित भएका छन् । त्यसैगरी, चालु आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिनामा ५ सय वटा बालविकास केन्द्रहरू थप भएका छन् । जुन संख्या गत वर्ष २ सय ६२ मात्र थियो ।

तालिका १३ (ग) : पूर्वप्राथमिक शिक्षाको स्थिति

आर्थिक वर्ष	थप भएका बालविकास केन्द्र (संख्या)	जम्मा बालविकास केन्द्र (संख्या)	लाभान्वित बालबालिका (संख्या)	प्रारम्भिक बालविकासको भर्नादर	कक्षा एकमा भर्ना हुने मध्ये बालविकास केन्द्रको अनुभव लिएका विद्यार्थीहरूको प्रतिशत
२०६६/६७	२०००	२६७७२	९४७२७८	६६.०२	४९.९
२०६७/६८	२०००	२८७७५	१०१८५४३	७०.०	५२.१०
२०६८/६९	५००	२९२७३	१०५६४३०	७२.९	५४.३०
२०६९/७०	२६२	२९५३५	१०५३०५४	७३.७	५५.६०
२०७०/७१*	५००	३००३५	१०४७१२३	७६.७	५६.९०

* प्रथम आठ महिनाको विवरणको आधारमा ।

स्रोत: शिक्षा विभाग/शिक्षा मन्त्रालय ।

१३.७ गत शैक्षिक सत्रमा कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिकामध्ये बालविकास केन्द्रको अनुभव लिएकाहरूको संख्या ५५.६ प्रतिशत रहेकोमा यस शैक्षिक सत्रमा सो मा वृद्धि भई ५६.९ प्रतिशत पुगेको छ ।

छात्रवृत्ति कार्यक्रम

१३.८ शिक्षाका विभिन्न तहमा विद्यार्थीहरूको समतामूलक पहुँच विस्तार, टिकाउदरमा सुधार र अर्थपूर्ण सिकाइको अवसर विस्तार गर्न विद्यालय शिक्षाका विभिन्न तहमा विभिन्न छात्रवृत्तिहरू उपलब्ध गराउँदै आएको छ । जसअनुसार तोकिएको मापदण्डका आधारमा विद्यालयहरूले छनोट भएका विद्यार्थीहरूलाई वार्षिकरूपमा छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउँदै आइएको छ । यस अन्तर्गत विद्यालयमा अध्ययन गर्ने शहीदका छोराछोरी, द्वन्द्व पिडीत बालबालिका, दलित, अति सिमान्तकृत तथा लोपोन्मुख जनजातिका सन्ततीहरू लगायतलाई विद्यालय शिक्षाको विभिन्न तहमा छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउँदै आइएको छ ।

तालिका १३ (घ) : विद्यार्थी छात्रवृत्ति सम्बन्धी विवरण

(संख्यामा)

छात्रवृत्ति	आर्थिक वर्ष				
	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
कक्षा १-८ मा अध्ययनरत सबै बालिका छात्रवृत्ति (कर्णाली प्याकेज १-१० समेत)	१०६६७९९	२२९३७४४	२२७६४७९	१९०७४६९	१३०७९८१
अपाङ्ग छात्रवृत्ति (१-८)	३८५८६	६२१६३	६९९४४	५९०९८	५३९०३
अपाङ्ग छात्रवृत्ति (९-१०)	३३७४६	४४९४	६१९३	४८४१	२८७९
विशेष लक्षित समूहका लागि छात्रवृत्ति (२२ जनजातिहरू) (१-८)	८६९३७	१०४१५७	८६७१२	१०६५१७	४९८८७
दलित छात्रवृत्ति (१-८)	९८४००७	११००३४९	१२००८१६	१०००७४१	६२९४६२
दलित छात्रवृत्ति (९-१०)	-	-	७५५११	७९५८७	४९८२५
सहिदका छोराछोरीका लागि छात्रवृत्ति	५६	३७	६२	८९	९९
कम्लरीका लागि क्षमता विकास र छात्रवृत्ति	२९४६	७६७३	७८८६	६८८२	५१४६
द्वन्द्व पीडित छात्रवृत्ति	७५८	३८०८	८०९७	७४१२	३८४२
हिमाली छात्रावासका विद्यार्थीका लागि छात्रवृत्ति दुर्गम	-	४१३	४०७	४३७	४१०
फिडर छात्रावासका विद्यार्थीका लागि छात्रवृत्ति	-	४००	४००	३९९	३४०
नमुना विद्यालयाका विद्यार्थीका लागि छात्रवृत्ति	-	१४८	२२२	३८२	२८७
हिमाली आवासिय विद्यालय छात्रावासका विद्यार्थीका लागि छात्रवृत्ति	-	२२०	१४०	१६०	१००
माध्यमिक शिक्षा छात्रवृत्ति	-	५८८३६	५९०२३	५८४१२	४३४२८
लोपोन्मुख तथा अति सिमान्तकृत छात्रवृत्ति, मुक्त कर्मैया, हलिया, चरुवा र वादीका सन्तती समेत (९-१०)	-	१३५९५	३२७०३	९२५२	४६२०
लक्षित समूहलाई उमावि तहको विज्ञान विषय अध्यापन गर्नहरूका लागि छात्रवृत्ति	-	८०	७६	६८	

* प्रथम आठ महिनाको ।

स्रोत: शिक्षा विभाग ।

शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र

१३.९ विद्यालय शिक्षामा संलग्न निकायहरूमा कार्यरत जनशक्तिहरूको क्षमता विकास तथा कार्यकुशलता र प्रभावकारीता अभिवृद्धि गर्नको साथै ज्ञानलाई सीपयुक्त बनाउन विभिन्न कार्यक्रमहरू संचालन हुँदै आएका छन् । यस अन्तर्गत केन्द्रीय तहमा शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र ९ वटा, शैक्षिक तालिम केन्द्र (क) २० वटा र शैक्षिक तालिम केन्द्र (ख) ४६ वटा सञ्चालनमा रहेका छन् भने अगुवा स्रोत केन्द्रबाट आधारभूत तह (६-८) र माध्यमिक तहको तालिम सञ्चालन हुँदै आएको छ । यसैगरी १ हजार ५३ वटा स्रोत केन्द्रबाट आधारभूत तह (१-५) को तालिम र २९ ओटा शैक्षिक तालिम केन्द्रहरूबाट आधारभूत तहको कक्षा ६ देखि ८ सम्म शिक्षकको पेसागत तालिम तथा प्रधानाध्यापक तालिम लगायतका जनशक्ति विकासमूलक कार्यक्रमहरू संचालन हुँदै आएका छन् ।

शिक्षक व्यवस्थापन

१३.१० सामुदायिक विद्यालयहरूमा रिक्त स्वीकृत दरवन्दीमा शिक्षकहरूको स्थायी नियुक्ति तथा त्यस्ता पदमा नियुक्त शिक्षकको बढुवाका लागि सिफारिस गर्ने, शिक्षक पदको उम्मेदवारको लागि अध्यापन अनुमति पत्र प्रदान गर्ने लगायतका कार्यहरू शिक्षक सेवा आयोगबाट हुँदै आएको छ । शिक्षा ऐनमा भएको सातौं संशोधनले आयोगबाट अध्यापन अनुमति पत्र नलिई शिक्षक हुन नपाइने व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी स्थायी शिक्षक पदपूर्तिका लागि रिक्त जम्मा १३ हजार ५९ पदमा खुला प्रतियोगिताबाट पदपूर्ति गर्ने कार्य भैरहेको छ । साथै, आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनासम्म ६ लाख ४५ हजार २ सय २४ जनालाई अध्यापन अनुमति पत्र प्रदान गरिएको छ ।

पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विकास

१३.११ विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम, पाठ्य पुस्तक एवम् अन्य शैक्षिक सामग्रीको विकास, परिमार्जन तथा सुधार गरी शिक्षाको राष्ट्रिय उद्देश्य प्राप्तमा ठोस सहयोग पुऱ्याउने कार्य पाठ्यपुस्तक विकास केन्द्रबाट हुँदै आएको छ । यसले विकास, परिमार्जन र सुधार गरेका सामग्रीको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सम्बन्धमा कार्यशाला, गोष्ठी, सेमिनार, छलफल, अन्तरक्रिया, प्रबोधीकरण जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुका साथै अनुसन्धानमूलक कार्य सम्पादन गर्दै आएको

छ । मुख्यतः विद्यालय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम, सामुदायिक विद्यालय क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम र सबैका लागि शिक्षा शिशु विकास कार्यक्रम अन्तर्गतका विभिन्न कार्यक्रमहरू यस केन्द्रबाट सञ्चालन हुदै आएका छन् ।

शहीद तथा द्वन्द पीडित सन्तति शिक्षा

१३.१२ विगतको द्वन्दकालमा शहीद एवं वेपत्ता, घाइते र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूलाई विद्यालय शिक्षा प्रदान गर्न ५ विकास क्षेत्रमा शहीद स्मृति प्रतिष्ठान स्थापन गरी आवासीय सुविधा सहितको शिक्षा उपलब्ध गराउदै आएको छ । शैक्षिक सत्र २०७० मा शहीद प्रतिष्ठानमा अध्ययनरत बालबालिकाको संख्या १ हजार ४ सय रहेकोमा शैक्षिक सत्र २०७१ मा सो संख्या १ हजार ४ सय १७ पुगेको छ ।

तालिका १३ (ड) : विद्यालय तथा लाभान्वित विद्यार्थीहरूको विवरण

(संख्यामा)

विद्यालय	शैक्षिक सत्र				
	२०६७	२०६८	२०६९	२०७०	२०७१
शहीद स्मृति आवासिय विद्यालय, सुनसरी	२३९	२३४	२६२	३००	३२८
शहीद स्मृति आवासिय विद्यालय, जिरी दोलखा	१८२	२००	२१७	२४०	२०५
शहीद स्मृति प्राथमिक आवासिय विद्यालय, कास्की	२०८	२१८	२२८	२४०	२९८
शहीद स्मृति आवासिय विद्यालय, मानपुर दाङ्ग	२४४	२८५	३५०	४००	३८२
शहीद स्मृति आवासिय विद्यालय, राजपुर डोटी	१८५	१६९	१९५	२२०	२०४
जम्मा	१०५८	११०६	१२५२	१४००	१४१७

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

शिक्षाको लागि खाद्य कार्यक्रम

१३.१३ शिक्षाको लागि खाद्य कार्यक्रम परियोजना संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय विश्व खाद्य कार्यक्रमको सहयोगमा सञ्चालित परियोजना हो । नेपाल सरकार र विश्व खाद्य कार्यक्रम बीच भएको सम्झौता अनुसार, प्राथमिक शिक्षाको पहुँचमा कमी भएका १७ जिल्लाका छनौटमा परेका गाँउ विकास समितिहरूका कक्षा १ देखी

५ सम्म मात्र अध्यापन अनुमति प्राप्त गरेका विद्यालयहरूमा अध्ययनरत बालबालिकाहरूको दैनिक उपस्थिति बढाउन, कक्षा छाड्ने दर घटाउन, सिकाई, उपलब्धि/क्षमता बढाउन साथै खाद्यान्न अभाव र शिक्षाको पहुँचमा अति न्यून देखिएका जिल्लाहरूका विद्यार्थीहरूको पोषण र स्वास्थ्य स्थितिमा सुधार ल्याउन दिवा खाजा कार्यक्रम सञ्चालन हुँदै आएको छ ।

तालिका १३ (च) : शिक्षाको लागि खाद्य कार्यक्रमको विवरण

आ.व.	कार्यक्रम	विद्यार्थी संख्या
२०६७/६८	दिवा खाजा कार्यक्रम	१,५७,०००
	छात्रा उत्प्रेरणा कार्यक्रम	५६,९४९
	मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य स्याहार कार्यक्रम	१९,१६२
२०६८/६९	दिवा खाजा कार्यक्रम	१,३२,०००
	छात्रा उत्प्रेरणा कार्यक्रम	४०,१९७
	मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य स्याहार कार्यक्रम	१५,४९७
२०६९/७०	दिवा खाजा कार्यक्रम	१,५१,७०१
	छात्रा उत्प्रेरणा कार्यक्रम	५०,१८०
	मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य स्याहार कार्यक्रम	१४,३२५
२०७०/७१ *	दिवा खाजा दिवा खाजा कार्यक्रम	१,२३,०७१
	छात्रा उत्प्रेरणा कार्यक्रम	छैन
	मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य स्याहार कार्यक्रम	छैन

* प्रथम आठ महिनाको ।

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

१३.१४ विगतमा गर्भवती तथा सुत्केरी महिलाहरूको स्वास्थ्य स्थिति तथा कुपोषणका कारणबाट हुने महिला र बाल मृत्युदरमा कमी ल्याउने उद्देश्यले गर्भवती तथा सुत्केरी महिला र ६ देखि ३६ महिनासम्मका शिशुलाई प्रति महिना न्यूट्रिमिक्स प्लस (पौष्टिक आहार) उपलब्ध गराइदै आईएको थियो । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ देखि विगतमा सञ्चालनमा रहेका छात्रा उत्प्रेरणा कार्यक्रम र मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य स्याहार कार्यक्रम सबै जिल्लाबाट समाप्त भएको र दिवा खाजा कार्यक्रम १० जिल्ला (दैलेख, रुकुम, डोटी, डडेल्धुरा, अछाम, बैतडी, बझाङ्ग, बाजुरा, दार्चुला, जाजरकोट) मा मात्र सञ्चालनमा रहेको छ ।

प्राविधिक तथा व्यवसायिक तालिम

१३.१५ देशमा रोजगारमूलक मध्यमस्तरीय जनशक्ति उत्पादन गरी देश विकासमा सक्रिय योगदानको लागि प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम परिषदले विभिन्न कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्दै आएको छ। जस अन्तर्गत परिषद्को आङ्गिक, सामुदायिक विद्यालय (एनेक्स) तथा सम्बन्धन दिईएका निजी शिक्षालयहरु मार्फत प्राविधिक एस.एल.सी., डिप्लोमा/प्रमाणपत्रतहका शैक्षिक कार्यक्रमहरु सञ्चालन हुदै आएका छन् । साथै, छोटो अवधी र जीवन निर्वाहको लागि व्यवसायिक तथा सीपमूलक तालिमहरु सञ्चालन हुँदै आईरहेका छन् ।

तालिका १३ (छ) : प्राविधिक तथा व्यवसायिक तालिम कार्यक्रमहरु

कार्यक्रम	सूचक	इकाई	आर्थिक वर्ष		
			२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
नियमित अध्यापन					
आङ्गिकतर्फ					
प्राविधिक एस.एल.सी.	भर्ना	जना	९२२	१२७८	१०८४
	उत्पादन	जना	८२०	८९९	६७२
डिप्लोमा प्रमाणपत्र तह	भर्ना	जना	-	१२२०	१२७५
	उत्पादन	जना	-	६४०	६८५
सामुदायिक विद्यालयतर्फ	भर्ना	जना	१७००	२६४५	२४२१
	उत्पादन	जना	१२००	१९०२	-
सामुदायिक विद्यालय तर्फ					
कक्षा ९ र १० मा प्राविद्यिक शिक्षा थालनी	प्राविद्यि एस.एल.सी	वटा	०	७३	-
सम्बन्धन दिएका निजी शिक्षालयहरु					
प्राविधिक एस.एल.सी. तह	भर्ना	जना	९२४५	१००४०	१२८८०
	उत्पादन	जना	७०५१	६५४	६२
डिप्लोमा र प्रमाणपत्र तह	भर्ना	जना	१२१३८	११९१०	११२४०
	उत्पादन	जना	६२५२	५७२७	७७७२
प्राविधिक शिक्षालय/पोलिटेक्निक विस्तार					
आङ्गिकतर्फ	शिक्षालय विस्तार	वटा	६	१८	-
सम्बन्धन दिएका निजी शिक्षालयहरु					

कार्यक्रम	सूचक	इकाई	आर्थिक वर्ष		
			२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
१) स्थायी सम्बन्धन प्राविधिक एस.एल.सी. - डिप्लोमा प्रमाणपत्र तहको	शिक्षालय विस्तार	वटा	१२	४	५०
२) छोटो अवधिको सम्बन्धन र स्वीकृति दिने	सीपविकास गर्ने	वटा	९	१	४४
व्यवसायिक तालिम सञ्चालन					
छोटो अवधिको तालिम दिई सीप परीक्षण गर्ने	सीपविकास गर्ने	जना	८२१	१४४०	१७६०
जीवननिर्वाहको लागि ब्यावसायिक तालिम	सीपविकास गर्ने	व्यक्ति हप्ता	३८२५	३०१४	१८३६
लक्षित वर्ग र समूहका लागि छात्रवृत्ति					
डिप्लोमा/प्रमाणपत्र तह	सामाजिक सुरक्षा	जना	२२५	२२५	२२५
प्राविधिक एस.एल.सी. तह	सामाजिक सुरक्षा	जना	१५०	१५०	१५०
सिमान्तकृत वर्गलाई निशुल्क प्राविधिक शिक्षा					
डिप्लोमा/ प्रमाणपत्र तह	सामाजिक सुरक्षा	जना	५८०	चालु	-
प्राविधिक एस.एल.सी. तह	सामाजिक सुरक्षा	जना	४५९	चालु	-
सामुदायिक सेवा					
मानव स्वास्थ्य सेवा	सेवा	जना	७१२५	११३३८	१०१७१
पशु स्वास्थ्य सेवा	सेवा	वटा	३७२९	७८७५	७०४९
कृषक लाई प्राविधिक सेवा र सल्लाह	सेवा	जना	४८६	२१८०	२९२३
स्वास्थ्य शिविर	घुम्तीसेवा	वटा	७	०	६
सीप परीक्षण एवं प्रमाणीकरण	प्रमाणीकरण	जना	२४०००	३६१५९	३१७७३
प्राविधिक प्रशिक्षकहरुलाई तालिम		व्यक्ति. हप्ता	-	-	२४२

* प्रथम आठ महिनाको ।

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

१३.१६ विश्व बैंकको आर्थिक सहयोगमा स्थापना भएको व्यवसायिक शिक्षा तथा तालिम अभिवृद्धि परियोजनाबाट सीपयुक्त र तत्काल रोजगार बजारमा माग भए बमोजिम कामदार आपूर्ति गर्ने, गुणस्तरीय तालिमको पहुँच विस्तार गर्ने र प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम कार्यक्रमलाई सुदृढ गर्ने कार्यमा सहयोग हुँदै आएको छ । जुलाई २०११ देखि अक्टोबर २०१५ सम्म कार्यान्वयनमा रहने यस परियोजनाबाट विभिन्न तालिम कार्यक्रमहरु सञ्चालन हुदै आएका छन् । यस अन्तर्गत Skill Test Assessors तालिम, Skill Test Manager तालिम, मुख्य प्रशिक्षक तालिम लगायतका कार्यक्रमहरु सञ्चालनमा रहेका छन् ।

तालिका १३ (ज) : व्यवसायिक शिक्षा तथा तालिम अभिवृद्धिको विवरण

कार्यक्रम	एकाई	आर्थिक वर्ष		
		२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
Skill Test Assessors तालिम	जना	१०५०	१४५६	९२९
Skill Test Manager तालिम	जना	७२	१३१	१०५
मुख्य प्रशिक्षक तालिम	जना	४०	४०	४५
प्रशिक्षक तथा सहायक प्रशिक्षक तालिम	जना	२००	३२०	५५७
डिप्लोमा तथा प्राविधिक एस्.एल्.सी. अध्ययन गर्ने विद्यार्थीका लागि छात्रवृत्ति	जना	९०४	९०८	८३२
नतिजामा आधारित छोटो अवधिको तालिम	जना	-	६९२४	१४७१५
भौचरमा आधारित छोटो अवधिको तालिम	जना	-	-	९३९

* प्रथम आठ महिनाको ।

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

१३.१७ प्रस्तुत परियोजना खासगरी राज्यले प्रदान गर्ने सुविधाहरूबाट वञ्चित रहेका युवा समूह जस्तै गरिब, पिछडिएको क्षेत्रमा बसोवास गर्ने समुदाय, महिला, दलित, अति सीमान्तकृत तथा सीमान्तकृत जनजाति र अपाङ्गता भएका समूहलाई लक्षित गरी समावेशी तरिकाबाट प्राविधिक शिक्षा र व्यवसायिक तालिमको पहुँच वृद्धिमा क्रियाशील रहँदै आएको छ ।

अनौपचारिक शिक्षा तथा खुला विद्यालय

१३.१८ शिक्षाका अवसरबाट बन्चित भई निरक्षर रहेका प्रौढहरूलाई आधारभुत साक्षरता, साक्षरोत्तर तथा निरन्तर शिक्षाको अवसर उपलब्ध गराई सबैका सिकाई आवश्यकता परिपूर्तिको सुनिश्चितता गर्ने र विद्यालयबाहिर रहेका विद्यालय उमेर समूहका किशोर किशोरीहरूलाई विद्यालय समकक्षताका वैकल्पिक शिक्षा मार्फत शिक्षामा मूलप्रवाहीकरण गर्ने राष्ट्रिय शिक्षा नीति अनुरूप आधारभूत साक्षरता, साक्षरोत्तर र वैकल्पिक शिक्षाका नीति तर्जुमा, कार्यक्रम विकास र विस्तार, कार्यान्वयन एवम् अनुगमन, अनौपचारिक शिक्षाका पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास तथा उत्पादन, अनौपचारिक क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकास सम्बन्धी कार्य गर्ने निकायका रूपमा अनौपचारिक शिक्षा केन्द्रले नेतृत्वदायी भूमिका खेल्दै आएको छ । उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्न यस केन्द्र मार्फत राष्ट्रिय साक्षरता अभियान अन्तर्गत निरक्षर प्रौढहरूका लागि आधारभुत साक्षरता कक्षा र सीप विकास तालिम, नवसाक्षरहरूका लागि प्रौढ साक्षरोत्तर र महिला शिक्षा, नवसाक्षर महिलाहरूको साक्षरता सीपलाई दिगो बनाउन र आयस्तर उकास्न समूह गठन गरी आयआर्जन तथा बचत तथा ऋण कार्यक्रम, विद्यालय बाहिर रहेका विद्यालय उमेर समूहका किशोर किशोरीहरूलाई शिक्षाको मूलप्रवाहीकरणमा ल्याउन वैकल्पिक, खुला तथा प्रौढ विद्यालय कार्यक्रमहरू संचालित हुँदै आएका छन् ।

तालिका १३ (झ) : अनौपचारिक शिक्षा अन्तर्गत सन्चालित कार्यक्रमहरूको विवरण

कार्यक्रम	एकाई	आर्थिक वर्ष		
		२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
साक्षरता कक्षा	कक्षा	-	-	-
	सहभागी संख्या	७,६९,३६७	११०५०६३	१६९३१६५
सीप तालिम	कक्षा	२,३५२	-	-
	सहभागी संख्या	६८,७७०	-	-
प्रौढ साक्षरोत्तर	कक्षा	३,०००	१२०००	१२०००
	सहभागी संख्या	६०,०००	२४००००	२४००००
महिला शिक्षा दोश्रो	कक्षा	३,०००		
	सहभागी संख्या	६०,०००	-	-
प्राथमिक शिक्षा विस्तार कार्यक्रम	कक्षा	२४८	२४८	-
अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम	कक्षा	५२६	३५३	३४६
खुला विद्यालय नि.मा.बि.	विद्यालय	३७	३७	३७
आयआर्जन समुह	समुह	५,०५०	५,०५०	५,०५०
विषयगत तालिम	संख्या	४५,४५०	३०९६२	३०९६२
बचत तथा ऋण तालिम	जना	१०,१००	१०,१००	१०,१००
सामुदायिक अध्ययन केन्द्र स्थापना	केन्द्र	८३	१७५	२८४
अनौपचारिक शिक्षा स्थापना र अनौपचारिक शिक्षा शाखा प्रमुखहरूको अभिमुखीकरण	क्षेत्र	५	५	५
	जना	—	८०	८०
कार्यक्रम कार्यान्वयन अभिमुखीकरण	क्षेत्र	५	५	५
	जना	—	१६०	१६०
समीक्षा तथा पृष्ठपोषण	क्षेत्र	५	५	५
कृषि, पशु स्वास्थ्य तथा जनस्वास्थ्यमा ३५ दिने ग्रामीण कार्यकर्ता तालिम	जिल्ला	३	-	-
	जना	२६४	-	-

* प्रथम आठ महिनाको ।

स्रोत: अनौपचारिक शिक्षा केन्द्र/शिक्षा मन्त्रालय ।

भौतिक सुविधा विस्तार कार्यक्रम

१३.१९ भौतिक सुविधाको कारणले कुनै पनि शिक्षण संस्थाको पठन पाठन कार्यलाई प्रत्यक्ष असर पार्ने हुँदा सो मा गुणस्तरियता ल्याउन तथा समुदायमा रहेका विद्यालय उमेर समूहका जनसमुदायलाई विद्यालयको पहुँचमा ल्याउन विगत देखिनै विद्यालय भौतिक सुविधा विस्तार कार्यक्रमहरु सञ्चालन भै आएका छन्। यस अन्तर्गत विद्यालयहरुमा थप कक्षा कोठाहरुको निर्माण, विद्यालय मर्मत, विद्यालय वरपरको वातावरणमा सुधार जस्तै शौचालय निर्माण, खानेपानी, तारबार लगायतका कार्यहरु हुँदै आईरहेका छन् ।

तालिका १३ (ज) : विद्यालय भौतिक सुविधा विस्तार कार्यक्रमको विवरण

आर्थिक वर्ष	कक्षा कोठा (वटा)	बाह्य वातावरण (विद्यालय संख्या)	मर्मत (विद्यालय संख्या)
२०६६/६७	६५५०	४२८०	४०११
२०६७/६८	४९६७	४८८१	३००
२०६८/६९	६०३७	४००९	४८६
२०६९/७०	३६९४	१०००	१०००

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

प्रति विद्यार्थी अनुदान कार्यक्रम

१३.२० सामुदायिक विद्यालयहरुमा नतिजामुखी अनुदान प्रणालीलाई स्थापित गरी विद्यालयहरुमा विद्यार्थीहरुलाई टिकाउने र गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गरी तोकिए बमोजिमको स्तर कायम राख्न प्रेरित गर्ने मनसायले विगत देखिनै विद्यालयहरुलाई प्रति विद्यार्थी अनुदान वितरण गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यस कार्यक्रम अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु. ९७ करोड ३९ लाख १० हजार वितरण गरिएको छ ।

विद्यालय, विद्यार्थी र शिक्षकहरुको विवरण र अनुपात

१३.२१ शैक्षिक सत्र २०७० मा नेपालमा प्राथमिक तहमा सञ्चालन भएका ३४ हजार ७ सय ४३ विद्यालयहरुमध्ये भौगोलिक क्षेत्रअनुसार हिमाल, पहाड, काठमाडौं उपत्यका र तराईमा क्रमशः १२.१ प्रतिशत, ५०.४ प्रतिशत, ५.९ प्रतिशत र ३१.५ प्रतिशत, निम्नमाध्यमिक तहदर्तर्फ १४ हजार ८ सय ६७ मध्ये हिमाल, पहाड,

काठमाडौं उपत्यका र तराईमा क्रमशः १०.८ प्रतिशत, ४५.६ प्रतिशत, ११.३ प्रतिशत र ३२.२ प्रतिशत रहेको छ भने माध्यमिक तहदर्फ ८ हजार ७ सय २६ मध्ये हिमाल, पहाड, काठमाडौं उपत्यका र तराईमा क्रमशः ९.१ प्रतिशत, ४३.५ प्रतिशत, १५.६ प्रतिशत र ३१.८ प्रतिशत विद्यालयहरू रहेका छन्।

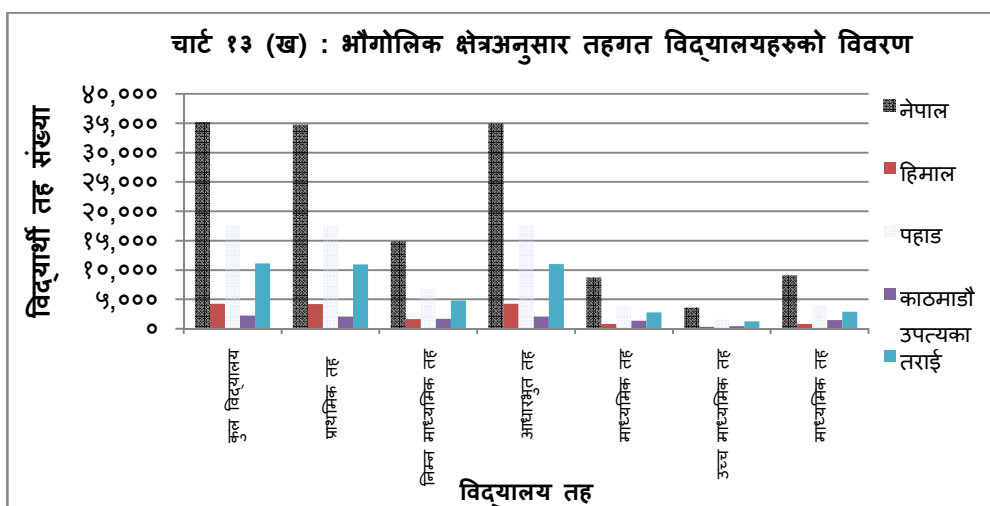
तालिका १३ (ट) : भौगोलिक क्षेत्रअनुसार विभिन्न तहका विद्यालयहरूको विवरण

भौगोलिक क्षेत्र	कुल विद्यालय (एकाइ)	प्राथमिक तह (कक्षा १-५)	निम्न माध्यमिक तह (कक्षा ६-८)	आधारभूत तह (कक्षा १-८)	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०)	उच्च माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२)	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२)
नेपाल	३५,२२३	३४,७४३	१४,८६७	३४,९२३	८,७२६	३,५९६	९,०२१
हिमाल	४,२३९	४,२०१	१,६११	४,२३२	७९४	३१८	८०१
पहाड	१७,६५३	१७,५१०	६,७८३	१७,६०१	३,७९९	१,५७५	३,८५०
काठमाडौं उपत्यका	२,२१३	२,०७७	१,६८१	२,०९१	१३६०	४३८	१४७९
तराई	११,११८	१०,९५५	४,७९२	१०,९९९	२,७७३	१२६५	२,८९१

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना (SSRP) ले ९ - १२ लाई माध्यमिक शिक्षाको रूपमा परिभाषित गरेको ।

१३.२२ मुलुकभरका माध्यमिक विद्यालयहरूको संख्या ८ हजार ७ सय २६ रहेकोमा हिमालमा ७ सय ९४, पहाडमा ३ हजार ७ सय ९९, तराईमा २ हजार ७ सय ७३ रहेको छ । जसमध्ये काठमाडौं उपत्यकामा मात्र यस्ता विद्यालयहरूको संख्या १ हजार ३ सय ६० रहेको छ ।

१३.२३ शैक्षिक सत्र २०७० मा प्रति विद्यालय विद्यार्थी अनुपात प्राथमिक, निम्न माध्यमिक र माध्यमिक (९-१०) तहमा क्रमशः १२६.७, १२०.१ र ९७.४ रहेको छ जुन अनुपात गत शैक्षिक सत्रमा क्रमशः १३३.०, १२६.० र १०४.० रहेको थियो । त्यसैगरी, शैक्षिक सत्र २०६९ मा प्रति विद्यालय शिक्षक अनुपात प्राथमिक, निम्न माध्यमिक र माध्यमिक (९-१०) तहमा क्रमशः ४.७, ३.३ र ६.४ रहेकोमा शैक्षिक सत्र २०७० मा क्रमशः ५.३, ३.४ र ४.२ रहेको छ ।

तालिका १३ (ठ): तहगत विद्यालय, विद्यार्थी र शिक्षक अनुपात (शैक्षिक सत्र २०७०)

अनुपात	प्राथमिक कक्षा (१-५)	निम्न माध्यमिक कक्षा (६-८)	आधारभूत कक्षा (१-८)	माध्यमिक कक्षा (९-१०)	उच्च माध्यमिक कक्षा (११- १२)	माध्यमिक कक्षा (९-१२)
विद्यार्थी/विद्यालय	१२६.७:१	१२०.१	१७८.४:१	९७.४:१	११५.५:१	१३८.१:१
शिक्षक/विद्यालय	५.३:१	३.४:१	६.७:१	४.२:१	५.३:१	६:१
विद्यार्थी/शिक्षक	२३.९:१	३५.४:१	२६.४:१	२३.४:१	२२.०:१	२२.९:१

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

१३.२४ प्रति शिक्षक विद्यार्थी अनुपातमा आउने परिवर्तनले शिक्षा क्षेत्रको गुणस्तरियतामा पनि परिवर्तन ल्याउँछ । शैक्षिक सत्र २०७० मा सामुदायिक (सरकारी) विद्यालय तर्फ प्राथमिक, निम्न माध्यमिक र माध्यमिक तहमा प्रति शिक्षक विद्यार्थी अनुपात क्रमशः २७.२, ४२.६ र ३०.५ रहेको छ र निजी/सरकारी विद्यालय तर्फ क्रमशः २३.९, ३५.४ र २३.४ रहेको छ । यो अनुपात शैक्षिक सत्र २०६९ मा सामुदायिक विद्यालय तर्फ प्राथमिक, निम्नमाध्यमिक र माध्यमिक तहमा क्रमशः २९.४, ४३.६ र ३१.४ तथा निजी/सरकारी विद्यालय तर्फ क्रमशः २५.६, ३६.२ र २३.७ रहेको थियो । यो अनुपात पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत हिमालमा रहेका सामुदायिक विद्यालय तर्फ प्राथमिक तहमा सबैभन्दा कम ३.३ र मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत तराईमा रहेका सामुदायिक विद्यालय तर्फ निम्न माध्यमिक तहमा सबैभन्दा बढी ७२.९ रहेको छ ।

तालिका १३ (ड) : प्रति शिक्षक विद्यार्थी अनुपात

क्षेत्र	प्रति शिक्षक विद्यार्थी अनुपात					
	निजी/सरकारीको जम्मा			सरकारी मात्र (सामुदायिक विद्यालय सबैको)		
	प्राथमिक	निम्न माध्यमिक	माध्यमिक	प्राथमिक	निम्न माध्यमिक	माध्यमिक
नेपाल	२३.९	३५.४	२३.४	२७.२	४२.६	३०.५
पूर्वाञ्चल क्षेत्र	२२.३	३७.५	२७.३	२५.१	४२.७	३२.२
हिमाल	१८.८	२९.७	२१.२	१९.६	३१.०	२१.९
पहाड	१७.३	३२.७	२६.५	१७.७	३३.७	२७.९
तराई	२७.३	४३.४	२९.०	३५.४	५८.०	३९.९
मध्यमाञ्चल	२८.१	३१.२	१८.९	३३.८	४३.०	२९.१
हिमाल	१७.२	३२.८	२३.४	१७.६	३४.६	२५.३
पहाड	१७.८	३१.५	२१.५	१९.९	३६.८	२९.४
तराई	५३.३	६०.२	३७.४	५९.०	७२.९	४२.६
उपत्यका	१६.६	१७.४	१०.६	१५.२	१८.६	१४.८
पश्चिमाञ्चल	१६.५	२९.६	१९.१	१८.०	३४.१	२४.०
हिमाल	३.७	७.५	४.७	३.३	७.७	४.६
पहाड	१३.५	२७.७	१८.६	१३.९	३०.३	२१.९
तराई	२४.१	३४.१	२०.७	३०.७	४६.१	३१.६
मध्यपश्चिमाञ्चल	२९.९	५२.२	३६.२	३१.५	५६.९	४०.४
हिमाल	२३.०	४२.१	२८.९	२४.२	४३.५	२८.८
पहाड	३२.९	५४.९	४२.०	३४.२	५७.४	४२.४
तराई	२८.७	५२.२	३२.७	३०.८	६२.२	४३.२
सुदुरपश्चिमाञ्चल	२५.५	४१.२	३६.२	२८.२	४१.१	३४.८
हिमाल	२०.१	३०.२	२४.६	२१.४	३०.८	२४.७
पहाड	२४.३	३४.५	२५.८	२६.५	३५.४	२६.५
तराई	३१.७	५९.२	६१.२	३८.२	५८.०	५७.०

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

१३.२५ शैक्षिक सत्र २०७० सम्म सरकारीस्तरमा सञ्चालित कुल प्राथमिक, निम्न माध्यमिक र माध्यमिक विद्यालयको संख्या क्रमशः २४ हजार ८ सय ७५, ७ हजार र ३ हजार ७ सय ३४ रहेको छ जुन संख्या गतवर्ष क्रमशः २४ हजार ४ सय ३४, ६ हजार ७ सय ९७ र ३ हजार ६ सय ४ रहेको थियो । त्यसैगरी,

सामुदायिकस्तरमा सञ्चालित कुल प्राथमिक, निम्न माध्यमिक र माध्यमिक विद्यालय संख्या शैक्षिक सत्र २०६९ सम्म क्रमशः ४ हजार ६ सय ७२, ४ हजार ५३ र २ हजार २ सय १ रहेकोमा शैक्षिक सत्र २०७० मा क्रमशः ४ हजार ५ सय ९२, ४ हजार ८६ र २ हजार १ सय ९५ रहेको छ ।

तालिका १३ (ढ) : विभिन्न प्रकारका विद्यालयहरूको क्षेत्रगत विवरण

विकास क्षेत्र	सरकारीस्तरमा सञ्चालित			सामुदायिकस्तरमा सञ्चालित			निजीस्तरमा सञ्चालित		
	प्राथमिक तह	निम्न माध्यमिक तह	माध्यमिक तह	प्राथमिक तह	निम्न माध्यमिक तह	माध्यमिक तह	प्राथमिक तह	निम्न माध्यमिक तह	माध्यमिक तह
पूर्वाञ्चल क्षेत्र	५५७७	१५४३	७७१	८६१	८६९	४६४	१०४७	६८२	४४२
मध्यमाञ्चल	६८६४	२०६०	१११९	१२६६	९१७	५७५	२१३०	१७१३	१३९०
पश्चिमाञ्चल	५९११	१६०१	९७२	५०९	७११	३६५	११८३	८७८	६५१
मध्यपश्चिमाञ्चल	३८४५	९६७	४८३	१०९५	८८६	३९७	४७७	२७७	१८२
सुदुरपश्चिमाञ्चल	२६७८	८२९	३८९	८६१	७०३	३९४	४३९	२३१	१३२
जम्मा	२४८७५	७०००	३७३४	४५९२	४०८६	२१९५	५२७६	३७८१	२७९७

स्रोत: शिक्षा विभाग/शिक्षा मन्त्रालय /

१३.२६ विकासक्षेत्र अनुसार विद्यालयको संख्या मध्यमाञ्चलमा सबैभन्दा बढी रहेको छ। सामुदायिकस्तरमा सञ्चालित प्राथमिक विद्यालयहरू मध्ये पश्चिमाञ्चलको तुलनामा मध्यपश्चिमाञ्चल र सुदुरपश्चिमाञ्चलमा बढी भएको देखिन्छ ।

परम्परागत विद्यालय

१३.२७ शैक्षिक सत्र २०७० मा मुलुकभर परम्परागत आश्रम/गुरुकुल, गुम्बा, विहार र मदरसातर्फका प्राथमिक तहका ८ सय ६७, निम्न माध्यमिक तहका ४७, माध्यमिक तहका २० तथा आधारभूत तहका कुल ८ सय ७९ विद्यालयहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । गत शैक्षिक सत्रमा यो संख्या क्रमशः ८ सय ६, ४१, १५ र ८ सय १८ रहेको थियो ।

तालिका १३ (ण) : परम्परागत विद्यालयहरूको विवरण

(संख्यामा)

परम्परागत विद्यालय	विद्यालय एकाइ	तहगत विद्यालय			
		प्राथमिक	निम्न माध्यमिक	माध्यमिक	आधारभूत
मदरसा	७३५	७३४	२५	१२	७३५
गुम्बा र विहार	७६	७४	७	१	७६
आश्रम र गुरुकुल	६८	५९	१५	७	६८
जम्मा	८७९	८६७	४७	२०	८७९

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

शिक्षक विवरण

१३.२८ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनासम्ममा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा कार्यरत शिक्षकमध्ये सामुदायिकतर्फ महिला शिक्षकको संख्या १ लाख ३० हजार १ सय ६६ र पुरुष २ लाख ९३ हजार ६ सय २ गरी ४ लाख २३ हजार ७ सय ६८ रहेकोमा संस्थागततर्फ महिला शिक्षकको संख्या ७० हजार ५ सय ८० र पुरुष शिक्षकको संख्या ९१ हजार ३ सय ४२ गरी जम्मा १ लाख ६१ हजार ९ सय २२ भएको पाइन्छ ।

तालिका १३ (त) : सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा कार्यरत शिक्षक विवरण

तह	सामुदायिक विद्यालय			संस्थागत विद्यालय			कुल		
	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
प्राथमिक तह (१-५)	५१८६३	८५०००	१३६८६३	२४७२२	२२३३७	४७०५९	७६५८५	१०७३३७	१८३९२२
नि.मा. तह (६-८)	७५०६	२८७८९	३६२९५	६६८३	८६७५	१५३५८	१४१८९	३७४६४	५१६५३
आधारभूत तह (१-८)	५९३६९	११३७८९	१७३१५८	३१४०५	३१०१२	६२४१७	९०७७४	१४४८०१	२३५५७५
माध्यमिक तह (९-१०)	३२९९	२०५२३	२३८२२	३३६१	१११८०	१४५४१	६६६०	३१७०३	३८३६३
उच्च माध्यमिक तह (११-१२)	२४१५	१२४८९	१४९०४	५२४	३४७९	४००३	२९३९	१५९६८	१८९०७
माध्यमिक तह (९-१२)	५,७१४	३३०१२	३८,७२६	३८८५	१४६५९	१८५४४	९,५९९	४७६७१	५७,२७०
कुल	१३०,१६६	२९३६०२	४२३७६८	७०५८०	९१३४२	१६१९२२	२००७४६	३८४९४४	५८५६९०

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

१३.२९ आधारभूत तहका शिक्षकहरूमध्ये संस्थागत विद्यालयहरूमा पुरुषभन्दा महिला शिक्षक बढी रहेका छन् । सामुदायिक विद्यालयहरूमा एक तिहाई भन्दा पनि कम महिला शिक्षक रहेकोमा संस्थागत विद्यालयमा ४३ प्रतिशतभन्दा बढी महिला शिक्षक रहेका छन् ।

१३.३० सबै प्रकारका विद्यालयहरूमा शिक्षण पेशामा संलग्न महिला शिक्षकको अवस्था हेर्दा यसमा थप सुधार गर्नु पर्ने अवस्था देखिन्छ । यस तहमा लैङ्गिक समता सूचकाङ्क ०.६३ रहेको देखिन्छ भने प्राथमिक र निम्नमाध्यमिक विद्यालयमा यो सूचक क्रमशः ०.७१ र ०.३८ रहेको छ । तर संस्थागत विद्यालयमा यो सूचकाङ्क सामुदायिक विद्यालयको तुलनामा उत्तम देखिन्छ । सामुदायिक विद्यालय अन्तर्गत आधारभूत तहमा लैङ्गिक समता सूचकाङ्क ०.५२ रहेकोमा संस्थागत विद्यालयमा १.०१ रहेको छ ।

तालिका १३ (थ) : विद्यालयगत र तहगत शिक्षकहरूको लैङ्गिक विवरण

विद्यालयको किसिम	प्राथमिक (१-५)			निम्नमाध्यमिक (६-८)			आधारभूत (१-८)		
	महिला प्रतिशत	पुरुष प्रतिशत	लैङ्गिक समता सूचकाङ्क	महिला प्रतिशत	पुरुष प्रतिशत	लैङ्गिक समता सूचकाङ्क	महिला प्रतिशत	पुरुष प्रतिशत	लैङ्गिक समता सूचकाङ्क
सबै प्रकारका विद्यालयमा कार्यरत कुल शिक्षक संख्यामा लैङ्गिक समता सूचकाङ्क	४१.५	५८.५	०.७१	२७.५	७२.५	०.३८	३८.५	६१.५	०.६३
संस्थागत विद्यालयमा कार्यरत कुल शिक्षक संख्यामा लैङ्गिक समता सूचकाङ्क	५२.४	४७.५	१.११	४३.५	५६.५	०.७७	५०.३	४९.७	१.०१
सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत सबै किसिमका जम्मा शिक्षक संख्यामा लैङ्गिक समता सूचकाङ्क	३७.९	६२.१	०.६१	२०.७	७९.३	०.२६	३४.३	६५.७	०.५२
सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत स्वीकृत दरवन्दीमा कार्यरत शिक्षक संख्यामा लैङ्गिक समता सूचकाङ्क	३८.५	६१.५	०.६३	२०.४	७९.६	०.२६	३४.८	६५.२	०.५३

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

१३.३१ सामुदायिक विद्यालयहरूमा स्वीकृत दरबन्दीमा कार्यरत शिक्षकहरूमध्ये अधिकांश तालिम प्राप्त रहेका छन् । केही शिक्षकहरू आंशिक तालिम प्राप्त छन् भने ज्यादै कम संख्याका शिक्षकहरू मात्र तालिम नलिएका छन्। प्राथमिक र आधारभूत तहमा क्रमशः ३.४ प्रतिशत र ६.० प्रतिशत मात्र शिक्षकहरू तालिम नलिएका छन् । त्यसै गरी माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०), माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) र उच्चमाध्यमिक तह (कक्षा ११-१२) मा क्रमशः ७.७ प्रतिशत, १४.५ प्रतिशत र २८.३ प्रतिशत शिक्षकहरू तालिम नलिएका छन्। विभिन्न तहका शिक्षक तालिमसम्बन्धी विस्तृत विवरण तल तालिका १३ (द) र १३ (ध) मा प्रस्तुत गरिएका छन् ।

तालिका १३ (द) : आधारभूत तहमा शिक्षक तालिम सम्बन्धी संख्यात्मक विवरण

तालिम अवस्था	प्राथमिक			निम्नमाध्यमिक			आधारभूत		
	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
तालिम प्राप्त	७१,२९८ (९३.१)	१००,८१९ (९३.९)	१७२,११७ (९३.६)	१११६९ (७८.७)	३०१०२ (८०.३)	४१२७१ (७९.९)	८२,४६७ (९०.८)	१३०,९२१ (९०.४)	२१३,३८८ (९०.६)
आंशिक तालिम प्राप्त	१,९६५ (२.६)	३,६६२ (३.४)	५,६२७ (३.१)	४७६ (३.४)	१८९० (५.०)	२३६६ (४.६)	२,४४१ (२.७)	५,५५२ (३.८)	७,९९३ (३.४)
तालिम अप्राप्त	३,३२२ (४.३)	२,८५६ (२.७)	६,१७८ (३.४)	२५४४ (१७.९)	५४७२ (१४.६)	८०१६ (१५.५)	५,८६६ (६.५)	८,३२८ (५.८)	१४,१९४ (६.०)
जम्मा	७६,५८५	१०७,३३७	१८३,९२२	१४,१८९	३७,४६४	५१,६५३	९०,७७४	१४४,८०१	२३५,५७५

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

कोष्ठकभित्रको अंकले प्रतिशतलाई जनाउँदछ ।

तालिका १३ (ध) : माध्यमिक तहमा शिक्षक तालिम सम्बन्धी संख्यात्मक विवरण

तालिम अवस्था	माध्यमिक (९-१०)			उच्चमाध्यमिक (११-१२)			माध्यमिक (९-१२)		
	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
तालिम प्राप्त	५,७१५ (८५.८)	२७,८८१ (८७.९)	३३,६७७ (८७.८)	१,९१६ (६५.२)	१०,५५६ (६६.१)	१२,४७२ (६६)	७,६३१ (७९.५)	३८,४३७ (८०.६)	४६,०६८ (८०.४)
आंशिक तालिम प्राप्त	३२७ (४.९)	१४६३ (४.६)	१,७९० (४.६)	२१२ (७.२)	८७३ (५.५)	१,०८५ (५.७)	५३९ (५.६)	२,३३६ (४.९)	२,८७५ (५)
तालिम अप्राप्त	६१८ (९.३)	२,३५९ (७.४)	२,९७७ (७.७)	८११ (२७.६)	४,५३९ (२८.४)	५,३५० (२८.३)	१,४२९ (१४.९)	६,८९८ (१४.५)	८,३२७ (१४.५)
जम्मा	६,६६०	३१,७०३	३८,३६३	२,९३९	१५,९६८	१८,९०७	९,५९९	४७,६७१	५७,२७०

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

कोष्ठकभित्रको अंकले प्रतिशतलाई जनाउँदछ ।

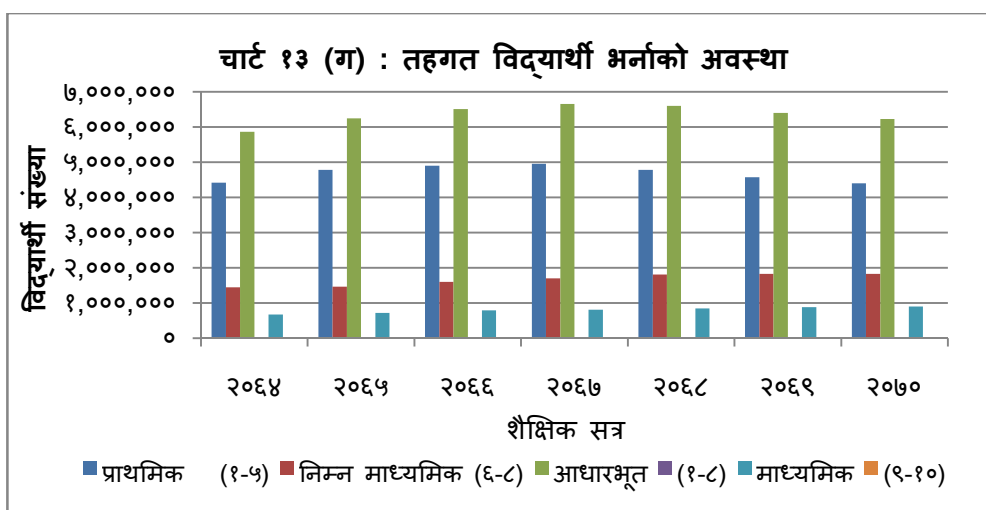
विद्यार्थी विवरण

१३.३२ शैक्षिक सत्र २०७० मा भर्ना भएका आधारभूत तहमा ६२ लाख ३० हजार १ सय ३१ र माध्यमिक तहमा ८ लाख ९६ हजार ९ सय १९ रहेको फल्यास प्रतिवेदन २०७० ले देखाएको छ । गत शैक्षिक सत्रमा यो संख्या क्रमशः ६३ लाख ९९ हजार ८ सय ८५ र ८ लाख ७८ हजार ४७ रहेको थियो ।

तालिका १३ (न) : विद्यालय तहमा विद्यार्थी भर्नाको अवस्था

तह	२०६४	२०६५	२०६६	२०६७	२०६८	२०६९	२०७०
प्राथमिक (१-५)	४,४१८,७१३	४,७८२,३१३	४,९००,६६३	४,९५१,९५६	४,७८२,८८५	४,५७६,६९३	४४०१७८०
निम्न माध्यमिक (६-८)	१,४४३,५१५	१,४६६,८६२	१,६०४,४२२	१,६९९,९२७	१,८१२,६८०	१,८२३,१९२	१८२८३५१
आधारभूत (१-८)	५,८६२,२२८	६,२४९,१७५	६,५०५,०८५	६,६५१,८८३	६,५९५,५६५	६,३९९,८८५	६,२३०,१३१
माध्यमिक (९-१०)	६७११८२	७१५३७८	७९०३४८	८११९१०	८४८५६९	८७८०४७	८९६,९१९

स्रोत: शिक्षा विभाग/शिक्षा मन्त्रालय ।

१३.३३ चालु शैक्षिक सत्र २०७० मा सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयहरूमा कक्षा (१-१०) र कक्षा (१-१२) सम्म अध्ययनरत कुल विद्यार्थी संख्या क्रमशः ७१ लाख २७ हजार ५० र ७५ लाख ४२ हजार ३ सय ९३ पुगेको तथ्य फल्यास प्रतिवेदन २०७० ले देखाएको छ । कुल अध्ययनरत विद्यार्थी मध्ये छात्रको

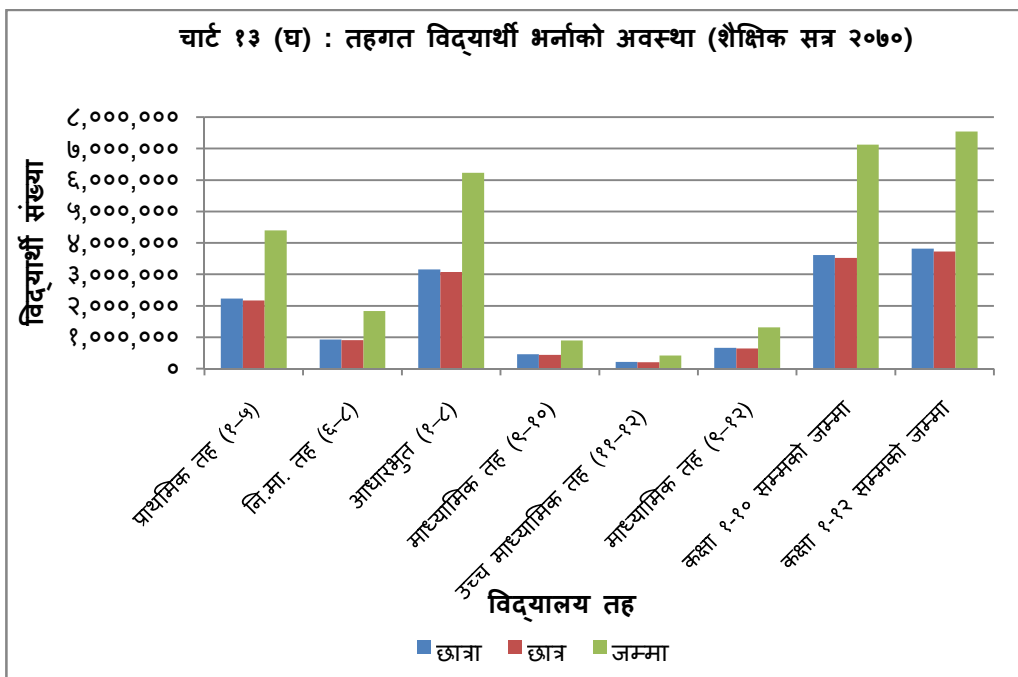
भन्दा छात्राहरूको संख्या कक्षा (१-१०) र कक्षा (१-१२) दुबैमा बढी क्रमशः ५०.६५ प्रतिशत र ५०.६६ प्रतिशत रहेको तथ्यांकले देखाएको छ ।

तालिका १३ (प) : तहगत विद्यार्थी भर्नाको अवस्था (शैक्षिक सत्र २०७०)

तह	विद्यार्थी संख्या		
	छात्रा	छात्र	जम्मा
प्राथमिक तह (१-५)	२,२२९,९१६	२,१७१,८६४	४,४०१,७८०
नि.मा. तह (६-८)	९२५,०३५	९०३,३१६	१,८२८,३५१
आधारभुत (१-८)	३,१५४,९५१	३,०७५,१८०	६,२३०,१३१
माध्यामिक तह (९-१०)	४५४,९६१	४४१,९५८	८९६,९१९
उच्च माध्यामिक तह (११-१२)	२११,००१	२०४,३४२	४१५,३४३
माध्यामिक तह (९-१२)	६६५,९६२	६४६,३००	१,३१२,२६२
कक्षा १-१० सम्मको जम्मा	३,६०९,९१२	३,५१७,१३८	७,१२७,०५०
कक्षा १-१२ सम्मको जम्मा	३,८२०,९१३	३,७२१,४८०	७,५४२,३९३

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

चार्ट १३ (घ) : तहगत विद्यार्थी भर्नाको अवस्था (शैक्षिक सत्र २०७०)

१३.३४ शैक्षिक सत्र २०७० मा खुद भर्नादर प्राथमिक तह (५ देखि ९ वर्ष उमेरसमूह) का बालबालिकाहरूको ९५.६ प्रतिशत, निम्नमाध्यामिक तह (१० देखि १२ वर्ष उमेरसमूह) को ७२.६ प्रतिशत र माध्यामिक तह (१३ देखि १४ वर्ष उमेरसमूह) को ५५.० प्रतिशत रहेको छ । यसैगरी कुल भर्नादर (उपरोक्त उमेरसमूह बाहेकका समेतको) प्राथमिक तहमा १३६.८, निम्नमाध्यामिक तहका ८४.३ प्रतिशत र माध्यामिक तहमा ६८.७ प्रतिशत रहेको छ ।

तालिका १३ (फ) : तहगत विद्यार्थी भर्नादर

विद्यालय तह	कुल भर्ना दर			खुद भर्ना दर		
	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा
प्राथमिक तह (१-५)	१४२.४	१३१.६	१३६.८	९५.०	९६.२	९५.६
निम्न माध्यामिक तह (६-८)	८६.२	८२.४	८४.३	७३.५	७१.७	७२.६
आधारभूत (१-८)	११९.६	१११.९	११५.७	८६.३	८६.४	८६.३
माध्यामिक तह (९-१०)	६९.०	६८.३	६८.७	५४.६	५५.१	५५.०
उच्चमाध्यामिक तह (११-१२)	३२.३	३१.७	३२.०	११.६	११.४	११.०
माध्यामिक तह (९-१२)	५०.७	५०.१	५०.४	३३.२	३३.३	३३.२

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

१३.३५ शैक्षिक वर्ष २०६९ मा नियमित तर्फ एस.एल.सी मा सम्मिलित कुल विद्यार्थी संख्या जम्मा ४ लाख ३ हजार ९ सय ३६ रहेकोमा शैक्षिक सत्र २०७० मा सो संख्या २.२३ प्रतिशतले घटेर जम्मा ३ लाख ९४ हजार ९ सय ३३ रहेको छ । नियमित तर्फ विगत ५ वर्षमा सबैभन्दा कम प्रतिशत विद्यार्थी शैक्षिक वर्ष २०६९ मा उत्तीर्ण भएकोमा सबैभन्दा बढी उत्तीर्ण प्रतिशत शैक्षिक सत्र २०६६ मा रहेको थियो । शैक्षिक सत्र २०६६ देखि २०६९ सम्म नियमित र एकजाम्टेड दुबैतर्फ उत्तीर्ण प्रतिशतमा निरन्तर कमी आएकोमा शैक्षिक सत्र २०७० मा यो प्रतिशत सिमान्त वृद्धि भएको छ । त्यसैगरी हरेक वर्ष उत्तीर्ण विद्यार्थी मध्ये नियमित र एकजाम्टेड दुबैतर्फ छात्राहरूको उत्तीर्ण प्रतिशत छात्रहरूको तुलनामा कम रहेको छ । शैक्षिक सत्र २०७० मा नियमित तथा एकजाम्टेड परीक्षाका लागि जम्मा ५ लाख ६६ हजार ८८ जना परीक्षार्थीले आवेदन फाराम भरेकामा

१७ हजार ८ सय ३७ परीक्षार्थी परीक्षामा सामेल हुन अयोग्य सावित भए भने ५ लाख ४८ हजार २ सय ४८ जना परीक्षार्थी परीक्षामा सम्मिलित भएका छन् ।

तालिका १३ (ब) : एस.एल.सी. परीक्षामा सम्मिलित र उत्तीर्ण छात्र छात्राहरुको विवरण
(संख्यामा)

वर्ष	सामेल	नियमित			एक्जाम्टेड		
		छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
२०६६	सामेल	२०५२८१	१७९८६५	३८५१४६	१७७७४	२४१३१	४१९०५
	उत्तीर्ण	१३८७१६	१०८९७३	२४७६८९	५६०९	६६१८	१२२२७
	प्रतिशत	६७.५७	६०.५९	६४.३१	३१.५६	२७.४३	२९.१८
२०६७	सामेल	२१०२५३	१८७५०६	३९७७५९	२३८९४	३२३६९	५६२६३
	उत्तीर्ण	१२४३०५	९६४६१	२२०७६६	४४३१	५३०२	९७३३
	प्रतिशत	५९.१२	५१.४४	५५.५०	१८.५४	१६.३८	१७.३०
२०६८	सामेल	२१५००८	२०४११३	४१९१२१	३३५१९	४३४८१	७७०००
	उत्तीर्ण	११२६२७	८७०८७	१९९७१४	५१९५	५६१२	१०८०७
	प्रतिशत	५२.३८	४२.६७	४७.६५	१५.५०	१२.९१	१४.०४
२०६९	सामेल	२०६१९०	१९७७४६	४०३९३६	४३७६४	६३४८३	१०७२२९
	उत्तीर्ण	९६४५४	७१४८१	१६७९३५	३८२१	४४९७	८३१८
	प्रतिशत	४६.७८	३६.१५	४१.५७	८.७३	७.०८	७.७६
२०७०	सामेल	१९९८४६	१९५०८७	३९४९३३	५४५००	७९१२६	१३३६२६
	उत्तीर्ण	९८७७७	७४६५९	१७३४३६	६५९३	७९९८	१४५९१
	प्रतिशत	४९.४३	३८.२७	४३.९२	१२.१०	१०.११	१०.९२

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

उच्च माध्यमिक शिक्षा

१३.३६ विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना अनुसार कक्षा ९ देखि १२ लाई माध्यमिक शिक्षाको रूपमा संरचना समायोजनको खाका प्रस्तुत गरेता पनि उच्च माध्यमिक शिक्षा ऐन २०४६ अनुसार कक्षा ११ र १२ लाई उच्च माध्यमिक तह कायम गरी उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद् मार्फत बर्तमान समयसम्म कक्षा ११ र १२ को संचालन एवं व्यवस्थापकीय कार्य हुदै आइरहेको छ ।

सम्बन्धन प्राप्त विद्यालय

१३.३७ शैक्षिक सत्र २०७० सम्म सामुदायिक, निजी, दशजोड दुई का विद्यालय र क्याम्पस गरी कुल ३ हजार ५ सय ९६ वटा शैक्षिक संस्थाहरुले उच्च माध्यमिक विद्यालय तहमा सम्बन्धन प्राप्त गरेका छन् । शैक्षिक सत्र २०७०

मा कुनै पनि शैक्षिक संस्थाहरूलाई उच्च माध्यमिक विद्यालय तहमा सम्बन्धन प्रदान गरेको पाइदैन ।

तालिका १३ (भ) : सम्बन्धन प्राप्त उच्च माध्यमिक विद्यालयहरूको क्षेत्रगत विवरण

विकास क्षेत्र	भौगोलिक क्षेत्र	२०६८					२०६९				
पूर्वाञ्चल		सामु	निजी	+२	क्याम्पस	जम्मा	सामु	निजी	+२	क्याम्पस	जम्मा
	हिमाल	६२	२	०	४	६८	६४	२	०	४	७०
	पहाड	२५४	१०	३	४	२७१	२६२	१०	३	४	२७९
	तराई	२२४	८७	२८	१५	३५४	२३३	१०१	२८	१५	३७७
	जम्मा	५४०	९९	३१	२३	६९३	५५९	११३	३१	२३	७२६
मध्यमाञ्चल	हिमाल	९४	१	०	२	९७	९४	१	०	२	९७
	पहाड	३७३	२१९	८१	४८	७२१	४०३	२३३	८१	४८	७६५
	तराई	२४७	५६	२४	१६	३४३	२७०	५९	२४	१६	३६९
	जम्मा	७१४	२७६	१०५	६६	११६१	७६७	२९३	१०५	६६	१२३१
पश्चिमाञ्चल	हिमाल	४	०	०	०	४	४	०	०	०	४
	पहाड	४७८	८२	७	२०	५८७	५०३	९०	७	२०	६२०
	तराई	१३४	६०	५	११	२१०	१४०	६५	५	११	२२१
	जम्मा	६१६	१४२	१२	३१	८०१	६४७	१५५	१२	३१	८४५
मध्य पश्चिमाञ्चल	हिमाल	१	०	०	२	५०	५६	१	०	२	५९
	पहाड	७	०	०	३	१८२	१८८	१०	०	३	२०१
	तराई	३४	५	५	३	१३७	९८	४०	५	३	१४६
	जम्मा	४२	५	५	८	३६९	३४२	५१	५	८	४०६
सुदुर पश्चिमाञ्चल	हिमाल	०	०	०	१	७६	८०	०	०	१	८१
	पहाड	४	१	१	२	१३८	१४०	४	१	२	१४७
	तराई	२६	५	५	५	१४५	११३	३७	५	५	१६०
	जम्मा	३०	६	६	८	३५९	१३३	४१	६	८	३८८
	कुल जम्मा	५८९	१५९	१५९	१३६	३३८३	२६४८	६५३	१५९	१३६	३५९६

स्रोत: उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्/शिक्षा मन्त्रालय ।

उच्च माध्यमिक विद्यालयमा छात्रछात्राको स्थिति

१३.३८ उच्च माध्यमिक विद्यालयअन्तर्गत कक्षा ११ र १२ मा शैक्षिक सत्र २०६६ देखि

२०७० सम्म परीक्षामा सम्मिलित एवम् उत्तीर्ण छात्रछात्राहरूको विवरण निम्नानुसार रहेको छः

तालिका १३ (म) : उच्च शिक्षाको वार्षिक परीक्षामा सम्मिलित र उत्तीर्ण विद्यार्थी

वर्ष	कक्षा ११						कक्षा १२					
	सम्मिलित			उत्तीर्ण			सम्मिलित			उत्तीर्ण		
	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
२०६६	१३२१५८	१२२६१३	२५४७७१	५७२४० (४३.३)	४४७९३ (३६.५)	१०२०३३ (४०.०)	९४८१२	९२००५	१८६८१७	४७८०३ (५०.४)	३९४०५ (४२.८)	८७२०८ (४७.७)
२०६७	१५५९८९	१४२०६२	२९८०५१	६५५९५ (४२.१)	५१४३३ (३६.२)	११७०२८ (३९.३)	११७०९३	११२६५	२२९७१५	५५०५८ (४७.०)	४५७८८ (४०.६)	१००८४६ (४४.०)
२०६८	१६१९८४	१४१८७०	३०३८५४	६४९०८ (४०.०)	५१५०८ (३६.३)	११५९२२ (३८.२)	१३५०८७	१२८८९	२६३९७९	६७००५ (४९.६)	५८५१८ (४५.४)	१२५५२३ (४८.०)
२०६९	१५१२३३	१३४०४४	२८५२७७	६२१६३ (४१.१०)	५१७९० (३८.६)	११३९५३ (४०.०)	१३५६६४	१२६११	२६१७७६	६०३५८ (४४.५)	५०६०८ (४०.१)	११०९६६ (४२.४)
२०७०	१३९८८५	१२४८६६	२६४७५१	५८५९६ (४१.८९)	४६७८७ (३७.४७)	१०५३८३ (३९.८०)	१२८२८८	११८७९६	२५१४१५	५९३११ (४६.२३)	४९९७१ (४२.०६)	१११३५४ (४४.२९)

कोष्ठ भित्रको अंकले उत्तीर्ण प्रतिशतलाई जनाउँदछ ।

स्रोत: उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद् / शिक्षा मन्त्रालय ।

सामुदायिक उच्च माध्यमिक विद्यालय र शिक्षक व्यवस्था

१३.३९ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ सम्म कुल सामुदायिक उच्च माध्यमिक विद्यालय २ हजार ६ सय ४८ मा प्रति विद्यालय न्यूनतम २ वटा थप दरबन्दी हुनुपर्ने र त्यसका लागि कुल ५ हजार २ सय ९६ शिक्षकहरूको दरबन्दी थप हुनुपर्ने देखिन्छ । त्यस्तै, विज्ञान विषय सञ्चालनमा रहेका २ सय २५ ओटा उच्च माध्यमिक विद्यालयका लागि थप १/१ दरबन्दी र कर्णाली अञ्चलका कुल ५९ उच्च माध्यमिक विद्यालयका लागि थप १/१ वटा गरी कुल जम्मा ५ हजार ५ सय ८० न्यूनतम र कक्षा ११ मा २ सय भन्दा बढी विद्यार्थी संख्या भएका उच्च माध्यमिक विद्यालयलाई थप १ वटा शिक्षक उपलब्ध गराउने गरी कुल ५ हजार ८ सय शिक्षक दरबन्दी यस आर्थिक वर्षमा व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

उच्च प्राविधिक शिक्षामा छात्रवृत्ति

१३.४० स्वदेशमा विभिन्न विश्वविद्यालयहरूसँग सम्बन्धन लिई निजीस्रोतमा सञ्चालन अनुमति प्राप्त गरी देशका विभिन्न स्थानमा सञ्चालित मेडिकल कलेजहरूबाट र विदेशबाट प्राप्त हुने छात्रवृत्तिमा अध्ययन गर्न शिक्षा मन्त्रालयले सञ्चालन गरेको परीक्षा उत्तीर्ण विद्यार्थीहरूलाई निःशुल्क अध्ययनको लागि छनौट गरी

चिकित्सा शास्त्रमा स्नातक, स्नातकोत्तर, नर्सिङमा स्नातक अध्ययनका लागि मनोनयन गरी पठाउने गरिएको छ ।

तालिका १३ (य) : विभिन्न तह र विषयमा मनोनयन भएका विद्यार्थीहरू

विषय	आर्थिक वर्ष					देश
	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*	
एम.बि.बि.एस.	१५२	२०२	७९	२०३	७१	नेपाल
बि.डि.एस.	१८	१०	५७	५४	२६	नेपाल
बि.ए.एम.एस.	३	७	४	१७	८	नेपाल
बि.एन.	१२	१२	११	१५	१९	नेपाल
बि.पि.एच.	४	४	८	६	४	नेपाल
बि. फर्मा	-	४	१३	२०	२०	नेपाल
बि.एस्सी. फरेस्ट	-	४	२	५	५	नेपाल
बि.एस्सी. नर्सिङ	२	४	५	१७	१७	नेपाल
एम.बि.बि.एस	२१	८	३	१२	५	विदेश
बि.डि.एस	२	१	-	१	-	विदेश
पि.जि. मेडिसिन	२१	-	-	१२	-	विदेश
बि.एस्सी ईन्जी.	-	-	-	६	-	विदेश
बि.फार्मा	-	-	-	१३	-	विदेश
बि.एम. आई. टी	-	-	-	-	१	विदेश
पि.एच.डी.	-	-	-	-	१	विदेश

*प्रथम आठ महिनाको ।

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

१३.४१ आर्थिक वर्ष २०६९/७० बि.एस्सी ईन्जीनियरिङ ६ जनाले र बि.फार्मा १३ जनाले विदेश छात्रवृत्तिमा र आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा बि.एम.आई.टी १ जनाले र पि.एच.डी. मा १ जनाले विदेशमा छात्रवृत्ति प्राप्त गरेका छन् ।

विश्वविद्यालय अनुदान आयोग

१३.४२ विश्वविद्यालय अनुदान आयोगले विश्वविद्यालयहरू बीच समन्वय, सरकारी अनुदान वितरण, नयाँ विश्वविद्यालय स्थापनार्थ नेपाल सरकारलाई राय सुझाव प्रदान, शैक्षिक गुणस्तर निर्धारण जस्ता कार्यहरू गर्दै आएको छ । साथै, यस आयोगले नियमिततर्फ गुणस्तर सुधार कार्यक्रम र विकासतर्फ दोस्रो उच्च शिक्षा परियोजना अन्तर्गत कार्यक्रमहरूको कार्यतर्जुमा, कार्यान्वयन र सञ्चालन गर्दै आएको छ । गुणस्तर सुधार कार्यक्रमतर्फ पाठ्यक्रमको परिमार्जन र पुनर्ताजगीकरण, अध्ययन अध्यापनमा संलग्न शिक्षकहरूको सीप, दक्षता अभिवृद्धि, अनुसन्धान, संस्कृतिको विकास एवम् विस्तार, स्नातकोत्तर तहमा अपाङ्ग विद्यार्थी सहयोग कार्यक्रम र उच्च शैक्षिक संस्थाहरूको शैक्षिक, प्राज्ञिक र भौतिक क्षमता अभिवृद्धिलाई दृष्टिगत गरी गुणस्तर सुधार कार्यक्रमलाई यस आर्थिक वर्षमा परिमार्जनसहित सञ्चालन गरिरहेको छ । प्रतिभाशाली तर आर्थिक कारणले उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने अवसर नपाएका वर्गलाई छात्रवृत्ति, निःशुल्क वृत्ति र विद्यार्थी सहूलियत ऋणजस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गरिएका छन् । यस अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा पुनर्ताजगी तालिममा २२ जना, एम.फिल र पि.एच.डि. विद्वत वृत्तिमा ७० जना, लघु अनुसन्धान २०, गोष्ठी, कार्यशाला, सम्मेलन सञ्चालन तथा सहभागिता सहयोग ६० वटा, पुस्तकालय सुदृढीकरण एवम् भौतिक सुविधा विकास सहयोगमा ३ सय २३ वटा क्याम्पस तथा अनुसन्धान विधि तालिम २७ र क्षमता विकास तालिम १५ ओटा स्वीकृत गरिएको छ । त्यस्तै, विश्व बैंकको सहयोग समेतमा दोस्रो उच्च शिक्षा परियोजना अन्तर्गत सुधार अनुदान (प्रोत्साहत, कार्यसञ्चालन र जोडकोष अनुदान), विद्यार्थी वित्तीय सहायता कार्यक्रम, उच्च माध्यमिक शिक्षा सुधार र उच्च शिक्षामा प्रणालीगत क्षमता अभिवृद्धि जस्ता ४ वटा क्षेत्रहरूलाई समेटी कार्यसम्पादन गर्दै आएको छ । गुणस्तर सुनिश्चितता तथा प्रत्ययन महाशाखा मार्फत १२ क्याम्पसहरूले गुणस्तर सुनिश्चितता तथा प्रत्ययन पत्र प्राप्त गरेका छन् ।

१३.४३ आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्म मुलुक भित्र सञ्चालनमा रहेका विभिन्न विश्वविद्यालयहरू अन्तर्गतका क्याम्पसहरू र सोमा अध्ययन गरिरहेका विद्यार्थीहरूको कुल संख्या ६ लाख ७८ हजार ४७ पुगेको छ । जसमध्ये सबैभन्दा बढी त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा ६ लाख ४ हजार ४ सय ३७ र

सबैभन्दा कम पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानमा ६० जना विद्यार्थीहरू अध्ययनरत रहेका छन् ।

तालिका १३ (र) : विभिन्न विश्वविद्यालय अन्तर्गतका क्याम्पसहरू तथा विद्यार्थी संख्या

विश्वविद्यालय	क्याम्पसहरू		आर्थिक वर्ष २०६८/६९			आर्थिक वर्ष २०६९/७०		
	आङ्गिक	सम्बन्धन प्राप्त	आङ्गिक	सम्बन्धन प्राप्त	जम्मा	आङ्गिक	सम्बन्धन प्राप्त	जम्मा
त्रिभुवन विश्वविद्यालय	६०	९९१	१४३८९९	२२९९४७	३७३८४६	२७३३४९	३३१०८८	६०४४३७
काठमाडौं विश्वविद्यालय	६	१५	४२९३	७०१७	११३१०	५०५०	८२८७	१३३३७
पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालय	३	१२१	८५६	२६१११	२६९६७	८५४	२४८६६	२५७२०
नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय	१३	१०	३१५७	६१५	३७७२	६१५	३४२४	४०३९
पोखरा विश्वविद्यालय	४	४९	१४५९	१८७७०	२०२२९	१७७४	२३५०८	२५२८२
लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालय	१	५	८	-	८	११६	-	११६
कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय	-	-	-	-	-	१८०	-	१८०
सुदुर पश्चिमाञ्चल विश्वविद्यालय	-	-	-	-	-	९५१	-	९५१
मध्य पश्चिमाञ्चल विश्वविद्यालय	-	-	-	-	-	२४७२	-	२४७२
विपी कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान	१	-	११५५	-	११५५	११५५	-	११५५
चिकित्सा विज्ञान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान	१	-	२०३	-	२०३	२९८	-	२९८
पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान	१	-	६०	-	६०	६०	-	६०

स्रोत: विश्वविद्यालय अनुदान आयोग ।

१३.४४ आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा अध्ययनरत कुल विद्यार्थी संख्या ३ लाख ७३ हजार ८ सय ४६ रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यो संख्या करिब ६२ प्रतिशतले बढेर ६ लाख ४ हजार ४ सय ३७ पुगेको छ । जसमा आङ्गिक क्याम्पसमा बास्तविक नयाँ भर्ना संख्या १ लाख १५ हजार २ सय ८९ र क्यारी ओभर संख्या १ लाख ५८ हजार ६० गरी जम्मा २ लाख ७३ हजार ३ सय ४९ पुगेको छ । साथै, सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसहरूको जम्मा विद्यार्थी संख्या ३ लाख ३१ हजार ८८ समेत गरी कुल विद्यार्थी संख्या ६ लाख ४ हजार ४ सय ३७ पुगेको देखिन्छ ।

विश्वविद्यालयहरू

१३.४५ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिना सम्ममा उच्च शिक्षा प्रदान गर्नको लागि ९ विश्वविद्यालयहरू (त्रिभुवन विश्वविद्यालय, काठमाडौं विश्वविद्यालय, पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालय, नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय, पोखरा विश्वविद्यालय, लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालय, कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय, मध्य पश्चिमाञ्चल विश्वविद्यालय र सुदुर पश्चिमाञ्चल विश्वविद्यालय) र ३ मानित विश्वविद्यालयहरू (विपी कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान, चिकित्सा विज्ञान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान र पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान) स्थापना भै स्वायत्त रूपमा विभिन्न विषयहरूमा अध्ययन अध्यापनका कार्यक्रमहरू संचालन गरी मुलुकलाई चाहिने तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने उच्च स्तरीय जनशक्ति उत्पादन गर्दै आइरहेका छन् ।

तालिका १३ (ल) : विश्वविद्यालयमा विद्यार्थीहरूको भर्ना र उत्पादन (आर्थिक वर्ष २०६९/७०)

(संख्यामा)

तह	विवरण	त्रिभुवन	काठमाडौं	पूर्वाञ्चल	पोखरा	लुम्बिनी बौद्ध	नेपाल संस्कृत	कुल
प्रमाणपत्र	भर्ना	२४१९	११९	-	-	-	९७२	३५१०
	उत्पादन	१०७०२	-	-	-	-	३३९	११०४१
स्नातक	भर्ना	५०७२४०	११३९१	२२९३७	२३१९७	-	१५३४	५६६३०७
	उत्पादन	५०३६१	१३११	२९२८	-	-	१०२८	५५६२८
स्नातकोत्तर	भर्ना	९१४६४	१३७६	२७८३	२००९	११६	२९३	९८०४१
	उत्पादन	१७१५१	३७८	४४१	-	-	१७१	१८१४१
पिजिडी	भर्ना	-	६१	-	-	-	-	६१
	उत्पादन	-	२२	-	-	-	-	२२
एम.फिल.	भर्ना	२९७	२७१	-	७६	-	-	६४४
	उत्पादन	४०	३१	-	-	-	-	७१
पिएच.डी.	भर्ना	१०८१	११९	-	-	-	२१६	१४१६
	उत्पादन	१३	१२	-	-	-	१२	३७
अन्य	भर्ना	१९३६	-	-	-	-	१०२४	२९६०
	उत्पादन	-	-	-	-	-	४५५	४५५
कुल	भर्ना	६०४४३७	१३३३७	२५७२०	२५२८२	११६	४०३९	६७२९३१
	उत्पादन	७८२६७	१७५४	३३६९	अप्राप्त	-	२०७१	८५३९५
वी.पी. कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान (भर्ना)					११५५			
चिकित्सा विज्ञान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान (भर्ना)					२९८			
कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय (भर्ना)					१८०			
पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान (भर्ना)					६०			
सुदुर पश्चिमाञ्चल विश्वविद्यालय (भर्ना)					९५१			
मध्य पश्चिमाञ्चल विश्वविद्यालय (भर्ना)					२४७२			
जम्मा भर्ना					६७८०४७			

नोट: उपर्युक्त तालिकामा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको क्यारी ओभर विद्यार्थीहरू समावेश नगरिएको ।

स्रोत: शिक्षा मन्त्रालय ।

शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र

१३.४६ नेपाल सरकारले शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने कुरालाई शिक्षा क्षेत्रमा महत्वपूर्ण र प्राथमिकतायुक्त प्राप्त कार्यक्रमका रूपमा लिएको छ । नेपाल सरकारको शैक्षिक सुधारको मूल दस्तावेज विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना र आवधिक योजनाहरूले दृष्टिगत गरेअनुसार शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र स्थापना गरी शैक्षिक गुणस्तर विद्यार्थी उपलब्धिको राष्ट्रिय परीक्षण, विद्यालयगत कार्य सम्पादन परीक्षण र शैक्षिक निकायहरूको कार्य सम्पादन परीक्षण गर्ने गरी शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र व्यवस्थापन कार्यविधि निर्देशिका, २०६७ जारी भई सोका आधारमा कार्य हुँदै आएको छ । शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने कक्षा ३, ५ र ८ का विद्यार्थी उपलब्धिको राष्ट्रिय परीक्षण अवधि भरमा अर्थात् सन् २०१५ सम्म दुई चक्रपुरा गर्ने लक्ष्य भएकोले सो अनुसार काम भइरहेको छ । मन्त्रालयबाट तयार पारिएको मार्गचित्र अनुसार यस वर्ष कक्षा ८ का ४८ हजार विद्यार्थी, १ हजार २ सय शिक्षक र १ हजार २ सय प्रधानाध्यापकको दोस्रो चक्रको परीक्षण कार्य सम्पन्न भइसकेको छ ।

सार्वजनिक पुस्तकालयहरू

१३.४७ विभिन्न प्रकाशनहरूको सङ्कलन तथा सुरक्षण गरी पाठक तथा सेवाग्राहीहरूलाई पुस्तकालय सेवा प्रदान गर्नेको लागि केशर पुस्तकालय केशरमहल, राष्ट्रिय पुस्तकालय हरिहरभवन र डिल्लीरमण कल्याणीदेवी पुस्तकालय लाजिम्पाट संचालनमा रही आएका छन् । पुस्तकहरूको खरिद, वाईफाई सेवा संचालन, पुस्तकालय दिवस मनाउने, फोटोकपी सेवा, विभिन्न जिल्लामा संचालित पुस्तकालयहरूमा पुस्तक सहयोग जस्ता कार्यक्रमहरू उल्लेखित पुस्तकालयहरूले संचालन गर्दै आईरहेका छन् ।

जनक शिक्षा सामाग्री केन्द्र

१३.४८ वि.सं. २०३५ असोज ८ गते कम्पनी ऐन, २०२१ अन्तर्गत सरकारी संस्थानका रूपमा परिणत भएदेखि नै यस केन्द्रले नियमितरूपमा विद्यालयस्तरीय पाठ्यपुस्तक लगायत शैक्षिक सामाग्री उत्पादन गरी उचित मूल्यमा देशभर बिक्रीवितरण गर्दै आएको छ । यसका साथै एसएलसी परीक्षा, उच्च माध्यमिक

शिक्षा परिषद् र एम.बि.बि.एस छात्रवृत्ति परीक्षाका प्रश्नपत्रहरु छपाइ गर्ने कार्यहरु सुरक्षित तथा गोप्यरुपमा यस केन्द्रबाट हुदै आइरहेको छ । त्यसैगरी, पाठ्यपुस्तक छपाई तथा बिक्रिवितरण निर्देशिका, २०६३ बमोजिम निजी प्रकाशकहरुले पूर्वाञ्चल तथा पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा कक्षा १ देखि ८ सम्म र सुदुरपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा कक्षा १ देखि ५ सम्मका पाठ्यपुस्तक छपाई तथा वितरण गर्ने जिम्मेवारी पाएकाले उक्त क्षेत्रहरुमा प्रस्तुत केन्द्रले निजी क्षेत्रका प्रकाशकहरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्नु परेको स्थिति छ । यस वाहेक अन्य कार्यहरु केन्द्रसँग नै यथावत भएकाले आफ्नो जिम्मेवारी पुरा गर्न केन्द्र प्रयतनशील रहेको छ ।

स्वास्थ्य क्षेत्र

१३.४९ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले स्वास्थ्यलाई जनताको आधारभूत अधिकारको रुपमा स्थापित गरेको छ । यही संबैधानिक व्यवस्था एवं क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा जनाइएको प्रतिबद्धता अनुरूप गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सबै नागरिकको पहुँच सुनिश्चित गर्ने कार्यमा सरकार क्रियाशील रहदै आएको छ । यसै सन्दर्भमा सहश्राव्दी विकास लक्ष्य एवं नेपाल स्वास्थ्य क्षेत्र कार्यक्रम (दोस्रो) समेतका आधारमा कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गरी यस क्षेत्रको योगदानबाट गरिबी न्यूनीकरणमा सहयोग पुऱ्याउन तथा आर्थिक समृद्धिमा योगदान पुऱ्याउन स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट विगत वर्षदेखि सञ्चालनमा रहेका प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रमहरुलाई निरन्तरता दिईदै आएको छ । यस्ता कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने क्रममा वाह्य साझेदारहरु WHO, UNFPA, UNDP, UNICEF, World Bank, DFID, USAID, AusAID, GIZ, KFW, WFP, Netherlands, Norway, GAVI, Global Fund, SDF लगायतका दातृ निकायहरुको प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष सहयोग प्राप्त हुँदै आएको छ । दातृ निकायको सहयोगमा विभिन्न कार्यक्रम, आयोजना, परियोजनाहरुमा विकासतर्फ ४७ वटामा पहिलो प्राथमिकताक्रमका २२ वटा, दोश्रो प्राथमिकताक्रमका २० वटा र तेस्रो प्राथमिकताक्रमका ५ वटा कार्यक्रमहरु सञ्चालित छन् ।

१३.५० नेपालले लिएको सहश्राव्दी विकास लक्ष्यमध्ये बाल तथा मातृ मृत्युदर न्युनिकरणमा उत्साहजनक उपलब्धि हासिल भई सन् १९९६ को बाल मृत्युदर प्रति हजार जीवित जन्ममा ४३ बाट सन् २०११ मा ९ मा झरेको छ । यसैगरी

सन् १९९६ को ५ सय ३९ प्रतिलाख जन्ममा रहेको मातृ मृत्युदर २ सय २९ जना प्रति लाखमा झरेको छ । उपरोक्त उपलब्धिका कारण नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरबाट सहश्राव्दी विकास लक्ष्य हासिल गर्ने क्रममा सहश्राव्दी विकास लक्ष ५ को मातृ मृत्युदरमा उल्लेख्य कमी ल्याइ अन्तर्राष्ट्रियस्तरबाट समेत सराहनीय कार्य गरी "MDGs Achievement Award" प्राप्त गरेको, वाल स्वास्थ्यको क्षेत्रमा सहश्राव्दी विकास लक्ष्य ४ को वाल मृत्यु दरमा प्रगति उन्मुख भएको कारणबाट "MDGs Motivational Award" अन्तर्राष्ट्रिय पुरस्कार प्राप्त गर्नुका साथै कुष्ठरोग नियन्त्रणको क्षेत्रमा नेपालले सन् २०१० देखि कुष्ठरोग उन्मूलन भएको घोषणा समेत गरेको छ । सन् २०१२ जुनमा जेनेभामा भएको Global Leaders Council for Reproductive Health को अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनले नेपालमा प्रजनन स्वास्थ्य क्षेत्रमा उल्लेख्य प्रगति हासिल गरेको भनि Resolve Award बाट समेत नेपाललाई सम्मान गरेको छ । सन् २०१४ मा विश्व स्वास्थ्य संगठनबाट नेपालले पोलियो रोगको शुन्य प्रमाणिकरण प्रमाणपत्र समेत प्राप्त गरिसकेको हुँदा स्वास्थ्य क्षेत्रमा उल्लेख्य प्रगति भएको पाइन्छ ।

तालिका १३ (व) : प्रमुख स्वास्थ्य सूचक र उपलब्धि

सहश्राव्दी विकास सूचकांक	इकाई	उपलब्धि					
		१९९१	१९९६	२००१	२००६	२००९	२०११
मातृ मृत्युदर प्रतिलाख	जना	५३९	५३९	४१५	२८१	२२९	२५०
कुल प्रजनन दर प्रतिमहिला	जना	५.३	४.६	४.१	३.१	२.९	३.०
किशोरी प्रजनन दर (१५ देखि १९ वर्ष)	प्रतिशत	-	१२७	११०	९८	-	९८
परिवार नियोजन साधन प्रयोग दर (Modern methods)	प्रतिशत	२४	२६.०	३५	४४	४५.१	४८
पाँच वर्ष मुनिको वाल मृत्युदर प्रतिहजार	जना	१५८	११८.३	९१	६१	५०	५५
शिशु मृत्युदर प्रतिहजार	जना	१०६	७८.५	६४	४८	४१	४४
नवजात शिशु मृत्युदर प्रतिहजार	जना		४९.९	४३	३३	२०	३०
तौल नपुगेका वच्चा	प्रतिशत		४९.२	४८.३	३८.६	३९.७	३४
एच.आइ.भी. संक्रमण दर (१५ देखि ४९ वर्ष)	प्रतिशत	-	-	-	-	०.४९	
टीबी पत्ता लागेको र उपचार भएको	प्रतिशत	-	४८ ७९	७० ८९	६५ ८९	७१ ८८	७५ ८९
वार्षिक औलो प्रभावित संख्या प्रति हजार	जना	-	०.५४	०.४०	०.२८	-	-

स्रोत : स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय ।

१३.५१ नियमित कार्यक्रमहरूलाई अझ प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्नका लागि स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट विभिन्न नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ, जसमध्ये दीर्घकालिन योजना, सहश्रवादी विकास लक्ष्य, स्वास्थ्य क्षेत्र सुधार कार्ययोजना, तीन वर्षीय योजना र स्वास्थ्य क्षेत्रमा प्रयोगमा ल्याइएका विभिन्न ऐन तथा नियमहरूका आधारमा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको छ । यसैगरी राष्ट्रिय खोप विधेयक र राष्ट्रिय स्वास्थ्य बीमा नीतिको मस्यौदा निर्माण भएको छ । राष्ट्रिय जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला नीति, २०६९, राष्ट्रिय स्वास्थ्य सञ्चार नीति २०६९, स्वास्थ्य क्षेत्रको ४ वर्षे मानव संसाधन रणनीति योजना र विपन्न नागरिक औषधी उपचार कोष निर्देशिका २०६९, स्वास्थ्य संस्था स्थापना, सञ्चालन तथा स्तरोन्नती मापदण्ड सम्बन्धी निर्देशिका २०७० स्वीकृत गरी कार्यन्वयनमा ल्याएको छ । संस्थागत रूपबाट हेर्दा मानव अंग प्रत्यारोपण केन्द्र, कर्णाली स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान, पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान, आयुर्वेद प्रतिष्ठान, आयुर्वेद अनुसन्धान तथा तालिम केन्द्र जस्ता संस्थाहरूबाट समेत स्वास्थ्य सेवाको प्रवाहलाई विस्तार गर्दै आएको छ ।

स्वास्थ्य सेवा र सुविधामा विस्तार

१३.५२ स्वास्थ्य सेवातर्फ रहेका स्वास्थ्य संस्थाहरू, शैया र जनशक्तिको बिबरण देहाय बमोजिम रहेको छ ।

तालिका १३ (श) : स्वास्थ्य संस्था शैया र जनशक्तिको बिबरण

विवरण	आर्थिक वर्ष						
	२०६४/६५	२०६५/६६	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
१. जम्मा स्वास्थ्य संस्थाहरू	४३९६	४३९२	४३९२	४३९३	४३९३	४३९३	४४८५
क) अस्पताल	९४	९०२	९०२	९०२	९०५	९०७	९०७
ख) प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र	२१४	२१४	२०७	२०८	२०५	२०४	२१५ ^{##}
ग) स्वास्थ्य चौकी	६९९	६७६	११७६	१६९८	२१७५	२१७५	२१७५
घ) आयुर्वेदिक औषधालय	२९३	२९३	२९१	२९१	२९३	२९३	२९३
ङ) उपस्वास्थ्य चौकी	३१०४	३११४	२६१७	२०९५	१६१५	१६१५	१६९५
२. अस्पताल शैया	६९४४	६९४४	६९४४	७०४९	७०३५	७२८५	७५५०
३. जम्मा जनशक्ति	९१८४०	९२०१०	९२१८१	८२९९४	९२१५०	९३४९५	९३४९५
क) डाक्टर	१४५७ [#]	१६२७ [#]	१७९८	१७९८	१६५४	१९५४	२१५४ [#]
ख) परिचारिका	११६३७	११६३७	११६३७	१२६८१	११७५६	१२५५०	९५३५
ग) कविराज	३९४	३९४	३९४	४०७	३९४	३९४	३९४
घ) वैद्य	३६०	३६०	३६०	३६०	३६०	३६०	३६०
ङ) स्वास्थ्य सहायक (हे.अ., अ.हे.ब.)	७४९१	७४९१	७४९१	८०१३	८०१३	८५६३	११५५१
च) स्वास्थ्य कार्यकर्ता (मा.शि.का.)	३१९०	३१९०	३१९०	३१९०	३१९०	३१९०	३१९०
छ) स्थानीय स्वास्थ्य कार्यकर्ता (शा.स्वा.का.)	३९८५	३९८५	३९८५	३९८५	२९८५	२९८५	२९८५
ज) अन्य स्वास्थ्य कार्यकर्ता (तालिम प्राप्त सुडेनी, महिला स्वा.स्वयंसेविका)	६३३२६	६३३२६	६३३२६	५२५६० ^{**}	६३३२६	६३३२६	६३३२६ ^{**}

स्रोत : स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय

* प्रथम आठ महिनाको

छात्रवृत्तिमा अध्ययन गरिएका ३५० डाक्टर समेत ।

प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र र स्वास्थ्य केन्द्र समेत ।

** सुडेनी फेजआउट भएका ।

नोट: नयां स्वास्थ्य संस्था थप नभई स्तरोन्नती भएको हुंदा संख्या यथावत रहेका ।

१३.५३ विभिन्न स्वास्थ्य सेवातर्फ नेपालभरका सम्पूर्ण अस्पतालहरुबाट आर्थिक वर्षमा विभिन्न सेवा प्राप्त गरी लाभान्वीत जनसंख्याको विवरण देहायको तालिका बमोजिम रहेको छ ।

तालिका १३ (ब) : स्वास्थ्य सेवाबाट लाभान्वीत भएका जनसंख्या (विकास क्षेत्र अनुसार)

देश / विकास क्षेत्र अनुसार	आर्थिक वर्ष २०६८/६९			आर्थिक वर्ष २०६९/७०			आर्थिक वर्ष २०७०/७१*		
	भर्ना	बहिरंग	आकस्मिक	भर्ना	बहिरंग	आकस्मिक	भर्ना	बहिरंग	आकस्मिक
नेपाल / राष्ट्रिय	४३०१७९	३२९५६१९	७६४३४४	४२७४३६	३४४९४२१	७८२६१४	२०९५१९	१५२३४१०	३५७०८९
पूर्वाञ्चल	१३०५०४	७५३०७६	१९०९२१	१३५०६६	७८४८०६	२०९५६३	७०७५७	४२९४५८	११४०३५
मध्यमाञ्चल	१४४९०८	१२२३६४५	२७९९०९	१३१३४१	११३९७३२	२६५२७२	५७७२४७	३४५०४५	८११३०
पश्चिमाञ्चल	७५९११	६६०१४५	१३१०९३	९७३७७	९१४५०६	१६१३८०	५३३५२	४६३०४५	९२१९२
मध्य पश्चिमाञ्चल	४००५८	३५१८४८	५९५८५	३०२९०	३०८८२८	५७४४४	१७३८४	१५४२७४	३१९८६
सूदुर पश्चिमाञ्चल	३८७९८	३०६९०५	१०२८३६	३३३६२	३०१५४९	८८९५५	१०८१५	१५४२७४	३१९८६

* प्रथम आठ महिनाको

श्रोत: HMIS, स्वास्थ्य सेवा विभाग

१३.५४ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुन महिनासम्ममा अस्पताल १ सय ७, स्वास्थ्य चौकी २ हजार १ सय ७५, आयुर्वेद अस्पताल तथा औषधालयहरु २ सय ९३, उप स्वास्थ्य चौकी १ हजार ६ सय ९५, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र २ सय १५ गरी जम्मा ४ हजार ४ सय ८५ स्वास्थ्य संस्थाहरुबाट २ हजार १ सय ५४ जना डाक्टर र ९ हजार ५ सय ३५ परिचारिका सहित ९३ हजार ४ सय ९५ जना जनशक्तिहरुले स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिरहेका छन् । उक्त अवधिमा जम्मा अस्पताल शैयाको संख्या ७ हजार ५ सय ५० रहेको छ ।

त्यस्तै विकास क्षेत्र अनुसार बहिरंग (OPD) सेवा लिने जनसख्या देहायको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका १३ (स) : विकास क्षेत्र अनुसार बहिरंग सेवा लिनेको विवरण

देश /विकास क्षेत्र अनुसार	आर्थिक वर्ष			
	२०६७।६८	२०६८।६९	२०६९।७०	२०७०।७१*
नेपाल / राष्ट्रिय	१९,७०८,८००	२१६७०५७२	२४०५३८३६	१२७९६८९६
पूर्वाञ्चल	४,६४०,००३	४५२००२५	४८९२१२३	२८२३११४
मध्यमाञ्चल	५,७७४,६१७	६७८५७२१	८०९८७५०	४०१०८९७
पश्चिमाञ्चल	३,९८१,६७८	४८९४१३४	५३२३३०२	२७१८५२१
मध्यपश्चिमाञ्चल	३,२७०,१०८	३२२६६३०	३३४१३५८	१९५३१५५
सूदुर पश्चिमाञ्चल	२,०४२,३९४	२२४४०६२	२३९८३०३	१२९१२०९

* प्रथम आठ महिनाको

श्रोत: स्वास्थ्य सेवा विभाग

स्वास्थ्य सेवामा सञ्चालित मुख्य कार्यक्रमहरु र तिनको बिबरण

तालिका १३ (ह) : विस्तारित खोप एवं राष्ट्रिय पोलियो खोप कार्यक्रमको विवरण

सुचकांक	आर्थिक वर्ष २०६८।६९		आर्थिक वर्ष २०६९।७०		२०७०।७१*	
	प्रगति	प्रतिशत	प्रगति	प्रतिशत	प्रगति	प्रतिशत
वि.सि.जि. भ्याक्सिन	६३२,४२२	९५.९	६२३६५९	९८.९५	४०४२५९	९६.४३
डि.पि.टि., हेपाटाईटिस बि (तेश्रो मात्रा)	४३०२४४	८९.७	५८४७२७	९२.७७	३३६९६०	८०.३७
पोलियो (तेश्रो मात्रा)	४३२६५४	८६.४	५८४४२०	९२.७२	३३५४२८	८०.०१
दादुरा विरुद् खोप	४१८१३९	३८.४	५५३७३६	८७.८५	२२८९५२	५४.६१
टिटानस खोप	२०३१४३		३०३४४३	४१.२१	१८५७५१	३६.५८
दादुरा रुबेला खोप अभियान			९६८५०९९	१०१.०		
आइरन चक्की पाएका महिलाहरु	५२२६०६	६७.९	७६५०००	९५.०८	५९५०००	११७.१७
झाडापखालाका रोगीहरु दर्ता	२११५६७		१८०९०३३	८७.०	९५५००६	५१.०
जिक र जीवनजलबाट उपचार	१८०५३३	९१.०	१६७१६१०	९२.०	९३२११९	९८.०
शवासप्रश्वास रोगको उपचार	३२९४७५	३२.३	२८२७८०४	१००.०	१७०११५१	९१.०

* प्रथम आठ महिनाको

१३.५५ बाल मृत्युदरलाई कम गर्ने लक्ष्य सहित संचालित विस्तारित खोप तथा पोलियो खोप कार्यक्रममा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ७५ जिल्लामा रहेका ९ महिना देखि १५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूलाई दादुरा-रुवेला खोप अभियान संचालन गरिएको, ७५ जिल्लामा २ पटक राष्ट्रिय पोलियो खोप अभियान संचालन गरिएको, २०० जना छुट भएका तथा नयाँ भर्ना भएका महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरूलाई CBIMCI तालिम संचालन गरिएको र ९६ लाख ८५ हजार ९९ जनालाई दादुरा रुवेला विरुद्ध खोप अभियान मार्फत प्रदान गरिएको थियो । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा १ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरू मध्ये ४ लाख ४ हजार २ सय ५९ जनालाई वि.सि.जि. भ्याक्सिन प्रदान गरिएको, ३ लाख ३६ हजार ९ सय ६० जनालाई डि.पि.टि., हेपाटाईटिस बि (तेश्रो मात्रा) प्रदान गरिएको, २ लाख २८ हजार ९ सय ५२ जनालाई पोलियो (तेश्रो मात्रा) प्रदान गरिएको र त्यसैगरी, ५ लाख ९५ हजार जना महिलालाई टिटनास खोप दिईनुका साथै आइरन चक्की वितरण गरिएको छ । पोषण कार्यक्रम अन्तर्गत समुदायमा आधारित गम्भीर कुपोषण व्यवस्थापन कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइएको छ । सरकारी तथा निजी विद्यालयका कक्षा १० सम्मका विद्यार्थीहरूलाई अल्वेण्डाजोल ट्याब्लेट वितरण गरिएको छ। चालु आर्थिक वर्षमा ७ लाख ८९ हजार ४ सय ९२ जना झाडापखालाका रोगीहरू दर्ता भएकामा ७ लाख ३६ हजार ४ सय ९२ लाई जिंक र जीवनजलबाट तथा ३६ हजार ४ सय २ लाई स्लाइनबाट उपचार गरिएको छ । त्यसैगरी, सोही कार्यक्रममा श्वासप्रश्वास रोगको उपचारको लागि ७ लाख ३६ हजार १ सय ९ जना (९३ प्रतिशत) को उपचार गरिएको छ । बाल स्वास्थ्य कार्यक्रममा उपरोक्तानुसार नै विभिन्न खोप, पोषण, झाडा पखाला, श्वासप्रश्वास तथा पोषण कार्यक्रमहरू नियमित अभियानको रूपमा संचालन गरिएको छ ।

परिवार नियोजन, सुरक्षित मातृत्व एवं महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका कार्यक्रम

१३.५६ प्रजननदरलाई प्रतिस्थापन तह र मातृमृत्युदरलाई १ सय ३४ प्रति लाख जीवित जन्ममा ल्याउने लक्ष्य सहित कार्यक्रम संचालन गरिरहेको छ । प्रजनन स्वास्थ्य कार्यक्रमबाट गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा परिवार नियोजन तर्फ ५

लाख ९९ हजार ४ सय २० जनालाई अस्थायी साधन तथा ५२ हजार १ सय ८१ जनालाई स्थायी बन्ध्याकरण सेवा उपलब्ध गराईएको थियो । साथै, यसै अवधिमा २४ लाख ७८ हजार निरन्तर प्रयोगकर्तालाई यो सेवा देशव्यापी रुपमा प्रदान गरिएको थियो । दुर्गम क्षेत्रबाट जटिलतायुक्त प्रसुति सेवाका लागि सिफारिस गरिएकाको संख्या ९९ रहेको छ । आमा सुरक्षा कार्यक्रमबाट निःशुल्क प्रसुति सेवा प्रदान ३ लाख १७ हजार, गर्भवती उत्प्रेरणा वापतको रकम लिनेको संख्या ५५ हजार ६ सय ५०, चौविसै घण्टा अत्यावश्यक प्रसुति सेवा प्रदान गर्ने कार्यक्रम मार्फत २६ जिल्लाबाट सेवा प्रदान भएको, पाठेघर खस्ने रोगको स्क्रिनिङ तथा रिङ्गपेशरी लगाउने र अप्रेसन गर्नुपर्नेको लगत तयार गर्ने कार्यमा ४८ हजार १७ जनाको स्क्रिनिङ गरिएको तथा ४ हजार ७ सय ५१ जनाको पाठेघर खस्ने रोग उपचारको शल्यक्रिया गरिएको छ ।

१३.५७ यसैगरी, चालु आर्थिक वर्ष २०७०।७१ को प्रथम ८ महिनामा परिवार नियोजनको नयाँ प्रयोगकर्ता (अस्थायी साधन) प्रयोग गर्नेको संख्या ४ लाख १८ हजार ५ सय पुगेको छ । यसैगरी, परिवार नियोजनको नयाँ प्रयोगकर्ता (स्थायी बन्ध्याकरण) ३३ हजार १ सय २० रहेको छ । दुर्गम क्षेत्रहरुबाट जटिलतायुक्त प्रसुती सेवाका लागि सुविधा सम्पन्न अस्पतालमा सिफारिस गरिएको संख्या १ सय ९४ जना, नेपालभर करिब १ हजार ६ सय वर्थिङ्ग सेन्टरहरुबाट आमा सुरक्षा कार्यक्रमबाट निःशुल्क सेवा लिएका तथा यातायात खर्च पाएकाहरुको संख्या २ लाख ७ हजार ३३ जना, २४ घण्टा अत्यावश्यक सेवा प्रदान गरिएका थप जिल्लाहरुको संख्या ३२, पाठेघर खस्ने रोगको स्क्रिनिङ तथा रिङ्ग प्रेशरी लगाउने र ३७ हजार २ सय जनाको अप्रेसन गर्नु पर्ने लिष्टिङ्ग गरेको र पाठेघर खस्ने रोगको उपचार तथा अपरेसन गर्नेहरुको संख्या ४ हजार ५ सय पुगेको छ ।

तालिका १३ (क्ष) : प्रजनन् स्वास्थ्य कार्यक्रमको विवरण

सुचकहरू	एकाई	आर्थिक वर्ष							
		२०६७/६८		२०६८/६९		२०६९/७०		२०७०/७१*	
		प्रगति	प्रतिशत	प्रगति	प्रतिशत	प्रगति	प्रतिशत	प्रगति	प्रतिशत
परिवार नियोजनको नयाँ प्रयोगकर्ता (अस्थायी साधन)	जना	६४२५३३	-	५९८६०४	-	५९९४२०	-	४१८५००	-
परिवार नियोजनको नयाँ प्रयोगकर्ता (स्थायी बन्ध्याकरण)	जना	६२६००	-	५११८५	-	५२१८१	-	३३१२०	-
परिवार नियोजनको लगातार प्रयोगकर्ता	जना	२४२५५२१	९४.०१	२४४६२८६	९४.८२	२४७८०००	९५.१	१६२००००	६५.३८
दुर्गम क्षेत्रबाट जटिलतायुक्त प्रसुति सेवाका लागि प्रेषण गरिएको	जना	५५	९२	१६५	८३	९९	६०	१९४	२३
आमा सुरक्षा कार्यक्रमबाट निःशुल्क प्रसुति सेवा प्रदान	जना	२४५४३९	९७	२९९९०१	९०.६९	३१७०००	८८	२०७०३३	५६
सुत्केरी सेवा प्रदान (PNC)	जना	३८७२०१	५०.५	४४१५८०	५३.५	५५६५०	४२	७४२५०	३०
चौविसे घण्टा अत्यावश्यक प्रसुति सेवा प्रदान गरिएका जिल्लाहरू	जिल्ला	२४	१००	२६	९२	२६	१००	३२	९७
पाठेघर खस्ने रोगको स्क्रिनिङ तथा रिङ्गपेशरी लगाउने र अप्रेशन गर्नुपर्नेको लगत तैयार गर्ने	जना	२५३७४	८९	९४९९२	७९.१६	४८०१७	९६	३७२९६	७०
पाठेघर खस्ने रोगको उपचार तथा अप्रेशन	जना	१२२४३	९४	९०८१	६५	४७५१	१४२	४५००	४५

* फागुण मसान्तसम्मको विवरण

क्षयरोग कार्यक्रम

१३.५८ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा संचालित कार्यक्रमबाट सम्भाव्य क्षयरोगीहरूको खकार परीक्षण गरी DOTS प्रविधिबाट निःशुल्क औषधि उपचार, १ लाख ९३ हजार ५ सय ७० जना शंकास्पद विरामीको खकार परीक्षण, ५ लाख ८० हजार ७ सय १० वटा नयाँ खकारको स्लाइड परीक्षण, ८६ हजार १ सय २९ वटा फ्लोअप खकार परीक्षण, २ सय २५ जनालाई MDR TB सम्बन्धी तालिम रोकथामका लागि विभिन्न माध्यमद्वारा सन्देशमुलक र चेतनामुलक सामग्रीहरू प्रसारण, स्वास्थ्यकर्मीलाई तालिम प्रदान गर्ने जस्ता कार्यक्रम र MDR TB बिरामीको लागि होस्टेलको स्थापना तथा संचालन गरिएको, स्वास्थ्यकर्मीहरूको लागि TB आधारभूत तालिम संचालन गरिएको छ । उपरोक्त सेवाले गर्दा ७८ प्रतिशत नयाँ क्षयरोगका बिरामी दर्ता भई ९० प्रतिशतको उपचार सफल भएको छ । यसका साथै, गत आर्थिक वर्षको कार्यक्रमलाई यस आर्थिक वर्षमा पनि निरन्तरता दिइएको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा १ लाख ८७ हजार ४० जना शंकास्पद विरामीको खकार परीक्षण, ५ लाख ६१ हजार १ सय २० वटा नयाँ स्लाइड खकार परीक्षण र ८३ हजार २ सय ३३ वटा फ्लोअप खकार परीक्षण तथा स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई डट्स तालिम दिइने लक्ष्य राखिएको छ ।

इपिडिमियोलोजी, औलो तथा कालाजार नियन्त्रण, प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापन कार्यक्रम

१३.५९ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा १५ पटक महामारी रोग तथा प्राकृतिक प्रकोपबाट पीडितहरूको लागि उपचारात्मक शिविर संचालन गरिएको, ३ पटक महामारी तथा प्रकोप व्यवस्थापन गर्न RRT परिचालन गरिएको, ४ हजार ९ सय वटा स्लाइडहरूको छड्के जाँच गरिएको, महामारी, सरुवा रोग, परजीवीबाट लाग्ने औलो तथा कालाजार रोग नियन्त्रण र प्राकृतिक प्रकोपबाट उत्पन्न हुने विभिन्न खालका रोगहरूको व्यवस्थापन लगायतका कार्यहरूलाई निरन्तरता दिई सरुवा रोगहरूको सर्भिलेन्स, हात्तीपाइले, औलो, कालाजार नियन्त्रणका लागि किटनाशक औषधि छर्ने कार्य, झुल वितरण, रेविज रोग नियन्त्रण र सर्पदंश पीडित मध्ये ६५ हजारलाई ARV खोप सेवा प्रदान गर्ने जस्ता सेवाहरू उपलब्ध गराइएको थियो । १ करोड ६५ लाख मानिसलाई हात्तीपाइले रोग नियन्त्रण र रोकथामको लागि औषधि खुवाइएको छ । त्यसैगरी, डेंगु भाइरसको निदानको लागि विशेष

कार्यक्रम संचालन गरिएको थियो भने वर्ड फ्लुबाट हुने मानव संक्रमण रोगको रोकथामको लागि विशेष कार्यक्रम संचालन गरिएको थियो । आर्थिक बर्ष २०७०/७१ मा चिकित्सक नर्स तथा स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई रेविज भ्याक्सिनको उचित प्रयोग तथा विषालु सर्पको टोकाई व्यवस्थापन सम्बन्धी अभिमुखीकरण तालिम दिइएको र २ हजार जना रेविज रोगी र सर्पदंश पीडितको उपचार, हात्तिपाइले रोग निवारण अभियान संचालन भएका २० जिल्लाहरूमा माइक्रो फाइलेरिया फलोअप सर्भे तथा २० जिल्लाहरूमा पोष्ट MDA सर्भे र बहुऔषधी व्यवस्थापन तथा ढुवानी गरिएको छ ।

कुष्ठरोग नियन्त्रण कार्यक्रम

१३.६० आर्थिक बर्ष २०६९/७० मा कुष्ठरोग नियन्त्रण कार्यक्रम अन्तर्गत १ लाख ७२ हजार १ सय १२ जना बिरामी तथा छिमेकीको पारिवारिक परीक्षण गरिएको, ३ हजार ३ सय ७३ जना कुष्ठरोगका बिरामीलाई प्रति व्यक्ति रु. १ हजारका दरले यातायात खर्च वितरण गरिएको र १६ पटक चर्मरोग शिविर संचालन गरिएको थियो । त्यसैगरी, आर्थिक बर्ष २०७०/७१ मा कुष्ठरोग प्रभावित जिल्लाहरूमा स्थलगत अध्ययन तथा स्थानीयस्तरमा व्यवस्थापन तथा परीक्षण गरिएका बिरामी तथा छिमेकीको पारिवारिक परीक्षण गरिएको, ७ सय जना नियमित उपचार गर्ने बिरामीलाई रु. १ हजारका दरले यातायात खर्च वितरण गरिएको छ। आर्थिक बर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा २ हजार ९५ जना नयाँ बिरामी पत्ता लागेका छन् भने हाल २ हजार १ सय ९५ जना बिरामी उपचारको क्रममा रहेका छन् ।

राष्ट्रिय जनसङ्ख्या कार्यक्रम

१३.६१ जनसंख्या सम्बन्धी २० वर्षे दीर्घकालीन योजना Population Prospective Plan (PPP) को मापदण्डमा रही जनसंख्या व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यक्रमहरू निरन्तर रुपमा संचालन गरिएको छ । लैङ्गिक हिंसा अन्त्य सम्बन्धी राष्ट्रिय कार्ययोजना, २०६८ अनुसार अस्पतालमा आधारित एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्र संचालन निर्देशिका, २०६७ बमोजिम विभिन्न १६ वटा अस्पतालहरूमा एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्र संचालनमा रहेका छन् । पाटन अस्पताल, आयुर्वेद शिक्षण अस्पताल, त्रि.वि. शिक्षण अस्पताल, भरतपुर अस्पताल,

पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अस्पताल र वि.पी.कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानमा जेष्ठ नागरिकको उपचारका लागि ज्यारियाट्रिक वार्डको स्थापना तथा सञ्चालन गरिएको छ । त्यसैगरी ८ वटा केन्द्रीय तथा अञ्चलस्तरका अस्पतालहरूमा सामाजिक सेवा इकाई मार्फत सेवा प्रवाह गरिएको छ । ७५ वटै जिल्लाहरूमा "स्थानीयस्तरको जनसंख्या कार्यक्रम" अन्तर्गत २२ वटा कार्यक्रमहरू संचालन भई रहेका छन् । नेपालको जनसंख्या प्रतिवेदन २०६९ अनुरूप अन्य अनुसन्धानमूलक कार्यक्रमहरू संचालनमा ल्याइएको छ । राष्ट्रिय जनसंख्या नीति, २०७१ को मस्यौदा तयार भएको छ ।

राष्ट्रिय स्वास्थ्य शिक्षा, सूचना तथा सञ्चार कार्यक्रम

१३.६२ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा राष्ट्रिय स्वास्थ्य संचार नीति, २०६९ मन्त्रिपरिषदबाट स्वीकृत भएको छ । गत आर्थिक वर्षमा आम नागरिकहरूले अधिक रुचाएको स्वास्थ्य सम्बन्धी टेलिभिजन कार्यक्रम 'जीवनचक्र' ५२ भाग, 'आमा' २६ भाग र 'थोरै भए पुगिसरी' २६ भाग नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारण भएको, त्यसका साथै नेपाल टेलिभिजनबाट जनस्वास्थ्य बहस कार्यक्रम २ पटक र १ हजार ६ सय ८० पटक (१ सय ६८ दिन) समाचार अघि विभिन्न स्वास्थ्य सन्देशहरू प्रसारण गरिएको थियो । रेडियो नेपालबाट 'जनस्वास्थ्य रेडियो कार्यक्रम' १ सय ५६ भाग, 'चेतनाका स्वरहरू' २६ भाग, 'आमा' २६ र विभिन्न स्वास्थ्य सन्देशहरू प्रत्येक समाचार अघि ३ हजार ६ सय ५० पटक (३ सय ६५ दिन) प्रसारण गरिएको थियो । स्वास्थ्य सन्देशहरू जिल्लाका विभिन्न एफ.एम.रेडियोहरबाट ८७ हजार पटक प्रसारण र १ हजार ५० स्थानमा आम नागरिक सहभागी गराई अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन गरिएको थियो । केन्द्र र जिल्लाबाट उत्पादन भएका स्वास्थ्य शिक्षा शैक्षिक सामाग्रीहरू ७५ जिल्ला र समुदायहरूमा वितरण गरिएको थियो । स्वास्थ्य शिक्षामा स्नातकोत्तरको पाठ्यक्रम विकास र सो कार्यक्रम संचालन गर्ने सहमति प्रदान भएको छ । त्यसैगरी, लोपोन्मुख राउटे जाती र चेपाङ्गहरूको लागि निजहरू रहेकै स्थानमा गई जनचेतना कार्यक्रमहरू संचालन गरिएको थियो । १५ जिल्लामा जिल्ला स्तरीय कार्यालय प्रमुखहरूलाई सूर्तिजन्य पदार्थ नियन्त्रण कानून बारे अभिमुखीरण कार्यक्रम संचालन गरिएको थियो । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को दोश्रो चौमासिकसम्म स्वास्थ्य सम्बन्धी सन्देशहरू नेपाल टेलिभिजनबाट १ हजार ९ पटक र रेडियो नेपालबाट १ हजार पटक प्रसारण भईरहेका छन् भने समुदाय स्तरीय सचेतना कार्यक्रमहरू ६०

पटक संचालन भयो । सूतिजन्य पदार्थको प्यकेटमा चित्र र सन्देश अंकित गर्ने कार्य भएको छ । २ सय ४० निर्वाचन क्षेत्रमा १/१ जना गरी २ सय ४० जना समुदाय स्वास्थ्य निरीक्षक परामर्श सेवामा लिने कार्य भएको छ ।

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम

१३.६३ “सवैलाई निःशुल्क स्वास्थ्य” भन्ने अवधारणा अनुरूप उपस्वास्थ्य चौकीबाट २५, स्वास्थ्य चौकीबाट ३५, र प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र र जिल्ला अस्पतालबाट ४० प्रकारका औषधिहरु निःशुल्क वितरण गर्नुका साथै २५ शैयासम्मको जिल्ला अस्पताल सरहका स्वास्थ्य संस्थाबाट निःशुल्क उपचार सेवा, २ हजार ५४ वटा औषधी पसलहरुको निरीक्षण, ९९ वटा औषधी उद्योगहरुको निरीक्षण गरी अनियमिता देखिएका पसललाई कारबाहीको लागि सिफारिस, २ वटा विदेशी औषधी उद्योगको निरीक्षण, सबै सरकारी स्वास्थ्य संस्थाबाट निःशुल्क प्रसुति सेवा र सुत्केरी हुने महिलालाई तोकिए बमोजिम यातायात खर्च उपलब्ध गराइएको छ । शहीद गंगालाल राष्ट्रिय हृदय रोग केन्द्र र मनमोहन कार्डियो भास्कुलर केन्द्र शिक्षण अस्पताल मार्फत् १५ वर्ष मुनिका बालबालिका तथा ७५ वर्ष माथिका जेष्ठ (लोपोन्मुख जाति) नागरिकलाई मुटुरोगबाट बचाउन निःशुल्क मुटु तथा मृगौला रोगको उपचार गर्ने लक्ष्य अनुरूप सेवा दिइदै आएको छ । साथै, १ लाख १२ हजार ६ सय जना मुटुरोगीको परीक्षण गरिएको, १५ वर्ष मुनिका १ हजार ३ सय ८० जना र ७५ वर्ष माथिका ४ सय ५० जना मुटुरोगीहरुको उपचार गरिएको र PTMC गर्ने बिरामीहरुका लागि निःशुल्क स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराइएका छ । अस्पतालमा आउने बालबालिका बृद्ध, लोपोन्मुख जाति, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका सहित करिव एक करोड २७ लाख व्यक्तिले निःशुल्क उपचारको सेवा लिएका छन् । नेपाल नेत्रज्योती संघ मार्फत २५ वटा प्राथमिक आँखा उपचार केन्द्र स्थापना तथा संचालन गरिएको, ४ हजार ३ सय जना आँखाका रोगीको मोतिबिन्दुको शल्यक्रिया गरिएको, कर्णाली, सुदूर तथा मध्य पश्चिमका १९ जिल्लाहरुमा ५० वर्ष माथिका ५ हजार जनालाई निःशुल्क चस्मा वितरण, आँखा उपचार केन्द्र नभएको १३ वटा जिल्लामा आँखा उपचार केन्द्र स्थापना, ५० वर्ष माथिका ४ हजार ५ सय जनालाई निःशुल्क चस्मा वितरण भएको साथै आखा अस्पतालबाट ५ सय जना गरीब बिरामीको उपचार गरिएको, ३६ पटक नेत्रदान शिविर संचालन गरिएको, करिव १७ हजार जनालाई विस्तारित सेवा प्रदान गरिएको छ ।

तालिका १३ (त्र) : सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको विवरण

सुचकांक	आर्थिक वर्ष २०६८।६९	आर्थिक वर्ष २०६९।७०	आर्थिक वर्ष २०७०।७१*
	प्रगति	प्रगति	प्रगति
औषधि वितरण: उप स्वास्थ्य चौकी (प्रकार)	२५	२५	२५
औषधि वितरण: स्वास्थ्य चौकी (प्रकार)	३५	३५	३५
औषधि वितरण: प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र (प्रकार)	४२	४२	४२
अस्पतालबाट बालबालिका, बृद्ध, लोपोन्मुख जाति, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका समेतलाई निःशुल्क उपचार	१७५७७८०२	८५२१९९९	१२७५७३०२
अस्पतालबाट अति गरिब तथा गरिबहरुको निःशुल्क उपचार	३०८९४३१	१२५५७९७	९६८२५८८
अस्पतालबाट अपाङ्गहरुको निःशुल्क उपचार	१०३८३	९७११	५०६०
अस्पतालबाट बृद्धबृद्धाहरुको निःशुल्क उपचार	८५४०७	५१५७२	३९३८८
१५ वर्ष मुनिका बालकालिकाहरुको निःशुल्क मुटुरोगको शल्यक्रिया सहितको उपचार	८६०	७७१	६०८
७५ वर्ष माथिका जेष्ठ नागरिकको निःशुल्क मुटुरोगको शल्यक्रिया सहितको उपचार	२१०	१९६	२५५
५० वर्ष माथिका नागरिकलाई निःशुल्क चस्मा वितरण	१५०००	५०००	४५००

* फाल्गुन मसान्त सम्मको विवरण

राष्ट्रिय एड्स तथा यौन रोग नियन्त्रण कार्यक्रम

१३.६४ आर्थिक वर्ष २०६९।७० मा १० जिल्लाका २ सय जनालाई AIT व्यवस्थापन प्रशिक्षक प्रशिक्षण तथा तालिम प्रदान गरिएको, २ सय पटक महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरुलाई HIV सेवा तथा प्रेषण वारे तालिम प्रदान गरिएको, १ सय

७२ जनालाई स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई PMTCT तालिम प्रदान गरिएको साथै एच.आइ.भी./एड्स तथा यौनजन्य संक्रमित रोग विरुद्ध चेतना फैलाउन विभिन्न (छापा र विद्युतीय माध्यम) सञ्चार माध्यमको प्रयोग, स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई सम्बन्धित विषयमा तालिम प्रदान, एच.आइ.भी संक्रमित आमाबाट वच्चामा एच.आइ.भी भाइरस नसरोस् भन्नाका लागि निगरानी र एच.आइ.भी. संक्रमित भएकाहरूलाई एन्टीरेटोभाइरल (ARV) उपचार गराइएको थियो । त्यस्तै, निशुल्क औषधिको उपलब्धता, १३ स्थानमा समुदायमा आधारित CB PMTCT सेवा विस्तार गरिएको, ४ हजार २ सय पटक ARV औषधी सेवन गरिरहेका संक्रमित तथा PMTCT कार्यक्रममा आवद्ध गर्भवती महिला तथा ARV मा रहेका १५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूलाई पौष्टिक आहार वितरण गरिएको थियो । त्यस्तै १ सय ८ पटक विभिन्न तहका स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई विभिन्न प्रकारका स्वास्थ्य सम्बन्धी अभिमुखीकरण तथा तालिम प्रदान, १ सय १३ वटा ARV Center बाट औषधि वितरण र जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालयमा DACC गठन गरी HIV/AIDs नियन्त्रण सम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रमहरूलाई विगत वर्षहरूमा जस्तै आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा पनि निरन्तरता दिइएको छ । कैदीबन्दीहरूलाई HIV/AIDS सम्बन्धी Comprehensive Programme संचालन गरिएको, पुरुष समलिङ्गीहरूको लागि HIV/AIDS सम्बन्धी Comprehensive Programme संचालन गरिनुका साथै, यस वर्ष पुरुष समलिङ्गी, यौन व्यवसायी, सुईद्वारा लागू पदार्थ लिनेहरू, माइग्रेन्टहरू तथा कैदी बन्दीहरूको लागि समेत गैरसरकारी संस्थासंग सेवा करारमा लिई Comprehensive Programme र सघन उपचार कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ ।

जनशक्ति विकास, अध्ययन तथा अनुसन्धान

१३.६५ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा आकस्मिक सेवा, सुरक्षित प्रसूति सेवा, गर्भपतन सेवा, परिवार नियोजन सेवा, स्तरोन्नती तालिम तथा पुर्नताजगी तालिम अन्तर्गत १ सय ८० जना सिनियर अहेब तथा अहेब स्तरवृद्धि तालिम, ९० जना अ.न.मी. तथा सिनियर अ.न.मी.लाई स्तरवृद्धि तालिम, १ सय जना नर्सलाई दक्ष प्रसूतिसेवा तालिम, १६ जना एनेस्थेसिस्टिक असिस्टेन्टलाई र २० जना बायोमेडीकल टेक्निसियनहरूलाई तालिम लगायत २ सय ५० जना स्वास्थ्यकर्मी एवं ५ हजार जना महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरूलाई आधारभूत तालिम प्रदान गरिएको थियो । साथै, आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा १ सय ४४ जना

अधिकृतस्तरको सेवा प्रवेश तालिम, १ सय २५ जना सहायकस्तरको तालिम ६० जनालाई इम्पलान्ट तालिम, ८० जनालाई सुरक्षित गर्भपतनसेवा तालिम, ८० जनालाई सुशासन सम्बन्धी तालिम र ८० जनालाई प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम प्रदान गरिएको छ । २ सय २५ जना स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई MDR TB व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम दिइएको, २० पटक समुदायमा आधारित मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिम दिइएको, १ सय ८० जना स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई दाँत निकाल्ने आधारभूत तालिम प्रदान गरिएको, एक पटक नयाँ तथा पुराना कर्मचारीहरूलाई HMIS सम्बन्धी तालिम दिइएको, ८२ जना स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई पञ्चकर्म/योगा/तथ्यांक सम्बन्धी तालिम दिइएको, २४ पटक सुरक्षित गर्भपतन सम्बन्धी तालिम दिइएको, दक्ष प्रसुति सेवा तालिम प्राप्त २३ जना स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई पुनर्ताजगी तालिम दिइएको, नसर्ने रोगहरु, रोगको भार तथा परम्परागत औषधी सम्बन्धी विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गरिएको, स्वास्थ्य क्षेत्रको विकासका लागि पाइलट स्टडीको रूपमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिएको, निःशुल्क स्वास्थ्य कार्यक्रम, आमा सुरक्षा कार्यक्रम, डेंगुरोग, वर्ड फलु, सरुवारोग, परम्परागत औषधि, बीमा कार्यक्रम, नसर्ने रोगहरुको बारेमा अनुसन्धान कार्य संचालन भएका छन् ।

राष्ट्रिय जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला कार्यक्रम

१३.६६ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा बिभिन्न जिल्ला, अञ्चल अस्पतालहरूमा ब्याक्टरोलोजी प्रयोगशाला सेवाको लागि औजार उपकरण खरिद गरिएको, ६० जना नवनियुक्त ल्याव टेक्निसियन र ल्याव असिष्टेण्टहरूलाई ३ हप्ताका सेवाकालीन तालिम प्रदान गरिएको, १ सय जना प्याथालोजी सेवाका कर्मचारीलाई प्रयोगशाला सम्बन्धी तालिम प्रदान गरिएको छ । पाँचवटा जिल्लामा रक्त संचार सेवा सञ्चालन गरिएको थियो भने आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को फागुन महिना सम्ममा ल्याव टेक्निसियन तथा ल्याव असिष्टेण्टहरूलाई VCT/STI सम्बन्धी तालिम दिइएको, ल्याव असिष्टेण्ट तथा ल्याव टेक्निसियनको लागि १५ दिने मलेरिया माइक्रोस्कोपीक पुनर्ताजगी तालिम दिइएको, प्रयोगशालाको सवै शाखाहरूमा प्रयोगशाला निर्माण तथा संचालन गरिएको, ५० वटा स्वास्थ्य चौकीमा प्रयोगशाला स्थापना, Bio Safety Level तेस्रो स्थापना तथा सञ्चालन, १५ वटा अस्पतालमा Electrolight मेशिन सञ्चालन

एवं १ सय ३५ जना स्वास्थ्य संस्थामा कार्यरत प्याथोलोजी सेवाका कर्मचारीहरूलाई गुणस्तर सम्बन्धी तालिम प्रदान गरिएको छ ।

आयुर्वेदिक स्वास्थ्य सेवा

१३.६७ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा आयुर्वेदिक, यूनानी र होमियोप्याथी विधिद्वारा उपचार एवं परामर्श गर्ने कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिदै आयुर्वेद क्षेत्रमा आवश्यक दक्ष जनशक्ति उत्पादन एवं क्षमता विकास गर्ने उद्देश्यले किर्तिपुर स्थित राष्ट्रिय आयुर्वेद तालिम एवं अनुसन्धान केन्द्र मार्फत कार्य सञ्चालन गरिएको छ । यस आर्थिक वर्षमा सिंहदरबार वैद्यखाना र आयुर्वेद चिकित्सालय, नरदेवीबाट जडीबुटी संकलन, उत्पादन तथा औषधी निर्माण (काष्ठादी, रसादी, तैलादी) हुँदै आएको छ भने आयुर्वेद विभागबाट आयुर्वेदिक संस्थाहरूको निर्माण र आयुर्वेदिक संस्थाहरूलाई आवश्यक पर्ने औषधि, उपकरणहरूको नियमितरूपमा लक्ष्य अनुसार आपूर्ति गरिएको छ । त्यसैगरी देशभरमा रहेका २ सय ९१ आयुर्वेदिक स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट १० जनालाई पञ्चकर्म/योगा प्रशिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रम संचालन गरिएको, ५६ जना स्वास्थ्यकर्मिहरूलाई पञ्चकर्म/योगा/तथ्यांक सम्बन्धी तालिम दिइएको, ५ पटक आयुर्वेद विशेषज्ञ स्वास्थ्य शिविर संचालन गरिएको, आयुर्वेद आचार संहिता तयार गरिनुका साथै ६ वटा आयुर्वेदिक स्वास्थ्य शिविर सम्पन्न गरिएको र ७५ जिल्लाका जेष्ठ नागरिकलाई निःशुल्क आयुर्वेदिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिएको छ । सिंहदरबार वैद्यखाना विकास समितिमार्फत कुष्ठादी मञ्जन लेवलिङ्ग, प्याकिङ्ग सुधार गरिएको, च्वयनप्रास तथा वाजिगर शक्तिको निर्यातयोग्य प्याकिङ्ग सुधार गरिएको साथै केन्द्रीयस्तरमा होमियोप्याथी र यूनानी विधिद्वारा स्वास्थ्य सेवा प्रदान भइरहेको छ । त्यस्तै कर्मचारीहरूलाई विभिन्न तालिम तथा अभिमुखीकरणका साथै स्थानीय तहमा आयुर्वेदिक सेवाको महत्व बुझाउन आमा समूह तथा महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकालाई अभिमुखीकरण तालिम प्रदान गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा १ सय ४५ जनालाई आयुर्वेद तथा आधुनिक चिकित्सा सम्बन्धी विभिन्न प्रकारका अभिमुखीकरण तथा तालिम प्रदान गरिएको, १० जना आयुर्वेद चिकित्सकहरूलाई आयुर्वेद सम्बन्धी विविध तालिम दिइएको, कविराजहरूलाई पञ्चकर्म/योगा सम्बन्धी तालिम प्रदान गरिनुका साथै परम्परागत स्वास्थ्यकर्मि, धामी, झांकी, लामा, आम्चीसंग आयुर्वेद सेवा वारेमा छलफल गरिएको, ७५ जिल्लामा जिल्लास्तरबाट १/१ पटक निःशुल्क आयुर्वेद

शिविर राखिएको, जिल्लामा नमूना जडिबुटी उद्यान संचालन गरिएको, १ पटक समुदायमा देखिने ढाड खुस्कने र गुदाजन्य रोगको लागि कटिस्नान, बस्ती तथा योग सम्बन्धी विशेषज्ञ शिविर संचालन गरिएको, ४५ जिल्लामा जेष्ठ नागरिकलाई निःशुल्क स्वास्थ्य संरक्षण, प्रवर्धनात्मक पञ्चकर्म रसायन योग सम्बन्धी तालिम प्रदान गरिएको छ । नरदेबी आयुर्वेद चिकित्सालयबाट पञ्चकर्म सम्बन्धी सेवा विस्तार गरिएको छ।

नेपाल मेडिकल काउन्सिल

१३.६८ नेपाल मेडिकल काउन्सिल स्वास्थ्य क्षेत्रको एक स्वायत्त संस्था हो । यसले नेपाल मेडिकल काउन्सिल ऐन २०२०, तथा नियमावली २०२४, बमोजिम स्वदेश तथा विदेशबाट चिकित्साशास्त्रमा डिग्री/डिप्लोमा गरेका चिकित्सकहरूको दर्ता गर्ने, मुलुकभित्र खोल्ने नयाँ मेडिकल/डेण्टल कलेजहरूको स्तर हेरी सञ्चालनको मान्यता दिने र विद्यार्थी भर्नाको स्वीकृति, न्यूनतम योग्यता निर्धारण गर्ने जस्ता कार्यहरू गर्ने गर्दछ । साथै, काउन्सिलले ऐन नियम विपरित कार्य गर्ने चिकित्सक तथा मेडिकल/डेण्टल कलेजहरूलाई कारवाही गर्नुका साथै गैरकानुनी तरिकाले चिकित्सा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने कार्यलाई पनि रोक्ने कार्य गर्दछ । त्यसैगरी, नियमितरूपमा दर्ता प्रमाणपत्र परीक्षा (Licensing Exam) सञ्चालन, विभिन्न खालका स्वास्थ्य तथा चिकित्सा व्यवसायसँग सम्बन्धित उजुरीहरूमाथि छानवीन र विदेशी चिकित्सकहरूको योग्यता हेरी अस्थायी दर्ता गर्ने लगायतका कार्यहरू गर्दै आएको छ ।

तालिका १३ (ज) : नेपाल मेडिकल काउन्सिलमा दर्ता भएका डाक्टरहरू (मेडिकल र डेण्टल)

विषय	पुरुष	महिला	जम्मा
Dental (BDS)	५९७	८४३	१,४४०
Medical (MBBS)	८,६१३	३,९१५	१२,५२८
Medical and Dental(Total)	९,२१०	४,७५८	१३,९६८

३१ डिसेम्बर २०१३, (२०७०/१/१६) सम्म

१३.६९ विदेशमा एम.वि.वि.एस./बि.डि.एस. वा सो सरहको अध्ययन गर्न जानु अघि काउन्सिलबाट Eligibility Certificate अनिवार्य लिनुपर्ने नियम २०६५ सालदेखि लागू भएपश्चात २०७० पौष १६ सम्म कुल ३ हजार ८ सय ५० जना विद्यार्थीहरूलाई Eligibility Certificate र १ हजार २ सय ७१ जनालाई Post Graduate Eligibility Certificate प्रदान गरिएको छ ।

१३.७० नेपाल मेडिकल काउन्सिलबाट हालसम्म मान्यता प्राप्त गरेका मेडिकल कलेजहरू मध्ये डेण्टलतर्फ पिपुल्स डेण्टल कलेज, कान्तिपुर डेण्टल कलेज र ए.बि. केडिया डेण्टल कलेज समेत ३ र मेडिकल तर्फ इन्स्टिट्युट अफ मेडिसिन (IOM), बि.पि. कोईराला इन्स्टिट्यूट अफ हेल्थ एण्ड साइन्स, मनीपाल कलेज अफ मेडिकल साइन्स, कलेज अफ मेडिकल साइन्सेस, नेपाल मेडिकल कलेज, काठमाडौं मेडिकल कलेज, नेपालगञ्ज मेडिकल कलेज, युनिभर्सल कलेज अफ मेडिकल साइन्सेस, नेशनल मेडिकल कलेज, जानकी मेडिकल कलेज, नेशनल एकेडेमी अफ मेडिकल साइन्सेस, नोबल मेडिकल कलेज, किस्ट मेडिकल कलेज, लुम्बिनी मेडिकल कलेज एण्ड रिसर्च सेन्टर, चितवन मेडिकल कलेज, पाटन एकेडेमी अफ हेल्थ साइन्सेस, गण्डकी मेडिकल कलेज समेत १८ गरी कुल २१ वटा मेडिकल कलेजहरू सञ्चालमा रहेका छन् ।

१३.७१ नेपाल मेडिकल काउन्सिलमा २०७० पुष १६ गतेसम्म ३ हजार ३ जना विशेषज्ञ चिकित्सकहरू दर्ता भएका छन् । यसको विवरण निम्नबमोजिम रहेको छ :

तालिका १३ (कक) : नेपाल मेडिकल काउन्सिलमा दर्ता भएका विशेषज्ञ चिकित्सकहरूको विवरण

सि.नं	विषय	पुरुष	महिला	जम्मा
१	<i>General Practice</i>	१२३	३४	१५७
२	<i>E.N.T.</i>	७५	२२	९७
३	<i>Psychiatry</i>	६२	९	७१
४	<i>Anaesthesiology</i>	१२७	५७	१८४
५	<i>Radiology&Imaging</i>	१३७	२४	१६१
६	<i>Pediatrics</i>	१८३	७३	२५६
७	<i>Nephrology</i>	९	४	१३
८	<i>M.D.S.</i>	९२	७४	१६६

सि.नं	विषय	पुरुष	महिला	जम्मा
९	<i>T.B.&Respiratory</i>	७	१	८
१०	<i>Community Medicine &Public Health</i>	५१	२१	७२
११	<i>Pharmacology</i>	२०	३	२३
१२	<i>Obst&gyne</i>	९७	२३०	३२७
१३	<i>M.S.(general surgery)</i>	२९६	१४	३१०
१४	<i>Orthopaedic</i>	२३८	२	२४०
१५	<i>Cardiology</i>	७९	५	८४
१६	<i>Ophthalmology</i>	९०	७८	१६८
१७	<i>InternalMedicine</i>	२९०	२५	३१५
१८	<i>Clinical Pathology</i>	५५	५५	११०
१९	<i>Dermatology&venerology</i>	६५	३५	१००
२०	<i>Neurology</i>	१९	३	२२
२१	<i>Gastroenterology</i>	२१	०	२१
२२	<i>Urology</i>	२१	०	२१
२३	<i>Surgical Oncology</i>	१५	०	१५
२४	<i>Forensic Medicine</i>	८	०	८
२५	<i>Microbiology</i>	१०	८	१८
२६	<i>Nuclear Medicine</i>	५	०	५
२७	<i>Physiology</i>	४	१	५
२८	<i>Family Medicine</i>	०	०	०
२९	<i>Anatomy</i>	५	०	५
३०	<i>Pulmonology</i>	५	०	५
३१	<i>Hepatology</i>	१	०	१
३२	<i>Bio chemistry</i>	२	०	२
३३	<i>Radio therapy</i>	२	१	३
३४	<i>Endocrinology</i>	३	०	३
३५	<i>Neurosurgery</i>	४	१	५
३६	<i>Ctvs</i>	१	०	१
३७	<i>Pediatrics Surgery</i>	१	०	१
	जम्मा	२२२३	७८०	३००३

स्रोत : नेपाल मेडिकल काउन्सिल

नोट : २०७० पौष १६ गते सम्मको

१३.७२ नेपालको अन्तरीम संविधान २०६३ ले स्वास्थ्यलाई जनताको आधारभूत अधिकारको रूपमा स्थापित गरेको सन्दर्भमा गुणस्तरयुक्त स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध हुने अवस्था सिर्जना गरी सबै नागरीकहरूको स्वास्थ्य सेवामा समान अवसर र पहुँच वृद्धि गर्नका लागि नेपालमा २०७० पौष १६ सम्म पुरुष २ हजार २ सय २३ र महिला ७ सय ८० जना गरी जम्मा ३ हजार ३ जना विशेषज्ञ चिकित्सकको संख्या रहेको छ । नेपालको जनसंख्याको तुलनामा उपर्युक्त संख्यालाई पर्याप्त मान्न सकिने अवस्था देखिदैन ।

स्वास्थ्य सम्बन्धित कार्यक्रम सञ्चालनबाट स्वास्थ्य क्षेत्रमा परेको प्रभाव विश्लेषण:

१३.७३ परिवार नियोजन, सुरक्षित मातृत्व, बाल स्वास्थ्य, पोषण जस्ता कार्यक्रमहरूको सकारात्मक प्रभावले गर्दा आम जनताको औसत आयुमा वृद्धि, जन्मदरमा क्रमिक सुधार, मातृ तथा बाल मृत्युदरमा कमि आई कार्यशक्तिमा वृद्धि हुनुका साथै पारिवारिक खर्चमा कमि आएकोले ग्राहस्थ उत्पादनमा वृद्धि हुन गई अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव पर्न गएको छ । त्यसैगरी, स्वस्थ जनशक्ति नै अर्थतन्त्रको मूल आधार हो भन्ने मान्यतालाई आत्मसाथ गर्नु पर्दा हाल स्वास्थ्य क्षेत्र मार्फत गरिदै आएको परिवार स्वास्थ्य, बाल स्वास्थ्य लगायत अन्य अत्यावश्यक स्वास्थ्य सेवाको नियमित प्रवाहले निश्चय नै देशको आर्थिक विकासमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याएको छ । गुणस्तरीय स्वस्थ जनशक्तिको उत्पादनका लागि उनीहरूको क्षमता विकासका बिभिन्न कार्यक्रम एवं भौतिक पूर्वाधारको विकासले गर्दा भविष्यमा समेत देशको अर्थतन्त्रका सुदृढीकरणमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने कुरामा विश्वास गर्न सकिन्छ । सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत बालबालिका, असहाय, अपाङ्ग, जेष्ठ नागरिक, सिमान्तकृत र दुर्गम क्षेत्रमा पुऱ्याएको स्वास्थ्य सेवाको प्रवाह र सचेतना कार्यक्रमले गर्दा आमनागरिकको व्यक्तिगत खर्च न्यूनीकरण भई राज्यको दायित्व र जिम्मेवारीबोधको दुरी कम हुदै गएको खण्डमा गरिबी न्यूनीकरण भई अर्थतन्त्रको सुदृढीकरण गर्नमा राम्रो सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ। साथै, स्वास्थ्य क्षेत्रमा चालिएका नीतिगत एवं संस्थागत व्यवस्थाले समेत स्वास्थ्य क्षेत्रमा सकारात्मक उपलब्धिहरू हासिल भएका छन् ।

महिला, बालबालिका तथा समाजकल्याण

- १३.७४ महिला बाल-बालिका, जेष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका सम्बन्धमा नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा गरेका प्रतिवद्धताहरूको सफल कार्यान्वयन र महिलाहरूको हालको स्थितिमा सुधारको लागि नीतिगत, संस्थागत र कानुनी व्यवस्था गरी विविधकार्यक्रमको माध्यमबाट सुधारका प्रयासहरू भएका छन् र यी कार्यक्रमहरूले निरन्तरता पाइरहेका छन् ।
- १३.७५ महिला सशक्तिकरण, लैङ्गिक मूलप्रवाहिकरण र लैङ्गिक समानताको अवधारणालाई आत्मसात गर्दै राष्ट्रिय विकासको हरेक क्षेत्रमा महिलाको सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने, महिला हकहित अधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गर्ने, बालबालिकाको नैसर्गिक अधिकारलाई संरक्षण गर्ने ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको हकहितलाई सुनिश्चित गर्ने जस्ता उद्देश्यहरू हासिल गर्नका लागि मन्त्रालय र मातहतका निकायहरू मार्फत नेपालभर लागू हुने गरी नीति, ऐन र कानूनमा आवश्यक सुधारको क्रमसँगै आवधिक योजना वमोजिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन भई रहेका छन् । चालु आर्थिक वर्ष २०७०।७१ मा महिला सशक्तिकरणका लागि नेपाल प्रशासन सेवामा प्रवेश गर्न चाहने मध्ये राजपत्र तृतीय श्रेणीका लागि १ सय २० जना महिलालाई तयारी कक्षा संचालन गरिएको छ । घरेलु हिंसा पीडित र प्रभावितका लागि १५ जिल्लामा सेवा केन्द्रबाट कार्यक्रम संचालन गरिएको छ । त्यसै गरी रेडियो नेपाल र नेपाल टेलिभिजन मार्फत लैङ्गिक हिंसा विरुद्धको जनचेतना कार्यक्रम संचालन भैरहेको छ ।
- १३.७६ महिलाहरू सामाजिक तथा आर्थिकरूपले तुलनात्मकरूपमा पछाडि परेको हालको स्थितिबाट पार पाउन सामाजिक तथा आर्थिक सशक्तीकरण गरिनुपर्ने आवश्यकता टङ्कारूपमा देखिएकोले लैङ्गिकसमानताको लक्ष हासिल गर्न विभिन्न नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याईएका छन् र यस्ता कार्यक्रमहरूले निरन्तरता समेत पाइरहेका छन्। महिला विकास कार्यक्रम अन्तर्गत प्रवर्धित समूह, समिति, संस्था नै कार्यक्रमका मुख्य संवाहक हुन् । उनीहरूको भूमिका सक्रिय सहभागीबाट सक्रिय साझेदारको हैसियतमा बढाउन विगत देखि नै गाउँस्तरका तालिमलगायतका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी महिला समिति, संस्थाहरूलाई दिइएको छ । विकेन्द्रित विकास

प्रक्रियामा लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणका लागि जिल्ला तथा गाविसस्तरसम्म अधिवाचन, अनुशिक्षण, सञ्चालीकरण लगायतमा जोड दिइएको छ ।

ज्येष्ठ नागरिक

१३.७७ ५ वटा विकास क्षेत्रमा नमुनाको रुपमा वृद्धाश्रम/आरोग्य आश्रम स्थापना भई असहाय (कोही र केही नभएका) ज्येष्ठ नागरिकहरूले विशेष सुविधा (वृद्धाश्रम) प्राप्त गरी सहज रुपमा जीवन यापन गरिरहेका छन् । ज्येष्ठ नागरिक सम्बन्धी कार्य गर्ने विभिन्न संघ/संस्थाहरूलाई वृद्धाश्रम निर्माणार्थ पुँजीगत अनुदान दिई निर्माण कार्य सम्पन्न तथा संचालन भईरहेको छ । ज्येष्ठ नागरिकहरूको हेरचाहका लागि विभिन्न संघ/संस्थाहरूलाई चालु अनुदान उपलब्ध गराई विभिन्न जिल्लामा वृद्धाश्रम संचालनमा रहेको छ । विभिन्न जिल्लामा दिवा सेवा केन्द्र मार्फत ज्येष्ठ नागरिकहरूले उपलब्धिमूलक सेवा प्राप्त गरिरहेका छन् । अन्तर पुस्ता सीप हस्तान्तरण कार्यक्रमबाट नयाँ पुस्तामा ज्येष्ठ नागरिकहरू प्रति सम्मानपूर्ण भावनाको विकास भएको छ । वृद्धवृद्धालाई सेवा प्रदान गर्नको लागि काठमाण्डौ जिल्लामा दुई वटा ज्येष्ठ नागरिक ग्राम निर्माण भईरहेका छन् ।

अपाङ्गता भएका व्यक्ति

१३.७८ अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उनीहरूको परिवार र समुदायमा नै रही समाजको अभिन्न अङ्गका रुपमा अधिकार प्रयोग गर्न सहज पुर्याउने उद्देश्यले स्वास्थ्य, शिक्षा, जीवन निर्वाह, सामाजिकीकरण र सशक्तिकरण अन्तर्गतका विभिन्न कार्यक्रमका लागि अपाङ्गता सम्बन्धी काम गर्ने संस्थाहरू मार्फत नै समुदायमा आधारित पुनर्स्थापना कार्यक्रम (CBRP) आर्थिक वर्ष २०६६/६७ देखि ७५ वटै जिल्लामा विस्तार गरिएको छ । जसबाट अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहिचान गरी सहायक सामाग्री निशुल्करुपमा दिनुका अतिरिक्त उनीहरूमा सीप क्षमताको वृद्धि भई केहि गर्न सक्ने आत्मविश्वास अभिवृद्धि भएको छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको परिचय पत्र छाप्ने र वितरण गर्ने कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइएको छ । अपाङ्गताको शारीरिक स्थिति हेरी उनीहरूलाई आवश्यक पर्ने Assistive Devices अभिवृद्धि जस्तै: सेतो छडी, हवील चियर, ट्राईसाईकल, कृत्रिम हात, खुट्टा आदि अनुदान प्राप्त सहायक सामाग्री

वितरण गर्ने संस्थाहरु (४ विकास क्षेत्रमा) बाट विभिन्न जिल्लाहरुमा निशुल्क वितरण भैरहेको छ । अपाङ्गता सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति तथा कार्ययोजना, २०६३ को पुनरावलोकन कार्य प्रारम्भ गरिएको छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुका लागि पहुँचयुक्त भौतिक संरचना तथा सञ्चार सेवा निर्देशिका, २०६९ कार्यान्वयनमा आएको छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको पहिचान गर्ने, समाजमा सम्मानजनक जिउने वातावरण तयार गर्ने, विभिन्न आर्थिक, सामाजिक अवसर दिई पहुँच अभिवृद्धि गरी समाजमा सहज जीवनयापन गराउन र क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रम मार्फत सशक्तिकरण गर्न यस आर्थिक वर्षमा ५४ भन्दा बढी संस्थाहरुलाई अनुदान दिईएको छ ।

बाल अधिकार

१३.७९ बालअधिकारको संरक्षण, सुनिश्चितता एवं सर्वोपरी विकासका लागि सवैधानिक, कानुनी, नीतिगत एवं संस्थागत प्रतिवद्धता र प्रयासहरु भैरहेका छन् ।

१३.८० राष्ट्रिय कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था बमोजिम बालबालिकाको हकहित र अधिकारलाई प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयनमा ल्याउनका लागि बाल अधिकारका मुख्य विषयहरु बाल बचाउ, संरक्षण र विकाससम्बन्धी विषयमा केन्द्रित भै बालबालिका र विकासको लागि आर्थिक वर्ष २०६१/६२ देखि आर्थिक वर्ष २०७१/०७२ सम्मका लागि १० बर्षे राष्ट्रिय कार्ययोजना तयार भै कार्यान्वयन भैरहेकोमा यसको मध्यावधि मूल्यांकन गरी सो मूल्यांकनको आधार तथा यस क्षेत्रमा देखा परेका नवीन आवश्यकताका साथै राज्यको जिम्मेवारीका आधारमा यस कार्ययोजनालाई परिमार्जन गरी नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भै २०६९ भाद्र महिनादेखि परिमार्जित रुपमा कार्यान्वयन भैरहेको छ । बालबालिका सम्बन्धि ऐन, २०६८ तयारीको क्रम पुरा भै स्वीकृतिको प्रकृत्यामा रहेको छ । बालगृह सञ्चालन र व्यवस्थापनका लागि मापदण्डहरु, २०६९ स्वीकृत गरी लागू गरिएको छ । सरकारी वकिलहरुका लागि बालन्यायसम्बन्धी अनुसन्धान तथा अभियोजन दिग्दर्शन, २०६६ जारी गरिएको छ । बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९ स्वीकृत भै लागू गरिएको छ । आपतकालीन बालउद्धार कोष (सञ्चालन) नियमावली, २०६७ तयार गरी लागू गरिएको छ ।

१३.८१ संस्थागत, संरचनागत संयन्त्रहरु तर्फ महिला विकास विभागलाई महिला तथा बालबालिका विभागको रुपमा र जिल्ला महिला विकास कार्यालयलाई महिला

तथा बालबालिका कार्यालयमा परिणत गरी ७५ जिल्लाका महिला विकास अधिकृतलाई अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि बालकल्याण अधिकृत समेत तोकिएको छ । बाल अधिकार संरक्षण तथा प्रवर्धनका लागि दीगो सरकारी सवलीकरण कार्यक्रमलाई ७५ वटै जिल्लामा विस्तार गरिएको छ । केन्द्रमा बालन्याय समन्वय समितिको गठन र बालन्याय सम्बन्धी कार्यक्रम संचालन भएका ४० जिल्लामा बालन्याय समन्वय समिति गठन गरिएको छ भने यसै संख्याका जिल्ला अदालतहरूमा बाल ईजलास पनि गठन भै बालन्याय सम्बन्धि कार्यहरू सम्पादन भैरहेका छन् । आगामी बर्षमा थप ८ जिल्लामा गठन गर्ने लक्ष्य रहेको छ । South Asia Initiative to End Violence Against Children (SAIEVAC) स्थापना गरी स्थायी सचिवालय नेपालमा स्थापना भई बालबालिकासँग सरोकार राख्ने ५ वटा प्राथमिकताका विषयका क्षेत्र (बालविवाह, बालश्रम, यौनजन्य शोषण र दुर्व्यबहार, शारीरिक सजाय बालबालिकाको वेचविखन) मा कार्यक्रमहरू संचालन भईरहेका छन् । हराएका बालबालिकाको खोजी गर्ने र परिवारमा पुनर्मिलन गराउने कार्यका लागि निःशुल्क टेलिफोन नं. १०४ (एक सय चार) सहितको बालबालिका खोजतलास तथा समन्वय केन्द्र निरन्तर सञ्चालनमा रहेको छ । यस बर्ष हराएका ८ सय १६ र वेवारिस फेला परेका १ सय ७४ जना गरी जम्मा ९ सय ९० बालबालिका मध्ये ६ सय २० जना परिवारमा पुनर्स्थापना गरिएको छ । त्यसै गरी विभिन्न २८ बालगृहमा संरक्षणका लागि पठाउने काम भएको छ । बालअधिकार हननका घटनालाई तत्काल सम्बोधन गरी आवश्यक कार्यवाही गर्नका लागि बाल हेल्पलाइन १०९८ दश-नौ-आठ (टोल फ्री नं.) लाई १४ जिल्लामा सञ्चालनमा ल्याइएको छ । महिला निजामति कर्मचारीका शिशुहरूका निम्ति सिंहदरबार परिसर भित्र दिवा शिशु स्याहार केन्द्र निरन्तर संचालनमा रहेको छ । उक्त केन्द्रबाट करिब ५० जना भन्दा बढी निजामति कर्मचारीका शिशुहरूलाई दिवा स्याहार सेवा उपलब्ध गराइएको छ ।

१३.८२ विपदमा परेका, अनाथ वेवारिस, असहाय बालबालिकाको सहयोग एवं संरक्षणका लागि ७५ जिल्लाका महिला तथा बालबालिका कार्यालयहरू मार्फत जिल्ला बालकल्याण समितिलाई निर्देशिका सहित अनुदान उपलब्ध गराइएको छ । अन्तरदेशीय धर्मपुत्र, धर्मपुत्री व्यवस्थापन विकास समिति मार्फत आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा ५२ जना, आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा २४ जना, आर्थिक वर्ष

२०६९।७० मा ७ जना र आर्थिक वर्ष २०७०।७१ मा २ जना नेपाली बालबालिकाहरु विभिन्न मुलुकका विदेशी नागरिकलाई धर्मपुत्र, धर्मपुत्री ग्रहण गर्न हस्तान्तरण गरिएको छ ।

१३.८३ समुदाय, विद्यालय, र विभिन्न संघसंस्थाहरुमा आधारित ७० जिल्लामा १७ हजार ८ सय ६४ वटा बालक्लबहरु निर्माण भै ४ लाख भन्दा बढी बालबालिकाहरु यस्ता क्लबहरुमा आवद्ध रहेका छन् ।

मानव वेचविखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण)

१३.८४ आर्थिक वर्ष २०७०।७१ को फाल्गुन महिनासम्म ४ सय २९ जना व्यक्तिहरुलाई मानव वेचविखन हुनबाट उद्धार गरिएको छ । यसरी उद्धार गरिएको संख्या गत वर्ष जम्मा १ हजार ४ सय ५८ रहेको थियो । मानव वेचविखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) गर्न जिल्ला समितिहरुलाई रु. ३७ लाख ५० हजार र ८ वटा पुनर्स्थापना गृहलाई रु. ३० लाख अनुदान प्रदान गरिएको छ ।

महिला सशक्तिकरण

१३.८५ महिला विकास कार्यक्रम अन्तर्गत लैङ्गिक समानता, महिला सशक्तीकरण एवं सामाजिक समावेशीकरणका पक्षमा सामाजिक परिचालन, लक्षित विपन्न महिलाको समूह गठन तथा संस्थागत विकास, आधारभूत एवं विषयगत प्रशिक्षणका माध्यमबाट अभिकार्य (Agency) प्रवर्धन, आर्थिक सशक्तीकरण, किशोरी विकासजस्ता क्रियाकलापहरु सञ्चालित छन् । जिल्लास्तरमा लैङ्गिक सम्पर्क निकाय (Focal Agency) को रूपमा महिला विकास कार्यालयहरुबाट अधिवाचन, समन्वय एवं सञ्जालीकरणको माध्यमबाट विकेन्द्रित विकास प्रक्रियाअनुरूप क्षेत्रगत विषयहरुमा लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण गर्ने सिलसिलामा पनि उल्लेखनीय योगदान पुगिरहेको छ । संस्थागत विकासको माध्यमबाट छरिएर रहेका महिलाहरुलाई सङ्गठित गर्दै छिमेकमा समूह, वडास्तरमा समिति र गाविसस्तरमा संस्था गठन गरी कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिने प्रयास भएको छ । हाल देशका ७५ वटै जिल्लाका ३ हजार ६ सय ३६ गाविस तथा ४३ वटा नगरपालिकाहरुमा महिला विकास कार्यक्रम कार्यान्वयन भइरहेको छ । महिला

विकास कार्यक्रममा हालसम्म १ लाख ३२ हजार ९ सय २८ समूह अन्तर्गत ८ लाख ७ हजार ९ सय ७६ सदस्यहरूको प्रत्यक्ष सहभागिता रहेको छ । ती समूहहरू १५ हजार २ सय ११ समिति तथा १ हजार ७ सय ६८ संस्थामा एकाकार रहेका छन् ।

१३.८६ नीतिगत व्यवस्था अनुसार महिला विकास कार्यक्रमको रणनीति-पत्र, २०६८ तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिएको छ । विकेन्द्रित विकास प्रक्रियामा लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणका लागि जिल्ला तथा गाविसस्तरसम्म अधिवाचन, अनुशिक्षण, सञ्चालीकरण लगायतमा जोड दिइएको छ । साथै क्षेत्रगत कार्यक्रमको सहभागितात्मक लैङ्गिक लेखाजोखा गरी लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण संयुक्त कार्ययोजना तर्जुमा एवं कार्यान्वयन गर्ने परिपाटी सुरु गरिएको छ । लक्षित महिलाका आर्थिक क्रियाकलापको व्यवसायीकरणका लागि स्थानीय सम्भाव्यताका आधारमा वस्तु-विशेषका (Commodity-specific) व्यवसायिक समूहहरूको विकास एवं साझा उपयोगका बजार पहुँच सुविधाहरूको विस्तारमा प्राथमिकता दिइएको छ । विद्यालयविमुख किशोरीहरूको बहुआयामिक विकासका लागि जीवनोपयोगी सीप, सूचना तथा परामर्श सेवा एवं जीविकोपार्जनका एकीकृत क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ । जिल्लाको समष्टिगत अवस्था झल्कने गरी केही जिल्लाको लैङ्गिक विकास प्रतिवेदन तयार पार्नेकार्य प्रारम्भ गरिएको छ ।

१३.८७ संस्थागत व्यवस्था बमोजिम लक्षित समूहको संस्थागत विकासलाई प्राथमिकता दिएर कार्यक्रममा दिगोपना ल्याउने नीति लिइएको छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ (संसोधन सहित) तथा नियमावली, २०५० (संसोधन सहित) मा भएको व्यवस्थाबमोजिम महिला विकास कार्यक्रममा संलग्न महिला कर्मचारीको सेवा नियमितीकरण प्रक्रिया पुरा भइसकेको छ । महिला तथा बालबालिका कार्यालयको कार्यबोझ अनुरूप मौजुदा दरबन्दी पुनरावलोकन एवं स्तरवृद्धिका लागि प्रक्रिया प्रारम्भ गरिएको छ ।

तालिका १३ (कख) : महिला विकास कार्यक्रमको विवरण

क्र.स.	क्रियाकलापको नाम	एकाइ	आर्थिक वर्ष		
			२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०
फैलावट					
१.	कार्यक्रम सञ्चालित जिल्ला	संख्या	७५	७५	७५
२.	कार्यक्रम सञ्चालित गाउँ विकास समिति	संख्या	३,३६०	३,५७०	३,६३६
३.	कार्यक्रम सञ्चालित नगरपालिका	संख्या	३७	४१	४३
४.	कार्यक्रम सञ्चालित वडा	संख्या	१९,५०७	२१,३६२	२२,४२१ (नगरपालिका समेत)
संस्थागत विकास					
५.	गठन भएका महिला समूह	संख्या	१०७,९५८	१२३,५७३	१३२,९२८
६.	समूहमा सम्मिलित	जना	६५३,०८३	७३६,०४६	८०७,९७६
६.१	महिला	जना	१०६,३६९	१२४,५१६	१३१,७३५
६.२	दलित	जना	(१६.२९%)	(१६.९१%)	(१६.३०%)
६.३	जनजाति	जना	२१९,९५२	२५८,९१२	२९२,६१५
	अन्य	जना	(३३.६८%)	(३५.१८%)	(३६.२२%)
			३२६,७६२	३५२,६१८	३८३,६२६
			(५०.०३%)	(४७.९१%)	(४७.४८%)
७.	गठन भएका महिला समिति	संख्या	५,५४८	१३,११६	१५,२२१
८.	दर्ता भएका महिला संस्था	संख्या	१,३२३	१,४३९	१,५६८
९.	तदर्थ महिला संस्था	संख्या	१०७	२२९	२००
स्रोत परिचालन					
१०.	महिलाहरूको सामुहिक बचत	रु. हजारमा	१२,१६,२३३	१६,८५,७०८	२२,७०,९२१
११.	जम्मा लगानीमा रहेको	रु. हजारमा	१४,१९,३४४	१५,७७,४७७	२१,७५,१६८
१२.	चालुकोष	रु. हजारमा	१,१९,८७४	१,२५,३४६	१३०,७६७
१२.१	मूलधन	रु. हजारमा	१,११,७८०	१,१६,५,२७	११८,८६४
१२.२	व्याज	रु. हजारमा	८,०९४	८,८१९	१२,४०५

स्रोत: महिला, बालकालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय ।

१३.८८ स्रोत परिचालन तर्फ सामुहिक महिलाहरुको सामुहिक वचत आर्थिक वर्ष २०६७/६८ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा ३८.६० प्रतिशतले वृद्धि भै रु. १ अर्ब ६८ करोड ५७ लाख ८ हजार रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा उक्त बचतमा गत वर्षको तुलनामा ३४.७२ प्रतिशत वृद्धि भै रु. २ अर्ब १७ करोड ५१ लाख ६८ हजार पुग्न गएको छ ।

समाज कल्याण (गैह्र सरकारी संस्था)

१३.८९ गैह्र सरकारी क्षेत्रमा हाल देखा परेका समस्याहरुलाई समय सापेक्ष र प्रभावकारी ढंगबाट अगाडि बढाउन वर्तमान समाज कल्याण ऐन २०४९ लाई समयानुकूल संशोधन, परिमार्जन गरी समाज विकास ऐन निर्माण गर्ने प्रयासलाई यस बर्ष पनि निरन्तरता दिईएको छ ।

तालिका १३ (कग) : समाज कल्याण परिषद्बाट स्वीकृत कार्यक्रम

विवरण	एकाई	आर्थिक वर्ष	
		२०६९/७०	२०७०/७१*
गैर सरकारी संस्था	वटा	५७३	५३३
अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्था	वटा	७५	३१
स्वीकृत कार्यक्रम	वटा	११३८	६५६
स्वीकृत रकम			
(क) गैर सरकारी संस्था	रु.	८७,३५,९९०	५१,६०,६०४
(ख) अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्था	हजारमा	२६,०१,७५३	२६,२९,२२८

* प्रथम आठ महिनाको ।

स्रोत: महिला, बालकालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय ।

खानेपानी तथा सरसफाइ

खानेपानी तथा सरसफाइ, ग्रामीण एवं साना शहरी खानेपानी कार्यक्रम

१३.९० यस अन्तर्गत ४६ वटा क्रमागत आयोजनाका स्कीमहरु चालु आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिना सम्ममा सम्पन्न भएका छन् र यस्ता आयोजनाहरुबाट १५ हजार १ सय जना व्यक्तिहरु लाभान्वित भएका छन् । गत वर्ष १ सय ९६ वटा आयोजनाहरु सम्पन्न भई कुल ५३ हजार व्यक्तिहरु लाभान्वित भएका थिए ।

**तालिका १३ (कघ) : खानेपानी तथा सरसफाई, ग्रामीण एवं साना शहरी खानेपानी
कार्यक्रमको स्थिति**

क्र. सं.	विवरण	इकाई	आर्थिक वर्ष	
			२०६९/७०	२०७०/७१*
१	खानेपानी तथा सरसफाई आयोजना	वटा	११२	-
	लाभान्वित संख्या	जना	२,८६,०००	-
२	क्रमागत आयोजनाका सम्पन्न भएका स्कीम	वटा	१९६	४६
	लाभान्वित संख्या	जना	५३,०००	१५,१००
३	खानेपानी प्रशोधन प्रणाली सम्पन्न	वटा	७	-
	लाभान्वित संख्या	जना	६३,७४६	-
४	बर्षातको पानी संकलन आयोजना	वटा	आयोजना ४ र विद्यालय २० वटा	१
	लाभान्वित संख्या (विद्यार्थी र तिर्थालुसमेत)	जना	९,४९६	३००
५	खुला दिसामुक्त क्षेत्र घोषणा			-
	(क) गाउँ विकास समिति	वटा	४५२	१८२
	(ख) नगरपालिका	वटा	२	४
	(ग) जिल्ला	वटा	५	५

* प्रथम आठ महिनाको ।

स्रोत: शहरी विकास मन्त्रालय ।

शहरी खानेपानी प्रणाली

१३.९१ आर्थिक वर्ष २०६९/७० को उत्पादन बुद्धि कार्यक्रम अन्तर्गत भद्रपुर, विराटनगर, राजविराज, लाहान, जनकपुर, मलंगवा, गौर, कलैया, बुटवल, तौलिहवा, कृष्णनगर, नेपालगंज र महेन्द्रनगरमा जम्मा १३ गोटा डीप ट्युबवेलहरु निर्माण गर्ने लक्ष्य रहेकोमा ती ट्युबवेलहरु चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा संचालनमा ल्याइएको हुँदा १ करोड ५० लाख लिटर पानी दैनिक उत्पादन गरिएकोले करिब ८० हजार जनसंख्या लाभान्वित भएका छन् । त्यसैगरी आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा निर्माण

सुरु गरिएको बुटवल खानेपानी सुदृढीकरण आयोजनाको दोस्रो चरणको कार्यको लागि आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृत भई टेण्डर आहवान भए पनि चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा सामान (२०" डी.आइ.पाइप) प्राप्त भएको छ । सो आयोजना यसै आर्थिक वर्षमा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेकोले दैनिक १ करोड लिटर पानी थप हुने र करीब ६० हजार थप जनसंख्या लाभान्वित हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

युवा तथा खेलकुद

१३.९२ मन्त्रालयले राष्ट्रिय खेलकुद परिषद् र नेपाल स्काउटसंग समन्वय गरी युवा, खेलकुद तथा स्काउट सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान र अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धको विकास लगायतका कार्यहरु गर्दै आएको छ ।

राष्ट्रिय युवा परिचालन कार्यक्रम

१३.९३ युवाहरुको समग्र विकासका लागि सशक्तीकरण, क्षमता अभिवृद्धि तथा सीप विकासका लागि तालिम सञ्चालन जस्ता कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरी राष्ट्र निर्माणमा युवाहरुलाई सक्रिय रुपमा सहभागी गराउने उद्देश्य अनुरूप **राष्ट्रिय युवा परिचालन कार्यक्रम** विगतका वर्षदेखि सञ्चालन हुँदै आएको छ । राष्ट्रिय युवा नीति, २०६६ ले तय गरेका १८ बिषय क्षेत्रहरुमा जिल्ला विकास समितिको कार्यालय र जिल्लास्थित युवा सूचना केन्द्र मार्फत् स्थानीयस्तरमा युवा साझेदारीका कार्यक्रमहरु सञ्चालन हुँदै आएका छन् ।

१३.९४ युवा सूचना केन्द्र ७५ वटै जिल्लामा स्थापना गरिएको छ र सबै सूचना केन्द्रहरुलाई क्रमिक रुपमा सुदृढीकरण गर्ने कार्यक्रम अनुसार यस आर्थिक वर्षमा १५ वटा सूचना केन्द्रलाई स्तरोन्नति गर्ने कार्य सञ्चालन भई रहेको छ । युवाहरुका लागि उपयोगी सूचना प्रवाह गर्नका लागि रेडियो नेपालबाट प्रत्येक हप्ताको आइतवार विहान ८:१५ देखि ८:४० सम्म युवा पुस्ता रेडियो कार्यक्रम सञ्चालन हुँदै आएको छ । बेरोजगार युवाहरुलाई क्षमता विकास, उद्यमशीलता विकास र सीप विकास सम्बन्धी तालिम प्रदान गरी स्वरोजगारीका अवसरहरु श्रृजना गर्ने उद्देश्यले ६ सय ८० जना युवाहरुलाई तालिम प्रदान गर्ने विभिन्न तालिम प्रदायक संस्थाहरूसंग सहकार्य गरी कार्यक्रम सञ्चालन भईरहेको छ ।

तालिका १३ (कड) : राष्ट्रिय युवा परिचालन कार्यक्रमको विवरण

क्र.सं	कार्यक्रम	इकाई	आर्थिक वर्ष		
			२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
(क) युवा परिचालन सम्बन्धी कार्यक्रमहरु					
१	स्थानीय युवा साझेदारी कार्यक्रम	संख्या	६४०	६५३	सञ्चालन भैरहेका
२	अन्तर्राष्ट्रिय युवा दिवस	पटक	१	१	१
३	क) द्विपक्षीय सम्झौता अन्तर्गत सञ्चालन हुने युवा अनुभव आदानप्रदान कार्यक्रम	जना	९९	५०	—
	ख) आन्तरिक युवा अनुभव आदानप्रदान कार्यक्रम	जना	२५	३२	४८
४	युवा सम्पर्क विन्दुहरुको कार्यशाला गोष्ठी	पटक	२	२	—
५	युवा सूचना केन्द्र सञ्चालनका लागि अनुदान	जिल्ला	७५	७५	६४
६	युवा सूचना केन्द्र सुदृढीकरण	जिल्ला	—	५	१५
७	युवा वुलेटिन/मन्त्रालयको गतिविधि प्रकाशन	पटक	१	१	—
ख) युवा सशक्तिकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धी कार्यक्रमहरु					
१	युवाहरुको क्षमता तथा रोजगार अभिवृद्धिका लागि सीपमूलक तालिम	जना	०	५७	—
२	युवा प्रतिभा सम्मान तथा सहयोग कार्यक्रम	पटक	१	१	१
३	युवा सञ्चार रेडियो तथा टेलिभिजन कार्यक्रम	पटक	१	१	रेडियो नेपालबाट युवा पुस्ता सञ्चार कार्यक्रम प्रसारण भैरहेको
४	युवा उत्तरदायी बजेटको खाका निर्माण	केन्द्र	१	१	—
५	युवा सूचना केन्द्रका कर्मचारीहरुका लागि अभिमुखीकरण गोष्ठी	केन्द्र	—	१	१

* प्रथम आठ महिनाको ।

स्रोत: युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय ।

१३.९५ आर्थिक वर्ष २०६८/६९ सम्म युवा साझेदारी कार्यक्रम केन्द्र र जिल्लामा संचालन हुँदै आएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० देखि जिल्लामा मात्र सो कार्यक्रम सञ्चालन भैरहेको छ ।

खेलकुद तथा अतिरिक्त क्रियाकलाप

१३.९६ खेलकुद विकासका लागि प्रारम्भिक थलोको रुपमा रहेका विद्यालयहरूलाई केन्द्रविन्दु बनाई प्रतिभाको खोजी, पहिचान, सम्मान र संरक्षण गर्ने उद्देश्यले एथलेटिक्स, भलिबल, उसु, तेक्वान्डो र कराँते खेल समावेश भएको जिल्ला, क्षेत्र र केन्द्रस्तरीय राष्ट्रपति रनिडशिल्ड प्रतियोगिता, माध्यमिक विद्यालय स्तरीय छात्र/छात्रा फुटबल र क्रिकेट प्रतियोगिताहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन् । यी प्रतियोगिताहरूमा सहभागी हुने विद्यार्थीहरूलाई प्रशिक्षण प्रदान गरी सहभागीको संख्यामा वृद्धि गराई खेलकुद प्रतियोगितालाई स्तरीय बनाउन सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत खेलकुद शिक्षकहरूलाई पाँचै विकास क्षेत्रमा तालिम प्रदान गर्ने कार्य भई रहेको छ ।

१३.९७ फरक क्षमता भएका व्यक्तिहरूलाई खेलप्रति आकर्षित गरी उनीहरूलाई स्वस्थ बनाउने तथा **सवैका लागि खेलकुद**को अवधारणालाई आत्मसात गर्ने अभिप्रायले पारा ओलम्पिक र स्पेशल खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन हुँदै आएको छ । प्रतिभावान खेलाडीहरू तथा खेलकुदको क्षेत्रमा विशेष योगदान पुऱ्याउने संस्थालाई प्रत्येक बर्ष सम्मान गरिंदै आएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताहरूमा सहभागिता वृद्धि गर्न र खेलकुदसँग सम्बन्धित वैदेशिक सहयोगमा वढोत्तरी ल्याउन विभिन्न वैदेशिक खेलकुद प्रतियोगिताहरूमा उच्चस्तरीय प्रतिनिधिहरूको सहभागिता एवं अध्ययनको कार्य समेत हुँदै आएको छ । नेपाल स्काउटका कार्यक्रमहरूलाई प्रभावकारी बनाउन र स्काउट सम्बन्धी क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नका लागि उक्त संस्थालाई आर्थिक अनुदान प्रदान गरिंदै आएको छ ।

तालिका १३ (कच) : खेलकुद तथा अतिरिक्त क्रियाकलापको विवरण

क्र सं	कार्यक्रम	इकाई	आर्थिक वर्ष			कैफियत
			२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*	
१. विद्यालय खेलकुद विकास प्रतियोगिता (छात्र/छात्रा)						
१.१	राष्ट्रपति रनिङ्ग शिल्ड प्रतियोगिता					
	क) जिल्लास्तरीय	जिल्ला	६८	६८	६८	
	ख) क्षेत्रस्तरीय	क्षेत्र	५	५	-	२०७१ वैशाखमा सञ्चालन हुने
	ग) केन्द्रस्तरीय	केन्द्र	१	१	-	
१.२	मा.वि. स्तरीय फुटवल प्रतियोगिता (छात्र/छात्रा)	पटक	१	१	१	
१.३	मा.वि. स्तरीय क्रिकेट प्रतियोगिता (छात्र/छात्रा)	पटक	-	१	-	
२ खेलकुद सहयोग तथा विकास कार्यक्रम						
२.१	खेलकुद सम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिभा सम्मान	जना	१	१	१	
२.२	पारा खेलकुद सहयोग कार्यक्रम (पारा ओलम्पिक, नेत्रहिन क्रिकेट, बहिरा क्रिकेट, अपांग फुटवल, एथलेटिक्स, बास्केटवल र टेवलटेनिस सहित)	केन्द्र	१	१	-	
२.३	स्पेसल ओलम्पिक कार्यक्रम	केन्द्र	१	१	-	
२.४	अन्तर्राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको अध्ययन एवम् सहभागिता	केन्द्र	१	१	२	
२.५	खेलकुद ऐन, नियम, निर्देशिका संशोधन तथा खेलकुद संहिता निर्माण	केन्द्र	१	१	-	
३. तालिम, सचेतना तथा अन्य कार्यक्रम						
३.१	विद्यालय खेलकुद शिक्षक तालिम	जना	९४	५७	१३५	
३.२	खेलकुदमा प्रतिबन्धित औषधि सेबन बिरुद्धको सचेतना कार्यक्रम	जना	०	३२	१२०	
३.३	नेपाल स्काउटको दोश्रो राष्ट्रिय ज्याम्बोरी कार्यक्रम	केन्द्र	-	१	-	
३.४	नेपाल स्काउट सञ्चालन अनुदान	पटक	१	१	१	

* प्रथम आठ महिनाको ।

स्रोत: युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय ।

१३.९८ “स्वास्थ्यका लागि खेलकुद, राष्ट्रका लागि खेलकुद” भन्ने मूल नारालाई साकार पार्नका लागि राष्ट्रिय खेलकुद परिषदबाट खेलकुदको पूर्वाधार निर्माण तथा सुधार, राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय प्रतियोगिताहरूको आयोजना तथा सोमा सहभागिता, खेलाडीहरूलाई नियमित रुपमा प्रशिक्षण प्रदान र प्रोत्साहनका कार्यक्रमहरू

सञ्चालन हुँदै आएको छ । खेलाडीहरुलाई आजीवन भत्ता, वीमा तथा दुर्घटनामा परेका खेलाडीको उपचारमा सहयोग पुऱ्याउने जस्ता कार्यहरुसमेत राष्ट्रिय खेलकुद परिषदबाट सञ्चालन हुँदै आएको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा साफ (SAF) फुटवल प्रतियोगिता काठमाण्डौमा सफलतापूर्वक सम्पन्न भएको छ। त्यसैगरी चालु आर्थिक वर्षमा माउन्टेनियरिङ्ग खेलकुद प्रतियोगिता समेत आयोजना गरिएको छ ।

संस्कृति

१३.९९ मुलुक भित्र रहेका मुर्त तथा अमूर्त सम्पदाहरु संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्दै सांस्कृतिक पर्यटक (Cultural Tourism) को विकास गर्न त्यस्ता ऐतिहासिक, धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदास्थलहरुको संरक्षणको सन्दर्भमा अमर्त सांस्कृतिक सम्पदा संरक्षणका लागि ललितपुरको प्याङ गाँउमा परम्परागत सीप संरक्षणको लागि बाँसबाट निर्मित हुने हस्तकला सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरिएको छ । काभ्रेको खोपासीमा पहरी अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाको Inventory तयारी कार्य सम्पन्न गरिएको छ । यसैगरी ७ जिल्लाको अभौतिक सांस्कृतिक सम्पदाहरुको Inventory तयार गर्ने कार्य सम्पन्न गरिएको छ । पशुपति, रामजानकी, भिमेश्वर र वाल्मिकी आश्रमको धार्मिक पदयात्रा सम्बन्धी अध्ययन र मनाङको चामेदेखि मुक्तिनाथसम्म थोराङ्गपास मार्गमा पर्ने मूर्त एवं अमूर्त सम्पदाहरुको अध्ययन एवं वृत्तचित्र तयारी कार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

१३.१०० मूर्त सम्पदा अन्तर्गत देश भित्र रहेका विभिन्न ६० जिल्लाका ६ सय ६१ वटा मठमन्दिर, मस्जिद, गुम्बा आदिको संरक्षणको लागि अनुदान उपलब्ध गराईनुका साथै देश भित्र रहेका प्रशिद्ध एवं महत्वपुर्ण स्मारकहरुको संरक्षण गर्ने क्रममा मुस्ताङस्थित मुक्तिनाथ मन्दिर, जनकपुरस्थित राम मन्दिर लगाएतका १० भन्दा बढी महत्वपुर्ण मन्दिर स्मारकको जीर्णोद्धार कार्य सम्पन्न भएको छ। त्यसैगरी, महत्वपुर्ण पुरातात्विक स्थलहरु कपिलवस्तु (तिलौराकोट) भवानीपुर, पण्डितपुरको पुरातात्विक उत्खनन् कार्य आरम्भ भएको छ ।

स्थानीय निकायबाट सामाजिक विकासमा भएका कार्यहरु

१३.१०१ समाजका जेष्ठ नागरिक, एकल महिला, दलित वर्ग, लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति एवं अशक्त अपाङ्गता भएका नागरिकहरुको सामाजिक सुरक्षा

सम्बन्धी व्यवस्थालाई सुनिश्चित गर्न तथा सहज जीवनयापनका लागि सहयोग पुर्याउने लक्ष्य लिई यस मन्त्रालयबाट सामाजिक विकासका निम्न कार्यक्रमहरू सञ्चालित छन्

पञ्जिकरण कार्यक्रम

१३.१०२गाउँ विकास समितिको कार्यालय र नगरपालिकाको वडा कार्यालयका स्थानीय पञ्जिकाधिकारीको कार्यालय मार्फत, जन्म, मृत्यु, विवाह, सम्बन्ध विच्छेद र वसाइसराइका व्यक्तिगत घटनाहरू पञ्जिकृत गरिने कार्य हुँदै आएको छ । व्यक्तिगत घटना दर्ता कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन र सर्वसाधारण नागरिकलाई सरल र सहज किसिमले व्यक्तिगत घटना दर्ताका प्रमाणपत्रहरू उपलब्ध गराउने उद्देश्य अनुरूप स्थानीय निकायबाट नै नेपाली र अंग्रेजी, दुवै भाषामा प्रमाणपत्र उपलब्ध गराउन, जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी अनूसूची फारामहरू संशोधन गरी गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० वाट दुवै भाषामा प्रमाणपत्र दिने कार्य गरिएको छ ।

तालिका १३ (कछ) : व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	व्यक्तिगत घटना	विवरण	२०६९/७०	आ.व.२०७०/७१*
१	जन्म दर्ता	महिला	३८५५३६	१३४२१४
		पुरुष	४२९४८५	१४८०४६
		जम्मा	८२२४२९	२८२२६०
२	मृत्यु दर्ता	महिला	४३०४५	११७१३
		पुरुष	६९८२३	१९८०४
		जम्मा	११३३६८	३१५१७
३	विवाह दर्ता		२०८२११	७३२६०
४	सम्बन्ध विच्छेद दर्ता		५५७	२१०
५	बसाइ सराई दर्ता		८१९४६	२३१८१
६	वसाइ सरी गएको संख्या		१३७४९९	३४६६६
	बसाइ सरी आएको संख्या		१५८९०१	४७२९७
	बसाइ सराई गर्ने जम्मा संख्या		२९६२५१	८१९६३

*प्रथम आठ महिनाको ।

स्रोत: संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय

नोट: - जन्म, मृत्युको दर्तामा कतिपय जिल्लाबाट महिला र पुरुषको संख्या नछुट्याई एकमुष्ट प्राप्त हुने हुँदा जम्मामा फरक देखिएको ।

सामाजिक सुरक्षा (जेष्ठ नागरिक, अशक्त, अपाङ्ग, लोपोन्मुख जाति तथा एकल महिला सुरक्षा व्यवस्था)

१३.१०३सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम कार्यविधिले निर्दिष्ट गरे बमोजिम जेष्ठ नागरिक ९ लाख २९ हजार १ सय ८० जना, विधवा तथा ६० वर्ष माथिका एकल महिला ६ लाख ५४ हजार ७ सय १९ जना, लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति १९ हजार २ सय २३ जना, पूर्ण अशक्त अपाङ्ग २५ हजार ४ सय ९२ जना, आंशिक अशक्त अपाङ्ग ६ हजार ८ सय ६३ जना र ५ वर्ष मुनिका विपन्न दलित परिवारका तथा कर्णाली अञ्चलका वालवालिका ५ लाख ३७ हजार १ सय १८ जना समेत जम्मा २१ लाख ७२ हजार ५ सय ९५ जनालाई विभिन्न दरमा मासिक भत्ता वितरण गरिदै आएको छ । यस्तो भत्ता वैङ्किङ्ग प्रणाली मार्फत वितरण गर्दै जाने नीति अनुसार हाल सवै नगरपालिका तथा २६ जिल्लाका १ सय ४४ गाविसहरुमा विभिन्न वाणिज्य बैंकहरु मार्फत वितरण गरिदै आएको छ । चालु आर्थिक वर्ष देखि बाँके, सुर्खेत तथा बाग्लुङ्ग जिल्लामा शाखारहित वैङ्किङ्ग प्रणालीबाट भत्ता वितरण कार्य प्रारम्भ गरिएको छ । साथै, डडेलधुरा तथा कञ्चनपुर जिल्लाका विपन्न परिवारका विद्यालय जाने बालबालिकालाई परीक्षणका रुपमा शाखा रहित वैङ्किङ्ग प्रणालीबाट बाल शिक्षा अनुदान प्रदान गर्ने कार्य प्रारम्भ गरिएको छ ।

तालिका १३ (कज) : सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत भत्ता वा वृत्ति विवरण

लक्षित समूह	मासिक दर (रु.)	आर्थिक वर्ष		
		२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१*
		संख्या	संख्या	संख्या
जेष्ठ नागरिक	५००	६०५०२१	६६३६९३	६५५७३७
जेष्ठ नागरिक (दलित)	५००	१३०९१७	१७०८२५	२४४६४६
जेष्ठ नागरिक (कर्णाली)	५००	१४०५६	२९६२६	२८७९७
६० वर्ष माथिका एकल महिला	५००	२५८११३	३६१३५०	३४११०६
६० वर्ष मुनिका एकल महिला (विधवा)	५००	५३६३१२	२१९९३३	३१३६१३
पुर्ण अपाङ्गता भएका व्यक्ति	१०००	१८२५२	२२१३८	२५४९२
आंशिक अपाङ्गता भएका व्यक्ति	३००	६८७५	६७७४	६८६३
लोपोन्मुख आदिवासी/जनजाती	१०००	१९२९९	१८८२५	१९२२३
बालबालिका	२००	४५८१३५	५५१९१६	५३७११८
कुल जम्मा		२०४६९८०	२०४५०८०	२१७२५५५

* प्रथम आठ महिनाको ।

स्रोत: संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय ।

चालु आर्थिक वर्षमा भत्ता पाउने लक्षित व्यक्तिहरुको संख्यात्मक विवरण

सुनौला हजार दिन आयोजना

१३.१०४प्रजनन उमेर समुहका महिला र २ बर्ष मुनिका बालबालिकाहरुमा पोषण सम्बन्धी वानी व्यवहार, धारणामा सुधार गर्ने लक्ष्य लिई ओखलढुङ्गा, खोटाङ, उदयपुर, सप्तरी, सुनसरी, सिरहा, सिन्धुली, रामेछाप, धनुषा, महोत्तरी, मकवानपुर, बारा, पर्सा, रौतहट, र सर्लाही (१५) जिल्लाहरुका २५ प्रतिशत (कुल २ सय ९२) गाउँ विकास समितिहरुमा सुनौला हजार दिन आयोजना कार्यान्वयनमा आएको छ ।

वातावरण व्यवस्थापन

१३.१०५वातावरण र विकासबीचको अन्योन्याश्रित सम्बन्धलाई मध्यनजर गरी वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्दै विकास क्रियाकलापलाई वातावरणमैत्री ढंगले अगाडि बढाउन फोहरमैला व्यवस्थापन कार्यक्रम, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन कार्यक्रम, विकास आयोजना संचालन गर्नु अघि प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण, स्थानीय निकायबाट संचालन गरिने कार्यक्रमहरुलाई वातावरणमैत्री तुल्याउन ऐन, नियमावलीमा वातावरण संरक्षणका विषयहरुलाई स्पष्ट गरिएको छ । स्थानीयस्तरमा वातावरण संरक्षण, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, विपद् व्यवस्थापन, फोहरमैला व्यवस्थापन, जैविक विविधता संरक्षणको क्षेत्रमा सबैको भुमिका र जिम्मेवारी स्पष्ट गरिएको सरल र मापनयोग्य सूचक सहितको वातावरणमैत्री स्थानीय शासन प्रारूप नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषदबाट २०७० साल असोज २३ गते जारी भएको छ । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ देखि सुरु भएको स्थानीयस्तरमा वातावरणीय व्यवस्थापन सुदृढिकरण कार्यक्रम हाल पूर्वाञ्चल क्षेत्रका विराटनगर उपमहानगरपालिका, धनकुटा, धरान, इटहरी, इनरुवा, दमक, झापा, भद्रपुर, मेचीनगर, इलाम नगरपालिका लगायत पाँचथर, इलाम, झापा, धनकुटा, सुनसरी र मोरङ जिल्लामा संचालनमा रहेका छन् ।

१३.१०६IEE प्रतिवेदनको कार्यान्वयनमा प्रभावकारीता ल्याउन आर्थिक वर्ष २०६७/६८ देखि त्रिभुवन विश्वविद्यालय र काठमाडौं विश्वविद्यालयका वातावरण विभागसंग समझदारी पत्र (MOU) मा हस्ताक्षर गरी सालबसाली रुपमा वातावरण विषयका विद्यार्थी एवं शिक्षकहरुको संलग्नतामा तेश्रोपक्ष

अनुगमनलाई संस्थागत गर्दै आएको छ । चालु आर्थिक वर्षको बैशाख महिनासम्ममा यी दुवै विश्वविद्यालयबाट चुरे क्षेत्रका विभिन्न ९ जिल्लाको दुङ्गा, गिटी तथा बालुवा संकलन/उत्खनन् सम्बन्धी IEE प्रतिवेदनको अनुगमन सुरु गरिएको छ ।

समावेशी विकास

१३.१०७ समावेशी विकासको अवधारणा अनुरूप आदिवासी र जनजाति, उपेक्षित, उत्पिडित र दलित, मधेशी, मुस्लिम, पिछडा बर्गका अतिरिक्त दुर्गम एवं विशेष क्षेत्र, गुम्बा व्यवस्था विकास कार्यक्रम र महिला तथा बालबालिकाका लागि विकेन्द्रित कार्य योजना जस्ता कार्यक्रमहरू सन्चालनमा ल्याइएको छ । यसैगरी महिलामैत्री र लैंगिक समानतामुखी कार्यक्रमहरूलाई अनिवार्य गरिएको छ ।

लोपोन्मुख आदिवासी/जनजाति उत्थान र चेपाङ विकास कार्यक्रम

१३.१०८ देशका विभिन्न भौगोलिक स्थानमा बसोबास गर्ने आदिवासी जनजाति तथा चेपाङ जातिको सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक तथा शैक्षिक विकास एवं उत्थान गरी उनीहरूलाई राष्ट्रिय विकासको मूलधारमा सहभागी गराउने उद्देश्यले आर्थिक वर्ष २०५३/५४ देखि केन्द्रदेखि स्थानीयस्तरमा विविध कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा २४ वटा आदिवासी जनजातिहरूको साँस्कृतिक सम्पदाहरू संरक्षण र सम्बर्धन कार्यक्रम सम्पन्न भएको छ भने साँस्कृतिक महोत्सव ५३ वटा, मातृभाषा साक्षरता कक्षा २३ वटा, चेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम ५६ वटा र सीपमूलक कार्यक्रम १६ वटा सम्पन्न भएका थिए । चालु आर्थिक वर्ष को प्रथम ८ महिनामा २४ वटा चेतनामूलक कार्यक्रम, ५ वटा विद्युतीय सञ्चार माध्यमद्वारा आदिवासी जनजातिहरूको सवालमा कार्यक्रम प्रसारण, पर्यटन पदमार्ग स्थलहरूमा आदिवासी जनजातिहरूलाई पर्यटन पदमार्ग सम्बन्धी ६ वटा कार्यक्रम, २४ वटा मातृभाषा साक्षरता तथा शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रम सम्पन्न भएका छन् । त्यस्तै अन्तर्राष्ट्रिय मातृभाषा दिवस तथा राष्ट्र मातृभाषा सेवा पुरस्कार ६ वटा वितरण, मातृभाषा चलचित्र महोत्सव ३ वटा संस्थाले ३-३ दिनसम्म सञ्चालन गरी आदिवासी जनजाति चलचित्रको संरक्षण प्रवर्धन गर्दै चलचित्रकर्मीहरूलाई प्रोत्साहन गरिएको छ ।

उपेक्षित, उत्पीडित र दलित वर्ग उत्थान विकास कार्यक्रम

१३.१०९सामाजिक एवं आर्थिक रूपले अत्यन्तै पिछडिएको अवस्थामा रहेको दलित समुदायको समग्र विकास गरी उनीहरूलाई विकासको मूल प्रवाहमा ल्याउन २०५४ देखि यो कार्यक्रम सञ्चालनमा आएको हो ।

तालिका १३ (कङ्ग) : उपेक्षित, उत्पीडित र दलित वर्ग उत्थान विकास कार्यक्रम

सि.नं.	मुख्य कार्यक्रमहरू	इकाई	२०६९/७०	२०७०/७१*
			भौतिक	भौतिक
१	उच्चशिक्षा छात्रवृत्ति	जना	६२४	४७३
२	खानेपानी तथा शौचालय निर्माण	वटा	१५	२१
३	रोजगारमूलक तालिम	जना	१५	७०
४	लोक सेवा तयारी कक्षा	जना	२००	६०
५	रेडियो तथा टेलिभिजन	पटक	६४	६६
६	कृषि तथा पशु सेवा	वटा	४	५
७	आयमूलक तथा सिपमूलक	जिल्ला	७५	७५

* प्रथम आठ महिनाको ।

स्रोत: संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय

पिछडिएको समुदाय उत्थान विकास कार्यक्रम

१३.११०मधेशी, मुस्लिम एवं पछाडि परेका वर्ग र अन्य अल्पसंख्यकहरूको हित अनुकूल नीति निर्माण गरी उनीहरूको आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक स्थितिमा सुधार गर्ने हेतुले नेपाल सरकारको आफ्नै स्रोतमा आर्थिक वर्ष २०६४/६५ देखि २६ जिल्लामा यो कार्यक्रम सञ्चालनमा आएको हो । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा कार्यशाला गोष्ठी ३ वटा सम्पन्न गरिएका थिए भने पिछडा वर्ग उत्थान कार्यक्रम ३ र मुस्लिम वर्ग उत्थान कार्यक्रम १ वटा गरिएका थिए । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम ८ महिनामा पनि १ वटा कार्यशाला गोष्ठी, १ वटा पिछडा वर्ग एकल महिला उत्थान कार्यक्रम र १ वटा पिछडिएको समुदाय सम्बन्धी टेलिभिजन प्रसारण, भोजपुरी र मगही भाषा सम्बन्धी २ वटा तालिम तथा गोष्ठी सम्पन्न हुनुका साथै २ सय ५ जना पिछडिएको समुदायका जेष्ठ नागरिकहरूलाई सम्मान गरिएको छ ।

राष्ट्रिय दलित आयोग

१३.१११ दलितहरूको हक हित संरक्षण र समग्र विकासको लागि गठन भएको राष्ट्रिय दलित आयोगले मुख्यतः दलित सम्वन्धी नीति निर्माण गर्ने, दलितहरूको परम्परागत सीपको अध्ययन गर्ने भूमिहीन दलितको तथ्यांक संकलन एवं विश्लेषण गर्ने, सामाजिक जागरण र न्याय सम्वन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, दलित सम्वन्धी कार्यक्रमहरूको समन्वय र संयोजन गर्ने तथा दलित तथ्यांक स्रोत केन्द्रको विकास गर्ने जस्ता कार्यहरू २०५८ सालदेखि गर्दै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा जातीय भेदभाव तथा छुवाछुत सम्बन्धी अन्तरक्रिया तथा छलफल कार्यक्रम १७ वटा, दलित समुदायको परम्परागत पेशा संरक्षण र आधुनिकीकरण गर्ने सम्बन्धी कार्यक्रम ५ वटा र समस्याग्रस्त अन्तरजातीय जोडिलाई प्रारम्भिक सहयोग कार्यक्रम ५ वटा सम्पन्न गरिएका थिए । चालु आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा जातीय भेदभाव तथा छुवाछुत (कसुर र सजाय) ऐन, २०६८ को प्रचार प्रसार गरिएको छ ।

राष्ट्रिय मुस्लिम आयोग

१३.११२ नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषदको २०६८ साल चैत्र २३ गतेको बैठकको निर्णयबाट " राष्ट्रिय मुस्लिम आयोगको गठन र संचालन व्यवस्था २०६८" स्वीकृत भई आर्थिक वर्ष २०६८/६९ देखि आयोग क्रियाशील हुँदै आएको छ । मुस्लिम समुदायको धार्मिक, सांस्कृतिक, रितिरिवाज, भाषा एवं इस्लामिक शिक्षालाई अभिवृद्धि र सुदृढ गरी मुस्लिम समुदायको आर्थिक सवलीकरण समेतका लागि कानूनी, जागरणका क्षेत्रहरूको पहिचान तथा विश्लेषण गर्ने, राज्यलाई पृष्ठपोषण दिन एवं समन्वयात्मक रुपमा नेतृत्व प्रदान गर्ने कार्यमा आयोग प्रयत्नशील रहेको छ ।

दुर्गम एवं विशेष क्षेत्र विकास कार्यक्रमः

१३.११३ नेपालको उत्तरी सीमावर्ती जिल्लाहरू र भौगोलिक दृष्टिकोणले अत्यन्त विकट एवं आर्थिक दृष्टिकोणले पिछडिएका २२ जिल्लाहरूमा गरिवी निवारणलाई सघाउ पुऱ्याउने गरी लक्षित कार्यक्रमको रुपमा दुर्गम क्षेत्र विकास कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेको छ । यस कार्यक्रम अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा १३ वटा झोलुङ्गेपुल निर्माण, २ वटा सिंचाइ आयोजना, ५५ कि.मि. घोडेटो वाटो

निर्माण, ८ वटा खानेपानी र ८ वटा विद्युतीकरण आयोजना सम्पन्न भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम ८ महिनामा ५ वटा झोलुङ्गेपुल निर्माण, ३ वटा विद्युतीकरण आयोजना, २ वटा सिंचाई आयोजना, ३ वटा खानेपानी, ९ कि.मी. वाटो / सडक निर्माण र ६ वटा सामुदायिक पूर्वाधार आयोजना सम्पन्न भएका छन् ।

बौद्ध दर्शन प्रवर्धन तथा गुम्वा विकास कार्यक्रम

१३.११४ देशभित्र छरिएर रहेका गुम्वा तथा गुम्बामा रहेका महत्वपूर्ण पुरातात्विक बस्तु तथा सार्वजनिक सम्पत्तिहरूको संरक्षण, सम्वर्धन र विस्तार गर्न यो कार्यक्रम सञ्चालन भएको हो । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस कार्यक्रम अन्तर्गत १ पटक बौद्ध दर्शन सम्बन्धी अध्ययन भ्रमण कार्यक्रम, २ पटक धर्म देशना कार्यक्रम र १ सय ७५ वटा प्राचीन गुम्वा संरक्षण कार्यक्रम सम्पन्न भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम ८ महिनामा २० वटा गुम्बाहरूलाई सोलार वितरण, बौद्ध दर्शन अध्ययन भ्रमण, डकुमेन्ट्री निर्माण तथा धादिङ र मकवानपुर जिल्लामा धर्म देशना (प्रवचन कार्यक्रम) सम्पन्न भएको छ ।

बादी समुदाय उत्थान विकास समिति

१३.११५ देशका विभिन्न भौगोलिक स्थानमा बसोबास गर्ने दलित भित्रको पनि उत्पीडित बादी समुदायको सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक तथा शैक्षिक विकास एवं उत्थान गरी उनीहरूलाई राष्ट्रिय विकासको मूलधारमा सहभागी गराउने उद्देश्यले नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषदको २०६८ साल चैत्र २३ गतेको निर्णयबाट बादी समुदाय उत्थान विकास समितिको गठन भई आर्थिक वर्ष २०६८/६९ देखि केन्द्र तथा स्थानीय स्तरमा विविध कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन्। आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा २१ जना बादी समुदायका युवाहरूलाई लोक सेवा तयारी कक्षा सञ्चालन, २४ जना युवतिहरूलाई व्युटिपार्लर तालिम सञ्चालन र १४ जना युवाहरूलाई वर्कशप तालिम प्रदान गरिएको छ ।

स्थानीय स्वायत्त शासन तथा सामुदायिक विकास कार्यक्रम

१३.११६सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको नेतृत्व तथा दातृ निकायहरूको संयुक्त सहयोगमा सबै जिविस, नगरपालिका र गाविसमा लागू भएको यो कार्यक्रम स्थानीय निकाय, सामुदायिक तथा गैह्र सरकारी संस्था मार्फत कार्यान्वयन गरिएको छ । यस कार्यक्रमको लक्ष्य स्थानीय सुशासन तथा सामुदायिक विकास मार्फत गरिबी न्यूनीकरणमा योगदान पुऱ्याउनु रहेको छ ।

तालिका १३ (क) : सामाजिक परिचालनको स्थिति

(संख्यामा)

क्र.सं.	विवरण	आर्थिक वर्ष २०७०/७१ सम्म*
१	सामाजिक परिचालन कार्यान्वयन भएको गाउँ विकास समिति	३,९१५
२	सामाजिक परिचालन कार्यान्वयन भएको नगरपालिका	४०३
३	वडा नागरिक मञ्च स्थापना भएको संख्या	३५६३८
४	वडा नागरिक मञ्चका सदस्य संख्या (४३ प्रतिशत महिला)	८१०८३५
५	नागरिक सचेतना केन्द्र स्थापना भएको संख्या	६३१८
६	गाविस सचिव र वडा सचिवहरूलाई रूपान्तरणीय सामाजिक परिचालन सम्बन्धी अनुशिक्षण	४३१८
७	नागरिक सचेतना केन्द्रका सदस्य संख्या (६८ प्रतिशत महिला)	११६०७७
८	वडा नागरिक मञ्च/नागरिक सचेतना केन्द्रका सदस्यहरूलाई स्थानीय योजना तर्जुमा सम्बन्धी तालिम	१२९५४०

* प्रथम आठ महिनाको ।

स्रोत: सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय

समस्या तथा चुनौतीहरू:

समग्र सामाजिक क्षेत्रमा देखिएका चुनौतीहरू निम्नानुसार भएको पाइन्छ:

१३.११७हालको समयमा समुदायले विद्यालय सञ्चालनमा अनिच्छा प्रकट गर्नु र स्थानीय जनप्रतिनिधि नहुनु जस्ता कारणबाट समुदायलाई विद्यालय हस्तान्तरण गर्ने कार्यमा चुनौती रहेको छ ।

१३.११८सामुदायिक विद्यालयहरूमा नतिजामुखी अनुदान प्रणाली स्थापित गरी विद्यालयहरूमा विद्यार्थी टिकाउने, गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गरी तोकिएको स्तर कायम गर्ने जस्ता चुनौति शिक्षा क्षेत्रमा देखिएका छन् ।

- १३.११ विद्यालयहरूमा कायम हुनुपर्ने न्युनतम शिक्षक विद्यार्थी अनुपात कायम गरी सो बमोजिम शिक्षक दरबन्दी र त्यसको पदपूर्ति गर्नु चुनौतिपूर्ण देखिन्छ ।
- १३.१२ विद्यालय शिक्षामा संलग्न जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धिमा व्यापकता ल्याई दक्ष र सक्षम जनशक्ति विकास भएमा मात्र गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न सकिने भएकाले सो क्षेत्रमा थप प्रयास हुनुपर्ने देखिन्छ ।
- १३.१३ शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गत संचालित आयोजनाहरू एकआपसमा सम्बन्धित रहेका र एउटाको सफलता/असफलता अर्को आयोजनाको सफलता/असफलतासँग सम्बन्धित भएकाले ती कार्यक्रमहरूका बीचमा समन्वय कायम गरी कार्यक्रम अघि बढाउन चुनौतिपूर्ण रहेको छ ।
- १३.१४ लक्षित वर्ग प्रति केन्द्रित कतिपय कार्यक्रमहरू संचालन गर्दा लक्षित वर्गको पहिचान गरी सोही अनुरूप कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैले लक्षित वर्गको सहि पहिचान गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु चुनौतिपूर्ण रहेको छ ।
- १३.१५ विभिन्न रोगहरूको प्रकोपसँगै आम नागरिकहरूको स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा वृद्धि गर्नु, ग्रामीण क्षेत्रमा चिकित्सक तथा अन्य स्वास्थ्यकर्मीहरूको सेवाको सुनिश्चितता गर्नु, आवश्यक स्रोतको पूर्ति गर्नु स्वास्थ्य क्षेत्रका चुनौती रहेका छन् ।
- १३.१६ निजी क्षेत्रबाट प्रदान गरिने स्वास्थ्य सेवालाई सामाजिक दायित्वको भावना अनुकूल सेवामुखी बनाउनु र त्यस्ता संस्थाहरूलाई नियमन गर्नु चुनौती रहेको छ ।
- १३.१७ द्वन्द्वबाट बिस्थापित जनताले भोग्नु परेको विशेषतः मानसिक स्वास्थ्य, अपाङ्गता, आर्थिक पीडाबाट सिर्जित स्वास्थ्य सम्बन्धी समस्याहरू समाधान गर्नु जटिल एवं चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।
- १३.१८ पिछडिएको क्षेत्र र वर्गमा रहेको परम्परागत सोचका कारणले छोरीलाई विद्यालय नपठाउने, चाँडो विवाह गरिदिने र कम उमेरमा वच्चा जन्माउने प्रवृत्ति विद्यमान रहेको सन्दर्भमा मातृ मृत्युदर तथा शिशु मृत्युदरमा अपेक्षितरूपमा कमी ल्याउनु चुनौती रहेको छ ।

- १३.१२७ असंक्रमणजन्य एवं असाध्य रोगहरुको वृद्धि भैरहेको परिप्रेक्षमा यस्ता रोगहरुबाट पीडित न्युन आय भएका तथा सीमान्तकृत वर्गहरुलाई लक्षित गरी आवश्यक कार्यक्रम विस्तार गर्नु चुनौती रहेको छ ।
- १३.१२८ सन् २०२२ सम्ममा जनसंख्यालाई प्रतिस्थापन तहमा पुर्‍याउन कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।
- १३.१२९ दिनानुदिन अत्यधिक मात्रामा वृद्धि भएका सामाजिक संघ संस्थाहरुद्वारा संचालित कार्यक्रममा दोहोरोपना हटाउने तथा ती निकायवीच समन्वय र सहयोगको अतिरिक्त कार्यक्रमको उपयोगिता, प्रभावकारीता र संलग्न निकायहरुलाई जवाफदेही बनाउने विषय चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।
- १३.१३० ग्रामीणस्तरसम्म खेलकुदको पहुँचलाई विस्तार गर्ने, खेलकुद क्षेत्रलाई राजनीतिक गतिविधिबाट मुक्त गर्ने, युवा सम्बन्धी क्रियाकलापहरुको एकीकृत रुपमा अभिलेख तयार पार्न, सबै क्षेत्र जात, जातिका युवाहरुलाई समेट्ने गरी युवासंग सम्बन्धित कार्यक्रमहरुको तर्जुमा गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण भएको पाइन्छ।

१४. सार्वजनिक संस्थानहरु तथा निजीकरण

१४.१ सर्वसाधारण नेपाली जनतालाई आधारभूत वस्तु तथा सेवा सर्वसुलभ रूपमा उपलब्ध गराउने, विकासको आधारभूत संरचना निर्माण गर्ने, वस्तु र सेवा उत्पादन तथा बिक्रीमा व्यवसायिक सिद्धान्त अवलम्बन गरी ती कार्यमा दक्षता एवं प्रभावकारीता बढाई नाफा समेत आर्जन गरी आर्थिक रूपले आत्मनिर्भर रहने, पूर्वाधार निर्माण एवं आर्थिक वृद्धिमा योगदान पुऱ्याउने आदि उद्देश्यले सार्वजनिक संस्थानहरु स्थापना गरिएको हो । निजी क्षेत्रको अपेक्षित स्तरमा उद्यमशीलता विकास भइनसकेको, प्राविधिक ज्ञान, व्यवसायिक र पुँजी लगानी गर्ने क्षमता र ठूला पूर्वाधार विकासमा अनुभव समेत नभएको अवस्थामा सरकारद्वारा देश विकासका लागि आधारभूत संरचना निर्माण गर्नेपर्ने तथ्यलाई मनन् गरी सार्वजनिक संस्थानहरुको स्थापना भएको हो ।

१४.२ वि.सं. १९९३ सालमा सार्वजनिक संस्थानका रूपमा नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापनापश्चात् सार्वजनिक संस्थानको औपचारिक सुरुवात भई वि.सं.२०४९ सम्ममा पुग्दा मुलुकमा ६६ वटा सार्वजनिक संस्थानहरु अस्तित्वमा रहेका थिए। उत्पादन, वितरण र सेवालाई प्रभावकारी बनाई व्यवसायिक सिद्धान्त अनुसार चलन सक्नु भनी सोहीअनुसारको नीतिगत व्यवस्था, लगानीमा लचकता र सञ्चालनमा यथोचित संरक्षण दिइएका सार्वजनिक संस्थानहरुले सुरुवातमा केही राम्रो काम गरे तापनि पछि यिनको प्रभावकारीता न्यून हुँदै आएको छ । सरकारले लामो समयसम्म संरक्षण दिँदा पनि सार्वजनिक संस्थानहरुले व्यवसायिक कार्यकुशलता र उद्यमशीलता हासिल गर्न सकेनन्, बरु सरकारी संरक्षणवादी नीति र अनुदानकै भरमा सञ्चालित हुँदाहुँदै पनि ठूलो नोक्सानीमा रहेको स्थिती छ । वि.सं. २०४६ सालको राजनीतिक परिवर्तनपछि सरकारले अवलम्बन गरेको खुलाबजारमुखी अर्थव्यवस्थाको कारण संस्थानहरुमा सरकारको लगानी घटाई निजीकरण गर्ने नीति लिई ३० वटा संस्थानहरु निजीकरण समेत गरिए । संस्थानहरुको समग्र कार्यकुशलतामा सुधार ल्याउने तथा तिनको व्यवसायिकतामा अभिवृद्धि गर्नका लागि संस्थानका कार्यकारी प्रमुखहरु योग्यता, दक्षता र क्षमताका आधारमा नियुक्ति गर्ने र कामको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने उद्देश्यले २०६८ सालमा गठन गरिएको सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्डले यस क्षेत्रमा कार्य अगाडि बढाएको छ ।

- १४.३ नेपाल सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्वमा संचालित ३७ वटा सार्वजनिक संस्थानहरूको कुल सञ्चालन आय आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु.२ खर्ब २३ अर्ब २६ करोड ३९ लाख पुगेको छ । यो रकम अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा २०.१७ प्रतिशतले बढी हो । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा यी संस्थानहरूको कुल सञ्चालन आय रु.१ खर्ब ८५ अर्ब ७९ करोड २७ लाख रहेको थियो ।
- १४.४ नेपाल सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्वमा सञ्चालनमा रहेका ३७ वटा सार्वजनिक संस्थानहरूमध्ये आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा १९ वटा संस्थानहरू खुद नाफामा र १६ वटा संस्थानहरू खुद नोक्सानीमा सञ्चालित छन्। नेपाल इन्जिनियरिङ कन्सल्टेन्सी सेवा केन्द्र लि.को कारोवार नभएको र जनकपुर चुरोट कारखाना लि.का कर्मचारीहरूको अवकाश (Pay-off) भई तथ्याङ्क प्राप्त नभएको स्थिति छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा संस्थानहरूको खुद नोक्सान रु.३ अर्ब ४९ करोड ६० लाख रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु.११ अर्ब ४० करोड ५ लाख खुद नाफा भएको छ। नेपाल विद्युत प्राधिकरण र नेपाल आयल निगमको खुद नोक्सान उल्लेख्य मात्रामा घटेको तथा नेपाल वायुसेवा निगम, कृषि विकास बैंक, कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेड, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम लि. लगायतका संस्थानहरूको खुद नाफा बढनाले यो अवस्था देखिएको हो ।
- १४.५ नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लि.को खुद नाफा रु.११ अर्ब ३० करोड, कृषि विकास बैंक लिमिटेडको खुद नाफा रु.२ अर्ब २९ करोड, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको खुद नाफा रु.१ अर्ब ३१ करोड, नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणको खुद नाफा रु.१ अर्ब ९ करोड र दि टिम्बर कर्पोरेशन अफ नेपाल लि.को खुद नाफा रु.३७ करोड रहेकाले आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा संस्थानहरूको स्थितिमा सुधार भई खुद नाफा रु.११ अर्ब ४० करोड पुगेको हो ।
- १४.६ आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा नेपाल विद्युत प्राधिकरणको खुद नोक्सान रु.९ अर्ब ९५ करोड रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो नोक्सान घटेर रु.४ अर्ब ६३ करोड रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा विद्युत् महसुल २० प्रतिशतले वृद्धि हुनु, विनिमय दर परिवर्तनका कारणले भएको नोक्सान (Exchange rate loss) घट्नु र कर्मचारी खर्च व्यवस्था (Employee provision) मा गत आर्थिक वर्ष भन्दा रु.७४ करोड कम व्यवस्था (Provisioning) गर्नुपरेकाले नेपाल विद्युत

प्राधिकरणको खुद नोक्सान ठूलो अङ्कले कमी आएको हो । त्यस्तै, आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा नेपाल आयल निगमको रु.९ अर्ब ५३ करोड खुद नोक्सान रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु.२ अर्ब ५ करोड मात्र खुद नोक्सान रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा कच्चा तेल (Crude oil) को मूल्य घट्न गएकोले खुद नोक्सान ठूलो अङ्कले घटेको हो ।

१४.७ आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा ३७ वटा सार्वजनिक संस्थानहरूमा नेपाल सरकारको कुल सेयर लगानी रु.१ खर्ब ७ अर्ब ६६ करोड ३८ लाख पुगेको छ भने सोही अवधिसम्ममा कुल ऋण लगानी रु.१ खर्ब ६ अर्ब ५० करोड १७ लाख पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा यी संस्थानहरूमा सेयर लगानी रु.१ खर्ब २ अर्ब ४१ करोड ३७ लाख र ऋण लगानी रु.१ खर्ब १ अर्ब २३ करोड ६७ लाख रहेको थियो । यसरी संस्थानहरूमा सरकारको सेयर तथा ऋण लगानी अघिल्लो वर्षको तुलनामा क्रमशः ५.१३ र ५.२० प्रतिशतले बढेको छ ।

१४.८ ३७ वटा सार्वजनिक संस्थानहरूको कुल सेयरधनी कोष आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा कुल रु.९७ अर्ब ८४ करोड १५ लाख रहेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षमा उक्त सेयरधनी कोष रु.९७ अर्ब ५९ करोड ८७ लाख रहेको थियो । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को तुलनामा पछिल्लो आर्थिक वर्षमा संस्थानहरूको सेयरधनी कोष ०.२५ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । त्यसैगरी, आर्थिक वर्ष २०६८/६९ सम्ममा संस्थानहरूको खुद स्थिर सम्पत्ति रु.१ खर्ब २० अर्ब ४१ करोड ६१ लाख रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा उक्त रकम रु.१ खर्ब १८ अर्ब ५६ करोड ८६ लाख पुगेको छ।

१४.९ नेपाल सरकारलाई सार्वजनिक संस्थानहरूबाट आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा रु.६ अर्ब २६ करोड २३ लाख लाभान्श प्राप्त भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा केही वृद्धि भई रु.६ अर्ब ९९ करोड २ लाख प्राप्त भएको छ । यो रकम सरकारी सेयर लगानीको ६.४९ प्रतिशत हो । नेपाल सरकारलाई यस अवधिमा नेपाल दूर सञ्चार कम्पनी लि., नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि., औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लि. र जलविद्युत लगानी तथा विकास कम्पनी लि.बाट मात्र लाभान्श प्राप्त भएको छ।

राजस्व र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सार्वजनिक संस्थानको योगदान

१४.१० नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा संकलन गरेको कुल राजस्व रु.२ खर्ब ९६ अर्ब १ करोडमा सार्वजनिक संस्थानहरुबाट प्राप्त लाभांशको अंश २.३६ प्रतिशत (रु.६ अर्ब ९९ करोड २ लाख) रहेको छ । नेपाल सरकारले संस्थानमा गरेको सेयर लगानीको अनुपातमा सरकारलाई प्राप्त प्रतिफल अर्थात लाभांश ६.४९ प्रतिशत मात्र भएकाले यो प्रतिफल दर प्रचलित ब्याज दरभन्दा न्यून देखिन्छ ।

१४.११ आर्थिक वर्ष २०६९/७० को कुल गार्हस्थ्य उत्पादन रु.१६ खर्ब ९३ अर्ब मा सार्वजनिक संस्थानहरुको कुल सञ्चालन आयको योगदान १३.१७ प्रतिशत (रु.२ खर्ब २३ अर्ब) रहेको छ । सार्वजनिक संस्थानहरुमध्ये सबैभन्दा बढी व्यापारिक क्षेत्रको सञ्चालन आय कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ७.१० प्रतिशत (रु.१ खर्ब २० अर्ब ३६ करोड) रहेको छ भने सबैभन्दा न्यून अंश सामाजिक क्षेत्रको ०.०७ प्रतिशत (रु.१ अर्ब २१ करोड) मात्र रहेको छ ।

१४.१२ सरकारले सार्वजनिक संस्थानहरुमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा प्रवाह गरेको ऋण (रु.१२ अर्ब ५५ करोड २१ लाख) को हिस्सा सोही वर्षको कुल सरकारी खर्च रु.३ खर्ब २ अर्ब ५ करोड ३९ लाखमा ४.१६ प्रतिशत रहेको छ भने पुँजीगत खर्च रु.५४ अर्ब ५९ करोड ८४ लाखमा सार्वजनिक संस्थानहरुमा प्रवाह भएको ऋणको हिस्सा २२.९९ प्रतिशत रहेको छ ।

१४.१३ सार्वजनिक संस्थानमा कार्यरत कर्मचारीहरु सेवा निवृत्त भएपछि उपदान, निवृत्तभरण, औषधी उपचार, बीमा, विदाको रकम जस्ता विभिन्न शीर्षकहरुबाट दिइने सुविधाको कारण हरेक संस्थानहरुको कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्वमा वर्षेनी वृद्धि भैरहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा सार्वजनिक संस्थानहरुको कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्व रु.२१ अर्ब २० करोड २१ लाख रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा उक्त रकममा २५.०३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.२६ अर्ब ५० करोड ९९ लाख पुगेको छ । संस्थानहरुको कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्वमा वर्षेनी वृद्धि भैरहेको स्थितिले अन्तिममा नेपाल सरकार उपर नै भार पर्ने हुँदा यसलाई समयमै नियन्त्रण गर्नु जरुरी छ ।

१४.१४ आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा ३७ वटा सार्वजनिक संस्थानहरूको खुद सञ्चित नोकसान रु.२१ अर्ब १७ करोड १५ लाख पुगेको छ । सञ्चित नोकसान रु.१ अर्बभन्दा बढी भएका संस्थानहरूमा नेपाल आयल निगम (रु.२४ अर्ब ५४ करोड), नेपाल विद्युत प्राधिकरण (रु.१४ अर्ब ४३ करोड), राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक (रु.११ अर्ब ५३ करोड), नेपाल खाद्य संस्थान (रु.१ अर्ब १८ करोड) र नेपाल वायुसेवा निगम (रु.१ अर्ब १० करोड) रहेका छन् । सञ्चित नाफा रु.१ अर्बभन्दा बढी भएका संस्थानहरू अन्तर्गत नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लि. (रु.३८ अर्ब ६४ करोड), नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण (रु.१ अर्ब ८० करोड), नागरिक लगानीकोष (रु.१ अर्ब २५ करोड), कृषि विकास बैंक लिमिटेड (रु.१ अर्ब १९ करोड) रहेका छन् । सञ्चित नोकसानीको ठूलो अङ्क हेर्दा नेपाल सरकारले सञ्चालन गरेका कतिपय सार्वजनिक संस्थानहरूबाट सरकारलाई उपलब्धि भन्दा दायित्व थप गर्ने काम भइरहेको छ ।

सार्वजनिक संस्थानहरूको क्षेत्रगत विश्लेषण

औद्योगिक क्षेत्र:

१४.१५ औद्योगिक क्षेत्रमा विगतमा सातवटा संस्थानहरू सञ्चालनमा रहेकोमा जनकपुर चुरोट कारखाना लि.का कर्मचारीहरूलाई सुविधासहित अवकाश (Pay-off) गरेपश्चात उक्त संस्थानबाट कुनै कारोबार नभएको स्थिति छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा औद्योगिक क्षेत्र अन्तर्गत सञ्चालित सार्वजनिक संस्थानहरूले रु.५ अर्ब ७४ करोड ३९ लाख बराबरको सञ्चालन आय आर्जन गरेका छन् जुन आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को तुलनामा १७.८३ प्रतिशत बढी हो । जनकपुर चुरोट कारखाना लि. का साथै नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि.को सञ्चालन आय शून्य नै रहेको छ भने नेपाल औषधी लि.को सञ्चालन आय अघिल्लो वर्षको तुलनामा ह्रास भएको छ । उदयपुर सिमेन्ट उद्योग लि., हेटौँडा सिमेन्ट उद्योग लि., दुग्ध विकास संस्थान र जडिबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन कम्पनी लि. ले क्रमशः ५१.१४ प्रतिशत, १७.७७ प्रतिशत, १२.०८ प्रतिशत र ६.५१ प्रतिशतले सञ्चालन आय वृद्धि गर्न सफल भएका छन् ।

१४.१६ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस क्षेत्रका संस्थानहरूको खुद नोकसान गत वर्षको तुलनामा ५४.९० प्रतिशतले घट्न गई रु.५६ करोड ९८ लाख पुगेको छ । यो क्षेत्रको कुल सञ्चित नोकसान रु.९ अर्ब ६९ करोड ५० लाख पुगेको छ । यसरी

ठूलो रकम अझै पनि सञ्चित नोक्सानी रहेको आधारमा औद्योगिक क्षेत्रका संस्थानहरु समस्याग्रस्त रहेको स्पष्ट हुन आउँदछ । औद्योगिक क्षेत्रका संस्थानहरुको खुद स्थिर सम्पत्ति गत वर्षको रु.३ अर्ब ७९ करोड ८३ लाख बाट रु. १८ करोड २७ लाख न्यूनीकरण भै रु.३ अर्ब ६१ करोड ५६ लाख पुगेको छ ।

१४.१७ औद्योगिक क्षेत्रमा सञ्चालित संस्थानहरुले तिर्न बाँकी ऋण आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को तुलनामा रु.३ करोड ३१ लाखले वृद्धि भै आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु. ४ अर्ब २४ करोड ३९ लाख पुगेको छ । ठूलो रकम ऋण लिनेमा उदयपुर सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड (रु.१ अर्ब ७२ करोड) र नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. (रु.१ अर्ब २९ करोड) रहेका छन् । त्यस्तै, सेयरधनी कोष रु. ३ अर्ब ७९ करोड ६३ लाख ऋणात्मक रहेको छ जुन गत वर्षको तुलनामा रु.६७ करोड ४ लाखले बढी हो । औद्योगिक क्षेत्रका संस्थानहरुमा सरकारले आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा सेयर लगानी रु.५ अर्ब ३६ करोड ५६ लाख गरेको भएतापनि लाभांश भने प्राप्त गर्न सकेको छैन ।

१४.१८ औद्योगिक क्षेत्रका संस्थानहरुमा जम्मा २ हजार ६ सय ९ जना कर्मचारीहरु कार्यरत रहेका छन् भने कुल प्रशासनिक खर्च वार्षिक रु. ४१ करोड ९९ लाख तथा कर्मचारी अवकाशको निमित्त कोषमा व्यवस्था नगरेको दायित्व रु. २ अर्ब ८४ करोड ४१ लाख रहेको छ । सातवटा संस्थानहरुमध्ये ५ वटा संस्थानहरु (दुग्ध विकास संस्थान, जडिबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन कम्पनी लि., हेटौडा सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड, उदयपुर सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड र नेपाल औषधी लि.) ले आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्मको लेखापरीक्षण गराएका छन् भने अन्यको लामो समयदेखि लेखापरीक्षण हुन नसकेको अवस्था छ ।

व्यापारिक क्षेत्र

१४.१९ व्यापारिक क्षेत्रमा रहेका छ वटा संस्थानहरुले आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु.१ खर्ब २० अर्ब ३६ करोड ४७ लाख सञ्चालन आय आर्जन गरेका छन् भने खुद नोक्सान रु.१ अर्ब ५५ करोड ३४ लाख रहेको छ । यस क्षेत्रका संस्थानहरुको सञ्चालन आय आर्थिक वर्ष २०६८/६८ मा रु.९५ अर्ब ३१ करोड ४१ लाख र खुद नोक्सान रु.९ अर्ब ७६ करोड ५० लाख रहेको थियो । नेपाल आयल निगमको आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा रु.९ अर्ब ५३ करोड खुद नोक्सान भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु.२ अर्ब ५ करोड मात्र खुद नोक्सान भएको छ।

आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा कच्चा तेलको मूल्य घट्नु तथा आन्तरिक बजारमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य बढ्नु जस्ता कारणले खुद नोकसान ठूलो अड्कले घटेको हो ।

१४.२० आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा यस क्षेत्रमा सञ्चालित संस्थानहरूको कुल ऋण रु.२५ अर्ब ७५ करोड ६८ लाख रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/६९ मा रु.२६ अर्ब ५० करोड ६९ लाख पुगेको छ । यस क्षेत्रका संस्थानहरूमध्ये नेपाल आयल निगमले सबैभन्दा बढी रु.२५ अर्ब ७७ करोड ९ लाख ऋण लिएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा नेपाल आयल निगम लिमिटेडलाई नेपाल सरकारको जमानतमा कर्मचारी सञ्चयकोष र नागरिक लगानीकोषबाट रु.१३ अर्ब १३ करोड ऋण उपलब्ध गराइएको छ ।

१४.२१ व्यापारिक क्षेत्रका संस्थानहरूको खुद स्थिर सम्पत्ति रु.२ अर्ब २ करोड २७ लाख रहेको छ । खुद सम्पत्ति सबैभन्दा बढी कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेडको रु.७७ करोड २५ लाख रहेको छ भने सबैभन्दा न्यून नेशनल ट्रेडिङ लिमिटेडको रु.२ करोड ९२ लाख रहेको छ । यस क्षेत्रमा संचालित संस्थानहरूको समग्र सेयरधनी कोष रु.२३ अर्ब १२ करोड ४५ लाख ऋणात्मक रहेकोछ । नेपाल आयल निगम लिमिटेडको पुँजीकोष रु.२४ अर्ब २४ करोड ७४ लाख ऋणात्मक रहेको कारण यस क्षेत्रको पुँजीकोष उल्लेख्य रुपमा ऋणात्मक रहन गएको हो । यस क्षेत्रका ६ वटा संस्थानहरूमध्ये ४ वटाले आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्मको लेखापरीक्षण गराएका छन् भने नेपाल खाद्य संस्थानले आर्थिक वर्ष २०६६/६७ र नेशनल ट्रेडिङ लिमिटेडले आर्थिक वर्ष २०६८/६९ सम्मको मात्र लेखापरीक्षण गराएका छन्।

१४.२२ यस क्षेत्रका संस्थानहरूमा १ हजार ९ सय ३९ जना कर्मचारी कार्यरत रहेका र कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्व रु.८२ करोड ५१ लाख रहेको छ । त्यस्तै, प्रशासनिक खर्च वार्षिक रु.१ अर्ब ३८ करोड ६४ लाख रहेको छ । यस क्षेत्रका संस्थानहरूमा सरकारले आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा ऋण लगानी रु.१२ अर्ब ७९ करोड ५२ लाख तथा सेयर लगानी रु.१ अर्ब ९९ करोड ९३ लाख गरेको भएतापनि लाभांश भने शून्य रहेको अवस्था छ ।

सेवा क्षेत्र

१४.२३ सेवा क्षेत्रमा विगतमा सातवटा संस्थानहरु सञ्चालनमा रहेकोमा नेपाल ईन्जिनियरिङ्ग कन्सल्टेन्सी सेवा केन्द्रका कर्मचारीहरुलाई सुविधासहित अवकाश (Pay-off) गरेपश्चात उक्त संस्थानबाट कुनै कारोबार नभएको स्थिति छ । यस क्षेत्रका संस्थानहरुको सञ्चालन आय आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा रु.९ अर्ब ७५ करोड ३१ लाख रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा उक्त आयमा ९.५९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.१० अर्ब ६८ करोड ८९ लाख पुगेको छ । सबैभन्दा बढी नेपाल वायुसेवा निगम र नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले क्रमशः रु.६ अर्ब ८३ करोड ६८ लाख र रु.३ अर्ब २३ करोड ८२ लाख सञ्चालन आय प्राप्त गरेका छन् ।

१४.२४ सेवा क्षेत्रका संस्थानहरुको आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा रु.१ अर्ब ७ करोड ५८ लाख खुद नाफा रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा मुनाफा रकम वृद्धि भई रु.१ अर्ब ४४ करोड ३० लाख पुगेको छ। नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण, नेपाल वायुसेवा निगम, औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लि., नेपाल पारवहन तथा गोदाम व्यवस्था कं.लि.ले खुद मुनाफा आर्जन गरेका छन् भने नेशनल कन्स्ट्रक्सन कम्पनी नेपाल लि. र राष्ट्रिय उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्र लि.घाटामा सञ्चालित छन् । अघिल्लो आर्थिक वर्षमा नोक्सानमा रहेको नेपाल वायुसेवा निगमले आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु.३१ करोड नाफा गरेको छ । नेपाल सरकारबाट आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा सेवा क्षेत्रका संस्थानहरुमा रु.१४ अर्ब ९ करोड ७२ लाख सेयर लगानी तथा रु.२ अर्ब ४६ करोड ९३ लाख ऋण लगानी भएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लि.बाहेक यस क्षेत्रका अन्य संस्थानहरुबाट नेपाल सरकारलाई लाभांश प्राप्त भएको छैन ।

१४.२५ यस क्षेत्रका संस्थानहरुको खुद स्थिर सम्पत्ति आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा कुल रु.१० अर्ब ११ करोड ३४ लाख र सेयरधनी कोष रु.१४ अर्ब २ करोड २० लाख रहेको छ । नेपाल वायुसेवा निगमको मात्रै सेयरधनी कोष रु.७२ करोड ५२ लाखले ऋणात्मक रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा सेवा क्षेत्रको ऋण दायित्व रु.३ अर्ब ७५ लाख पुगेको छ । उक्त ऋणमध्ये नेपाल वायुसेवा निगमको रु.२ अर्ब १८ करोड १२ लाख, नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणको

रु.७९ करोड १५ लाख र नेपाल पारवहन तथा गोदाम व्यवस्था कं.लि.को रु.३ करोड ४८ लाख रहेको छ ।

१४.२६ आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा यस क्षेत्रका संस्थानहरुको कोषमा व्यवस्था नभएको दायित्व रु.५० करोड १६ लाख पुगेको छ । यस मध्ये सबैभन्दा बढी नेपाल वायुसेवा निगमको रु.४४ करोड ६७ लाख रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा नेपाल वायुसेवा निगमलाई दुईवटा न्यारोबडी एयरबस जहाज खरिद गर्नका लागि नेपाल सरकारको जमानतमा कर्मचारी सञ्चयकोषबाट रु.१० अर्ब ऋण उपलब्ध गराउने गरी कोष र निगमबीच सम्झौता भएको छ ।

१४.२७ औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लि., नेपाल वायुसेवा निगम र नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले मात्र आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेका छन् । नेशनल कन्स्ट्रक्सन कम्पनी नेपाल लिमिटेड र नेपाल पारवहन तथा गोदाम व्यवस्था कं.लि.ले आर्थिक वर्ष २०६८/६९ सम्मको तथा राष्ट्रिय उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्र लि.ले आर्थिक वर्ष २०६३/६४ सम्मको मात्र लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेका छन् । सेवा क्षेत्र अन्तर्गतका संस्थानहरुमा कार्यरत कर्मचारीहरुको संख्या आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा कुल २ हजार ७ सय आठ पुगेको छ । साथै, कुल प्रशासनिक खर्च वार्षिक रु.२ अर्ब ४७ करोड ३३ लाख रहेको छ ।

सामाजिक क्षेत्र

१४.२८ सामाजिक क्षेत्रमा सञ्चालनमा रहेका पाँचवटा संस्थानहरु (सांस्कृतिक संस्थान, गोरखापत्र संस्थान, जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लि., नेपाल टेलिभिजन र राष्ट्रिय आवास कम्पनी लि.) मध्ये आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा राष्ट्रिय आवास कम्पनी लि.बाहेक अरु चारवटै संस्थानहरु खुद घाटामा सञ्चालित छन् । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा यस क्षेत्रका संस्थानहरुको रु. २८ करोड ६८ लाख खुद नोक्सान रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा उक्त संस्थानहरुको खुद नोक्सान रु. १८ करोड ५६ लाख रहेको छ । यस क्षेत्रका संस्थानहरुको आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा कुल सञ्चालन आय रु. १ अर्ब २१ करोड ६ लाख रहेको छ ।

१४.२९ यस क्षेत्रका संस्थानहरुको खुद स्थिर सम्पत्ति अघिल्लो आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा रु.८७ करोड ७८ लाख रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो सम्पत्ति

घटेर रु.८० करोड ९ लाख पुगेको छ । नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा यस क्षेत्रका संस्थानहरूमा कुल रु.२ अर्ब ३६ करोड २० लाख सेयर लगानी तथा रु.४४ करोड ९३ लाख ऋण लगानी गरेको भएतापनि लाभांश भने प्राप्त भएको छैन । सामाजिक क्षेत्रका संस्थानहरूको कुल सेयरधनी कोष अघिल्लो आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा रु.९१ करोड ९९ लाख रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस्तो कोष घटेर रु.७६ करोड ७ लाख पुगेको छ ।

१४.३० यस क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारीहरूको संख्या आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को अन्त्यसम्ममा कुल १ हजार ८ सय ६९ रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ३३ जना कर्मचारी संख्या बढ्न गई कुल १ हजार ९ सय २ जना पुगेको छ । साथै, संस्थानहरूको कोषमा व्यवस्था नगरेको दायित्व आर्थिक वर्ष २०६९/७० को अन्त्यसम्ममा रु.६७ करोड २७ लाख पुगेको छ । यसमध्ये सबैभन्दा बढी गोरखापत्र संस्थानको रु.५१ करोड रहेको छ। नेपाल टेलिभिजन, राष्ट्रिय आवास कम्पनी लि., गोरखापत्र संस्थान र सांस्कृतिक संस्थानले आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिसकेका छन् भने जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लिमिटेडले आर्थिक वर्ष २०६८/६९ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेको छ ।

जनोपयोगी क्षेत्र

१४.३१ जनोपयोगी क्षेत्र अन्तर्गत संचालित तीनवटा संस्थानहरू (नेपाल दूर सञ्चार कम्पनी लि., नेपाल विद्युत प्राधिकरण र नेपाल खानेपानी संस्थान) को कुल सञ्चालन आय आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को रु.५३ अर्ब २४ करोड २६ लाखमा रु.८ अर्ब ५ करोड ५९ लाखले वृद्धि भई आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु.६१ अर्ब २९ करोड ८५ लाख पुगेको छ । सबैभन्दा बढी नेपाल दूर सञ्चार कम्पनी लि.ले रु.३५ अर्ब ६१ करोड २१ लाख सञ्चालन आय प्राप्त गरेको छ ।

१४.३२ यस क्षेत्रका संस्थानहरूको खुद स्थिर सम्पत्ति आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को अन्त्यसम्ममा रु.९९ अर्ब ४ करोड ९१ लाख रहेको छ भने कुल सेयरधनी कोष रु.७८ अर्ब २ करोड ३२ लाख धनात्मक रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सबैभन्दा बढी नेपाल दूर सञ्चार कम्पनी लि.ले रु.११ अर्ब २९ करोड ९१ लाख खुद नाफा आर्जन गर्न सफल भएको छ । नेपाल विद्युत प्राधिकरणको खुद नोक्सान रु.४ अर्ब ६३ करोड ३६ लाख (जुन गत वर्ष रु.९ अर्ब ९५ करोड रहेको) र नेपाल खानेपानी संस्थानको खुद नोक्सान रु.१५ करोड ५० लाख (जुन गत

वर्षमा रु.२४ करोड ३३ लाख रहेको) कायम भई यस क्षेत्रका संस्थानहरूको समग्रमा खुद नाफा रु.६ अर्ब ५१ करोड ५ लाख रहन गएको छ । नेपाल विद्युत प्राधिकरणले आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा विद्युत् महसुल २० प्रतिशतले वृद्धि गरेको कारण प्राधिकरणको खुद नोक्सान घट्न गएको हो । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा नेपाल विद्युत प्राधिकरणको सञ्चित नोक्सानी रु.२७ अर्ब ५३ करोड अपलेखन गरिएकोमा पछिल्लो दुई वर्षमा सञ्चित नोक्सान रु.१४ अर्ब ४३ करोड पुग्नले प्राधिकरणको समस्या जटिल रहेको देखिन्छ । ठूलो रकम सञ्चित नोक्सानमा सञ्चालित नेपाल विद्युत प्राधिकरणको बक्यौता मात्र करीब रु.८ अर्ब पुग्न गएकोले व्यवस्थापनमा सुधारको आवश्यकता देखिएको छ।

१४.३३ जनपयोगी क्षेत्रका संस्थानहरूको कुल ऋण दायित्व आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु.७६ अर्ब १६ करोड ७५ लाख पुगेको छ जुन अघिल्लो आर्थिक वर्षमा रु.७० अर्ब २० करोड ६२ लाख रहेको थियो । सबैभन्दा बढी नेपाल विद्युत प्राधिकरणको रु.७४ अर्ब ६८ करोड ५ लाख ऋण दायित्व रहेको छ भने नेपाल दूर सञ्चार कम्पनी लि.ले कुनै ऋण लिएको छैन ।

१४.३४ यस क्षेत्रका संस्थानहरूमा कार्यरत कुल कर्मचारी संख्या आर्थिक वर्ष २०६९/७० को अन्त्यसम्ममा जम्मा १५ हजार २ सय ३८ जना रहेका छन् । सबैभन्दा बढी नेपाल विद्युत प्राधिकरणमा ९ हजार १५ जना कर्मचारीहरू कार्यरत रहेका छन् । यस क्षेत्रका संस्थानहरूको कुल प्रशासकीय खर्च वार्षिक रु.१७ अर्ब ११ करोड १९ लाख रहेको छ । जनोपयोगी क्षेत्रका तीनवटा संस्थानहरूको मात्रै कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्व आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु.२० अर्ब ७५ करोड १३ लाख पुगेको छ जसमा नेपाल विद्युत प्राधिकरणको रु.१४ अर्ब ८ करोड ४३ लाख, नेपाल दूर सञ्चार कम्पनी लि.को रु.६ अर्ब २२ करोड ९० लाख र नेपाल खानेपानी संस्थानको रु.४३ करोड ८० लाख रहेको छ । जनोपयोगी क्षेत्रका संस्थानहरूमा नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा कुल रु.६३ अर्ब ३४ करोड ९५ लाख सेयर लगानी र रु.८२ अर्ब ७१ करोड ५६ लाख ऋण लगानी गरेको छ । यस क्षेत्रका संस्थानहरू मध्ये नेपाल दूर सञ्चार कम्पनी लिमिटेडबाट आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु. ६ अर्ब ९८ करोड ७५ लाख लाभांश नेपाल सरकारलाई प्राप्त भएको छ ।

वित्तीय क्षेत्र

१४.३५ वित्तीय क्षेत्र अन्तर्गत नौवटा संस्थानहरु सञ्चालनमा रहेका छन् । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस क्षेत्रको कुल सञ्चालन आय रु.२३ अर्ब ९५ करोड ७४ लाख पुगेको छ, जुन अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा १२ प्रतिशतले बढी हो । वित्तीय क्षेत्रका ९ वटै संस्थानहरुले आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा खुद नाफा आर्जन गरेका छन् । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा यी क्षेत्रका संस्थानहरुको खुद नाफा रु.५ अर्ब ३२ करोड ९३ लाख रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा केही वृद्धि भई रु.५ अर्ब ७५ करोड ५८ लाख पुगेको छ । यस क्षेत्रका बढी नाफा आर्जन गर्ने संस्थानहरुमा कृषि विकास बैंक लिमिटेड (रु.२ अर्ब २८ करोड ९६ लाख) र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड (रु.१ अर्ब ३१ करोड १ लाख) रहेका छन् ।

१४.३६ आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा यस क्षेत्रका संस्थानहरुको खुद स्थिर सम्पत्ति आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को तुलनामा ३.०९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.२ अर्ब ९६ करोड ६९ लाख पुगेको छ जुन अघिल्लो आर्थिक वर्षमा रु.२ अर्ब ८७ करोड ८० लाख रहेको थियो । यस क्षेत्रको सेयरधनी कोष आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा रु.३१ अर्ब ९५ करोड ६४ लाख धनात्मक रहेको छ ।

१४.३७ यस क्षेत्रका संस्थानहरुको कर्जा/लगानी रकम वृद्धि भई आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा रु.१ खर्ब ९३ अर्ब ९९ करोड ८९ लाख पुगेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षमा उक्त कर्जा/लगानी रकम रु.१ खर्ब ६१ अर्ब २२ करोड ६३ लाख रहेको थियो । आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा कृषि विकास बैंक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, एन.आई.डि.सी. डेभलपमेण्ट बैंक, नागरिक लगानी कोष र निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम लि.को कर्जा/लगानी अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा अत्यधिक वृद्धि भएको छ।

१४.३८ वित्तीय क्षेत्रका संस्थानहरुमा नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्ममा कुल रु.२० अर्ब ४९ करोड २ लाख सेयर लगानी र रु.३ अर्ब ९ करोड ७१ लाख ऋण लगानी गरेको छ । सेयर लगानीवापत आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा वित्तीय क्षेत्रका संस्थानहरुमध्ये नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि. बाट रु. १९ लाख र जलविद्युत लगानी तथा विकास कम्पनीबाट रु. ३ लाख गरी जम्मा रु.२२ लाख लाभांश प्राप्त भएको छ । निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम लिमिटेडको पुँजी वृद्धि गर्न रु.१ अर्ब थप सेयर लगानी गरिएको छ । यसबाट साना निक्षेपकर्ताको

निश्चित रकमसम्मको निक्षेप सुरक्षित रहने भएकोले वित्तीय क्षेत्रमा सर्वसाधारणको विश्वास बढ्न गएको छ ।

१४.३९ वित्तीय क्षेत्रका संस्थानहरूमा कुल ६ हजार २ सय ९६ जना कर्मचारीहरू कार्यरत रहेका छन् । जसमध्ये सबैभन्दा बढी कृषि विकास बैंक लिमिटेड र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडमा क्रमशः ३ हजार २६ जना र २ हजार ७ सय ४१ जना कर्मचारीहरू कार्यरत रहेका छन् । यस क्षेत्रका संस्थानहरूको कुल प्रशासनिक खर्च वार्षिक रु.६ अर्ब १० करोड ६ लाख रहेको छ । यी संस्थानहरू मध्ये राष्ट्रिय बीमा संस्थानको आर्थिक वर्ष २०६३/६४ सम्मको मात्र लेखापरीक्षण भएको छ । त्यस्तै, नागरिक लगानी कोषले आर्थिक वर्ष २०६८/६९ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेको छ भने अन्य सबै संस्थानहरूले आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्मकै लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेका छन् । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको कोषमा व्यवस्था नभएको दायित्व रु.९१ करोड ४७ लाख र संभावित दायित्व रु.९ अर्ब १३ करोड १८ लाख गरी जम्मा रु.१० अर्ब ४ करोड ६५ लाख तथा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगमको कोषमा व्यवस्था नभएको दायित्व रु. ४ लाख रहेको छ भने अन्य संस्थानहरूको कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्व रहेको छैन ।

सार्वजनिक संस्थानहरूको व्यवस्थापकीय पक्ष

१४.४० नेपाल सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्वमा संचालित ३७ वटा सार्वजनिक संस्थानहरूको गठन विभिन्न पाँच प्रकारका ऐनहरूद्वारा भएको छ । कम्पनी ऐन अनुसार २३ वटा, संस्थान ऐन अनुसार २ वटा, सम्बन्धित संस्थानसम्बन्धी विशेष ऐन अनुसार ७ वटा, सञ्चार संस्थान ऐन अनुसार २ वटा र बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन अनुसार ३ वटा संस्थान सञ्चालित छन् । यी संस्थानहरूका संस्थापनासम्बन्धी ऐन बेग्लाबेग्लै भएको हुँदा संस्थानहरूको सञ्चालनका आधार पनि छुट्टाछुट्टै रहेका छन् । फरकफरक ऐनद्वारा संस्थापित यी संस्थानहरूको कार्यसञ्चालन/व्यवस्थापनका लागि निर्माण गरिएका नियमावली/विनियमावलीहरूमा पनि एकरूपता नभएकाले सार्वजनिक संस्थानहरूमा हुने नियुक्ति प्रक्रियादेखि संस्थानहरूका जनशक्तिलाई उपलब्ध गराउने सेवा सुविधाका विषयहरूमा समेत एकरूपता कायम हुन सकेको छैन ।

१४.४१ नेपाल सरकारले योग्य, दक्ष, व्यवसायिक एवं पेशाविद्हरूलाई मात्र संस्थानको सञ्चालक समितिमा प्रतिनिधित्व गराउने र संस्थानका कार्यकारी प्रमुखहरूको नियुक्ति व्यवस्थापकीय क्षमता भएका योग्य व्यक्तिहरूबीच प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट सिफारिश भएका ब्यक्तिहरू मध्ये नेपाल सरकारले नियुक्त गरेको व्यक्तिसँग कार्यसम्पादन करार गर्ने नीति अनुरूप वि.सं. २०६८ सालमा सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्डको गठन भई उक्त बोर्डले विभिन्न संस्थानहरूमा खुला प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट छनौट गरी सिफारिश गरेका व्यक्तिहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले कार्यकारी प्रमुख नियुक्ति गरी निजको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा तलब सुविधा एवं पुरस्कार दिने प्रणालीको सुरुवात गरिएको छ । सक्षम व्यवस्थापकीय नेतृत्व चयन गरी संस्थानलाई नतिजामुखी, प्रतिस्पर्धी र व्यवसायिक बनाउन सुरु गरिएको प्रस्तुत पद्धति सकारात्मक भएतापनि नियुक्त भएका कार्यकारी प्रमुखहरूलाई लक्ष हासिल हेतु निर्वाध ढङ्गले आफ्ना कर्मचारीहरू परिचालित गरेर काम गर्ने व्यवसायिक वातावरणको निर्माण हुनसकेको छैन । अर्कोतर्फ, कार्यकारी अधिकृत नियुक्तिको सिफारिश गर्ने अधिकारप्रति कानुनी प्रश्न उठेको र यो बिषय सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा विचाराधिन रहेकाले हाल नियुक्ति सिफारिश प्रक्रिया पनि रोकिएको अवस्था छ । गठन आदेश बमोजिम सार्वजनिक संस्थानहरूको नियमित अनुगमन/मूल्याङ्कन र अध्ययन गरी नीतिगत र पुनर्संरचनाका बिषयमा नेपाल सरकारलाई सुझाव उपलब्ध गराई सार्वजनिक संस्थानको सुधारको दिशामा अपेक्षित नतिजा हासिल गर्नका लागि सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड अझै क्रियाशील हुनुपर्ने अवस्था छ ।

१४.४२ कुल ३७ वटा सार्वजनिक संस्थानहरूमा कार्यसञ्चालन स्तरमा कार्यरत कर्मचारीहरूको संख्या आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा कुल ३० हजार ६ सय ९२ जना रहेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा यस्तो संख्या ३१ हजार ७ सय ५५ थियो । त्यस्तै प्रकृतिको निजी क्षेत्रको व्यवसायिक संस्थासँग तुलना गर्ने हो भने सार्वजनिक संस्थानमा अत्यधिक बढी कर्मचारी (Overstaffing) रहेको अवस्था छ। गुणात्मक तथा दक्षतायुक्त जनशक्तिको कमीको कारण विद्यमान जनशक्तिलाई नतिजामूलक रुपमा परिचालन गर्न सकिएको छैन ।

१४.४३ लोकतान्त्रिक शासनप्रणालीमा संस्थानको उद्देश्य प्राप्तिमा रचनात्मक भूमिका निर्वाहका साथै कर्मचारीको हकहितका लागि ट्रेड युनियनको अहं भूमिका रहेको

हुन्छ । तर हाम्रा सार्वजनिक संस्थानहरूमा देशका प्रमुख राजनीतिक दलहरूको संख्याको हाराहारीमा ट्रेड युनियन र पेशागत संघ संगठनहरू खुलेका छन् । तर आधिकारिक ट्रेड युनियन निर्वाचन नहुने र हरेक संघ संगठनहरूबाट समानान्तर रूपमा कर्मचारीहरूको सेवा सुविधा वृद्धिसँग सम्बन्धित मागहरूलाई लिएर दबाब दिने गरेको स्थिती छ । संस्थानहरूमा यस प्रकारका क्रियाकलापले अन्ततोगत्वा सरकारको राज्यकोषमा ठूलो दबाब श्रृजना गराउने निश्चित छ । संस्थानसम्बद्ध तालुक मन्त्रालय र सञ्चालक समिति ट्रेड युनियनको मागमा वार्ता र सहमतिबाट टुङ्गोमा नपुगी त्यसलाई सिधै अनुमोदन गरी स्वीकृतिका लागि अर्थ मन्त्रालयमा पठाउने प्रवृत्तिले गर्दा अर्थ मन्त्रालयमा अनावश्यक कार्यचाप र दबाब बढिरहेको छ । समग्रमा सार्वजनिक संस्थानहरूमा उत्पन्न हुनसक्ने विवाद समाधानको लागि निर्वाचनद्वारा एउटा संस्थानमा एउटा मात्र ट्रेड युनियन रहने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । त्यसैगरी, तालुक मन्त्रालय, संस्थान व्यवस्थापन र आधिकारिक ट्रेड युनियनको प्रतिनिधि रहेको त्रिपक्षीय विवाद समाधान संयन्त्र गठन गरी एउटा स्पष्ट कार्यप्रणाली र कार्यविधिमार्फत विवाद समाधान गर्ने स्थायी उपाय अवलम्बन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । यसैबाट सार्वजनिक संस्थानहरूमा कर्मचारीको सुविधासँग सम्बन्धित विवादको श्रृजनशील समाधान हुन गई स्वच्छ र सहज कार्यवातावरणको निर्माण हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

१४.४४ सार्वजनिक संस्थानहरूले प्रत्येक आर्थिक वर्षको समाप्तिपछि निश्चित समयावधि भित्र लेखापरीक्षण गराउनुपर्ने व्यवस्था कानूनले तोकेको छ । जसअनुसार संस्थानहरूको लेखापरीक्षणको अवस्था हेर्दा कुल ३७ मध्ये २४ वटा संस्थानहरूले आर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेका छन् । ७ वटा संस्थानहरूले आर्थिक वर्ष २०६८/६९ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेका छन् भने राष्ट्रिय बीमा संस्थानले आर्थिक वर्ष २०६३/६४ पछिको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेको छैन । साथै, नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि.ले आर्थिक वर्ष २०६१/६२ सम्मको र राष्ट्रिय उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्र लि.ले आर्थिक वर्ष २०६३/६४ सम्मको मात्र लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेका छन् भने जनकपुर चुरोट कारखाना लि. ले आर्थिक वर्ष २०६५/६६ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेको छ ।

१४.४५ सार्वजनिक संस्थानहरूले आफ्नो संस्थानको उद्देश्य, दृष्टिकोण, रणनीति र कार्यनीतिअनुरूप स्पष्टरूपले व्यवसायिक कार्ययोजना तर्जुमा गरी लागू गर्नुपर्नेमा अधिकांशले सो अनुरूप नगरेको स्थिति छ । जनशक्ति व्यवस्थापन, पुँजीको परिचालन, माग र आपूर्तिको अनुमान, मूल्यनिर्धारण, बजार व्यवस्थापन, खरिद व्यवस्था, विवाद व्यवस्थापन लगायत संस्थाको जीवनसँग जोडिएका महत्वपूर्ण आयामहरूको दैनिक, साप्ताहिक, मासिक, त्रैमासिक, अर्धवार्षिक र वार्षिक सञ्चालन कार्ययोजना बनाउनु आवश्यक भएको छ । साथै, आफ्नो संस्थानलाई प्रतिस्पर्धी तथा व्यवसायिक बनाउन दीर्घकालीन सुधार योजनाको तर्जुमा गरी त्यसलाई कार्यान्वयनमा लैजानुपर्ने खाँचो पनि टङ्कारो रूपमा रहेको छ ।

१४.४६ सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्डमार्फत प्रमुख कार्यकारी अधिकृतहरू नियुक्त गर्दा कार्यसम्पादन सूचक र सम्बन्धित संस्थानको व्यवसायिक योजनाको आधारमा कार्यसम्पादन करारको सुरुवात गरिएतापनि व्यवसायिक योजना तर्जुमा गर्ने र सो मुताविक रणनीतिहरू बनाई संस्थानहरूको निर्धारित उद्देश्य हासिल गर्ने कार्य हुन सकेको छैन । त्यसैले सार्वजनिक संस्थानहरूमा कार्यसम्पादन करारलाई संस्थागत गरी यसलाई कार्यसंस्कृतिकै रूपमा विकास गर्ने र सम्पादित कार्यप्रगतिको आधारमा मात्र तलब सुविधा उपलब्ध गराउने पद्धतिको विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

१४.४७ सार्वजनिक संस्थानहरूको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता तथा व्यवसायिकता अभिवृद्धि गर्दै समन्वयात्मक ढङ्गबाट सञ्चालन गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकारको निर्णयानुसार वि.सं. २०६८ सालमा सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड गठन भई बोर्डले कार्यसञ्चालन गर्दै आइरहेको छ । सार्वजनिक संस्थानहरूलाई प्रशासनिक र आर्थिक निर्णयहरूमा स्वायत्तता प्रदान गरी गैह्र व्यवसायिक प्रभावबाट स्वतन्त्र राख्ने उद्देश्यले सार्वजनिक संस्थानहरूमा नियुक्त हुने प्रमुख कार्यकारीहरू खुल्ला प्रतियोगिताबाट छनौट गरी सिफारिश गर्ने व्यवस्था यस गठन आदेशको महत्वपूर्ण पक्ष हो । यसैगरी सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्डलाई कार्यकारी प्रमुखको नियुक्तिका लागि सिफारिश गर्ने कार्यका अतिरिक्त सार्वजनिक संस्थानको नीति, योजना तथा लगानी सम्बन्धी नीति बनाउने, सार्वजनिक संस्थानको पुनर्संरचना, विनिवेश, खारेजी तथा क्षमता विकास सम्बन्धमा योजना बनाउने तथा जनशक्ति विकास सम्बन्धी सार्वजनिक

संस्थानका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधा लगायत सार्वजनिक संस्थानको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा सूचना प्रणाली सम्बन्धी काम गर्ने जिम्मेवारी समेत दिइएको छ । सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड गठन पश्चात् बोर्डको सिफारिशमा ११ वटा संस्थानहरूमा कार्यकारी प्रमुखहरू नियुक्त गर्ने निर्णय भएको छ ।

१४.४८ सार्वजनिक संस्थानहरूको समन्वय र अनुगमन गर्ने कार्यमा अर्थ मन्त्रालय, सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड र तालुक मन्त्रालयसमेत गरी तीनवटा निकायको उपस्थिति रहेको छ । सार्वजनिक संस्थान सञ्चालनसम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था र सेवा सुविधाको समन्वय र अनुगमन गर्ने मुख्य भूमिकामा अर्थ मन्त्रालय रहेको छ । त्यस्तै, संस्थानहरूको दैनिक कार्यसञ्चालन, प्रवाह हुने वस्तु तथा सेवाको वितरण, समन्वय र अनुगमन गर्ने कार्य तालुक मन्त्रालयहरूबाट हुँदै आएको छ भने सार्वजनिक संस्थानहरूको समग्र कार्यसम्पादनको समन्वय र अनुगमन गर्न सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड मार्फत हुने गरेको छ । समीक्षा अवधिमा सार्वजनिक संस्थानहरूको भौतिक, वित्तीय र व्यवस्थापकीय विश्लेषण गर्दा सार्वजनिक संस्थानहरूमा आन्तरिक र बाह्य समन्वय र अनुगमन प्रणाली कमजोर देखिएकोले यसमा सुधारको आवश्यकता रहेको छ ।

१४.४९ सार्वजनिक संस्थानहरूबाट गैर बजेटरी रकम मागको चापले गर्दा अर्थ मन्त्रालयको संस्थान समन्वय महाशाखा, बजेट तथा कार्यक्रम महाशाखा तथा आर्थिक नीति विश्लेषण महाशाखामा आर्थिक वर्षभरि नै सम्बन्धित मन्त्रालयहरूसँग ऋण लगानी र कर्मचारीहरूको सुविधासँग सम्बन्धित विषयको पत्राचार लगायतका कार्यमा रुमलिङ्ग रहनु पर्ने परिस्थिति सृजना भएको छ । सिद्धान्ततः समस्याको पहिचान गरी समाधानको खाका कोर्न सम्बद्ध निकायहरू सक्षम रहेतापनि कार्यान्वयनको तहमा अपेक्षाकृत प्रतिबद्ध र सक्रिय हुन नसकेको स्थिति छ । यस्तो समस्याको समाधानका लागि सरोकारवाला सबै निकायहरूबीच उचित समन्वयात्मक सक्रियताको खाँचो रहेको छ ।